

Департамент культури Закарпатської ОДА
Комунальний заклад
“Закарпатський музей народної архітектури та побуту”
Закарпатської обласної ради

**НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
ЗАКАРПАТСЬКОГО МУЗЕЮ
НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ
Випуск 8**

**SCIENTIFIC VOLUME
OF THE TRANSCARPATHIAN MUSEUM
OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE
8th edition**

**COLECȚIE ȘTIINȚIFICĂ
AL MUZEULUI ARHITECTURII
ȘI CIVILIZAȚIEI POPULARE DIN TRANSCARPATIA
Ediția 8**

**VEDECKÁ ZBIERKA
ZAKARPATSKÉHO MÚZEA
ĽUDOVEJ ARCHITEKTÚRY A ŽIVOTA
Číslo 8**

**Закарпатський музей
народної архітектури та побуту**

Ужгород
Видавництво Олександри Гаркуші
2020

Редколегія:

Василь Коцан – кандидат історичних наук, директор КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР, доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет” (голова редколегії).

Мар’яна Мегела – заступник директора по науково-освітній роботі КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР (заступник голови редколегії).

Мирослав Сополіга – доктор історичних наук, почесний професор ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Ірина-Люба Горват – доктор історії, науковий співробітник, завідувачка відділу мистецтва Повітового музею Сату Маре (Румунія), генеральний секретар Союзу українців у Румунії.

Роман Тарнавський – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології Львівського національного університету ім. І. Франка.

Павло Леню – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Володимир Конопка – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України.

Роман Пилип – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри декоративно-прикладного мистецтва Закарпатської академії мистецтв.

Вікторія Симкович – завідувачка відділу експозиції та науково-дослідної роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Тетяна Сологуб-Коцан – завідувачка відділу науково-освітньої роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Василь Король – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу фондів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Рецензенти:

Радович Роман Богданович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України.

Відповідальний за випуск:

Коцан Василь Васильович – кандидат історичних наук, директор КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Матеріали надруковано в авторській редакції.

У разі передруку посилання на Науковий збірник обов’язкове.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР,
протокол № 4 від 05.08.2020 р.*

© В. В. Коцан, М. І. Мегела, упорядкування, 2020
© Комунальний заклад “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” Закарпатської обласної ради, 2020
© Видавництво Олександри Гаркуші, 2020

ISBN 978-617-531-218-6

ПЕРЕДМОВА..... 5

**РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ:
ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

<i>Богдана Носа</i> . З історії освоєння та використання мінеральних вод у народному побуті та господарстві Закарпаття XIX ст.	7
<i>Володимир Фуртій</i> . Чеська “туристика” на початку XX століття	17
<i>Федір Шандор</i> . Туристичний маршрут “Золоте коло Закарпаття”	21
<i>Максим Адаменко</i> . “Культурний шлях – село Дерцен”	32
<i>Сергій Кузнев</i> . Проект “Надкарпаття”	43
<i>Михайло Штефаньо</i> . Історико-архітектурні пам’ятки Іршавського району Закарпатської області	48
<i>Михайло Рекрутяк</i> . Фестивалі населених пунктів Ясінянської долини 2000–2019-х років	54

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МУЗЕЇВ

<i>Володимир Мойжес</i> . Археологічний музей Ужгородського національного університету	64
<i>Мар’яна Мегела</i> . Лемківська садиба: з історії створення етнографічного музею в селі Зарічево Перечинського району Закарпатської області	73
<i>Олена Алмашій, Марія Алмашій, Наталія Мельник</i> . Музеї села Великий Раковець Іршавського району Закарпатської області	83
<i>Віра Марканич, Марія Роман, Ніна Семак</i> . З історії школи та шкільного музею у селі Нижнє Болотнє Іршавського району Закарпатської області	94
<i>Юрій Фегер</i> . Народний історико-краєзнавчий музей села Чорний Потік Іршавського району Закарпатської області	112
<i>Марія Манівчук, Михайло Рекрутяк</i> . Ясінянський історико-краєзнавчий музей: історія і сучасність	119

ФОНДОВІ КОЛЕКЦІЇ ТА ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЇВ

<i>Дмитро Кепін, Оксана Червоненко</i> . Розвиток колекціонування за доби середньовіччя у Європі	125
<i>Сільвія Полак</i> . Колекція лемківських рушників у збірці Закарпатського музею народної архітектури та побуту	135
<i>Марта Цимбровська</i> . Конструктивні особливості споруди сукновальні (фолюша) з села Пилипець Міжгірського району Закарпатської області	144
<i>Тамара Андрієвська</i> . Господарсько-виробничі комплекси і споруди у Львівському скансені	155

**ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ, РЕСТАВРАЦІЇ
ТА КОНСЕРВАЦІЇ МУЗЕЙНИХ ОБ’ЄКТІВ**

<i>Віктор Андріанов</i> . Реставрація “дияконських врат” Шелестівської церкви в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту	165
---	-----

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА МУЗЕЇВ –
ОДНА ІЗ ФОРМ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

<i>Тетяна Сологуб-Коцан</i> . Дитина і музей: освітньо-виховна робота в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту	170
---	-----

<i>Мар'яна Мегела</i> . Відтворення народних ремесел як форма залучення відвідувачів до ужгородського скансену	180
<i>Василь Коцан</i> . Традиційний народний одяг як елемент атракцій в Ужгородському скансені	190
<i>Василь Король</i> . “Закарпатські прилюбішки” (лекція-екскурсія з любовної магії)	216
<i>Юліанна Малик</i> . Квест-екскурсія в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту	224

РОЗВИТОК ЕТНОГРАФІЇ

<i>Павло Леньо</i> . Проблеми та перспективи сучасної етнографії на Закарпатті	232
--	-----

ТРАДИЦІЙНЕ НАРОДНЕ ЖИТЛО

<i>Роман Радович</i> . Народне житло бойків: особливості формування дверей	239
--	-----

ТРАДИЦІЙНІ РЕМЕСЛА ТА ПРОМИСЛИ

<i>Dorel Marc</i> . Aspecte istorice și etnologice privind plătăritul lemnului pe râul de frontieră Ceremuș (Черемош)	252
<i>Надія Шейміна</i> . Регіональні особливості традиційної культури: немеркнуче світло петриківського розпису	274

КАЛЕНДАРНА ТА РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ, НАРОДНІ ЗНАННЯ ТА СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ

<i>Андрій Зюбровський</i> . Народні традиції випікання хліба українців Горохівського району Волинської області. Підготовчий етап: традиційні уявлення про борошно, його види та основні борошномельні засоби (на основі польових матеріалів)	281
<i>Дмитро Магальяс</i> . Календарна обрядовість зимового циклу долинян Мукачівщини кінця XIX – першої половини XX ст. (на основі польових матеріалів)	299
<i>Михайло Красиков</i> . З поховально-поминальної звичаєвості гуцулів Рахівщини (за експедиційними матеріалами)	309
<i>Василь Король</i> . Лікування словом в системі духовної культури українців Перечинського району	319

ІСТОРИЯ ОКРЕМИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ВІДОМІ ПОСТАТІ

<i>Андрій Світлицець</i> . Розвиток Іршави в чехословацький період (1919-1939 рр.)	334
<i>Claudiu Porumbăcean</i> . Mari personalități din istoria Județului Satu Mare – dr. Vasile Lucaci (1852–1922)	344
<i>Уляна Франків</i> . Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів”. Етнографічні аспекти	358
<i>Михайло Белень</i> . “У сивині мої Бескиди – прадавній край етнокультур”	368

З РУКОПИСНИХ ДЖЕРЕЛ

<i>Василь Коцан</i> . Рукописи Михайла Парлага про родинну обрядовість Закарпаття (з фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту)	380
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	408
-----------------------------	-----

ПЕРЕДМОВА

Закарпатський музей народної архітектури та побуту – один із перших музеїв-скансенів в Україні та важливий науково-методичний центр у галузі розвитку музейної справи області. Тут працюють наукові співробітники, що мають значний досвід роботи і цікаві доробки як у науково-фондовій, науково-експозиційній, так і науково-дослідній роботі.

2020 рік – знаковий для ужгородського скансену. У червні цього року музей святкував своє 50-річчя з дня відкриття для відвідувачів. Зустрічаючи півстолітній ювілей, музей сподівається на хороші перспективи та плідну роботу, подальшу інтеграцію в музейну спільноту краю, країни та світу в цілому. Сьогодні музей своє майбутнє вбачає в утриманні балансу між традиційними функціями музейного закладу та сучасними атракційними технологіями. Музей намагається бути відкритим, динамічним і сучасним. Це дозволяє закладу і в сьогоднішніх умовах залишатись в фокусі уваги відвідувача.

На жаль, через поширення пандемії COVID-19 не відбулось ряд заходів, присвячених 50-річчю музею. Серед них і міжнародна науково-практична конференція “Музей як науковий, культурно-освітній та комунікативний простір”. Взяти участь в конференції зголосилась велика кількість музейних співробітників, науковців з Ужгорода, Перечина, Іршави, Києва, Львова, Луцька, Харкова, Переяслава-Хмельницького, Чигирини, Косова. За результатами матеріалів, які були надіслані ними, сформовано та опубліковано сьомий випуск наукового збірника Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Матеріали, що до нього увійшли присвячені історії створення та перспективам розвитку музеїв, принципам організації, формування експозицій та фондових колекцій музеїв, культурно-освітній роботі як формі збереження та популяризації культурної спадщини, проблемам збереження, реставрації та консервації пам'яток культурної спадщини, історії вивчення традиційної народної культури, фольклору як формі збереження та популяризації культурної спадщини, традиційному народному житлу та храмовій архітектурі, традиційному народному та сучасному одягу, традиційним заняттям, ремеслам та промислам, календарній та родинній обрядовості, світоглядним уявленнями та народним знанням, громадському побуту, усної історичним дослідженням.

Впродовж 2020 року скансен разом із Повітовим музеєм Сату Марє (Румунія) та Музеєм української культури у Свиднику (Словаччина) реалізовує міжнародний грантовий проект “Культурні зв'язки – культурна мобільність у прикордонній зоні. HUSKROUA/1702/3.1/0040”, який фінансується за допомогою програми ENC CBC “Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2014–2020”. Одним із напрямів роботи в рамках проекту є популяризація культурного туризму в прикордонному регіоні. Для цього командою проекту для туризмознавчих та історико-культурних досліджень обрано по п'ять населених пунктів Закарпатської області (Україна), повіту Сату Марє (Румунія) та Пряшівського краю (Словаччина). Обираючи насе-

лені пункти в Закарпатті, українська команда проекту прив'язувалась й до музейної експозиції. В результаті були обрані такі населені пункти: Ясіня Рахівського району (гуцули); Колочава Міжгірського району (долиняни); Ужок Великоберезнянського району (лемки); Середнє Водяне Рахівського району (румуні); Вишково Хустського району (угорці).

22-23 вересня 2020 року Закарпатським музеєм народної архітектури та побуту в рамках реалізації проекту проведено воркшоп “Музей і туризм”. Саме питання, що піднімалися на ньому, й сформували перші два розділи восьмого випуску Наукового збірника музею. У них йдеться про історію та перспективи розвитку культурного туризму на Закарпатті, а також ролі окремих музеїв краю в цьому процесі. Окрім того, свої наукові розвідки до збірника подали науковці, музейні співробітники з Ужгорода, Львова, Києва, Дніпра, Харкова, а також міст Сату Маре та Тигру-Муреш (Румунія). Вони присвячені фондovим колекціям та експозиціям музеїв, проблемам збереження, реставрації та консервації музейних об'єктів, культурно-освітній роботі як формі збереження та популяризації культурної спадщини, розвитку етнографічної науки, традиційному народному житлу, ремеслам та промислам, календарній та родинній обрядовості, світоглядним уявленням та народним знанням, історії окремих населених пунктів та відомим постатям, рукописним джерелам. Збірник розрахований на всіх, хто цікавиться розвитком сільського туризму, музейної справи, а також традиційною народною культурою. Його матеріали покликані допомогти у справі збереження, відродження та подальшого розвитку культурної спадщини українського народу.

Ужгородський скансен як один із чудових куточків нашої Батьківщини, й надалі радуватиме своєю привітністю та охайністю тисячі й тисячі відвідувачів. Співробітники музею докладатимуть усіх зусиль для того, щоб відвідування скансену додавало позитивних емоцій, збагачувало новими знаннями та вміннями, пробуджувало любов до своїх рідних традицій та культури.

Василь Коцан

Богдана НОСА
(Ужгород)

З ІСТОРІЇ ОСВОЄННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД У НАРОДНОМУ ПОБУТІ ТА ГОСПОДАРСТВІ ЗАКАРПАТТЯ ХІХ ст.

УДК 94 (477.87) “18” : 615.324

У статті йдеться про історію освоєння та використання джерел мінеральних вод у народному побуті та господарстві Закарпаття в ХІХ ст. Окрему увагу авторка звертає на солотвинські купелі, мінеральні води у Квасах, оздоровчий комплекс у Полянні, курортний комплекс в Ужку, неліпінський курорт, вишківський замковий курорт, рекреаційний комплекс у Кобилецькій Полянні, платну купіль у Синяку. Наводяться дані про роль мінеральних вод у формуванні специфічних галузей регіонального господарства, побутовому використанні.

Ключові слова: мінеральні води, джерела, купіль, оздоровчий комплекс, курортний комплекс, видобуток, реалізація.

Мінеральні води Закарпаття – цінний природний ресурс, на основі якого сформувалась курортна спеціалізація краю та виробнича галузь з їх видобутку. Процес вивчення та освоєння вод тривав роками. Хоча окремі зафіксовані згадки про мінеральні джерела і сягають кількасотлітньої давнини, поодинокі дослідження датуються ХVІІІ ст., а системного характеру набувають з ХІХ ст. На цей час було відомо про понад 300 у Марамороському та більше 40 джерел у Берегівському округах [16, с. 13–250]. Знані мінводи мала й Ужгородська округа. Незважаючи на деякі неточності тогочасних досліджень, завдяки ним поширювалась інформація про оздоровчі властивості вод та їх місця знаходження. Зароджувався комерційний розлив та організована лікувально-рекреаційна діяльність.

Мінеральні води, подібно до інших типових ресурсів Закарпаття, тісно вплетені у буденне життя краян. Їх використовували для власного споживання у якості напою та прийому ванн, деякими водами розбавляли вино, а ропою замінювали сіль. Промислове освоєння родовищ потребувало працівників. Лікувально-оздоровчі комплекси залучали місцевих жителів до сервісного обслуговування та були місцем збуту їх сільськогосподарської продукції. Всі ці сфери мають свої особливості, сформовані традиції та дають розуміння цінності мінеральних вод у житті регіону.

Традиції використання мінеральних вод з оздоровчою метою сягають періодів, коли ще було далеко до офіційних висновків дослідників та розбудови курортних комплексів. Народні знання про їх лікувальні властивості передавались від покоління до покоління через набутий досвід. Зустрічаються випадки, коли їм присвоювали навіть чудодійні властивості, проявляли шанобливе ставлення, називали “святою водою” чи “святою криницею” [12, с. 59].

За твердженням Т. Легоцького, поширенню інформації про лікувальні якості синяцьких мінеральних вод передували спостереження місцевих пастухів. Вони звернули увагу, що після купання у них лишайні кози та вівці одужують. З цієї причини одне джерело у народі навіть прозвали “козячим” [12, с. 60].

Для прийому мінеральних ванн країни облаштовували саморобні купелі по всій території Закарпаття. Їх технологія зовсім проста: біля джерела викопувалась яма, у якій природним способом збиралась вода, а для її підігріву на дно опускали розпечене у вогні каміння. Для зручності в яму могли опускати дїжка чи корито, а для укриття будувались шалаші з гілок. Для аромату додавались хвоя чи інші карпатські трави.

Готувались такі ванни, звичайно, не для однієї людини, а навіть цілої родини. За цим принципом купелі функціонували тривалий час, а користувались ними не лише селяни, але й місцева знать. Знали про них, переважно, мешканці довколишніх сіл.

Пізніше джерела обростали дерев'яними спорудами і могли мати вже по кілька кімнат-відсіків, хоча ванни залишались і надалі в землі у формі викопаних ям. З такої конструкції розпочалась історія одного із найвідоміших курортів Закарпаття ХІХ ст. – вишківського (Visk-várhegy fürdő). Тут місцевий мешканець Фодо Мартон у 1818 р. облаштував платну купіль із двома метровими ямами, а існуючий попит надихнув ще кількох власників на подібну комерцію. Пізніше всю територію викупила держава, а курорт суттєво розвинувся [5, с. 489].

Приватні дрібні купелі – цілком типові явище для того часу. Під державним управлінням перебували переважно найбільш відомі курорти, хоча земля і там здавалась в оренду дрібнішим підприємцям (часто єврейського походження), котрі доповнювали його своїми корчмами, віллами, пансіонатами чи іншими закладами.

Паралельно продовжували функціонувати невеликі купелі місцевого рівня. Навіть в урочищі Шаян станом на 1876 р. діяла лише невелика купіль, відкрита хустянином Я. Теодоровичем на свої власній землі. Аналогічно, на своїй землі, де знаходилось джерело, збудував купальню І. Косінський у Верхньому Бистрому. У Бороняві простий двокімнатний купіль був зведений монахами [17, с. 115–138].

Невеликими вважались деренівські купелі (Derenói fürdő) в с. Нижнє Солотвино. Прості конструкції характеризували Заньку. На основі джерела в Іванівцях функціонував комплекс з п'яти гостьових кімнат та стільки ж ванних кабінок [12, с. 62]. Фактично для місцевих держслужбовців діяли оздоровчі комплекси в Усть-Чорній та Рахові.

До більш знаних можна віднести солотвинські, квасівські, полянські, ужоцькі купелі.

В історії збереглися дві назви солотвинських купелів ХІХ ст. – “Lajos-fürdő” та “Pável-fürdő”. До них вода постачалась через спеціальний водопровід із соляних шахт [8, с. 334]. Найімовірніше, перша купіль заснована державою, а друга – родиною на прізвище Стойка [17, с. 125]. У рекламних матеріалах наголос робився на лікувальні властивості солоних вод, чудові краєвиди, чисте повітря і порівняно невеликі ціни [20, с. 4]. З листівок початку ХХ ст. видно, що комплекси виглядали досить сучасними, мали музичні відкриті павільйони та облаштовані прогулянкові зони (див. фото 1-2) [2].

У Квасах станом на 1876 р. діяла невелика купіль із трьома ваннами та трьома житловими кімнатами [17, с. 114]. А дещо пізніше – вже декілька приватних ку-

пелів, готелів-ресторацій та пансіонатів. Відомими були пансіонат та вілла “Port-Artur” Розенталя (див. фото 3) [1].

У 1868 р. одразу кількома засновниками розпочато роботу оздоровчого комплексу в Полянї. На початку він складався із 40 житлових кімнат та 20 ванних кабінок [18, с. 151].

Станом на 1880 р. курортний комплекс в Ужкї мав дві будівлі із 13 кімнатами і 21 ванною, а у 1900 р. тут діяла модерно облаштована водолікарня з двома купальними відділами, готелі “Корона” та “Берчені”, прогулянкові зони із статуями і фонтаном. Весь комплекс мав трирівневу структуру: перший рівень – це парк з 4-ма мінджерелами, статуєю Меркурія; на другому – знаходилась відома статуя Геракла (пізніше перенесена до Ужгородського замку); на третьому – функціонувала більшість згаданих будівель [9, с. 113–114]. Користувався популярністю курорт серед поляків та галичан.

Чи не найвідоміші лікувально-оздоровчі осередки Закарпаття ХІХ ст. – Вишково, Кобилецька Поляна, Неліпино, Синяк.

Неліпинський курорт (Hársfalvai fürdő) почав розвиватись чи не першим у краї. Будівництво бальнеологічного комплексу на базі старого спиртзаводу датується ще 1798 р. На початку обслуговування характеризувалось дуже низьким рівнем, не було де придбати базові продукти харчування та вино. Кухня працювала просто неба, де відвідувачі самостійно готували їжу [12, с. 65]. До 1884 року тут було облаштовано 2 купальні зони із 24 ваннами. Відкрито готель та кілька гостьових будинків на 90 житлових кімнат. Прилеглі території облагороджено прогулянковими доріжками та альтанками [7, с. 139]. У 1879 р. лікар Шлезінгер Калман відкрив водолікарню. У цьому році курорт прийняв 385 відвідувачів, а наступного – 419 [12, с. 66].

Для дозвілля відвідувачам пропонувались прогулянки і походи довколишніми місцевостями. У рекламній публікації за 1890 р. вказувалось, що двічі на день на території комплексу грає “жива музика”, щотижня організовувались танцювальні вечори. Було озеро для риболовлі [11, с. 4]. У пізніші роки на базі курорту проходили різні культурні заходи і навіть театральні сезони (див. фото 4) [2].

Про успішний розвиток вишківського замкового курорту (Visk-várhegy fürdő) варто говорити після того, як його викупила держава у 1857 р. Протягом наступного двадцятиліття тут зріс масштабний комплекс, який нараховував, за твердженням тогочасника, більше 120 приміщень (60 гостьових кімнат, 22 купальні кабінки, декілька кухонь, у т. ч. й загального користування, столові, стайню, господарські приміщення, каретний двір тощо). Вражає не лише кількісний показник, а й рівень сервісу та асортимент послуг. На вибір відвідувачів пропонувались різні за своїм оснащенням ванні кімнати (найкращі – з оцинкованим дном та сучасною на той час системою підігріву), гостьові кімнати, у т. ч. в будиночках “швейцарського” типу, готель для офіційних осіб. Для відвідувачів єврейської національності забезпечувалась окрема кошерна кухня. Територія ділилась на дві зони, верхня мала крите сполучення між купальнями та будинками, що позбавляло відвідувачів можливого дискомфорту у період негоди. Організовувалось регулярне поштове сполу-

чення та трансфер з Тячева. Протягом 1876 року комплекс відвідало від 400 до 600 осіб [5, с. 490-495]. Забезпечувався нагляд буштинськими лікарями, а у 1903 році для створення комфортних умов відпочинку жінок дирекція спеціально прийняла на роботу лікарку [15, с. 3].

Окрім оздоровчих процедур, гості насолоджувались краєвидами, розважались на музичних вечорах і навіть грали у кегельбан. Важливе місце серед дозвілля чоловіків займало мисливство в околицях. За спогадами відомого церковного діяча та педагога Я. Блашковича, саме чудові можливості для полювання зумовили його вибір відпочинку у вишківських купелях, на околицях яких навіть у 1911 році зграї вовків були настільки численними, що без остраху нападали на пасовища на стада свійських тварин (*див. фото 5*) [6, с. 7-13].

Рекреаційний комплекс у Кобилецькій Полянні (Gyertyánliget fürdő / Kabolapolyánai fürdő) розпочав свою діяльність у 1815 р. та був одним із найпопулярніших на Мараморощині. Заклад перебував у державній власності та тісно пов'язувався із місцевим металообробним заводом. Виробництво було екскурсійним об'єктом, а у його робітничих будинках розміщувались гості курорту.

Станом на 1876 р. основний корпус пансіонату мав лише 8 кімнат, велику столову залу. До нього приєднувались 12 кабінок з ваннами та зал для кегельбану [14, с. 496-497]. Територія курорту мала парк, прогулянкові зони із альтанками, штучне озеро із фонтаном, облаштований бювет [7, с. 181-182]. Крім того, як і при попередніх курортах, довкола будувались різноманітні приватні вілли.

Лікувально-оздоровчі послуги надавались на основі 3-х мінеральних джерел. Для відпочиваючих організувались програми дозвілля: музично-танцювальні вечори, ігри та екскурсії. Околиці приваблювали любителів мисливства. На цих теренах часто полював навіть австро-угорський престолонаслідник Рудольф (*див. фото 6*) [2].

Платну купіль у Синяку (Szinyák fürdő) відкрито у 1832 р. Завдяки поширенню інформації про лікувальні властивості синяцьких мінеральних вод та розвитку транспортної інфраструктури до 1873 року тут діяв вже комплекс із двома будівлями з 20 гостьовими кімнатами та 10 купальнями. На лікування приїздили 120-130 осіб [12, с. 60-61]. За кілька років кількість кімнат збільшилась, згадувалось про діяльність готелю неподалік, облагороджену прогулянкову територію довкола [7, с. 103-104].

В газетному оголошенні за 1893 р. рекомендувався доїзд залізницею до Чинадієва, звідки щонеділі та щочетверга організувався платний трансфер до курорту (1 фор. / 1 ос.) [19, с. 6].

Починаючи із 1835 р. комплекс систематично здавався в оренду різним особам. Незважаючи на це, шенборнська адміністрація контролювала управління курортом. Доказом слугує лист на початку літнього сезону 1898 року до орендаря, в якому від нього вимагалось встановлення нових ванн і висловлювалось незадоволення через непроведення поточного ремонту, критикувалась неготовність до відкриття літнього сезону [2, с. 1].

Більш розвинені курорти краю орієнтувались на заможних відвідувачів з різних куточків імперії, у т. ч. досить відомих у свій час осіб. Сюди приїжджали для оз-

доровлення та лікування радикуліту, шлунково-кишкового тракту, неврологічних, гінекологічних, дерматологічних захворювань. Поступово протягом ХІХ ст. на їх території розвивалась сервісна інфраструктура та розширювався набір пропонованих послуг. Лікувально-оздоровче обслуговування включало лікарські консультації, прийом ванн та вживання мінеральних вод, обгорткування, масажі, кліматотерапію тощо.

Звичайно, дозволити собі такий відпочинок переважна більшість місцевого населення не могла. Проте діяльність бальнеологічних закладів все рівно позначалась на їхньому житті, стаючи способом хоч якогось заробітку.

Адміністративно-управлінськими роботами займались або власники закладів, або прислані сюди службовці. При відомих курортах навіть на кухню інколи запрошувалися знані куховари та кондитери. Місцеве ж населення могло претендувати на дрібне побутове обслуговування.

Крім того, затребуваними були послуги перевезення між населеними пунктами, залізничними станціями і курортами. Необхідним був догляд за тваринами у стайнях чи каретних дворах.

Для дозвілля організувались екскурсійні програми до виробничих об'єктів (наприклад, грабівницького склозаводу, штучного водосховища із водними пило-рамами у с. Збини, великобичківського содового виробництва, металообробного заводу в Кобилецькій Полянні, соляної шахти у Солотвині тощо), природних та культурних пам'яток краю. Пропонувалися прогулянки та походи довколишніми горами, лісами і долинами. Звичайно, що найкраще у цьому орієнтувались місцеві жителі, а тому їх долучали до супроводу.

Подібні функції вони виконували при полюванні та риболовлі. Таке дозвілля користувалось неабиякою популярністю на території Закарпаття. У гірських річках можна було порибалити, а в лісах і долинах – полювати на диких тварин (зайців, кабанів, ведмедів, оленів, вовків, лисиць) і птицю (фазанів, куріпок, качок). Про їх популяцію систематично інформували на сторінках спеціалізованого угорського видання “Vadász-és verseny-lap”. Дозволи оформлялись у місцевих егерів, котрі, за потреби, надавали спорядження й організували супровід.

Ще одна форма підробітку при курортах – оренда житла. У багатьох матеріалах збереглися відомості про винайм кімнат у місцевих мешканців. Переважно йшлося про скромні, але чисті і значно дешевші ніж у комплексах кімнати. Така послуга пропонувалась фактично в усіх рекреаційних населених пунктах. У Солотвині в літній час так підзаробляли і місцеві шахтарі.

Бальнеологічні комплекси ставали місцем збуту домашньої городини, свіжої кисломолочної продукції, яєць, курятини тощо. Купували продовольство як заклади, так і окремі гості, котрі самообслуговувались на кухнях загального користування. Продавались лісові ягоди і гриби, а до їх збору долучались навіть діти та старші члени сімей. Певний інтерес мали різні народні вироби, продукти вівчарства та місцевого сироваріння.

В журналістському матеріалі про Кобилецьку Полянню зустрічається згадка про продаж місцевими “марамороських діамантів” [10, с. 5]. Мова йшла про невеликі кристали кварцу, або як їх ще називають у народі “гірський кришталь”.

Усі вищеперелічені джерела доходів мали сезонний характер, адже курортні заклади діяли у теплий період року (з травня по вересень). Із їх втратою країни стикнулись у період I світової війни та поствоєнних подій, у результаті яких багато курортів або суттєво згорнули свою діяльність, або й зовсім припинили.

Ще однією важливою сферою зайнятості та народного господарства краю є видобуток та реалізація мінеральних вод. До кінця XIX ст. її формування набуває контрольованого характеру. Відповідно до архівних документів, Угорський королівський відділ статистики зобов'язував власників та орендарів мінеральних джерел щороку подавати звітні відомості про їх використання, в протилежному випадку ще з 1874 року мав право самостійно здійснювати перевірки, покладаючи пов'язані з цим витрати на недобросовісних користувачів [1, с. 6–7]. З 1883 р. державним документом врегульовувались технологічні процеси розливу води у ємності та санітарно-гігієнічні норми [3], щоправда, із численними поправками та змінами у пізніші роки. А в 1893 р. затверджується єдина форма звітності експлуатації мінеральних джерел протягом календарного року [4].

Заповнені стандартизовані звіти збереглися в архівах фамільного фонду графів Шенборнів. Ці документи є цінними для розуміння масштабів видобутку і реалізації мінеральної води того часу, а також залучення та оплати робочої сили. Мова йде про 4 відомі джерела, що перебували у графському володінні (див. табл.).

Таблиця

Звіт про видобуток і реалізацію мінеральної води [1, с. 8-15]

Рік	Видобуто (гол*)	Реалізовано (гол*)	Кількість працівників станом на 1896 р.	Денна заробітна плата станом на 1896 р.
Джерело у Сваляві				
1894	850	830	13 ос. (з них 1 наглядач)	Чоловік – 40
1895	880	850		Жінка – 30
1896	1300	1250		Хлопець до 18 р. – 28 Дівчина до 16 р. – 25
Джерело у Солочині (“Luhı Erzsébet”)				
1894	350	310	7 ос. (з них 1 наглядач)	Чоловік – 40
1895	350	330		Жінка – 30
1896	868	657		Хлопець до 18 р. – 28 Дівчина до 16 р. – 25
Джерело у Полянні				
1894	1500	1490	11-14 ос. (з них 1 наглядач)	Чоловік – 40
1895	1550	1530		Жінка – 30
1896	1650	1590		Хлопець до 18 р. – 28 Дівчина до 16 р. – 25

Джерело в Оленьові				
1894	82	80	5 ос. (з них 1 наглядач)	Чоловік – 35
1895	90	88		Жінка – 26-28
1896	130	125		Хлопець до 18 р. – 25 Дівчина до 16 р. – 20

* 1 гектолітр (гол) = 100 літрів

З таблиці видно, що видобуток протягом зазначених років постійно зростав і майже повністю реалізовувався. Найбільшими об'ємами характеризувалось полянське, स्वाлявське та солочинське джерела. Їхнє пакування добре видно з рекламного буклету тих років (див. фото 7) [3].

Ці архівні документи зорієнтовують нас щодо кількості робітників, залучених до виробничого процесу. За офіційними даними, майже 395 тис. літрів води видобуто та розфасовано протягом 1896 р., а для цієї роботи залучено 35 рядових працівників (трохи більше 11 тис. л води / 1 працівник). Виробничий процес, звичайно, був багатоетапний і передбачав роботи різної складності. Видобуток здійснювався за допомогою механізованих установок. Заробітна плата коливалась залежно від віку та статі працівників (від 20 до 40), а найменше оплачували роботу в Оленьові. У документі валюта не вказана, проте, найімовірніше, мова йшла про крейцери. Для порівняння, заявлена вартість одного номеру газети “Ung” у 1896 р. – 10 кр., а рекламований у ній фарбник одягу – 40 кр. [21].

Розливом мінеральних вод займалась не лише графська родина. Відомі води йшли на продаж при курортах у Кобилецькій Полянні чи Вишкові. Займались цією діяльністю і невеликі виробники, серед них лікарі та фармацевти. Наприклад, відомим власником одного із джерел лужанських вод неподалік Голубино було лікар Карловський. У свій час він викупив земельну ділянку із джерелом, а воду реалізовував під маркою “Luhı Margitforrás” [7, с. 137–138].

Закарпатські мінеральні води розфасовувались у пляшки і бочки та доставлялись по всій країні, у тому числі поштою.

Як напій вживали мінеральні води і країни. Важливе значення при цьому відігравали смакові якості, колір та запах води. Хоча навіть вони могли не мати вирішального значення. Як приклад можна згадати Заньку. У 1846 р. відомий дослідник мінджерел Л. Тогніо писав про добрий смак заньківської води, проте вона не користувалась попитом серед місцевих жителів. Використовували її лише для ванн і не вживали як напій [16, с. 184]. Такий випадок далеко не поодинокий і часто зустрічається у працях того часу.

У побутових цілях використовували солені води (ропу). Окрім Солотвина, так звані соляні джерела були у Доробратові, Негрові, Нересниці тощо. Зазвичай ропу використовували для виварювання солі, хоча збереглись перекази і про засолювання нею продуктів.

Неоднозначні з позицій сучасності практично-побутові рекомендації щодо споживання шенборнських вод збереглися на сторінках будапештської газети за 1895

рік: води радили вживати матерям під час грудного вигодовування; використовувати як основу для приготування дитячої їжі (від цього діти мали рости здоровими, сильними і красивими); додавати трохи до молока, щоб воно швидко не псувалось [13, с. 6]. Наскільки практикувались подібні поради у побутовому житті краян – відкрите питання і цікавий аспект для подальших досліджень.

У цій статті також вказувалось, що за свалаявською, полянською та лужанською водами у столичних ресторанах закріпилась назва “medve-fröcscs” (ведмежий фрич). Нагадаємо, фрич – це напій, який поєднує у різних пропорціях вино і мінеральну воду.

Традиція споживання на території Закарпаття цього напою тісно пов’язана із мінеральними водами, що добре підходили для такого поєднання. Називали їх “borviz” (винна вода). До цієї когорти і справді відносили шенборнські та подібні їм води.

Т. Легоцький зберіг навіть пов’язану із цією темою народну бувальщину, яка нібито трапилась на межі 20-30-х рр. XIX ст. Якось під час народного гуляння підвеселені учасники задля забави вилили цілу бочку вина у свалаявське джерело, біля якого проходило дійство. Вода збурлилась, а отримана суміш так прийшлася до смаку присутнім, що її пили, черпаючи прямо із джерела. Загалом, про цю воду дослідник писав як про таку, що користувалась особливим попитом серед любителів вина [12, с. 67].

Таким чином, освоєння мінеральних вод позначається на різних сферах життя краю: від формування специфічних галузей регіонального господарства до побутового використання. Цікавими для подальших досліджень є народні уявлення і творчі рефлексії на тему мінеральних вод краю.

Джерела та література:

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 1500. Оп. 1. Спр. 5568, 16 арк.
2. ДАЗО. Ф. 1500. Оп. 1. Спр. 5651, 6 арк.
3. A m. kir. belügyministernek 23, 328. számú körrendelete. *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, 1883. 17 folyam. old. 475—477.
4. A m. kir. belügyministernek 44.404 szám alatt valamenynyi törvényhatóságához intézett körrendelete... *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, 1893. 27 folyam. old. 1548—1562.
5. Batizi E. A visk-várhegye fürdő. *Máramaros vármegye egyetemes leírása: a magyar orvosok és természetvizsgálók... XIX-dik nagygyűlésének alkalmából*. Budapest, 1876. old. 488—495.
6. Blaskovich J. Erdei hipnózis. *Blaskovich emlékkönyv* / Szerk. G. Móró Csilla. Szentendre, 1993. old. 7—13.
7. Boleman I. A fürdőtan kézikönyve. Igló: Schmidt József könyvnyomda, 1884. 293 old.
8. Boleman I. Fürdők és ásványos vizek. (Balneologia). *Magyar orvosi vademecum. Rövid repertorium különös tekintettel a therapiára* / szerk. L. Nékám, L. Kétly. I kötet. Budapest: Kiadja Dobrowsky és Franke, 1902. old. 306—338.
9. Czirbusz G. A keleti vagy rutén Kárpátokban. *Turisták Lapja*. Budapest, 1900. XII évf. old. 113—114.
10. Gyertyánliget a háboru előtt és most. *Prágai Magyar Hirlap*. 1923. 181 (334) szám.
11. Hársfálvai fürdő ... *Kárpátalja*. Munkács, 1890. Második évf. 19 szám. (május 11).
12. Lehoczky T. Bereg vármegye monográfiája. I általános rész. Ungvárott, 1881. 472 old.
13. Medve-fröcscs. *Buda és vidéké*. 1895. IV évf. 16 sz.

14. Novák K. A kabola-polyánai fürdő. *Máramaros vármegye egyetemes leírása: a magyar orvosok és természetvizsgálók... XIX-dik nagygyűlésének alkalmából*. Budapest, 1876. old. 496—499.
15. Női fürdőorvos. *Szatmár-Németi*. Szatmár, 1903. VII évf. 23 szám.
16. Orvosi tár. A Budapesti királyi orvosegyelet közös munkálatával / Szerkesztik és kiadják: P. Bugát, F. Flór. Pesten, 1846. 412 old.
17. Szabó S. Ásványvíz–forrásk. *Máramaros vármegye egyetemes leírása: a magyar orvosok és természetvizsgálók... XIX-dik nagygyűlésének alkalmából*. Budapest, 1876. old. 105—145.
18. Szeghalmy Gy. Felvidék / Gy. Szeghalmy. Budapest, 1940. 664 old.
19. Szinyák fürdő. *Nyirvidék*. Nyiregyháza, 1893. XIV évf. 21 szám.
20. Sztatina-Füred. *Szatmár-Németi*. Szatmár, 1899. III évf. 20 szám.
21. Ung. Ungvár, 1896. XXXIV évf. 44 szám.

Список електронних джерел ілюстрацій

1. Вершини і старі фотографії Карпат на картах. URL: http://karpaty.putivnyk.com/map.php?map=photo&id=ua1_2017-10-12.jpg&lang= (фото проколороване)
 2. Magyar nemzeti digitális archívum. URL: <https://mandadb.hu> (Provenance/Rights: Terlezky József, Kutatási engedéllyel hozzáférhető, Balatoni Múzeum – Digitális gyűjtemény, CC BY-NC-ND: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
 3. Múzeum Digitár. URL: <https://hu.museum-digital.org/index.php?t=objekt&oges=420859> (Provenance/Rights: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, CC BY-NC-SA: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>) (фото проколороване)
- Переклади з угорської мови В. Суліми*

ON THE HISTORY OF DEVELOPMENT AND USE OF MINERAL WATERS IN THE NATIONAL LIFE AND ECONOMY OF TRANSCARPATHTHIA OF THE XIX CENTURY

Bogdana Nosa (Uzhhorod)

Summary

The article tells the history of development and use of mineral water sources in the life and economy of Transcarpathia in the XIX century. The author pays special attention to Solotvyno baths, mineral waters in Kvasy, a health complex in Polyana, a resort complex in Uzhka, a nelipinsky resort, a Vyshkovo castle resort, a recreational complex in Kobyletska Polyana, a paid bath in Sinyak. Data on the role of mineral waters in the formation of specific sectors of the regional economy for household use are given.

Key words: they are mineral, springs, font, health complex, resort complex, extraction, realization.

Володимир ФУРТІЙ
(Ужгород)

ЧЕСЬКА “ТУРИСТИКА” НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 338.48 (437.3) “19”

У даному повідомленні йдеться про розвиток туризму на чеських землях на початку ХХ ст. Автор описує зародження процесу маркування туристичних маршрутів, зміну однобарвного маркування різнокольоровим. Окрема увага звертається на літні канікули в садибах, організований літній дитячий та підлітковий відпочинок. Важливу роль в цих процесах відігравав Клуб чеських туристів.

Ключові слова: чеські землі, туризм, маркування, туристичний маршрут, літній відпочинок у садибах, літній дитячий відпочинок, Клуб чеських туристів.

На початку ХХ ст. туризм стає частиною німецького та чеського робітничого руху. Першим туристичним товариством робітників стала організація “Друзі природи” (“Die Naturfreunde”), що об’єднувала соціал-демократичних та соціалістично-орієнтованих німців-туристів. Асоціація була заснована у Відні та поширилася у чеському суспільному середовищі у 1896 р. Тоді було створено відділення асоціації у чеських містах Тепліці та Усті. Подібні ідеї сприяли заснуванню “Чеської асоціації робітничого туристичного об’єднання” (“Dělnické turistické sdružení”), а згодом “Союзу робітничих туристів” (“Svaz dělnických turistů”). Асоціація мала сприяти, у дусі соціал-демократичних намірів, освіті працівників та їх активному відпочинку у вільний від роботи час. У складі Робітничої академії 1 січня 1911 р. було засновано “Асоціацію робітничого туристичного об’єднання” (“Dělnické turistické sdružení”), яка до 1913 р. була підрозділом Робітничої академії. Рішенням засідання від 12 листопада 1913 р. зазначена організація стала незалежною. Асоціація піклувалася про фінансування робітничих екскурсій та заміських поїздок. Зокрема, були організовані перші “прогулянки” до м. Праги. У 1914 році кількість членів наблизилася до 300, і були сформовані два відділення за межами Праги, в м. Тепліці та Трновани [8, с. 28-29; 13, с. 116-118].

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. відбувається маркування європейських туристичних маршрутів (ТЗТ – “Turisticky značených tras”). Спочатку це було в альпійських долинах і Тюринзькому Лісі. Маркування в основному здійснювали власники місцевих туристичних котеджів. З 1889 року Клуб чеських туристів (“КЧТ”) піклувався про встановлення та маркування маршрутів. Для цього використовувалися великі маркери із середньою смугою завширшки 10 см із білою смужкою на обох сторонах завширшки 4 см. Були створені так звані “маркувальні дружини”. Вони завжди склалися з 3-6 членів та кількох носіїв маркувального обладнання. До 1916 р. використовувалося лише однобарвне маркування червоним кольором [1, с. 86; 10, с. 37-41].

Для правильного маркування видавалися різні інструкції та вказівки. Наприклад, у виданні Клубу чеських туристів “Часопис туриста” (“Časopis turistů”)

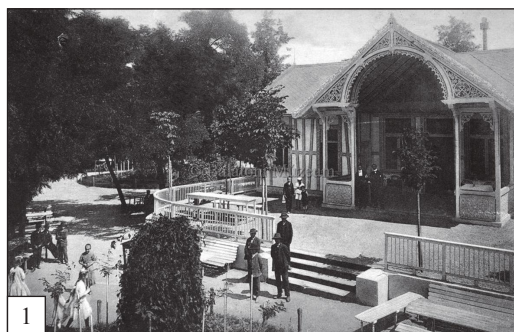

Фото 1-2. Солотвинські купелі початку ХХ ст.
 Фото 3. Вілла “Рогт-Артур” у Квасах кінця ХІХ – початку ХХ ст.
 Фото 4. Готель у Неліпині. Початок ХХ ст.
 Фото 5. Вишківський курорт. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.
 Фото 6. Кобилицька Поляна. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.
 Фото 7. Рекламний буклет кінця ХІХ ст.

(1889-1891). У 1901 р. КЧТ видало “Правила для маркування”. Клуб поважав релігійні почуття місцевого населення, які іноді вішали зображення святих на маркувальні стовпці. Зокрема, у Битізі було розміщено зображення святого Івана. Але водночас необхідно відмітити про те, що маркувальні знаки у деяких місцях навмисно були пошкоджені. Іноді масштаби та збитки від руйнування були такими великими, що витрати на їх відновлення були неможливими. Тому у таких місцях вони позначалися лише кольором і не використовувалися для маркування металеві пластини, які місцеві жителі часто руйнували або навіть крали. На жаль, нічого у цьому контексті не змінив і той факт, що із 1892 року туристичні знаки офіційно захищалися законом, а їх пошкодження та крадіжка стали кримінальним злочином [2, с. 134-136].

Принцип однобарвного маркування був покинутий у 1915 році, коли Центральний комітет КЧТ (“КЇТ”) вирішив запровадити різнокольорове маркування. Крім знаків червоного маркування використовувалися ще й сині, зелені та жовті кольори [4, с. 1].

Наприкінці XIX – початку XX ст. серед чехів стають популярними літні канікули у садибах, так званий “літнинський відпочинок”. Заможні сім’ї будували власні вілли, які були доступні цілий рік та могли використовуватись для короткого проживання у вихідні дні. Якщо сім’я не могла дозволити собі власну віллу, вона могла її орендувати. Менш заможні родини могли орендувати лише окремі квартири чи кімнати. Відпочиваючих улітку гостей називали “літнинцями” (“letňasci”) [6, s. 91].

Переломний момент для “літнинського руху” відбувся у 1905 році, коли на чеських підприємствах був запроваджений 24-годинний недільний відпочинок. У кінцевому рахунку зазначене суттєво вплинуло на розвиток спортивної діяльності, організацію поїздок та підвищений інтерес до відвідування курортів [12, с. 50].

Не менш вагомим поштовхом для літнього відпочинку за містом було прийняття Закону “Про торгових помічників” за № 20/1910 р., що надавав заступникам вищих служб право на оплачувану відпустку та сприяв появі нового середнього класу, який уже міг мати більше вільного часу [9, с. 65-67].

Разом із розвитком відпочинку у літніх садибах та квартирах на рубежі XIX та XX ст. також спостерігалася тенденція до організованого дитячого та підліткового літнього відпочинку. У результаті зазначених тенденцій було створено літні дитячі табори. Цей процес тривав протягом усього періоду Першої республіки (1918-1938 рр.) [11, с. 251-271].

У 1914-1918 роках відбулася Перша світова війна, яка погіршила економічне та соціальне становище чеського населення. Тому зазначені роки не були дуже сприятливими для туристичного відпочинку. З іншого боку, багато власників курортів змогли використати свої садиби, щоб наблизити їх до виробництва сільськогосподарської продукції в умовах нестачі продовольства.

Переїзд на постійне місце проживання у сільську місцевість також дозволив їм зайнятися скотарством [7, с. 274-276].

На початку Першої світової війни “КЇТ” опублікував у дев’ятому номері журналу “Часопис туриста” за 1914 р. статтю, у якій зазначалося, що “...серйозні та важкі випробування випали на наш народ, нашу Батьківщину та нашу імперію. Як тільки почалося прекрасне літо, звістка про страшну сараївську трагедію швидко поширилася по всьому світу, і незабаром наш імператор і король покликали до зброї народ. Це відбулося у ту мить, коли ми, туристи, готувалися до веселих поїздок. Але розум замовк і всі наші інтереси повернулися до небезпеки, що загрожує миру і спокою...”

Вірно виконуючи свої обов’язки, народи кинулися на виклик свого пана і наші сини, брати, чоловіки та батьки поспішили на поле битви...

Не забудемо! Ми пам’ятаємо тих наших солдат-туристів, які принесли у жертву Батьківщини найцінніше, власне життя. Їх ряди збільшуються і ряди загиблих наших солдат-туристів вже є численні... Першим з наших членів був Чарльз, князь із Шваренбергу. І як поки що нам відомо, на полі бою із честю та славою загинули професор, лікар Алоїс Веріх та професор Хюго Буше з Брно. Шануймо їхню пам’ять!

Ми пам’ятаємо тих з наших лав, хто змінив туриста на військового та просту палицю подорожуючого на зброю, і вони зараз воюють у нашій армії, чи то на північному сході, чи то на півдні. Ми шлемо їм теплі привітання та гарячі побажання. Нехай у біді та неприємностях війни вони зміцнюються Господом...

Поверніться переможцями та здоровими на улюблену Батьківщину, яка тремтить...” [3, с. 259].

Здійснивши аналіз публікацій у туристичному журналі “Часопис туриста” (“Časopis turistů”), можна зробити висновок, що КЧТ (“КЇТ”) у роки війни також інтенсивно займався своєю справою у формі лекцій та подорожей. Завдяки цьому члени Клубу мали можливість відпочити навіть у тодішні важкі часи та на деякий час не думати про негаразди війни. Відмітимо, що КЧТ відсвяткував закінчення війни оптимістичною статтею у своєму часописі під назвою “Свобода” [4, с. 345-346].

Таким чином, можна констатувати, що туризм на чеських землях на початку XX століття сприймався як один із елементів незалежної чеської національної компанії, яку підтримували численні туристичні організації. Ми можемо також стверджувати, що найбільшу підтримку у розвитку чеського туризму відіграв Клуб чеських туристів (“КЇТ”), який зміг об’єднати навколо себе різні верстви чеського суспільства. Завдяки діяльності Клубу на початку XX століття було закладене значне підґрунтя розвитку чехословацького туризму у період 1918-1938 рр.

Джерела та література:

1. Časopis turistů. Ročník I. Praha: Klub českých turistů, 1889. 207 s.
2. Časopis turistů. Ročník XIII. Praha: Klub českých turistů, 1901. 394 s.
3. Časopis turistů. Ročník XXVI. Praha: Klub českých turistů, 1914. 387 s.
4. Časopis turistů. Ročník XXVII. Praha: Klub českých turistů, 1915. 294 s.

5. Časopis turistů, ročník XXX. Praha: Klub českých turistů, 1918. 400 s.
6. Letem světem. Číslo 27. 1929. 91 s.
7. Poláček Karel. O letním bytu. In: Karel Poláček, Povídky, sloupky, fejetony. Praha, 2001. 1127 s.
8. Přehled činnosti dělnických turistů v letech 1911–1925. *Dělnický turista*. Praha, 1926 Str. 28—29.
9. Zákon č. 20/1910 Sb. o obchodních pomocnících. *Sbírka zákonů a nařízení*. Praha: 1910. 290 s.
10. Sborník KČT. Nakladatelství S & D, 1998. 354 s.
11. Štemberk J., Jakubec I. Češi, Čechoslováci a slovanský jih. Trendy v cestovním ruchu a lázeňství v první polovině dvacátého století. In: Dagmar Blümllová – Petr Kubát a kol. *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. Století / Jihočeský sborník historický*. Supplementum 3, České Budějovice 2009. Str. 251—271.
12. Štemberk, Jan. Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu, Pelhřimov. Praha: Nová tiskárna Pelhřimov – Vysoká škola obchodní, 2009. 298 s.
13. Veselý, F. Dělnické turistické sdružení v Praze. *Časopis turistů, ročník XXIX*. Praha: Klub českých turistů, 1917. Str. 116—118.

CZECH “TOURISM” AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Volodymyr Furtiy (Uzhhorod)

Summary

This report deals with the development of tourism in the Czech lands in the early twentieth century. The author describes the origin of the process of marking tourist routes, the change of one-color marking with multicolored. Special attention is paid to summer vacations in the estates, organized summer children's and teenagers' vacations. Club of Czech tourists played an important role in these processes.

Key words: *Czech lands, tourism, marking, tourist route, summer rest in estates, summer children's rest, Club of Czech tourists.*

Федір ШАНДОР

(Ужгород)

ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ “ЗОЛОТЕ КОЛО ЗАКАРПАТТЯ”

УДК 338.48 (477.87) : 796.5

У статті йдеться про туристичний маршрут “Золоте коло Закарпаття”. Автор наводить інформацію про адміністративні одиниці, якими проходить маршрут, спосіб пересування, протяжність маршруту, середню тривалість пересування. Особливу увагу звертається на об’єкти та родзинки кожного населеного пункту маршруту, які варто відвідати та побачити.

Ключові слова: *туристичний маршрут, населений пункт, туристичний об’єкт, туристичні родзинки.*

Глобалізаційний світ і його породження (пандемії, карантини, тероризм) змінив суспільство безповоротньо, а тому все більше людей прагнуть відпочивати не просто як туристи, а й з духовною та освітньою користю. Відпочинок за кордоном значно подорожчав і став небезпечним. Але той, хто звик відпочивати, цю звичку вже не полишить. У результаті виникає інтерес до вітчизняних ресурсів, в тому числі і до історико-культурних.

Автор пропонує всім поціновувачам внутрішнього туризму туристичний продукт під назвою “Золоте коло Закарпаття”. Останні десятиліття туризм Закарпаття проявляє себе як надзвичайно стійка одиниця в економіці краю, діяльність якої спрямована на розвиток туризму та інфраструктури. Вона генерує мільйони гривень в бюджетному секторі та створює десятки тисяч робочих місць. Закарпаття на карті Західної України є воротами у Європу, а Україна починається із Закарпаття для європейського та міжнародного туриста. Отже, розвиток інфраструктури та конкурентоспроможність продуктів є ключовими на ринку не лише України, а й світу.

Назва маршруту: “Золоте коло Закарпаття”.

Адміністративні одиниці, якими проходить маршрут: Ужгород – Середне – Мукачево – Чинадієво – Свалява – Поляна – Воеводино – Перечин – Ужгород (*див. фото 1-2*).

Спосіб пересування:

- пішохідний,
- велосипедний,
- автомобільний,
- автобусний.

Протяжність маршруту: 140 км.

Перепад висот: найвища точка – 398 м – Оленівський перевал.

Середня тривалість пересування: Оглядово – 1 день. Детально – 5 днів.

Тип доріг:

- магістральний М06,
- регіональний Т1403, Т0712.

Опис маршруту:

Ужгород – рекомендовано: що? де? коли?

Ужгородський замок: велична фортеця, яка розташована на Замковій горі. Історія замку оповита легендами та загадками, а вік сягає майже тисячу років. Його перебудовою у XVI ст. займалися італійські майстри, які привнесли ренесансні мотиви в архітектуру замку і палацу. Власники замку постійно змінювалися від Другетів до Ракоці, але кожен залишив про себе згадку.

Скансен (Музей народної архітектури і побуту): скансен в Ужгороді було створено одним із перших в Україні. Тут зібрані матеріали із усіх куточків Закарпаття, представлені хати етнічних груп. Це не просто музей у класичному вигляді, а ціле старе село. Зібрані матеріали датуються кінцем XVIII – першою половиною XX ст.

Хрестовоздвиженський кафедральний греко-католицький собор: храм XVII ст. У середині храму знаходиться давній іконостас та фреска відомого художника Йосипа Бокшая. У підземеллях собору є крипта. Навпроти собору – сквер, присвячений австрійській імператриці Марії-Терезії.

Ротонда: храм Святої Анни, будівництво якого датується XIII-XV ст. У храмі збереглися унікальні старовинні фрески, на яких позначився вплив раннього італійського ренесансу. Біля ротонди знаходяться руїни палацу Другетів.

Синагога: зведена у 1904 році. Споруда виконана у неомавританському стилі – це поєднання романтизму із візантійськими та арабо-мароканськими мотивами. Всередині є діючий орган.

Центр міста: Корзо – у перекладі з італійської “Корзо” означає місце для прогулянок. Цю назву вулиці пов’язують з італійськими графами Другетами, які володіли містом майже чотири століття. Архітектура вулиці сформувалася наприкінці XIX – на початку XX ст. Корзо – центральна вулиця міста, яка буквально всіяна внутрішніми двориками, милими кав’ярнями, цікавими магазинами. Часто тут можна зустріти вуличних музикантів. Вулиця Волошина – перпендикулярна Корзо, перехрестя цих вулиць служить головним місцем зустрічі ужгородців. Названа на честь президента Карпатської України Августина Волошина. Ця вулиця багата на пам’ятки архітектури. Липова алея – протяжність 2 км 200 м. Знаходиться вона на набережній Незалежності та продовжується на Студентській. Липи засадили за часів Чехословаччини у 1928 році. Тут посаджено кілька видів лип, які цвітуть зазвичай у червні, а приємний аромат дерев чутний на всю округу. Із набережної відкривається чудовий вид на річку Уж. Тут завжди можна спуститися до води і перепочити, милуючись краєвидом.

Римо-католицький храм Св. Георгія другої половини XVIII ст. Всередині собору є орган. Одразу за церквою можна побачити першу жіночу гімназію Св. Гізели 1902 року.

“Совине гніздо”. Це велична кам’яна споруда, яка датується 1781 роком. Спочатку використовувалася як пивниця для збереження місцевого пива. Тепер на цьому місці стали проводити фестивалі Ужгорода.

Закарпатський художній музей – розмістився в колишньому будинку правління Ужанського комітату 1809 року побудови. Експозиція представлена творами живопису, графіки, скульптури. Постійно проводяться тематичні виставки. Представлені роботи європейських та локальних закарпатських художників. Художній музей має чудовий внутрішній двір.

Малий Галагов – це чехословацький мікрорайон. Весь район вимощений бруківкою, а монументальні будівлі у стилі функціоналізму створюють чудовий архітектурний ансамбль. Головною родзинкою в Малому Галагові є затишні вулички, засаджені сакурами. У квітні-травні туристи з’їжджаються з усіх куточків Європи, щоб подивитися на прекрасний рожевий цвіт знаменитих сакур. Площа Народна – центральною спорудою площі є Обласна рада. Місцеві жителі називають будівлю Білим домом, бо вона білого кольору. Посередині площі знаходиться відпочинкова зона – фонтан, у якому можна літом охолодитися, та охайні лавочки, а по периметру розсажені троянди.

Родзинки Ужгорода:

- *проект “Міні-скульптури”* в Ужгороді. Першою з’явилася в 2010 році скульптура Миколайчика. На сьогодні їх нараховується майже півсотні. Для туристів і мешканців міста пошук міні-скульптур стає своєрідним квестом. Для того щоб знайти їх всі, знадобиться більше трьох годин, бо вони розкидані по всьому місту. Створена спеціальна карта, на якій позначено місця розташування міні-скульптур. Є скульптурки Швейка, Другетів, Енді Ворхола, Моцарта, Масарика;

- *локальні музеї*. Музей художника Коцки, Музей художника Манайла, зоомузей, Ботанічний сад;

- *проект “Ужгородська карта”*. 36 класичних гральних кованих карт з заліза розташовані в найпопулярніших місцях Ужгорода. В кожній карті вирізано гербовий символ Ужгорода – галузка виноградного грона, скрізь який треба зробити правильну ужгородську фотосвітліну відомих об’єктів;

- *мости Ужгорода*. Сім мостів різноманітної конфігурації прикрашають місто. Найбільший міст – Великий. По обидва боки від нього знаходяться трохи менші мости Підвісний та Пішохідний, потім йдуть Підзамковий, Залізничний, Об’їзний та Боздоський;

- *флора Ужгорода*: квітучі екзоти Ужгорода, парк Лаудона, ясен Масарика, платан Другета;

- *маленькі цікавинки*: чехословацькі гідранти, стародавні цвинтарі, сонячні годинники, замочки закоханих, дитяча залізниця;

- *спеціалізовані турмаршрути містом*: кавовий Ужгород, солодкий Ужгород, чехословацький Ужгород, літературний Ужгород, кіно-Ужгород;

- *смачний Ужгород*: дегустація паленки “Паленочка” – перша в Україні дистильційна мануфактура фруктових дистилатів, дегустація локальних вин “Шардоне”, дегустація пива від локальних пивоварень, солодка візитівка – торт “Ужгород” від Штефаньо, гастрономічна дегустація в “Деці у нотаря”;

- *щомісячні “Вільні проекти”*. Вільна екскурсія, вільна кузня, вільна школа, вільна дегустація, вільний письменник;

- *кращі сезонні локальні події*. Ужгородська регата, бульк-фест, Миколайчики, вело-райди, писанки Варгола, Другет-фест, письменник за прилавком, Закарпатський пряник.

Ужгород – Середнє – рекомендовано: що? де? коли?

19 км

Рекомендовано до відвідування:

Барвінок – пам'ятник Едмунду Егану.

Великі Лази – палац Плотені, парк Плотені, турмаршрут “Шлях Плотені”.

Нижнє Солотвино – старі винниці, геотермальні купелі, парк “Деренівка”.

Середнє – рекомендовано: що? де? коли?

Середнянський замок – оборонна вежа-донжон, один з найкраще збережених взірців романського стилю на території України. Зведена вежа протягом XII-XIII ст. Навколо замку були захисні вали та рови з водою. Сам донжон мав три яруси: на нижньому поверсі були господарські приміщення, на двох інших рівнях мали бути житлові кімнати.

Старовинні винні підвали – були закладені родиною Добо на початку XVI ст. Погреби завдовжки 5 км видовбали у скелі полонені турки. Спершу ходи відігравали роль непомітного для ворогів сховку (було кілька безпечних виходів на поверхню), згодом почали використовуватися для виноробства. Загалом локальні вина були відомі здавна далеко за кордоном. Додатково можна оглянути знамениті середнянські виноградники з локальними сортами.

Палац барона Гіланї Шандора, де понад 200 років тому назад дві доби знаходилася корона засновника Угорської держави короля Іштвана, яку перевозили в ящику, обв'язаному міцними ремнями і опломбованому 13-ма печатками.

Смачне Середнє: дегустація локальних вин “Чопак”, “Леанка”.

Середнє – Мукачево – рекомендовано: що? де? коли?

20 км

Рекомендовано до відвідування:

Андріївка – рекреаційне озеро, залишки залізрудних шахт.

Ракошино – монастир, монастирська сироварня.

Бобовище – винні підвали, дегустація вина.

Мукачево – рекомендовано: що? де? коли?

Мукачівський замок “Паланок” часто називають найцікавішим із замків Закарпаття, тому що він зберігає в собі таємничість багаторівневих ходів, приміщень, веж, казарм і бастіонів, які можна самостійно відвідувати і досліджувати. Цей пам'ятник архітектури XIV-XVIII ст. є візитною карткою Мукачева. Будівля замку відреставрована, у багатьох кімнатах розміщені тематичні експозиції історичного музею, колекція опудал тварин з дефектами.

Центр міста є досить цікавим для прогулянок: затишний бульвар, площа з міською Ратушею, храми, пам'ятники Св. Мартину (перший в історії Закарпаття кінний пам'ятник), сажотрусу, святим Кирилу і Мефодію.

Кафедральний храм Святого Мартина – покровителя міста. Поруч з ним знаходиться готична каплиця Святого Йосипа, прикрашена середньовічними розписами. Храм виконаний у світло-коричневих тонах, а головну його вежу прикрашує годинник. Прогулюючись біля храму, варто зайти до нього та помилуватись старовинними розписами. До того ж у ньому зберігається орган “opus”, встановлений тут 1913 року Отто Рігером з Будапешта.

Ратуша була побудована в 1906 році. Збудована у неоготичному стилі, має романтичний вигляд. На основній вежі є балкон з розкішними перилами, а кожен її ріг прикрашений середньовічними башточками. На ризаліті, що відступає від основного фасаду, є ще дві декоративні вежі. Вони додають ратуші індивідуальності.

Палац князів Ракоці, пам'ятка в самому центрі Мукачева. Його зведення почалося в 1667 році. Будівля була побудована в стилі бароко з натурального каменя і була одноповерховою, близькою у плані до квадрата, з відкритою галереєю і білим фасадом, через це і отримала народне “прізвисько” Білий дім. Серед цікавих деталей фасаду – портал з мармурової крихти і скульптурний портрет Ференца II Ракоці. На території резиденції, яка колись була оточена чудовим садом, зберігся старовинний колодязь, а вхід на неї забезпечує масивна огорожа з красивими кованими воротами. Зараз у палаці 21 кімната, в багатьох з них збереглися частково або повністю початкові вишукані інтер'єри, 10 старовинних печей, 98 вікон і 91 двері.

Храм Успіння Пресвятої Богородиці – одна з найвідоміших міських пам'яток. Храм був побудований в 1829-1859 роках завдяки ініціативи видатного закарпатського вченого В. Довговича. На сьогодні всередині храму знаходиться частка Животворного Хреста, копія Туринської плащаниці.

Мукачівський монастир на Чернечій горі – пам'ятка храмової архітектури. За легендою перші поселення ченців були тут ще в XI ст.

Реформатський храм – збудований у 1790-1814 рр. Оновили його за часів влади Чехословаччини на цих теренах, тобто на початку минулого століття.

Торговий дім “Меркурій” – 1896 року. На ньому встановлена фігура з давньогрецької міфології – Меркурій (Гермес) із кадуцеем у руках. Це міфологічний бог торгівлі, а його кадуцей є символом примирення. В XIX ст. у цьому будинку розміщувалася типографія Грінштейна.

Родзинки Мукачева:

- *“Кельтський двір”*. Тут відтворено чимало побутових та культурних деталей кельтського життя та функціонує дегустаційний підвал, стіни якого витесані у вулканічному камені. Лише в цьому місці можна відпити натурального яблучного сидру, домашнього елю, трав'яного вермуту, граппи, шнапсу, джину;

- перший в Україні *дегустаційний зал меду “Медовий дім”* в рамках “Медового туристичного маршруту Закарпаття” запрошує всіх відчутти смак справжнього закарпатського меду. В рамках дегустації пропонують три сорти меду, квітковий

пилек та три види медових напоїв. А також є можливість придбати такі продукти бджільництва, як: мед, пилек, перга, маточне молочко, прополіс, підмор, трутневий гомогенат, личинки воскової молі, натуральні воскові свічки та сувенірну продукцію. Тут можна побачити колекцію меду з понад 80 країн світу, карту України в сотах та колекцію іграшкових бджілок;

- *бронзові гусачки*. Знайдіть гусака-фотографа, гусака-туриста, гусака-пивовара та інших. Це справжній туристичний маршрут “Святомартинські гуси” з більш ніж десятком скульптурок. Гусаки обрані не випадково – адже саме цей птах є символом Святого Мартина – покровителя Мукачева;

- *цікавинки міста*: панорамний вид міста з оглядового колеса у парку Перемоги, нічна факельна екскурсія, міні-скульптури міста, єдина в Україні чайна плантація на Красній Горі;

- *кращі сезонні локальні події*. Фестиваль “Червене вино”, Парад сажотрусів, “Варишське пиво”, День Святого Мартина;

- *смачне Мукачево*: дегустація локальних сортів пива та сиру “Порядний газда”, дегустація регіональних сортів вин “Винний сад”.

Мукачево – Чинадієво – рекомендовано: що? де? коли?

10 км

Рекомендовано до відвідування:

Обава – скеля Обавський камінь.

Синяк – бальнеологічний курорт.

Чинадієво – рекомендовано: що? де? коли?

Фортеця Сент-Міклош зведена в XV ст. Колись це було любовне гніздечко угорської аристократки Ілони Зріні та трансільванського графа Імре Текелі. У 1749 році навколо парку, при правлінні Ференца Башінди, був розбитий гарний парк, від якого майже нічого не залишилося. Тут, за бажанням, можна обвінчатися, зробити неймовірне лицарське освідчення в коханні, відвідати оркестрові концерти, театралізовані дійства, а також взяти участь у виготовленні монет.

Готичний храм Св. Миколая XV ст. з підземним переходом від замку до церкви.

Водоспад Скакало – один із найменших на Закарпатті. Його висота сягає 4 метрів. Свою назву водоспад отримав через потоки води, які, долаючи шлях, переважають з каменя на камінь. Явище неймовірне і варте уваги. Долаючи шлях, слід пам’ятати: зупинятися потрібно не на першому каскаді, а рухатися далі. Бо тільки так можна натрапити на справжній Скакало.

Фестиваль середньовічної культури “Срібний Татош”. Це можливість не тільки поглянути на справжні лицарські двобої, а й взяти в них участь. На ярмарку можна насолодитися середньовічною музикою та станцювати під неї відповідний танець. Також насолодитися їжею сміливих лицарів та придбати неймовірні речі, зроблені під той період. А ще навчають різноманітним ремеслам, якими володіли тільки люди того часу.

Чинадієво – Свалява – рекомендовано: що? де? коли?

12 км

Рекомендовано до відвідування:

Карпати – палац побудований графом Ервіном Фрідріхом Шенборн-Бухгаймом у другій половині XIX ст. Коло палацу розбитий чудовий парк з декоративним озером у центрі та “Джерелом кохання” неподалік. Висаджені рідкісні породи дерев – самшит, катальпа, сосна Веймута, канадська ялина, японська вишня (сакура), рожевий бук, італійська глиниця; чагарників – дойція, гортензія тощо. Сам мисливський палац побудований у неоромантичному стилі, що поєднує романські та готичні мотиви. Оригінальність палацу ще й у тому, що він має 365 вікон (кількість днів у році), 52 кімнати (як у році тижнів) та 12 входів (як у році місяців). Палац прикрашений багатим декором (барельєфи, флюгери, вітражі) на тему родової геральдики графів Шенборнів; діє баштовий годинник з курантами. Тут свого часу знімалися відомі фільми “Снігова королева” та “17 миттєвостей весни”. Наразі тут діє лікувальний санаторій “Карпати”.

Драчино – криниця мінеральної води, гейзер мінеральної води, монастир, історична могила угорського воїна.

Свалява – рекомендовано: що? де? коли?

Перлиною міста є унікальний витвір народної архітектури – *дерев’яний храм Святого Михайла*, зведений умілими закарпатськими майстрами без єдиного цвяха ще в далекому 1588 році. Тут збереглися унікальні царські врата 1756 року та цікавий іконостас першої половини XVIII ст. У храмі досі зберігаються сторічні реєстраційні книги з відомостями про народження, хрестини та вінчання.

У центрі Сваляви знаходиться *католицький храм XIX століття* і старовинний *храм Різдва Пресвятої Богородиці (1778 рік)*. У 1737 році розпочалося будівництво кам’яної церкви, яке закінчилось в 1778 році. *Храм Пресвятої Богородиці*. У 1937 році на кошти іммігрантів було зведено храм, який і сьогодні прикрашає місто.

Дуб. У центрі Сваляви росте могутній багатостолітній дуб, що підкреслює давню історію.

Будинок міської ради. У чехословацький період були побудовані будинок окружного уряду і перша в місті школа.

Пам’ятник Сваляві. У 1844 році Свалява отримала печатку, на якій був зображений стоячий ліворуч чоловік, що наливає у діжку воду. Саме такий пам’ятник і стоїть у центрі міста.

Свалява – Поляна – рекомендовано: що? де? коли?

15 км

Рекомендовано до відвідування:

Голубине – джерела мінеральної води, крипта Бертоланів, дуб Федора Яцькова, Чеканикова криниця, підвали Ракоці.

Солочин – дегустація мінеральних вод, джерела мінеральних вод, фонтан “Квітковий кін”.

Поляна – рекомендовано: що? де? коли?

Храм Св. арх. Михайла 1843 року побудови. Типову муровану будівлю базилічного стилю збудовано на місці, де була дерев'яна. Іконостас з 32 іконами встановлено в 1920 році.

Гірськолижні курорти Ведмежа (тюбінг та гірськолижні витяги) та Катерина (нічне катання та гарантія снігу).

Дерев'яний храм Св. Петра і Павла кінця XVIII ст. в Уклині. Теперішня маленька будівля – рідкісний архітектурний скарб. У кінці XIX ст. нею захоплювався відомий вчений Т. Легоцький. Тільки уклинська церква не зазнала переробок. Розповідають, що храм збудовано з дерева старого храму, а до того тут були дві будівлі, які занепали чи згоріли. Тоді село було по другий бік долини, але епідемія холери спустошила його. Досі побутує приказка: “Так мало (людей), як хиж на Уклині”.

Джерела мінеральної води. Джерел цієї цілющої вологи тут як ніде багато. У всіх найстаріших санаторіях Поляни стоять свої бювети, деякі з них дозволяють вільний доступ до джерела для будь-яких бажаючих.

Поляна – Воєводино – рекомендовано: що? де? коли?**29 км****Рекомендовано до відвідування:****Павлово** – мінеральна вода, стара синагога, старі мінеральні купелі.**Плоске** – джерела мінеральної води.**Оленево** – джерела мінеральної води.**Тур'я Поляна** – водоспад Воєводин, Турянська сироварня, озеро.**Воєводино – рекомендовано: що? де? коли?**

Парк Шенборна. В сучасному парку Шенборна ви зможете прогулятися широкими алеями, помилуватися водною гладдю озера, пройти усіма 12 містками, які символізують 12 знаків зодіаку, подивитися в Кельтському саду календар друїдів і відвідати діючий водяний млин. Парк було відтворено в 2013 році до 285-ї річниці передачі імператором Австро-Угорської імперії закарпатських земель в дар роду Шенборнів.

Хресна дорога. Дорогою Via Dolorosa – 14 станцій, символічна дорога, яку Ісус Христос пройшов на Голгофу, що прямує до Храму Святої Катерини, котра є покровительницею вчителів, освічених людей та науковців, що протягом 3 років творили парк Шенборна. На день Святої Катерини, 7 грудня, матері запалюють до її образу три свічі, щоби рід не переривався.

Форельники. На території курорту Воєводино розташовано 5 рибників з фореллю, коропом, осетром. Тут можна не тільки спіймати рибу, але й потім власноруч приготувати її на вугіллі або мангалі.

Zip-line та високий *мотузковий парк* курорту “Воєводино” розташований в лісі над річкою і складається з 9 стежок – відрізків шляху, кожен зі своїми особливими перешкодами.

Воєводино – Перечин – рекомендовано: що? де? коли?**19 км****Рекомендовано до відвідування:**

Тур'я Ремети – листоноша-марафонець Федор Фекета. На його честь встановлено барельєф на стіні церкви з написом: “В Пам'ять Приязности, Тверезности, Чесности і Послужности посла Теодора Фекета. Помер Г(ода) Б(ожого) 1838”. *Храм Св. арх. Михайла.* У 1751 р. в селі стояла недавно збудована і ще не освячена дерев'яна церква св. Михайла з двома дзвонами, забезпечена всіма давніми образами. Мурована базилічна церква чудово розміщена на пагорбі в центрі села. Подібно до інших мурованих церков XVIII ст. має добрі пропорції та вишукано профільовану башту з завершенням. Могила Еліс Віндзор – є припущення, що вона походила з королівського роду Віндзорів.

Лумшори – столиця чанів України, полонина Руна.**Сімер** – історичне кладовище Першої світової війни.**Перечин – рекомендовано: що? де? коли?**

Римсько-католицький храм св. Августина (1906 р.), до зведення якого долучились італійці Франческо Гайотто та Санто Комінотто. В середині є баптистерій та орган. Храм збудований у еклектичному стилі, має дзвіницю і при не дуже великих розмірах має немаленьку висоту – 34 метри.

Хресна дорога – це найгарніша в Закарпатті Хресна путь, з вершини можна помилуватися краєвидами Турянської долини.

Пам'ятник поштарю Федору Фекеті в центрі міста Перечин та міні-скульптура Жабки, що сидить поряд на камені, щоби “жаба не давила”, а також пам'ятник Підкові та Святому Миколаю.

Родзинки Перечина:

- будинок зубної феї біля 200-літнього дуба Гайотто;
- музей однієї вулиці, у музеї нараховують трохи менше 500 експонатів;
- смачний Перечин: дегустація закарпатської народної кухні “Підкова”, дегустація сирів на сироварні “Перечинська Мануфактура”.

Перечин – Ужгород – рекомендовано: що? де? коли?**18 км****Рекомендовано до відвідування:**

Ворочеве – Ворочівське озеро, Анталовецька поляна, Дірявий камінь, печера Ведмежа гавра.

Кам'яниця – Невицький замок, алея Вагнера, кам'яницький “Стоунхендж”, давня річкова дамба.

Невицьке – весняне тюльпанове поле, дериваційний канал, чехословацький міст.

Джерела та література:

1. Закарпаття в незалежній Україні (1991–2016): до 25-річчя проголошення незалежності України: науково-популярний нарис / заг. ред. Маріана Токаря; Автор. колект.: М. Басараб, Р. Жиленко, М. Зан, В. Кічера, Ю. Остапець, Г. Попович, В. Тарасюк, М. Токар, С. Федака, В. Химинець, Ф. Шандор; Відп. за вип. М. Токар / АДРС “Карпатія”. Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2016. 288 с.
2. Лукашевич М. П. Соціологія масової комунікації: підручник / М. П. Лукашевич, Ф. Ф. Шандор. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Знання, 2015. 367 с.
3. Лукашевич М. П. Соціологія туризму: підручник / М. П. Лукашевич, С. М. Мошак, Ф. Ф. Шандор. Київ: Знання, 2015. 303 с.
4. Стратегічний потенціал економічної системи: інноваційні та інституціональні механізми його активізації: монографія / В. П. Мікловда, Ф. Ф. Шандор, Н. Ю. Кубіній, В. В. Мошак. Ужгород, 2014. 420 с.
5. Шандор Ф. Ф. Бальнеологічний туризм. Туристичний маршрут “Мінеральні води Закарпаття” (Ужгород – Плоске – Поляна – Голубине – Свалява – Неліпино – Шаян – Драгово – Сойми – Келечин). *Науковий вісник УжНУ. Серія “Економіка”*. Випуск 1 (45). Т. 3. 2015. С. 152—156.
6. Шандор Ф. Ф. Геотермальний туризм: новий тренд Закарпаття. *69-та підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу ДВНЗ “УжНУ”, секція: “Туризм. Туристична інфраструктура та сервіс. Інтердисциплінарні парадигми іноземної філології: аспекти міжкультурної взаємодії”*. Ужгород, 24 лютого 2015 р.
7. Шандор Ф. Ф. Ідеї, які стали реаліями: нові туристичні продукти Закарпаття. *Міжнародна наукова конференція на тему: “Сучасна проблематика розвитку туристично-рекреаційної галузі”*. Ужгород, 2014. С. 121—130.
8. Shandor F. Strategic Innovation Planning as a Factor of Tourism Development in Ukraine. *Medzinarodna konferencia “Podnikanie a inovacie podnikatel'skych aktivit X”*. Presov, 29-30.04.2015.

**TOURIST ROUTE
“GOLDEN CIRCLE OF TRANSCARPATHIAN REGION”**

Fedir Shandor (Uzhhorod)

Summary

The article is about the tourist route “Golden Circle of Transcarpathian region”. The author provides information about the administrative units through which the route passes, the method of travel, the length of the route, the average duration of travel. Particular attention is paid to the objects and highlights of each settlement of the route, which are worth visiting and seeing.

Key words: *tourist route, settlement, tourist object, tourist highlights.*

Фото 1-2. Туристичний маршрут “Золоте коло Закарпаття”.

Максим АДАМЕНКО
(с. Дерцен, Мукачівський район)

“КУЛЬТУРНИЙ ШЛЯХ – СЕЛО ДЕРЦЕН”

УДК 338.483.12 (477.87)

У статті йдеться про проект “Культурний шлях – село Дерцен”. Автор проекту і статті коротко описує основні події з історії села, звертає увагу на основні туристичні об’єкти, які варто відвідати й побачити.

Ключові слова: туристичний шлях, село Дерцен, церква, цвинтар, меморіал примирення, церковна добровільна пожежна команда, Янош Дерчені, тютюн, краєзнавчий музей, народний ансамбль, винороб, палинкар, мінеральна вода, футбольна академія, гастрономія, фототуризм, астротуризм, арттуризм.

Проект “Культурний шлях – село Дерцен” реалізується в межах партнерської програми “Культура. Туризм. Регіони” Українського культурного фонду, Програми USAID “Конкурентоспроможна економіка України” (КЕУ) та Офісу розвитку малого та середнього підприємництва (SME.DO) при Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Програма покликана посилити туристичну привабливість регіонів шляхом стимулювання місцевого культурного розвитку громад та генерування конкурентоспроможних культурних продуктів.

Реалізацією цього проекту займаюся я – як туризмознавець і фахівець з туристичної гостинності. Чому обрав саме село Дерцен?

Дерцен знаходиться на туристичному шляху з Мукачева на Берегово і Косино. Мені стало дивно, чому туристичний трафік оминає село? Тим більше, що на сільському пагорбі встановлено найбільший хрест України! А крім нього село має інші туристичні козири! Я взяв участь у конкурсі проектів УКФ і мій проект було обрано. Під час його реалізації я дізнався значно більше про історію і культуру села, ніж очікував! Село приречене на туристичний успіх! Треба лише трохи допомогти!

Вперше село Дерцен згадується в писемних джерелах у 1321 році.

Село на північному краю озера Серне вже було відомим у XIII ст. Хоча за археологічними даними на місці села існували поселення часів неоліту, енеоліту, бронзи, раннього заліза, латену та давньоруського часу. Тут же, на вершині тераси – давньослов’янське поселення VIII-IX ст.

У XIV ст. село було власністю королеви. Історичні документи свідчать, що Дерцен переходив до рук різних феодалів і королів: сім’ї Сене, Палоці, з XVI ст. – сім’ї Добо, а частина земель Дерцену тоді належало на праві власності сім’ям Бенецькі, Чато, Форгач, Мункачі.

За Сатмарським мирним договором 1711 року всі володіння Ракоці, у т.ч. і село Дерцен, перейшли до рук Габсбургів, які згодом передали село знаменитому лікарю і судді графу Йоханну Вейсу. В 1794 році Йоханн Вейс змінив прізвище та

ім’я на Дерчені Янош. Він був досвідченою людиною і справним землевласником: писав книги по медицині і виноградарству, відкрив завод з виробництва галунів і багато зробив для розвитку села.

В 1880 році в селі в 158 хатах проживали 1466 селян.

Після Тріанону – від 1920 року – Закарпаття входило до складу Чехословаччини.

У 1921 р. населення села складало 1616 осіб (768 чоловіків і 848 жінок). За національною ознакою це були: 1 чехословак, 11 руських, 1538 мадярів, 64 євреї, 2 іноземці. За конфесійним складом: 11 римо-католиків, 16 греко-католиків, 1525 євангелістів-реформатів, 64 ізраелітів. Діяло три школи.

У 1928 р. тут жив і працював чеський письменник Яромир Томечек.

В 1930 р. в селі жили 1835 жителів, з них 6 чехословаків, 11 русинів, 1802 мадяри, 15 євреїв, 1 іноземець. За конфесійним складом нараховувалися 22 римо-католики, 16 греко-католиків, 1766 євангелістів-реформатів, 30 ізраелітів, 1 інший.

З 1938 року частково територію Закарпаття знову повернули Угорщині.

Влітку 1944 р. в околицях села діяв партизанський загін Д. Усти.

З 1944 року в село прийшла радянська влада.

З 1945 до 1992 р. село називалось Дрисино.

10 вересня 1948 р. створено колгосп “Нове життя” (24 двори, 2 коні, 5 волів, 40 га орної землі).

1953 р. село радіофіковано, на колгоспному іподромі проведено районні змагання з кінного спорту.

1954 р. почато будівництво нової середньої школи.

1963 р. встановлено власну телефонну станцію на 20 номерів.

1969 р. відкрито колгоспну цегельню.

На початку 1980-х рр. відкрито музичну школу.

З 1991 року село у складі незалежної України.

2005 р. село газифіковано. За підтримки благодійного фонду “Доркас Закарпаття” споруджується водогін з очисними спорудами.

14 травня 2009 р. тут розбито Європейський парк Примирення, закладено капсулу під майбутній пам’ятник загиблим у Першій і Другій світових війнах.

Більш докладно історію і сучасність села буде розкрито в публікаціях під час реалізації проекту “Культурний шлях – село Дерцен” (<https://www.facebook.com/dercenpath/#DercenPath#>) за підтримки УКФ.

15 причин відвідати село Дерцен:

Реформатська церква з діючим духовим органом. Дерцен згадується латиною в грамоті 1067 року як “Дерсинум” (Dersynum), проте в більш достовірних джерелах, літописах Ватикану, у 1321 році згадується священник на ім’я Міклош. Перша церква Дерцена, звісно, була католицькою. Коли пізніше, у 1333 році, Ватикан робив перепис парафіяльних церков, то виявилось, що населення села Дерцен було за чисельністю більше за тодішній Мункач (Мукачево). Адже у 1333 році священник села Дерцен мав заплатити податок Папі в Рим – 8 грошей. Для по-

рівняння: Ракошино – 10 грошей, Сент-Миклош – 10 грошей, Тарпа і Варієво – 8 грошей, Мукачево – 7 грошей, Косино – 4 гроша.

Після розколу Угорського королівства церкву не оминула хвиля Реформації. Реформатська громада була заснована за часів Іштвана Добо, ймовірно у 1560 році Мартоном Санта Кальманчехі (Kálmáncehi Sánta Márton). Від самого початку церква належала єпархії комітату Берег. З того часу реформатська віра в селі Дерцен була непохитною, навіть незважаючи на антиреформаторську діяльність католики графині Софії Баторі.

З унікальних реліквій церкви: діючий духовий орган 1932 року і церковний дзвін XIII ст. (див. фото 1).

Дерценський цвинтар. Старий цвинтар був розташований на пагорбі, де зараз створено Меморіал Примирення. На старих мапах пагорб називався Temető hegy – цвинтарна гора. Там же знаходилась і родинна крипта родини Дерчені (магнатів і власників села), яка була розграбована за радянських часів. На новому цвинтарі, що тепер розташований під горою, багато протестантських дерев'яних надгробків (в стилі Kalotaszeg, з дотриманням старих трансільванських угорських традицій). На них можна прочитати римовані епітафії, у форматі віршів. Цвинтар можна віднести до об'єктів некропольного (кладовищного) туризму (див. фото 2).

Меморіал Примирення. Президентом Угорщини Ласлом Шойо та України Віктором Ющенко в 2007 році була підписана декларація “Спільна пам'ять заради майбутніх поколінь”. У рамках заходів, передбачених цією декларацією, був збудований меморіальний парк “Європейський парк Примирення” на пагорбі в селі Дерцен (тепер Мукачівська ОТГ). Всі фінансові зобов'язання по проектно-кошторисній документації та будівництву взяла на себе громадська організація “Форум угорських організацій України”.

Центральна частина парку розташована на вершині пагорба, посередині встановлено пам'ятний знак у вигляді хреста, висотою 25,7 метрів. Він символізує пам'ять про загиблих воїнів Другої світової війни і спонукає до пошуку шляхів примирення людей в наші дні. Нижче розташовані пам'ятні хрести з іменами загиблих під час війни солдатів. Так само серед них є плити невідомим солдатам. Написи виконані різними мовами.

Пагорб є чудовим оглядовим майданчиком. З вершини відкривається гарний краєвид на село, виноградники, місто Мукачево з замком Паланок та гори Карпати. Ясна погода з білими хмарками до самого небокраю – ідеальний час для яскравих фотосесій! А що можуть вполювати фотографії увечері, вночі або ранком? (див. фото 3).

Церковна добровільна пожежна команда. Ідея створити пожежну команду виникла у місцевого пастора реформатської церкви Міклоша Жуковскі. За сприяння Міністерства внутрішніх справ Угорщини у 2005 році село отримало в подарунок перший пожежний автомобіль. Серед місцевого населення знайшлося двадцять добровольців, із числа яких була створена церковна добровільна пожежна команда, яку очолив сам пастор. Новобранців пожежної справи відправили на стажування до професіоналів Тотобані, щоб перейняти досвід роботи з іноземним обладнан-

ням. Потім усі працівники пройшли курс тактичної підготовки у боротьбі з вогняною стихією та ліквідації різного роду надзвичайних ситуацій при Мукачівському районному підрозділі МНС.

Особливістю цієї команди є те, що несення служби пожежниками здійснюється на дому. Викликати пожежників можна за двома телефонами мобільного зв'язку, що передаються позмінно. Номери цих телефонів роздані по сільських радах, магазинах, школах, будинках культури та серед населення. При отриманні тривожного повідомлення про пожежу піднімається по тривозі чергова варта й протягом десяти-п'ятнадцяти хвилин автівка вже слідує до місця виклику. Весь особовий склад працює на громадських засадах.

За 15 років існування пожежна команда села Дерцен брала участь в гасінні більш ніж 550 пожеж по всьому Мукачівському району. Нині в команді 50 добровольців, мешканців села (див. фото 4).

Янош Дерчені. Часто плутають, що назва села Дерцен виникла від імені магната Яноша Дерчені, який був власником села у XVIII ст. (див. фото 5). Але в даному випадку все не так. Рід Дерчені в часи турецького завоювання звався Феєр. З рівнини вони переїзять до комітату Спіш, де серед тутешніх німців змінюють ім'я роду на Вайс. Батько Дерчені був пастором в місті Сомбатхей комітату Спіш, де у 1755 році і народився Йоган Вайс (майбутній Янош Дерчені). Йоган присвятив своє життя медицині і у 1782 році був обраний головним лікарем в комітаті Земплін. Через три роки він одружується на Джуліані Казінці (сестрі того самого Ференца Казінці, ідеолога угорського Просвітництва і реформатора угорської мови та літератури, що згодом був ув'язнений в замку Паланок). На доданок до медицини, Йоган Вайс захоплювався хімією і геологією. Він розвідав наявність необхідної руди для виробництва галунів, в комітаті Берег і отримав привілейований патент на 10 років на їх виробництво, ставши таким чином засновником виробництва галунів в Угорщині. Завдяки Вайсу імперія економила 1 млн крон на імпорті галунів щорічно. За це в 1793 році лікар Йоган Вайс отримав від австрійського імператора у власність села Дерцен, Бийгань і Барабаш. Імператор призначає його королівським радником і дозволяє змінити ім'я на Янош Дерчені. Дерчені збудував завод з виробництва галунів в селі Дерцен. До речі, золота копальня в Мужієво в ті часи також належала його родині.

Живопис. 23 березня 1902 року в селі Дерцен народився художник Шандор Мугі (Mohy Sándor). У 8-річному віці разом з батьками Muhi Sándor і Lánczy Erzsébet переїхав в Сатмар (Румунія). Вчився, малював, писав книги, а в 1949-1970 рр. викладав на кафедрі живопису в Коледжі витончених мистецтв в Клуж-Напока (Румунія). Його картини знаходяться в багатьох приватних колекціях і Краєзнавчому музеї в місті Орадя (Nagyvárad) (див. фото 6).

Тютюн і трубки. Ще за часів графів Шенборнів в Дерцені і сусідньому селі Нижній Коропець вирощували тютюн, який за якістю був найкращим! Тютюн збирали, переробляли і відправляли в Мукачево на тютюнову фабрику, де з нього виготовляли сигари, на кшталт кубинських. А в селі Дерцен сигар не палили. Тут з білої глини (каоліну) виготовляли керамічні піпи (люльки) для куріння. Каолін в

селі ще є, тож можна відтворити виробництво глиняних піп та вирощування тютюну. Це буде цікавий інтерактив і сувенір для туристів (див. фото 7).

Краєзнавчий музей. Валерія і Жолт Короловичі в сільському клубі облаштували невеличкий краєзнавчий музей з сільськими старожитностями: меблями, знаряддями праці, речами і одягом, старими фотографіями – напрочуд цікава добірка експонатів. І це лише перший крок. На меті створити експозиції, присвячені магнату Яношу Дерчені (власнику села) та технології виробництва галунів, художнику Шандору Мугі, реформатській церкві та ремеслам села Дерцен (див. фото 8).

“*Derceni Gyöngyösbokréta Népi Együttes*” і “*Дерценське весілля*”. Народний ансамбль села Дерцен “*Derceni Gyöngyösbokréta Népi Együttes*” був створений у 1975 році ще за часів СРСР. З того часу змінилося декілька поколінь учасників ансамблю. Традиційно він виконує угорські національні та інші народні танці і пісні. Особливо цікаво було б потрапити на культурну атракцію “*Дерценське весілля*” (*Derceni Lakodalmas*).

Як це відбувалось у 1986 році, можна переглянути на: <https://www.facebook.com/dercenpath/videos/202999431034023/?t=45>

Нині художні керівники ансамблю, які виховують нове молоде покоління: Валерія і Жолт Королович (див. фото 9).

Винороб Руслан Орос. Зазвичай закарпатські винороби успадковували традиції і навички виноробства від своїх батьків і дідів. Але у випадку Руслана Ороса з села Дерцен це не так. Виноробству він став вчитися з 2010 року, тоді йому виповнилось 30. І досяг такого успіху, що імениті винороби-спадкоємці звертаються до нього за консультаціями. Руслан Орос – неодноразовий призер фестивалю “*Червоне вино*”, є лицарем винного ордена святого Венцела. За ці десять років він взяв участь в багатьох конкурсах, отримав чимало нагород в таких країнах як Україна, Угорщина, Словаччина, Румунія. Нині Руслан Орос виготовляє 20 видів марочних і купажованих вин. Всі їх можна скуштувати під час дегустації у винороба (див. фото 10).

Палинкар Крістіан Біров. Виноградарство і виноробство – традиційні заняття місцевого населення багато століть. У XV ст. доміня Мукачівського замку повинна була щороку поставляти до столиці два вози сала і вина. Але не вином єдиним. Угорці традиційно варили палинку – дистилат з місцевих фруктів (абрикосів, персиків, груш, яблук, слив, айви тощо). Палинкар Крістіан Біров з віку 6-ти років допомагав бабусі варити палинку, а тепер досяг вершин якості в технології виробництва цього міцного напою. Залежно від сезону в наявності має більше 33-х сортів палинки, які отримали десятки медалей в Україні, Угорщині, Румунії, Сербії, Словенії. Для дегустації обирає лише 5 сортів, які подає під порядну (хорошу) закарпатську закуску (див. фото 11).

Мінеральна вода. Мінеральна лікувально-столова вода “*Закарпатська кришталева*”. Кремнієва хлоридно-гідрокарбонатна магнієво-кальцієво-натрієва, магнієво-натрієво-кальцієва. Загальна мінералізація води 1,1-2,2 г/дм. куб.

Хімічний склад, мг/дм. куб.:

- гідрокарбонати 550-800,

- сульфати < 50,
- хлориди 250-500,
- кальцій 100-300,
- магній 20-100,
- натрій і калій 100-350.

Показання щодо лікувального застосування: хронічні гастрити з підвищеною та нормальною секреторною та моторно-евакуаційною функціями шлунка поза фазою загострення; неускладнена виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки; хвороби прооперованого шлунка у зв'язку із виразковою хворобою шлунка та дванадцятипалої кишки; дискінезії жовчних шляхів та жовчного міхура; подагра, сечокислі діатези; захворювання системи сечовиділення без значних порушень функції нирок та прохідності сечовивідних шляхів (див. фото 12).

Футбольна академія. Футбольна академія в селі Дерцен – це тренажерні зали, кухня, їдальня, роздягальні, кабінети для медперсоналу, викладачів та тренерів, навчальні класи та гуртожиток, розрахований на 115 місць.

Для тренування та ігор футбольна академія буде мати 6 полів: 4 – із штучним покриттям та 2 – з натуральною травою. Тут можуть жити і тренуватися обдаровані юнаки зі всієї України (див. фото 13).

Гастрономія. Всі знають про смачну і різноманітну угорську кухню. Перше, що спадає на думку, це бограч-гуляш. Але є автентичні страви, які традиційно готували в селі Дерцен, – страви, рецепти і складові яких були зумовлені культурними, що вирощувались в селі, та продуктами, що залишались від їх переробки. Керуючись гастрономічними дослідженнями села Дерцен, складаємо комплексне меню під назвою “*Дегустація дерценських страв*”, скуштувати і одночасно пообідати якими матимуть змогу туристичні групи і індивідуальні туристи. Попередньо до нього увійдуть: шовдарь, сало, помазанки, жумарки, квасні овочі, лібо-левеш з майголушко і паскою, керем-перкельт з шушутего, голубці з кукурудзяною крупкою і пікницею, фанки з лекварем, узвар та палинка (див. фото 14).

Фототуризм. Астротуризм. Арттуризм. Дерценський пагорб, який за різних часів називався по-різному (теметевхедь, кішхедь, керекхедь) є найкращим оглядовим майданчиком і фотозоною. З вершини пагорба, під найвищим хрестом в Україні, відкриваються чарівні краєвиди на Закарпатську рівнину, долину міста Мукачеве і гори Карпати, а сам хрест є доречним об'єктом масштабування у кадрі.

Для любителів фототуризму пагорб стане ідеальним майданчиком для зйомок. Вдень видно різнокольорові клаптики оброблених полів, гори, навколишні села. Особливо гарно, коли на небі білі хмарки або гроза. Увечері чудовий захід сонця, а вночі – зоряне небо над хрестом.

Для прихильників астротуризму (спостереження за зірками і космічними явищами), незважаючи на трохи зайве освітлення, пагорб також цікавий. Наприклад, фото Персеїд, зоряного неба і Чумацького Шляху вийшли чудові (див. фото 15). Особливо приємно спостерігати за зоряним небом влітку. На бетонний фундамент під хрестом, нагрітий протягом дня, стелимо ковдру, лягаємо на спину і спостері-

гаємо за обертанням планети, вогниками літаків і супутників, смужкою перлинок супутників Ілона Маска тощо. А під рукою дерценські смаколики і вино...

Художні пленери на Дерценському пагорбі цікаві митцям пейзажного живопису! Арттуризм набирає свої оберти в Закарпатті і Дерцен він не оминає також. Особливо в літній період.

Джерела та література:

1. Культурний шлях – село Дерцен. URL: <https://www.facebook.com/dercenpath/>
2. Сайт проекту – www.dercen.com.ua#DercenPath# (за підтримки УКФ).

“CULTURAL WAY – THE VILLAGE OF DERTSEN”

Maxim Adamenko (Dertsen, Mukachevo district)

Summary

The article deals with the “Cultural Way – the village of Dertsen”. The author of the project and the article briefly describes the main events in the history of the village, draws attention to the main tourist attractions that are worth visiting and seeing.

Key words: *tourist path, village of Dertsen, church, cemetery, Memorial of Reconciliation, church volunteer fire brigade, Janos Dercheni, tobacco, museum of local lore, folk ensemble, winemaker, vodka producer, mineral water, football academy, gastronomy, phototourism, astrotourism, arttourism.*

1

2

3

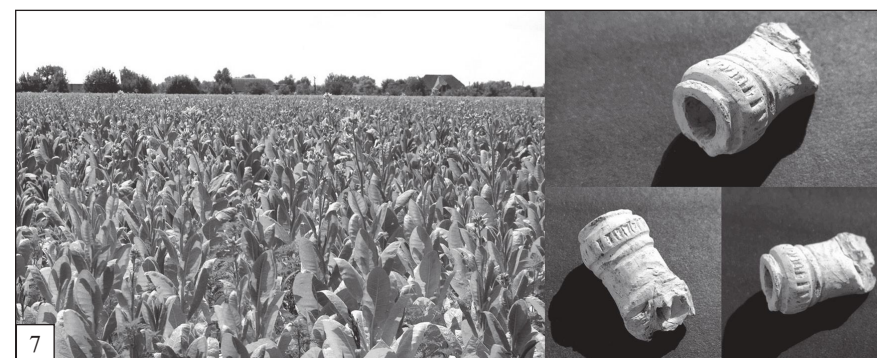
4

5

6

7

8

9

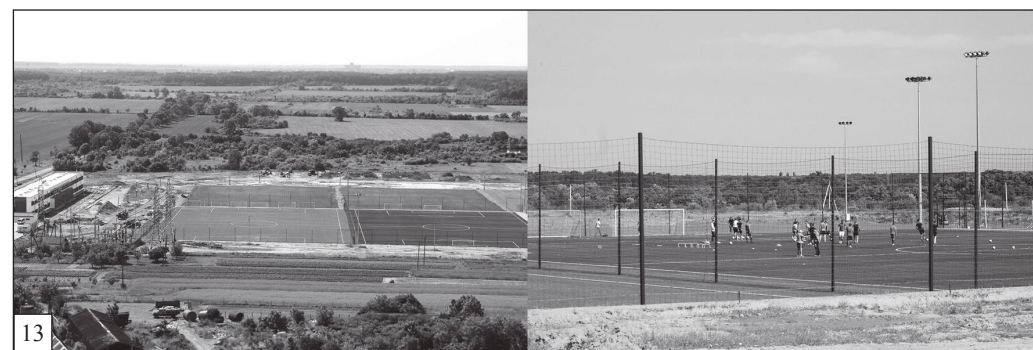
10

11

12

13

14

15

- Фото 1. Реформатська церква у селі Дерцен.
 Фото 2. Дерценський цвинтар.
 Фото 3. Меморіал Примирення у Дерцені.
 Фото 4. Церковна добровільна пожежна команда.
 Фото 5. Янош Дерчені – власник села Дерцен у XVIII ст.
 Фото 6. Художник Шандор Мугі та його робота.
 Фото 7. Тютюнове поле та глиняні люльки.
 Фото 8. Красназнавчий музей при Будинку культури села Дерцен.
 Фото 9. Народний ансамбль села Дерцен.
 Фото 10. Винороб Руслан Орос та його продукція.
 Фото 11. Продукція палинкаря Крістіана Бірова.
 Фото 12. Мінеральна вода села Дерцен.
 Фото 13. Футбольна академія у селі Дерцен.
 Фото 14. Гастрономія села Дерцен.
 Фото 15. Фототуризм, астротуризм, арттуризм в Дерцені.

Сергій КУЗНЄВ
(Ужгород)

ПРОЕКТ “НАДКАРПАТТЯ”

УДК 94 (477.87) : 004.77 + 316.472.4

У повідомленні йдеться про проект “НадКарпаття”, засновником якого є Сергій Кузнєв. Автор розповідає про ідею проекту, створення сторінки в мережі Фейсбук, описує три основні розділи проекту: фото та відео красвидів, фото та відео історичної спадщини, порівняння минулого та сучасного.

Ключові слова: проект “НадКарпаття”, дрон, фото, відео, мережа Фейсбук, розділ, красвиди, історична спадщина, минуле та сучасність.

Знімати фото та відео ніколи не було моїм хобі, але дрон змінив мої погляди. Дрон взагалі потрапив до мене випадково. Він був однією із можливостей почати власну справу. Забігаючи наперед, скажу одразу, що він дав велике хобі, але, нажаль, не дав гроші.

Свого часу я не дуже цікавився історією та культурою краю, в якому живу. Але, беручи участь у проведенні занять з професійної перепідготовки колишніх військових, учасників бойових, дій та їх родин за напрямком “туризмознавство” в рамках проекту “Україна – Норвегія”, відкрив для себе новий світ – світ історичних подій, чудових будівель, знакових місць та людей, що впливали на хід історії.

Мій підхід до вивчення історії одразу був не таким, як у всіх. Я бажав бачити! Не просто читати про історичні події та постаті, а саме бачити все це! Напевно, саме тому про красу та історію Закарпаття я не розповідаю, а показую її!

Як з’явився у мене дрон (див. фото 1)? Перші польоти та зйомки були доволі кумедні. Я знімав все, що бачив навколо, не дуже переймаючись тим, що попало в кадр та як воно виглядає. Але то ж хобі, на то воно і хобі – займає твій час і твої думки, та вже наступного разу ти бажаєш зробити щось краще та якісніше. Тим паче, що згодом прийшло розуміння, що я роблю щось не так, дивлячись на чудові фото та відео дійсних майстрів. Я навіть думав, що не треба псувати загальну картину фото та відеоробіт закарпатських митців, своїми “недороботами”. Але друзі мене підтримували, казали, що просто треба трохи повчитися. От тоді і почався пошук вчителів та наставників.

Моє навчання продовжується і досі. Воно йде щоденно і це, напевно, буде тривати постійно. Як і якість моїх фото та відео – я досі не вважаю себе фахівцем та майстром, а дехто каже, що мої роботи сирі та нецікаві. Може, вони і мають рацію, тоді хай не дивляться на них.

Мені пощастило мати з-поміж друзів майстрів своєї справи. Історики, фотографи, археологи, туризмознавці – всі вони впливали та й досі впливають на мої роботи. Вони всі залюбки ділилися досвідом, допомагали як порадами, так і технічно. Порадили, яку ще техніку придбати та встановити і опанувати програмне забезпечення.

Наприклад, археологи з музею Ужгородського національного університету Володимир Мойжес, Марія Жиленко та Ігор Прохненко взяли наді мною шефство у питаннях історичної достовірності. Вони запрошували на зйомки розкопок, що велись студентами УжНУ під їх керівництвом, розповідали про цікаві історичні об'єкти, що варті уваги. Постійно допомагали з наповненням текстовою складовою постів. А головне – я постійно міг звернутись за фаховою допомогою.

Та особливо приємно було дізнаватись, що моя скромна допомога приносить свої результати. Так, на розкопках церкви Св. Юрія, що на території Ужгородського замку, дивлячись на фото фундаменту, що я зробив з дрона, було зроблено невеличке відкриття. Прибудована пізніше до абсиди церкви ризниця не під прямим кутом, як вказано на всіх схемах та історичних малюнках, а під кутом нахилу (*див. фото 2*).

А потім мені порадили створити сторінку у Фейсбуці, на якій будуть суто фото та відео, а також інформація про цікаві події та заходи. Так з'явилася сторінка “НадКарпаття”.

Загалом мої роботи з дрона можна розділити на декілька розділів.

Перший і, напевно, найбільший – це **фото та відео краєвидів**. Ці роботи я повною постійно, коли можу, бо Закарпаття – дійсно красивий край. І навіть, роблячи фото з одного і того ж місця в різні часи, бачиш зовсім різний Ужгород або іншу частину нашого краю (*див. фото 3-6*). Кожного разу, мандруючи краєм, я намагаюсь зняти те, що навколо мене, зафіксувати та показати іншим цю красу (*див. фото 7*).

Другий розділ – це **фото та відео історичної спадщини**. Саме вони були створені завдяки співпраці з археологами УжНУ, істориками та краєзнавцями. Деякі факти про події та будівлі я вишукую в наукових роботах істориків як минулого, так і сучасного. В цьому розділі можна побачити фото церков та замків, відео роботи археологів. До цих робіт я додаю невеличкі тексти з описом того, що бачать люди. Звичайно, кожен факт, дату, а іноді і слово я узгоджую з фахівцями або з першоджерелом (*див. фото 8-10*).

Такими роботами я намагаюсь ненав'язливо розповісти про елементи культурної спадщини, додати трохи цікавого, незвичного (історичного), у звичайну стрічку новин пересічного користувача Фейсбуку. Я намагаюсь не перенасичувати інформацією цей матеріал, бо він не є науковою працею та й завдання стоїть інше – не дати вичерпну інформацію про об'єкт зйомок, а поверхово, точково описати його, розпалити бажання читача особисто дізнатися всі тонкощі, уважніше передивитись фото/відео. Саме ці роботи я називаю “інформаційним аперитивом”, вони повинні підштовхнути глядача до особистого вивчення Закарпаття, його історії розвитку та історію змін.

Третій, невеличкий, але доволі цікавий розділ – це **порівняння минулого та сучасного**. Він відрізняється від інших стилем та стабільною тривалістю. Загалом це звичайні два фото одного і того ж місця, але різниця між зйомками буває до ста років. Тому й краєвиди зовсім різні. Ці роботи показують динаміку змін як Ужгорода, так і Закарпаття загалом. Єдина проблема – це знайти історичні фото нашого

регіону з літаків, бо дронів тоді не було. Таких робіт не багато, але вони дуже колоритні та викликають особливу цікавість (*див. фото 11-12*).

Загалом, збираючи фото та відео у проекті “НадКарпаття” – до речі, вже незабаром це буде не тільки сторінка у Фейсбуці, а ще й цілий сайт, – я ставлю перед собою одну просту мету – зацікавити глядача. І чим молодше він буде, тим більш задоволеним буду я. На жаль, “кліпова” увага великої частини населення – це проблема для багатьох галузей, а особливо – історичної. Саме тому я намагаюсь у дуже короткий час своїх відеоробіт або в дуже стислий опис зроблених фотографій вкласти якнайбільше інформації. Зробити її цікавішою, привабливішою, такою, що викликає не роздратування, а зацікавленість. Тому і пости невеличкі – найкраще одна “розгортка” телефону та й відео до 45 секунд, щоб можна було розташувати як у Фейсбуці так і в Інстаграмі.

Підсумую всю цю розповідь одним – кожен з нас при бажанні може стати туризмомознавцем, навчитися не просто самому дивитися на краєвиди, а ще й ділитися з оточуючими. Кожен може внести свою невеличку частку у розвиток регіону. Бажаю успіхів майбутнім фото/відеоблогерам Закарпаття. Вже скоро прийде той час, коли Закарпаття будуть відвідувати туристи, посилаючись не на туристичні агенції, туроператорів та рекламні агентства, що просувають наш край. Приїжджатимуть вони саме для того, щоб подивитися ті краєвиди, що показав хтось у своєму блозі про Закарпаття звичайними фотографіями. А іноді і не звичайними, бо зроблені вони з висоти пташиного польоту.

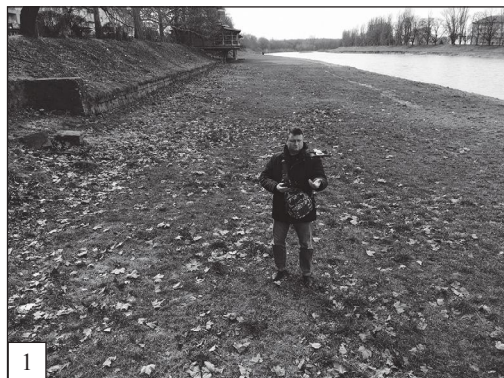
“NADCARPATTYA” PROJECT

Sergiy Kuznev (Uzhhorod)

Summary

This message is about the project “NadKarpattya”, the founder of which is Sergiy Kuznev. The author talks about the idea of the project, creating a page on Facebook, describes the three main sections of the project: photos and videos of landscapes, photos and videos of historical heritage, a comparison of past and present.

Key words: “NadKarpattya” project, drone, photo, video, Facebook garage, section, landscapes, historical heritage, past and present.

1

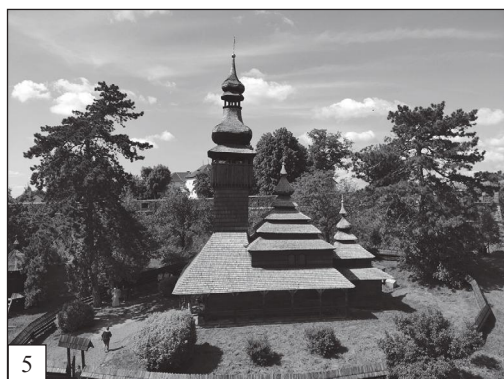
2

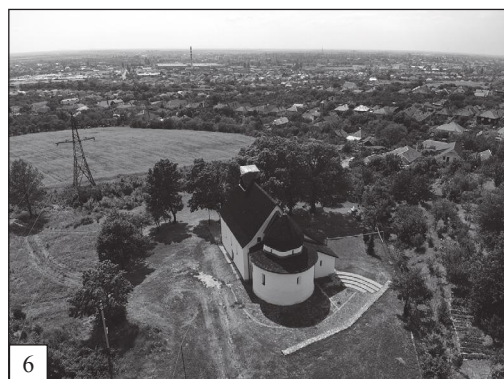
3

4

5

6

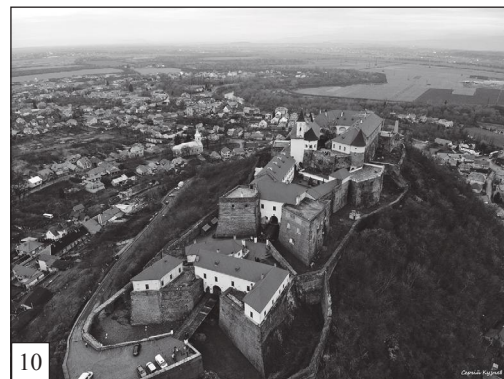
7

8

9

10

11

12

Фото 1. Сергій Кузнев – автор проекту “Надкарпаття”.
Фото 2. Розкопки церкви Святого Юрія на підвір’ї Ужгородського замку.
Фото 3. Вид на Ужгородський греко-католицький кафедральний собор.
Фото 4. Нічний Ужгород.
Фото 5. Шелестівська церква Архангела Михаїла в ужгородському скансені.
Фото 6. Горянська ротонда.
Фото 7. Палац Шенборнів.
Фото 8. Розкопки Хустського замку.
Фото 9. Виноградівський замок “Канків”.
Фото 10. Мукачівський замок “Паланок”.
Фото 11-12. Площа Ш. Петефі. Ужгород.

Михайло ШТЕФАНЬО
(Іршава)

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ ІРШАВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

УДК 72.03 (477.87)

У статті йдеться про історико-архітектурні пам'ятки Іршавського району Закарпатської області. Окрему увагу автор звертає на дерев'яні церкви у селах Локіть та Дешковиця, а також середньовічний Бронецький замок і палац-фортецю у селі Довге.

Ключові слова: пам'ятки, дерев'яна церква, дзвіниця, замок, палац-фортеця.

Іршавський район розміщений в центральній частині Закарпатської області, яка знаходиться в межах Боржавської долини. Рельєф району у південно-західній частині низовинний. У північно-східному напрямі переходить у передгір'я і завершується Боржавськими полонинами. Це в свою чергу зумовило різноманітність побуту населення, а також і різновидність архітектури в населених пунктах.

На Іршавщині є можливість побачити надзвичайно красиві і величні, середньовічної будови, унікальні дерев'яні церкви.

Дерев'яна церква у селі Локіть є однією із старовинних пам'яток дерев'яної архітектури (див. фото 1). Сама споруда розташована на центральній вулиці села і будь-який житель із задоволенням покаже правильний напрям. За побудовою – це типова церква, подібна до інших храмів, поширених на Закарпатті. Тільки шпилеподібна вежа додає їй готичності. Збудований храм у 1734 році на місці старого храму. Зведений він з дубових брусів з використанням зарубки та кутових з'єднань. Якщо виникає бажання оглянути її всередині, то місцевий священник радо ознайомить із храмом.

Всередині обстановка храму досить проста, але сам вівтар красиво і багато прикрашений. У церкві є старовинні ікони та молитовні книги. Тут існують й певні правила, які місцеві жителі шанують і дотримують (персонам жіночої статі слід одягатися в храм дуже скромно). При виході з церкви варто звернути увагу на дані правила (розташовані з лівого боку) [4].

Дерев'яна дзвіниця являє собою одноповерхову будову. Вона знаходиться праворуч, відразу при вході на територію храму. Дзвіниця має три дзвони: великий, середній і маленький. Точна дата виготовлення дзвонів невідома (з часом стерлася), але ім'я майстра ще видно – Ф. Ганич.

Храм є діючий, постійно проходять Богослужіння. Місцеве населення любить і гордиться таким історичним духовним скарбом. Село часто відвідують туристи з різних країн (Німеччини, Чехії, Австрії та ін.). Ця історико-архітектурна пам'ятка є цінністю для закарпатської історії.

Дешковицька дерев'яна церква (див. фото 2) [2]. Село Дешковиця розташоване на високому пагорбі. Церкву Покрови Пресвятої Богородиці було збудовано в селі Сільце в першій половині XVIII ст. Тоді вона була триверхою, бойківсько-лемків-

ського типу, збудованою з дуба. З того часу збереглися зруби, два заломі колишнього шатрового верху над навою, шатрова стеля над вівтарем. Храм перевезено в Дешковицю в 1839 році й перебудовано, про що зберігся напис на широкій площині одвірку. Храм відремонтовано у 1927 році. У 1967 році місцеві майстри вкрили дах новим буковим гонтом, арки голосниць на вежі зашили вертикально дошками, бляхою вкрили барокове завершення вежі.

Велика каркасна двоярусна дерев'яна дзвіниця Покровської церкви, збудована в 1839 році, належить до найцікавіших пам'яток цього жанру. Могутня дубова конструкція вирає на сонці живописними відтінками гонтового покриття. Плавні увігнуті площини шатрового верху над аркадою голосників розповідають про стародавню майстерність у роботі з деревом. Пам'ятки творять один з кращих архітектурних ансамблів краю. Знову вражає гра силуетів: зі сторони бічних фасадів частини церкви виглядають досить об'ємними, а з головного фасаду церква захоплює струнка.

Не менш цікавим є храм та дерев'яна дзвіниця в селі Івашиковиця. Церква побудована в 1658 році на честь святого Михаїла. Збудований храм із модрини, а в східній частині зрубу використано дуб. Щодо кутових з'єднань, то використано "простий замок".

Дерев'яні храми Іршавщини, як і цілого Закарпаття, є однією з візитівок краю, його культурною, духовною та архітектурною спадщиною, яка з часом поступово з різних причин зникає.

Останнім часом з боку туризмознавців, громадських організацій, окремих ентузіастів лунає все більше заяв про необхідність зберегти дерев'яну архітектуру Іршавського району.

Останніми з таких стали несміливі натяки місцевих ентузіастів на необхідність внести дерев'яні церкви Закарпаття, до яких входять і пам'ятки Іршавщини, до культурної спадщини ЮНЕСКО. Внесення дерев'яних церков краю у реєстр ЮНЕСКО дуже необхідне, адже тоді не будуть виникати самовільні втручання у зміну архітектури, перебудови цих дерев'яних родзинок. Більшість із цих церков є діючими храмами і тому громади церков по-різному, не завжди маючи належні кошти, підтримують у відповідному стані той чи інший храм. Тож для їх збереження віднесення даних храмів під охоронну зону є дуже важливим.

На території району знаходиться також не менш знаменитий Бронецький середньовічний замок (XII ст.), про який складено багато легенд і переказів. В ущелині Боржавської долини височіє гостроверха скеляста гора, під народною назвою "Царська гора", на вершині якої видніються таємничі руїни. Це залишки середньовічного Бронецького замку, який за згадками був типовим рицарським маєтком. Письмових згадок про Бронецький замок збереглося мало. Але відомо, що вперше він згадується в 1273 році в грамоті угорського короля Владислава IV. Тут йдеться, що замок узятий у ворогів його батька, короля Стефана V. Конкретних даних ані про виникнення, ані про загибель замку немає, зате збереглися народні легенди. Одна з них розповідає, що жив у замку цар. Звідкіля він – ніхто не знав. Цар був

чужинець, іншої віри. А за дружину взяв собі нашу християнку, але вона не розуміла його віри. Крім того, у царя був чарівний кінь Татош. Кінь цей ходив на трьох ногах, а підкови у нього були прибиті навпаки і ніхто не міг по його слідах втямити, куди помчав цар. І за чутками, кінь міг перескакувати з вершини одної гори на іншу. Одного разу царя підставили, викрали всіх його овець, сільськогосподарські культури та все його багатство. Коли цар нісся на коні, перескакуючи з гори на гору, випадково упав з коня і впав прямо у бездну і відтоді його ніхто не бачив. Територія, де знаходиться замок, і здавна, і сьогодні називається Бронецькою рікою. Старожили кажуть, що цей бронькіт (шуміння води) звучить відтоді, коли пропав цар. Але в народі кажуть, що коли замок відбудується, то цар повернеться. На даний момент Бронецький замок є одним із найбільш зруйнованих замків України. Зараз завдяки ініціативам місцевих жителів, яким не байдужий цей замок, прикута увага до збереження цієї пам'ятки [1].

Не менш тасмичними та пізнавальними є залишки давнього слов'янського замка *Будулів*, які знаходяться на околиці між селом Сільце та містом Іршава. А в с. Великий Раковець археологами була знайдена одна з найдавніших палеоархеологічних стоянок, вік якої понад 1 мільйона років.

У с. Довге розташований дворянський палац сім'ї *Довгаїв*, так званий *палац Телекі*, який віднесено до пам'ятки архітектури національного значення. Архітектурний комплекс палацу-фортеці створювався протягом кількох десятиліть. Житлові приміщення палацу в стилі бароко були побудовані у 1712-1722 рр.

Будівля палацу має план правильного прямокутника і примикає до північно-західної захисної стіни. Основний корпус одноповерховий, садибного типу, прямокутний в плані, перекритий чотирихилим дахом з заломом. Головний фасад прикрашено ризалітом і пілястрами, великі прямокутні вікна обрамлені лиштвою. Під палацом збереглися залишки давнішої споруди – можливо, шляхетського будинку XV ст. В середині XVIII ст. садибу оточили міцні фортечні мури з наріжними восьмикутними баштами, що утворюють квадрат 65×65 м. Згодом було зведено оборонну стіну з бійницями, а також господарську будівлю, яка приєднується до північно-східної оборонної стіни. В 1774 р. було закінчено будівництво в'їзної вежі з кулеподібною маківкою. Найбільший інтерес ця ж башта викликає ще й тим, що прямо над нею зберігся викарбуваний під час будівництва замка герб самого села, який також містився у гербівнику міст і містечок Угорщини 1880 року. Оскільки навколо села завжди росли багаті дичиною ліси, і європейська королівська знать полюбляла навідуватися сюди на полювання, за межами фортеці були побудовані стайні, де гості палацу залишали своїх коней на нічліг. Сучасного вигляду палац набув у 1798 р., коли були завершені всі будівельні роботи.

На подвір'ї зберігся невеликий парк, де можна побачити липу, якій понад 600 років. Вона має обхват 6 метрів, а висоту – 25 м. Довжанський палац-фортеця є єдиним у Європі зразком сільської садибної архітектури середньовіччя, але, на жаль, нині комплекс знаходиться у жалюгідному стані, а на його території з 1954 р. діє туберкульозна лікарня. З 2020 року рішеннями і останніми змінами у медичній сфері даний медичний заклад реформовано і зачинено. Тож невдовзі ми побачимо

на території палацу створення нового музейного комплексу. Зараз у стінах палацу проводяться різні цікаві заходи та реконструкція середньовічних фестивалів [3].

Іршавщина багата цікавими і мальовничими місцями для відвідування. Наприклад, у гірському селищі Лисичево туристів манить своєю цікавістю єдина в Європі діюча кузня-музей "*Гамора*", якій близько 300 років.

Точна дата заснування кузні в Лисичеві невідома. У 1760-х рр. на цьому місці діяла потужна паперова фабрика (папірня) графа Телекі. Тоді вперше було використано силу води, яка приводила в рух вісім валів. А з 1850-х рр. почала діяти водяна кузня. Збереглися тогочасні дані про виготовлення в ній сільськогосподарського реманенту. Майстрами в ній тоді працювали словаки, які мали в Лисичеві своє поселення. Тому зрозуміло, що конструкція "гамори" є аналогічною до таких "гамор" в Німеччині та Словаччині, які, очевидно, були типовими для території Австрійської імперії.

Кузня працювала на повну потужність до 1990-х рр., поки повінь 1998 року (та сама, що майже знищила Музей лісу і сплаву на Синевирі) не зруйнувала греблю, і кузня не зупинилася. Але після повені "гамору" взяли в довгострокову оренду підприємці, подружжя Віктор та Ольга Петровці. Власними коштами і силами вони збудували нову греблю, зробили капітальний ремонт будівлі самої кузні, зберігши первісний варіант її механізму.

Тепер "гамора" стала унікальним об'єктом. Маючи статус музею і пам'ятки ковальського виробництва, вона водночас діє і як звичайна кузня, де виготовляється звичайний реманент для мешканців Лисичева та довколишніх сіл: лопати, мотики, рогачки для винограду, аршови (заступи). Зрідка виготовляють підкови на сувеніри для туристів. Як каже господар Віктор Петровці, на реманент їхнього виробництва завжди є черга бажаючих, адже такі інструменти надзвичайно якісні і довго служать. Таким чином, лисичівська "гамора" є єдиною діючою кузнею в Європі, де подібні "гамори" збереглися, але виконують лише функцію музеїв. А в 2019 році на території, прилеглій до кузні, був урочисто відкритий музей під час святкування щорічного фестивалю "Гамора".

Велику увагу відіграватимуть як рекреаційно-туристичні об'єкти так і історико-археологічні пам'ятки:

- Городище Стремтура (м. Іршава). Залізобобний центр II ст. до н.е.
- Колоднлянські кургани (с. Колодне). Поселення періоду раннього заліза (VII ст. до н.е.) – пам'ятка Куштановицької культури.
- Білківське й Ардановське городища (села Білки, Арданово) (VII-III ст. до н.е.).
- Штольні XIX ст. в Білках та Осої.
- Імстичівський монастир отців Василіан 1676 р. (діючий).
- Пам'ятник (базальто-мраморний) 50 повстанцям-куруцам – учасникам національно-визвольної війни 1703–1711 рр. з правлячим режимом Габсбургів в Австро-Угорській імперії (с. Довге).
- Стела в пам'ять розстрілу австро-угорськими жандармами селян – учасників революційного виступу 1906 року в с. Білки.

- Обеліск в пам'ять про розстріл чеськими жандармами селян – учасників революційного виступу в 1921 році в с. Арданово.

- Музей партизанської слави, пам'ятник загиблим партизанам і Обеліск на місці висадки першого десанту партизан інтернаціонального загону Д. Урсти та І. Прищепи, що діяв в роки фашистської окупації (1944–1945 рр.) в районі сіл Чорний Потік та Смологовиця.

- Святосерафимівський жіночий монастир у Приборжавському, який засновано у 1933 році ієромонахом Гермогеном (Скунзяком).

- Обеліск та пам'ятний Хрест Примирення (2001 р.) на честь загиблих односельчан у роки двох Світових воєн.

- Залишки стін православного храму Покрови Пресвятої Богородиці (1824 р.), побудований священиком Васильом Довговичем у Приборжавському.

- Центр паломництва “Джублик” (с. Нижнє Болотнє).

- Меморіальний пам'ятний знак на місці розстрілу січових стрільців у березні 1939 року в часи Карпатської України (с. Білки).

Сьогодні на території Іршавського району налічується більше 30 дерев'яних храмів, 2 замки, 4 фортеці, 8 музеїв, понад 20 архітектурних пам'яток. А основна увага припадає на багатства навколишнього природного середовища. Палеоархеологічні знахідки, багаті цілющими властивостями родовища мінеральних та термальних вод та велику кількість мальовничих, цікавих куточків витворів природи на Іршавщині, в сукупності об'єднали в національний природний парк України “Зачарований край”.

Основною проблемою функціонування всіх пам'яток району сьогодні є фінансування та відсутність дотацій з боку держави на збереження рекреаційно-туристичних ресурсів Іршавського району Закарпатської області.

Основна з проблем полягає в тому, що чимдалі усе більша кількість рекреаційно-туристичних об'єктів занепадають та закриваються. За офіційними даними, з 2000 до 2020 р. кількість працюючих об'єктів скоротилась в три рази.

Джерела та література:

1. Броньковский замок близ села Бронька. URL: <http://zamki-kreposti.com.ua/zakarpatskaya-oblast/bronkovskij-zamok-bronka/>
2. Дешковиця. URL: <http://decerkva.org.ua/zak/deshkovytsia.html>
3. Супруненко О. У закарпатському селі Довге відроджують замок-фортецю Довгаїв-Телекі. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/44741-U-zakarpatskomu-seli-Dovhe-vidrodzhuut-zamok-fortetsiu-Dovhaiv-Teleki>
4. Церква Введення Пресвятої Богородиці, XVIII ст., 1734 р. URL: <http://www.derev.org.ua/zakarp/lokit.htm>

HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS OF THE IRSHAVA DISTRICT OF THE TRANSCARPATHIAN REGION

Michael Stefanio (Irshava)

Summary

The article deals with historical and architectural monuments of Irshava district of Transcarpathian region. The author pays special attention to the wooden churches in the villages of Lokit and Deshkovytsia, as well as the medieval Bronetsky Castle and the palace-fortress in the village of Dovhe.

Key words: sights, wooden church, bell tower, castle, palace-fortress.

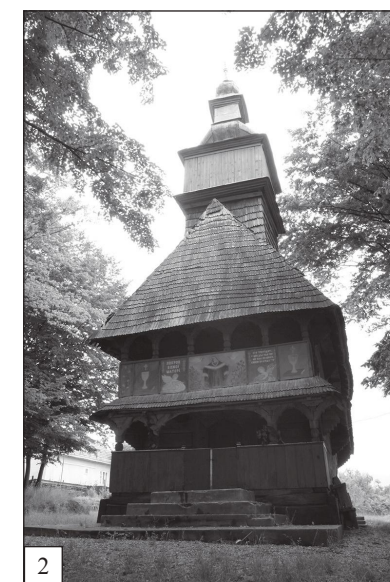
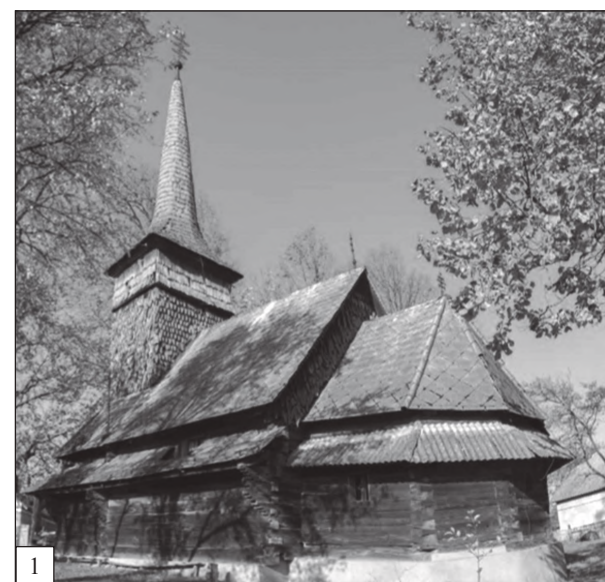

Фото 1. Церква святого Михаїла, 1734 р. Село Локіть Іршавського району.

Фото 2. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1839 р. Село Дешковиця Іршавського району.

Фото 3. Палац графів Телекі. Село Довге Іршавського району.

Михайло РЕКРУТЯК
(Ужгород)

ФЕСТИВАЛІ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЯСІНЯНСЬКОЇ ДОЛИНИ 2000-2019-х РОКІВ

УДК 394.1 (477.87) : 7.091.4

У статті автор розглядає історію становлення фестивальної культури на сучасному етапі як засобу популяризації народних звичаїв, традицій та локальної історії в населених пунктах Ясінянської долини, об'єднаних етнологами в один з чотирьох осередків закарпатських гуцулів. Простежуються святкові заходи через призму календарного року.

Ключові слова: фестиваль, Ясінянська долина, ясінянські гуцули, селище Ясіня, село Чорна Тиса, село Лазещина, село Кваси, “Гуцульська ріпа”, “Довбушева юшка”, “Бербениця фіглів”, “Барви Квасівського ліжника”, “Барви Карпатського ліжника”, “Гуцульська родина”, “Смажений баранчик”.

Північна частина Рахівського району географічно відділена від півдня Свидовецьким на південному заході, Черногірським на півдні та південному сході гірськими масивами. Між ними розташована широка долина, центром якої є селище Ясіня. До 1947 року цей населений пункт займав терени всієї долини, будучи одним із двох сіл, об'єднаних етнографами за схожими рисами традиційної матеріальної та духовної культури в локальний осередок закарпатських гуцулів. В наш час, окрім смт Ясіня і села Кваси, існують наступні поселення: Чорна Тиса, Лазещина, Стебний, Тростянець та Сітний.

Із здобуттям незалежності України поступово почався процес відродження традиційних ярмарків, що були притаманні українським селам та містечкам в доряднянську добу. В цей же час запохаткували святкування днів заснування населених пунктів в сучасній їх інтерпретації. На початку 2000-х років починають зароджуватись перші фестивалі, що проводились одночасно з днем села. Проте ще в 1999 році в селі Кваси було проведено першу “Гуцульську бриндзю” – захід, відомий далеко за межами Рахівського району, що традиційно проводиться на початку вересня і є визитівкою краю.

Ми не ставимо за мету простежити історію кожного заходу досконало, маючи завдання спершу тільки охарактеризувати та проаналізувати розвиток фестивальної культури смт Ясіня та сусідніх населених пунктів на початку XXI ст. Розглядатимемо кожне дійство в плані календарного року, чергуючись поселеннями.

Різдвяні фестивалі

Традиційно на початку року в гуцулів проходить святкування народження Ісуса Христа, початку Старого Нового року – свято Василя Великого, яке відіграє велику роль в житті горян. Оскільки це єдина етнографічна група українців, основою господарювання якої є скотарство, то в ніч з 13 на 14 січня можна спостерігати

чимало прикмет та проведення обрядів. Загалом зимові свята в традиційній культурі ясінянських гуцулів є одними з найкolorитніших заходів. На сучасному етапі проводиться ряд масштабних заходів, що репрезентують смт Ясіня в Закарпатті загалом.

Фестиваль “Велика Гуцульська Коляда” заснований в 2013 році після участі гурту колядників з селища Ясіня на різдвяних заходах в місті Львів [5]. Він проходить в рамках відзначення річниць створення Гуцульської Республіки, адже саме на початку січня тут почалось повстання проти угорської влади і зародилась держава, що існувала в 1919 році. Цікавинкою є те, що саме на Різдво колядують лише чоловіки. Жінки в селищі колядують лише 18 січня, на Бабин вечір, напередодні Водохреща. Вони, вбравшись у гуцульську одягу, обходять всю долину [6].

Варто зазначити, що традиція колядницького фестивалю почалась ще в 2010 році, коли було проведено свято для дітей – “Вифлеємську зіроньку”. В його рамках беруть участь 5 шкіл та 2 садочки селища Ясіня, школи та ДНЗ Квасів, Лазещини та Чорної Тиси [19], а до 2019 року і села Білин також.

В 2014 році участь у фестивалі взяли понад двох десятків колективів, в тому числі й церковні. Учасники отримували в якості нагороди пам'ятні медалі та ікони для церков. До заходу долучились й гості з сусідньої прикарпатської Верховинщини – села Верхній Ясинів, під керівництвом Василя Мануляка [5]. В 2015 році, проводячи захід втретє, організатори провели також 16 січня дитячий фестиваль колядок “Вифлеємська зірка” [6].

10 січня 2018 року в рамках дитячого фестивалю колядок “Вифлеємська зіронька” в селищі Ясіня було проведено першу частину заходу. На ньому були представники дитячих садків та шкіл смт Ясіня, сіл Лазещина, Чорна Тиса, Кваси та Білин [20]. Колядували три дні [11].

13 січня 2019 року у смт Ясіня відбулися урочисті заходи з нагоди сотої річниці утворення Гуцульської Республіки. У центрі селища – на площі імені Героїв Гуцульської Республіки біля пам'ятника її Президенту Степану Клочураку відбулося велелюдне Віче. Для участі у заході прибули керівники області (очільник ОДА – Г. Москаль), Рахівського району, представники гуцульських товариств із різних куточків України та сусідньої Румунії. Після офіційної частини центром селища рушила хода до місцевого стадіону, де вже всьоме відбувся щорічний фестиваль “Велика гуцульська коляда”. Тоді він зібрав майже дві тисячі учасників, в тому числі й дитячі колективи колядників.

9-10 січня 2020 року на Рахівщині відбувся дитячий фестиваль “Вифлеємська зіронька”. Цьогоріч колядували діти з населених пунктів Ясіня, Чорна Тиса, Лазещина та Кваси [13]. Він став вже десятим, ювілейним [28]. “Велика Гуцульська Коляда” в 2020 році була проведена увосьме.

Отже, зимові фестивалі традиційно репрезентують календарну обрядовість гуцулів північної Рахівщини та нагадують про славетні звершення діячів Гуцульської Республіки, центром якої було село Ясіня.

Фестивалі мистецтв, музичної творчості та гумору

Поряд із зимовими фестивалями проводяться й мистецькі заходи. 3 травня 2016 р. у селищі Ясіня урочисто стартував перший відкритий конкурс-фестиваль мистецтв “Гуцульська родина-2016”. В його рамках відбулись також святкування, присвячені Дню матері [26]. Саме ним було започатковано історію заходу, що традиційно вже проводиться наприкінці весни. Головою журі був народний артист України Іван Попович [30].

2-7 травня 2017 року в Ясінях, у рамках святкування року Гуцульщини на Закарпатті, проходив другий відкритий конкурс-фестиваль мистецтв “Гуцульська родина-2017”, що зібрав 150 учасників з України, Білорусі та Литви. Серед них були хореографічні, вокальні, інструментальні, театральні колективи, солісти, що працюють в різних жанрах мистецтва, та майстри декоративно-прикладного мистецтва й живопису. Святкова хода, вийшовши від Будинку культури, попрямувала до пам’ятного знака “Ясіня – Серце Карпат”, урочисто відкритого того ж року на пагорбі, неподалік від центру селища. Його звели тому, що тут умовно зустрічаються три гірські хребти Карпат – Чорногірський з’єднується зі Свидовецьким, а замикає їх масив Горгани. Разом вони схожі на серце. Найімовірніше, саме тому і Ясіня, що знаходиться посередині, колись називали “серцем Карпат” [25].

Наступного 2018-го року III фестиваль “Гуцульська родина” проходив з 3 до 7 травня [16]. Участь у конкурс-фестивалі взяли представники України, Білорусі, Угорщини, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії у вокальному, інструментальному, театральному та хореографічному жанрі. До складу журі ввійшли видатні виконавці, педагоги та громадські діячі, зокрема: народні артисти України Микола Свидюк (Одеса), Олег Кульчицький (Львів), Володимир Смотров (Хмельницький), Іван Кирилюк (Івано-Франківськ), Леся Горова (Київ), акордеоніст Трофім Антіпов (Білорусь), професор філії Віденської консерваторії у Будапешті, гітарист Ференц Бернат (Угорщина) [4].

В 2019 році формат заходу об’єднав разом аж три фестивалі – “Гуцульська родина-2019”, “Іван Попович збирає таланти-2019” та “Весняний мольберт Серця Карпат-2019” [24]. Мистецький фестиваль був приурочений до святкування сторіччя з дня створення Гуцульської Республіки в селищі Ясіня та проходив з 2 до 7 травня.

Загалом протягом 2016-2019 років було проведено чотири мистецькі фестивалі, що набули вже міжнародного розмаху. Проте поряд з травневими заходами в селищі Ясіня проводився ще раніше гумористичний фестиваль “Бербениця фіглів”. Перший фестиваль гуцульського гумору в Україні бере свої витoki з 2007 року. Саме тоді, в липні, в селищі Ясіня було проведено вперше захід такого типу [2]. Наступного року було проведено II фестиваль “Бербениця фіглів”, а в 2010 році – третій. В 2011 році захід відбувся 16-17 липня вже вчетверте. До місцевих учасників додалися також гості з Чернівеччини, Івано-Франківщини, Хмельниччини, Тернопільщини та Румунії, де проживає значна частина гуцулів.

“Гуцульська ріпа”

Літопис першого фестивалю в селі Лазещина веде свій початок з 2006 року. Саме тоді було проведено перший захід на честь картоплі – в місцевому діалекті “ріпи”. Ідея картопляного заходу належить родині Пранничук. До дегустації були запропоновані цілющий “Довбушевий чай”, оригінальні саморобні напої типу “яфінівка”, “шпотавка”, вина з кизилу. Гостям свята було запропоновано стати учнями майстер-класу з приготування бограча на папороті, різні сільські розваги, конкурси, виставки, а також оглядини Говерли, Петроса, Близниць за допомогою телескопа. Гостей свята розважали зразковий дитячий фольклорний ансамбль “Трембіта”, ансамбль народних інструментів Івана Мельничука, сімейний ансамбль Пасічуків, самодіяльний родинний дует Тетяни і Сергія Раховських “Рідна пісня”, гуцульський народний театр із с. Костилівка Рахівського району, ансамбль народної пісні “На драбині” з с. Топільниця Старосамбірського району Львівської області. Організоване за підтримки Закарпатського обласного центру сприяння розвитку сільського зеленого туризму та управління євроінтеграції, туризму і курортів Закарпатської облдержадміністрації сільське дійство відбулось 10 вересня 2006 року [3].

“Гуцульська ріпа” збирала вдруге близько 2 тисяч закарпатців та гостей вже наступного 2007 року [15]. Свято відбулось традиційно восени, 3 вересня. В рамках фестивалю було презентовано новий туристичний маршрут “До витоків Чорної Тиси”.

В 2008 році свято було перенесено в село Ділове, адже Лазещина була оголошена зоною стихійного лиха. Наступного 2009 року подія відбулася 6 вересня. У програмі свята було й чимало веселих ігор та розваг – метання довбні, змагання з чищення картоплі, поїдання кремзликів. Великий концерт дали фольклорні колективи Рахівського району [7]. Тоді захід навіть потрапив в Фотобанк видання УНІАН [9] та на сторінки української редакції ВВС [32].

В 2010 році смакування стравами з картоплі відбувалося під виступи народних колективів, серед яких був, поряд з місцевими, й фольклорний гурт “Таздині” з села Пацканьова Ужгородського району та колектив зі словацького села Водераді округу Трнава, очолюваний старостою Мареком Туранським [33]. Фінансову ж підтримку V фестивалю здійснило Міністерство України у справах сім’ї, молоді і спорту. Гості з’їли ріп’яник, приготовлений із 50 кг картоплі, 1,5 кг бринзи, 1 кг твердого сиру, яєць та масла.

В 2012 році через брак фінансування захід не відбувся [18], а в наступні роки занепадав остаточно [21]. Безперечно, фестиваль “Гуцульська ріпа” був єдиним подібним в області, який спеціалізувався на стравах із картоплі, званої на Рахівщині другим хлібом. Кулінарно-мистецький захід був популярний далеко за межами області, бо пропагував збереження місцевих кулінарних традицій. Гостей фестивалю, як бачимо, розважали місцеві гуцульські та гостьові фольклорні колективи з інших теренів Закарпаття. Проводилися й майстер-класи з приготування картопляних страв, а також різноманітних ремесел: з різьби по дереву, ткацтва, вишивання,

гончарства, лозоплетіння, ковальства. Не обійшлося й без рекордів. На фестивалі “Гуцульська ріпа” в Лазещині було виготовлено найбільший кремзлик (дерун) Закарпаття – запечена натерта картопля, перемішана з вареним яйцем та перцем – його розміри сягали: довжина 2,5 м, ширина 1,5 м [17].

Вже наприкінці 2010-х років в Лазещині з’являється новий формат заходу, пов’язаний більше із вівчарською традицією.

“Смажений баранчик”

28 вересня 2016 року в селі Лазещина відбувся карпатський кулінарний етнофестиваль з приготування баранини на відкритому вогні. Святкове дійство відбулося за ініціативи та сприяння народного депутата України Василя Петьовки, організатором був відомий гуморист Ігор Іванків. Шістнадцять команд кухарів-аматорів, професійних кухарів під супровід народної та естрадної музики змагалися у кулінарній майстерності [8].

Другий етносейшн 2017 року набув статусу міжнародного. На фесті 24 вересня кухарі-професіонали та аматори представили турецьку, румунську та карпатську кухню. 14 команд готували на відкритому вогні різноманітні страви з баранини. Серед учасників – команда родини Мамедових, представників Об’єднаного конгресу азербайджанців України у Львові, команда кухарів-аматорів, якою керував поет-гуморист Дмитро Коренюк з румунського села Бистрий. Окремі команди представили і громади з Великого Бичкова, Білина, Ясіня, Чорної Тиси, Лазещини та інших сіл Рахівщини. Розважали присутніх на святі дует “Писанка” у складі народних артистів України співачки Оксани Савчук та музиканта-цимбаліста Івана Кавацюка, заслужена артистка України Олеся Пасічняк, естрадні співаки Василь Михайлович та Вікторія Ваташук, “Гуцул-хуліган” (шоумен Василь Мельникович), учасниця телепроекту “Голос країни”, солістка Івано-Франківської обласної філармонії Оксана Романюк, гурт “Будьмо” [12].

Фестивалі ліжникарства в селі Кваси

Традиційною родзинкою найпівденнішого села ясінянських гуцулів було ліжникарство. Перші фестивалі “Барви Квасівського ліжника” були проведені в першій половині 2000-х років, проте вони мали локальний характер.

11-12 серпня 2007 року відбувся фестиваль “Барви Квасівського ліжника”. У програмі фестивалю було проведення круглого столу на тему “Історія та перспективи розвитку ліжникарства як виду малого бізнесу” [1], запалювання полонинської ватри, виставка та ярмарок-продаж гуцульських ліжників та масові гуляння. Проводився фестиваль ще кілька разів в подальші роки, проте потім занепадав. Активно відновлювати напрямок ліжникарства почали в 2017 році після підписання угоди про співпрацю між закарпатською Рахівщиною та прикарпатською Косівщиною [10]. Тоді ж було домовлено і про проведення фестивалю в 2018 році.

І Міжнародним фестивалем-ярмарком “Барви Карпатського ліжника” нарекли захід ЗМІ краю, хоча насправді це було відновлення традицій попередніх років. Захід мав не лише розважальний, але і просвітницький та етнографічний харак-

тер – у його програмі, окрім ярмарку та масових гулянь, пройшли майстер-класи та круглий стіл “Карпатський ліжник: традиції і сучасність” [23]. Виступали фольклорні колективи з Рахівщини, Косівщини та повіту Марамуреш (Румунія), а також івано-франківський муніципальний оркестр народної музики “Рапсодія”, заслужений артист України Павло Мрежук, народний артист України Володимир Смотров, народний артист України Микола Свидюк, гурт “Jonuch”, гурт “Перкалаба”. На свято прибули делегації з Румунії та Прикарпаття, румунські та угорські дипломати, представники Союзу українців Румунії, гуцульських товариств.

“Довбушева юшка”

Перший фестиваль “Довбушева юшка” відбувся в 2011 році, другий – у 2012 [22, с. 143]. Третій фестиваль “Довбушева юшка” відбувся в 2013 році з нагоди 516-ї річниці від заснування селища Ясіня [34, с. 142]. В наступних роках захід не відбувався у зв’язку з війною на Донбасі та вторгненням російських військ в серпні 2014 року. Вп’яте захід було проведено в середині жовтня 2017 року з нагоди 520-ї річниці заснування столиці Гуцульської Республіки [14].

Шостий фестиваль відбувся в 2018 році в середині листопада [29]. 20 жовтня 2019 року відбувся VII фестиваль “Довбушева юшка”, яким відсвяткували й день селища Ясіня, якому виповнилося 522 роки. Розважали гостей свята вже традиційно Оксана Романюк, Роман Тафійчук, народні артисти України дует “Писанка”, Василь Мельникович (Гуцул Хуліган), народні артисти України гурт “Дзвони”, гурт “Будьмо”, Національний академічний ансамбль пісні і танцю “Гуцулія” [27].

Отож, підсумовуючи, можемо зазначити, що протягом календарного року в населених пунктах Ясінянської Гуцульщини проходить до 5 фестивалів міжнародного рівня, що приймають гостей з теренів української діаспори, зокрема з румунської Мараморощини, де проживають гуцули, та інших країн. Організатори заходів активно співпрацювали як з місцевими сільськими та селищною радою, так і з районними та обласними органами самоврядування. Тематично календарний рік насичений не тільки гастрономічними фестивалями, а є й мистецькі заходи, до прикладу “Гуцульська родина”, що проводиться в селищі Ясіня. До мистецьких, котрі презентують традиційну матеріальну та духовну культуру, можна віднести і зимові колядницькі заходи та свято ліжникарів в селі Кваси. Зрозуміло, що друга половина року досить насичена в плані заходів, проте якщо поглянути на ярмаркові традиції українців в минулому, то можна знайти аналогію і там, адже осінь – період збору врожаю. Святкування набули значних висот, деякі стали міжнародними. Як бачимо, не минули увагою дані фестивалі і ЗМІ краю та національні, зокрема редакція УНІАН і британського видання BBC – Україна.

Джерела та література:

1. “Барви Квасівського ліжника”. Uzhgorod.net.ua. 2007. 08 серпня. URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/24791>
2. “Бербениця фіглів” або ж “Діжка жартів” – так назвали перший в Україні фестиваль гуцульського гумору. ТСН. ua. 2007. 17 липня. URL: <https://tsn.ua/kultura/berbenitsya-fi-liv.html>

3. “Гуцульська ріпа” відгуляла на гірській Рахівщині. Mukachevo. Net. 2006. 11 вересня. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2892>
4. “Гуцульська родина – 2018” [Електронний ресурс]. Сайт Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2018. 08 травня. URL: <http://dspu.edu.ua/news/guculska-rodyna-2018/>
5. В Ясінях відбулася велика гуцульська коляда (ВІДЕО). Закарпаття онлайн. 2014. 14 січня. URL: <https://zakarpattia.net.ua/Zmi/118709-V-IA siniakh-vidbulasia-velyka-hutsulska-koliada-VIDEO>
6. Головчук О. Різдвяне Ясіня повнилося колядою. Новини Закарпаття. 2015. 24 січня. URL: <http://novzak.uz.ua/news/rizdviane-yasinya-povnilosya-kolyadoyu/>
7. Закарпатці знають безліч старовинних рецептів приготування гуцульської ріпи (ФОТО). Закарпаття онлайн. 2009. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/46986-Zakarpattsi-znaiut-bezlich-starovynnykh-retseptiv-pryhotovannia-hutsulskoi-ripy-FOTO>
8. На Закарпатті відбудеться кулінарний етнофестиваль з приготування баранини на відкритому вогні “Смажений баранчик”. Закарпаття онлайн. 2016. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/160855-Na-Zakarpatti-vidbudetsia-kulinarnyi-etno-festyval-z-pryhotovannia-baranyny-na-vidkrytomu-vohni-Smazhenyi-baranchyk>
9. На Закарпатті пройшов гастрономічний фестиваль “Гуцульська ріпа”. УНІАН : Фотобанк. 2009. 07 вересня. URL: <https://photo.unian.ua/theme/14322-na-zakarpate-proshel-gastronomicheskii-festival-guculska-ripa.html>
10. На Рахівщині взялися за відновлення ліжникарства (Фото). Про Захід. 2017. 11 грудня. URL: <https://prozahid.com/content-54220-html/>
11. На Рахівщині завершився фестиваль колядок для дітей “Вифлеємська зіронька – 2018” (ФОТО). Rakhiv. in. 2018. URL: http://rakhiv.in/NewsOpen/id_news_916489
12. На Рахівщині можна було скуштувати автентичні страви на фестивалі “Смажений баранчик – 2017” (ФОТО, ВІДЕО). Закарпаття онлайн. 2017. 26 вересня. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/174482-Na-Rakhivshchyni-mozhna-bulo-skushtuvaty-avtentychni-stravy-na-festyvali-Smazhenyi-baranchyk---2017-FOTO-VIDEO>
13. На Рахівщині та Тячівщині розпочинається фестиваль колядок “Вифлеємська зіронька – 2020”. Rakhiv. in. 2020. URL: http://rakhiv.in/NewsOpen/id_news_1060491
14. На святкуванні 520-ї річниці гуцульської столиці Ясінів провели фестиваль “Довбушева юшка” (ФОТО). Закарпаття онлайн. 2017. 16 жовтня. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/175216-Na-sviatkuvanni-520-i-richnytsi-hutsulskoi-stolytsi-IA siniv-provely-festyval-Dovbusheva-iushka-FOTO>
15. На фестивалі “Гуцульська ріпа” змагались у чищенні картоплі. ЗІК. 2007. 04 вересня. URL: https://zik.ua/news/2007/09/04/na_festyvali_gutsulska_ripa_zmagalys_u_chyshchenni_kartopli_88463
16. Наші музиканти – призери Міжнародного конкурсу-фестивалю “Гуцульська родина-2018”. Tyachiv.com.ua. 2018. 15 травня. URL: https://tyachiv.com.ua/NewsOpen/id_news_490194
17. Рахівські голубці та банош потрапили до ТОП-10 смачних рекордів Закарпаття. Rakhiv. in. URL: http://www.rakhiv.in/NewsOpen/id_news_584411
18. Регіональна влада залишила Закарпаття без “Гуцульської ріпи”. Закарпаття онлайн. 2012. 03 серпня. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/99164-Rehionalna-vlada-zalyshyla-Zakarpattia-bez-Hutsulskoi-ripy>
19. Різдво триває – коляда лунає! На Рахівщині співи не стихають. М-Студіо. 2018. 12 січня. URL : <http://m-studio.net.ua/r%D1%96zdvo-triva%D1%94-koljada-luna%D1%94-narakh%D1%96vshhin%D1%96-sp%D1%96vi-ne-stikhajut>
20. Розклад проведення фестивалю колядок “Вифлеємська зіронька” на Рахівщині. Rakhiv. in. 2018. URL: http://rakhiv.in/NewsOpen/id_news_906471
21. Романюк Л. Закарпаття туристичне: чи вміє область “фестивалити”. Про Захід. 2016. 4 жовтня. URL: <https://prozahid.com/content-35508.html>

22. Там, де гори з небом обнялись: Ясіня: легенди й сьогодення / Ред. Зелінський Е. К., ТОВ “СТ-Друк”, 2012. 151с.

23. У Квасах на Рахівщині відбувся перший фестиваль-ярмарок “Барви Карпатського ліжника” (ФОТО). Закарпаття онлайн. 2018. 12 серпня. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/184193-U-Kvasakh-na-Rakhivshchyni-vidbuvsia-pershyi-festyval-iarmarok-Barvy-Karpatskoho-lizhnyka-FOTO>

24. У Ясінях проведуть гуцульський фестивальний марафон, який поєднає одразу 3 фестивалі. Rakhiv. in. 2019. URL: http://www.rakhiv.in/NewsOpen/id_news_1038288

25. У Ясінях пройшов фестиваль мистецтв “Гуцульська родина-2017” (ФОТО). Rakhiv. in. 2017. URL: http://www.rakhiv.in/NewsOpen/id_news_745702

26. У Ясінях урочисто відсвяткували День матері (ФОТО). Rakhiv. in. 2016. URL: http://www.rakhiv.in/NewsOpen/id_news_574317

27. У Ясінях відбувся фестиваль “Довбушева юшка” (ФОТО). Закарпаття онлайн. 2019. 21 жовтня. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/196512-U-IA siniakh-vidbuvsia-festyval-Dovbusheva-iushka-FOTO>

28. У Ясінях відбувся Х ювілейний фестиваль дитячих колядок “Вифлеємська зіронька” (ФОТО). Rakhiv. in. 2020. URL: http://rakhiv.in/NewsOpen/id_news_1060503

29. У Ясінях відсвяткували 521-у річницю заснування селища та 6-й фестиваль “Довбушева юшка” (ФОТО). Закарпаття онлайн. 2018. 12 листопада. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/186896-U-IA siniakh-vidsviatkuvaly-521-u-richnytsiu-zasnivannia-selyshcha-ta-6-i-festyval-Dovbusheva-iushka-FOTO>

30. У Ясінях на Рахівщині триває “Гуцульська родина”. Закарпаття онлайн. 2016. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/155442-U-IA siniakh-na-Rakhivshchyni-tryvaie-Hutsulska-rodyna>

31. У Ясінях, на Рахівщині відзначили 100-річчя Гуцульської Республіки (ФОТО). Закарпаття онлайн. 2019. 14 січня. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/188663-U-IA siniakh-na-Rakhivshchyni-vidznachyly-100-richchia-Hutsulskoi-Respubliki-FOTO>

32. Фото: змагання на тракторах і парашутах. BBC.COM UKRAINIAN. 2009. 12 вересня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/inpictures/story/2009/09/090911_gallery_12sep.shtml

33. Чужа О. На Рахівщині пройшов етнофестиваль “Гуцульська ріпа” (ФОТОРЕПОРТАЖ). Закарпаття онлайн. 2010. 08 вересня. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/72392-Na-Rakhivshchyni-proishov-etnofestyval-Hutsulska-ripa-FOTOREPORTAZH>

34. Ясіня – жива легенда Карпат. Книга-фотоальбом / фотографії Едуарда Зелінського ; гол. ред. Оксана Головчук. Видавнича студія “Zoriana” ; Видавництво “Коло”, 2016. 168 с.

FESTIVAL OF SETTLEMENTS OF THE YASINY'S VALLEY OF 2000–2019

Mykhailo Rekrutyak (Uzhhorod)

Summary

In the article the author considers the history of festival culture at the present stage as a means of popularizing folk customs, traditions and local history in the settlements of Yasinya's valley, united by ethnologists in one of the four centers of Transcarpathian Hutsuls. Festive events can be traced through the prism of the calendar year.

Key words: *festival, Yasinya valley, Yasinya Hutsuls, village of Yasinya, village of Chorna Tysa, village of Lazeshchyna, village of Kvasy, “Hutsuls ripa”, “Dovbusheva yushka”, “Berbenitsa figliv”, “Barvy Kvasivskoho lizhnyku”, “Barvy Karpatskoho lizhnyku”, “Hutsulska rodyna”, “Smazhenyi baranchyk”.*

Фото 1. Афіша I фестивалю мистецтв "Туцувська родина". Ясіня. 2016 рік.
 Фото 2. Афіша III фестивалю мистецтв "Туцувська родина". 2018 рік.
 Фото 3. Фестиваль "Туцувська ріпа". Лазещина. 2009 рік.
 Фото 4. Емблема першого етнофестивалю "Смажений баранчик". Лазещина. 2016 рік.
 Фото 5-6. Фестиваль "Барви Карпатського ліжника". Кваси. 2018 рік.
 Фото 7. V фестиваль "Довбушева юшка". Ясіня. 2017 рік.
 Фото 8. VI фестиваль "Довбушева юшка". Ясіня. 2018 рік.
 Фото 9. VI фестиваль "Довбушева юшка". Ясіня. 2018 рік. Рух колони від селищної ради до стадіону ФК "Говерла".
 Фото 10. VII фестиваль "Довбушева юшка". Ясіня. 2019 рік.

Володимир МОЙЖЕС
(Ужгород)

АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

УДК 378.4 (477.87) + 069 : 930

У статті висвітлюється історія створення Археологічного музею Ужгородського національного університету та його основні напрями роботи. Вказані джерела формування колекцій, а також коротко описується експозиція, що побудована з урахуванням культурно-хронологічного принципу та складається з семи блоків. Автор дає опис цим виставочним частинам й акцентує увагу на ключових, унікальних експонатах.

Ключові слова: Ужгородський національний університет, Археологічний музей, експозиція, артефакти.

Чільне місце серед музеїв займають ті, які функціонують при вищих навчальних закладах. Зазвичай вони є невід'ємною складовою презентації наукової діяльності вишу, історії певної науки, установи, а головне – використовуються у навчальному процесі. На жаль, наразі визначити, скільки таких музеїв діють, важко. Наводяться тільки відносні підрахунки і зазначається цифра 500 [12, с. 157]. Всі вони різняться за своїм профілем, та серед них добре представлені археологічні. До них належить і музей ім. проф. Е. Балагурі факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Протягом десятиліть діяльності археологічної експедиції Ужгородського університету у сховищах НДІ карпатознавства накопичилось чимало історико-культурних цінностей від палеоліту до пізнього середньовіччя, тому назріла потреба у гідному представленні цього матеріалу. Рішенням керівництва вишу 9 березня 2004 року (наказ ректора № 1-01) було створено Археологічний музей.

Одним із основних напрямів його роботи стала допомога в організації навчально-виховного процесу. Музей дає можливість викладачам факультету історії та міжнародних відносин використовувати експозиційний та фондівий матеріал в навчанні. Співробітники проводять науково-дослідну діяльність, займаються комплектуванням музейних зібрань та пам'яткоохоронною роботою. Окрім цього, працівники музею проводять обстеження, дослідження та атрибуцію пам'яток археології, дають рекомендації щодо їх збереження. Зрештою, Археологічний музей пропагує та популяризує досягнення археологічної науки вишу.

Початок археологічних пошуків Ужгородського університету можна пов'язати з іменем Ф. Потушняка. Він впродовж 1946–1959 рр. провів дослідження у більш ніж 40 населених пунктах області і вивчив понад 80 різних пам'яток, що хронологічно охоплюють палеоліт середньовіччя [13, с. 327].

Однак ядро експозиції – це матеріал, накопичений з початку 1970-х років ХХ ст. створеною при Ужгородському державному університеті госпдоговорною групою (Е. А. Балагурі, І. М. Гранчак, В. Г. Котигорошко). Її діяльність була апро-

бована на Шелестівському городищі. Отримані матеріали були видані в наступному році й стали ключовими для вивчення епохи гальштату краю [8, с. 14]. З цього часу можна говорити про становлення археології Закарпаття як такої. Пошукові та стаціонарні роботи, проведені за наступні 20 польових сезонів, перетворили Закарпаття в ключову область дослідження Верхнього Потисся. Обстеження десятків тисяч гектарів у зонах будівництва меліоративних систем дозволило виявити більше 400 пам'яток, на частині з яких проводилися стаціонарні багаторічні розкопки. Хронологічно вони охоплюють період від кам'яного віку до середньовіччя й ранньомодерного часу.

На початку 2013 року, згідно з наказом ректора (№ 33/01-03 від 7 лютого 2013 р.), Археологічний музей реорганізовано та перенесено у нові приміщення, що складаються з експозиційно-конференційної зали, камеральної лабораторії та реставраційної майстерні (див. фото 1). Тоді ж Науково-дослідним інститутом карпатознавства було передано визначену колекцію знахідок, що зараз презентована в Археологічному музеї.

Експозиційна колекція музею побудована з урахуванням культурно-хронологічного принципу. У семи блоках представлено близько тисячі артефактів різних епох і народів (керамічні вироби, знаряддя праці, озброєння, прикраси, деталі одягу, побутові предмети та ін.), які відображають історію та культуру стародавнього населення Закарпаття від найдавніших часів до пізнього середньовіччя й ранньомодерного часу. Супроводжуються вони ілюстративним матеріалом, присутня коротка характеристика кожної епохи, міститься інформація про дослідників пам'яток краю тощо.

Не дивно, що представлена музейна експозиція викликає інтерес у дослідників давньої історії регіону. Для них, за необхідності, є можливість опрацювати певний артефакт чи навіть визначену колекцію. Матеріалами також цікавляться краєзнавці, екскурсоводи і щороку музей відвідають сотні людей. Відтак є доцільність у загальних рисах ознайомити всіх зацікавлених з музейною колекцією, вказати особливості її формування та виділити унікальні експонати.

Перший блок експозиції – “**Кам'яний вік Закарпаття**”. Він присвячений найдавнішому періоду історії людства, що поділяється на три періоди:

палеоліт (1 млн – 12 тис. років тому), який характеризується появою та формуванням сучасного фізичного типу людини, опануванням вогню, виготовленням першого одягу, побудуванням першого житла, а основним заняттям було збиральництво й полювання. В пізньому палеоліті зароджується первісна релігія та створюються перші зображення;

мезоліт (IX – VI тис. до н.е.), що визначається закінченням льодовикового періоду й установленням людської сучасності – голоцену. Зникають великі тварини, формуються сучасні фауна і флора. Полювання на швидконогих тварин ускладнюється, що визначило появу першої механічної зброї далекого бою – лука та стріли;

неоліт (VI – IV тис. до н.е.) – заключна стадія кам'яного віку, період корінних змін в економічному й суспільному житті первісної людини – “неолітична революція”. Характеризується переходом від привласнюючих до виробничих форм

господарства: землеробства і скотарства. Удосконалюється техніка виготовлення кам'яних знарядь праці та створюються нові: сокири, тесла, серпи, зернотерки. Виникає прядіння й ткацтво, з'являється керамічний посуд та утворюються постійні поселення.

Відтак в цій виставочній частині містяться декілька артефактів, що були зібрані при дослідженні багатошарової палеолітичної стоянки, що знаходиться біля Королева. Ця пам'ятка була відкрита у 1974 році Закарпатською палеолітичною експедицією на чолі з В. Гладилим [2, с. 266-267]. Подальші комплексні дослідження Королівської стоянки дозволили ввести до наукового обігу численні матеріали раннього, середнього та пізнього палеоліту і ця пам'ятка стала еталоном для відносної кореляції палеолітичних комплексів Центральної та Східної Європи [8, с. 22].

Окрім королівських знахідок, тут присутні і артефакти з багатошарової палеолітичної стоянки Малий Раковець IV. Представлені зразки кам'яної індустрії палеоліту-неоліту, що зібрані при археологічних дослідженнях в Малий Копані, Ужгороді-Горянах та ін. Доба неоліту представлена і керамікою – першим матеріалом, створеним людиною. Це посудини з поселень Заболоття та Ужгород-Горяни (ур. Ротонда).

Наступна частина експозиції репрезентує епоху палеометалів – **“Епоха міді-бронзи Закарпаття”**. Спочатку це мідно-кам'яна доба (*енеоліт*), що характеризується значними змінами в природному середовищі (збільшення середньорічних температур і підвищення посушливості) та в людському суспільстві Євразії. Основним заняттям стають землеробство та скотарство. Зароджується орне землеробство з використанням тягової сили. Енеоліт Закарпаття охоплює значний проміжок часу, від кінця IV до початку II тис. до н.е. На зміну приходить *бронзова доба*, що характеризується широким розповсюдженням предметів, виготовлених із штучного сплаву – бронзи. На території Закарпаття епоха бронзи визначається 1900 – 900 рр. до н.е.

Відповідно тут представлені керамічні вироби Баденської культури (друга половина III тис. до н.е.) з поселення біля Вовчанського (ур. Браунтаг) та зразки шліфованих сокир. Більш широко репрезентовані знахідки доби пізньої бронзи, культур Станово (XIV–XII ст. до н.е.) та Гава (XII–VIII ст. до н.е.). Це численні керамічні посудини з поселень та поховань області (Дяково, Квасово та ін.) (*див. фото 2*), а також вироби з бронзи, що представлені зразками зброї, знарядь праці та прикрасами. Походять вони зі скарбів, що були виявлені біля таких населених пунктів області як Квасово, Оріховиця, Варієво.

Чергова складова музейної колекції – **“Епоха гальштату і латенська культура Закарпаття”**. Гальштат охоплює фінальний період бронзи та початок епохи заліза, відзначається стрімкими змінами у сфері соціально-економічних відносин європейських племен і народів, розквітом торговельних зв'язків, але найголовніше – широким застосуванням заліза. Більш високі механічні властивості заліза, доступність руд, а отже, і дешевизна заліза в порівнянні з бронзою забезпечили витіснення каменю та міді як основних компонентів у виготовленні необхідних речей. Наприкінці IV та у III ст. до н.е. стабільний розвиток племен регіону пору-

шується з проникненням і осіданням носіїв латенської цивілізації – кельтів. Внаслідок появи нового населення в краї видозмінюється матеріальна культура місцевих племен, що знайшло відображення у широкому розповсюдженні металургії, металообробки, а також запровадженні гончарства.

На жаль, матеріал доби гальштату на сьогодні незначний, представлені переважно уламки від ліпних посудин раннього залізного віку. Другу половину цього блоку складають старожитності, що репрезентують латенську культуру краю. Це переважно знахідки з кельтського городища (опідума) Галліш-Ловачка, яке було відкрите ще у 60-х рр. XIX ст. Т. Легоцьким на північно-західній околиці м. Мукачево. У 1980-х рр. на цій пам'ятці роботи проводила археологічна експедиція Ужгородського університету [3, с. 104]. Саме матеріали цих досліджень і представлені тут. Серед них – предмети “скарбу”, що був виявлений під час останніх археологічних досліджень цього пункту [3] (*див. фото 3*).

Подальший блок виставкової колекції – **“Дакійські старожитності Закарпаття”**. На середину I ст. до н.е. відбувається корінна зміна етнополітичної карти Карпато-Дунайського басейну. Це було пов'язано із формуванням на території Трансильванії могутнього політичного союзу, домінуючу роль в якому відігравала молода гілка гетів – даки. Поширення дакійської культури в регіоні визначається межами: середина I ст. до н.е. – початок II ст. н.е. Дослідження останніх років дозволяють говорити не тільки про проникнення даків у Верхнє Потисся, але і про виходження його у склад цього політичного об'єднання.

Частина експозиції, що знайомить нас з цим періодом, є домінуючою у кількісному співвідношенні. Вона переважно сформована з матеріалів досліджень Малокопанського дакійського комплексу (городище, могильник, сакральний центр) (с. Мала Копаня Виноградівського району Закарпаття). Ця пам'ятка була відкрита і введена у науковий обіг наприкінці XIX ст. викладачем Севлюської гімназії І. Мігаликом [15, old. 410-418]. Але тільки з 1977 року тут розпочаті щорічні дослідження археологічною експедицією Ужгородського університету [1, с. 294]. Ці систематичні роботи дали змогу виявити більше сотні споруд (житлових, господарських та виробничих), а також зібрати вражаючу колекцію знахідок, яка сповна репрезентує дакійську культуру регіону, основним центром якої вважають Малу Копаню.

Зрозуміло, що значна частина виявлених на цій пам'ятці артефактів увійшла до експозиції Археологічного музею Ужгородського національного університету. Це десятки цілих ліпних та кружальних посудин, знаряддя праці, зброя, культові речі, деталі одягу та прикраси. Частина цих предметів є досить рідкісними. Наприклад, ритуальна посудина у вигляді баранчика. Сформована вона з глиняного тіста з домішкою дрібного шамоту. Зовнішня та внутрішня поверхні покриті чорним лощінням, зображення доволі реалістичне. В центральній частині спини баранчика розміщений овальний отвір для заливання рідини, а в роті – вузький отвір, що з'єднаний з порожниною тулуба (*див. фото 4*). Вважається, що даний артефакт пов'язаний з культом Діоніса [6, с. 115].

Слід виділити одну фібулу, що відома у науковій літературі як тип Словенське Правно (*див. фото 5*). Цю застібку можна віднести до унікальних знахідок не тільки

ки городища, але і всього Карпато-Дунайського ареалу. Разом з цим екземпляром таких відомо тільки п'ять. Припускають, що ці фібули визначали соціальний статус їх власників [7, с. 40-41].

Окремо розміщуються знахідки, що зібрані при дослідженні дакійського сакрального центру в урочищі Челлениця. Це зброя: мечі, наконечники списів та стріл, деталі щитів, а також кінська зброя: вудила, псалії і спорядження вершника – шпори.

Наступні експонати складають збірку *“Закарпаття в пізньоримський час (III–IV ст. н.е.)”*. Так, у II ст. н.е. на території Верхнього Потисся формується культура карпатських курганів, основу якого складало місцеве населення. Помітну роль відіграли і носії пшеворської культури – вандали, які проникли до регіону наприкінці II ст. н.е. Зазначається, що історія населення регіону після утворення провінції Дакія (107 р.) багато в чому визначалась входженням до контактної зони з римською цивілізацією, що значно вплинуло на соціально-економічний рівень розвитку місцевих племен.

Ця виставкова частина сформована з матеріалів із найбільш показових пам'яток краю пізньоримського часу. До таких пунктів безперечно належить могильник носіїв культури карпатських курганів біля с. Іза (Хустський район). Він дає найповнішу інформацію про тогочасний місцевий поховальний обряд [8, с. 223]. Пам'ятка була відкрита 1939 року краєзнавцем П.П. Согою, а у 1975-76 рр. її досліджувала експедиція Ужгородського університету [5, с. 229]. Вона репрезентована ліпними та кружальними посудинами та деталями одягу. Окремо розташовується матеріал, що засвідчує проникнення наприкінці II ст. н.е. германських племен – представників пшеворської культури. Це зразки характерного ліпного посуду та елементи озброєння.

Також тут наявна колекція кружальної кераміки пізньоримського часу, що переважно сформована з матеріалів дослідження одного з куштів великого виробничого гончарного центру на кордоні з Угорщиною – біля с. Астей (Лужанка). Тут було зібрано тисячі фрагментів та десятки цілих предметів сіроглиняного посуду, для якого характерним є штампований орнамент [9, с. 119; 10, с. 44].

Одним із ключових артефактів цієї частини експозиції виступає зооморфна посудина-урна у вигляді ведмеда, яка була виявлена під час дослідження кургану пізньоримського часу, що знаходився на території городища Біла Церква [11, с. 84] (див. фото б).

Далі розташовані артефакти, що формують блок *“Старожитності Закарпаття V–XII ст. н.е.”*. Починаючи з VI ст. н.е. у Верхньотиському регіоні формується ранньослов'янська культура, а на зламі IX–X ст. у Карпатський ареал вриваються племена угрів. На рубежі X–XI ст. утворюється ранньофеодальне угорське королівство зі столицею в Естергомі і подальша історія населення регіону безпосередньо пов'язана з цим державним утворенням.

До експозиції увійшла кераміка та деякі знаряддя праці, що виявлені під час досліджень поселень VIII–IX ст. Окремо представлені матеріали інгумаційного могильника X ст. біля с. Чома. На цій пам'ятці пошукові роботи були початі у

1986 році В. Бобковим (експедиція Кемеровського держуніверситету), а у 90-х рр. XX ст. тут проводились дослідження експедицією Ужгородського університету. Вони дали змогу отримати вагомні матеріали [14, с. 46-64], що, власне, і представлені у цьому блоці. Це деталі кінської упряжі, зброя, прикраси та деталі одягу, побутові предмети (див. фото 7). Завершує цю частину музейної колекції збірка артефактів, виявлених під час розкопок середньовічних городищ (Мала Копаня, Солотвино).

Остання складова експозиції – *“Замки Закарпаття”*. До неї увійшли знахідки, виявлені під час археологічних досліджень середньовічних фортифікаційних споруд краю та деяких синхронних з ними пам'яток, одиничні знахідки. Початок формування цієї колекції пов'язано з утворенням у 2007 р. окремим заходом археологічної експедиції Ужгородського національного університету. Його діяльність зосереджена на дослідженні саме тих замків, які до того не мали конкретного археологічного матеріалу. Це стосується Виноградова, Королева, Броньки, Середнього, Сільця, Квасова, Вишкова та Хуста. За винятком Середнянського замку, всі ці пункти розташовані у долинах р. Боржава та р. Тиса. Відтак, основу збірки складають матеріали цих досліджень.

Серед представлених тут предметів виокремлюється колекція кахлів, переважно XVII ст., яка зібрана при дослідженні Королівського (Нялаб) та Середнянського замків. Вони різної форми: мископодібні, цибулеподібні, з пуклями, коробчасті плитки з рослинним декором, антропо- та зооморфними зображеннями, на релігійну тематику, з геральдичними символами, виготовлені для верхнього обрамлення печей і т.д. Присутні і взірці керамічного посуду – горщики та глечики.

Центральним експонатом цього блоку виступає середньовічний меч, датований XIII – першою половиною XIV ст. Він був випадково виявлений неподалік с. Богдан і переданий на постійне зберігання до музею [4, с. 210-229] (див. фото 8). Загалом колекція зброї репрезентована різноманітними типами наконечників від стріл, кинджалом, мушкетними кулями та гарматними ядрами.

Доповнюють збірку різьблені кам'яні деталі – елементи оформлення інтер'єру Королівського замку.

Отже, експозиція, як видно з короткого опису, охоплює всі археологічні періоди. Сформована вона на матеріалах ключових пам'яток області, дослідження яких проводила археологічна експедиція Ужгородського університету. Частина її вже опублікована, введена у науковий обіг. Зазначені блоки експозиції час від часу поповнюються новими артефактами. Ці знахідки за необхідності реставруються та консервуються, а також науково опрацьовуються. Як вже вище зазначалось, наявні в експозиції матеріали викликають великий інтерес археологів з різних країн, дослідники використовують їх у своїх наукових пошуках. Гостями закладу щорічно є сотні людей з різних регіонів країни та із-за кордону, а викладачі і студенти історичних спеціальностей використовують предмети музейної колекції у навчальному процесі. Відтак Археологічний музей Ужгородського національного університету повною мірою функціонує у правильному напрямі та має перспективи подальшого розвитку.

Джерела та література:

1. Балагури Э. А., Котигорошко В. Г., Ковач К. И., Петров С. Г. Работы экспедиции Ужгородского университета. *Археологические открытия 1977 года*. М. : Наука, 1978. С. 293—294.
2. Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В., Моця А. П. Закарпатская палеолитическая экспедиция. *Археологические открытия 1974 года*. М. : Наука, 1975. С. 266—267.
3. Дзембас О. Дослідження кельтського поселення Галіш-Ловачка біля Мукачеве (1986-1989). *Проблеми археології Східних Карпат : матеріали II-ї народознавчої конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тиводара Легоцького, Мукачеве, 26-27 жовтня 1990 р.* Ужгород : Гражда, 1995. С. 104—110.
4. Калініченко В., Прохненко І. Середньовічний меч із с. Богдан Рахівського району Закарпатської області України. *Карпатика*. Ужгород, 2014. Вип. 43. С. 210—229.
5. Котигорошко В. Г. Итоги изучения могильника Иза I в Закарпатье. *Советская археология*. М. : Наука, 1980. № 1. С. 229—247.
6. Котигорошко В. Г. Исследование Малокопаньского городища в 1995-1996 гг. *Carpatica-Karpatika*. Ужгород, 1998. Вип. 5: Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. С. 109—128.
7. Котигорошко В. Г. Фибулы раннего горизонта Малокопаньского городища. *Carpatica-Karpatika*. Ужгород, 2007. Вип. 36. С. 38—47.
8. Котигорошко В. Верхне Потисся в давнину. 1000000 років тому – X сторіччя н.е. Ужгород : Карпати, 2008. 432 с., іл.
9. Мойжес В. В. Класифікація кераміки Верхнього Потисся пізньоримського часу. *Карпатика*. Ужгород, 2010. Вип. 39: Старожитності Карпатського ареалу. С. 115—149.
10. Мойжес В. В. Семантика штампованої кераміки Верхнього Потисся. *Карпатика*. Ужгород, 2012. Вип. 41. С. 44—58.
11. Мойжес В. Культурно-хронологические горизонты городища Белая Церковь (ур. Де-алул Монэстырий). *Карпатика*. Ужгород, 2013. Вип. 42. С. 80—93.
12. Муравська С. Музейні заклади системи вищої освіти у незалежній Україні. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Історичні науки"*. Острог, 2018. Вип. 27: На пошану Володимира Трофимовича. С. 157—161.
13. Пеняк П. Федір Потушняк як археолог. *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. видатного укр. письменника і вченого, Ужгород, 15-16 квіт. 2010 р.* Ужгород : Ліра, 2010. С. 326—335.
14. Прохненко І. Чомський археологічний комплекс. *Історичні студії: Проблеми давньої і середньовічної історії та етнології*. Ужгород : Говерла, 2007. Вип. 1. С.46—64.
15. Mihálik J. Őskori emlékek Ugocsa vármegyében. *Archaeológiai Értesítő*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1893. 2. Old. 410—418.

**THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM
OF UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY**

Volodymyr Moizhes (Uzhhorod)

Summary

This article covers the history of the Archaeological Museum of Uzhhorod National University and its main directions of work. The sources of formation of collections are specified and the exposition is also described briefly which is constructed taking into account its cultural and chronological principle and it consists of seven blocks. The author gives the description of these exhibition parts and pays attention to the key, unique exhibits.

Key words: Uzhhorod National University, Archaeological Museum, exposition, artifacts.

Мар'яна МЕГЕЛА
(Ужгород)

ЛЕМКІВСЬКА САДИБА: З ІСТОРИЇ СТВОРЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ В СЕЛІ ЗАРІЧЕВО ПЕРЕЧИНСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

УДК 069 : 39 (477.87)

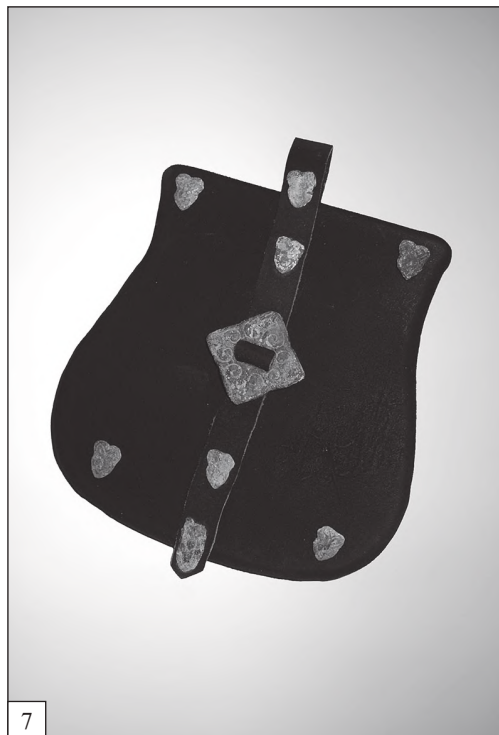
У статті здійснено спробу простежити та проаналізувати існування музею лемківської культури в селі Зарічево Перечинського району напередодні святкування 35-річчя з часу його відкриття: історію створення, збиральницьку роботу, побудову експозицій, реставраційні заходи, урочисте відкриття та проведення фольклорних фестивалів, відтворення календарних свят, наукові дослідження лемківського населення на базі музею. Згадуються постаті та місцеві жителі, що активно долучалися до створення музею, допомагали у вирішенні та виконанні робіт по облаштуванню, брали участь у заходах. Проаналізовано систематизовану експозицію житлових та господарських приміщень садиби, її стан на сучасному етапі та подано інформацію про заходи, що здійснені протягом останнього року.

Ключові слова: лемки, садиба, етнографічний музей, експозиція, реставрація, перекриття даху, урочисте відкриття, фольклорні фестивалі, Ж.О. Сухоліт, ансамбль "Лемківчанка", місцеві жителі.

У вересні 2020 року Етнографічний музей "Лемківська садиба" в селі Зарічево Перечинського району святкуватиме 35-річчя з дня відкриття своїх дверей для відвідувачів. Музей вже четвертий десяток літ тішить і знайомить любителів матеріальної народної культури з життям та побутом українського населення етнографічної групи лемків Закарпаття, що здавна населяли села правого берега верхів'я річки Уж (Верховина Бистра, Лубня, Стужиця, Домашин, Княгиня, Стричава, Завосино) у Великоберезнянському та села Новоселиця і Зарічево у Перечинському районах [12, с. 50-51].

Основною ідейницею і реалізаторкою створення музею в селі Зарічево була вчителька Жанна Олександрівна Сухоліт, що переїхала сюди працювати разом з чоловіком в далекому уже 1964 році. Оскільки сама вона уродженка Чернігівщини, для неї були дивними і неймовірно цікавими не лише історія даного краю, але й мова (діалектна), культура, побут населення, серед якого вона опинилася. За фахом вона педагог, тому в першу чергу її цікавив розвиток освіти в Закарпатті. А головне, в місцевих жителів можна було зустріти ще багато книг по шкільництву угорською, чеською мовами та місцевою, русинською. Так вона почала збирати матеріали по історії освіти краю.

Найбільше здивування в Жанни Олександрівни викликало те, що попри перебування краю в складі Угорського королівства, Австро-Угорської імперії, Чехословацької держави, Радянського Союзу, народна культура місцевого населення, його мова, звичаї та обряди, фольклор збереглися, не згубилися. Тому, збираючи підручники та шкільну літературу різних історичних періодів по господарствах та горищах житлових будинків зарічівців, не йняла віри, наскільки населення зберег-

7

8

- Фото 1. Експозиційно-конференційна зала Археологічного музею УжНУ.
 Фото 2. Ваза-урна з поховання станівської культури.
 Фото 3. Скарб з городища Галліш-Ловачка.
 Фото 4. Ритуальна посудина у вигляді баранчика.
 Фото 5. Фібула типу Словенське Правно.
 Фото 6. Зооморфна посудина-урна у вигляді ведмедя.
 Фото 7. Реконструкція ташки з інгумаційного могильника X ст.
 Фото 8. Середньовічний меч.

ло свою самотність та культурну ідентичність, незважаючи на періодичну зміну державних режимів.

Так виник Музей історії освіти, що розташовувався на базі місцевої школи. Тут були представлені експозиції шкільництва з угорського, чехословацького та радянського періодів. Будувати експозиції та оформлювати музей допомагав художник Михайло Бабінець, уродженець села Зарічево. Про нього щиро і вдячно згадує пані Жанна, за його ентузіазм та безкорисливу допомогу в цій часом нелегкій справі.

Музей розташовувався у приміщенні старої школи ім. Марійки Підгірянки, яке складалося зі шкільних кімнат (2 класи) та квартири вчителя (+ кімната для прислуги), в які вели два окремі входи. На початку 1980-х рр., коли в ньому створювали музей освіти, приміщення перебувало в аварійному стані, тому тут власними силами проводили ремонт.

До поповнення експозицій активно долучалися учні місцевої восьмирічки, які на прохання вчительки приносили зі своїх обійсть багато старовинних предметів: речі домашнього побуту, посуд (дерев'яний, керамічний, металевий), знаряддя праці, що ще збереглися, однак уже не використовувались. Тут можна було побачити багато речей саме етнографічного спрямування, які були цікаві за своїм змістом, вирізнялись утилітарністю та практичністю. Тому у Ж. Сухоліт виникла ідея створити в селі ще один музей, який би відображав життя й побут місцевого населення.

У 1984 році з такою ідеєю вона звернулася до співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту, з якими уже співпрацювала в рамках освітньої роботи, за настановами та фаховою допомогою. Для реалізації такої задумки створили комісію у складі співробітників місцевого райкому, фахівців з ужгородського скансену та місцевих ентузіастів, для огляду та інспектування декількох нежилих старих хат, в яких би можна було відтворити експозицію етнографічного характеру. Однак оглянуті садиби були відкинуті, оскільки вже не мали автентичного вигляду, тому що під час їх ремонтування та латання вже використовувалися сучасні засоби та матеріали, які не відображали класичну житлову архітектуру лемків [1]. Разом з тим, все ж таки комісія знайшла таку садибу, що могла розглядатися в майбутньому як музей. Вона розташовувалась трохи віддалено на горі Голиця (місцева назва), в якій вже ніхто не жив, оскільки її господиня, Марія Ковач, після смерті чоловіка переїхала жити в село до дітей [9, с. 2].

Після всіх домовленостей та прийнятих рішень хата була куплена за 1000 рублів, що на той час було дуже дешево, й передана під музей, однак без присадибних ділянок. Музейники могли розраховувати лише на ділянку перед хатою (подвір'я садиби). Садиба вже довгий час була нежилою, тому потребувала ремонту. В цьому допомагали керівництво місцевого колгоспу “31-ша річниця Жовтня” та правління обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Було виділено кошти на ремонт, реставрацію та консервацію будівлі, придбання експонатів [3].

Роботи почали проводити під керівництвом Ж. Сухоліт. Зокрема, було відремонтовано приміщення хліва (“стайні”): дошки для цього передав сусід Свадеба

Василь, який у той час проводив ремонт господарських приміщень на своєму обійсті. Взамін йому були виділені нові дошки для будівництва хліва, за допомогою та розпорядженням тогочасного голови колгоспу “31-ї річниця Жовтня” (Качала В. І.).

В аварійному стані перебували вікна та двері хати, які потрібно було замінити. На цю роботу визвався місцевий столяр Іван Ковач з вулиці Толстого, який виготовив нові дерев'яні вікна та двері.

Основні елементи умеблювання, що притаманні традиційному закарпатському житлу, в хаті збереглися в належному стані: стіл, лада-шафарня, колиска, ліжко (в світлиці), сусіки та лавиці (в коморі). Потрібно було лише надати їм репрезентативного вигляду, чим і займалися реставратори з ужгородського скансену. Саме тодішні Байрак Ярослав Миронович, заступник директора з наукової роботи, Лошак Ксенія Йосипівна, хімік-реставратор, Маснюк Тетяна, завідувачка відділу фондів, Олександр Балог та Зиновій Перестюк, художники-реставратори по дереву, були не лише натхненниками, але й надавали практичну допомогу у створенні музею: методична робота, побудова експозицій, хіміко-консерваційні заходи по збереженню експонатів та садиби, реставрація та чистка предметів з дерева.

Піч, що займала значну частину жилої кімнати, була напівзруйнована. Її повністю відновив Євч Іван з вулиці Гагаріна: відновив кіш, що виводив дим із хати в сіни й потім на горище, а також перекинув саму піч (відмуровав заново).

Столярні інструменти для доповнення експозиції в коморі були придбані в Юрія Ковача.

Одяг (чоловічі та жіночі сорочки, спідниці, фартухи, жіночі хустки) та ткани вибори (рушники, скатертини, верети, домоткані покривці) збирали не лише в Зарічеві, але й у сусідніх селах: Дубриничі, Пастілки.

Найбільших затрат потрібно було для ремонту даху. Хата була вкрита солом'яними жупами. Щоб відновити крівлю, замовили солому в с. Пастілки. Однак зібрана солома виявилась неякісною (багато проросла бур'янами). Та й технологія крутиння жуп була вже частково втрачена. Лише поодинокі чоловіки похилого віку вмгли ще крутити жупи із соломи для покриття даху. Цим зайнялися місцеві жителі: М. Чургович та А. Керецман. Саму ж хату взялися перекивати І. І. Швець і В. В. Станко. Однак в процесі перекивання соломи вистачило лише на нижній вінець даху. Тому виходили з ситуації як могли. В урочищі Мончул в той час ще стояла стара хата, напівзруйнована. Звідти частково зняли солому, що й використали для крівлі.

До ремонту садиби часто долучався місцевий житель І. І. Керецман, який багато років виконував ремонт бондарного посуду та знарядь праці, що знаходились в садибі.

Саму хату ззовні і всередині потрібно було обмастити та вимостити підлогу, тобто надати належного вигляду. До цієї роботи долучилися місцеві жителі, які в подальшому неодноразово допомагали по облаштуванню садиби: Ганна Трянчич, Марія Станко, Марія Євч, Марія Кошута, Марія Шахайда, Анна Керецман, Марія Магада, Варвара Ганич. Саме вони самоорганізувалися та створили при музеї фольклорний народний ансамбль “Лемківчанка” (перша назва – “Голичанка”), без

яких не обходилося жодне свято в музеї. Співали народних пісень, були учасницями тематичних заходів (вечорниці), багатьох фольклорних фестивалів, постійно брали участь у заходах Закарпатського музею народної архітектури та побуту в Міжнародний день музеїв 18 травня. Репертуар ансамблю складався з народних місцевих пісень, а виступав колектив завжди в традиційних народних костюмах, що надавало учасникам додаткового етнічного колориту [1].

Відкриття музею відбулось у вересні 1985 року, в першу неділю після свята Різдва Богородиці (21 вересня) та супроводжувалось фольклорним дійством. В урочистих святкуваннях взяли участь: І. І. Барник, секретар парткому колгоспу “31-ша річниця Жовтня” (відкривав свято), І. І. Олексик, секретар райкому Компартії України, Я. М. Байрак, заступник директора з наукової роботи Закарпатського музею народної архітектури та побуту, В. І. Качала, голова колгоспу “31-ша річниця Жовтня”, І. П. Кепич, перший секретар райкому партії, П. І. Лесьо, житель села Зарічево, ветеран праці, Ж. О. Сухоліт, вчителька та завідувачка музею [7, с. 2].

Садиба, що почала діяти як музей, зведена в 1902 році. В комплекс забудови входять: хата (“хижа”) + сіни + комора + стодола (“пелевня”) + хлів (“стайня”). Навколо хліва добудована пристройка (“газовба”), яка утеплювала стайню. Розрахована вона була на зберігання сіна чи соломи. Всі приміщення розташовані під одним спільним дахом, що є одним з упізнаваних чинників житлової архітектури лемків. На подвір’ї – окремі архітектурні форми. Вздовж фасадної та торцевої стіни житлових приміщень вимощена з кам’яних плит та глини доріжка (“підхижа”).

Планування хати (хижа+сіни+комора) виконане на одному вінці – підвалині, тому довжина забудови залежала від довжини використаного на основу (“підвалину”) стовбура. Зруб складений з букових колод, злегка стесаних по площині стін, на які набиті тонкі планки (“лати”) для кращого закріплення глиняної обмазки (“тиньку”), пофарбованої у синій колір.

Дах хати (“стріха”) чотирихилий, покритий солом’яними снопами у вигляді сходинок (“жупами”). Верх даху укладений м’ятою солом’яною (“мирьвою”) і притиснутий жердками (“кізлинами”) [3].

На подвір’ї розташовані інші малі архітектурні форми – колодязь, ворота, огорожа (“плут”). Основу огорожі становлять вбиті в землю кілки висотою 1-1,5 м на відстані один від одного. Площину між кілками щільно обплітали пруттям ліщини технікою плетіння. Замість хвіртки влаштований перелаз – місце зустрічі сусідів. Колодязь разом з огорожею, плетеними воротами та перелазом, крім практичного значення, надавали усій садибі своєрідності і архітектурної довершеності, створювали особливий колорит [5, с. 17].

Вхідні двері ведуть у сіни, а з них – в кімнату і комору, що говорить про традиційне планування внутрішнього приміщення закарпатського житла. З сіней відвідувачі потрапляють до кімнати. Конструкція стелі в кімнаті складається із продільної, через всю кімнату, балки-геренди і поперечних сволоків (“фульвовок”), покритих зверху дошками. На геренді господар поставив дату, коли переходив до хати – 15 жовтня 1902 року, а також вирізав місяць (молодик). На геренді, в сінях, біля вхідних дверей, вирізано знак сонця. Такі різьблені орнаменти виконували

не лише декоративну функцію, а й виступали оберегами житла та символізували достаток, благополуччя, щастя родини [3].

Хата напівкурна. В кімнаті (“хижі”) влаштована велика прямокутна глинобитна піч, в якій готували їжу, а дим виводився кошом через сіни на горище (“пуд”). Завдяки такій системі опалювання відбувалася консервація усього даху, солом’яні точили миші, добре зберігались квасоля і цибуля.

В трьох із чотирьох стін кімнати влаштовані три вікна з визначеною для кожного функцією: вікно передньої (чільної) стіни освітлює робочу частину кімнати, бокової (причількової) – стіл, а заднього фасаду – піч (“печ”). Долівка у хаті глиняна. Всі меблі пересувні – велике ліжко, різний стіл-скриня, і навіть шафа для одягу. Над ліжком висить дерев’яна дитяча колиска.

Невелика площа жилого приміщення лемківської хати вимагала раціонального використання її внутрішнього простору. Тому предмети умеблювання були довільних розмірів, прості за формою та способами виготовлення. За функціональним призначенням меблі умовно поділяли на три групи: 1) для сну або відпочинку (лава, дощата підлога (“поміст”), ліжко, колиска); 2) для споживання їжі (стіл, лавка); 3) для схову речей, предметів хатнього та господарського користування (скриня, мисник, полиця, ложечник, жердка, грядки). Щодо їх практичного використання, то вони були двох видів: 1) стаціонарні (нерухомі): лава, дощата підлога, жердка, грядки, полиця; 2) пересувні (рухомі): стіл, лавки, скриня, колиска, ліжко [10, с. 230].

Як правило, на печі тримали кухонний металевий і глиняний посуд, металеву ступку (“можарик”), праску (“бігльз”), а за піччю – лопату і кочергу. Поряд – полиця (“талаш”) і ложечник. В них зберігається керамічний посуд, горнятка (“силки”), глечики-довжанки, дерев’яна солянка, подойник, дерев’яні ложки (“мішалки”), варіхи. На стільчику біля дверей ставили дерев’яне відро (“гаргали”) з водою і кружки (“кантята”) для пиття. Між дверима і піччю вмонтовано невелику лавичку, де сидів жебрак, коли приходив просити милостиню до господарів.

Біля печі закріплено жердину (грядку), на якій розвішували вишиті рушники та одяг, який також зберігали в ладі-шафарні та шафі (“шифонері”) [3].

Лемківський одяг вирізнявся своєю конструктивністю та стильовими й орнаментальними особливостями. Комплект жіночого народного вбрання лемкинь Закарпаття включав у себе коротку сорочку (“опліччя”), спідницю (“кабат”, “сукня”), фартух (“шурц”, “запиначка”), безрукавку (“візитка”) з фабричної матерії, сукняну безрукавку (“камізьелька”), куртку (“лайбик”, “сірак”), гуню (“гунча”), хустку, чепець, прикраси з бісеру (“моністята”), постолі (“бочкори”), чоботи (“чизми”) [8, с. 3].

Чоловічий одяг лемків не такий колоритний, як жіночий. Комплекс їх одягу складався з сорочки, літніх штанів (“гатей”), зимових штанів (“холошень”), шкіряного пояса (“череса”), плечового верхнього одягу, головних уборів та взуття [8, с. 11].

Стіни житлової кімнати (“хижі”) пофарбовані в голубий колір та прикрашені іконами (“святими образами”) на причільковій стіні, під ними декоративні фаянсові розписані тарілкі (“танери”) [11, с. 1-2].

Зібрані в сінях речі – дерев'яна ступа (“товчка”) для подрібнення зерна пшениці, кукурудзи або проса, сусік для зберігання продуктів харчування, на якому експонуються металеві канти, тепші, маслобійка, на стіні – дерев'яні миски (“тяльки”), дошка зі скалкою (“табла” і “качулка”) для розкачування тіста, рубель, металеві варіха та цідило (“цидка”), поряд – лопата для садження хліба у піч. На лавиці експонуються поток та щіть для розчісування конопель. Тут же – польова дитяча колиска (“гомбачка”) [11, с. 3-4].

Власник хати, Петро Ковач, був столяром, більшість меблів зроблені руками господаря. Тому в коморі зібрано багато столярних інструментів: гоблики, теслиці, ручні свердла, долота, рубанок, уторники, циркуль, кутник для визначення кутів, молотки, рейсмус для позначення ширини, ручні пили-розтяжки, обіручні ножі, інструменти для перетягування шнурка, а на стінах – різні сокири (“фийса”, “манарін”, “балтина”). Тут також зберігається: “зварька” – дерев'яна посудина для виварювання білизни, прайники для прання одягу й тканини, господарське начиння – взуття (бочкори, дерев'янки, чоботи (“чижми”), туфлі жіночі (“топанки”)), дерев'яне відро, посуд для зерна (кубай, мірки), сусік для зерна, металеві праски, предмети ткацького характеру (щіть, гребінь-чесалка, мотовило, ничильниці, бердо, веретена, поток, терлиця), за дверима – стелаж із керамічним та металевим посудом (дійниці, глечики (“довбанки”), тепші) [11, с. 5].

Зовні до комори примикає стодола (“пеливня”), яка утворилася в результаті огороження простору між боковими стінами хати і хліва (“стайні”). Огорожа – це, власне, на всю ширину стодоли збиті з дощок ворота. Тут молотили снопи, а також тримали весь сільськогосподарський реманент – засоби транспортування (віз, сани), ярмо, упряж, кінську зброю, знаряддя для обробки ґрунту (плуг, борону, мотику) та збору й обробки врожаїв (косу, серп, ціп, граблі, вили), предмети для виготовлення тканини (кросна, снувальницю, мотовило, терлицю (“чмовхачку”)).

Господар мав худобу – коні, корови. У стайні відведено для них окремі місця: зліва стояли коні, справа – корови, воли.

У хлівці тримали свиней, а наверху хлівця – курей.

З часу відкриття й до середини 1990-х років в музеї щороку проводили фольклорні свята та заходи, що були покликані популяризувати народну культуру та ремесла лемківського населення. Багато відвідувачів приймав музей не лише з цілої України, а й з-за кордону: США, Канади, Угорщини, Румунії, Чехії, Словаччини, Німеччини.

Музей став своєрідною базою вивчення матеріальної та духовної культури лемків науковцями Ужгорода, Києва, Львова, Тернополя, оскільки збудована хата традиційними технічними засобами, і разом з обладнанням та предметами побуту репрезентує матеріальну культуру кінця XIX – першої половини XX ст. місцевого населення – лемків Закарпаття.

У квітні 1988 року музею було присвоєно звання “Народний музей” [2, с. 24].

Багато років директоркою музею працювала Любов Михайлівна Пекар – з кінця 1990-х до 2018 року. На цей період припало багато випробувань музею, як і іншим подібним закладам української культурної сфери. Постійне недофінансування та брак коштів держави поставило на шлях виживання не один музейний заклад.

Пані Любі часто доводилось власними силами з родиною підтримувати музей у належному стані, адже такі заклади постійно потребують ремонту, проведення реставраційних заходів, а головне – періодичної заміни покрівельного матеріалу даху, оскільки садиба нежила й консервація солом'яних жуп природним шляхом не відбувалась, що призводило до нетривалого збереження крівлі в задовільному фізичному стані. Та попри все, Любов Михайлівна продовжувала свою справу: постійно приймала гостей: учнів шкіл, науковців, дослідників, етнографів та відвідувачів, залюблених в народну культуру, проводила тематичні свята, майстер-класи, разом з “Лемківчанкою” брала участь в різних культурних заходах не лише в краї, а й за кордоном, популяризуючи лемківський фольклор, звичаєву обрядовість та усну народну творчість місцевого населення.

Як і в будь-якому іншому музеї просто неба, тут одним із найважливіших завдань є збереження музейних об'єктів у належному фізичному стані. На жаль, в силу різних обставин в останні роки в музеї не проводились масштабні ремонтно-будівельні роботи, експонати вже багато років не проходили через профілактичні реставраційні та хіміко-консерваційні заходи. У музеї була проблема із перекриттям даху, поладженням дощок, стін, водовідведенням, наявністю електропостачання. 5 грудня 2018 р. згідно з Договором оренди Етнографічний музей “Лемківська садиба” був переданий строком на три роки КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР в оренду. Музеєм була створена спеціальна комісія, яка провела інвентаризацію предметів, що зберігаються в музеї, з метою їх обліку. З весни 2019 р. музейні реставратори почали масштабні роботи по реставрації, консервації, хімічній чистці як цілого об'єкта (зруб, стеля, дах), так і окремих експонатів різних груп зберігання. Спільними зусиллями музейних реставраторів Ксенії Лошак, Квітослави Денищич, Віктора Андріанова, Валентини Магади, а також інших співробітників музею всі експонати пройшли необхідні етапи покращення фізичного стану. Головним завданням адміністрації музею на цей рік є заміна покрівельного матеріалу на даху хати. Необхідну кількість соломи вдалось заготовити жителями села Смерекове Великоберезнянського району. Ними ж, зокрема Іваном Куртаничем та Миколою Соханичем, було проведено частину покрівельних робіт. У зв'язку із тим, що згадані майстри змушені були переходити до роботи в Ужгороді (в експозиції скансену), то довелось шукати інших майстрів, які знайшлись безпосередньо у селі Зарічево. Федір Щербанич разом із двома своїми односільчанами провели більшість покрівельних робіт. А це демонтаж старої соломи, часткова заміна пошкоджених лат, укладання нової соломи традиційним народним методом. Всі роботи були проведені за кошти Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Спільними зусиллями великої команди фахівців унікальна пам'ятка народної архітектури та побуту лемків краю була збережена від руйнування й набула нового життя [6, с. 13-15].

Роботи по покращенню її фізичного стану продовжуватимуться і в наступному році. Це, зокрема, ремонт підвалин, вимощення галереї, дощок у всіх приміщеннях, обмазка глиною і побілка як внутрішніх, так і зовнішніх стін.

Згадуючи сьогодні історію музею, хочеться ще раз висловити велику вдячність та пошану сільській вчительці та освітянці Жанні Олександрівні Сухоліт за її зацікавлення та палку любов до народної культури місцевого населення, що привела до реалізації важливої справи – створення музею лемківської культури.

Пам'ятаймо сільських майстрів старшого покоління, зарічівських господинь (більшості з яких уже, на жаль, нема в живих), що доклали багато сил, вміння, душі, щоб відтворити первісний вигляд садиби і створили такий чудовий музей, залишивши в спадок нащадкам “острівець минувшини”.

Музей продовжує існувати й щодня зустрічає нових відвідувачів. Тут проводять тематичні заходи, фольклорні ансамблі влаштовують вечорниці із відтворенням обрядів та звичаїв, а співробітники музею знайомлять бажаючих з історією та побутом, матеріальною культурою, календарною обрядовістю населення, що здавна населяло Ужанську долину.

Джерела та література:

1. Польові матеріали, зібрані Мегелою М.І. від Сухоліт Ж.О., 1940 р.н. в с. Зарічово Перечинського району.
2. Альбом “Лемківська садиба”. 1989. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2019. 82 с.
3. Байрак Я.М., Сухоліт Ж.О. Лемківська садиба. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського облполіграфвидаву, 1990.
4. Договір № 03-01/039 від 05.12.2018 р. оренди будівель, споруд та іншого окремого індивідуального визначення майна об'єктів, що належать до спільної власності територіальних громад, сіл, селищ, міст області. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2018. 4 с.
5. Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Путівник. Ужгород : Видавництво “Аутдор Шарк”, 2010. 128 с.
6. Звіт Комунального закладу “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” Закарпатської обласної ради про пророблену роботу за 2019 рік. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2019. 17 с.
7. Камінський Е. Верховино, мати моя... Відкриття у Зарічові етнографічного музею “Лемківська садиба”. *Радянське слово*. 1985, 28 вересня. С. 2.
8. Коцан В.В. Народний одяг лемків Закарпаття. Особливості традиційного народного вбрання XIX – першої половини XX ст. Літературно-художнє видання. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 15 с.
9. Кул Ю. Квіт папороті. *Радянське слово*. 1986, 5 липня. С. 1—2.
10. Сивак В. Меблі у традиційному інтер'єрі народного житла Лемківщини (кінець XIX – початок XX ст.). *Народознавчі зошити*. 1995. С. 230—235.
11. Тематико-експозиційний план лемківської садиби з с. Зарічово Перечинського району. *Архів відділу експозиційної та науково-дослідної роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2019. 5 с.
12. Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.). Етнічні та історичні традиції населення українських Карпат кінця XVIII – першої половини XIX ст. *Карпатика*. Вип. VI. Ужгород, 1999. 213 с.
13. У скансені в Ужгороді завершили реставрацію “Лемківської садиби”. Новини Закарпаття. 2019. 18 листопада. URL: <https://zakarpattya.net.ua>

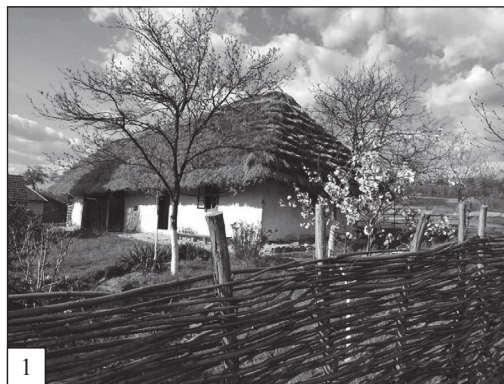
LEMKOS MANOR: FROM THE HISTORY OF ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN THE ZARICHEVO VILLAGE, PERECHYN DISTRICT

Mariana Megela (Uzhhorod)

Summary

The article attempts to trace and analyze the existence of the Museum of Lemko Culture in the Zarichevo village, Perechyn district on the eve of its 35th anniversary: history of creation, collecting work, construction of exhibitions, restoration events, grand opening and holding of folklore festivals, calendar holidays, scientific research of the Lemkos population on the basis of the museum. Is made of Figures and locals who actively participated in the creation of the museum, helped in the solution and implementation of works on the arrangement, participated in events are mentioned in the article. The systematized exposition of residential and economic premises of the estate, its condition at the present stage is analyzed, and the information on the actions carried out during the last year is given.

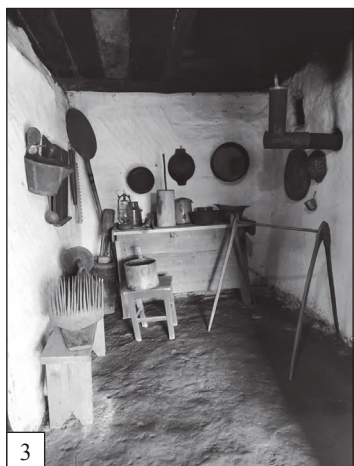
Key words: Lemkos, manor, ethnographic museum, exposition, restoration, roofing, grand opening, folklore festivals, Zh.O. Sukholit, “Lemkivchanka” ensemble, local residents.

1

2

3

4

5

6

Фото 1. Етнографічний музей "Лемківська садиба". Загальний вигляд.

Фото 2. Інтер'єр житлової кімнати.

Фото 3. Інтер'єр сіней.

Фото 4. Жанна Олександрівна Сухоліт – перший директор музею.

Фото 5. Фольклорний ансамбль "Лемківчанка".

Фото 6. Приміщення старої школи, де розташовувався Музей історії освіти.

Олена АЛМАШІЙ,
Марія АЛМАШІЙ,
Наталія МЕЛЬНИК

(с. Великий Раковець, Іршавський район)

МУЗЕЇ СЕЛА ВЕЛИКИЙ РАКОВЕЦЬ ІРШАВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

УДК 069 : 39 (477.87)

У статті йдеться про музеї села Великий Раковець Іршавського району Закарпатської області. Музейна справа у селі зародилась наприкінці 1990-х років. 1998 р. при Будинку культури було відкрито громадський музей "Берегиня". У ньому зберігаються експонати про історію, культуру, освіту, народну творчість та художню самодіяльність села. У квітні 2008 р. у селі Великий Раковець було відкрито літературно-меморіальний музей Юрія Мейгеша. Його експозиція знайомить відвідувачів із життєвою і творчою діяльністю письменника. Окрему увагу автори звертають на шкільний краєзнавчий музей, в якому зібрані матеріали з життя і побуту жителів села.

Ключові слова: село Великий Раковець, музей, експозиція, експонати.

Великий Раковець – село в Іршавському районі Закарпатської області. Перші згадки про село датуються приблизно XIV ст. (1330 роком). А першими поселенцями були втікачі з-за Дунайської низовини, які займались переважно скотарством.

Про виникнення назви села існує декілька переказів. За одним із них, село в давнину було розташоване за декілька кілометрів на захід від сучасного місця, на рівнині, яка мала назву "Ходиші" (від постійної зміни русла потоку). Навесні та восени ця місцевість підтоплювалась, через що селяни переселялись на підвищення, прямуючи з заходу на схід, тобто назад, подібно ракам, через що село дістало назву "Рак-овець". Існує інша легенда про лікаря на прізвище Раковець, який жив у селі. Він завоював велику шану своєю лікарською роботою, за яку не брав грошей. Серед жителів округи говорили, що вони ходять "До великого Раківця" [3, с. 31].

Великий Раковець здавна був просвітянським селом. У 20-30-х рр. XX ст. тут діяли читальня "Просвіти" і Руський національний хор, розвивалась художня самодіяльність. У селі народилось чимало відомих науковців, письменників, лікарів, музикантів. Важливим духовним осередком села завжди була церква. У 1847 р. в селі ще була дерев'яна церква, а через кілька років змурували великий кам'яний храм. У 1902 р. церкву оновлено. Бароковий розпис, подібний до розпису в Лозі та Греблі, було виконано в 1907 р. Інтер'єр храму розмалював В. Якубець у 1979-1980 роках. Кам'яний хрест біля церкви споруджено в 1893 р. за пароха Нестора Ромжі та кураторів Василя Золотаря і Георгія Памачея [5, с. 359-360; 9].

Село Великий Раковець оспівано в піснях, описано у віршах та романах наших земляків Івана і Семена Мельників, Юрія Мейгеша, Василя Ковача, Олесі Худи, Надії Мельник-Гудь:

*Раковець – люди в ньому славні,
Раковець – люди в ньому знатні:
Композитори і музиканти,
Письменники й художники,
Вишивальниці й різьбярі,
Давно відомі на селі.*

Відомі танці “Раковецький кручений”, “Раківчанка” знають за межами України. Їх танцювали на сценах Росії, Словаччини, Італії, Португалії, Франції. Село красиве не тільки своєю природою, а і його талановитими людьми. Великий Раковець потопає в садах та виноградниках. У пісні Семена та Івана Мельників співається:

*Ген Осоїк весь в терасах,
На терасах виноград.
Щедрість наша розлилася
В цім погарчику Карпат.
Для знайомства гарні квіти,
Хліб і сіль на рушнику.
Ну а далі – на орбіту,
Раковецьку гомінку [1, с. 1-2; 6].*

Село й по сьогодні продовжує залишатись культурно-освітнім центром. Тут діють чотири дошкільні навчальні заклади, дві загальноосвітні школи (I-II і I-III ступенів), дитяча школа мистецтв, Будинок культури та три музеї. Саме музеї, їх створення, розвиток та сьогодення є предметом нашої публікації [9].

Музейна справа у Великому Раківці зародилась наприкінці 1990-х років. 23 липня 1998 р. при Будинку культури було відкрито **громадський музей “Берегиня”**. На початку існування в експозиції музею нараховувалось понад 50 експонатів історичного напрямку. А зараз відвідувачі можуть спостерігати понад 500 артефактів. Вони розповідають про історію, культуру, освіту, народну творчість та художню самодіяльність села. З перших днів функціонування музею його очолила творча людина – Ірина Михайлівна Галайда. Народилась вона 1937 р.

Поряд із багатьма експонатами, в музеї показано матеріали й про його керівника, Ірину Галайду. Вона закінчила школу у рідному селі, а після навчання в середній школі с. Білки шість років займала посаду піонервожатої у Великому Раківці. Заочно навчалась на філологічному факультеті Ужгородського державного університету. Після його закінчення й до виходу на пенсію займала посаду вчителя української мови, літератури та музики у середній школі рідного села. Вона завжди прищеплювала дітям любов до рідного краю. Матеріали музею свідчать про те, що Ірина Михайлівна понад 35 років з ентузіазмом керувала дитячим ансамблем “Сусідка” (згодом “Раківчанка”). В музеї є експонати, що знайомлять із творчістю дитячого колективу, який вперше виступив перед односельчанами у 1972 р. Експозиційні матеріали засвідчують його успішні виступи на різних мистецьких заходах у селі, районі, області та на всеукраїнському рівні [2, с. 200].

В експозиції музею “Берегиня” є матеріали, які знайомлять відвідувачів з тим, що його відвідав редактор та режисер Центрального телебачення України. Він ознайомився з концертною програмою ансамблю “Сусідка”, котрий успішно виступив у Москві на конкурсній передачі “Веселі нотки”. Із Москви юні раківчанки привезли диплом переможця і лист-подяку.

Є в музеї й фотоматеріали про вітання “Раківчанкою” весільних пар, ювілярів, які відвідують музей. Музей – своєрідний енциклопедичний збірник про розвиток народної творчості села. В експозиції можна довідатись й про творців музики, пісні, танцю.

На чільному місці у музеї подано матеріали про знаного земляка І.Г. Мельника, який помітно збагатив культурні надбання не тільки рідного села, але й району. До речі, свій творчий шлях композитор починав з посади завідувача хати-читальні у 1950-ті роки. У музеї експонуються підготовлені ним сценарії місцевої агітбригади, що багато років прославляла виробничі об’єкти села, висміювала ледарів, п’яниць, крадіїв, хуліганів, всіх тих, хто ганьбив односельчан. Привертають увагу й відзнаки, якими були нагороджені художні колективи села Великий Раковець за успішну участь в обласних і республіканських оглядах художньої самодіяльності. Ця експозиція особливо приємно сприймається працівниками галузі культури і мистецтв. А колишній завідувач Будинку культури села Іван Зеленьак неодноразово нагороджувався грамотами Міністерства культури України [2, с. 201].

Цікавими для відвідувачів є матеріали про народний ансамбль “Виноградар”, який був учасником багатьох оглядів художньої самодіяльності з 1956 р. Цей колектив багато років очолював композитор І. Мельник, який разом із С. Мельником написали чимало чудових пісенних творів, які тривалий час були улюбленими як для самодіяльних, так і професійних вокально-хорових колективів.

Згаданим творчим постатям у музеї відведена окрема експозиція. Їх спільна праця започаткована ще у 1954 р. Заслугує на увагу матеріал про 30-річчя “Раківчанки”. Цей дитячий гурт дарував свою творчість москвичам, киянам, словакам і слухачам українського та обласного телебачення.

Не забула завідувачка музею Ірина Михайлівна і про своїх танцюристів, які були учасниками кінофільму “Пісня над Дніпром”. Юні танцюристи виконали у фільмі танець “Раківчанка”. Ще один стенд знайомить відвідувачів із хоровим колективом, що співав у “Просвіті” ще у 1925 р. Його першим керівником був отець Гебелі [2, с. 201-202; 7].

Окрема міні-експозиція музею присвячена художникам села – Михайлу Марущинцю, який тривалий час працював у редакції журналу “Веселка”, а також Олександрю Цугорці. Твори останнього експонувались в багатьох музеях України. Не залишились поза увагою й такі художники села, як Л. І. Поштак, Г. М. Мельник, Г. М. Штумф. Вони теж успішно примножували творчість рідного села.

У музеї представлена й вишивка народних умільців села.

Окремо показується матеріал про вчених-земляків Великого Раківця – В. Романа, який має 52 наукові праці, І. Логойду, що подарував науці 55 видань та 7 наукових винаходів.

Музей має багато схвальних відгуків. Нинішня завідувачка Олена Юрїївна Алмашій продовжує справу Ірини Михайлівни Галайди.

23 квітня 2008 р. у с. Великий Раковець було відкрито **Літературно-меморіальний музей Ю. В. Мейгеша**. Музей засновано за ініціативи В. В. Кузана, начальника відділу культури і туризму Іршавської РДА (2005-2011 рр.), художнього керівника Будинку культури с. Великий Раковець О. Ю. Зеленька та стараннями завідувачою музеєм М. Ю. Алмашій.

Відкриття музею було приурочено до Всесвітнього дня книги і тому набуло особливого значення. В. В. Кузан зазначив: “Абсолютно більшість закарпатських письменників представлена в двох музеях: в музеї Спілки письменників та в літературно-фольклорному музеї в с. Копашневі Хустського району. Персонального музею не має ніхто: ні Потушняк, ні Чендей, ні менш відомі письменники. Ю. В. Мейгешу в цьому плані пощастило, він має аж два музеї – в шостій школі м. Мукачеве та тепер вже і в рідному селі” [4, с. 6].

На офіційному відкритті музею були Юрїй Глеба, начальник управління культури Закарпатської ОДА, Марія Юрїївна Мейгеш, дружина письменника, а також багато шанувальників творчості знаного земляка. Всі виступаючі висловили захоплення роботою Марії Алмашій, яка доклала багато зусиль і власних коштів для того, щоб привезти експонати в село, підготувати приміщення, зробити експозиції.

Дружина письменника передала музею безліч особистих речей Юрїя Васильовича: друкарську машинку, письмовий стіл, нагороди, фотографії тощо. Сільський голова Андрій Васильович Худа висловив сподівання, що тепер село відвідуватиме ще більше туристів. Спогадами поділилися М. Ю. Мейгеш, В. І. Ковач, І. М. Галайда, а народний колектив “Раківчанка” виступив з концертною програмою. Принагідно відбулось звернення до жителів села з проханням приносити в музей речі відомого письменника, поділитися спогадами про нього [4, с. 6].

Основний фонд музею налічує понад 550 експонатів письменника. Його експозиція знайомить відвідувачів із життєвою і творчою діяльністю письменника. Він народився у с. Великий Раковець 20 січня 1925 р. Початкову освіту здобув у рідному селі. У 1942 р. закінчив горожанську школу у с. Білки Іршавського району. В музеї є матеріали про період навчання юного Ю. Мейгеша в Ужгородській учительській семінарії. У 1944 р. через політичні події та матеріальні труднощі він був змушений покинути навчання. У 1944-1945 рр. студював у Хустській гімназії і здобув середню освіту. У 1955 р. навчається на історичному факультеті Ужгородського державного університету [2, с. 203].

Відвідувачу музею в вічі відразу впадає костюм письменника. На окремих стежах представлені грамоти, почесні грамоти, подяки за сумлінну працю в громадському житті та на літературній ниві.

Наявні експонати говорять нам й про початок трудової діяльності Ю. Мейгеша, який у 1945-1948 рр. працював вчителем у школі рідного села, в 1948-1957 рр. – у школі села Зняцево на Мукачівщині, 1957-1962 рр. – у школах Мукачеве. З 1962

року працює в Мукачівському педагогічному училищі, де вів курси історії, педагогіки та психології.

Під час ознайомлення з експозицією відвідувачі довідуються про творчий здобуток письменника. Його поїздка до США розширила тематичні обрії творчості Ю. Мейгеша. До його здобутків відносимо чимало романів, повістей, оповідань та нарисів.

Великою цінністю музею є нагороди Ю. Мейгеша за досягнення в галузі літератури та педагогічно-культурної діяльності. Серед них Почесна грамота Президії Верховної Ради УРСР (1975 р.), значок “Відмінник народної освіти” (1955 р.). Юрїю Мейгешу присвоєно звання заслуженого працівника культури України. Крім того, в експозиції подано Почесну грамоту Закарпатської ОДА, Почесну грамоту заслуженому працівникові культури України, Почесну грамоту ЦК ВЛКСМ, Грамоту почесному громадянину Мукачеве. Відвідувачі мають змогу дізнатися й про діяльність Ю. Мейгеша за період 1973-1989 рр., коли він очолював Закарпатську організацію Національної спілки письменників України, керував обласним товариством книголюбів, був членом правління Національної спілки письменників України, членом редколегії відомого журналу “Жовтень” [2, с. 204; 8].

Експозиція музею засвідчує, що Юрїй Васильович був учасником XXXVI сесії Генеральної асамблеї ООН. Він часто зустрічався з читачами. У музеї зібрано чимало газетних статей про письменника. Серед них: “Є така Україна”, “24 закарпатці потрапили до “Золотої книги України””, “Спогади про Ю. Мейгеша в День незалежності. Але ще з часів залежних”, “Самостійний вовк літературної хащі”, “Юрїй Мейгеш – “Одісея залблених””, “Така Любов”, “Він так і не був старим”, “Коли в Мукачеві з’явиться вулиця Ю. Мейгеша”, “Письменнику Ю. Мейгешу виповнилося б 75 років”, “Пам’яті Юрїя Мейгеша”, “Письменнику Ю. Мейгешу встановлено меморіальну дошку” та ін. [2, с. 204].

Необхідно зазначити, що письменник захоплювався творчістю М. Коцюбинського, М. Томчанина і певною мірою наслідував їх. Чималий вплив на Юрїя Васильовича мали Л. Толстой, М. Шолохов, Л. Леонов. Він цікавився творчістю зарубіжних класиків – Е. Хемінгуей, Г. Флобера та ін.

Відвідувачам музею цікаво буде знати, що критика ретельно стежила за виданням кожної книги Юрїя Васильовича і на кожну з них була відповідна рецензія. На його нові видання відгукувались В. Ковалевський, П. Загребельний, С. Кириченко, В. Панченко, В. Грабовський, В. Марко. Окремі з його творів схвалювали такі авторитети, як Ю. Мушкетик, В. Яворівський, А. Погрібний, І. Кравченко.

Сьогодні мало хто знає, що наш земляк розпочав свою діяльність ще 1944 р. оповіданням “До неї іду”. Після Другої світової війни розгортає активну творчу діяльність. Про це свідчать його нові повісті – “На сонячний шлях”, “Новий день”, “Неспокійні серця”. Вони показали значні творчі обдарування письменника. Це підтверджує той факт, що у 1954 р. Ю. Мейгеш був прийнятий у члени Національної спілки письменників України. Збагачений життєвим і творчим досвідом, Юрїй Васильович активніше поповнює свою літературну діяльність новими творами: “Сьогодні і завжди” (1969), “Життя, хвилини, роки” (1976).

Зазнав письменник і незаслужених переслідувань з боку тодішньої ортодоксальної критики, яка ще тривалий час не давала йому спокою. Але це не перешкоджало Ю. Мейгешу. Свій мистецький талант він по-справжньому утверджував у соціально-психологічних романах – “Верховинці”, “Кам’яний ідол”, “Така любов...”, “Стихія”, “Голгофа”, “Фінал драми”.

У 1990-ті роки були видані романи Юрія Васильовича “Страсна ніч” і “Срібна земля”. Вони розвивають соціально-історичну та морально-етичну проблематику і відображають кращі художні здобутки тогочасної української літератури. З того часу твори нашого земляка видавались російською мовою у Москві та у пресі словацькою, чеською, угорською, осетинською мовами. Всі названі твори зберігаються у музеї.

Слід зазначити, що в музеї є вітальні адреси з нагоди ювілеїв Ю. В. Мейгеша від відомих письменників, а також його домашня бібліотека, де представлені книги українських і зарубіжних класиків. Усі представлені експонати є оригіналами. За роки існування літературно-меморіального музею було проведено багато екскурсій. У закладі побувала численна кількість відвідувачів, більша частина яких – це учні та педагоги шкіл з усіх куточків України, а також туристи із-за кордону, жителі та гості нашого села і району. На базі музею спільно з учителями середніх шкіл проводяться уроки з української літератури з метою вивчення життєвої і творчої діяльності письменника. При музеї діє гурток “Юні літератори”, де учні мають змогу вивчати творчість Ю. Мейгеша, інсценізувати уривки з романів письменника.

У 2010 р. музей Мейгеша брав участь у конкурсі “Кращий народний музей Закарпаття”. В основу праці було покладено матеріали музейної експозиції. У підсумку робота посіла перше місце у номінації “Видатний земляк”. За це завідувачу музеєм було нагороджено грамотою [8].

Музей і надалі робитиме все можливе, щоб про творчість Юрія Васильовича Мейгеша знала широка громадськість не тільки нашого краю.

29 січня 2009 р. було видано наказ № 4 про створення **краєзнавчого музею** на базі кімнатного приміщення **Великораковецької ЗОШ І-ІІІ ступенів** загальною площею 98 м². Згідно з наказом, керівником музею було призначено вчителя французької мови – Мельник Наталію Михайлівну.

Шкільний музей відіграє велику роль у роботі загальноосвітнього навчально-виховного закладу. Музей – важливий фактор формування суспільної активності школярів. Це лабораторія, і саме тому у закладі створюються сприятливі умови для індивідуальної і колективної творчості учнів, які допомагають прищеплювати дітям уміння самостійно орієнтуватися у потоці наукової інформації. На базі музею педагоги можуть проводити значну роботу по вихованню підростаючого покоління в дусі любові до своєї Батьківщини, до свого краю, до свого народу. Вони розуміють, що з дитячих років, зі шкільної лави у молоді формується любов до прекрасної природи нашого краю, почуття відповідальності перед собою, перед майбутнім поколінням. Працюючи в музеї, учні одержують навички творчого мислення, самостійного пошуку необхідної інформації, вчаться застосовувати ді-

алектично-матеріалістичний підхід до аналізу конкретних явищ природи, фактів суспільного життя. Шкільний музей – живий організм, що розвивається.

Приміщення музею – світле, просторе, затишне – розташоване на другому поверсі школи. В музеї нараховується 140 експонатів, діють такі відділи: “Ткацтво”, “Вишивка”, “Побут”, “Історичні матеріали”.

У шкільному музеї Великого Раківця зібрані матеріали стародавнього життя і побуту односельців, а саме: хатні речі (посуд, меблі, одяг, предмети вжитку). Також експонуються прилади й устаткування з ткацтва (прядка, мотовило, кросна, кужіль, домоткані вироби), предмети побуту (праски, лампи, цеберко, колиска, скриня, лада, дзбан, горщики, глечики, комод) [1, с. 2].

Ткацький верстат (його в народі називають “кросна”) був майже в кожному домі. Для господині було справою честі мати найкращі на селі домоткані доріжки (“покрівці”), перебирані рушники. А щоб створити ці витвори мистецтва, потрібно було вкласти багато фізичної праці, наполегливості і фантазії. У ткацькій справі використовувалися терміни загальнослов’янського походження – “чисниця” (три нитки), “пасмо” – десять чисниць, “моток” – тридцять пасм. Зібрати кросна для готовності до праці могла не кожна господиня, тут потрібно було мати досвід. А ткати вже дозволялося й дівчаткам-підліткам, хоч і під пильним наглядом матері. Такий верстат є і в шкільному краєзнавчому музеї. Його знайшли в господарстві жительки села Василець Ганни Іванівни. Орієнтовний рік виготовлення ткацького верстату 1898. Він переданий у музей заступником директора школи з навчально-виховної роботи Мельник Марією Семенівною на постійне зберігання. Кужіль, мотовило, бердо, ничельниці передані у музей Коцаном Юрієм Петровичом – мешканцем села [6].

Кожний куточок нашої мальовничої Батьківщини має свої усталені норми вишивання рушників: певна гама кольорів, різноманітні візерунки (рослинні, геометричні). Рушники передавали як оберег з роду в рід, із покоління в покоління. Рушник – символ, оберіг народу України. Без нього ніде не обходились. Ним витирали руки й лице, з ним ходили до корови, поралися біля посуду, він завжди був при руці і від слова “рука” прибрав собі ймення. Двічі на рік рушниками оздоблювали помешкання – на Різдво і Пасху. Своім багатим малюнком рушник надає хаті затишності та урочистості, а найперше – національного характеру. У хаті можна було побачити рушники на картинах з народного і військового життя, на образах, на вікнах чи й просто на стінах або на жердках. Рушники були різні за зовнішнім виглядом, за призначенням (утирач, стирач, обрядовий, святковий), але завжди він був на видному місці в хаті. Вишивати любили наші бабусі, прабабусі, а ми навчилися цьому саме в них. Чимало вишитих експонатів зберігається й у краєзнавчому музеї Великораковецької школи. Серед них роботи Бокотей Марії Василівни (вишиті гардини, серветки, скатерті, подушки, килими). Заслужують на особливу увагу картини-вишивки Поштак Галини Панасівни та Роман Марії Михайлівни. Різноматичні речі передала у музей Ільтьо Євгенія Йосипівна. Серед них є рушник, вишитий орієнтовно 1883 р. Своєрідністю виділяються витинані, перебирані, з “бойтами” рушники, серветки, килими, передані в музей Мельник Марією Семе-

нівною. Не можна заперечити оригінальність вишивки килимів і рушників Ільтьо Марії Миколаївни [6].

У побуті були свої особливі предмети вжитку. Наприклад, лада, яка одночасно була і скринєю, і ліжком, і окрасою хати. Така лада є і в музеї. Вона знайдена в домогосподарстві жительки села Пальчей Єлизавети Петрівни і передана нею в музей. Дата виготовлення цього витвору народного мистецтва – приблизно 1896 р. У подібних скринях зберігали святковий одяг, рядна, подушки, сорочки, намиста. До неї ховали “спомини про дівування” та скарби, надбані за самостійного господарювання, рушники повивальні, рушники весільні, сорочки шлюбні та великодні, скатертини святкові та на “щодень”... Скрині виробляли переважно з липи, тополі, берези, вільхи чи верби – з весни і до середини літа, бо після Спасівки вже починалися весілля. За літо один майстер міг виготовити 20 скринь.

У хорошому стані збереглися скриня, комод, ослінчик – вироби з дерева сільських майстрів-умільців (приблизно 1911 р.). Вони передані в музей Лях Марією Василівною.

Окреме місце в експозиції музею займають предмети домашнього вжитку. Серед них можна назвати піддувало, яким у печі роздували вогонь, дерев'яні лопати для саджання хліба в піч, дерев'яне корито для замішування тіста, діжки для квашування капусти та огірків, дерев'яне відро (“цеберко”). Гарне орнаментальне оздоблення мають глечики, горщики та дзбани, середній вік яких 80 і більше років.

Не можна пройти байдуже біля дитячої колиски. Вона є зразком ще одного виду робіт сільських умільців – лозоплетіння. Щоб зробити таку річ, треба було досконало знати – у який період року і де саме витинати лозу і розпочинати процес підготовки. Колиску вішають на рівні грудей матері, що слугують своєрідним природним барометром. Коли у груди холодно, колиску піднімають вище грудей, якщо гаряче – опускають нижче. Для слабенької доньки готують калинову колиску, для бадьорої, здорової – з ясена чи верби. Маленьких, неспокійних хлопчиків кладуть в колиску з тополі. Здорової, спокійної вдачі – з дуба, явора. Матрацики набивають соломкою, під подушку кладуть квіт м'яти, чебрецю, материнки, дерев'яну, сухоцвіту. Цей виріб переданий у музей Поштаком Василем Васильовичем [6].

Є в музеї також предмети, які робили більш комфортним життя людини: каганці, праски, миски, кошики.

У 1948 р. у селі був організований колгосп ім. Чапаєва. Першим головою колгоспу був обраний Бігун Іван, а головою села – Поляк Семен Юрійович. Великі зміни відбувалися у селі. Керівництво колгоспу для людей відкрило цехи, де виготовляли сухі фарби, сувенірний цех. Вироби нашого сувенірного цеху прославилися на весь СРСР: “Орел”, “Відпочинок”, “Біля стогу”... Колгосп був багатим і став радгоспом, який назвали “Виноградар”. Очолив радгосп Мельник Михайло Гаврилович. Радгосп здобув великі прибутки і став мільйонером. На кошти радгоспу була збудована школа.

У музеї також є зразки грошових одиниць Радянського Союзу: 50, 10, 5, 3, 1 рублі. Вони передані Поштаком Василем Васильовичем та Романець Єлизаветою Юрївною. На базі музею проводиться велика пошуково-дослідницька робота,

збирається фольклорний матеріал, вивчаються джерела походження експонатів і процеси їх виготовлення. Матеріали музею розповідають про речі минулого побуту селян нашого села. Фонд музею постійно поповнюється новими експонатами. Музей стає повноцінним центром вивчення краєзнавства та народознавства.

Джерела та література:

1. Мельник Н.М. Методичні матеріали по Краєзнавчому музею Великораковецької загальноосвітньої школи I-III ступенів. *Архів Великораковецької загальноосвітньої школи I-III ступенів*. Великий Раковець, 2009. 6 с.
2. Глеба Ю., Кобаль В., Сможаник В. І проросли зерна духовності. Нарис з історії та сьогодення культури Іршавського району Закарпаття. Ужгород : КП “Ужгородська міська друкарня”, 2010. 410 с.
3. Ковач В. Раковець – село під горою Кितिця. Документально-краєзнавче видання. Мукачєво : “Карпатська вежа”, 2008. 258 с.
4. Кузан В. Знакова подія. Музей відкрито в День книги. *Нове життя*. 2008. 3 травня. С. 6.
5. Сирохман М. Церкви України. Закарпаття. Churches of Ukraine. Zakarpattia. Львів : Мс, 2000. 879 с.
6. Великораковецька загальноосвітня школа I-III ступенів. URL: https://vrakovecschool1.at.ua/index/shkilnij_muzej/0-83
7. Історія творчої династії Копинець із с. Великий Раковець. URL: http://www.irshava-news.com/NewsOpen/id_news_376112
8. Літературно-меморіальний музей Ю.В. Мейгеша, створений на базі будинку культури с. Великий Раковець. URL: http://bibl-rakovec.blogspot.com/p/blog-page_1.html
9. Село Великий Раковець. URL: <https://www.facebook.com/350684541704482/posts/350699941702942/>

MUSEUMS OF VELYKYI RAKOVETS VILLAGE, IRSHAVA DISTRICT, TRANSCARPATHIAN REGION

Olena Almashiy, Maria Almashiy, Natalia Melnyk (Velykyi Rakovets, Irshava district)

Summary

The article deals with the museums of the village of Velykyi Rakovets, Irshava district, Transcarpathian region. The museum business in the village originated in the late 1990s. In 1998, the Berehynia Public Museum was opened at the House of Culture. It houses exhibits about the history, culture, education, folk art and amateur art of the village. In April 2008, the Yuri Meigesh Literary Memorial Museum was opened in the village of Velykyi Rakovets. Its exposition acquaints visitors with the life and creative activity of the writer. The author pays special attention to the school museum of local lore, which collects materials from the life and everyday life of the villagers.

Key words: Velykyi Rakovets village, museum, exposition, exhibits.

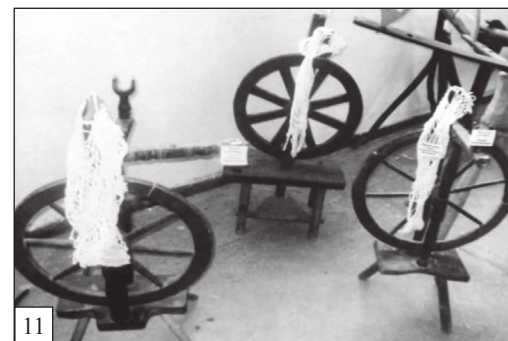

Фото 1. Експозиція “Вони піснями славили наш край” в музеї “Берегиня”. Село Великий Раковець.

Фото 2. Експозиція “На крилах пісні” в музеї “Берегиня”. Село Великий Раковець.

Фото 3. Фрагмент експозиції музею “Берегиня”. Село Великий Раковець.

Фото 4. Народне вбрання в експозиції музею “Берегиня”. Село Великий Раковець.

Фото 5. Літературно-меморіальний музей Ю. В. Мейгеша в селі Великий Раковець.

Фото 6. Особисті речі Юрія Мейгеша у музеї.

Фото 7. Фрагмент експозиції музею Ю. В. Мейгеша в селі Великий Раковець.

Фото 8. Алмашій Марія Юріївна, завідувачка літературно-меморіального музею Ю. В. Мейгеша, під час екскурсії.

Фото 9. Експозиція шкільного краєзнавчого музею у селі Великий Раковець.

Фото 10. Скриня (“лада”) та вишиті вироби в експозиції шкільного краєзнавчого музею у селі Великий Раковець.

Фото 11. Куделі в експозиції шкільного краєзнавчого музею у селі Великий Раковець.

Фото 12. Музичні інструменти в експозиції шкільного краєзнавчого музею у селі Великий Раковець.

**Віра МАРКАНИЧ,
Марія РОМАН,
Ніна СЕМАК**
(с. Нижнє Болотне,
Іршавський район)

З ІСТОРІЇ ШКОЛИ ТА ШКІЛЬНОГО МУЗЕЮ У СЕЛІ НИЖНЄ БОЛОТНЕ ІРШАВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

УДК 37,3 (477.87) + 069 : 39

У статті йдеться про історію школи та шкільного музею у селі Нижнє Болотне Іршавського району Закарпатської області. Автор детально описує австро-угорський, чехословацький, карпатоукраїнський, радянський та період незалежності в історії школи. Окрема увага звертається на ролі шкільного музею. На прикладі його експозиції подаються відомості про життєвий та творчий шлях Юрія Станинця.

Ключові слова: школа, навчання, Юрій Станинець, літературні твори, музей, експонати.

Село Нижнє Болотне (Нижній Шард) має досить солідний вік. Перші згадки про нього датуються 1351 роком. Як і все Закарпаття, входило воно до складу Австро-Угорщини і було одним із найдавніших сіл Угочанської жупи. Назва села Шард походить від угорського слова Alsósárad, що в перекладі означає “болото”, оскільки навколо села дійсно була болотиста місцевість.

Жителі села жили дуже бідно, займалися землеробством.

Проводячи пошукову роботу стосовно питань освіти в селі Нижнє Болотне, ми керувалися шкільною документацією, яку вдалося зберегти ще з 1922 року: “Школьна хроніка” греко-католицької церковної народної школи від 1925 року; “Класовий каталог (головна школьна книга)” від 1921 року (див. фото 1); шкільні протоколи педагогічних рад (з 1935 по 1940 рр.); класні журнали (за 1921–1926 рр. 1936–1937 н.р.); книги наказів (починаючи з 1951 року). Цікаву інформацію про діяльність сільської школи отримали від вчителів-пенсіонерів Кобаль Олени Юріївни, Костак Марії Андріївни, Чийпеш Марії Іванівни та старожилів села.

З “Хроніки” ми дізнаємося, що “в селе была всегда школа и то церковного характера”. Перші школи були побудовані із дерева і знаходилися у південно-західній частині села. Після переселення з Новоселиці (початкова назва села Нижнє Болотне) на теперішнє місце, біля церкви була збудована церковна школа з дерева, в якій працювали такі вчителі:

- Іван Калинич – з 1860 по 1882 рр.;
- Іван Бумбак – з 1883 по 1885 рр.;
- Іван Шимон – з 1885 по 1887 рр.;
- Іван Цібилинько – з 1887 по 1894 рр.;
- Юлій Гаджега – з 1894 по 1895 рр.;
- Н. Цимбалинець – з 1896 по 1898 рр.;

- Антол Павук – з 1899 до 1909 рр.;

- Андрей Шимон – з 1910 до 1922 рр. [5].

У 1912 р., за вчителювання Андрея Шимона (1910–1922), була побудована школа з твердого матеріалу. Місце для будівництва школи було подароване селу бароном Жигмондом Перені. Потім рішенням сільської громади воно призначене було для церковної школи. Будівля складалася із двох класних приміщень, учительської кімнати та кімнати, де проживали приїжджі вчителі. В цій школі з 1914 по 1917 рік навчався наш земляк, письменник Юрій Станинець (див. фото 2).

Проіснувала будівля старої школи до 2006 року. Зараз на її місці побудовано сучасний двоповерховий корпус школи, який складається із шести класних приміщень та актового залу. На превеликий жаль, ніяких відомостей, крім наведених вище, про цей період в історії школи не збереглося.

У 1919 році Закарпаття ввійшло до складу Чехословаччини. Новим урядом було проведено реформування освіти. Греко-католицька церковна школа Нижнього Шарду стала державною народною школою. Як і в попередні роки, школа мала два великі класні приміщення, вчительську кімнату та невелике приміщення, де проживав сам учитель. Треба сказати, що вчителі прибували в село за призначенням, а тому житло забезпечувалося в шкільних приміщеннях. Школа була початковою. Тут діяло чотири класи. Викладалися такі дисципліни: “читання і пам’ятева наука”, “граматика і правопис”, “бесіда і стиль”, “наука о родном краю”, “географія”, “історія”, “природопис”, “фізика”, “числення і геометрія (задачі)”, “малювання”, “писання”, “співи”, “гімнастика (окремо дівчата і хлопці)”. Навчання велося рідною мовою [2].

У 1922 році в школі навчалися 133 учні, але навчання тривало тільки до березня місяця, оскільки учителя було переведено на роботу в с. Заріччя.

Після Андрея Шимона вчителі були призначені владою Чехословаччини. Першим державним учителем був Василь Сопков, який працював з 1922 по 1923 рік. Вчителькою “женських ручних работ” була Марія Сочка. За вчителювання Василя Сопкова була заснована читальня “Просвіти”, яка проіснувала до 1924 року. Потім він пішов до війська, а на його місце була призначена вчителька Єлизавета Марцин, яка працювала з 1923 по 1924 рік. Після неї державним учителем був призначений Іван Дорогій, який працював з 01.09.1924 по 01.09.1925 р.

За вчителювання вчительки Єлизавети Марцин у 1923–1924 н.р. “каждоденних учеников било 84, а повторних 43”, в 1924–1925 р. – “каждоденних 72, а повторних 40”. “Повторні” – це учні-другорічники.

Навчальний рік розпочинався участю учнів у Святій літургії в церкві. На честь Президента Чехословацької республіки 7 березня 1924 р. в школі було проведено свято і прочитана лекція, куди були запрошені гості та батьки учнів.

При вчителеві Іванові Дорогію був створений театральний гурток, який підготував такі вистави: “Святий Отець Николай на гостині Подкарпатської Руси”, Різдвяна забава “Вертеп”, а також “Уйко из Америки” і “Опришко”. Учні свої ролі так добре зіграли, що були запрошені до сусіднього села Олахова (Вільхівки), де отримали бурхливі оплески від публіки.

Хроніку 1925–1926 навчального року писав вчитель Андрей Кутлан, який народився 23.03.1907 у Фанчикові. Про себе він пише: “Элементарну школу закончив у Фанчикові, гражданскую в Севлюши, а учительський диплом одержав у Мукачеві”. Даний вчитель вирішив писати хроніку для того, щоб майбутні колеги змогли ознайомитися з традиціями села. В хроніці він пише, що люди в селі були неграмотними, не прагнули до знань. Дуже мало дітей відвідувало школу. Весною і восени вони працювали в полі нарівні з дорослими, а зимою не було в чому ходити, бо через свою бідність батьки не могли купити дітям відповідного одягу та взуття.

Пан Кутлан писав, що найбільш сумним є те, що тутешні люди здебільшого не мають ніякого прагнення відносно отримання яких-небудь знань. Для них достатньо було того, щоб діти могли читати Псалтир.

Молодий вчитель Кутлан відновив товариство “Просвіта”. Головою товариства став Михайло Кобрин, староста села, секретарем – Андрей Кутлан, учитель. Вже на перших зборах вчитель впевнився, що жителі села не вміють ні писати, ні читати. З власної ініціативи запропонував окружному секретарю відкрити курс малограмотних в рамках “Просвіти”.

Так, рішенням центральної просвітницької ради від 8.12.1925 р. відкрився курс малограмотних з 26 осіб. На початку курсу був організований аматорський драмгурток “... для представлення п'єс, щоб возбудить чем більше інтерес серед народа, і чтобы любили ходили на курс, організувал певчеський кружок”, тобто хор із членів “Просвіти”. Це принесло неабиякий успіх. Адже на початку грудня можна було бачити вечорами у школі 40-50 людей. Але, незважаючи на старання вчителя, коли в селі почали читати Псалтирі, кожен вечір по черзі в кожній хаті, то членів гуртка ставало все менше і менше. Курс неграмотних закрився 28.02.1926 року [1].

Навесні 1926 року в селі поширилася малярія. Багато дорослих і особливо дітей помирали. На селі не було лікаря. Раз чи два на рік навідувався окружний лікар Стельмахович. Він оглядав також дітей у школі, робив їм щеплення. Вчителька Надежда Волковська пише з цього приводу: “Доктор Стельмахович більше раз посмотрив школу и интересовался о здоровельном стану учеников. Дня 23.05.1927 р. скіпив діти от 1-року навчання” [14].

1926–1927 року учителем і управителем школи була Надежда Волковська, дівоче прізвище Янкович, яка народилася 06.06.1906 р. в с. Руська-Крива в Марамороській жупі. “Элементарну школу вона закінчила в Текегазі, гражданську школу в Ужгороді, а учительську семінарію – в Мукачеві”. Учителькою ручної праці для дівчат була Анна Овсак з Великого Раківця.

1-2 вересня відбувся запис учнів до школи. Всього було 117 учнів.

Певну освітню роль відігравала діяльність чехословацького Червоного хреста. Із захопленням описує вчителька Волковська відвідини дивізії Червоного хреста школи в Нижньому Шарду. Адже діти могли бачити мотор, електрострум, електричну лампу, кіноапарат. 12.03.1927 р. в село приїхав, цитуємо: “модерно-зарядженим автомобілем, відправлений дивізією Червоного Хреста з Мукачева, др. Ши-

моновський і його помічник, щоб кінематографічним апаратом показати фільм з правил гігієни” [14].

8 червня школу відвідав шкільний інспектор Еміліян Егрецький із Севлюша. Він одержав повну інформацію про знання дітей і про адміністративні справи. Тут треба зауважити, що інспектування шкіл за чехословацького уряду проводилося щороку.

У 1927–1928 н.р. широко відзначилося свято 125-річчя від дня народження Олександра Духновича. На початку свята дітям пояснили, хто такий Олександр Духнович, чим йому повинні завдячувати. Потім учні декламували вірші поета, а на закінчення кращим учням було подаровано ювілейні книги від А. Маркуша “Пам'яті батька Духновича (1803-1928)”. Свято закінчилося народним гімном.

У 1928–1929 н.р. в школу було зараховано 130 дітей, які навчалися в 5 класах. В цьому навчальному році був призначений новий шкільний інспектор.

“Розпорядженням Земського Уряду в Ужгороді з дня 4.09.1928 за окружного шкільного інспектора Севлюшського округу, для руських народних шкіл, був призначений “бувший директор руської гражданської школи в Севлюші пан Адольф Бартош”.

27.06.1929 в школі відзначали 10-річний ювілей приєднання Підкарпатської Русі до ЧСР.

1929–1930 н.р. управителем і вчителем був призначений Дезидерій Берлані, який до цього часу займав таку ж посаду в селі Дубрівка. В цьому навчальному році освіту здобували 124 учні.

Досліджуючи чехословацький період в історії школи, слід звернути увагу на те, яке велике значення надавалося вихованню в учнів поваги до тогочасного уряду. Кожного навчального року великими торжествами відзначалися дні народження Президента Т. Г. Масарика та День Свободи. Обов'язковим було виконання учнями державного гімну та присутності всіх учнів і вчителів на Святій літургії в церкві.

28.09.1929 за розпорядженням шкільного інспектора в школі відзначали 1000-літній ювілей з дня смерті св. Вацлава.

1930–1931 н.р. розпочався Святою літургією. Школу відвідало 147 дітей.

На цей час у школі налічувалося 5 класів. 1-2 класи навчав Василь Фірцак, 3-4-5 – Дезидерій Берлані. В кінці навчального року, 25 червня, відбулася загальна прогулянка з піснями, танцями, змаганнями за участі учнів та вчителів сіл Вільхівка, Великий Раковець, Нижній Шард.

У 1931–1932 н.р. учителем і управителем була призначена Єлизавета Гаджега, а помічною учителькою була Єлизавета Кекерчинь. В школі налічувалося 150 учнів. Відвідування учнями школи так і не покращилося. За словами вчительки Єлизавети Гаджеги, як вона не старалася, діти не ходили в школу. Вона навідувала батьків вдома і запевняла, що вони будуть видані на кару уряду – нічого не допомагало. І тільки в кінці жовтня місяця, коли всі роботи в полі були завершені, більшість дітей приступила до навчання. При школі була заснований господарський клас, в якому навчав інженер В. Маслов. Працювала вона до 8 травня 1932 року.

Новий 1932–1933 навчальний рік розпочався 1 вересня. В цьому навчальному році в селі була заснована восьмирічка.

До 1 класу було зараховано 44 дітей, до 2 класу – 30, до 3 класу – 34, до 4 класу – 19, до 5 класу – 8, 6-7 класи були відсутні, 8 клас – 12 учнів.

Управителем і учителем був Емелян Петеньков та Єлизавета Кекерчинь.

10.10.1932 р. управителем школи було призначено Стефана Дураника, “бувшого вчителя в Каменній Парубі на Словакії”. А Емелян Петеньков був переведений до Аклигори.

1 листопада знову була заснована “господарський клас” інженера В. Маслова. Очевидно, це був гурток.

25 лютого 1933 року була організована вистава, метою якої було зібрати кошти для бідних дітей. Присутніх було досить багато. Ця вистава принесла трохи прибутку, з якого управа школи закупила одяг для бідних дітей.

5 червня була представлена вистава “В чужому пір’ю”. Присутніх гостей було небагато, більшість були селяни. Прибуток був теж використаний для бідних дітей.

22 червня була проведена екскурсія на околиці села Білки. Найбільше дітям сподобався поїзд, якого вони до цього часу ще не бачили.

1933–1934 н.р. в школу записано 208 дітей. Укомплектовано 7 класів. Цього року, як і минулого, було поставлено селянами п’єсу “У різдвяну ніч”. Було багато гостей. За кошти від п’єси був куплений одяг для бідних дітей. Того року зима виявилася дуже холодною, учні відвідували школу рідко.

Вчительська корпорація організувала сходи для селян, на яких вчителі читали різні лекції [14].

У 1934–1935 н.р. було призначено нових учителів: Анна Русин була призначена як “помочна учителька”, Олена Станинець (колишня учениця даної школи, уродженка Нижнього Шарду), абітурієнтка Ужгородської учительської семінарії, призначена як тимчасова вчителька. Також був призначений Адальберт Гамрак, студент права в Празі, але він за власним бажанням відмовився від посади і на його місце, як договірна вчителька, була призначена емігрантка з України Марія Козловська. Управителем школи був Стефан Дураник.

3 лютого Округна опіка над молоддю виділила для бідних учнів 20 обідів на 25 днів. Хоч не довго, але радісно поїдали діти виділені їм порції.

У 1935–1936 н.р. шкільним інспектором у м. Севлюші було призначено помочного вчителя Соломона Калуша, абітурієнта мішаної гімназії в Мукачеві. До цього він вчителював у с. Мала Копаня.

Цього ж року “повірено о. Данилу Гаджезі з Вільхівки, урядом єпископа з Ужгорода” проводити навчання релігії в Нижньому Шарду.

До страшної бідноти, злиднів додалися ще й епідемія дифтерії та скарлатини. Лікар Стельмахович ізолював значну кількість учнів від відвідування школи. За два місяці, вересень-жовтень, померли четверо учнів.

У цьому навчальному році знову була проведена молочна акція. 26 лютого Округна опіка над молоддю виділила на цю акцію 300 корун. Із цього дня 25 учнів отримували порцію молока і хліба.

У 1936–1937 н.р. в школі налічувалось 185 учнів. Цього року на основі розпорядження народної оборони було створено в селі ЦПО, в якому активну участь беруть всі вчителі. Протягом тривалого часу було проведено багато “вправ, на основі яких можна було констатувати серйозність і бажання до захисту держави”.

Навчання здійснювалось такими вчителями: Олена Станинець (1 кл.), Адальберт Дураник (2-3 кл.), Йосиф Райхман (4-5 кл.), Соломон Калуш (6-7-8 кл.), духовним наставником був о. С. Дуфинець.

У квітні місяці 1937 року Округна опіка над молоддю у Севлюші приділила 400 корун на “поливкову акцію” для бідних дітей при школі.

У 1937–1938 н.р. в школі навчався 171 учень. На початку навчального року було призначено двох вчителів: Стефана Дірея, який був тимчасовим учителем у Великому Раківці, та Андрія Гуляничу з Вишнього Шарду. Згодом, 10 березня, на місце вчителя Андрія Гуляничу був призначений Федір Потушняк. Новопризначений учитель, цитуємо з “Хроніки”: “...є кандидат університета в Празі”.

І знову Округна опіка над молоддю м. Севлюша жертвує для 13 бідних учнів 280 корун на взуття та одяг, а також 730 корун на “поливкову акцію”.

Цього року з нагоди 20-річного ювілею Чехословацької республіки сільський уряд виділив кошти на придбання огорожі із дроту навколо школи.

За даними “Хроніки” та за свідченнями старожилів більше 5% населення Нижнього Шарду складала євреї. Всі діти єврейської національності відвідували школу разом з іншими дітьми села. Дитячих садків – ні русинського, ні єврейського – не було. Була в селі єврейська синагога, до якої на богослужіння сходилися всі євреї із сусідніх сіл [6].

1938 рік виявився важким для Закарпаття, що було зумовлено загальноєвропейськими тенденціями. 29 вересня 1938 року в Мюнхені представники Англії, Франції, Італії видали Чехословацьку Гітлеру. Словацьчина і Закарпаття отримали тимчасову автономію. Прем’єр-міністром Подкарпатської Русі був призначений Андрій Бродій. 27 жовтня прем’єр-міністром Карпатської України було обрано Августина Волошина. Основними у цей період для краю є процеси творення Карпатоукраїнської держави. Дані події значно вплинули і на життя села.

1938–1939 н.р. розпочався 1 вересня. До навчання приступило 157 учнів. У школі працювали четверо учителів: Адальберт Дураник (управитель школи), Олена Станинець (Дураник), Стефан Дірей, Михайло Шимон.

За словами вчителя Стефана Дірея, у вересні в державі відбувається перша хвиля заворушень. Президент Чехословацької республіки Едвард Бенеш іде у відставку. Далі вчитель до подробиць описує політичні події 1938 року. Це відчувається і в навчальному процесі. 5 листопада звільняють з роботи вчителя Михайла Шимона, а на його місце призначають Николая Громошука, якого Стефан Дірей називає “будущим кар’єристом”.

5 квітня новим управляючим для школи призначають Николая Громошука, а Адальберта Дураника перевели до Великого Раківця. Із 30 червня управляючим школи призначають Івана Шандора.

1939–1940 н.р. розпочинається призначенням нових вчителів. Із попереднього складу залишається тільки Стефан Дірей. Учнів налічується 179. 1-2 класи навчала Маргарета Шандорова (уроджена Бокшай), 3-4 кл. – Стефан Дірей, 5-8 кл. – Іван Шандор, управитель школи. За словами управителя, явка учнів на початку навчального року була дуже слабка, тільки завдяки тутешньому священику та нотарському уряду вдалося залучити учнів до школи.

В цьому році була створена народоприсвітицька рада, до якої входили Іван Шандор – управитель школи, С. Дуфинець – священик, Михайло Чийпеш – сільський староста і Михайло Кобрин, член ради. В селі було організовано “общество Левент”, яке вів Михайло Кобрин. До цієї організації входили хлопці 1912–1922 років народження. Метою її заснування було підготувати хлопців до армії.

З приходом до влади угорського уряду обов’язковим стало введення в школах вивчення угорської мови. Вчителька-пенсіонерка Кобаль Олена Юріївна згадує: школа залишилася восьмирічною, як і за чеського уряду, але кожен день починався з молитви угорською мовою. Вивчення угорської мови було обов’язковим предметом. Викладання інших предметів велося русинською мовою. Підручників не було взагалі. Кожен учень мав спеціальну дощечку, яка була розкреслена з обох боків: одна сторона в клітинку, а друга – в лінійку. Писали на дощечку спеціальним олівцем, запис легко стирался і письмо продовжувалося далі [14].

Крім цього, “якщо учень не встигав з якогось предмета, то залишався на повторний курс. Були учні, які ходили і 3-4 роки в один клас”, – згадує Михайло Погоріляк (1932 р.н.). Тому багато жителів села мали лише початкову освіту.

В “Хроніці” зазначено, що всі книги були перенесені на нотарський уряд. Підручники для навчання учні повинні були собі купувати самі. В зимові місяці було дуже холодно. Опалення класів велося за рахунок батьків. Кожен учень, ідучи в школу на заняття, ніс із собою кілька полін дров [6].

Даний порядок навчання та склад учителів, за словами старожилів, лишився той самий до 1944 року. Ні шкільних підручників, ні печатки, ні будь-яких інших документів за цей період у школі немає. Записи в шкільній хроніці за 1940-1946 роки відсутні.

У 1945 році вчителі Адальберт Дураник, його дружина Олена Станинець (Дураник), Михайло Станинець емігрували до Чехословаччини. Вчителі Іван Шандор з дружиною Маргаретою Шандор (Бокшай) виїхали на проживання в місто Ужгород. Подальшу долю інших вчителів дослідити не вдалося.

З приходом радянської влади восьмирічна школа у Нижньому Шарду була реформована в початкову. Всі учні, які навчалися в старших 5-8 класах, змушені були продовжувати навчання у с. Вільхівка, починаючи з 5 класу.

Так у 1946–1947 рр. у селі почала діяти радянська школа. Цей період розпочався поповненням школи новими вчителями. Директором школи був призначений Глеба Іван Васильович. Вчителями були Глеба Магдалина Петрівна, Гаваші Ольга Євгенівна, Сак Василь Юрійович. Всі вчителі були приїжджими. Навчання проводилося українською мовою, але за повної відсутності шкільних підручників та іншого шкільного обладнання.

26 червня 1947 року Указом Президії Верховної Ради УРСР село Нижній Шард було перейменоване на Нижнє Болотнє.

1947–1948 н.р. розпочався пробним днем 31 серпня, але із 160 учнів прийшло в школу тільки 93. Директором школи була призначена Дехтяренко Ольга Гаврилівна, випускниця Київського педучилища. Вчителями були Христиненко Галина Семенівна, Дуфинець Марта Степанівна, Сак Василь Юрійович.

Урочисто і піднесено відзначаються державні свята: День Перемоги, День Конституції, 30-ті роковини Великої Жовтневої Соціалістичної революції. До дня виборів в обласні, районні і сільські Ради депутатів трудящих колектив учителів із молоддю села поставили п’єсу Тобілевича “Безталанна”, яка мала великий успіх серед жителів села.

У 1948–1949 н.р. в школу прийшло 147 учнів. Семиліток-першокласників – 17 учнів. Директором школи була Дехтяренко Ольга Гаврилівна, вчителем призначено Мучичку Ольгу Павлівну, Лях (Марущинець) Ганну Василівну (с. Великий Раковець), Сака Василя Юрійовича (с. Гребля).

Велика увага приділяється культурним установам, відкриваються семирічні та середні школи, клуби, бібліотеки, хати-читальні.

В 1945 році в центрі села було відкрито сільський клуб та бібліотеку, у приміщенні колишньої угорської жандармерії відкрито хату-читальню.

У 1951 році в селі була відкрита семирічна школа, директором якої був призначений Тодавчич Михайло Михайлович (уродженець с. Малий Раковець), заступником – Федорченко (Бісун) Галина Дмитрівна. Працювало 8 вчителів. Відкриття семирічної школи дало можливість дітям здобувати неповну середню освіту в своєму селі. Вчителька-пенсіонерка Костак Марія Андріївна згадує: “Навчання проводилося в дві зміни. Класних кімнат не вистачало. Тому кілька років орендували одну кімнату у жилому будинку Василя Петриці”.

Велика увага зверталася партією і урядом на здійснення обов’язкового навчання дітей шкільного віку. В 1953 році в місяці січні було організовано гуртожиток, в якому діти-сироти та напівсироти безкоштовно харчувалися. Поступово зростала кількість вчителів з спеціальною середньою освітою. З 1950 по 1960 рр. в школі працювали такі вчителі: Марущинець (Лях) Ганна Василівна, Тодавчич Михайло Михайлович, Бісун (Федорченко) Галина Дмитрівна, Бісун Йосип Йосипович, Костак (Худанич) Марія Андріївна, Тодавчич Магдалина Денисівна, Кенійз Емілія Михайлівна, Данилаш (Варваринець) Марія Іванівна, Кришеник (Ліхтей) Ольга Юріївна, Делеган Ірина Михайлівна, Матіко Федір Васильович, Кула Агнета Петрівна, Мельник (Шутій) Ганна Іванівна, Липчей Степан Іванович, Гобона Емілія Василівна, Кобаль (Левдар) Олена Юріївна, Делеган Ірина Михайлівна, Сак Василь Юрійович, Галушко Валентина Микитівна.

Вчителька математики Варваринець (Данилаш) Марія Іванівна (із с. Лалово) та вчителька початкових класів Худанич (Костак) Марія Андріївна (із с. Лоза) залишилися жити в селі Нижнє Болотнє і пропрацювали в школі до пенсійного віку.

За період з 1949 по 1960 роки у Нижньоболотнянській семирічній школі навчалася така кількість учнів: 1949–1950 н.р. – 130 учнів; 1950–1951 н.р. – 113 учнів; 1951–1952 н.р. – 142 учні; 1952–1953 н.р. – 162 учні; 1953–1954 н.р. – 171 учень; [14].

З 1956 по 1971 рік директором Нижньоболотнянської школи був Матіко Федір Васильович. Навчання в школі було двозмінне, але класів і так не вистачало. Одну кімнату для занять було надано місцевою владою у старому приміщенні колишньої попівської фари. У 1959 році школа стала восьмирічною. У 1959–1960 н.р. у школі навчалось 172 учні. До 1969–1970 н.р. кількість учнів збільшилась до 266. У 1968 році було добудовано корпус школи на шість класних приміщень. Навчання проводилось у одну зміну. Заступниками директора працювали Бісун Галина Дмитрівна, 1967–1968 н.р. – Сочка Василь Андрійович, 1968–1970 рр. – Меренич Василь Васильович, 1970–1971 н.р. – Сливка Василь Антонович.

З 1971 до 1996 року директором школи був Семак Іван Васильович. У 1971–1972 н.р. школа вперше приймає два паралельні класи. Поряд із зростанням кількості населення в селі, зростає кількість учнів. Школа знову працює у дві зміни. В 1976 році в Нижньоболотнянській школі навчалось вже 299 учнів. Працювало 23 вчителі, в тому числі О. Ю. Кобаль, М. І. Чийпеш, О. Ю. Чийпеш – колишні випускники даної школи. Більшість учительського колективу мала вищу освіту. При школі працювали різні гуртки. У селі в цей час було 15 осіб з вищою освітою.

У 1978 році побудована майстерня та їдальня на 30 посадкових місць. Працюють групи подовженого дня. 1979 н.р. – у школі двозмінне навчання. У 1985 році добудовуються три класні приміщення для шестирічок. Заступниками директора були: 1972–1973 н.р. – Худа Семен Васильович, 1971–1972 н.р., 1973–1974 н.р. – Михайлов Василь Іванович, 1974–1980 рр. – Брич Марія Василівна, 1980–1989 рр. – Лупак Петро Михайлович, 1989–1992 рр. – Кобаль Ольга Петрівна, 1992–1996 рр. – Куруц Наталія Юрївна.

З вересня 1996 року директором школи була Куруц Наталія Юрївна. У 1998 році школа газифікована. У 2006 році на місці старої школи, побудованої у 1912 році, будується нова двоповерхова школа. В ній навчаються учні початкових класів, на другому поверсі розміщені комп'ютерний клас та методкабінет. Є також просторий актовий зал. З 2006 року школа працює в одну зміну.

Заступниками директора в 1996–2000 рр. була Кобаль Ольга Петрівна, з 2000 року – Марканич Віра Василівна.

У 2007 році на території школи встановлено статую Божої матері. В 2009 році за кошти спонсорів встановлено нову огорожу.

Сьогодні в 10 класах школи навчаються близько 200 учнів. Створені належні умови для задоволення навчальних можливостей, розвитку творчих здібностей та життєвих потреб учнів, які забезпечуються: 4 навчальними кабінетами, комп'ютерним класом, актовим залом, бібліотекою, музеєм, шкільною їдальнею.

Якість навчальних досягнень учнів забезпечують 24 вчителі, з яких 6 вчителів вищої категорії, 6 вчителів I категорії, 4 – II категорії. Колектив учителів на 60% складається з колишніх випускників даної школи. Це Марканич Віра Василівна, Кобаль Ольга Петрівна, Кобрин Ганна Іванівна, Кормош Наталія Іванівна,

Коровська Ганна Василівна, Боротканич Наталія Іванівна, Костак Ганна Петрівна, Чийпеш Ганна Петрівна, Кормош Ганна Василівна, Чийпеш Ганна Василівна, Радченко Ганна Андріївна, Куруц Ольга Андріївна, Роман Марія Степанівна, Кормош Світлана Іванівна, Лемак Інна Василівна, Дочинець Валентина Іванівна.

За час існування школи тут навчалися: письменник Юрій Станинець, кандидат історичних наук Василь Керечанин, кандидат медичних наук Михайло Данилаш. Багато випускників школи здобули вищу та спеціальну середню освіту, працюють в різних установах, зайняті в різних сферах діяльності.

На сьогодні школа веде активну культурно-освітню діяльність. З метою сприяння формуванню в учнівській молоді національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпечення духовної єдності поколінь, вивчення, забезпечення та використання історичних пам'яток у навчально-виховному процесі 17 травня 2012 р. керівництвом Нижньоболотнянської ЗОШ було видано наказ за № 32 “Про створення літературного музею ім. Юрія Станинця “Червона йовнотаночка”” [3].

Під музей було виділено класне приміщення площею 40 м². Згідно наказу керівником новоствореного музею було призначено Роман Марію Степанівну. Її було зобов'язано провести організаторську роботу по створенню музею, з цією метою завести відповідну документацію: інвентарну книгу, книгу реєстрації проведених екскурсій, навчальних занять, масових заходів на його базі, акти прийому і видачі експонатів, річний та перспективний плани. З метою проведення пошукової, науково-дослідницької, збиральницької, фондової, експозиційної та просвітницької роботи до 1 вересня 2012 р. при музеї планувалось створити учнівський гурток “Сусіди”. Спільно з працівниками навчального закладу, учнями, батьками, представниками громадськості організовувались пошукові загоны, групи та залучення їх до проведення екскурсій, туристичних походів з метою збору матеріалів [3].

Згідно наказу № 43 від 31 серпня 2012 р. було затверджено раду музею “Червона йовнотаночка”, його режим роботи та склад гуртка “Сусіди”. До ради музею увійшли: М. С. Роман – керівник музею; Н. М. Половка – член ради музею, директор школи, учитель української мови та літератури; Н. І. Кормош – член ради музею, учитель української мови та літератури; В. В. Марканич – член ради музею, заступник директора з навчально-виховної роботи, учитель української мови та літератури; Г. В. Кормош – член ради, учитель біології; М. Тоній – член ради, учениця 7 класу; В. Боршош – член ради, учень 7 класу; О. Данилаш – член ради, учениця 6 класу. До складу гуртка “Сусіди” увійшли учні 6-7 класів: О. Данилаш, Т. Ракущинець, В. Боршош, М. Чийпеш, Л. Тоній, М. Куруц, М. Кулик, А. Куруц, Н. Лакатош, В. Куруц, Є. Данилаш та В. Чийпеш [4].

Музей у рідному селі Нижнє Болотнє – давня мрія і земляків, і громадськості. Стара друкарська машинка письменника, його ікони, світлини та рукописи – все це вже стало надбанням музею. Примірники машинопису, інші цінні матеріали разом з виданнями творів письменника подарувало музею видавництво “Тражда” [11; 13].

Експерсія музеєм – це своєрідний усний журнал під назвою “Материк добірної Станинцевої прози”, який має чотири розділи, що оформлені у чотирьох тематичних стендах. Ю. Станинець був родом з села, а все життя селянина тісно пов’язане з природою, з порами року. Тому й стенди поділені на чотири частини: весна, літо, осінь, зима, як Ю. Станинця, а й будь-якої людини: дитинство, юність, зрілість, схил віку. Вони мають такі назви: “Симфонія дитинства і весни”, “Розкоші літа і життя”, “Червонощокі йонатанки водять хороводи осені”, “Неповторна принада зими і зрілості” (див. фото 3, 4).

Перший розділ (стенд) має назву “Симфонія дитинства і весни”. Народився Юрій Іванович Станинець 5 вересня 1906 року в селі Нижній Шард (Нижнє Болотне) (див. фото 5). Тут пролетіли його щасливі дитячі роки. Три класи церковної народної школи закінчив у рідному селі, а четвертий – у Доробратові. Справа в тому, що перша дружина батька, народивши двох синів, померла. Сама вона родом була з сусіднього села Вільхівка. Була невеличкою, худенькою жінкою, в той час як батько був дуже сильною людиною [16].

До батька в Юрка було особливе ставлення. Сказати, що він його шанував і любив – це дуже мало сказати. Зовні був дуже красивим: високий, стрункий, русяве кучеряве волосся, високе чоло (див. фото 6). Юрко не був схожим на батька, скоріше на діда Кляпчука. Дуже шкода, що не збереглося жодного фото ні його матері, ні дідусів і бабусь [8; 12].

Іван Станинець був людиною розумною, знав три мови: румунську, німецьку і угорську, яких навчився, будучи у війську. Протягом 25 років обирався старостою села і головою церковної громади. За його керування була побудована гарна простора школа, сільська управа, церква. І все це робилося народним методом.

Все життя родини Станинців було досить тісно пов’язане зі школою. Учителькою була Олена Станинець – сестра Юрія Станинця. З найскладнішої ситуації батько пробував знайти вихід. Найважчі справи брався вирішувати, кожний добрий і злий вчинок пояснював собі й односельцям. Юрій не раз називав його “шардівським Соломоном”. Батько Юрія вмів перейнятися чужою бідною і, що найголовніше, вмів їй зарадити. Він був змушений одружитися вдруге, щоб якимось прогодувати дітей. І від цього шлюбу Юрій був першою дитиною. Всього в родині Станинців було 7 дітей: Василь, Іван, Юрій, Марія, Андрій, Анна, Олена [12].

Родина Станинців була типовою: вели господарство, вирощували хліб, плекали худобу, піклувалися про дітей, мріючи найздібніших вивчити якщо не “пана священика”, то бодай на “пана вчителя”. Всі в родині ходили до школи. Але батько помітив, що Юрко – найбільш здібний, дуже непосидючий і гарно співає. А як підросла Марія, то ще й танцювати з нею пробує. Невченими залишились лише Василь і Марія.

Тож Іван Станинець поклав собі за мету вивчити свого сина. Цими планами він поділився з сільським учителем і попросив займатися з ним особисто. Пообіцяв за це вчителю 12 кубиків дров і таки завіз їх. Але вчитель, як почув, що Станинець за “Юрки хоче пана зробити”, взагалі перестав звертати на хлопця увагу. І тоді син

поскаржився батькові. А той вирішив проблему по-своєму. Він домовився про навчання у с. Доробратово. Четвертий клас у 1917–1918 н.р. Юрко закінчив саме тут.

Восени 1918 року батько записав Юрка до мадярської горожанської школи в Севлюші (Виноградів). Жив Юрко на квартирі вдови священика Ковача з Широкого. Іван Станинець платив за квартиру харчами, які врятували родину від голодної смерті. Для малого це була перша трагедія в його житті. Йому було всього 12 років. І це сталося восени, саме в ту пору, яку він так любив. Але батько був неблаганим. Він добре розумів, що робить. Ю. Станинець говорити мадярською не вмів, пояснень учителя не розумів, хоч знав читати і писати. Але життя загартувало хлопця. Він побачив зовсім інший світ, навчився елементарних правил культури поведінки. Відбувалося стрімке формування особистості, утверджувався власний погляд на світ і себе в ньому [12].

У базарні дні всяка наука відходила на задній план. Юрко біг на базар, зустрічався з односельцями, радів їм, не розлучався з ними, аж поки ті не вертались додому. Часто він не міг побороти себе і повертався додому разом із шардівськими возами. Дома зустрічав докори батька, а через кілька днів знову повертався до Виноградова. Протягом навчального року таких пропусків назбиралося аж 252 години. Врятували його лише два мішки картоплі та ще якісь продукти, які батько завіз учителеві угорської мови, щоб той не провалив сина на іспиті.

Другий клас Ю. Станинець так і не закінчив. Цьому перешкодили політичні події 1919 року. Виноградово захопили румуни, а Нижній Шард – чехи. Крім того, мати захворіла і померла у 1920 році. Але перед самим Великоднем у 1920 році у Берегові відкрилася руська гімназія. Професор, монах Крайчик, був у Нижньому Шарду, агітуючи батьків віддати своїх дітей на науку рідною мовою. Батько відразу записав Юрка до гімназії (див. фото 7, 8).

На період навчання в гімназії припадають перші друковані твори. Це фольклорні записи “Про Ракоція”, “Як відбуваються коляди у Нижньому Шарду”. За них Ю. Станинець навіть отримав грошову премію. З цього періоду життя письменника збереглося чи не найбільше фотографій. Вони унікальні ще й тим, що на деяких з них є записи, зроблені рукою самого Ю. Станинця [12].

У 1926 році Станинець закінчив гімназію і мріяв вступити на філософський факультет Празького університету. Але матеріальні обставини перешкодили цьому. Він подає прохання про прийняття на роботу до Дирекції пошти у місті Кошице (Чехословаччина). Відповідь була негативною. Тоді юнак заочно записується на юридичний факультет у Празі.

Батько ж хоче, щоб син був священиком. Юрко не хоче і тікає, щоб не бути на екзаменах. Місяць він був на екскурсії з угорською гімназією. Та батько був одержимою людиною: пішов на конкурс сам. Єпископ Гебей його дуже добре знав, тому й прийняв Юрка на навчання без нього. Він не міг перечити батькові. Наука була цікавою і захоплюючою. Юрко захопився і скоро став відмінником. Він вирішив для себе: якщо не може стати вчителем свого народу, то буде його вихователем і просвітителем [12].

Друга сторінка “умовного журналу” (другий стенд) має назву: “*Розкоші літа і життя*”. Юрій Станинець навчається у духовній семінарії, готуючись стати греко-католицьким священиком. З цього періоду збереглося теж чимало фотографій. Юрій закінчує семінарію. 27 липня 1930 року єпископ Гебей висвячує його на священика. З 1 серпня цього року призначений до села Угля Тячівського району. Тут продовжує літературну працю. В основному писав статті на релігійну тему. 15 серпня 1930 року одружується з Маргаретою Шелестай, учителькою з Імстичева. Вони були прекрасною парою. Обоє молоді, красиві, сповнені ідей (*див. фото 9*).

З 1 жовтня до 31 грудня 1930 року Юрій Станинець відбуває військову службу в армії Чехословаччини. Потім повертається до Углі, де пропрацював чотири роки. Після цього його переводять до Салдобоша (Стеблівки Хустського району). Тут він активно включається в літературне та духовне життя, багато пише і публікує. Він друкував свої твори у львівському журналі “Вісник”, празькому – “Пробоем”, хустському – “Говерла”. Оповідання “У вагоні” було включено до “Антології української новели”, яка побачила світ 1938 р. в Римі італійською мовою. 12 лютого 1939 р. Юрія Станинця обрали депутатом сойму Карпатської України [16].

У 1937 році Ю. Станинця переводять до села Вонігово Тячівського району. На цей час він стає зрілим письменником, знайомиться з Уласом Самчуком (*див. фото 10*). Саме тоді будувалася молода Карпатська Україна. Станинець був обраний послом до Сойму. Тоді йому було всього 32 роки. Та всі мрії і сподівання закінчилися у березні 1939 року. Станинець розділив долю рідного народу: зазнав тортур у тюрмі, переслідувань угорським і радянським режимами, та не озлобився, можливо, тому, що був добрим священиком і жив за приписом законів – Божого і людського.

У 1944 році воєнні події не зачепили Вонігова. Але на початку 1945 року з Ужгорода прийшло розпорядження, що православні мають право перебрати від греко-католиків церкву. Наступного дня Станинець виїхав у рідне село Нижній Шард, залишивши дружину завершити навчальний рік. Почалася ліквідація греко-католицької церкви [12].

Після переселення в Нижній Шард Маргарету Станинець було призначено завідувачкою початкової школи. Життя Юрія Станинця наповнюється новим змістом. Він допомагає дружині вести документацію школи, організовує в селі хату-читальню, читав лекції, вів курси садоводів-любителів, редагував стінну газету, яка була визнана найкращою у Іршавському районі.

Третій стенд (третя сторінка журналу) під назвою “*Червонощокі йонатанки водять хороводи осені*”.

29 березня 1946 року у селі Горонда помирає теща Юрія Станинця Анна Шелестай. Тесть, Олександр Андрійович, учитель-пенсіонер залишився сам, тому Станинці змушені були переселитися до нього. Маргарета працює в школі, а Юрій Іванович править службу в різних селах. Тільки з 1 січня 1954 року Станинця призначають священиком у село Лалово, яке він обслуговував до 31 грудня 1963 року. Панотець змушений був піти на пенсію у зв’язку з хворобою нирок. Життя було сіре і одноманітне, бо письменницька еліта грубо викинула Станинця лише через

те, що він священик. Крім того, у 1947 році Маргарету звільнили з роботи лише за те, що була дружиною священика. Вона з гіркотою про це згадувала аж до відходу у вічність. Померла дружина Ю. Станинця влітку 1983 року. Похована у Нижньому Шарду.

За радянських часів літературна творчість письменника замовчувалася, його спадщину не вивчали і не друкували. І лише 1991 р. в Ужгороді турботами Івана Ребрика було видано добірку творів Юрія Станинця “Юра Чорний” (повість та оповідання) з його вступною статтею, примітками та словником. Книгу схвально зустрів читач, а її автора 1994 р. прийняли в члени Національної спілки письменників України [16].

Остання, найсумніша сторінка журналу (останній стенд) – “*Неповторні принади зими і зрілості*”. Людина вже має досвід, мудрість, надбану роками, але не має найголовнішого – молодості. Це час, коли людина вповні відчуває суть свого земного існування, розуміє істинне, справжнє призначення на землі. Якби молодому Станинцеві хтось сказав, що його чекає вилучення з літературного процесу, то він умер би від жалю. В останні роки життя його рідко можна було побачити усміхеним. Усміхався Ю. Станинець лише тоді, коли поряд була його дружина [12].

Помер Ю. І. Станинець 11 квітня 1994 року в Горонді. Похований у рідному селі Нижньому Шарду на Іршавщині. Майже всі обласні газети з глибоким сумом повідомили цю звістку, вмістивши пропам’ятні статті і некрологи.

Є в музеї й невеличкий етнографічний куток, де зібрані предмети побуту місцевого населення першої половини ХХ ст. Тут також експонуються тематичні вишивані картини (*див. фото 11*). Цікавим експонатом є “Вишивана книга села Нижне Болотне”, у якій зібрано чимало автентичних взірців вишивки села (*див. фото 12*).

У 2012 р. у видавництві “Тражда” побачило світ видання вибраних творів Ю. Станинця “Червона йонатаночка”. Книжку відкриває ґрунтовна передмова Наталії Ребрик: “...платити мені маєте не сріблом-злотом, а такими почуттями до мене у ваших серцях при читанні цієї книжки, які я мав до вас, коли цю книжку писав...”.

До книги увійшли як опубліковані раніше, так і твори, з якими читач зустрічається вперше: повісті “Юра Чорний” та “Червона йонатаночка”, оповідання, новели та етюди “Подарунок”, “Права не було”, “У вагоні”, “Криваня”, “Новела”, “Посередники миру”, “Веретено впало”, “Програний поцілунок”, “Нова шапка”, “Дарунок Миколая”, “Загублені діти”, “Партійна поміч”, “Трагедія”, “Тестамент”, “Чиста правда”, “Сватачі”, “Бабина осінь”, “Передмова”, “В осінньому саду”, “Посіяли журавлі крилами”. Уперше до читача йде обширна автобіографія Юрія Станинця. Видання містить розділ фотоілюстрацій. Більшість фото публікується вперше.

Книжка видана за сприяння управління інформації та зв’язків із громадськістю Закарпатської обласної державної адміністрації у рамках Програми, що передбачає підтримку видання творів закарпатських авторів, а також коштом видавництва “Тражда” [9; 17].

Отже, Юрій Станинець займає достойне місце в історії української культури як автор соціально-психологічних творів, в яких реалістично (з елементами ро-

манізму і дидактики) відтворено історію, побут та духовне життя закарпатського села, загострення соціальних відносин, актуалізовано питання національного самоусвідомлення та зародження української буржуазії кінця XIX – початку XX ст.

Останніми роками у Нижньому Шарду стараннями вчителів та учнів місцевої дев'ятирічки (директор ЗОШ І-ІІ ст. Наталія Половка) пам'ять про їхнього земляка зберігається не тільки завдяки музею письменника – щорічно у квітні проводяться “Станинцеві читання”, впорядковано фамільний гробівець Станинців, сільський священик о. Іван Костак подбав про постійний догляд за могилами, порушено питання про присвоєння школі імені їхнього славного земляка.

Джерела та література:

1. Андрей Кутлан. Хроніка 1925-1926 навчального року. *Архів Нижньоболотнянської ЗОШ І-ІІ ступенів.*
2. “Класовий каталог” (головна шкільна книга) за 1921-1926 рр. *Архів Нижньоболотнянської ЗОШ І-ІІ ступенів.*
3. Наказ № 32 по Нижньоболотнянській ЗОШ І-ІІ ступенів від 17 травня 2012 р. “Про створення літературного музею імені Юрія Станинця “Червона йовнотаночка””. *Архів Нижньоболотнянської ЗОШ І-ІІ ступенів.*
4. Наказ № 43 по Нижньоболотнянській ЗОШ І-ІІ ступенів від 31 серпня 2012 р. “Про раду музею “Червона йовнотаночка” при Нижньоболотнянській ЗОШ І-ІІ ступенів”. *Архів Нижньоболотнянської ЗОШ І-ІІ ступенів.*
5. “Шкільна хроніка” греко-католицької церковної народної школи від 1925 року. *Архів Нижньоболотнянської ЗОШ І-ІІ ступенів.*
6. “Хроніка...”. *Архів Нижньоболотнянської ЗОШ І-ІІ ступенів.*
7. Барчан В. Творча спадщина Юрія Станинця: літературознавчий дискурс. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Філологія.* 2016. Вип. 2. С. 38—44.
8. Ребрик Н. Юрій Станинець і Василь Свіда : творчий образно-композиційний тандем. *Українське літературознавство.* 2017. Вип. 82. С. 62—68.
9. Станинець Ю. Червона йонатаночка. Ужгород : Гражда, 2012. 640 с.
10. Станинець Ю. Юра Чорний. Ужгород : Карпати, 1991. 264 с.
11. *Вишукання о. Юрія Станинця.* URL: <http://www.osbm.org.ua/index.php/2014-11-26-09-44-45/novyny-provintsii/4600-vshanuvannia-o-yurii-stanyntsia>
12. Материк добірної Станинцевої творчості. URL: http://nbolotneschool.ucoz.com/index/materik_dobirnoji_stanincevoji_tvorchosti/0-47
13. Нейметі М. На Іршавщині у сільській школі відкрили музей Юрія Станинця. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/95596-Na-Irshavshchyni-u-silskii-shkoli-vidkryly-muzei-Iurii-Stanyntsia>
14. Нижньоболотнянська загальноосвітня школа І-ІІ ступенів. URL: http://nbolotneschool.ucoz.com/index/i_avstro_ugorskij_period_khikhst_1919r/0-32
15. Ребрик Н. О. Юрій Станинець: “Вічність не продається за коротеньке вигідне життя”. URL: <http://osbm.org.ua/index.php/2014-11-26-09-44-45/novyny-provintsii/4599-o-yurii-stanyntsi-vichnist-ne-prodaietsia-za-korotenke-vyhidne-zhyttia?fbclid=IwAR2uC4tsX3Ufz3vnzjh1dFCMK4Dn45SbLsX6jG5PYXdEsBpSvD6Ostv1zdQ>
16. Станинець Юрій Іванович. URL: <https://1939.in.ua/deputati-sojmu-karpatskoyi-ukrayini/staninets-yurij-ivanovich/>
17. Ужгородська “Гражда” видала “Червону йонатаночку” Юрія Станинця. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/92069-Uzhhorodska-Grazhda-vydala-Chervonu-ionatanochku-Iurii-Stanyntsi>

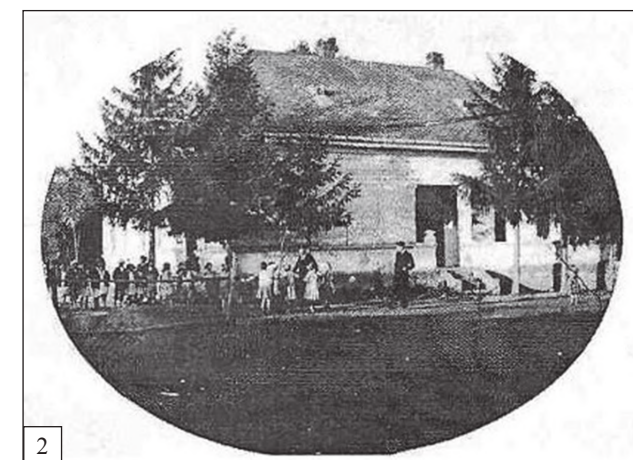
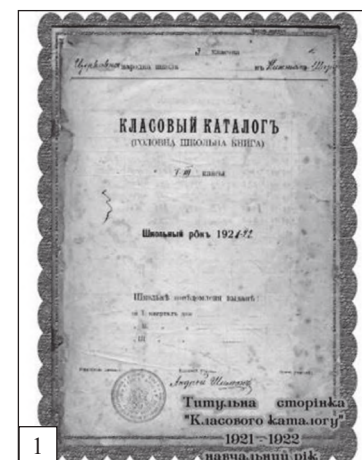
FROM THE HISTORY OF THE SCHOOL AND SCHOOL MUSEUM IN THE VILLAGE OF NYZHNE BOLOTNE, IRSHAVA DISTRICT, TRANSCARPATHIAN REGION

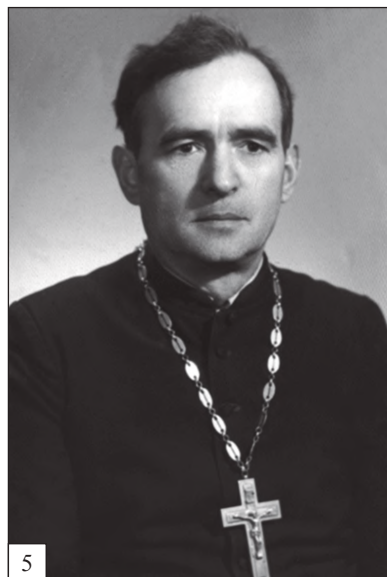
Vira Markanych, Maria Roman, Nina Semak (Nizhne Bolotne, Irshava district)

Summary

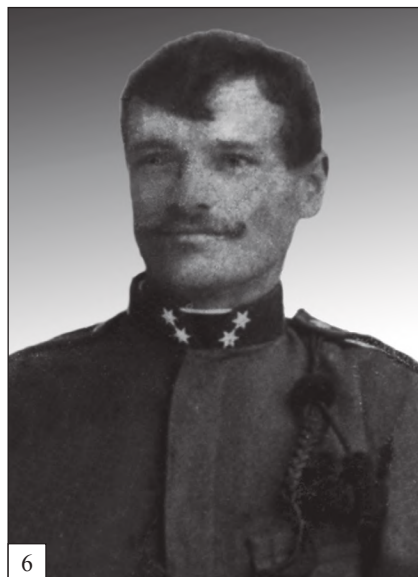
The article deals with the history of the school and school museum in the village of Nyzhne Bolotne, Irshava district, Transcarpathian region. The author describes in detail the Austro-Hungarian, Czechoslovak, Carpatho-Ukrainian, Soviet and the period of independence in the history of the school. Special attention is paid to the role of the school museum. The example of his exposition provides information about the life and career of Yuriy Stanynets.

Key words: school, education, Yuriy Stanynets, literary works, museum, exhibits.

5

6

7

8

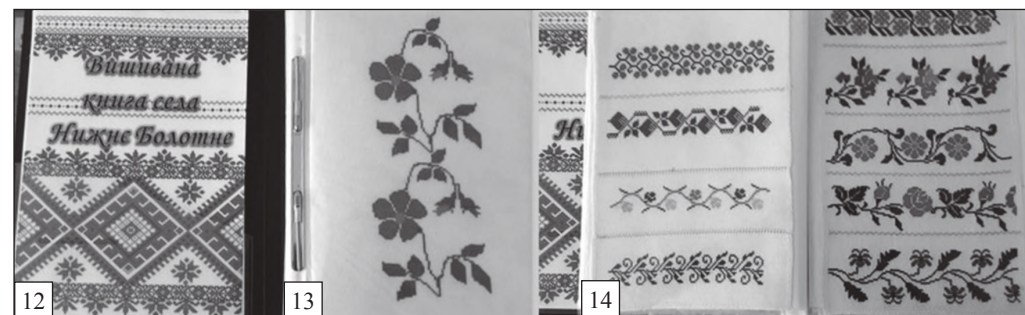
9

10

11

12

13

14

Фото 1. Титульна сторінка “Класового каталогу” 1921–1922 н.р. Фото з архіву Нижньоболотнянської ЗОШ І-ІІ ступенів.

Фото 2. Греко-католицька церковна школа в с. Нижній Шард (Нижнє Болотне) на початку ХХ ст. Фото з архіву Нижньоболотнянської ЗОШ І-ІІ ступенів.

Фото 3. Тематичні стенди про життєвий і творчий шлях Юрія Станинця.

Фото 4. Робочий куток письменника.

Фото 5. Юрій Іванович Станинець (1906–1994 рр.).

Фото 6. Батько Юрія Станинця Іван Станинець.

Фото 7. Крайній справа – Кирило Заклинський, за ним – Юрій Станинець. 1922 р.

Фото 8. Юрій Станинець (по центру) серед пластунів Берегівської гімназії.

Фото 9. Молоде подружжя – Маргарета Шелестай та Юрій Станинець.

Фото 10. Юрій Станинець, Улас Самчук та Петро Міговк. Хуст, 1938 р.

Фото 11. Етнографічний куточок.

Фото 12-14. Вишивана книга села Нижнє Болотне.

Юрій ФЕГЕР
(с. Чорний Потік,
Іршавський район)

НАРОДНИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ СЕЛА ЧОРНИЙ ПОТІК ІРШАВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

УДК 069 : 39 (477.87) + 338.48

У статті йдеться про Народний історико-краєзнавчий музей села Чорний Потік Іршавського району Закарпатської області. Автор наводить матеріали про історію створення музею, його засновника та нинішніх працівників, тематичні експозиції, їх окремі експонати, картинну галерею, гурток юних екскурсоводів, одноденний туристичний маршрут, районне свято.

Ключові слова: музей, експозиція, експонат, галерея, гурток, туристичний маршрут, свято.

Історико-краєзнавчий музей села Чорний Потік засновано в 1982 році. Основою для його створення послужила історія діяльності партизанського загону Усти-Прищепи, який діяв на території Іршавського та Свалявського районів під час Другої світової війни з 8 серпня до 25 жовтня 1944 року. Матеріали збирали юні слідопити клубу “Пошук” при Чорнопотіцькій школі, яким керувала вчитель Марія Михайлівна Бідзіля.

25 серпня 1944 року в урочищі Гробище розбився літак з партизанами-десантниками. Після закінчення війни, в 1946 році, останки загиблих в авіакатастрофі перепоховали в центрі села Чорний Потік. У 1964 році на могилі було встановлено пам’ятник. На його відкриття приїхали командири та учасники загону (див. фото 1). Так зав’язалися дружні стосунки між школою і ветеранами. З часом, з накопиченням матеріалів та експонатів, виникла ідея створити при школі музей.

Музей розміщувався в пристосованому приміщенні і займав одну кімнату та називався “Музей партизанської слави”. В 1988 році до проведення на базі музею популярного тоді Всесоюзного зльоту юних слідопитів та партизанів-радистів силами місцевого колгоспу “Червоний партизан” була побудована двоповерхова споруда, площею 162 кв. м, з чотирма кімнатами-залами (див. фото 2).

Активну участь у будівництві музею, зборі музейних експонатів, історичних документів і фотоматеріалів брали тодішні вчителі, учні школи, батьки, громадськість села. З розширенням площі та зібраним багатим краєзнавчим матеріалом назву музею було змінено. Він почав працювати за профілем “Історичне краєзнавство”.

Засновником і керівником музею до 2013 року була Фегер Маргарита Федорівна – історик за фахом, заслужений працівник народної освіти України (див. фото 3). Зараз завідувачем музею працює Юрій Анатолійович Фегер (див. фото 4). Керує роботою музею рада, яка складається з п’яти осіб.

У 1999 році музею присвоєно звання “Народний”, яке підтверджено в 2010 році. 2005 року музею присвоєно звання “Зразковий”.

У музеї більше тисячі експонатів, які тематично розміщені в чотирьох кімнатах за такими розділами: “Минуле нашого краю”, “Іскри партизанської боротьби на Іршавщині”, “Освіта і культура в нашому краї”, “Кімната патріотичного виховання”.

При музеї працює гурток юних екскурсоводів, яким керує вчитель Мороз Лілія Володимирівна (див. фото 5). З їхніх вуст можна почути багато цікавого, на власні очі побачити, яка велика робота проведена, щоб зібрати, зберегти і залишити історичний скарб народу наступним поколінням.

Незабутні враження справлять відвідини кімнати-зали “Минуле нашого краю” (див. фото 6). Тут експонуються унікальні пам’ятки нашої історії: кам’яна сокира 6-3 ст. до н.е. (див. фото 7), бронзові мечі 9-8 ст. до н.е., знайдені на околиці села (див. фото 8). Є в експозиції й старовинні предмети побуту, зняряддя праці, меблі, зразки одягу, взуття, макети, фотографії солом’яних хат та багато іншого. Тут можна дізнатись про легенди нашого краю, історію заселення наших сіл та народів, які населяли край до нашої ери. На основі експозицій вивчається побут наших предків, зокрема процес виробництва конопляного полотна давнім способом.

Друга кімната-зала – “Освіта і культура в нашому краї” (див. фото 9). Юні екскурсоводи розповідають тут про розвиток освіти і культури у селах, які входять до Чорнопотіцької сільради, починаючи з першої половини XVIII ст. по нинішній день.

Ознайомившись з рукописними журналами та стендами “Історія Чорнопотіцької школи”, “Герби і печатки наших сіл першої половини XVIII ст.”, “Хроніка Крайньо-Мартинської початкової школи з 1924 по 1939 рр.”, підручниками початку XX ст., можна дізнатись, яка давня і цікава історія наших сіл, досліджена і написана членами Малої академії наук. Ними зібрані експонати для нової експозиції з історії релігії та церков нашого краю, написані історії церков у чотирьох селах нашого куца.

Досліджена і описана історія 300-літньої “Триоди Пісної”, яка зберігалася в місцевій церкві і подарована музею. Також проведена велика робота по перекладу написів, зроблених на полях книги, що дало змогу деталізувати історію не лише церкви, а й села Крайня Мартинка.

В 2015 році при дослідженні історії Локтянської церкви був знайдений закинутий архів парафії, який теж зараз досліджується. З цієї церкви передано в музей різьблену дерев’яну підставку з престольного образу та частину унікальної дерев’яної люстри. Також придбані експонати з Мартинської та Чорнопотіцької церков для нової експозиції “Історія релігії нашого краю”.

В кімнаті також є куточок нумізматики, у якому зібрано монети та старовинні і сучасні паперові купюри різних країн світу.

У залі “Патріотичного виховання” можна стати учасниками екскурсій-презентацій: “Один із каменів фундаменту патріотизму” – про історію музею; “Ви Богу надаватимете звітність про невідомих, без імен солдат” – про пошуки невідомих

членів екіпажу загиблого у роки війни літака; “Спасибі Вам за все”, присвячену пам’яті Маргарити Фегер, та ін.

Тут також розташовані експозиції: “Афганістан – наша біль” з матеріалами про воїнів-афганців, випускників нашої школи; “Ми гордимся своїми земляками” – про події на Майдані 2014 року та бойові дії на Сході України з експонатами, подарованими музею учасниками цих подій (див. фото 10).

Тут також розміщена виставка коренеластики та художніх робіт нашого митця, вчительки Лариси Щоки та скульптур з глини її вихованців.

У холі музею можна ознайомитись з картинною галереєю. Тут експонуються роботи знаних художників нашого району: Василя Ловски, Івана Глеби, Василя Філеша, Лариси Щоки.

Для отримання інформації про бойові дії інтернаціонального партизанського загону Усти-Прищепи слід відвідати кімнату-залу “Іскри партизанської боротьби на Іршавщині” (див. фото 11). Тут можна побачити предмети, знайдені на горі Бужора, де знаходився штаб партизанського загону (див. фото 12), фотографії, рукописні листівки, щоденник загону, який вів лікар Семен Карпов, листи-спогади та стенди з фотографіями учасників загону.

В центрі зали представлена нова експозиція, присвячена партизанам, які загинули під час невдалого десантування 25 серпня 1944 року і поховані біля школи. Вона складається з артефактів, знайдених на місці падіння літака “Дуглас”. Матеріали для неї були зібрані під час чотирьох пошукових експедицій в урочищі Гробище протягом 2014-2016 років. Пошуки здійснювались в тісній співпраці з активістами ЗОГО “Клуб 128-ї дивізії”.

Під час першої експедиції знайдено місце падіння літака, другої – численні деталі літака, залишки арсеналу, третьої – гудзик льотчика, його останки та особисті речі, четвертої – медаль “Партизану Вітчизняної війни” та значок “Відмінник Аерофлота”. Територія, де в 1944 році впав літак, повністю досліджена, обгороджена обмежувальною стрічкою і може слугувати одним з цікавих туристичних об’єктів.

У 2017 році, в результаті спільної пошукової роботи музею, гуртківців-екскурсоводів і ентузіастів в Україні та Росії, вдалося встановити імена екіпажу літака С-47 № 917 (“Дуглас”), які понад сімдесят років були невідомі. На могилі встановлено нову плиту з іменами усіх загиблих. Експозиція “Партизанської” доповнилася матеріалами з біографій шести членів екіпажу: л-т Д. В. Самарський, м. л-т П. П. Афанасьєв, ст. т/л-т В. М. Іванов, л-т В. Ф. Мельников, м. с-т А. М. Куперман, ст. с-т М. В. Нестеров. Зараз ведуться пошуки їхніх родичів.

Фотостенди “Експедиції до місця падіння літака”, “Побудова і відкриття в 2014 році пам’ятника в урочищі Гробище” допомагають проілюструвати розповідь про проведення пошукових робіт.

Завдяки подарункам інструкторів парашутно-десантної служби міста Львова в 2017 році музей поповнився предметами з екіпіровки парашутистів 1960-х років, які доповнюють експозицію про десантників.

У цій кімнаті містяться відомості й про роботу клубу “Пошук”, члени якого починаючи з 1970-х років працювали над збиранням матеріалів про наших земляків-добровольців – учасників Другої світової. Ними оформлено багато рукописних журналів, фотоальбомів, розгорток, стендів.

Відвідувачам музею пропонують також ознайомитись з одноденним маршрутом “Партизанськими стежками”, який, крім колишніх пам’ятних місць Другої світової війни, вшановуваних в нашій місцевості, включає в себе відвідування пам’ятника на місці падіння літака з партизанами в 1944 році, який встановлено на честь 70-річчя визволення Закарпаття від фашизму (див. фото 13). Під час нього можна побувати на місці розкопок падіння літака.

Стало дуже доброю традицією проведення кожного року у нашому селі районного “Свята партизанської слави”. До організації і проведення свята залучаються вчителі та учні школи, керівництво села. На свято запрошуємо ветеранів, заслужених людей району та області, рідних учасників партизанського руху. З 2014 року почесними гостями музею є члени ЗОГО “Клуб 128-ї дивізії” та громадської організації “Клуб Прешув” Союзу військових Словаччини.

Робота музею висвітлюється на сторінках районної газети “Нове життя” та газети “Ветеран України”, на першому інформаційному каналі “Час пік” (Перший кабельний).

У музеї проводиться змістовна робота по використанню музейних матеріалів у виховній роботі серед учнів, молоді, населення. Тут проходять уроки мужності, зустрічі із ветеранами (див. фото 14), виставки літератури та історичних документів до пам’ятних дат, дні відкритих дверей. На матеріалах музею вчителі школи вчать учнів знати і любити свій рідний край, його історію, свій родовід, рости добрими, мудрими, працьовитими, любити нашу Батьківщину. Музей постійно поповнюється новими експонатами, які приносять учні, вчителі, жителі села та гості музею.

Наш музей – то справжня духовна скарбниця. За час його існування тут побувало багато тисяч людей: відомих і менш знаних, старших і молодших, тих, хто хоче збагатитися знаннями про рідний край, його історію, наше коріння.

**PEOPLE’S HISTORICAL AND LOCAL HISTORY MUSEUM
OF THE VILLAGE CHORNY POTIK, IRSHAVA DISTRICT,
TRANSCARPATHIAN REGION**

Yuriy Feger (Chorny Potik, Irshava district)

Summary

The article deals with the People’s Historical and Local History Museum of the village of Chorny Potik, Irshava district, Transcarpathian region. The author provides materials on the history of the museum, its founder and current employees, thematic exhibitions, their individual exhibits, art gallery, a group of young guides, a one-day tourist route, a district holiday.

Key words: museum, exposition, exhibit, gallery, circle, tourist route, holiday.

- Фото 1. Відкриття пам'ятника партизанам-десантникам у с. Чорний Потік. 1964 р.
 Фото 2. Відкриття нової будівлі для Музею партизанської слави у 1988 р.
 Фото 3. Фегер Маргарита Федорівна – засновник та керівник музею до 2013 р.
 Фото 4. Фегер Юрій Анатолійович – завідувач Народного історико-краєзнавчого музею села Чорний Потік.
 Фото 5. Мороз Лілія Володимирівна – керівник гуртка юних екскурсоводів.
 Фото 6. Кімната-зала “Минуле нашого краю”.
 Фото 7. Кам'яна сокира 6-3 ст. до н.е.
 Фото 8. Бронзові мечі 9-8 ст. до н.е.
 Фото 9. Кімната-зала “Культура і освіта в нашому краї”.
 Фото 10. Зала “Патріотичного виховання”.
 Фото 11. Кімната-зала “Іскри партизанської боротьби на Іршавщині”.
 Фото 12. Предмети партизанського штабу, знайдені на горі Бужора.
 Фото 13. Пам'ятник на місці падіння літака з партизанами в 1944 році.
 Фото 14. Зустріч з ветеранами в музеї.

Марія МАНІВЧУК
 (Ясіня)
 Михайло РЕКРУТЯК
 (Ужгород)

ЯСІНЯНСЬКИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УДК 069 : 39 (477.87)

У статті авторами розглядається історія становлення та розвитку краєзнавчого музею в селищі Ясіня в радянський час. Робиться аналіз місця закладу в розвитку музейної спадщини Рахівщини та краю загалом від заснування до сучасності.

Ключові слова: смт Ясіня, Ясінянська селищна рада, історико-краєзнавчий музей, музейна справа, Михайло Тулайдан, Олексій Борканюк, Степан Клочурак.

У 50-60-х рр. ХХ ст. на Закарпатті велася робота по створенню музеїв різного напрямку. Не була винятком і гірська Рахівщина. На виконкомі Ясінянської селищної ради за вимогою районних керівників тодішньої влади вирішили створити у населеному пункті музей. Роботу з організації музею розпочали вчителі історії місцевої школи. Не маючи досвіду створення музею, вони змушені були покладатися на консультації обласного краєзнавчого музею. Звідти отримали 116 фотокопій різних матеріалів. Народний умілець з присілка Ясіня Стебного Михайло Тулайдан виготовив з дерева макет Струківської церкви (*див. фото 1*).

На початку 1966 року відбулось відкриття музею [15, с. 36], але фактично це був музейний куток. Власне, з цього року заклад веде свої витоки [2, арк. 1; 7], хоча в постанові Кабінету Міністрів України від 2000 року роком заснування вважається 1967 [1, с. 27].

З осені 1969 року роботу по організації музею було доручено вчителю Андрію Леонтійовичу Троню [5]. Насамперед було збережено концепцію музею як краєзнавчого, а не меморіального, що планувалося на початку його створення. При організації музею було вирішено створити виставки з відділами природи, історії селища Ясіня; експозиція “Селище за радянської влади” включала матеріали про організацію нових підприємств та демонструвала надбання нової влади, що намагалась утвердитись, взявши на озброєння пропаганди музейну справу.

У відділі природи були оформлені діорами та опудала диких тварин і птахів, зокрема карпатського ведмедя, вовка, косулі, дикого кабана, тетерука, глухаря, беркута, рисі, лісової куниці, борсука та інших (*див. фото 3*). Ніяких коштів на організацію музею не виділялося. Матеріали для обладнання експозиції забезпечував місцевий лісокомбінат “Радянські Карпати”. Опудала звірів та птахів, які знаходилися в кімнаті природи лісокомбінату, на пропозицію Ясінянської селищної ради, директор Дмитро Дмитрович Кошан передав у музей. Художник Роман Мендюк оформив діорами лісових звірів та пернатих. Всі столярні роботи виконали вчитель праці Віктор Баламут та місцевий столяр Дмитро Тимчук [5]. В оформленні

закладу допомогу також надавав і голова правління місцевого колгоспу – Василь Кривецький.

На прохання А.Л. Троня виконком виділив три кімнати для розміщення експонатів, але виставкових площ виявилось замало (*див. фото 4*). Для того щоб цілеспрямовано збирати експонати для майбутнього музею, особливо з етнографії, необхідно було скласти список речей, якими користувалися ясінянці з давніх-давен. За два роки копіткої роботи та пошуків перелік фондового зібрання розширився до 244 назв.

З 1969 до 1975 року на громадських засадах Ясінянський музей очолював А. Тронь, який був ініціатором збору старовинних експонатів для музею. Він з великим ентузіазмом та поспішністю займався збором раритетів гуцульського побуту. Організаторам музею в Ясінях хотілося офіційно його відкрити до двадцятип'ятиріччя підписання угоди про передачу Закарпаття із складу Чехословаччини до СРСР. Це вдалося зробити 25 червня 1970 року. Саме завдяки активній пошуковій роботі фундаторів даного закладу було відкрито багато невідомих фактів про діяльність О. Борканюка – героя Радянського Союзу, на честь якого і було спершу названо установу.

Допомагали у пошуках необхідних дрібних експонатів учні Ясінянської та Чортотисянської середніх шкіл, які ще й займалися збиранням місцевих легенд, народних звичаїв, коломийок, що записували від своїх мам та бабусь. Інтенсивний збір експонатів продовжила у 1971–1977 роках завідувачка музею Л. Логінова. А. Тронь й надалі не припиняв допомагати музею у цій справі, аж до 1975 року.

З 1984 року музей став сектором Закарпатського краєзнавчого музею. Працівники закладу, зокрема Н. Суховія та завідувачка О. Пластуняк, сприяли поповненню експозиції новими експонатами. Допомогавав розбудовувати заклад і Л. Філіп – відомий історик, краєзнавець, релігієзнавець, громадсько-політичний, культурний діяч, працівник вищезгаданого обласного краєзнавчого музею [4]. Пізніше Н. Суховія теж очолила установу, активно обстоювала її в питанні закриття та перевезення експонатів до обласного центру [15, с. 37].

На жаль, через суб'єктивні причини не вдалося відразу вирішити питання зі спорудженням приміщення музею, хоч ще в 70-х роках минулого століття був дозвіл Державного комітету по архітектурі і будівництву на індивідуальний проект, який розробив архітектор Дяченко. Облтурпроект в Ужгороді відразу розпочав виготовлення проектної документації, на оплату якого облвиконком виділив 7000 карбованців, але на цьому все і завершилося.

І тільки у 2005 році на сесії Ясінянської селищної ради було прийнято рішення збудувати для селищного музею нове приміщення. 17 липня 2010 року Ясінянський історико-краєзнавчий музей відзначив новосілля та перебрався у новозбудовану двоповерхову будівлю у гуцульському стилі (*див. фото 2*) [15, с. 36]. Урочисте відкриття культурного закладу відбулося в рамках проведення III Всеукраїнського фестивалю “Бербениця фіглів”. Тоді ж йому було присвоєно ім'я засновника Гуцульської республіки – Степана Ключурака. Через рік, в 2011 році, перед будівлею йому було урочисто відкрито пам'ятник [6]. На фасаді будинку – меморіаль-

на дошка на честь засновника селища, легендарного чабана Данила Струка, який також звів у Ясінях першу дерев'яну церкву (*див. фото 10*) [7; 15, с. 36].

У наш час в музеї зберігається 754 експонати, з них 734 – в основному фонді. Заклад складається з чотирьох відділів, розташованих на першому поверсі [2, арк. 3; 16]:

1. Інтер'єр гуцульської хати – представлені традиційні дерев'яні меблі, одяг, предмети повсякденного вжитку – мисник, колиска, стіл-скриня (виготовлені у 1838 році), посуд – колекція з понад 80 розписних тарелів [5]; музичні інструменти: цимбали, скрипка та трембіта (*див. фото 5*) [15, с. 36].

2. Господарство гуцулів – знайомить відвідувачів з традиційними народними знаряддями праці. Цінними експонатами цього відділу є млин та олійниця 1919 року виготовлення, які до музею передав Андрій Онуфрійович Павлючок з села Чорна Тиса. Привертають увагу старенькі дерев'яні ходулі для немовляти, що мають металеві коліщатка, бербениці для транспортування з полонини молока, вурди та бринзи, старенькі чесалки для вовни, саморобні снігоступи, що складаються з дерев'яного каркасу та намотаних дротиків, архаїчні жорна і веретена, пральні дошки, різноманітні ковші, бочки, січкальні, ступи [16], 18 різних типів веретен [5] (*див. фото 6*).

3. Фауна Карпат – презентує тваринний світ Ясінянської долини та довколишніх гір, що її оточують (*див. фото 7*).

4. Народні промисли – традиційна гуцульська вишивка та різьба по дереву. Значимо, що цікавими в цьому плані є роботи ткаць та вишивальниць М. Вінтоняк та Г. Пранничук (*див. фото 8*) [5].

Всі відділи репрезентують локальний осередок ясінянських гуцулів, їх історію, матеріальну та духовну культуру. Додатково на другому поверсі розгорнута експозиція, присвячена загалом минулому Закарпатської Гуцульщини, та Картинна галерея з понад сотнею художніх полотен, що розпочала повноцінну роботу в 2015 році (*див. фото 9*) [16]. Вони були подаровані музею в 2011-2013 роках після міжнародних пленерів, які проходили в селищі Ясіня. Малювати довколишні гірські краєвиди з'їхалося багато майстрів образотворчого мистецтва як із Закарпаття, так і з інших регіонів України [16].

ДП “Ясінянське ЛМГ” встановило інформаційні стенди в музеї у 2018 році. Тематика стендів стосується роботи підприємства, історії розвитку лісового господарства на території державного підприємства, мешканців наших лісів, птахів карпатських гір, рідкісних рослин, що зростають у наших лісах. Встановлено також і картосхеми лісгоспу [3].

У липні 2020 року народний одяг гуцулів з колекції Ясінянського історико-краєзнавчого музею був презентований в рамках проекту “Гуцульська ватра” Folk-fashion fest 2020. Організатором презентації стала Закарпатська школа моделей “A'Star” за підтримки Українського культурного фонду. Також було проведено онлайн-фестиваль [8], що став для Закарпаття першим заходом подібного типу [9].

Власне сам заклад та площа перед ним, на якій знаходиться пам'ятник С. Ключураку, тісно пов'язаний з історією Гуцульської республіки, що існувала в 1918–

1919 роках, тому протягом останніх років став місцем проведення масових заходів, зокрема віче з нагоди її створення (див. фото 11). Вони проводились в 2016 [11], 2017 [12], 2018 [14], 2019 [13], 2020 [10] роках до 97-ї, 98-ї, 99-ї, 100-ї, 101-ї річниць відповідно.

Щорічно заклад відвідують понад 2000 відвідувачів, як місцевих жителів, так і гостей з України та іноземців – найбільше з Чехії, Словаччини, Польщі, Німеччини, Франції. Категорії відвідувачів різноманітні, проте переважає доросле населення. Музей проводить виставки народних умільців, також бере участь у заходах селища та району.

Джерела та література:

Джерела:

1. Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2000 р. № 1766. *Офіційний вісник України*. 2000. № 49, т. 1. Ст. 27.

2. Ясінянський історико-краєзнавчий музей. Уніфікований паспорт за 2010 рік. *Поточний архів Ясінянської селищної ради*. 3 арк.

Література:

3. ДП “Ясінянське ЛМГ” встановило інформаційні стенди в Краєзнавчому музеї смт Ясіня URL: <https://zakarpatis.gov.ua/dp-yasinyanske-lmh-vstanovylo-informatsijni-stendy-v-krajeznavchomu-muzeji-smt-yasinya/>

4. Людвіг Іванович Філіп. Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького. 2018. UR : <https://www.zkmuseum.com/2018/>

5. Манівчук М. Історико-краєзнавчий музей ім. С. Клочурака. Рахів : ДНВП “Картографія”, 2011.

6. Масляник О. Лідеру Гуцульської Республіки С. Клочураку земляки відкрили пам’ятник. Закарпаття онлайн. 2011. – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/88544-Lideru-Hutsulskoi-Respubliki-S.-Klochuraku-zemliaky-vidkryly-ram%E2%80%99iatnyk>

7. Музеї Рахівщини. Відділ культури Рахівської РДА. URL: https://rakhivkultura.blogspot.com/p/blog-page_10.html

8. На Закарпатті відбулася презентація старовинного гуцульського одягу (Фото, відео). ПроЗахід. 2020. URL: <https://goloskarpat.info/culture/5f01f8cde1291/>

9. На Закарпатті влаштують перший онлайн-фестиваль. Укрінформ. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/gubric-tourism/3058320-na-zakarpatti-vlastuut-persij-onlajnfestival.html>

10. У Ясінях відзначили 101-шу річницю Гуцульської республіки (ФОТО). Rakhiv.in. 2020. URL: http://www.rakhiv.in/NewsOpen/id_news_1060627

11. У Ясінях на Рахівщині відзначили річницю Гуцульської республіки. Закарпаття онлайн. 2016. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/150743-U-IA siniakh-na-Rakhivshchyni-vidznachyly-richnytsiu-Hutsulskoi-respubliki>

12. У Ясінях на Рахівщині відзначили річницю створення Гуцульської республіки (ВІДЕО). Закарпаття онлайн. 2017. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/165927-U-IA siniakh-na-Rakhivshchyni-vidznachyly-richnytsiu-stvorennia-Hutsulskoi-respubliki-VIDEO>

13. У Ясінях на Рахівщині відзначили 100-річчя Гуцульської Республіки (ФОТО). Закарпаття онлайн. 2019. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/188663-U-IA siniakh-na-Rakhivshchyni-vidznachyly-100-richchia-Hutsulskoi-Respubliki-FOTO>

14. У Ясінях на Рахівщині до 99-ї річниці Гуцульської республіки відбудеться віче. Закарпаття онлайн. 2018. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/177939-U-IA siniakh-na-Rakhivshchyni-do-99-ii-richnytsi-Hutsulskoi-respubliki-vidbudetsia-vice>

15. Ясіня – жива легенда Карпат. Книга-фотоальбом. Видання друге, доповнене. Видавнича студія “ZORIANa”, Видавництво “Коло” 2016. 168 с.

16. Ясінянський історико-краєзнавчий музей. Блог Ясінянської бібліотеки. URL: http://jasinja.blogspot.com/p/blog-page_16.html

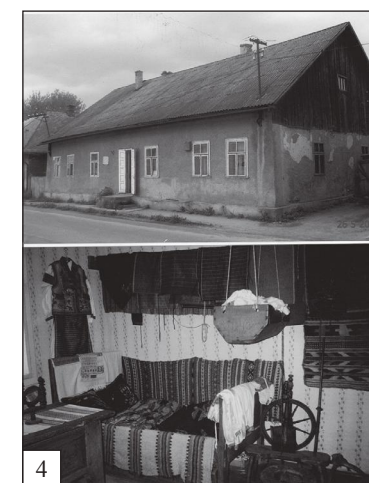
YASINYA LOCAL HISTORY MUSEUM: HISTORY AND NOWADAYS

Mariya Manivchuk (Yasinya)
Mykhailo Rekrutyak (Uzhhorod)

Summary

In the article, the authors examine the history of the formation and development of the local history museum in the village of Yasinya in Soviet times. An analysis is made of the place of the institution in the development of the museum heritage of the Rakhivshchyna and the region as a whole from the foundation to the present.

Key words: village Yasinya, Yasinya's village council, local history museum, museology, Mykhailo Tulaydan, Olexa Borkanyuk, Stepan Klochurak.

Дмитро КЕПІН,
Оксана ЧЕРВОНЕНКО
(Київ)

РОЗВИТОК КОЛЕКЦІОНУВАННЯ ЗА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У ЄВРОПІ

УДК 94 (4) "04/16" : 069.4/5

У статті розглянуто історію колекціонування у V – XVII ст. на теренах Європи. Проаналізовано писемні пам'ятки доби Київської Русі, зокрема "Повість минулих літ", "Галицько-Волинський літопис", в яких подано опис світських та церковних колекцій. Подано огляд пам'яток давньої літератури природничого характеру. Встановлено, що сакральні інститути у суспільстві як святилища та храми не наділені музейними функціями. У свідомості людей того часу не було ще виробленим розуміння необхідності створення такого світського просвітницького закладу як музей. Повинен був пройти певний час, коли у культурі суспільства будуть вироблені критерії щодо "музейного" поцінування речей та усвідомлення необхідності збереження та популяризації пам'яток шляхом створення експозицій для широкого кола відвідувачів, що у зарубіжних країнах Європи припадає на добу Відродження та Просвітництва.

Ключові слова: колекція, музейництво, літопис, церква, природничонаукові праці, Візантія, Київська Русь, Європа.

В історії музейництва (музейної справи) можна виділяти так званий передісторичний етап, пов'язаний зі збиральництвом та колекціонуванням речей, які в сучасній музеології визначаються як предмети музейного значення. Археолог та музеєзнавець Г. Г. Мезенцева окремо розглядала збирання доби середньовіччя (IX – XVII ст.) і висунула гіпотезу, згідно якої храми Київської Русі були своєрідними сховищами "музейних" цінностей [17, с. 14]. Близької точки зору дотримуються і білоруські музеєзнавці В. П. Грицкевич та О. О. Гужаловський. Вони пропонують у музейництві період середньовіччя виділяти у межах V – XV ст. [4, с. 35]. Інші дослідники вважають, що саме у цю добу зароджуються експозиції в інтер'єрах культового призначення [10, с. 10-14]. Суперечливим нам видається запропонована біологами-музеологами О. С. Климишиним та І. В. Шидловським періодизація історії музейництва. Дослідники виділяють п'ять періодів, серед них другий, "протомузейний", вважають власне середньовічним і датують XIV – XVII ст. Водночас виділений дослідниками перший період – "домузейна епоха" у хронологічному відношенні охоплює час від доби первісності до XIV ст. [12, с. 9; 13, с. 7].

Отже, метою статті є висвітлення особливостей формування колекцій на теренах Європи у середньовіччі.

Ця доба в історії культури Європи характеризується подальшим поширенням християнського віровчення та розквітом схоластики, що вплинуло на формування приватних колекцій, створення церковних ризниць та оздоблення храмів.

Фото 1. Макет Струківської церкви, виготовлений М. Тулайданом.

Фото 2. Нове приміщення музею з 2010 року. Фото 2020 року.

Фото 3. Діорама природи Карпат в старому приміщенні музею.

Фото 4. Старе приміщення музею та кімната, де презентувались зразки народного одягу та хатнього начиння. Фото 2010 року.

Фото 5. Інтер'єр житлової кімнати гуцульської хати.

Фото 6. Господарський відділ.

Фото 7. Відділ "Фауна Карпат".

Фото 8. Відділ "Народні промисли".

Фото 9. Картинна галерея музею.

Фото 10. Пам'ятна дошка Данилу Струку – засновнику селища Ясіня.

Фото 11. Пам'ятник Степану Клочураку на площі перед новим приміщенням музею.

Аналіз писемних джерел стосовно збереження пам'яток за доби Візантійської імперії та Київської Русі здійснено багатьма вченими, серед них музезознавці: Ю. А. Омельченко, А. О. Хведась, М. Є. Каулен. При цьому зазначимо, що дослідники аналізують як літописи, так і твори літературних жанрів, в яких поданий опис пам'яток архітектури, переважно культового характеру, творів живопису та декоративно-ужиткового мистецтва.

Ми не можемо погодитися з думкою цих дослідників, що храми (православні церкви) доби середньовіччя та періоду XV – XVII ст. виконували “музейну” функцію [18; 19; 20; 21; 30; 31; 10].

На підтвердження своєї думки вчені наводять, зокрема, такі твори: “Повесть временных лет” (“Повість временних літ”, “Повість минулих літ”) (“Се повѣсти времяныхъ лѣтъ, откуда есть пошла Руская земля, кто въ Киевѣ нача первѣе княжити, и откуда Руская земля стала есть”) (XII ст.), “Слово о законе и благодати” першого митрополита Давньої Русі Іларіона (1051 – 1054) (датується, за академіком Д. С. Лихачовим, 1037–1050 рр.), “Галицко-Волинская летопись” (“Галицко-Волинський літопис”, XIII ст.) [6].

Так, у “Повести временных лет” (друга редакція 1116 р. ігумена Видубецького монастиря у Києві Сильвестра, збереглась у Лаврентіївському літописі 1377 р., за Д. С. Лихачовим) під 6495 (987 роком) літописець відмічає, яке справило враження на руських послів від князя Володимира до Константинопольських імператорів-співправлінців Василя II Болгаробійця (976 – 1025) та його брата Костянтина VIII (976 – 1028) відвідування храму св. Софії у Константинополі: “Наутрия посла къ патриарху, глаголя сице: “Придоша Русь, пытающе вѣры нашея, да пристрой церковь и крилос, и самъ причинися в святительския ризы, да видять славу бога нашего”. Си слышавъ патриархъ, повелѣ созвати крилос, по обычаю створиша праздникъ, и кадила вожьгоша, пѣнья и лики съставиша. И иде с ними в церковь, и поставиша я на пространство мѣстѣ, показующе красоту церковную, пѣнья и службы архиерѣйски, престоянъе дяконъ, сказающе имъ служенъе бога своего. Они же во изумѣнни бывше, удивившеса, похвалиша службу ихъ” [8, с. 66; 24]. Академік П. П. Толочко, аналізуючи структуру “Повісті минулих літ” висунув гіпотезу, що Сильвестр не був причетним до другої редакції, а Нестор є головним літописцем твору [28, с. 89].

У третій частині “Слова...”, проголошеного Іларіоном 26 березня 1049 р. (за філологом-медієвістом О. В. Твороговим) у Київському Софійському соборі перед князем Ярославом Мудрим та його оточенням, є такі рядки: “Добр же зело и верен послух сын твой Георгий (хрещене ім'я Ярослава Мудрого – *О. Ч., Д. К.*), его же сътвори Господь наместника по тебе твоему владычѣству, не рушаща твоих устав, нѣ утверждающа, ни умаляюща твоему благоверию положениа, но паче прилагающа, ни маляюща твоему благоверию положениа, но паче прилагающа, не казяща, нѣ учиняюща, иже недоконъчаная твоя наконъча, акы Соломон Давыдова, иже дом Божий великий святой его премудрости съезда на святость и освящение граду твоему. Юже съ всякою красотою украси златом, и сребром, и каменiemъ драгым,

и съсуды честными, яже церкви дивна и славна всем округниим странам, яко же ина не обрящется въ всемъ полунощи земнеемъ, ото вѣстока до запада”. “Виждь же и град величествомъ сияющъ, виждь церкви цветущи, виждь христианство растуще, виждь град иконами святыихъ освещаемъ и блистающеса, и тимьяномъ обухаемъ, и хвалами и божественными и пениями святыими оглашаемъ” [16, с. 45-46].

Про будівництво церков та їх оздоблення багато матеріалів подає “Галицко-Волинський літопис”. Пам'ятка збереглась в Іпатіївському списку (XV ст.), Хлебниковському (XVI ст.) та інших списках (відомо шість, за істориком-джерелознавцем М. Ф. Котляром). Між дослідниками точаться дискусії щодо встановлення авторства Галицко-Волинського літопису та його структури. Так, філолог О. П. Лихачова, аналізуючи літопис в Іпатіївському списку, припускає, що він чотири рази перероблювався та доповнювався і тому можна казати про чотирьох укладачів зводу. Дослідниця вважає за можливе першу частину – літописний звід 1246 р. приписувати авторству митрополита Кирила, потім холмському єпископу Іоанну, який доповнив оповідь до 1264 р., року смерті князя Данила Галицького. Літопис Іоанна – 1247–1264 рр. складений у Холмі, перероблений у Володимирі, укладачем наступної частини зводу князя Василя Даниловича. Літописець князя Василька починається умовно з 1263 до 1271 р., року смерті князя Василька. Літописець князя Володимира Васильковича, ймовірно єпископ Євсигній, продовжив опис подій від 1272 до 1289 р. Літописець князя Мстислава Даниловича продовжив оповідь від 1289 до 1291 р. [1]. Іншої точку зору дотримується М. Ф. Котляр. Він вважає “Галицко-Волинський літопис” історико-літературним і публіцистичним твором, який складається з двох частин: літопису князя Данила Галицького (1205–1258 рр.) та Волинського літопису (1258–1290 рр.). Літопис складається з окремих повістей [2]. Історик О. В. Русіна поділяє Волинський літопис на три частини, які висвітлюють події за княжіння у Володимирі-Волинському Василька Романовича, його сина Володимира і небожа Мстислава Даниловича [15]. Натомість П. П. Толочко висловлює припущення про складання галицької частини волинським літописцем, а тому можна говорити про “Володимиро-Галицький літопис”, і також, як і О. П. Лихачова, вважає автором літопису Володимира Васильковича єпископа Євсигнія. Не погоджуючись з думкою М. Ф. Котляра про жанровість твору, вчений наголошує на історичному характері літопису [28, с. 335-336, 344]. Літописознавець В. Ю. Франчук вважає Хлебниковський список “Галицко-Волинського літопису” пам'яткою староукраїнської мови XVI ст. [2, с. 60-74].

В Іпатіївському списку, зокрема під 6767 р. [1259 р.], згадується подія у Холмі за часів князювання Данила Галицького: “Созда же церковь святого Иван, красну и лѣпу...”, “Храмъ прекрасни...”, “Въ лѣто 6768 [1260] Созда же церковь привелику во градъ Холмъ во имя пресвятыя приснодѣвныя Марія, величествомъ, красотою не мене сущих древних, и украси ю пречюдными иконами...”. У Волинському літописі, зокрема, міститься “Князя Володимеря роукописаніє” (заповіт – *О. Ч., Д. К.*) та панегірична частина, в якій докладно розповідається про колекції Володимира Васильковича. Під 6796 р. [1288 р.] літописець записав: “Володимѣрь ... бытъ

книжниць и философъ..”. Далі, ймовірно 1289 року, є такі рядки: “И церковь постави Благовѣщеніа (у Кам’янці – *О. Ч., Д. К.*, тепер м. Камінь-Каширський Волинської області, за М. Ф. Котляром; заснований 1276–1277 рр., згідно даних історика О. М. Дзюби) святія богородица, и украси ю иконами златыми, и съсуды скова служебны а сребрены и Еуаглие опракос оковано сребром, Апостоль опракосъ, и Парамья и Съборникъ отца своего тутю же положи, и крестъ въздвизалный положи. Такожє и у Бѣлску поустрой церковь иконами и книгами”. “У Володимери же скова, и икону пресвятыа Богородица окова сребром [камениемъ] дорогым, и завѣсы золотом шиты, а другиє оксамитниче съ дробницею, и всѣми узорочии украси ю. У епископѣм же у святоа Богородица образ спаса велика окова сребром, Еуаглие списавъ опракос, святый Богородици да, съсуды служебныя жъженого золота съ каменіем драгым Богородици же да” [1].

Отже, наведені фрагменти з літописів дають нам уявлення і про естетичні уподобання людей того часу.

Білоруський дослідник, музеолог О. О. Гужаловський висунув гіпотезу, згідно якої у Полоцькому Софійському соборі та Спасо-Євфросиніївському жіночому монастирі (заснований бл. 1125 р.) існували “скарбниці”, які були сформовані преподобною Євфросинією Полоцькою (в миру княгиня Предислава (1161-1108, Полоцьк – 5 червня (23 травня за старим стилем) 1173, Єрусалим) та двоюрідною сестрою Звениславою (у чернецтві Євпраксія) [5, с. 6]. Спаська церква побудована зодчим Іоанном на замовлення Євфросинії між 1152–1161 рр. (*див. фото 1*).

Проте ці речі, що належали преподобній, були культового характеру, зокрема хрест-релікварій, які Євфросинія поклала у Храм Святого Спаса 1161 р. [25].

Відомо, що при Полоцькому Софійському соборі (збудований у 1044–1066 рр.) існувала бібліотека, яка наприкінці XVI – до середини XVII ст. була вивезена до Польщі. Але немає свідчень, які книги належали саме ігумені Спаського жіночого монастиря [35; 26; 11] (*див. фото 2-4*).

У цьому зв’язку цінними є “бесіди” (проповіді) одного із засновників православної церкви, архієпископа Константинополя Святителя Іоанна Златоуста (роки життя 347–407 рр.). В одній з них він каже: “...храм Божій в Єрусалимі. Це – храм, в якому приносяться жертви (дари – *О. Ч., Д. К.*) та молитви, (відбувались) богослужіння, де (знаходились) святе святих, і херувими, і Завіт, і стамна золота – ці великі знаміння промыслу Божого про народ; де було послано Богом, пророки, які надихають Богом; де облаштування було справою не людського мистецтва, проте мудрості Божією; де стіни усюди блищали численним золотом та (де) незвичайна дорожність матеріалу і ретельність мистецтва, що поєднувались між собою, здавалось, що це тоді був єдиний такий храм на землі” [27, с. 394].

За доби Київської Русі були відомі природничонаукові твори, найдавніші з яких, на думку О. В. Творогова, прийшли з Візантії в XI ст. Так, були поширеними “Шестодневы”. Це своєрідні збірки знань про тварин та неживу природу [9]. Популярності набули “Шестодневи” Василя Великого, Іоанна, екзарха болгарського, Северіана Гевальського, частково Єфрема Сіріна, Григорія Назіанзіна, Іоанна Зла-

тоуста, Анастасія Сінаїта, пізніше – Георгія Пісиди. Зокрема, “Шестоднев” Іоанна, екзарха болгарського, був своєрідною компіляцією творів Василя Великого, Северіана Гевальського, Іоанна Златоуста, Арістотеля та ін. Містив також твори самого перекладача-компільатора. У “Пролозі” сказано, що твір присвячений любителю літератури і просвітництва болгарському князю Сімеону. Дослідниками встановлено, що він загинув у 927 р. Іоанн був екзархом (намісником константинопольського патріарха) в IX–X ст. у Преславі, столиці Болгарського царства [32; 7; 36].

У II–III ст. виникли так звані “Фізіологи”, які ґрунтувались на природничонаукових трактатах античних і східних авторів, частково біблійних переказів. Такі збірники поширювались у Київській Русі через Болгарське, Сербське посередництво. Найдавніший східнослов’янський список датується XV ст. і містить 50 оповідань давньоруського збірника, описи реальних та казкових тварин, рослин та мінералів. На думку філолога О. А. Белобрової, “Фізіолог” (“Слово и сказание о зверех и птахах”) пов’язаний з грецькою елліністичною традицією. Такі слов’янські переклади виникли на болгарському ґрунті у XIII ст. [29].

Вітчизняні дослідники давньої української літератури (М. С. Грицай, В. Л. Микитась, Ф. Я. Шолом) вважають “Шестодневи” та “Фізіологи” своєрідними “природничонауковими” енциклопедіями [4]. Відомі також з цієї доби географічні енциклопедії космографічного характеру. Наприклад, “Християнська топографія” Козьми (Косьми) Индикоплова (того, що плавав до Індії). Цю книгу написав купець, який близько 530 р. здійснив мандрівку до Єгипту, Ефіопії, Аравії. Проте у самій Індії він не був. Постригся у ченці Сінайського монастиря у 547–549 рр. За даними О. В. Творогова, книга містить 12 “семь” глав, в яких Козьма розмірковує про влаштування Всесвіту, подає відомості про неорганічний та органічний світ. Окремі фрагменти цього твору можна вже знайти у рукописах XIII ст., проте повні списки дійшли до нашого часу з XV ст. [9, с. 48-51]. Докладно цей твір проаналізовано істориком О. К. Піотровською. Вона встановила 100 списків у хронологічному діапазоні XV – XIX ст. Частина з них ілюстровані [22; 23]. Філософ-медієвіст В. В. Мільков найдавніший давньоруський список датує 1495 р. і сама “Книга Козьмы, прозваного Индикопловым” (або “Християнська топографія”) була вже відома у Київській Русі у XII – XIII ст., можливо в XI ст. [14].

У добу середньовіччя формуються перші зібрання “кунсткамерного” характеру: колекції архітектурних фрагментів античного часу Ніколи Кресценті у Римі (XI ст.), єпископа Генрі Вінчестерського (XII ст., Англія), кардинала Джордано Орсіні (кінець XII ст.), імператора Священної Римської імперії Фрідріха II Гогенштауфена у місті Лучера (Італія) (XIII ст.), герцога Жана Беррійського (друга половина XIV ст. – початок XV ст.). Це були зібрання “курйозних” речей, творів декоративно-прикладного мистецтва (ювелірні вироби – прикраси, монети, посуд, медалі, меблі, шпалери), а також з’являються колекції творів живопису, зокрема портретів [34; 39].

У XVI – XVII ст. у Європі з’являються перші трактати в галузі музейної справи: фламандського лікаря С. фон Квіккеберга (Кіччберга, Квіхельберга, Квікхе-

берга) (1527–1567) “Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi, complectantis rerum universitatis singulas materials” (“Назви або заголовки великого театру”) (Мюнхен, 1565), Ф. Боцці “Le bellezze della citta di Fiorenza...” (1591), К. Клемента “Musei sive bibliothecal tam private quam publical extructil...” (Ліон, 1635), Й. Зібмахера “De Pinacothecis” (Лейпциг, 1658), лікаря Й.-Д. Майора “Unforgriffliches Bedenken von Kunst – und Naturalienkammern” (Кіль, 1674), а також перше дисертаційне дослідження Й. Рейске “Dissertatio qua pinacothecas, cimeliothecas et societates doctorum in Europa praecipuas breviter ecplicar (...) voluit” (Волфенбюттель, 1685). У 1561 році з’являється вперше у європейській музеєзнавчій практиці і науковий каталог музейних предметів – природничо-історичних колекцій Університету міста Лейдена (Голландія). Створений кабінет “Museo-Naturale” природознавця Улісса Альдрованді (1522–1605) у палаці Болоньї став одним з перших у Європі спеціалізованим музеєм, доступним для відвідування [42, s. 25; 40; 37; 38; 41].

Таким чином, у свідомості людей періоду раннього (V – середина XI ст.) та розвиненого (кінець XI–XV ст.) середньовіччя не було ще вироблене розуміння необхідності створення такого світського просвітницького закладу як музей. Повинен був пройти певний час, коли у культурі суспільства будуть вироблені критерії щодо “музейного” поцінування речей та усвідомлення необхідності збереження та популяризації пам’яток шляхом створення експозицій для широкого кола відвідувачів.

Власне формування наукового підходу до колекціонування припадає на пізніє середньовіччя (XVI – середина XVII ст.) та Новий час.

У добу Відродження та Просвітництва створюються спеціалізовані зібрання, що стало підвалиною для формування музейної мережі у різних країнах, що припадає на другу половину XIX – початок XX ст.

Як показує історія культури, такі сакральні інститути у суспільстві як святилища та храми не наділені музейними функціями. Перш за все церква виконує сакральну функцію у суспільстві і її аж ніяк не можна ототожнювати з музейним закладом. У церквах насправду зосереджувалися і знаходяться високохудожні витвори мистецтва, виконані талановитими, а часом навіть і визначними майстрами, але, як свідчить історія церкви, ставлення її діячів до історико-культурної спадщини не завжди сприяло збереженню пам’яток, а в багатьох випадках призводило до їхнього руйнування.

Подальшого дослідження потребує аналіз структури зібрань природничого та гуманітарного спрямування у країнах Західної, Центральної та Південно-Східної Європи у XVI – XVIII ст.

Джерела та література:

1. Галицько-Волинская летопись. Подготовка текста, перевод и комментарий О.П. Лихачевой. *Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы: XIII век / Вступительная статья Д.С. Лихачева; Общ. ред. Л.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева.* М. : Худ. л-ра, 1981. С. 236–425.
2. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. чл.-кор. НАН України М. Ф. Котляра. К. : Наукова думка, 2002. 400 с.

3. Грицай М. С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я. *Давня українська література.* 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Головне вид-во видавничого об’єднання “Вища школа”, 1989. 414 с.

4. Грицкевич В. П., Гужаловский А.А. *История музеев мира : учебное пособие для студентов исторических факультетов специальности Е 1 – 23 01 12 “Музейное дело и охрана историко-культурного наследия”.* Минск : Белорусский гос. ун-т, 2003. 282 с.

5. Гужалоўскі А. А. *Гісторыя музейнай справы Беларусі : вучэбна-метадычны дапаможнік.* Мінск : БДУ, 2012. 303 с. : іл.

6. Івакін Г. Ю. *Культура Київської Русі. Україна : хронологія розвитку : У 10 т. Т. 2. Давні слов’яни. Київська Русь.* К. : КРІОН, 2009. С. 398–490.

7. Из “Шестоднева” Иоанна экзарха болгарского / Подготовка текста, перевод и комментарии Г. М. Прохорова. Библиотека литературы Древней Руси : В 19 т. Т. 2: X–XII века. СПб. : Наука, 1999. 555 с.

8. “Изборник” (Сборник произведений литературы Древней Руси) / составление и общая редакция тома Л. А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. М. : Художественная л-ра, 1969. 800 с.

9. *История русской литературы XI–XVII веков : Учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 “Русский язык и литература” / Д. С. Лихачев, Л. А. Дмитриев, Я. С. Лурье и др.; Под ред. Д. С. Лихачева.* 2-е изд., дораб. М. : Просвещение, 1985. 432 с., ил.

10. Каулен М.Е. *Музеи-храмы и музеи-монастыри в первое десятилетие Советской власти / М. Е. Каулен.* М. : Луч, 2001. 165 с.

11. Кепін Д.В. Зібрання пам’яток культури преподобної Єфросинії Полоцької. *Церква–наука–суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27-29 травня 2015 р.).* К., 2015. С. 62–64.

12. Климишин О.С., Шидловський І.В. *Природничка музеологія : навчальний посібник / О. С. Климишин, І. В. Шидловський.* Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 208 с.

13. Климишин О. *Основы природничой музеологии / Олександр Климишин.* Львів : Lambert Academic Publishing, 2017. 177 с.

14. *Космологические произведения в книжности Древней Руси : В 2 ч. Часть II. Тексты плоскостно-комарной и других космологических традиций / Изд. подг. В. В. Мильков, С. М. Полянский.* СПб. : ИД “Мирь”, 2009. 629 с. (Серия “Памятники древнерусской мысли : исследования и тексты”). Вып. IV (2).

15. Котляр М.Ф., Русіна О.В. Від Батієвої навали до Люблінської унії. *Україна: хронологія розвитку : У 10 т.* К. : КРІОН, 2009. Т. 3. 696 с.

16. *Литература Древней Руси : Хрестоматия / Сост. Л. А. Дмитриев ; под ред. Д. С. Лихачева.* М. : Высш. шк., 1990. 544 с.

17. Мезенцева Г.Г. *Музеєзнавство (на матеріалах музеїв Української РСР).* К. : Вища шк., 1980. 120 с.

18. Омельченко Ю.А. *Джерела вітчизняного музейництва. Культурологічні студії.* К., 1996. Вип. 1. С. 149–150.

19. Омельченко Ю.А. *Духовність в контексті музейництва: історія, теорія та практика. Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Духовність як основа консолідації суспільства. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник.* К.: Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”, 1999. Т. 15. С. 422–436.

20. Омельченко Ю.А., Данилова Л.О. *Друга підсистема музейництва (історія, теорія, практика). Vita Antiqua.* 1999. № 2. С. 251–257.

21. Омельченко Ю.А. *Формування вітчизняної культурної спадщини. Vita Antiqua.* 2003. № 5. С. 219–230.

22. Пиотровская Е.К. *Древнерусская версия Христианской Топографии Козьмы Индикоплова и “Толковая Палея”.* 1993.

23. Пиотровская Е.К. “Христианская Топография Козьмы Индикоплова” в древнерусской письменной традиции. СПб. : Дмитрий Буланин, 2004. 248 с.
24. Повесть временных лет / перевод с древнерусского Д.С. Лихачева, О.В. Творогова. Комментарии А.Г. Боброва, С.Л. Николаева, А.Ю. Чернова при участии А.М. Введенского и Л.В. Войтовича; ил. М.М. Мечева. СПб. : Вита Нова, 2012. 512 с.: 186 ил.
25. Сарабьянов В.Д. Храм-реликварий Преподобной Евфросинии Полоцкой. К реконструкции первоначального замысла Спасской церкви Евфросиниева монастыря. *История и археология Полоцка и Полоцкой Земли. Материалы VI Международной научной конференции (1–3 ноября 2012 г.) : В 2 ч. Часть II. Спасо-Преображенская церковь Полоцка. История. Архитектура. Живопись.* Полоцк : Полоцкое книжное изд-во, 2013. С. 48—64.
26. Сарабьянов В.Д. Мир книжности во фресках Спасской церкви Евфросиниева монастыря. К вопросу о просветительской деятельности преподобной Евфросинии Полоцкой. *История и археология Полоцка и Полоцкой Земли. Материалы VI Международной научной конференции (1–3 ноября 2012 г.) : В 2 ч. Часть II. Спасо-Преображенская церковь Полоцка. История. Архитектура. Живопись.* Полоцк : Полоцкое книжное изд-во, 2013. С. 79—103.
27. Святитель Иоанн Златоуст. Избранные творения : В 2 т. / Сост. и предисл. Священника Александра Гумерова. М. : Изд-во Стретенского монастыря, 2008. Т. 1. 640 с. (Духовная сокровищница).
28. Толочко П.П. Давньоруські літописи і літописці X – XIII ст. К. : Наукова думка, 2005. 364 с.
29. “Физиолог”. Подготовка текста, перевод и комментарий О. А. Белобровой. *Памятники литературы Древней Руси: XIII век.* М. : Художественная литература, 1981. С. 474—485.
30. Хведась А.О. Розвиток краєзнавчих музеїв в західній Україні в кінці XIX – першій половині 40-х рр. XX ст. Джерела та література. (На матеріалах Волинської, Рівненської, Тернопільської областей) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.06 /Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ, 1997. 22 с.
31. Хведась А. Домусейні форми колекціонування і формування музейних осередків на Волині в XIII – першій чверті XX ст. *Наукові записки Університету “Острозька Академія”.* Острог : Університет “Острозька Академія”, 2000. Вип. 1. С. 219—227.
32. Шестодневъ составленный Иоанномъ ексархомъ болгарскимъ. По харатейному списку Московской Синодальной библиотеки 1263 года слово въ слово и буква въ букву. *Чтения въ Императорскомъ обществѣ Исторіи и Древностей Російскихъ при Московскомъ униА-верситетѣ. Повременное издание подъ заглавиемъ А. Н. Попова.* М. : В Университетской типографии (Катковъ), на Страстномъ бульварѣ, 1879, Июль–сентябрь. Книга третья. С. I–XXVI, 1–6, 1–254.
33. Шестоднев Иоанна экзарха Болгарского как памятник средневекового философствования : сборник / АН СССР, Ин-т философии, Ин-т рус. яз.; Ред.-сост. Пилюгина Н. Б., Мильков В. В. М. : ИФАН, 1991. 189 с. (Памятники филос.-эстет. мысли Древней Руси).
34. Шмит Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк истории и теории музейного дела. Харьков : Союз, 1919. 104 с.
35. Щапов Я.Н. О судьбе библиотеки Полоцкого Софийского собора. *Вопросы истории.* 1974. № 6. С. 200—204.
36. Червоненко О.В. Розвиток природничих знань і передумови створення природничих колекцій в Україні з найдавніших часів до першої половини XVII ст. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. “Історія і філософія науки і техніки”.* 2016. Вип. 24. С. 101—110.
37. Червоненко О. Європейські ренесансні колекції натуралій як історична передумова виникнення природничих музеїв. *Емінак: науковий щоквартальник.* 2017. № 3 (19) (ли-

пень–вересень). Т. 2. С. 131—137.

38. Червоненко О.В. Museo naturale Уліссе Альдрованді та його роль у розвитку природознавства в Європі у XVI ст. *Історія науки і техніки.* 2018. Том 8. Вип. 2 (13). С. 560—572.
39. Юрєнева Т.Ю. Музей в мировой культуре. М. : Русское слово-РС, 2003. 536 с.
40. Arabas I. Przyrodniczy kolekcjonerzy i teoretycy muzealnictwa. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki.* 2009. R. 54. Nr. 1. S. 115—130.
41. Skoczylas J. Początki muzealnictwa geologicznego na ziemiach polskich. *Przegląd Geologiczny.* Vol. 68. Nr. 1. 2020. S. 21—24.
42. Żygulski Z.J. Muzea na świecie : wstęp do muzealnictwa. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe (PWN), 1982. 216 s.: 25 il.

THE DEVELOPMENT OF MEDIEVAL COLLECTING IN EUROPE

Dmytro Kepin, Oksana Chervonenko (Kyiv)

Summary

The article examines the history of collection in 5–17th century at Europe. Written monuments of the Kyivan Rus such as: the Chronicle “Tale of Bygone Years” (“Chronicle of Past Days”) by chronicler Nestor (d. after 1113), “Halych–Volyn Chronicle” are analyzed. These chronicles contain information about secular and ecclesiastical collections. An overview of the monuments of ancient natural science literature has been made.

The institutes in community – culting buildings and temples don’t allot museum functions. The church is endowed with sacred function in society. In temples really conserved and are highly artistic works of art created by talented and even brilliant masters, however, as evidenced by the history of the church, the ratio of its personalities to historical and cultural heritage is not always contributed to the conservation of monuments, and in many cases resulted in their destruction.

In the consciousness of people at that time not yet was elaboration understanding of the need for a secular educational establishment as a museum. Had to pass some time, when the culture of a society would develop criteria for “Museum” values things and the need for preservation and popularization of monuments by creating exposures for a wide range of visitors. In foreign countries of Europe award happens in Renaissance and the Age of Enlightenment.

Key words: collection, museum work, chronicle, church, natural science works, Byzantium, Kyivan Rus, Europe.

Сільвія ПОЛАК
(Ужгород)

КОЛЕКЦІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ РУШНИКІВ У ЗБІРЦІ ЗАКАРПАТСЬКОГО МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

УДК 069.4/.5 : 39 (477.87)

У статті вміщено відомості про музейну збірку лемківських рушників. Відображено особливості декорування, притаманні локальним орнаментальним композиціям, традиційним мотивам, кольоровому забарвленню.

Ключові слова: фондове зібрання, технічні і художні прийоми, орнаментальна композиція, елементи, мереживо.

1

2

3

4

Фото 1. Полоцький Спасо-Свфросиніївський монастир. У центрі – храм Спаса (XII ст.), ліворуч – церква Воздвиження (1897 р.), праворуч – трапезна (1847 р.). Фото Д. В. Кепіна, 2002 р.

Фото 2. Зондаж та макет Софійського собору у Полоцьку. Храм XI – XVIII ст. Фото Д. В. Кепіна, 2002 р.

Фото 3. Фрагмент музеєфікації руїн XI ст. Фото Д. В. Кепіна, 2002 р.

Фото 4. Фрагмент підземної експозиції Музею історії Софійського собору у храмі. Фото Д. В. Кепіна, 2002 р.

Серед загальної кількості музейного зібрання групи “Тканини” (колеритної добірки одягу, скатертин, серветок, покривал, наволочок і т. ін.) виділяємо рушники, кількість яких поповнюється щороку. Як у минулому, так і сьогодні не змінюється хвилююча внутрішня потреба людини до вираження позитивних емоцій, чутливості до краси через призму цього виду рукоділля. Аналізуючи зібрані музеєм рушники етнографічних груп населення нашого краю, цього разу джерелом пізнання обрали рушники закарпатських лемків. Лемки займають села правого берега верхів’я р. Уж (Верховина Бистра, Лубня, Загорб, Стужиця, Домашин, Княгиня, Стричава, Завосино Великоберезнянського району), північно-західну частину Перечинського району – села Новоселиця та Зарічево.

Формувалася збірка лемківських рушників в основному у 1985 році, поповнювалася протягом 2003-2016 рр. під час відряджень на місця їх побутування або ж при безпосередній передачі взірців музею місцевими жителями.

Усього в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту налічується понад 90 рушників з Перечинського району, з них лемківських – 27 од. зб. із села Зарічево; 22 рушника з Великоберезнянського району, з них лемківських – 3 од. зб. із села Верховина Бистра.

Зібрані рушники декоровані як технікою ткання, так і вишивкою. У кількісному співвідношенні тканих витворів нараховується менше. Час їх виконання – 30-50-ті рр. XX ст. Переважна кількість вишиваних рушників виконана у 50-80-х рр. XX ст.

Завданням статті є дослідження опрацьованого матеріалу з визначенням художніх особливостей виконання – відтворення композиційної побудови, використання мотивів, колористики, технічних прийомів. Водночас акцентується увага на функціональному призначенні рушників: щоденного господарського вжитку – ними витирали посуд, тіло, руки; декоративні – ними прикрашали полиці під дзеркалами, мисники; обрядові – як незамінні атрибути родинних свят.

Серед тканих лемківських рушників виділяємо взірці, декоровані: безузорними кольоровими смугами перетикання; смугами, виконаними перебірним тканням з мотивами геометризованого рослинного характеру; поєднанням технік ткання з вишивкою геометризованого рослинного характеру. Практично по всьому Закарпаттю побутували рушники, які виготовлялись простим тканням, не оздоблюва-

лись або оздоблювались на вужчих краях (“писані”, “перетикані”, “у партиці”). Перетикались лише червоними, темно-синіми чи чорними вузькими стрічками [20, с. 157].

Музейний лемківський рушник утилітарного призначення (“утирак”) – короткий, прямокутної форми близький до квадрату, розмірами 69х63 см, виготовлений з домотканого конопляного полотна простого переплетіння. Верхній край підігнутий вузьким рубчиком і прошитий машинною строчкою. Нижній край завершує ручне плетіння з мотивами дрібних трикутників та довгі (20 см) “стряпки”. На відстані 8 см від нижнього краю рушник декорований скромною поперечно-смугастою композицією у вигляді п’яти вузьких смуг, утворених способом перетикання нитками бордового кольору. Рушник призначався для витирання рук, посуду. Виготовлений у 30-х рр. ХХ ст. Придбаний у селі Зарічево у 1985 р. [1].

На рушниках, орнаменти яких виконані технікою перебірного ткання або ж поєднанням цієї техніки з вишивкою “гладь”, наявні кілька смуг – 1, 5, 7. Серед них вирізняється ширша, зазвичай з мотивами геометризаних голівок квітів, в оточенні вужчих смуг з дрібними мотивами, ламаних ліній та смуг перетикання нитками червоного кольору. До слова, найбільш вживаним поєднанням є саме червоний, синій кольори, інколи з незначним введенням чорного. Цю групу музейних лемківських рушників складають 5 од. зб. Рушники виготовлені з домотканого полотна простого переплетіння. За формою переважно короткі, прямокутної форми завдовжки 65-78 см, завширшки 50-52 см. Верхній край підігнутий вузьким рубчиком і прошитий машинною строчкою, нижній – завершують короткі стряпки або ж у поєднанні із ручним плетінням з мотивами дрібних ромбиків. Рушники декоровані орнаментальною композицією переважно завширшки 8-14,5 см на відстані 3-9,5 см від нижнього краю.

Серед кількарядової орнаментальної композиції вирізняється ширша смуга, мотиви якої більші за розмірами, а за формою – у вигляді елементів овальної форми, розет, багатопелюсткових голівок квітів. Цю смугу обрамляють ідентичні: а) прямі, вузькі смужки, виконані перетиканням червоними нитками; б) хвилясті смуги (“кривулі”), виконані перебірним тканням; в) ближче до краю розташовані ряди гострих зубців, дрібних прямокутників. Такими рушниками прикрашали інтер’єр, зокрема полиці [2; 3].

З-поміж тканих наявний рушник, декорований лише однією широкою смугою перебірного ткання в одному червоному кольорі з п’ятьма великими шестипелюстковими квітами та парами листків між ними. Це весільний рушник [4]. За розмірами (122х37 см) виділяється ще один весільний рушник. Він декорований з обох країв широкою смугою з елементами чотирьох восьмипелюсткових розет з хрестоподібною серцевиною. Обабіч розет, на місці їх з’єднання, розташовано вісім пар дволісників. Обрамлення цієї смуги виступають ряди чорних дрібних елементів. Трохи далі щільно розташовані три рядки, утворені шляхом перетикання нитками червоного та сріблястого кольорів [5]. Вищерозглянуті рушники виконані у 50-70-х рр. ХХ ст. і придбані в селі Зарічево Перечинського району (див. фото 1).

З перших десятиріч ХХ ст. лемки рушники оздоблювали й вишивкою. Розглядаючи вишивані рушники з геометричним орнаментом (а їх у добірці чотири), можна зазначити, що вони схожі за принципом побудови композиції, застосуванням певних орнаментальних елементів, кольоровим спектром забарвлення. Традиційно завершуються стряпками довжиною 9, 18, 20 см, а також ажурним вирішенням країв полотна у вигляді смуги ручного плетіння шириною 1-3 см. Полотно виткане на кроснах з бавовняних ниток простим переплетінням. Рушники завдовжки 162, 197, 200, 115 см, завширшки 23, 30, 25 см. Орнаментальна композиція розташована на відстані 3, 6, 8, 12 см від країв рушників. Це широка смуга (23-30 см) із стриманим орнаментом з чітко вираженими елементами геометричного характеру. Частовживаним є мотив великого ромба. На лемківських рушниках ромби з двома усіченими кутами укладені в ряд. Їх внутрішня площина закомпонована меншими ромбами з різною конфігурацією сторін: з прямими контурами, короткими відростками вздовж усіх зовнішніх сторін [6]; східчастоподібними контурами сторін [7]; з відростками на кутах у вигляді “баранячих ріжок” [8].

Серцевиною менших ромбів є: восьмикутна зірка, прямий та скісний хрест, восьмипелюсткова квітка. Обабіч домінуючих ромбів, у кожній заглибині, на місцях з’єднання кутів розміщені половинки, аналогічні вишитим внутрішнім ромбам. Широку центральну орнаментальну смугу обрамляють ряди трикутників, вузькі різнокольорові безузорні смужки. За ними слідує ряди: відростків (“перка”, “баранячі ріжки”), трикутники. Вишивку рушників вирізняє насичена гама переважаючих червоного та бордового кольорів у поєднанні із зеленим, чорним, фіолетовим і крапленням жовтого кольору (див. фото 2). Виготовлені рушники у 80-х рр. ХХ ст. Придбані у 2000-2016 рр. у селі Зарічево.

Вищезгадані складові елементи орнаментальних композицій на рушниках є частовживаними в оздобленні різних видів народного мистецтва. Зокрема, в орнаментиці лемківської одягової вишивки ХІХ – початку ХХ ст. Найулюбленишим та найпоширенішим мотивом був ромб. В орнаментальних композиціях він міг виступати і як самостійний мотив, і як складова того чи іншого візерунка. Поширеними були мотиви: прямі та скісні хрести, восьмипелюсткова розета, зображення жінки-берегині (“головкастий взор”), серця (“сирцята”), меандрові лінії, (“грабельки”) [19, с. 14]. Внутрішню площину ромба заповнювали хрестами, розетами, квадратами, а з початку ХХ ст. – стилізованими квітами (“ружами”) [18, с. 4].

Вишиваних рушників з поєднанням геометричного та геометризаного рослинного орнаментів у музейній колекції налічується 6 од. зб., з них п’ять – весільні. Полотно ткане з бавовняних ниток простого переплетіння. Довжина полотна 134-168 см, ширина – 29-36 см. Декоровані рушники вишивкою з двох протилежних сторін на певній відстані (1,5-9,5 см) від країв. Орнаментальна композиція завширшки 11-38 см розгорнута, в основному, трьома поперечними смугами різної ширини, з яких центральна – ширша. Складовими елементами цілісної орнаментальної композиції є:

1) центральної смуги: ромби, з’єднані кутами, із закомпонованим внутрішнім полем та квіткоподібною серцевиною. Сторони ромбів вирізняються за вирішен-

ням їх сторін і кутів; восьмипелюсткові розети з хрестиком по центру; поєднання антропоморфних та орнітоморфних мотивів;

2) супутні обрамляючі ряди обабіч центральної смуги: квіткоподібні мотиви на коротких стеблах; трикутники з відростками; менші ромби з усіченими кутами; прямокутники;

3) на місці з'єднання великих домінуючих елементів у кожній заглибині вишито мотиви: чотирипелюсткові квіти з пелюстками у вигляді сердець; восьмипелюсткові квіти; стилізовані гвоздики та гілочки з прямими відростками [9; 10; 11].

З-поміж вищерозглянутих весільних вирізняється рушник, декорований з двох протилежних сторін на відстані 3,5 см від країв вишивкою у поєднанні мотивів геометричного, стилізованого, антропоморфного та орнітоморфного характеру. У центральній смугі розміщено найбільші за розмірами мотиви жінки-берегині, які чергуються з чотирма стилізованими ліліями. Обабіч – ряд ламаної лінії (“кривулі”) та ряд з восьми овалів з китицями під ними. Увінчує композицію пара голубів в оточенні віночка [12].

Усі весільні рушники виконані “хрестиком” нитками “муліне” або двоколірною червоно-чорною гамою, або ж червоними, чорними, зеленими, жовтими, рожевими кольорами. Завершує декор ручне плетіння різної ширини (1,5-3 см) з дрібними елементами та звисаючі стряпки довжиною 6-9 см, що значно збагачує витвори.

Весільні рушники дарували старостам, розвішували у наметі (“в шатрі”), де проходило весілля, обабіч ікони над молодими.

Виготовлені рушники у 70-80-х рр. ХХ ст. Придбані в селі Зарічево Перечинського району у 2006–2009 рр. (див. фото 3).

У збірці лемківських рушників налічується п'ять взірців, декорованих вишивкою стилізованого рослинного характеру. Вони короткі, прямокутної форми, завдовжки 72-80 см, завширшки 47-52 см. Полотно ткане з лляних та бавовняних ниток простого переплетіння. Верхній край полотнища підігнутий вузьким рубцем та прошитий машинною строчкою. Під рубцем інколи наявний рядок мережки (“цірки”) з дрібними елементами. На відстані 5-11 см від нижнього краю рушники оздоблені вишивкою стилізованого рослинного характеру, виконаною технікою “хрестик”. Орнамент стриманий, пролягає однією суцільною гірляндою, яка складається з трьох-п'яти вигнутих стебел, щільно розміщених у ряд, з листками овальної форми. На ній яскраво виділяються голівки квітів, зокрема “ружі”, традиційно облюбовані у народному вишивальному мистецтві Закарпаття. Це весільні рушники. Їх роздавали старостам, які закріплювали рушники на поясі з лівого боку [13; 14; 15].

Дещо вирізняється орнаментальна композиція двох інших рушників. Вона складається: зі смуги, щільно закомпонованої трьома голівками великих квітів (“руж”), двох пар менших квітів та бутонів з-поміж ними [16]; стилізованої галузки з листками та грушами, сливами на ній [17]. Ці рушники використовували для прикраслення інтер'єру, оздоблюючи полиці під дзеркалом, мисники. Основне поєднання кольорів розглянутих вище вишивок – соковитий червоний, глибокий бордовий, помаранчевий, різні відтінки зеленого. Декоративне оздоблення полотна допов-

нює ручне мереживо по нижньому краю рушників шириною 0,5-5 см. Воно має вигляд гострих зубців із внутрішньою сітчастоподібною розробкою площини або ж кількох рядків із дрібними ромбиками. Завершують декор довгі звисаючі стряпки (9-13 см). Виготовлені рушники в 40-х рр. ХХ ст. Придбані у 1985 р. у селі Зарічево Перечинського району (див. фото 4).

Пріоритетним завданням музею є дослідження традиційної культури населення Закарпаття. Вивчення локальних особливостей речової основи музейного зібрання спрямовано на його активну популяризацію для культурно-інформаційних потреб громадян, реалізації творчих здібностей поціновувачів традиційного мистецтва.

Джерела та література:

1. Фонди КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР (далі – ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР): 10483/4124. Рушник, с. Зарічево, Перечинський район.
2. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14183/949. Рушник, перебірне ткацтво, с. Зарічево, Перечинський район.
3. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14185/951. Рушник, перебірне ткацтво, вишивка, с. Зарічево, Перечинський район.
4. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14233/979. Рушник, перебірне ткацтво, с. Зарічево, Перечинський район.
5. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14673/1115. Рушник весільний, с. Зарічево, Перечинський район.
6. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14447/1222. Рушник, вишивка, с. Зарічево, Перечинський район.
7. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14816/1200. Рушник, вишивка, с. Зарічево, Перечинський район.
8. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 15386/1511. Рушник, вишивка, с. Зарічево, Перечинський район.
9. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14448/1223. Рушник весільний, с. Зарічево, Перечинський район.
10. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14671/1113. Рушник весільний, с. Зарічево, Перечинський район.
11. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14672/1114. Рушник весільний, с. Зарічево, Перечинський район.
12. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14670/1112. Рушник весільний, с. Зарічево, Перечинський район.
13. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 10482/4123. Рушник весільний, с. Зарічево, Перечинський район.
14. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14668/1110. Рушник весільний, с. Зарічево, Перечинський район.
15. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14669/1111. Рушник весільний, с. Зарічево, Перечинський район.
16. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14455/1072. Рушник, с. Зарічево, Перечинський район.
17. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14667/1109. Рушник, вишивка, с. Зарічево, Перечинський район.
18. Коцан В. В. Народний одяг лемків Закарпаття (особливості традиційного народного вбрання ХІХ – першої половини ХХ ст.): літературно-художнє видання. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 15 с.
19. Сологуб-Коцан Т. Я. Орнаментальні мотиви народної одягової вишивки лемків Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. (на прикладі взірців вишивки з колекції Марії Грицак та фондової збірки традиційного лемківського вбрання): реферат. *Архів КЗ “Закарпатський народний музей архітектури та побуту”*. Ужгород, 2010. 29 с.
20. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2010. 416 с.

COLLECTION OF THE LEMKO TOWEL IN THE STOCK COLLECTION OF THE TRANSCARPATHIAN MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE

Silvia Polak (Uzhhorod)

Summary

The article contains information about the museum collection of Lemko towels. The specific features of decoration inherent for local ornamental compositions, traditional motifs and colors are shown in the article.

Key words: stock collection, technical and artistic methods, ornamental composition, elements, lace.

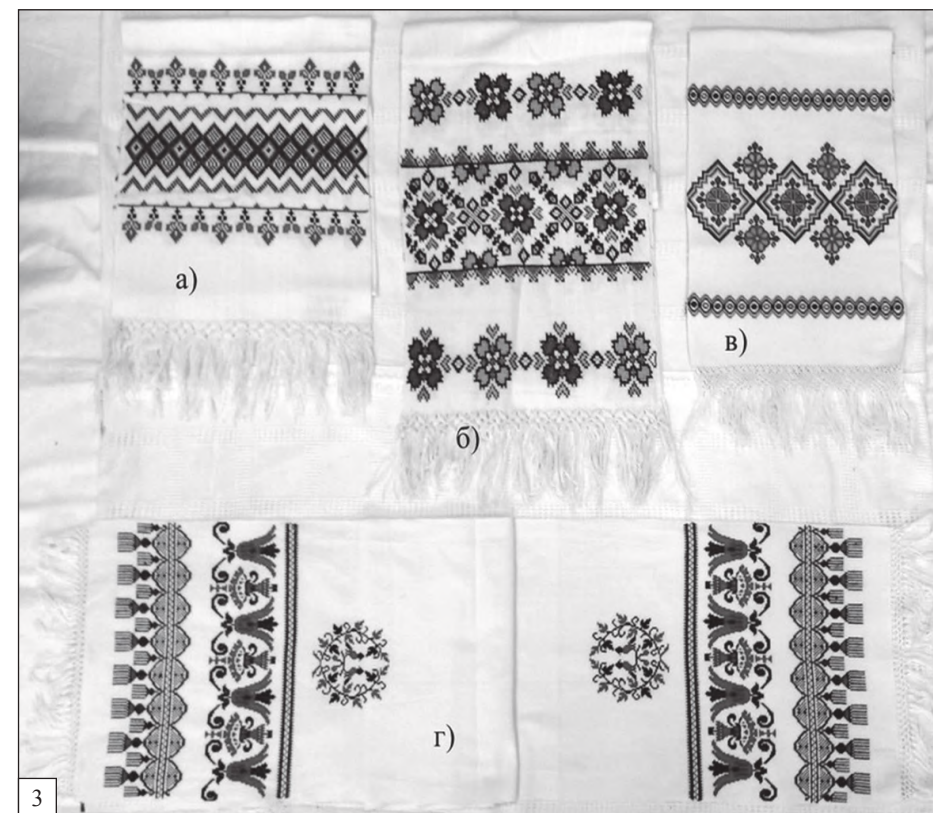
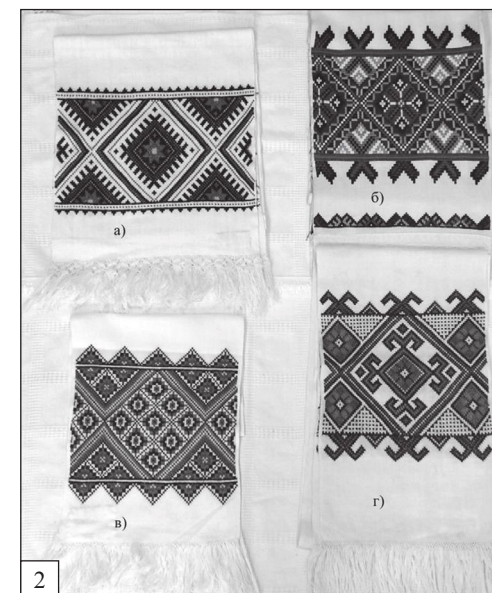

Фото 1.

- а) Рушник. Домоткане полотно, ткацтво. 30-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 10483/4124.
 б) Рушник. Домоткане полотно, перебірне ткацтво. 50-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14183/949.
 в) Рушник. Домоткане полотно, перебірне ткацтво, вишивка. 50-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14185/951.
 г) Рушник. Домоткане полотно, перебірне ткацтво. 50-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14233/979.
 д) Рушник весільний. Домоткане полотно, перебірне ткацтво. 70-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14673/1115.

Фото 2.

- а) Рушник. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 80-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14447/1222.
 б) Рушник весільний. Домоткане полотно, вишивка. 80-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14816/1200.

- в) Рушник. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 80-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 15387/1512.
 г) Рушник. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 80-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 15386/1511.

Фото 3.

- а) Рушник весільний. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 80-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14446/1221.
 б) Рушник весільний. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 80-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14448/1223.
 в) Рушник весільний. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 70-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14671/1113.
 г) Рушник весільний. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 80-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14672/1114.

Фото 4.

- а) Рушник. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 40-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 10482/4123.
 б) Рушник. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 50-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14668/1110.
 в) Рушник. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 50-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14669/1111.
 г) Рушник. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 60-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14455/1072.
 д) Рушник. Домоткане полотно, вишивка “хрестик”. 50-ті роки ХХ ст. Село Зарічево, Перечинський район. ФКЗ “ЗМНАП” ЗОР: 14677/1109.

Марта ЦИМБРОВСЬКА
(Львів)

КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОРУДИ СУКНОВАЛЬНІ (ФОЛЮША) З СЕЛА ПИЛИПЕЦЬ МІЖГІРСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

УДК 39: 725.42 (477.83/87)

У статті описано технічні та конструктивні характеристики споруди водяного фолюша, параметри складових частин, принцип дії механізму, особливості процесу збивання сукна в ступі. На підставі архівних джерел та наукових публікацій автором наведені народні назви складових елементів водяного колеса, механізму та будівлі сукновальні і валила.

Ключові слова: сукнарство, фолюш, валило, виробничі будівлі.

Сукновальня (народна назва “ступа” або “фолюш”) – це пристрій для валяння (фолювання) вовняних тканин (сукна) за допомогою гарячої води.

Процес фолювання (валяння) має на меті:

1. Очищення сукна від жирів, якими забруднена вовна під час і після ткання (а також ткацького клею), шляхом механічного збивання в гарячій воді. В результаті очищення сукно стає м'яким та розпушеним.

2. Надання тканині загушеної поверхні та, як результат, меншої теплопровідності.

Первісно сукно збивали вдома примітивним способом топання ногами у ступах з гарячою водою: *“В хату вносили велике видовбане в грубій колоді корито і ставили його біля стола. До корита вкладали сукно і поливали його кип'ятком. Коли вода децю простигла, топтали його босими ногами, поступаючи вздовж корита. Під час того раз-враз поливали сукно гарячою водою і продовжували топання, поки сукно достаточо не згустіло”* [6, с. 60].

Очевидно, що така технологія вимагала значних людських зусиль і не могла задовольнити зростаючих потреб господарств, де годівля великої кількості овець і виготовлення сукна вимагали більш ефективних засобів виробництва.

Згадки про перші сукновальні з використанням сили води в Західній Європі походять з XII ст., а на території сучасної Польщі – з XIV ст. Найдавніші письмові згадки про водяні фолюші на території сучасної Західної України відносяться до XV ст., зокрема на Сокальщині. Особливо багато фолюшів було в Станіславській і Тернопільській областях. До 1940 р. в деяких селах Станіславської області було по три фолюші, наприклад в с. Річці, Жаб'ю, Брустурах, Яворові [6, с. 60]. В гірських селах виготовляли багато сукна, тому ступи були майже при кожному водяному млині, а в таких селах як Білоберізка, Краснолів, Космач, Богдан і Яблониця, було по три і більше ступ [3, с. 133]. Сукновальні (“фолюші”, “ступи”) були відомі на Бойківщині вже в XVI ст. Ю. Гошко зазначає, що ступи зафіксовані лише в актах перевірки королівщини. В Дрогобицькому старостві не відмічено ступ, а в Самбірському ступи були в селах: Мшанець, Плоскому, Головецькому, Розлучі,

Жупане, Кривці, Висоцькому, Борині, Яблонові, Ластівці, Рикові, Ясениці-Замковій. Збереглася згадка, що в 1482 р. в Березові був млин і сукновальня [3, с. 133].

Порівнюючи нерівне становище цехових майстрів-сукнарів у середньовічних містах та локальних виробників у селах, Антон Мачак пише: *“...треба звернути увагу на воєводства белзкі та руські, де годують багато овець, при відносно невеликому міському виробництві. Звідти також маємо відомості про фолюші, в яких валяють сукно протє, чи так звані гуні (Mat. Reg. Pol. Sum. t. IV 4546 (1524 r.), AGAD AS XLVI 47, f. 107 v (1616 r.)”* [11, с. 141].

В той же час В. Кобільник зазначає про існування окремих спеціалізованих центрів сукнарства на території Бойківщини: *“В цілїм Жукотинї нема ступ, та ніхто з Жукотинських газдів не вмїє на них робити. Сукно “на биття” відвозять до ступ в Топільниці, а навіть до Старого Самбора”* [7, с. 61]. Ю. Гошко, посилаючись на *Dodatek nadzwyczajny Gazety Lwowskiej*, пише про значні обсяги виробництва і торгівлі сукном, так *“згідно з офіційними даними, в Галичині на 1846 р. було 1227 суконників, тобто тільки тих, що займались сукнарством як промислом”*.

Нині сукновальні можна побачити лише в музеях просто неба. Так, у Закарпатському музеї народної архітектури та побуту в Ужгороді 1974 року було відтворено сукновальню за зразком виявленої на Хустщині у Монастирці – селі, що славилося водяними млинами. На місцевому потічку Чеховець було аж 13 млинів, що виконували різноманітні роботи, зокрема і збивали сукно [8, с. 112]. У львівському скансені експонується фолюш кінця XIX ст. з села Пилипець Міжгірського району Закарпатської області. В обох музеях біля сукновалень є також пристрої для прання і розпушення ліжників, так звані “валила”.

Фолюш з с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області належав Гулану Івану Івановичу, придбаний до музею 25.04.1968 р. (див. фото 1) і встановлений в етнозоні “Бойківщина” на характерному горбистому рельєфі (див. фото 2). Він являє собою невеличку сільську фабрику для збивання і валяння вовняних тканин, куди входить цілий комплекс пристосувань і простих механізмів.

До складу комплексу входять: маленька зрубна будівля без стелі, в якій встановлено механізм для збивання вовняної тканини, котел для нагрівання води з жолобками для подачі холодної води у котел і гарячої у корито, наливне водяне колесо, закріплене на валі з перами, зруб для фіксації осі валу, жолобок, що регулює подачу води на колесо, жолоб для подачі води на водяне колесо, великий жолоб для розподілу води, валило для остаточної обробки (валяння ліжників) (див. фото 3-4).

Зрубна будівля. Прямокутний зруб з добре припасованих смерекових колод та кругляків, внутрішнім розміром в плані 5,64 x 3,64 м. Вінці зрубу з смерекового кругляку 160-280 мм, протесані, з'єднані на кутах в простий двосторонній замок з випуском. Підвалини смерекові, протесаний кругляк 200-250 мм. Вхідні двері на бігуні, розташовані в південній причілковій стіні, розмір дверного отвору 730x1150 мм. В західній стіні два невеличкі віконця 330x370 мм, очевидно – первісно волокові, при відтворенні в музеї встановлено глухі віконні рами на чотири шибки. В східній стіні знаходиться велике “вікно” для випуску валу (980 x 780 мм). Підлога в будівлі фолюша – глиняна долівка з пониженням на 50 см в місці знахо-

дження механізму. У фолюші з Пилипця нема стелі, а також відсутній комин для виведення диму від котла. Дах двосхилий, покриття по дерев'яних кроквах з кругляків Ø140-160 мм. Крокви перев'язані горизонтальними бантинами з кругляку Ø 120-140 мм. Оригінальне покриття даху дранкою завдовжки 700-800, завтовшки 15-25 мм не збережене, під час відтворення в музеї було замінене на покриття гонтом в два шари.

Фолюш міг включати не одне, а кілька приміщень. Так, в актах Самбірської курії з половини XVIII ст. згадується будинок – “фолюшня” з трьома вікнами в с. Гнила (нині Карпатське). Цей фолюшний будинок-“ступа”, збудований в зруб, складався з двох приміщень. В одному обробляли сукно, в другому жив фолюшник, який мав там же склад готової продукції. Тут відпочивали замовники [2, с. 131]. Фолюш також міг входити до так званих “промислових комбінатів”, коли він був об'єднаний найчастіше з млином чи тартаком, ступою для подрібнення зерна, рідше олійнею. В таких комбінатах кожен вид виробництва знаходився в окремому приміщенні або навіть окремій будівлі.

В інвентарних описах часто згадується бруд та задуха всередині приміщень, де збивали сукно: “Під час фолювання всередині будинку повно пари, що бухає від сукна, политого гарячою водою, і диму, що осідає на стелі та стінах, покриваючи їх товстим шаром сажі” – описують Рейхмани [13]; “Стіни фолюша в Вітові покриті густим шаром вовни, розбитої ударами ступарів, і вона прилипає до сажі, якою покритий будинок зсередини” [11, с. 89-90].

Механізм для збивання вовняної тканини встановлено в північно-східній частині зрубною будівлі, підлога під механізмом понижена на 50 см. До складу механізму входить одна пара **молотів-“клепачів”** (“наголовачі”, “макогоні”, “довбні”, “ступарі”), встановлених на дерев'яному каркасі, та “корито” (“валія”), в якому безпосередньо проходить процес збивання вовняної тканини (див. фото 5).

Ефективність процесу фолювання значною мірою залежала від кількості, ваги та відповідного розміщення ступарів. Б. Барановський твердить, що в великих ступах знаходилося по 4 або навіть 8 ступарів [10, с. 49]. У той же час польський історик техніки та етнограф Генрик Йост згадує фолюші тільки двох типів – малі на одну пару молотів і великі – на дві. Фолюш з Пилипця має одну пару молотів, висота молота 850 мм, ширина 240 мм і глибина 280 мм, довжина руків'я 2,23 м (див. фото 6).

Корито (“валія”), в яке вкладали тканину – це суцільна колода Ø 600 мм, завдовжки 1,4 м з видовбаним в ній гніздом. Гніздо перегороджене вертикальними стояками з дощок, які направляють рух молотів у строго вертикальній площині і не дають їм розхитуватись вбоки. Молоти-клепачі працювали попарно, тому для кожної пари молотів видовбували окремі заглиблення в одній довгій ялиновій колоді. Наприклад, фолюш на дві пари молотів з с. Явірки коло Щавниці, що нині в експозиції Музею етнографії в Кракові, має корито Ø 650 мм і завдовжки 3,75 мм.

Обертальна сила від водяного колеса передається до молотів через **вал**, довжиною 4,15 м – сосновий кругляк Ø 400 мм, обтесаний у вигляді восьмигранника. Кінці вала конусоподібні, окуті металевими обручами. В місцях опирання у вал

вставлені металеві чопа, що виступають з вала на 8 см і виконують функцію підшипників. На вал припадає основне динамічне навантаження від роботи фолюша, тому його розміри конструктивно визначені та обмежені: “Довжина вала відповідає довжині ступи, а також ширині водяного колеса та стін фолюша, через які проходить вал, що разом дає 6-7 м простору між підшипниками вала. Якщо врахувати, що приблизно всередині довжини вала є значні сили, поперечні до його осі, і що він піддається постійним вібраціям від ударів ступарів по ступі та подальшим вивільненням тиску на осі лопастей, ми повинні визнати, що подальше подовження вала було б технічно неможливим” [11, с. 89]. Саме тому вал, як і колесо, є найбільш вразливою частиною механізму і в інвентарних описах найчастіше згадується про їх поганий стан чи необхідність ремонту.

У вал навхрест врубані два дерев'яні (ясеневі) бруси, так звані “**пера**” (“плечі”, “метачі, “метанки”). Пера, обертаючись разом з брусом за годинниковою стрілкою, почергово зачіпляючи, піднімають то один молот, то другий: “Скоро плече ударить у чоло макогона, підносить його до гори, а скоро чоло помине, паде макогін у ступу, і так іде раз по три раз” [9, с. 155]. Оскільки в першому ступарі зуби довші з одного краю, то він б'є і, завдяки конічній формі корита, піднімає складку сукна, другий має довші зуби з протилежного боку, тому він при падінні б'є і одночасно перевертає цю складку. В такий спосіб безперервно ступарі б'ють і перевертають усі складки. Видовжені чотиригранні балки (руків'я молотів), до яких кріпиться ступар, називаються “**батогами**”. Вони в свою чергу на певній відстані вмонтовані в “нивиці” [3, с. 131].

Під час роботи фолюші створювали значний шум: “Gdy folusz jest w ruchu, slychać nieustannie rytmiczny stukot stęporów opadających i uderzających w miechowate wyżłobienia stępy” [13]. В. Залозецький писав, що в селі Річці в 1870-х роках було 15 млинів, при яких працювали ступи, і стукіт молотів було чути далеко за село [3, с. 133].

Кожні 2-3 години ступи зупиняли, сукно перебирали, щоб воно не заплуталось і не зіпсувалось. В гнізда вкладали по 30-35 мір сукна (міра – приблизно 70-80 см), заливали його теплою водою, яка невеликим струменем стікала зверху по ринвах. Для очищення сукна від жирів до води також додавали різні хімічні речовини (луг, мило, сечу тощо) [11]. Валяли сукно 1-2 доби, поки воно не стане густе і на поверхні з'явиться “барва” – дрібні ворсинки.

“Валяння сукна не вимагає інтенсивної праці людини, бо весь процес виконує фолюш. Треба тільки пильнувати, щоб рівномірно допливала гаряча вода і пересувати сукно в ступі, хоча при відповідному налаштуванні типу ступарів та ступи, навіть це відбувається частково автоматично” [11].

Для нормального перебігу технічного процесу збивання потрібна постійна подача гарячої води. Для цього у зрубній будівлі встановлено **котел** Ø 750 мм в гнізді із каменю, під яким постійно горів вогонь і нагрівалася вода. Ян та Стефан Рейхмани згадують, що вогонь під котлом потрібно було розпалювати всю ніч перед закладанням сукна в ступу [13]. В фолюші з Лопушної, що зараз знаходиться в скансені в Зубриці-Гурній, знаходилося два невеликі котли на воду Ø 550 мм. Кот-

ли з міді або крутого заліза з товстими стінками, були вмуровані в піч, вимуровану з каменю на глиняному розчині [14]. В інвентарному описі 1678 року (WAP Poznań, Acta dispensatorum Posnaniensium, г. 1678, f. nlb.) стану будівлі фолюша, що належав лавнику і писарю Яну Цешкевічу, попри поганий стан будівлі, згадується добрий мідний котел: *“Пери за все котел мідний добрий до цього фолюша належить... Ступа дубова на чотири ступарі добра, ступарі однак погані і треба нових. Вал в колеса поганій, поламаній, колеса нового треба, залізо однак в ньому добре, стіни дильовані добрі... від котла комин вивести треба, дах місцями порозсхався ...”* [11, с. 86].

Вода надходила до котла по **ринві**, що проходила від жолоба через отвір в північній стіні. По такому ж жолобу гарячу воду подавали від котла в корито, в якому збивалася вовняна тканина. Вищезгадані жолоби видовбані у напівкругляках Ø 140-170 мм.

По таких самих ринвах холодна вода надходила також в місця опирання вала, тим самим зменшуючи тертя і охолоджуючи його металеві осі. Про функціональне призначення цих ринв чітко вказує Катажина Сильковська: *“До технічних пристроїв фолюша належить також друга ринва, влаштована вздовж вала, що подає воду для охолодження і змащення водночас дерев'яної підвалини”* [14, с. 4]. Аналогічний тип охолодження вала був застосований в млині з с. Либохора Сколівського району, що зараз експонується в Музеї народної архітектури та побуту у Львові.

Водяне колесо, типу “коречник” – наливне, кріпиться на валі і служить для передачі енергії води в обертальний рух вала. На валі воно кріпиться наскрізно врубаними у вал чотирма брусами (“раменами”) 120x80x1420 мм, які розташовані попарно і навхрест. “Рамена” у валі розкріплені клинами. Додатково колесо стягують чотири металеві анкери-стяжки Ø 20 мм з різьбою на кінцях, що проходять через краї “рамен”.

Зовнішній розмір колеса Ø 1500 мм, внутрішній – Ø 1000 мм. Кожна бічна стінка колеса (“блят”) збита з шести сегментів з дощок товщиною 60 мм. Дно колеса зашите дошками-“днищами” 60x30x620 мм, з'єднаними між собою в пази. Лопасті, а їх 14, розташовані під кутом 40 градусів до радіуса колеса в сторону, протилежну напрямку руху води. Лопасть складається з двох дощок завтовшки 30 мм: нижня частина лопасті, що знаходиться в площині радіуса, називається “корчівка”, а верхня дошка, що в площині 40 градусів до радіуса – “снозом”. Вони утворюють відкриті скриньки, в котрі попадає вода і обертає колесо.

Наливне колесо скринькової конструкції знаходиться нижче жолоба, по якому подається вода. Верхньоналивне колесо є продуктивнішим від підливного (з нижнім боєм), оскільки не залежить від рівня води і швидкості течії ріки чи потоку. Вода подається по жолобах згори і, попадаючи в корито, змушує колесо обертатися не лише силою течії, але й власною вагою. Позитивну роль тут відіграє і вага самого колеса [7, с. 266].

У випадку коли в одному комплексі знаходилось кілька різних виробництв, так звані промислові комбінати, кожен з цих механізмів мав окреме колесо, оскільки

технічні знання трансмісії для розподілу сил були фактично були невідомі народним ремісникам.

Зовнішній кінець вала опирається на зруб. **Зруб для фіксації осі вала** прямокутний (2500x900 мм) із 4 кругляків Ø 150-190 мм, з'єднаних “в замок з випуском”. По довшій осі симетрії встановлено балку-“вальницю” (200x250 мм), на яку лягає вісь вала. В місце опирання вала ринвою подається холодна вода для охолодження і зменшення тертя.

Незалежно від типу водяне колесо вимагало застосування достатньої кількості води та відповідної швидкості потоку. Для цього необхідно було спорудити цілий ряд гідротехнічних споруд: *“У лотоки біжить вода з ріки млинівкою (осібним ровом); аби з ріки звести воду у млинівку, треба ріку загатити; в тій цілі покладені у ріці раки (ковбки з двома похилистими ногами) ногами у її дно; раки ті сповні з собою поземими ребрами з коленого дерева, до яких прибивають лати, а ті накидають фосою, лозиною, каменем. Так загачена в часті вода іде млинівкою під млин, де дно її вибите помостом а боки обставлені острубом; там спирає воду випуст (поперечна стіна) з дверима; двері мож підносити в міру, як треба води на лотки, коли млин меле, а коли ні, спустити, щоби вода відпливала боком”* [8, с. 155]. Довжина каналів часто досягала декількох сотень метрів, іноді навіть 1 кілометр. Наприклад, довжина “млинівки” в млині-ступі з с. Боглярка (зараз експонується в Музеї української культури м. Свидник, Словаччина) становила 100 м, в млині с. Луково Іршавського району (власники родина Сенінців) довжина млинівки становить 300 м, а в млині у с. Імстичово Іршавського району (власники родина Биб) вода подається каналом-млинівкою, що відгалуджується від потоку Бистрий на півкілометра вище за течією [8, с. 78, 84].

Вода з млинівки чи з потоку подається на систему жолобів-“лотоків”, що розподіляють її на різні механізми. У фолюші з Пилипця водорозподільна система лотоків складається з великого та малого жолобів. **Великий жолоб (лоток) для подачі води** – прямокутний короб 500x1450 мм. Короб збитий із дощок в один шар завтовшки 35 мм і встановлений на прямокутному зрубі 4300x1650 мм. У торці великого жолоба знаходяться два “шлюзи” 650x500 мм, збиті з дощок. Один з них подає воду в **малий жолоб**, що доправляє воду до колеса, а другий направляє воду в гірський потік. У бічній стіні великого жолоба знаходиться третій шлюз для розподілу води в “валило”. Система шлюзів дозволяє зупиняти подачу води повністю, а також регулювати рівень та силу потоку.

Малий жолоб (лоток) для подачі води на колесо – прямокутний короб, сформований із трьох граней. Короб збитий із дощок в один шар завтовшки 50 мм і встановлений на опорах у вигляді прямокутних рам із кругляків Ø 120-150 мм.

Над колесом малий жолоб переходить в інший менший **жолобок для регуляції подачі води на колесо**, розміром 350x250x2000 мм. Кінець жолобка, в місці опирання на малий жолоб, обмотаний шнуром і закріплений до жердки. Ця жердка проходить паралельно до вала через стіну будівлі всередину приміщення. Майстер-фолюшник, натискаючи на жердку, як на важіль, піднімає або опускає жолобок. Коли жолобок піднятий, вся вода з жолоба попадає на колесо, коли опущений

– оминає його і механізм можна заповільнити чи зупинити. Це просте пристосування дозволяє керувати фолюшем, не виходячи з приміщення.

Окремим простим пристроєм в комплексі фолюша з с. Пилипець є “валило”. Валила використовують для звичайного прання і полоскання, та насамперед – для обробки виробів з овечої вовни, зокрема ковдр-“ліжників” і теплих курток-“гунь” [8, с. 108]. “**Валило**” (“валяльня”, “валюха”) має форму конуса, що складається з двадцяти сегментів (“клепок”) – дощок з трикутними зрізами, які з’єднані в дерев’яному крузі – **хрещаку** Ø 500 мм. Діаметр валила 1500 мм. У верхній частині конуса клепки міцно змотані між собою дротом і обкладені камінням. Василь Коцан зазначає, що верхня частина клепок також перепліталась ліщиновим або вербовим пруттям [9, с. 68]. Конструктивною особливістю валила у Львівському скансені є також те, що воно закрито вгорі дошками, ліжники закладали до середини через відкидний люк. Вода до валила надходить з великого жолоба закритим дощатим коробом завширшки 300 мм.

В. Пилипчинець у своїй замітці в газеті “Срібна земля – Фест” за березень 1998 р. наводить інформацію, яку записав у 74-річного мешканця с. Лозянський Міжгірського району Василя Юрика. Той займався будівництвом валил з 19 років, перше з них точно скопіювавши з валила, збудованого його тестем. В. Юрик розповів що “глибина посудини не має перевищувати 80 см, діаметр має становити 1 м 60 см, а висота падіння води – півтора метра” [8, с. 108].

В. Шухевич так описує роботу валила: “При стіні віпусту млинівки стоїть валило, велика бочка у споду вузла, в горі зубчаста з дірами; по при один бік валила іде упадом (прямовисною скринкою без дна) вода з віпусту з великою силою у валило, де валєє ліжники (обертає ними на всі боки), а сама відпливає зубцями і дірами” [9, с. 155-156].

“Цей збірник був з’єднаний спеціальною дерев’яною трубою – горловиною довжиною 1,5-2 м, що звужувалася донизу і мала у нижньому кінці 30-35 см, з другим конусовидним збірником – кошем. Верхня частина цього коша мала вигляд майже квадрата – 1,30 x 1,50 м, в бокових стінках якого знаходились прорізи для витікання надміру води. В літні теплі дні у такий кіш кидали два-три ліжники, які під сильним струмом води, що попадала горловиною до коша, обертались впродовж 10-15 годин” [2, с. 131].

“Ліжники (три-чотири) вміщували в посудину прямокутної або конусоподібної форми, туди по жолобу підводили воду з млинівки, яка, падаючи з висоти, безперервно обертала ліжники в різні боки. Пряжа у воді трохи пом’якшувалася, і під ударами струменя на поверхню витягувалися кінчики волокон вовни, в основному ниток піткання. В результаті ліжники “звалювалися” до відповідної щільності, а на їх поверхні утворювався густий довгий (4-6 см) ворс. Процес валяння тривав одну-дві доби. Після валила ліжники висушували” [3, с. 134]. “Ліжник, що був перше убитий, твердий, став у валилі м’який, волохатий” [9, с. 156].

На відміну від фолюшів, кілька автентичних валил все ще існують на території Закарпаття: при млині у селах Мала Уголька Тячівського, Буковець та Пилипець Міжгірського, а також Видричка та Квази Рахівського районів [5, с. 68].

Проста безвідказність механізму фолюшів очевидна. Але такий механізм і спосіб виготовлення сукна мав один серйозний недолік – низьку продуктивність. За словами Рейхманів, фолюш міг обробити протягом 24 годин близько 30 м грубої, рідкої тканини, виготовленої в домашніх майстернях і доставленої власниками до фолюша; з цієї кількості виходило лише близько 16 м готового сукна. Про фолюшників говорили, що “вони живуть з того, що інші втрачають”, оскільки під впливом фолювання тканина, що постачалась господарем, зменшувалась приблизно на 30-50% [13]. Виткане полотно (“постав”) ще задалегідь, вдома складали вдвічі і прошивали по краях, а принісши у сукновальню, складали у корито “гармошкою” (“у фавди”) [8, с. 111]. Кожен відріз полотна був позначений клієнтом (ініціали, ім’я, назва села, чи знаком, наприклад, коса), щоб не переплутати власника сукна.

Фолюші працювали сезонно, а не цілий рік, майже постійно у квітні та травні, коли було багато води, а влітку – після тривалих опадів. Замерзлі річки чи струмки також ускладнювали запуск водяного колеса, взимку потрібно було розбити замерзлу воду в дерев’яних жолобах залізними молотками. Повені, що знищували фолюші, також була перешкодою [13].

Розвиток промисловості та поширення фабричного сукна призвели до того, що у другій половині XIX ст. більшість ступ уже не діяла. Використання водяного колеса замінили водяні турбіни та парові двигуни. Лише в деяких гірських селах збереглися сукновальні, в яких продовжували вибивати сукно навіть у 20-30-х роках XX ст. [2, с. 132]. На сьогодні фолюші належать до зниклого народного промислу, а унікальні механізми і їхня конструкція фактично не вивчена. Збереження та вивчення їх конструктивної структури, способу діяльності, популяризація знань про ці об’єкти народного будівництва першочергово належить до сфери діяльності музеїв просто неба.

Джерела та література:

1. Архів Музею народної архітектури і побуту у Львові. Науково-технічна документація. Справа НТД-10 (Зона “Бойківщина”. Фолюш з с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області, А-28).
2. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ : Наукова думка, 1983. 304 с.
3. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ : Наукова думка, 1987. 472 с.
4. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 7. С. 15—66.
5. Коцан В. Народне будівництво та побут румун Закарпаття кінця XIX – першої чверті XX ст. (на прикладі експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту). *Русин*. 2009. № 4. С. 57—72.
6. Сидорович С. Ткацтво. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 1. С. 49—81.
7. Сополіга М. Народна архітектура українців Словаччини. Свидник : Музей української культури у Свиднику, 2016. 351 с.
8. Український млинологічний журнал. Випуск другий. Харків – Київ : Видавець Олександр Савчук, 2019. 304 с.; 545 іл.
9. Шухевич В.О. Гуцульщина : в 5 томах / Володимир Шухевич (репринтне видання 1899-1908 pp.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.
10. Baranowski V. *Polskie młynarstwo*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1977.

11. Sukiennictwo wielkopolskie XIV-XVII wiek. Praca zbiorowa pod redakcją Mariana Małowista. Warszawa : PAN, 1955.

12. Jost H. O ZABYTKACH WIEJSKIEG O PRZEMYSŁU NA TERENIE PODHALA. URL: http://cyfrowaetnografia.pl/Content/472/EP_VI-21_Kronika.pdf

13. Porębska-Kubik E. GINAŃCE ZAWODY. URL: <http://muzea.malopolska.pl/interpretacje/-/a/ginace-zawody>

14. Sułkowska K. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH FOLUSZA BĘDĄCEGO CZĘŚCIĄ EKSPOZYCJI MUZEUM ETNOGRAFICZNEGO W KRAKOWI, KRAKÓW 2011. URL: <https://docplayer.pl/17186008-Program-prac-konserwatorskich-folusza-bedacego-czescia-ekspozycji-muzeum-etnograficznego-w-krakowie.html>

CONSTRUCTIVE FEATURES OF THE FULLING MILL (FOLUSH) FROM THE VILLAGE PYLYPETS OF MIZHGIRYA DISTRICT, TRANSCARPATHIAN REGION

Marta Tsymbrovska (Lviv)

Summary

The article describes the technical and design characteristics of the fulling mill, the parameters of its components, how the mechanism works, features of the process of whipping the wool cloth. On the basis of archival sources and scientific publications, the author gives folk names to all of the water wheels' parts, mechanism and building structure.

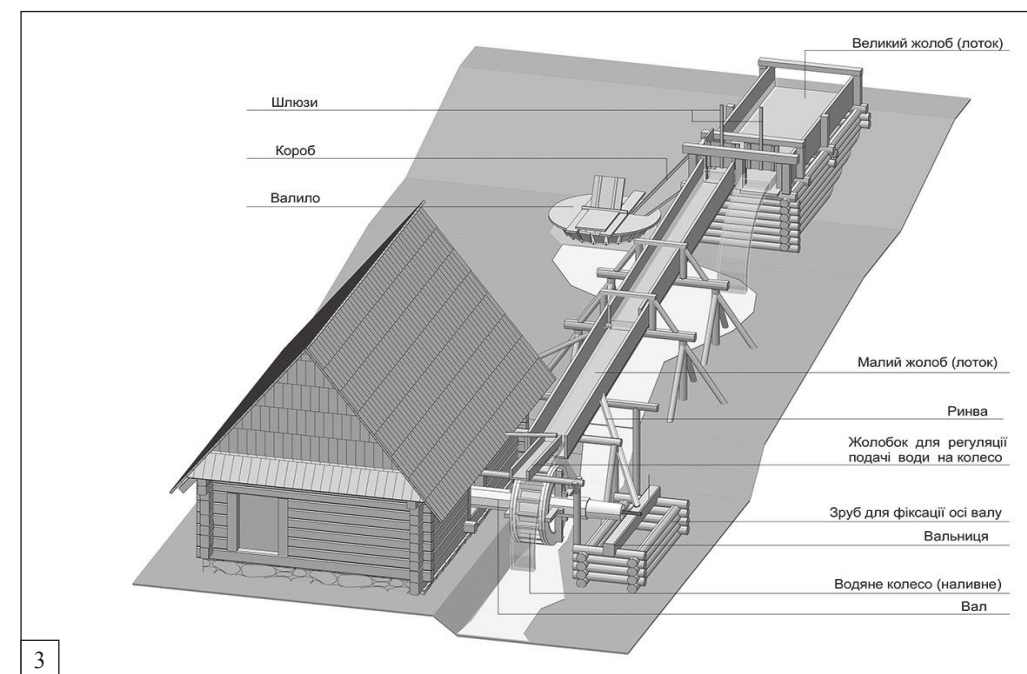
Key words: wool cloth fulling, fulling mill, industrial buildings.

1

2

3

Тамара АНДРІЄВСЬКА
(Львів)

ГОСПОДАРСЬКО-ВИРОБНИЧІ КОМПЛЕКСИ І СПОРУДИ У ЛЬВІВСЬКОМУ СКАНСЕНІ

УДК 069 : 39 (477.86/.87) + 725.41

У статті йдеться про господарсько-виробничі споруди скансену і традиційні промисли та ремесла Карпатського краю. Найповнішою з цього огляду є експозиція Бойківщини. В переліку її пам'яток: олійня, кузня, сукновальня, млин, тартак і соляна криниця. Останні особливо цікаві, оскільки в минулому у промисловому розвитку Карпатського регіону провідне місце займало виробництво солі і велика кількість населення краю була зайнята в цій галузі. Інша важлива сфера господарської діяльності горян – заготівля і обробка дерева та розвинутий лісопильний промисел.

Ключові слова: експозиція, Бойківщина, олійня, солеваріння, криниця, “баня”, водяний тартак, лісопильний промисел, ковальство.

Бойківське мікросело у Львівському музеї просто неба – це копія гірського села з усіма належними йому спорудами. У вдало спроектованих ландшафтних куточках розташовані величні дерев'яні храми, різні типи житла в оточенні господарських будівель і господарсько-виробничі споруди – водяний млин, кузня, лісопильня (тартак), сукновальня (фолюш) і олійня, а також одна з найважливіших споруд солеварного промислу – соляна криниця.

Ковальство – одне з найстаріших ремесел, існування якого в Україні ще в доісторичні часи доводять дуже численні знахідки в могилах [6, с. 66]. У Львівському скансені воно представлено колекцією зразків металевих виробів. Найвагомішим з експонатів є архітектурний – типова бойківська **кузня** 1870 року з с. Тур'є Старосамбірського району Львівської області. Її будівля – добротний смерековий зруб під двосхилим дахом, над правим схилом якого піднімається кам'яний димар (див. фото 1). Однокамерне робоче приміщення продовжується широким піддашшям при входних дверях, котре підтримують два масивні стовпи [14, с. 43]. Основні ковальські роботи виконувались в приміщенні, а під піддашшям – громіздкіші, зокрема підковування коней – дуже важливе заняття у сільському ковальському ремеслі. Майже в кожному більшому селі була кузня і виготовлялись тут найнеобхідніші у побуті речі: серпи, сокири, обручі на колеса і бочки, плуги і борони, залізні частини возів, замки і завіси, пилки і сокири, свердла і долота та інше знаряддя [5, с. 134]. Неабиякий хист потрібен був ковалеві при виготовленні художніх виробів – хрестів, свічників та різноманітних прикрас.

Як традиційно велося у селі, у музеї кузня теж розташована осторонь жител. Тобто врахований принцип співіснування будівель різного призначення і водночас органічне поєднання їх з природним оточенням [17, с. 73]. Так, карпатський наливний млин у скансені збудований біля ставка, шестикрилий буковинський вітряк влаштований на підвищенні, а сукновальня – при схилі пагорба.

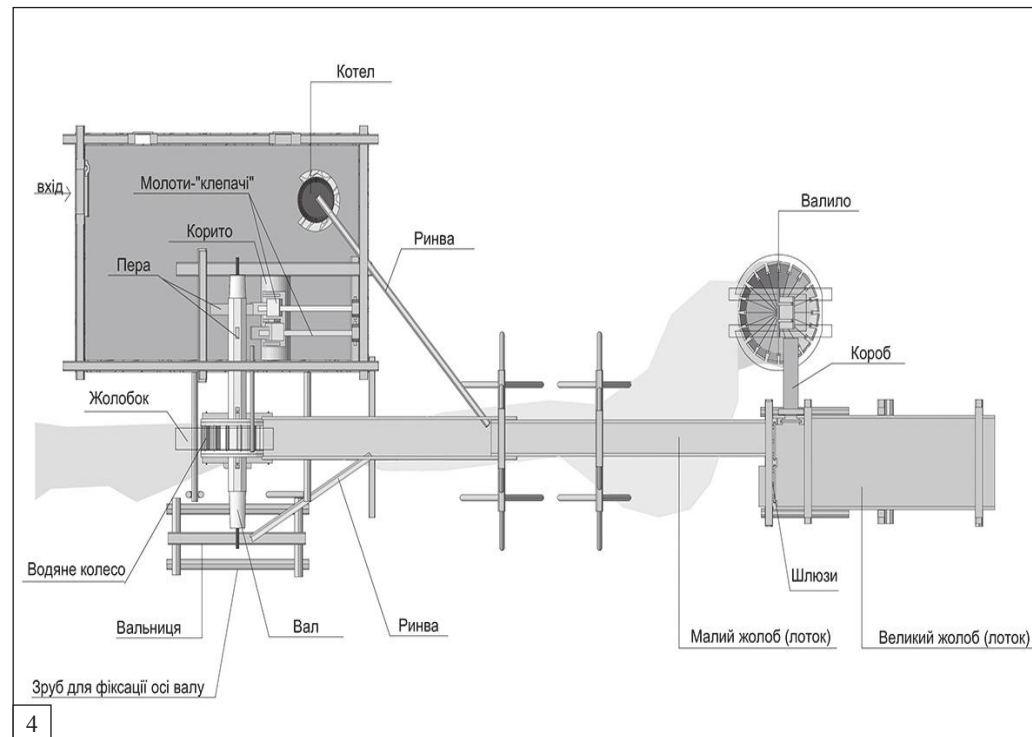

Фото 1. Фолюш з лотками в с. Пилипець, вигляд до перевезення. Фото 1968 р., НТД-10, архів Музею народної архітектури та побуту у Львові (далі – А МНАП у Львові).

Фото 2. Фолюш в експозиції Музею у Львові. Фото 1985 р. А МНАП у Львові.

Фото 3. Цифрова 3D модель фолюша. Архітектор – М. Цимбровська.

Фото 4. План-схема фолюша. Архітектор – М. Цимбровська.

Фото 5. Механізм фолюша всередині будівлі, вигляд до перевезення. Фото 1968 р., НТД-10. А МНАП у Львові.

Фото 6. Молот-“ступар”, під час розбірки. Фото 1968 р., НТД-10. А МНАП у Львові.

Присутність у музейній кузні коваля “оживлює” експозицію: чути стукіт молота по ковадлу, реставрується металева завіса до дверей давньої хати з покутського села. Ковальський горн, вогонь у якому роздмухується міхом, на товстій колоді, ковадло з розпеченим металевим виробом, якого майстер притримує кліщами – це основні елементи інтер’єру кузні (див. фото 2). Ковадло розміщене недалеко від горна, майже посеред кузні. На стінах та лавах – необхідне ковальське знаряддя та різноманітні готові вироби. Представлені тут інструменти – це: близько 20 видів кліщів, які використовували для різних ковальських робіт; молотки; молот-ручник; зубило, яким рубали розпечене залізо; обценьки ковальської роботи; різноманітне знаряддя, за допомогою якого пробивали отвори в розігрітому металі; одноцільні плашки і мечики для нарізання зовнішньої і внутрішньої різьби; свердла; лещата та інше [1, с. 12-17] (див. фото 3). В окремих дерев’яних скринях зберігали заготовки, великі ковані цвяхи (“гонталі”), дрібні металеві знаряддя праці, які потребували переплавки та ремонту. У інших скринях обтрушували дрібні вироби від окалини після їх цементації. Деревне вугілля, яке використовували у кузні, також складали у скринях з дерева.

У 1970 році кузня була перевезена на територію музею. Відтворення здійснили мешканці с. Тур’є на чолі з власником будівлі: були зведені стіни споруди із заміною та реконструкцією кількох плениць, здійснено нове гонтове покриття, вимурована піч з високим димарем, проведено інтер’єрне наповнення – представлені всі інструменти [1].

Олійня з с. Головецько Сколівського району Львівської області, як одна з найцікавіших будівель виробничого призначення, була перевезена до музею у 1967 році (див. фото 4). Вона представляє промисел, експонований у ній, не тільки відповідними пристроями, а в першу чергу густим запахом олії із насіння льону та коноплі. Саме ці культури були традиційними на Бойківщині для виробництва (“биття”) олії, врешті й по всій Україні в домашніх умовах цю сировину використовували до середини XIX ст. Витискання олії зазвичай було сезонним промислом і пов’язувалось з постами – Великим (перед Пасхою) та Пилипівкою (перед Різдом), коли й без того невибагливий асортимент страв бойківської кухні вилучав тваринні жири [5, с. 151].

Експонований будинок олійні (1811 р.) належав заможному мешканцеві села Головецько, оскільки, крім житла, він мав ще окрему споруду промислового характеру, в обох приміщеннях якої (в сінях і хижі) стояли пристрої для видавлювання олії [2].

Обладнання для олійні було придбане до музею в мешканця с. Грозьового Стarosамбірського району Пикуса Антона у 1972 році. До того часу всі преси були діючими, на них постійно “вбивали олій”. Із розповіді старожила села Гобака Семена, 1892 р.н., “віддавна у Пикусів була олійня на тарани” [6, с. 6]. Родина, в якій закупили обладнання олійні, займалась цим промислом з діда-прадіда – старші передавали таємниці майстерності синам. “Бити олію” сюди приходили не тільки односельці з Грозьового, але й мешканці довколишніх сіл Дністрика, Головецького. Архівні відомості свідчать про те, що в першій половині XIX ст. зазвичай у гірському селі були одна-дві олійні [2, с. 5].

Архаїчніший прес – “олійниця на тарани” розташований в сінях. За конструкцією – це два масивних вертикальних стовпи, з’єднаних вгорі горизонтальною балкою, на кінцях якої підвішені дерев’яні колоди (“тарани”). На висоті півметра між стовпами розміщена масивна колода з заглибленням, куди вкладалась олійна суміш. Над колодою влаштована рухома балка з дерев’яною округлою голівкою, якою тиснула на олійне тісто. Саме таранами забивались дерев’яні клини, ущільнюючи балку і колоду. Глибше вбивались клини – сильнішим був тиск на суміш і у підставлену під колоду посудину стікала олія [14, с. 25].

Олійна суміш готувалась з добре висушеного насіння льону чи конопель, яке товкли в ступі. Із отриманої муки замішували тісто. Воно підсмажувалось на печі, і згорталось у шматок лляної чи конопляної тканини – “плахти”, котра була вкладаєна у спеціальну форму (“столець”), а далі – під прес олійниці. Співвідношення складників суміші було в розрахунку: 4 л лляної муки (“1 гарнець”) замішувалось із 0,5 л води. Отримували з неї 0,5 л олії і 1 “макух” (спресовані вичавки) [2, с. 7].

В головному приміщенні олійні – хижі влаштований важільний прес, змонтований біля тильної сторони приміщення. Він складається з двох передніх і двох задніх вертикально закопаних в землю стовпів і дуже грубої колоди, яка завуженими кінцями закріплена між стовпами. У колоді, ближче до задніх стовпців, видовбана заглибина діаметром 25-30 см, у дні якої просвердлений наскрізний каналік, через який спливає олія. Зі слів мешканця старшого покоління, лише у 20-х роках XX ст. сільські майстри-геслі і ковалі виготовили “сесю олійню на ваговицю” [2, с. 6].

Цей механізм був досконалішим і працював результативніше. Завдяки важільній системі на заглиблення в колоді із вмістом олійної суміші творився більший тиск і олія відокремлювалась від усієї маси дуже швидко. “Олійник змінював за годину три макухи”. За розповідями селян, “макух” входив у розрахунок за витискання олії: “За роботу олійник брав останній макух і з нього олію, а крім цього – 5-6 грошів від одного макуха” [2, с. 7].

Збанки на олію та макух клали на стіл-скриню, який в олійні, як і в хаті, стояв на традиційному місці – навпроти вхідних дверей. Інтер’єр основного приміщення, власне, й нагадує інтер’єр житла з глинобитною долівкою, дерев’яною повалою на сволюку та двома вікнами на фасадній стіні. При столі і вздовж чільної стіни вмонтовані масивні смерекові лавиці, на яких стоять великі корита, збиті з дощок (раніше були видовбані з дерева). В них “заминали” сім’я, додаючи воду. Поряд стоїть “полумицьок” – дерев’яна мірка. Вгорі під повалою (над лавицями) прикріплені дерев’яні полиці, на яких олійник складав макухи, одержані за роботу, та дрібний інструмент для ремонту механізму олійного пресу – різні клинці, “гребельник” (свердло) та ін. На полицю також складали дрова для підсушування. Піч, на якій підсмажувалась сировина, розташована справа від входу в хижу. Вона невисока, вимурована з річкового каменю з димарем, що виводить дим на під (горище). Давніше димаря не було. Раніше піч, її невисокий кам’яний підмурівок були накріті мідною (мосяжною) бляхою грушеподібної форми у розрізі. Така форма спрощувала зсування олійної суміші у пригтовлену тканину.

Стійкий запах олії тримається десятиліттями в цьому приміщенні через те, що глибоко проолієні і стіл, і лавиці, бічні стояки одвірків, навіть фрагменти дерев'яних стін.

Одним з перших промислово-виробничих експонатів музею є **тартак (лісопильня)** з с. Великосілля Старосамбірського району Львівської області початку ХХ ст. (див. фото 5). Він був перевезений на територію скансену у листопаді 1969 року, а до того часу у селі був робочим механізмом. З історичних джерел відомо, що у кожному карпатському селі було кілька лісопилок [15, с. 175]. Лісозаготівля була одним з головних занять горян Українських Карпат. У гірських лісистих околицях Бойківщини розвивався лісопильний промисел – різання дерева на дошки (“тертиці”) у тартаках [5, с. 130]. Появу перших тартаків (водяних млинів) на цій території історики датують ХV ст. [13]. З того часу великі феодалі і орендарі починають монополізувати дерев'яну промисловість, розпочинається масове будівництво тартаків. На думку дослідників, механічна переробка дерева у Карпатах почалася раніше, ніж в інших місцевостях [15, с. 174-175].

Ще з ХV ст. заготівля будівельного лісу та спорудження різноманітних будівель входили у феодалні повинності бойківського населення [8, с. 117]. Будинки королівської служби, млини, корчми, а також соляні жупи, розташовані по всьому Підкарпаттю, будували з дерева. Карпатське дерево було основним будівельним матеріалом як в сільській місцевості, так і в містах [9, с. 65].

Про великі масштаби заготівлі будівельних матеріалів у Карпатах писав у свій час Яків Головацький, відзначивши, що найбільше дерева вивозилось з Тухольщини: “Лісовий податок невеликий, але кожний господар мусить на рік сплавляти панові дерево або дошки до Дністра, повинен сам рубати дерева і різати їх на дошки” [7, с. 53-54]. В люстрації 1565 р., поряд з іншими данинами, більшість сіл повинні вже давати повинності деревом. Село Опака, наприклад, возило дрова до Самбора та до Котовської жупи, а село Заколоть возило трами, ходило на будівництво Самбірського замку [8, с. 117].

Якщо в ХVІ ст. серед цих повинностей не було специфікації, і важко судити, чи йшлося про дрова чи лісоматеріали, то в пізніших документах подається повна специфікація лісоматеріалів, які виготовляли в селах [8, с. 118].

У ревізії Самбірської економії 1681 р. Волосянської країни записано, що від одного лану повинні були давати фіру кісткового дерева, фіру тесаного, фіру крокв, 2 фіри латів. Дерево мали возити до замку або до фільварку, а коли дерева не було потрібно, то платили за це гроші [8, с. 120].

На кінець ХVІІ – початок ХVІІІ ст. із зростанням міст і тим самим будівництва, а відповідно і попиту на будівельний матеріал, збільшуються повинності по виробленню та перевезенню лісоматеріалів, які в значній кількості відправлялись і на експорт [9, с. 66].

Ці повинності, які мало кожне господарство, примушували усіх селян вчитися обробляти дерево, виробляти гонти тощо. Обробіток дерева став основним допоміжним заняттям мешканців Карпат. Йшлося не про звичайну заготівлю лісу. Се-

ляни, рубаючи ліс, мусили бути добрими теслярами, досягати високої майстерності [8, с. 119].

Лісопилки будували над берегами рік, але найчастіше – над берегами невеличких допливів основних річок з тим, щоб протягом цілого року вистачало води, не мінявся рівень води – як влітку, так і під час повені весною. Перед повинню попередити основного більшого русла або потоку будували “язи”, які стримували швидкість води. Одночасно укріплювали береги русла. Від ріки відводили канал, яким вода направлялась до робочих машин, а в більшості випадків робили дерев'яне корито, по якому направляли воду [15, с. 174].

Будівництво тартака, млина, фолюша відзначалось технічно правильним розміщенням окремих конструктивних елементів. На масивній рамі закріпленій механізм цієї технічної споруди – вал водяного колеса. Напроти нього – менший вал з колесом, який приводить в рух пристрій для подачі колоди до пили та диск, ексцентрично з'єднаний з пилою. Пила рухається вгору і вниз, розрізаючи колоду на дошки [3, с. 1]. Будівля лісопильні, як правило, була каркасної конструкції. То ж тартак з Великосілля представляє собою типовий зразок такої споруди в Карпатах. Стовпова конструкція влаштувалась на кам'яному фундаменті або на окремих кам'яних стовпах, на які клалась підлога. Переважно приміщення тартака, як і в музейному варіанті, було відкритим.

Лісорозробки розпочинались восени і тривали до пізньої весни, коли заготовлене за зиму дерево сплавляли ріками до місць призначення. Щораз більшого розвитку набувало виготовлення виробів з дерева – балонок, дощок, гонтів, які використовувались для місцевих потреб, а згодом – із зростанням попиту на дерево і лісоматеріали – почалась посиленна експлуатація лісових масивів Карпат та вивіз дерева за кордон. Особливо інтенсивний експорт лісу почався наприкінці ХVІІІ ст. [15, с. 174], що було зумовлено промисловим розвитком країн Західної Європи, початком сплаву дерев і будівельних матеріалів Дністром до Чорного моря. Експорт будівельного матеріалу, особливо дощок, був значним стимулом для будівництва тартаків, яких, за свідченням історичних джерел, у Галичині в середині ХІХ ст. налічувалось кілька сотень.

У багатьох місцевостях впродовж ХVІІ-ХІХ ст. біля річок створювались цілі комплекси промислових закладів: млини на збіжжя, круподерні, тартаки, папірні, порохові млини, рудні та гамарні. З їх допомогою не тільки мололи збіжжя, а й дерли просо, валяли повсть, пиляли лісоматеріали [18, с. 208-212].

На невеликій відстані від тартака у Львівському музеї просто неба розташувалась **сукновальня (“фолюш”)** з с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області. Такі агрегати для виробництва сукна були відомі вже у ХVІ ст. [11, с. 227]. Дуже часто фолюші працювали при водяному млині. Музейна експозиція представляє, крім інших господарсько-промислових виробництв Бойківщини, ще млинарство. Сюди перевезений наливний **млин** з карпатського села Либихора Сколівського району Львівської області. Це зрубна, дводільна споруда, в першому приміщенні якої знаходився механізм млина, а в другому відпочивали мельник та приїжджі. На широких лавах при стінах клали мішки з зерном та борошном [16,

с. 65]. Майже в кожному карпатському селі були млини та сукновальні (ступи), які будувались народними майстрами. Самі корпуси цих будинків мало чим відрізнялись від житлових приміщень, але мали відмінні від них розміри. Млини та фолюші в основному належали сільським багатіям, але в багатьох районах Карпат вони були громадськими [15, с. 145].

До споруд господарсько-технічного призначення належить **криниця** з с. Бабине Старосамбірського району (*див. фото б*). На перший погляд, вона така ж, як звичайна сільська криниця, з якої брали воду, – невисокий дерев'яний зруб з валом, на який намотаний ланцюг і прикріплене відро. Virізняє її з-поміж інших криниць те, що над нею зведена невелика зрубна будівля, котра за конструкцією відповідає спорудам над криницями солеварного виробництва, з яких витягали (черпали) соляну воду. На одвірку зрубу (над входом до криниці) вирізьблена дата спорудження – 1886 рік і речення з Біблії для захисту чистоти води. У стіні цієї простої архітектурної форми є відповідний отвір для жолоба, по якому стікала ропа. Саме такого роду криниці представляли найпростіші з будівель солеварного виробництва. В Українських Карпатах солеварний промисел належав до найстаріших – край був багатий соляними джерелами, з яких здавна добували і виварювали сіль. З історичних джерел XVIII ст. довідуємось, що на той час вздовж Карпатських гір експлуатувалось 133 соляних джерела. Про давність розробки цих джерел свідчать назви населених пунктів – Стара Сіль, Стара Ропа, Солонське, Солянуватка Старосамбірського району, Солонське, Солець, Ясениця-Сільна Дрогобицького району. Видобута сіль не тільки забезпечувала потреби місцевого населення, а з часів Давньоруської держави була предметом торгівлі. “Галицька сіль розходила по цілій країні – йшла далеко на Волинь і Поділля, а також Сяном і Віслою углиб Польщі” [13]. За висловлюванням відомого дослідника Бойківщини В. Кобільника, соляні “жупи” для мешканців цього краю були просто копальнями золота [12, с. 46]. На початку XVI ст. селянам та міщанам дозволялось за відповідну плату варити сіль, у XVIII ст. вже були солеварні, що належали багатим власникам, і солеварні королівські, тобто державні [15, с. 162].

Дослідники роблять припущення, що на початках соляна вода просто виступала на поверхні землі, згодом для видобутку ропи довелося копати криниці, щораз збільшуючи їх глибину. Наступним етапом розвитку цього промислу вже було застосування технічних засобів [15, с. 163].

В основному прості за конструкцією, невеликі за розмірами соляні криниці (наприклад, долиньська – одна із згадуваних в літературних джерелах з розмірами 2,21 x 2,13 м) розташовувались на першому плані солеварного виробництва. З цих криниць (“вікон”, “джерел”) мішками з волових шкір (“кошами”) добувалась соляна вода (“суровиця”, “росіл”). Для цього використовувались ручні коловороти або кінні керати (у згадуваній в джерелах солеварні середини XVII ст. с. Модричі, керат приводився в рух волами) [4, с. 133]. Солянка виливалась у посудини для виварювання солі – “панви” або “черуни”. Розміри панв були від 4 до 7 м довжини при ширині, відповідно, 2-5 м з висотою ємкості від 20 до 30 см [5, с. 133] Якщо вони знаходились на більшій відстані від криниць, то добуту ропу виливали

в ринви чи корита (ялинові), по яких вона текла до панв, а згодом стали застосовувати систему дерев'яних труб для подачі води до місця виварювання [15, с. 163]. Соляна вода могла довозитись у дерев'яних ємкостях до виробничих приміщень так званих “веж” (де розташовувались посудини для виварювання). Зазвичай це були будівлі стовпкової конструкції з дощаними стінами під дво- чи чотирихилим дахом, покритим драницями або гонтами. Саме тут, на відкритому вогні, виварювали соляну ропу в одному чи кількох приміщеннях, а поруч були тимчасові склади солі. При більших вежах робили піддашся для возів, на які вантажили сіль в негоду. В інвентарях XVIII ст. читаємо про солеварні споруди ширших масштабів з більшою кількістю посудин для виварювання солі (старих і нових) з великою каддю для суровиці, коморою для зберігання готової солі, кімнатою писаря, коморою, де виготовлялися бочки для солі. Криниць було менше ніж веж, оскільки одна криниця могла забезпечити сировиною для виварювання кілька веж. Від якості солянки в криниці – чи достатньою була в ній концентрація солі, залежав процес виробництва. Як правило, солянку (воду) з меншим вмістом солі переливали (за допомогою коловорота) в криницю з більшими покладами солі, де вона ставала солонішою і більш придатною до виварювання.

Для збільшення насиченості соляної води з малою концентрацією солі її виливали в бочки і витримували в них кілька тижнів. Потім зливалася верхній шар води, а із солянки, що залишилась, виварювали сіль. За процесом варіння солі на відкритому вогні постійно стежив “зварич”, помішуючи ропу, аби сіль не пригорала. Цей робітник був відповідальним за дотримання технології процесу солеваріння. Продуктивність виварювання солі залежала не тільки від якості солянки, але й від температурних умов та стану посудин – панв. За джерельними матеріалами, взимку на виварювання однієї панви витрачалось часу на одну третину більше, ніж влітку. Відповідно, зимове виварювання солянки було більш затратним і по використанню дров. З описів солеварень в люстраціях відомо, що влітку на виробництво солі із солянки з великою концентрацією солі йшло три підводи дров, а взимку на виварювання солі випалювалось від чотирьох до п'яти підвод дров, зокрема частина дров витрачалась ще на освітлення у нічний час [9, с. 28].

Щодо якості металевих посудин для виварювання з інвентарних описів 1753 р. довідуємось, що нова панва прикарпатських солеварень с. Модричі видавала від 31 до 37 бочок солі на тиждень, її заливали суровицею 12-13 разів. За 40 тижнів виварювали 480 панв, з яких вироблялось понад 16 тисяч бочок. Практично це й був річний показник. Значно гіршою була продуктивність старих посудин [19, с. 130].

Виробництво дрібної солі, яка вантажилась у бочки і призначалась здебільшого для транспортування на продаж за межі Галичини, було найбільш поширеним, і вежі, відповідно, називались “бочкові”. Історичні документи дають достовірну інформацію про собівартість видобутку солі прикарпатських солеварень. Витрати на виробництво однієї бочки становили 24 гроші, у т.ч. 15 – на дрова, 3 – на бочку, 2 – зваричу, 1,5 – працівникові, що наливав і виливав солянку, 1,5 – погоничу волів або коней та 1 грош писареві. Реалізувалась бочка за злотий і один грош, отже прибуток з неї становив 12 грошів [4, с. 132].

Частина солеварних веж спеціалізувалась на виробництві “топок” солі – виварену сіль зсипали у дерев’яні форми у вигляді зрізаного конуса. Набиваючи сіль в топки, робітники стежили за рівномірністю наповнення форм, щоб при всиханні сіль не кришилася, і аби топка солі мала встановлену вагу – 1 кг [9, с. 29]. Крім цього трудомісткого процесу, не менш відповідальним було висушування солі в дерев’яних формах біля вогню, а потім – у спеціальних сушарнях. Вони були різної величини. Один з описів представляє варіант сушарні, збудованої з дерева ялиці, обмашеної глиною, під гонтовим дахом із влаштованою всередині мурованою піччю. Вже в документах XVI ст. є згадки про такі топки і виробництво їх тривало майже до XX ст. Прикарпатські солеварі масово виробляли сіль у цій розповсюдженій формі для продажу на внутрішньому ринку [9, с. 28].

Для населення краю солеварне виробництво було одним з основних занять. Крім тих працівників, які були безпосередньо зайняті на виробництві солі – зваричі, формувальники, кератники, що добували (тягнули) солянку, тут ще працювали ковалі, бондарі, люди, які перевозили сіль на склади, та інші допоміжні робітники. Найбільша кількість робітників була зайнята на постачанні солеварного промислу дровами (до прикладу, солеварні у м. Стара Сіль забезпечували дровами п’ять сіл, прикріплених до них); на виготовленні бочок, а також на транспортуванні солі (“прасоли” – розвізники солі), копанні криниць і будівництві веж [9, с. 36].

Наявність в музейній експозиції споруди карпатського солеваріння – найбільшого промислового виробництва XV – XVIII ст., на якому була задіяна значна кількість місцевого населення, робить повнішою розповідь про життя мешканців краю.

Господарсько-промислові виробництва відігравали значну роль у життєдіяльності мешканців Українських Карпат. Природні багатства краю сприяли розвитку на цій території, попри головні заняття – землеробство і тваринництво, різних промислів та ремесел, котрі задовольняли найнеобхідніші потреби. Вирощування льону і конопель забезпечувало тканиною, а до того ще й продуктом – олією, традиційним було добування солі як харчового продукту. Ковальське ремесло давало необхідні знаряддя праці, в першу чергу – сільськогосподарський реманент. Наявність великих лісових масивів і, відповідно, будівництво з дерева житла і господарських споруд розвинули лісопильний промисел, а з ним – теслярство і столярство. Отже, завданням музейної експозиції, маючи такі цінні надбання – господарсько-виробничі споруди минулого, є представляти їх якнайповніше.

Джерела та література:

1. Архів Музею народної архітектури і побуту у Львові ім. Климента Шептицького (далі – А МНАП у Львові), науково-технічна документація НТД – 8.
2. А МНАП у Львові: НТД – 15.
3. А МНАП у Львові: НТД – 27.
4. Батюк Т. Соляні жупи Дрогобицького староства у XVI–XVIII ст. URL: <https://chtyvo.org.ua>
5. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ : Наукова думка, 1983. 304 с.

6. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. 335 с.
7. Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля. *Жовтень*. 1976. № 6. С. 53—54.
8. Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV – XVIII ст. К., 1976. 209 с.
9. Гошко Ю. Промисли й торгівля в Українських Карпатах. XV–XIX ст. Київ : Наукова думка. 1991. 256 с.
10. Данилюк А. Г. Оповіді про експонати Львівського скансену. Львів : Сполом, 2001. 128 с.
11. Жерела до історії України-Русі. Львів, 1895. Т. 1. 301 с.
12. Кобільник В. Руська Путь. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1933. № 2. С. 39—49.
13. Крип’якевич І. Історія української культури. 4-те вид., стереотип. Київ : Либідь. 2002. 656 с.
14. Музей народної архітектури та побуту у Львові. Путівник. Львів : Каменяр, 1980. 183 с.
15. Народна архітектура Українських Карпат XV – XX ст. Київ : Наукова думка, 1987. 269 с.
16. Рекомендації по створенню музеїв народної архітектури під відкритим небом. Київ, 1988. 112 с.
17. Хармак М. До історії водяних млинів у Батурині. *Сіверщина в історії України*. 2013. Вип. 6. С. 208—212.

INDUSTRIAL BUILDINGS AND COMPLEXES OF MANUFACTURES IN THE LVIV OPEN AIR MUSEUM

Tamara Andrijevska (Lviv)

Summary

This article is about the industrial buildings in the Lviv open-air museum and traditional handicrafts of the Carpathian region. The most representative is the exposition of “Boykivshchyna”. This area contains: oil mill, smithy, fulling mill, mill, sawmill and salt well. Salt production played leading role in the industrial development of the Carpathian region and a large number of the region’s population was employed in this field. Another important area of economic activity was the forest keeping and wood trade and as a result growing the number of sawmills.

Key words: *exposition, Boykivshchyna, oil mill, salt-making, well, “bath”, water sawmill, blacksmithing.*

Віктор АНДРІАНОВ
(Ужгород)

РЕСТАВРАЦІЯ “ДИЯКОНСЬКИХ ВРАТ” ШЕЛЕСТІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЗАКАРПАТСЬКОМУ МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

УДК 069 + 39 (477.87) : 726 : 27

У статті йдеться про хід реставраційних робіт по “дияконським вратам” Шелестівської церкви в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту. Автор описує наявні пошкодження та поетапний процес реставраційних і хіміко-консерваційних робіт. Особливо звертається увага на технологію та засоби, які застосовуються при реставраційних роботах.

Ключові слова: реставрація, консервація, “дияконські врата”, церква, музей, пошкодження, очищення, обробка.

Музейні експонати – це всенародні надбання, які знаходяться під охороною держави. Перед музеями стоїть складна проблема – зберегти масив найрізноманітніших культурно-історичних надбань, створених людством.

Збереженість фондів музею залежить від своєчасного “лікування” музейних експонатів, які потребують реставрації кожної конкретної одиниці. Отже, головне завдання – збереження музейної колекції, поліпшення її стану, проведення технічної та науково обґрунтованої практичної реставрації з використанням сучасних і перспективних розробок, технологій і наукових досліджень [2, с. 11; 9, с. 21].

Найвизначнішим скарбом Закарпатського музею народної архітектури та побуту можна вважати Шелестівську церкву, що була перевезена до скансену з Мукачева. Переймає дух та душа наповнюється гордістю за рідний край, коли дивишся на цю величну споруду народного зодчества. Її ошатний стан, що милує око глядача, залежить від багатьох зусиль та постійного догляду працівників музею і, в першу чергу, реставраторів.

З плином часу речі, що нас оточують, потребують періодичного профілактичного ремонту. Тому настав час для реставрації “дияконських врат” з іконостасу цієї церкви. Від атмосферних впливів та механічних факторів двері розсохлися та потребували ремонту.

“Дияконські врата” Шелестівської церкви (права частина) мають такі розміри: висота – 1 м 58 см, ширина – 68 см. Експонат у рамці (у верхній частині) містить ікону (висота – 56 см, ширина – 28 см) на фоні орнаментальної різьби. В нижній частині – суцільна дошка. Ікона виконана на полотні.

Двері на реставрацію поступили з такими пошкодженнями:

- вздовж правого боку – незначні ушкодження червицею (декілька льотків) (див. фото 1);

- в центрі основи – три повздовжні тріщини в напрямку волокон деревини за розміром: перша – 1 м 29 см, друга – 37 см, третя – 28 см та ряд невеликих мікротріщин (див. фото 2);

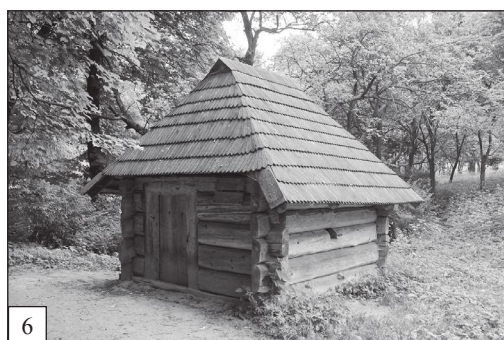
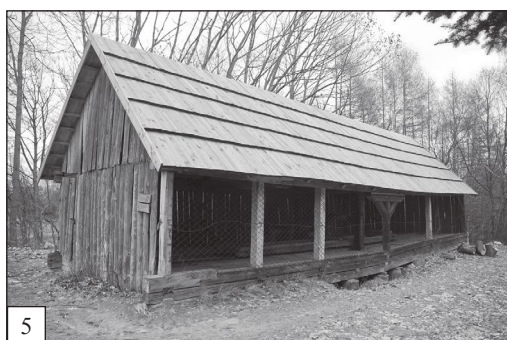
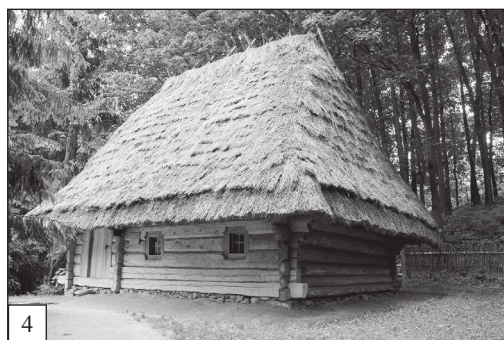
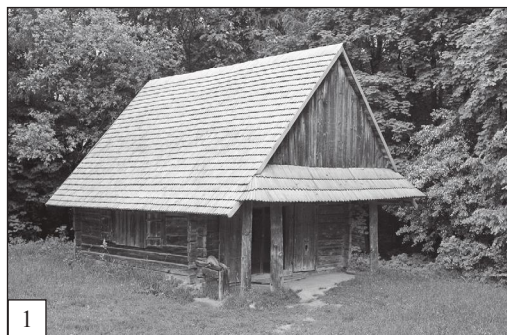

Фото 1. Кузня 1870 року з с. Тур'є Старосамбірського району Львівської області.

Фото 2. Інтер'єр кузні з с. Тур'є Старосамбірського району Львівської області.

Фото 3. Експозиція інструментів в кузні з с. Тур'є Старосамбірського району Львівської області.

Фото 4. Олійня 1811 року з с. Головецько Сколівського району Львівської області.

Фото 5. Тартак (лісопильня) початку ХХ ст. з с. Великосілля Старосамбірського району Львівської області.

Фото 6. Соляна криниця 1886 року з с. Бабине Старосамбірського району Львівської області.

- орнамент (різьблення) містив місця “легкої потертості” та лущення фарби (див. фото 3);

- у двох місцях було виявлено відколоті фрагменти орнаменту.

Роботу по реставрації було розпочато з загального очищення дверей від бруду. При відносній вологості повітря об’єкт просихав протягом 14 діб, оскільки до того моменту він знаходився у вологому приміщенні. За цей час нових слідів пошкодження червицею виявлено не було.

На наступному етапі роботи проводилось очищення тріщин та відколів наждачним папером марки P100, P120 та P240. Процес роботи вимагав надзвичайної акуратності і не допускав порушення лакофарбового покриття орнаменту. Важко-доступні місця з мілкими тріщинами вичищалися від бруду загостреними тонкими плоскими паличками з намотаними на них зволженими шматочками бинту.

По завершенні етапу очистки розпочалась робота зі склеювання, в першу чергу, великих тріщин, потім – менших за розміром. Місця проклейки змащувалися клеєм ПВА марки D3. Після цього дерев’яні деталі затискалися струбцинами, поступово дотискаючись. Зайвий клей, що виходив із тріщин, одразу видалявся. Саме для цієї процедури були виготовлені спеціальні дерев’яні прокладки, з наклеєними на них шматочками войлоку. Вони ставилися між струбцинами та дверима (див. фото 4).

Деякі тріщини були завширшки до 4 мм, дерево “повело” і це ускладнювало процес склеювання. Робота вимагала великого навантаження (пресування). Після того як струбцини було знято (за рахунок використання нами войлоко-дерев’яних вставок), вдалося уникнути слідів від струбцин на об’єкті реставрації. Процес вимагав усунення тріщин, ідеальної “підгонки” по висотам боків деталей. З метою уникнення можливого пошкодження не можна було порушити лакофарбове покриття орнаменту (див. фото 5).

Ця кропітка робота перейшла в іншу стадію – відновлення відсутніх фрагментів дерев’яних орнаментальних деталей. Для різьби використовувався матеріал породи липи, тому з цієї ж породи були вирізані трохи більші за розміром заготовки. Вони були приклеєні до завчасно прошліфованих місць відколів, де не вистачало орнаменту. Після цього вирізався стамесками фрагмент орнаменту за такою методикою: ліва сторона дверей відповідає правій стороні дверей. У ході роботи було досліджено, що орнамент покривався олійними фарбами сімома шарами. Тому нововирізані частини орнаменту пролевкасо, прогрунтовано та знову просушено. Потім олійними фарбами, підібраними до аналогічних на орнаменті кольорів, підфарбовано нові фрагменти (див. фото 6).

Насамкінець було проведено біоцидну (антисептичну) обробку деревини, ураженої біоруйнівними комахами.

З правого боку “дияконських врат” місця льотків були оброблені засобом “Belinka” та ретельно просушені. Згодом був виготовлений компаунд із клею ПВА марки D3, змішаного з дерев’яним пилом. Ним було прошпакльовано мілкі отвори в деревині та просушено. Далі все ретельно відшліфовано наждачкою марки P240,

P1000. Поверхню загрунтовано та підфарбовано олійною фарбою біло-сіруватого кольору (див. фото 7).

Після кожного етапу роботи поверхню дверей було ретельно просушено в приміщенні при відносній вологості.

Всі реставраційні роботи виконувалися відповідно до вимог чинних нормативних документів (ГОСТ 20022.0-93; ГОСТ 20022.6-93).

Після отриманого відповідного відгуку про виконання реставраційних робіт від завідувача реставраційної майстерні двері було змонтовано в церкві.

Для успішного збереження музейної колекції необхідний комплексний підхід усіх співробітників музею: науковців, реставраторів та зберігачів. Значна кількість музейних об’єктів та експонатів має величезну історичну цінність. За кожним предметом культурної спадщини стоїть правда про події, пов’язані з життям та побутом наших предків, їх звичаї та обряди.

Джерела та література:

1. Бруква В. В., П’ятничук Т. В. Матеріалознавство для столярів. Київ : Техніка, 2006. 296 с.
2. Войтович І. Г. Основи технології виробів з деревини. Львів : ТЗОВ “Країна ангелів”, 2010. 305 с.
3. Коноваленко А. М. Основи столярного ремесла. Київ : Мистецтво, 1994. 304 с.
4. Курінний П. Три роки праці реставраційної майстерні Лаврського музею культур та побуту над консервацією та реставрацією музейних збірок (1924-1927). *Український музей: збірник статей / За ред. П. Курінного. Зб. перший*. Київ, 1927. С. 161—168.
5. Рутинський М. Музеєзнавство : навч. посібник. Київ : Знання, 2008. 428 с.
6. Стискін Г. Н. Інструмент для механічної обробки матеріалів. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
7. Тимченко Т. Реставрація ікон Ігорівської Богоматері та св. Миколи Мокрого у 1924 р. (за матеріалами київських архівів). *Культурологічна думка*. 2012. № 5. С. 156—166.
8. Шевченко В. Музеєзнавство : навч. посіб. для дистанц. навч. Київ : Університет “Україна”, 2007. 288 с.
9. Шумега С. С. Технологія столярних виробів з деревини. Львів : Світ, 2001. 360 с.

RESTORATION OF THE “DEACON’S GATE” OF THE SHELESTIV CHURCH IN THE TRANSCARPATHIAN MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE

Victor Andrianov (Uzhhorod)

Summary

The article deals with the course of restoration work on the “deacon’s gate” of the Shelestiv Church in the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life. The author describes the existing damage and the gradual process of restoration and chemical conservation work. Special attention is paid to the technology and tools used in restoration work.

Key words: restoration, conservation, “deacon’s gate”, church, museum, damage, cleaning, finishing.

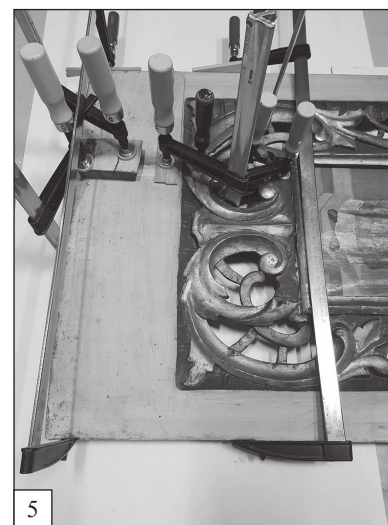
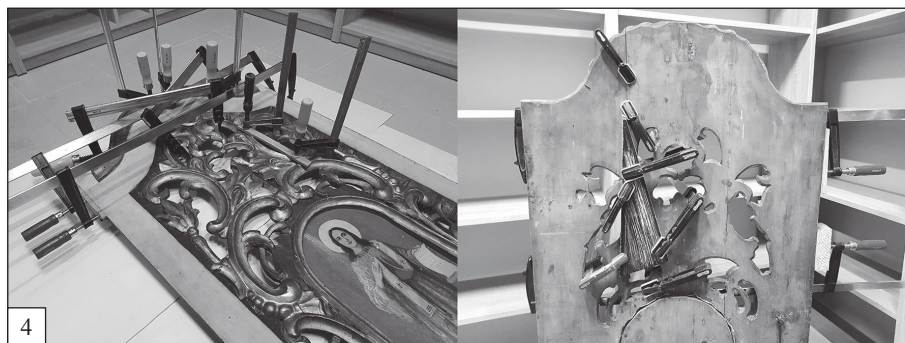

Фото 1. Ушкодження червицею.
Фото 2. Тріщини деревини.
Фото 3. Лущення фарби.
Фото 4. Процес склеювання за допомогою струбци.
Фото 5. "Підгонка" фрагментів деталей по висоті.
Фото 6. Пошкоджені фрагменти орнаментики.
Фото 7. Підмальовка склеєних деталей.

Тетяна СОЛОГУБ-КОЦАН
(Ужгород)

ДИТИНА І МУЗЕЙ: ОСВІТНЬО-ВИХОВНА РОБОТА В ЗАКАРПАТСЬКОМУ МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

УДК 069.1 + 371.335 : 39 (477.87)

У статті йдеться про освітньо-виховну роботу Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Автор описує різні види робіт з дитячою аудиторією, акцентує увагу на участі музейних співробітників у різноманітних тематичних тренінгах, семінарах з музейної педагогіки. Прикладами вдалого поєднання наукових і дозвіллевих засад називаються виставкові заходи, різновиди екскурсій, робота з родинним колом, уроки, підтримка дітей з обмеженими можливостями.

Ключові слова: дитина, музей, освітньо-виховна робота, тренінг, семінар, виставка, екскурсія, квест, “Школа юного екскурсовода”, родина, урок.

Сьогодні в Україні одним з пріоритетних напрямів музейної діяльності є робота з дитячою аудиторією. Музейне виховання має невичерпні можливості для практичного втілення освітніх завдань. Воно виступає важливою віхою на шляху до розвитку естетичного сприйняття дитини, впливає на формування її особистості, включає до свого складу емоційний, інтелектуальний та моральний аспекти, сприяє розумінню ціннісних понять, визначає ставлення до оточуючого світу [13, с. 198].

Приємно відзначити, що останнім часом спостерігається позитивна тенденція щодо вирішення освітніх питань у співробітництві з етнографічними музеями. В багатьох дитячих закладах освіти до навчального процесу включені предмети та гуртки з естетичного виховання, пов'язані з історико-культурними пам'ятками, народним мистецтвом, звичаями та обрядами нашого народу, проводяться практичні та інтерактивні заняття в музеях. Роль народного мистецтва у процесах становлення дитячої особистості, розумовому вихованні, формуванні етичної поведінки та духовності незаперечна, підкріплена віковим досвідом естетичного виховання багатьох поколінь, вітчизняною та світовою культурною спадщиною.

Чималий досвід у цьому плані має й Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Музей можна розглядати як навчальну базу, яка необхідна для практичного опанування дітьми різних видів матеріальної та духовної культури. Знайомство з народною архітектурою, костюмом, вишивкою, знаряддями праці та іншими автентичними пам'ятками народного побуту в поєднанні з музейною атмосферою поглиблює та доповнює попередньо отримані знання, сприяє закріпленню теоретичного матеріалу. Використання педагогічних прийомів в розкритті об'ємного інформаційного потенціалу музею допомагає дітям засвоїти пропонувані матеріали, водночас прилучає їх до культурних надбань суспільства, виховує музейну культуру.

Науково-освітня діяльність музеїв передбачає планомірну роботу фахівців з усіма категоріями відвідувачів, ставить за мету зробити доступними передачу та

сприйняття експозиційних матеріалів, сполучити завдання наукової популяризації з педагогічною, освітньою та виховною діяльністю, рекреаційними заходами. Звичайно, щоб повною мірою досягнути досвід зарубіжних, колег та виробити власну стратегію розвитку провідних напрямів музейної педагогіки в Україні, необхідні бажання, час і кошти [13, с. 199].

Але вже тепер, завдяки дружнім стосункам з різними музеями, стали можливими організація та проведення семінарів з фахових питань, обмін досвідом в галузі музейної педагогіки, реалізація спільних проектів міжмузейної діяльності. Останнім часом великої популярності набули *тематичні тренінги, семінари та майстер-класи з музейної педагогіки*, які проводять колеги з України та з-за кордону.

У 2016 році наукові співробітники ужгородського скансену взяли участь у Всеукраїнському семінарі-тренінгу з української етнопедагогіки, що відбувся у Чернігові. Метою даного семінару було надати фахівцям, які працюють з дітьми, необхідні знання і практичні навички, а також сучасну методологію для ефективного використання досвіду української народної педагогіки у дитячих садочках та школах України, у позашкільних освітньо-виховних закладах і проєктах та в музейній педагогіці. У ході 5-денного семінару вихователі дитсадків, учителі початкової школи, керівники дитячих творчих студій, музейні педагоги мали змогу отримати різнопланову інформацію про українську традиційну культуру як засіб виховання, попрактикуватися в різних видах народного мистецтва, опанувати сучасні інтерактивні методи навчання, дізнатись як використовувати різні історичні джерела для розробки занять і, насамкінець, змогли підготувати і презентувати власне заняття для дітей, використовуючи набуті на семінарі знання і навички. Учасники отримали посібник “Етнопедагогіка: виховання культурою” та комплект наочності і музичних матеріалів на диску [1; 20]. У 2017 р. співробітники музею взяли участь у Всеукраїнському семінарі-тренінгу модераторів молодіжних етноклубів, що відбувся в м. Суми [2].

У лютому 2020 р. авторка статті була учасницею Навчальної подорожі до Німеччини “Музеї. Локальна історія” у рамках проєкту від House of Europe з метою дослідження досвіду роботи німецьких музеїв. Упродовж семи днів команда українських музейників побувала в трьох містах (Веймар, Франкфурт, Дрезден), відвідала десять музеїв, спілкувалася зі співробітниками та керівниками німецьких музеїв і отримувала нові знання та досвід для своєї роботи. Організатори спробували максимально збалансувати програму, щоб побачити як працюють із сучасним мистецтвом у Portikus та Frankfurter Kunstverein, як осмислюють історію в Бухенвальді та Меморіалі Штазі, а ще як музеї стають інклюзивними, як Dialogmuseum, та знайомлять нас зі звичними речами, як Музей гігієни у Дрездені. Поряд з цим увага учасників подорожі зверталась й на дитячі програми у музеях Німеччини. Так, цікавими є дитячі програми в Dialogmuseum у Франкфурті (*див. фото 1*) [4; 18].

Прикладами вдалого поєднання наукових і дозвіллевих засад є комплексні *виставкові заходи*, спрямовані на дитяче естетичне виховання. Музейними співробітниками застосовується одна з найкращих сучасних форм експозиційної

та освітньої роботи в умовах позамузейного середовища (в школі) – пересувна виставка. Вона є своєрідним проявом найбільш видозмінюючої динамічної форми роботи музею. Пересувна виставка – багатоаспектний вид музейної діяльності, який дозволяє швидко, ефективно, образно впливати на глядача, доставляти йому необхідну інформацію прямо на місці, наприклад в класі. Так, нашим музеєм практикується експонування пересувних виставок на базі багатьох шкіл міста. При проведенні таких міні-виставок паралельно проводиться лекційна робота. Так, під час експонування пересувної виставки до Шевченківських днів “Слава Великого Кобзаря” (з фондової колекції музею) співробітниками музею читається лекція про життєвий та творчий шлях Т.Г. Шевченка. Щорічною є виставково-лекційна робота співробітників музею на тему “Писанковий дивосвіт” на базі загальноосвітніх шкіл міста [9; 14, с. 244].

У березні 2019 р. на базі виставки до 205-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка учні 3-А класу ЗОШ № 12 м. Ужгорода дізнавалися цікаві факти про життя та творчість Тараса Шевченка, спробували себе у грі-квесті “Досліди музейні експонати з Тарасом Шевченком”, а також дві команди змагалися, котра з них краще запам’ятала цікавинки з життя Кобзаря (див. фото 2) [23].

Інтерактивність науково-освітньої роботи музею проявляється у диференційованому підході до різних категорій відвідувачів, впровадженні в традиційну екскурсію ігрових та театралізованих елементів, можливості для відвідувачів тактильного доступу до експонатів [7, с. 3].

У своїй роботі наукові співробітники Закарпатського музею народної архітектури та побуту використовують наступні види *екскурсії*: оглядові екскурсії для дітей та дорослих, тематичні, нічні, квестові. Новою формою роботи є “Школа юного екскурсовода”.

Оглядова екскурсія – це перший обов’язковий етап підготовки музейного науковця. Класичні оглядові екскурсії розраховані на відвідувачів, які вперше прийшли до музею і бажають ознайомитися з його експозицією. Безумовно, кожна оглядова екскурсія вимагає ретельної підготовки та конкретної методики, що враховує віковий, соціальний та національний склад відвідувачів.

Для оглядової екскурсії вкрай важливим є не лише зміст, а й форма викладення матеріалу. Для цього обов’язково слід пам’ятати про основні засади сприйняття інформації, а саме: факти запам’ятовуються не ізольовано, а у смислових поєднаннях, краще закарбовуються враження, які зачіпають різні органи відчуттів; згруповані експонати легше піддаються розумінню та запам’ятовуванню [8, с. 368].

Існує значна кількість методів і прийомів ведення оглядової екскурсії. Вважаємо, справедливим є твердження, що в музеї пріоритетним є зорове сприйняття, тому екскурсія не повинна перетворюватися на лекцію, особливо якщо це дитяча аудиторія, а екскурсоводу слід правильно співвідносити показ і розповідь [15, с. 476].

Тематичні екскурсії, на відміну від оглядових, присвячені одній темі, охоплюють однотипні об’єкти, наприклад пам’ятки архітектури однієї етнографічної чи етнічної групи. Якщо це етнографічна екскурсія, то в її основу може бути покладене ознайомлення з культурою та побутом місцевого населення, наприклад селян-

ськими садибами різних соціальних прошарків населення, млинами, кузнею, корчмою, церквою. У середині приміщень, як правило, відтворені автентичні інтер’єри й експонуються предмети народної культури та побуту: окремі види сільських ремесел та промислів, знаряддя праці, колекції чоловічого та жіночого вбрання, вишивки, вироби народного декоративно-прикладного мистецтва. Для тематичних екскурсій (занять) використовуються також музейні фондові збірки [12, с. 43].

Вже традиційними для ужгородського скансену є тематичні екскурсії-заняття для учнівської та студентської молоді “Свято Стрітіння” [6] та “Свято першої борозни. Традиції засівання поля на Закарпатті” [5].

15 лютого 2020 року до ужгородського скансену завітали гості – викладачі та студенти першого курсу торговельно-економічного коледжу в м. Ужгород на масовий захід “Стрітіння-Грімниці – весни провісниця”. Студенти дізналися про походження свята в християнстві, а також мали змогу побачити особливості садово-городньої звичаєвості. Не минули увагою й головний атрибут свята – стрітенську свічку, про яку студенти охоче дізналися та мали змогу, передаючи її один одному, загадати бажання й сказати приємні слова друзям [6].

“Свято першої борозни” провели в музеї 10 квітня 2019 року. Працівники музею розповіли про обряди та традиції засівання поля та разом з учнями 3-х класів ЗОШ № 11 м. Ужгород засіяли музейні ділянки насінням льону та вівса. Розвагою після праці стала гра “перетягування канату” [5].

В останнє десятиріччя склалась тісна співпраця музею зі студентами-істориками ДВНЗ “Ужгородський національний університет”. Ця співпраця є різномановною та проводиться в багатьох формах. Однією із основних форм співпраці “музей – студент” є тематичні лекції-екскурсії, що проводяться для студентів на базі постійно діючої експозиції просто неба. Ці екскурсії є частиною лекційних та практичних занять з нормативних дисциплін “Етнографія України, в тому числі Закарпаття”, “Пам’яткознавство України” та ряду спецкурсів [11, с. 6].

В рамках спецкурсу “Народна обрядовість українців” для студентів щорічно проводяться тематичні лекції-екскурсії. Так, заняття “Традиційне народне весілля українців” ділиться на дві частини. Під час першої, теоретичної частини студентів ознайомлюють з основними етапами традиційного народного весілля на Україні та його різновидами. У формі діалогу між викладачем та студентами обговорюються такі питання як передвесільні домовленості, пов’язані з одруженням (оглядини, сватання, заручини, вінкоплети), посад молодих як кульмінація весілля, обряд “комора”, рушник та коровай у весільній обрядовості українців. Після цього студенти мають змогу ознайомитись та приміряти окремі весільні атрибути, зокрема елементи весільного костюму (гуні, сердак, весільні вінки), весільні рушники, весільну палицю “курагов”. Всі вони зберігаються у фондовій колекції музею. Під час заняття робиться спроба відтворення окремих частини весільного обряду (див. фото 3) [19].

Під час заняття “Хата в системі традиційної культури українців” знову ж таки у формі діалогу між викладачем та студентами в атмосфері “старого” закарпатського села розглядаються питання вибору місця та деревини для будівництва, звичай

та обряди, пов'язані із закладанням житла, обрядове будівельне деревце, система опалення житла у світоглядних уявленнях та будівельній обрядовості, новосільні звичаї та обряди, сакральні місця в інтер'єрі хати. Зацікавлення у студентів викликають розповіді про жертвні предмети під час закладання нового житла, використання в будівельній обрядовості святкового гільця, про такі сакральні місця в інтер'єрі народної хати як покуть, піч, поріг, вікно, стеля, горище. Перебування в автентичному середовищі традиційного народного житлового будівництва, цікаві розповіді з народної будівельної обрядовості створюють атмосферу невимушеності та дають можливість студентам відчувати по-справжньому як жили колись їх предки. Окрім засвоєння теоретичного матеріалу, студенти мають змогу сісти за автентичний стіл-скриню, поратись по господарству біля припічку [3].

Однією із сучасних форм проведення екскурсії в музеї є *квест*. В останні роки ужгородський скансен постійно пропонує для відвідувачів різних вікових категорій квестові екскурсії. Так, 7 грудня 2016 року до музею завітали учні 7-го класу ЗОШ № 4, щоб відчувати атмосферу наближення улюблених зимових свят та дізнатися про традиції відзначення свята Миколая на Закарпатті. Окрім того, учні долучилися до бесіди про святого Миколая, про важливість добрих справ у повсякденному житті. Родзинкою заходу стала квестова екскурсія “Знайди дорогу до святого Миколая”. Музейні співробітники об'єднали дітей у дві команди та запропонували мандрівку старим закарпатським селом, одразу попередивши, що це буде не проста подорож, а святкова, адже, відповідаючи на запитання у хатинках, потрібно відшукати шлях до Миколая. Зважаючи на зимові погодні умови, до квесту були залучені 11 музейних хатинок-об'єктів, в кожній з яких дітям було запропоновано відшукати конверти, що містили по 2 запитання. Відповідаючи на них, діти впевнено рухалися від хатинки до хатинки, наближаючись до святого Миколая, що з повною торбинкою цукерок чекав на них у музейній Шелестівській церкві. Миколай не тільки пригощав дітей, але й пропонував поспівати та нагадав всім присутнім про те, що найбільше щастя в житті – робити добро. Закінчилося свято музейним чаюванням-пригощанням та щирими дитячими усмішками [17].

У 2019 р. була розроблена музейна новинка – мапа-квест для дітей трьох вікових категорій (3+, 6+ і 10+) (див. фото 4). Малеча отримала можливість дослідити музейні експонати за допомогою гри. Кожен буклет містить мапу з територією музею. На ній позначено музейні хатинки, в які потрібно зайти й виконати завдання. Дитина, відвідуючи музей з батьками, допитливо та ретельно за допомогою мапи-квесту досліджує експозицію і виконує запропоновані завдання. По завершенні квесту за виконані завдання діти отримують подарунок від музею [16].

У квітні 2019 року в ужгородському скансені стартувала “Школа юного екскурсовода”. 6 квітня відбулося перше заняття, на якому діти вивчали та досліджували хату з села Довгого Іршавського району – взірць архітектури та побуту долинян Закарпаття. Діти мали можливість власноруч доторкнутися до музейних експонатів та у дружніх дискусіях розгадати їх таємниці, поринути в світ гончарного ремесла на Закарпатті, дослідити та дізнатися про життя та традиції наших предків.

Загалом було проведено 8 занять з дослідження найцікавіших музейних хатинок та експонатів. На основі отриманих знань кожна дитина змогла підготувати свою власну екскурсію музеєм, додати до неї своє власне бачення та цікаву ідею, тобто кожна дитяча екскурсія стала творчим проектом.

“Школа юного екскурсовода” діяла в рамках проекту “Дитячі дні в ужгородському скансені”. Проект реалізовується за підтримки програми Culture Bridges, що фінансується Європейським Союзом та здійснюється Британською Радою в Україні у партнерстві з EUNIC – Мережею національних інститутів культури Європейського Союзу [16].

Отже, створення екскурсії – складний процес, що вимагає від організатора екскурсійної справи великих творчих зусиль, особливо коли йдеться про дитячу аудиторію. Усі вищезазначені засоби і прийоми екскурсійної роботи є важливою складовою музейної комунікації ужгородського скансену. Щорічно Закарпатський музей народної архітектури та побуту відвідує близько 100 тисяч туристів. Інтерактивні екскурсії здатні спонукати відвідувачів до дослідження історії та народної культури Закарпаття. Аналіз потенціалу екскурсійної діяльності музею показав, що, зважаючи на багату історико-культурну спадщину, уміле використання сучасних методів та прийомів ведення екскурсій допоможе сформувати позитивні емоції у туристів та створити позитивний імідж закладу в туристичній сфері.

Ужгородський скансен використовує практику *роботи з родинним колом*. Крім основних форм роботи, відвідувачам запропоновано сімейні екскурсії. “Родинний день школи просто неба” проводиться у музеї щорічно (див. фото 5). Протягом цілого дня музей здійснює рекреаційне обслуговування дітей, максимально орієнтоване на тісний зв'язок музею, школи та родини. До проведення цього заходу залучені, крім музейних працівників, народні майстри різного виду творчої діяльності (вишивальниці, керамісти, майстри лозоплетіння). За їх спільної участі відбувається передача творчого досвіду митців безпосередньо учасникам. Набуті навички можуть бути використані з часом у виборі професії та стануть в пригоді у повсякденному житті. Як результат заходу – авторський креатив дітей “Мама, тато і я”, малюнок на асфальті, конкурси з ліплення, пісенні і танцювальні конкурси та ін. Головне, щоб кожна дитина, виходячи з музею, отримавши заохочувальний подарунок, пам'ятку про музей, дістала радість пізнання і бажання повернутися в музей в очікуванні чогось нового, ще не баченого [10, с. 229].

Шелестівська церква, розміщена в експозиції музею, є діючою. Тут щонеділі проводяться богослужіння, на які приходять усією родиною. Музей, прагнучи сприяти духовному розвитку молоді, проводить цікаві заходи, присвячені християнській тематиці. Паралельно з богослужінням в церковно-парафіяльній музейній школі проводяться *уроки*: “Урок доброти і милосердя” та “Урок християнської етики”. В основу уроків покладені принципи морального і духовного виховання через експозиційний показ релігійних тем та сюжетів. Завдяки таким бесідам-урокам діти опановують ази християнської віри та моралі, вивчають при цьому найголовніші молитви “Отче наш”, “Богородиця”, “Вірую”, десять Божих заповідей, а найголовніше – духовний отець-вчитель зосереджує увагу дітей на нормах і пра-

вилах християнської поведінки, а також на вмінні поважати і бути толерантними до людей інших національностей та релігій [10, с. 232].

Вже чимало років поспіль музей співпрацює з медико-реабілітаційним центром “Дорога життя” у м. Ужгород і вносить посильну лепту у підтримку і розвиток творчих здібностей **дітей з обмеженими можливостями**. Музей надає благодійну допомогу у вигляді безкоштовного відвідування закладу та проведення для них екскурсій, організації виставок робіт вихованців центру (див. фото б). Для більш доступного сприйняття музейної експозиції цією категорією відвідувачів працівниками музею попередньо використовуються новітні технології. На електронних носіях подається інформація про музей, розроблено окремий текст оглядової екскурсії для різних вікових категорій дітей та молоді з фізичними вадами, а також змонтовано в альбомі фотоілюстраційний матеріал музейних об’єктів та їх інтер’єрів для попереднього засвоєння і максимальної адаптації в діючій музейній експозиції. Дієвим позитивним імпульсом для розвитку творчих здібностей і практичних навиків цих дітей є залучення до масових заходів, проведення майстер-класів з різних видів і жанрів народного мистецтва. У рамках тематики культурно-мистецької програми “Світ навколо нас” заняття проводять працівники музею спільно з майстрами народного мистецтва, викладачами Ужгородського інституту культури і мистецтв та Закарпатської академії мистецтв.

У системі роботи з дітьми з особливими потребами заняття з образотворчого мистецтва розглядається як можливість корекції порушень пізнавальної сфери, засіб інтелектуального розвитку, емоційно-естетичного виховання, зняття емоційного напруження дітей. Роль музею в цих заняттях полягає у тому, що він дає можливість кожній дитині творити, експериментувати, не нав’язуючи при цьому свої естетичні погляди та не стримуючи життєву активність дітей. Практика цієї форми роботи музею показує, що багато дітей з особливими потребами схильні до творчості й талановиті. А ніщо так не надихає творити, як наявність мети, знання того, що це комусь потрібно. Саме таку мету реалізує музей, демонструючи їхні таланти у виставковій роботі. Це вишивка, плетіння бісером, гачкування, малюнки та інші вироби. За допомогою таких форм роботи діти центру “Дорога життя” стають впевненішими в собі, розширюють коло своїх друзів, впевненіше крокують в життя і, можливо, деякі з них зроблять свій вибір у майбутній професії.

Таким чином, культурно-освітня робота в етнографічних музеях є важливим напрямом їхньої діяльності. Поряд з традиційними формами і методами, напрацьованими багаторічною практикою, музеї активно залучають дошкільників і учнів, сім’ї та інші категорії відвідувачів до пізнання культурної спадщини, пропонуючи інноваційні програми, нетрадиційні форми і сучасні методи, спрямовані на побудову активного діалогу дітей з мистецтвом і взаємодію одне з одним. Перспективними напрямами, що потребують вивчення, є розробка технологій музейної роботи з дошкільниками, які поєднують освітньо-виховні завдання з рекреаційними і дозвіллевими, а також використання можливостей музею у роботі з дітьми-інвалідами, застосування арттерапевтичних методик.

Хотілося б зазначити, що розробляючи і впроваджуючи різноманітні експериментальні культурологічні проекти, ми натомість отримуємо можливість розвивати і сам музей, актуалізувати для широкого загалу його фондові колекції.

Джерела та література:

1. Звіт КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР за 2016 рік. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород, 2016. 17 с.
2. Звіт КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР за 2017 рік. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород, 2017. 18 с.
3. Звіт КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР за 2018 рік. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2019. 19 с.
4. Звіт КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР за I квартал 2020 року. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород, 2020. 10 с.
5. План-сценарій тематичного заняття “Свято першої борозни. Традиції засівання поля на Закарпатті”. *Архів відділу науково-освітньої роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2019. 16 с.
6. План-сценарій тематичного заняття “Свято Стрітення”. *Архів відділу науково-освітньої роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2019. 14 с.
7. Банах В. М. Музейні інновації та інтерактивність у теорії та практиці музейної справи. *Historical and cultural studies*. 2016. Vol. 3. Num. 1. P. 1—5.
8. Вайдакер Ф. Загальна музеологія : Посібник / Ф. Вайдакер ; переклад з нім. В. Лозинський, О. Лянч, Х. Назаркевич. Львів : Літопис, 2005. 632 с.
9. Грицюк Н. А. Святування 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту. *Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини [Текст] : зб. наук. ст. / упоряд. : Г. В. Андял, В. В. Коцан*. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. С. 248—259.
10. Зейкан О. В. Закарпатський музей народної архітектури та побуту – крізь призму часу. *Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини [Текст] : зб. наук. ст. / упоряд. : Г. В. Андял, В. В. Коцан*. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. С. 227—236.
11. Коцан В. В. “Студент і музей...”. Співпраця Закарпатського музею народної архітектури та побуту і студентів-істориків ДВНЗ “Ужгородський національний університет”. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 5 : матеріали I Етнографічних читань “Збереження та популяризація культурної спадщини” (Ужгород, 15 груд. 2017 р.). Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 6—9.
12. Поколюда М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.
13. Харченко О. В. Дитина в музейному просторі: аспекти освітньо-виховної діяльності в музеях художнього профілю. *Збірка наукових праць “Український музей”*. Київ : Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2003. С. 198—206.
14. Чанцева Е. А. Твори образотворчого мистецтва як засіб виховання підростаючого покоління (на прикладі науково-освітньої роботи Закарпатського музею народної архітектури та побуту). *Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини [Текст] : зб. наук. ст. / упоряд. : Г. В. Андял, В. В. Коцан*. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. С. 237—247.
15. Юрєнева Т. Ю. Музееведение : учебник для высшей школы. М.: Академический проект, 2003. 560 с.

16. В Ужгороді фінішував проєкт “Дитячі дні в ужгородському скансені”. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/192831-V-Uzhhorodi-finishuvav-proekt-Dytiachi-dni-v-uzhhorodskomu-skanseni-FOTO>

17. В ужгородському скансені провели святковий квест для учнів. URL: <https://zaholovok.com.ua/v-uzhgorodskomu-skanseni-proveli-svyatkovii-kvest-dlya-uchniv>

18. Навчальна поїздка до Німеччини для професіоналів музейної справи. URL : <https://www.facebook.com/media/set/?vanity=houseofeuropa.org.ua&set=a.190347692316768>

19. Ножка А. В ужгородському скансені провели “традиційне народне весілля українців”. URL: <https://zk.oblast.online/news/v-uzhgorodskomu-skanseni-provely-tradytsijne-narodne-vesillya-ukrayintsiv-foto/>

20. Оголошується конкурс на участь у Всеукраїнському семінарі-тренінгу з української етнопедagogіки. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1218238268226575&id=248434501873628

21. Свято першої борозни провели сьогодні в ужгородському скансені. URL: <https://www.facebook.com/search/top/>

22. Стрітєння-Грімниці – весни провісниця! URL: https://www.facebook.com/search/top/?era=SEARCH_BOX

23. У музеї тривають Шевченківські дні. URL: <https://www.facebook.com/uzhskansen/posts/2560854497319324>

CHILD AND MUSEUM: EDUCATIONAL WORK IN THE TRANSCARPATHIAN MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE

Tetiana Sologub-Kotsan (Uzhhorod)

Summary

The article deals with the educational work of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life. The author describes different types of work with children's audiences, emphasizes the participation of museum staff in various thematic trainings, seminars on museum pedagogy. Examples of successful combination of scientific and leisure principles are exhibition events, types of excursions, work with family, lessons, support for children with disabilities.

Key words: child, museum, educational work, training, seminar, exhibition, excursion, quest, “School of a young guide”, family, lesson.

Фото 1. Учасники навчальної подорожі від House of Europe в Музеї сучасного мистецтва Frankfurter Kunstverein (Німеччина). Лютий 1920 р.

Фото 2. Учасники гри-квесту на базі виставки до 205-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.

Фото 3. Студенти-історики Ужгородського національного університету в ужгородському скансені під час тематичної лекції-екскурсії “Традиційне народне весілля українців”. 2018 р.

Фото 4. Мапа-квест для дітей трьох вікових категорій (3+, 6+ і 10+).

Фото 5. Родинний день школи в ужгородському скансені.

Фото 6. Роботи вихованців медико-реабілітаційного центру “Дорога життя”.

Мар'яна МЕГЕЛА
(Ужгород)

ВІДТВОРЕННЯ НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ ЯК СПОСІБ ЗАЛУЧЕННЯ ВІДВІДУВАЧІВ ДО УЖГОРОДСЬКОГО СКАНСЕНУ

УДК 069 + 39 (477.87) : 745

У статті подано матеріали про роботу Закарпатського музею народної архітектури та побуту як одного з осередків популяризації матеріальної культури краю та відродження на його базі традиційних народних ремесел. Робота в студії вишивки “Косиця”, гончарній майстерні, постійні майстер-класи, приурочені до виставкових заходів, мистецьких акцій, обрядових фестивалів та ярмарків дають змогу не просто популяризувати музей та його збірки, але й продовжувати існування різноманітних видів декоративно-прикладного мистецтва населення краю, що мали широкий спектр побутування в минулому, однак досить вузьку діяльність в сучасному суспільстві. Промоція та відродження народної культури й традиційних видів мистецтва населення Карпатського регіону дає змогу ужгородському скансену залишатися важливим центром науково-дослідного та освітнього спрямування.

Ключові слова: ужгородський скансен, народні ремесла, гончарство, мистецтво писанкового розпису, вишивка, ковальство, студія “Косиця”, гончарна майстерня, майстер-класи, проект “Творчі вихідні у скансені”.

Одними з найбільших зібрань пам'яток з історії народної архітектури, культури та побуту є етнографічні музеї просто неба – скансени, які останнім часом все виразніше перетворюються на осередки дослідження та популяризації матеріальних і духовних цінностей традиційної культури українського народу. Скансени створюються на ґрунті музеєфікації репрезентативних фрагментів етноландшафтного середовища й об'єктів матеріальної культурної спадщини. Це своєрідний архітектурно-етнографічний комплекс просто неба з міні-музеями в окремих будівлях, які дають змогу показувати пам'ятки матеріальної і духовної культури в умовах, максимально наближених до природних. Пізнавальне значення і емоційний вплив таких музеїв дуже великий [24, с. 100]. Це так звані живі музеї з насиченими анімаційними програмами відтворення історичного середовища, де туристів приваблюють не лише окремі споруди, предмети старовини, а й професійні працівники-аматори, які своїми заняттями відтворюють побут, поведінку, матеріальну і духовну культуру попередніх епох, вони розкривають традиційні ремесла і види діяльності, характерні для відповідної місцевості і часу, наприклад роботу мельника, ткалі, коваля, гончара, теслі, винороба, пасічника та ряду інших. Часто і самим відвідувачам музею пропонується спробувати свої сили під керівництвом фахівця. Кожен може відчути себе в ролі коваля чи гончара. Скансени відрізняються від звичайних музеїв, перш за все, наявністю видовищного елемента. Їх специфіка полягає в тому, що в них існують широкі можливості безпосереднього неформального спілкування (під час організації змагань, обрядів, вистав, ярмарків, виступів фольклорних колективів), що водночас становить одну з причин популярності цих музеїв серед різноманітних верств населення [23, с. 80].

Популяризація народної архітектури, побуту, обрядів та звичаїв населення в минулому проводиться за допомогою програм, що створюються з метою відтворення історичного середовища – оживлення експозицій під час проведення етнографічних свят і дозвілля. Все це супроводжується виступами фольклорних колективів, організацією змагань та ярмарків, сценічним показом обрядів. Особливою популярністю користуються саме ті свята, які базуються на глибоких традиціях і зберігають у значній мірі елементи автентики, тобто органічно пов'язані зі змістом самої експозиції музею [23, с. 81].

Оживлення експозиції – це не тільки свята і обряди, але й діючі вітряки та водяні млини, кузні і гончарні майстерні, інші ділянки традиційних ремесел і промислів [22, с. 12]. У цьому напрямі Закарпатський музей народної архітектури та побуту вже має досить значний напрацьований досвід. Кожного року за участі фольклорних ансамблів, народних майстрів, учнів шкіл проводяться заходи до Різдва Христового, свята Стрітення Господнього, Шевченківських днів, Великодня, Свята першої борозни, Дня захисту дітей, Дня Незалежності України, Дня знань, Святого Миколая. Більшість із цих заходів є своєрідними театралізованими діями із використанням народного вбрання, показом традицій матеріальної та духовної культури краю [8, с. 19].

Ужгородському скансену належить особливе місце серед наукових і культурно-освітніх закладів Закарпатської області, де пропагуються етнічні культурні надбання, що відіграють важливу роль у виховному й освітньо-науковому процесах. Останнім часом зросло значення музеїв як важливих центрів охорони культурної спадщини українців, адже вони певною мірою несуть відповідальність за повноту відображення у своїх колекціях тих чи інших явищ матеріальної культури українців або їхніх етнічних груп [14, с. 566-567].

На початку XXI ст. традиційну роль та місце музеїв у сучасному суспільстві було переглянуто. Вони виконують роль не лише збереження історичної пам'яті та культурних традицій народу, але й їх популяризації, важливу частину якої становить відтворення багатьох напрямів народного мистецтва, що все більше набувають ознак таких, що зникають. Роль музею в цій справі вагома – їх відродження та реконструкція за допомогою різних мистецьких акцій, що дає змогу таким чином не лише залучати відвідувачів, але й пропагувати культурну ідентичність українського народу. Протягом останніх років цей напрям став одним з пріоритетних в роботі закладу. Відродження й промоція народних ремесел та домашніх промислів на базі музею здійснюється у різні способи: виставкові заходи, тематичні екскурсії з елементами атракцій на базі постійно діючої експозиції, майстер-класи по навчанню різних вікових категорій того чи іншого ремесла, фестивалі та ярмарки народних ремесел в музеї, студії та майстерні, що діють при скансені. Все це дає змогу бачити в музеї багато містян, гостей, а також любителів народної матеріальної культури місцевого населення. Базуючись на збірках декоративно-прикладного мистецтва, що зберігаються та експонуються в скансені, з року в рік здійснюється кропітка робота по відродженню давніх ремесел.

Одним із перших і вже традиційних ремесел Закарпаття, що постійно популяризується, є *писанкарство*. Мистецтво писанкарства – дуже давній вид народної культури. Писанка як символ сонця й відродження сягає в найвіддаленіші періоди історії людства. Її знають в усьому світі, з нею пов'язана чудова за змістом усна народна творчість і образотворча практика багатьох народів стародавнього світу. Значення писанок не лише в їх давності, але й в поширеності. За цим показником писанка, якщо і поступається, то лише народному мистецтву вишивки [10, с. 73]. Писанки (крашанки, фарбованки) є невід'ємною частиною сучасного народного мистецтва культурної історії українців, їх знає увесь світ. Це один із феноменів орнаментального мистецтва України. Вони виступають предметом звичаїв, обрядів та символізують найбільше християнське свято – Воскресіння Христове. Писанки завжди були й залишаються надалі вагомим складовою народної культури не лише Закарпаття, а й цілої України [12, с. 1]. Музейна збірка писанок характеризується різноманітністю як у колористиці, так і в техніках оздоблення. Тут зустрічаються й традиційні техніки орнаменталізації, й більш новітні, що виникли під впливом змін та еволюції народного мистецтва. Колекцію писанок можна умовно поділити на дві групи. До першої відносяться писанки, створені за допомогою традиційної воскової техніки, та крашанки. До другої – писанки, виготовлені сучасними техніками декорування: бісероплетіння, розпис фломастерами, хімічними фарбами, наклеювання стрічок, ниток, техніки квілінг та декупаж, витравлювання оцтом та інші [16, с. 137].

У квітні 2015 року в музеї була проведена перша виставка-конкурс “Світ писанки”, приурочена до великодніх святкувань. Для поціновувачів мистецтва писанкового розпису були представлені писанки із фондової колекції етнографічного музею та писанки майстринь краю. До експозиції ввійшли крашанки, що представляють писанкарство відомих майстринь чи не з усіх районів Закарпаття: Тячівщини, Іршавщини, Хустщини, Перечинщини, з м. Ужгород та інших. З того часу традиційним стало проведення майстер-класів по навчанню писанкового розпису для різних категорій відвідувачів: дорослих, учнівських груп, дошкільнят, навчання сім'ями. Готуючись до святкування Пасхи, музей запрошує всіх бажаючих долучитися до циклу музейних великодніх заходів, що проводяться під загальною назвою “Котилася писаночка...”. Під час майстер-класів діти дізнаються про великодні традиції та обряди, пов'язані із писанками, а також опановують основні техніки оздоблення яєць в давнину. Учням пропонують виготовити власноруч писанки: одну – традиційною технікою, а іншу – сучасною. Серед традиційних технік найбільшим попитом користується воскова техніка, шкрябанки, мальованки, витравлювання оцтом, а серед сучасних – декупаж, квілінг, викладання бісером, крупами, вирізування [13, с. 98].

Оздоблення яєць належить до того виду мистецтва, яке й сьогодні не втрачає своєї актуальності, а навпаки, невпинно розвивається й приносить нові креативні форми та технічні прояви. Народні писанкарки відзначаються надзвичайним талантом, витонченим естетичним смаком, а в композиційних вирішеннях дотриму-

ються найважливіших орнаментальних засад. Їх твори вирізняються досконалістю та майже віртуозним вмінням [21, с. 62].

Гончарство як вид ремесла є одним з найдавніших джерел народного мистецтва. Глиняний посуд був свого часу незамінним атрибутом кожної хати. У сучасному пору керамічні вироби перейшли у ряд декоративних зразків та зберігаються як “живі свідки” гончарних осередків минулого [9, с. 3].

Більшість традиційних взірців народних та авторських виробів, що зберігаються в музейній колекції, репрезентують виробництво посуду з глини різних осередків Закарпаття в минулому. Музейний фонд кераміки формувався на базі гончарних центрів, що існували та діяли впродовж не одного століття [15, с. 278]. Влітку та восени 2018 року в музеї реалізовувався грантовий проєкт “Стежками традицій закарпатської кераміки” за підтримки Українського культурного фонду. Цей проєкт дав змогу відродити й оживити одне з найдавніших ремесел краю – гончарство, зробити його постійною живою атракцією на території скансену. В одному з приміщень музейної старої корчми було облаштовано гончарну майстерню, яку урочисто відкрили 20 жовтня 2018 року в рамках Фестивалю гончарства. Для повноцінного функціонування майстерні у м. Дніпро було закуплено електричні гончарний круг та гончарну піч, які й було вперше випробувано під час фестивалю. Місцеві та запрошені майстри навчали мистецтву гончарства всіх бажаючих відвідувачів [20, с. 18].

Влітку 2019 року в майстерні було проведено два курси “Літньої школи гончарства”, де майстриня Ольга Полянко навчала бажаючих цьому ремеслу. Учні мали змогу не лише отримати теоретичні знання про гончарське ремесло та його витоки, але й на практиці позайматися ним – виготовити власний виріб на гончарному крузі в музейній майстерні [6, с. 11]. У 2020 році ця практика продовжилася: навчає ремеслу майстер Андрій Зубенко [7, с. 2].

Одним з найдавніших та найбільш розповсюджених видів народного декоративно-прикладного мистецтва є вишивка. Одягова та побутова вишивка становить майже половину колекції музею. Збірка народної традиційної вишивки містить зразки, що творили окрасу інтер'єрної тканини. Тут простежуються фантазія та майстерність, де представлено різноманіття геометричних та рослинних орнаментальних мотивів, багата кольорова гама, що вирізняє етнографічні регіони області, а також різноманіття використовуваних технік: хрестик, гладь, низина, стібок, вирізування, мережка [17, с. 232].

Традиційна народна вишивка була чи не найбільш поширеною серед усіх видів народного мистецтва регіону. Величезна кількість вишуканих взірців вишивок, що зберігаються у фондових збірках музеїв та приватних колекціях, свідчить про художній хист вишивальниць та широке використання у побуті. Різноманітність видів та типів вишивок Закарпаття має свої виразні характеристики, що зумовлено культурними взаємовпливами, значною кількістю вишивальних осередків. Через часткове, а в окремих місцевостях Закарпаття і повне зникнення вишивальної традиції надзвичайно важливим є дослідження її локальних особливостей, збереження та популяризація цього виду мистецтва [19, с. 178].

Вишивальні традиції, що застосовувалися в одязі (чоловічі та жіночі сорочки, спідниці) та предметах побуту (скатертини, рушники, серветки) є дуже давніми, бо зберігають в собі не просто красу, але й значну інформативну культурну пам'ять, тому неодмінно потребують не лише популяризації, але й відродження. Поряд з реконструкцією одягових комплексів Закарпаття, постало й питання про відтворення старовинних вишивальних мотивів та узорів. З листопада 2015 року при музеї діє студія традиційної закарпатської вишивки “Косиця”. За час її роботи учасницями були відтворені автентичні жіночі сорочки з різних районів Закарпаття, що зберігаються у фондах Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Цьогоріч в студії проходить навчання четвертого випуску. Наразі керівниками студії є випускниці першого року її проведення – Вікторія Співак та Галина Мунчак. Саме тут учасниці студії навчаються вишивці давніми закарпатськими техніками, мають змогу ознайомитися з традиційними народними мотивами вишивання й навіть відтворити їх на своїх роботах [11, с. 44].

Ще один вид ремесла, що активно пропагується в музеї, – *ковальство*. Як організований промисел, ковальство сформувалось уже в давньоруський період (IX – XII ст.), а починаючи з 1850-х рр. розгортається досить значний на ті часи розвиток металообробної промисловості. У 1850–1860-х рр. в краї працювало 13 металообробних підприємств, а наприкінці XIX ст. в кожному населеному пункті на околиці працювала кузня. Ковалі виконували різноманітні роботи: оковували вози, виробляли сільськогосподарські знаряддя праці – серпи, лопати, мотики, плуги, а також ножі, цвяхи тощо. Праця ковалів, порівняно з некваліфікованою робочою силою, цінилася на Закарпатті досить високо. В кузні з с. Дубове Тячівського району відвідувачі мають змогу ознайомитися з інтер'єром та умовами праці ковалів у минулому. Продукцією кузні були різноманітні знаряддя праці як сільськогосподарського, так і побутового призначення, що нині експонуються в приміщенні кузні. Коваль виконував також різноманітні слюсарні роботи, пов'язані з обробкою металу, лагодив замки, паяв металевий посуд тощо [1, с. 1-2, 4-5].

Із березня 2018 року в музеї щомісяця працюють справжні ковалі. Майстри Іван Щур та Петро Гердгарт не тільки показують для відвідувачів вправну роботу – бажаючи мають змогу спробувати покувати в музейній кузні та придбати на згадку виробу [3, с. 7].

Впродовж останніх років в музеї вдало втілюється проєкт *“Творчі вихідні у скансені”*, в рамках якого в літній період щосуботи та неділі в музейній експозиції працюють народні майстри, демонструючи різні види народного ремесла й паралельно навчаючи всіх бажаючих. Завдяки цьому проєкту в музеї працювали: Олександр Дворак з Іршави (гончарство), Ольга Гал з Виноградова (ліпка з глини), Ганна Дикун з Вишкова Хустського району (виготовлення іграшок з кукурудзяного листя), Людмила Губаль з Ужгорода (виготовлення ляльки-мотанки), Оксана Метцгер з Мукачева (декоративний розпис на керамічних тарілках), Марія Купар з Ужгорода (виготовлення витинанок та виробів з бісеру способом плетіння), Лілія Міщук з Ужгорода (плетіння прикрас та виробів технікою макраме) [2, с. 3; 4, с. 14; 5, с. 11].

У новорічно-різдвяний період музей проводить багато культурних акцій, спрямованих на популяризацію та знайомство з традиціями, звичаями й обрядами, що зберігаються в краї й досі: тематичні заходи до Свята Миколая, Андріївські вечорниці, до свята Варвари, святкування Різдва та ін. Вже стало традицією поряд з новорічно-різдвяним ярмарком проводити й майстер-класи. Зокрема, популярністю користуються майстер-класи по виготовленню одного з найважливіших атрибутів Різдва – *різдвяного дідуха*, які проводить Тетяна Когутич. Із заготовленого влітку музейного жита майстриня навчає та допомагає бажаючим виплести собі дідуха, щоб прикрасити власні домівки в святкові дні.

Різдвяний дідух, або просто “сніп”, як прийнято називати його на Закарпатті, мав особливе обрядове значення. Подекуди його називали “новорічним полазником” (бо його тримали в хаті аж до Нового року, 14 січня). Цей сніп символізував достаток хліба і паші аж до нового врожаю (цілий рік). Вранці на Новий рік тим снопом кормили худобу [18, с. 143].

Підсумовуючи вищеописане, слід зазначити, що функціонування Закарпатського музею народної архітектури та побуту на сучасному етапі полягає не лише у збереженні найцікавіших автентичних пам'яток архітектури, створенні умов для вільного доступу до цих будівель широких верств населення, підвищенні їхнього культурного рівня, показі у комплексі національної народної культури і архітектури, предметів побуту, знарядь праці, ужиткового мистецтва, тобто створенні моделі середовища, ландшафту, але й у допомозі відродженню народних ремесел, проведенню фольклорних свят, вирішенні наукових проблем, пов'язаних із пошуком, збором, вивченням, реставрацією експонатів. Роль музею-скансену для збереження культурних традицій та історичного зв'язку поколінь важко переоцінити. Середовище скансену створює цілісне уявлення про різні сфери народного життя. Тому саме музей просто неба має найкращі можливості для створення альтернативного світу. І на прикладі унікальних експозицій у цьому можна пересвідчитися [23, с. 80-81].

Джерела та література:

1. Данилич М.Й. Традиційне ковальство на Закарпатті : реферат. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 1985. 7 с.*
2. Звіт Закарпатського музею народної архітектури та побуту про пророблену роботу за 2017 рік. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2017. 10 с.*
3. Звіт Закарпатського музею народної архітектури та побуту про пророблену роботу за I квартал 2018 року. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2018. 5 с.*
4. Звіт Закарпатського музею народної архітектури та побуту про пророблену роботу за 2018 рік. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2018. 27 с.*
5. Звіт Закарпатського музею народної архітектури та побуту про пророблену роботу за 9 місяців 2019 року. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2019. 19 с.*

6. Звіт Закарпатського музею народної архітектури та побуту про пророблену роботу за 2019 рік. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2019. 31 с.

7. Симкович В.І. Індивідуальний звіт про роботу за серпень 2020 року. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури” ЗОР*.

8. Андял Г. В. Скansen як одна із форм дослідження та збереження культурної спадщини (на прикладі експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту). *Сучасний контент. Музейна галузь. Історія, здобутки та перспективи : Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського*. Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2016. С. 16—20.

9. Вільхівські гончарі [Образотворчий матеріал] : альбом-каталог / упорядн. М. І. Мегела. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 124 с. : іл.

10. Калениченко Л. Мистецтво писанки. *Народна творчість та етнографія*. 1971. № 4. С. 73—76.

11. Коцан В. В. Вишиванки в ужгородському скансені: від традицій до сучасних форм популяризації. *Культурологічні джерела*. 2020. № 2. С. 41—44.

12. Коцан В. В. Писанка в народних звичаях та обрядах Закарпаття. *Каталог II виставки-конкурсу “Світ писанки-2016”*. Ужгород : ЗМНАП, 2017. С. 3—5.

13. Коцан В. В. Популяризація мистецтва писанкового розпису (на прикладі діяльності Закарпатського музею народної архітектури та побуту). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 1*. Ужгород, 2018. С. 96—103.

14. Ликова О.Г. Роль музею у формуванні української культурної керамології. *Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 9. С. 566—570.

15. Мегела М.І. Гончарство Закарпаття середини ХХ – початку ХХІ ст. (на прикладі формування колекції кераміки Закарпатського музею народної архітектури та побуту). *Музей просто неба в соціокультурному просторі: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 50-річчю заснування Національного музею народної архітектури та побуту України*. Київ, 2019. С. 278—288.

16. Мегела М. І. Писанки у фондовій колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 2*. Ужгород, 2018. С. 136—141.

17. Мегела М.І. Роль фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту в збереженні та популяризації традиційної народної культури краю. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини”*. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. Вип. 3. С. 231—235.

18. Сологуб-Коцан Т.Я. Різдвяні звичаї та обряди на Великоберезнянщині. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту : Матеріали I Етнографічних читань “Збереження та популяризація культурної спадщини”*. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 5. С. 139—156.

19. Сологуб-Коцан Т. Я. Орнаментальні мотиви народної одягової вишивки Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. (на прикладі фондової колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 2*. Ужгород, 2019. С. 178—191.

20. Сологуб-Коцан Т. Я. Стежками традицій закарпатської кераміки. *Культурологічні джерела*. 2019. № 1. С. 18—19.

21. Соломченко О. Орнамент писанок Прикарпаття. *Народна творчість та етнографія*. 1964. № 3. С. 60—64.

22. Федака П. М. Національний музей народної архітектури та побуту на відтинку свого 40-річчя. *Народна культура України: традиції і сучасність : Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 40-річчю заснування Національного музею народної архітектури та побуту*. Київ : ПВП “Задруга”, 2010. С. 5—17.

23. Афанасьєва О. Є. Скansen України як важливий туристичний ресурс. *Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. С. 80—84. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/afanasjev5.htm

24. Петрович В. Музеї просто неба – осередки дослідження та популяризації матеріальних і духовних цінностей традиційної культури українського народу. URL: <https://volyn-museum.com.ua>

REPRODUCTION OF FOLK CRAFTS AS A WAY OF ATTRACTING VISITORS TO THE UZHGOROD SKANSEN

Mariana Megela (Uzhhorod)

Summary

The article presents materials about the work of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life as one of the centers of popularization of the material culture of the region and the revival of traditional folk crafts on its basis. Work in the Kosytsia embroidery studio, pottery workshop, permanent master classes dedicated to exhibitions, art events and ceremonial festivals and fairs allow not only to promote the museum and its collections, but also to continue the existence of various arts and crafts of the region, which had a wide range of life in the past, but a rather narrow activity nowadays. The promotion and revival of folk culture and traditional arts of the population of the Carpathian region allows to the Uzhhorod skansen to remain an important center of research and educational orientation.

Key words: *Uzhhorod skansen, folk crafts, pottery, art of Easter painting, embroidery, blacksmithing, Kosytsia studio, pottery workshop, master classes, project “Creative weekend in skansen”.*

Фото 1. Заняття в студії вишивки “Косиця”.
Фото 2. Презентація вишитих сорочок в студії вишивки “Косиця”.
Фото 3-4. Заняття в гончарній майстерні.
Фото 5-6. “Літня школа гончарства”.
Фото 7-8. Майстер-класи по писанкарству з учнівськими групами.

Василь КОЦАН
(Ужгород)

ТРАДИЦІЙНИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ ЯК ЕЛЕМЕНТ АТРАКЦІЙ В УЖГОРОДСЬКОМУ СКАНСЕНІ

УДК 069 : 39 (477.87) : 391.2

У статті йдеться про одну із головних складових матеріальної культури Закарпаття – традиційний народний одяг. Автор описує його як елемент атракцій в ужгородському скансені. До атракційних форм популяризації народного вбрання автор відносить експозиції в інтер'єрах музейних об'єктів, постійні та тимчасові виставки, реконструкції та покази, студію вишивки, фестивалі, нічні екскурсії, свята по відтворенню звичаїв та обрядів річного календарного циклу, свята народних ремесел, видавничі та онлайн проекти. Закарпатський музей народної архітектури та побуту своєю діяльністю намагається всіляко популяризувати традиційне народне вбрання краю.

Ключові слова: народний одяг, скансен, атракція, популяризація, експозиція, музейний об'єкт, виставка, реконструкція, показ, студія, фестиваль, екскурсія, свято, проект.

Музей як туристичний продукт включає в себе пакет послуг, що складається з постійних і тимчасових виставок з професійним обслуговуванням і організацією щорічних та подієвих заходів.

Важливим елементом скансену як туристичного продукту, створеного з урахуванням потреб сучасного відвідувача, є відкриття доступу до музейних колекцій шляхом залучення об'єктів, інструментів, пристроїв, до яких можна торкнутися, випробувати та вивчити принцип їх роботи. Тому туристичним продуктом є друкований путівник по музею, виставка, культурний захід, майстер-клас, онлайн-проект. Продукти можуть бути куплені або виготовлені відвідувачем, відповідно до його вподобань, фінансових можливостей та виділеного часу.

Музей, який функціонує в конкретній реальності, повинен співіснувати з навколишнім середовищем і ефективно виконувати свою роль, оскільки головний сенс збирання колекцій та їх збереження для нащадків існує лише тоді, коли наступні покоління дійсно можуть і хочуть їх використовувати.

Важливим джерелом вивчення та популяризації культурної спадщини краю, а також неодмінним елементом атракції в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту є традиційний народний одяг. До різнопланових аспектів поширення інформації про традиційне народне вбрання відносимо: постійні та тимчасові виставки, реконструкції, покази, дефіле-шоу, студії вишивання, фестивалі, заходи по відтворенню звичаїв та обрядів річного календарного циклу, родинної обрядовості, свята народних ремесел, культурно-мистецькі проекти, в тому числі онлайн-проекти.

Традиційним способом представлення ресурсів скансену є статичні презентації колекцій у вигляді експозиції будівель та їх інтер'єрів, які є одночасно суттю

самих музеїв. Інтер'єри музейних об'єктів постійно діючої експозиції просто неба ужгородського скансену формувались таким чином, щоб показати традиційний побут місцевих жителів: розвиток ремесел і промислів, знаряддя праці, способи опалення хати, народні меблі. Невід'ємним атрибутом кожної селянської оселі був й народний одяг – як повсякденний, так і святковий та обрядовий. На прикладі музейної експозиції кожен бажаючий може ознайомитись як з локальною варіативністю одягових комплексів Закарпаття в цілому, так і з окремими їх складовими.

У хаті з села *Оріховиця Ужгородського району* над лавою на стіні розміщена вішалка, на якій експонується одяг: гуня, спідниці (“кабати”), крива палиця. Гуня була традиційним елементом одягу як жінок, так і чоловіків. Її одягали в холод, дощ, восени, зимою, навесні і під час релігійних свят, весілля. Гуні були довгі, з довгими рукавами, обшивались (“обмітувались”) навколо шиї та передньої поли білою чи червоною шерстяною ниткою. Вся зовнішня сторона гуні покрита довгим ворсом. Цей ворс час від часу розчісували гребенем. Зверху зав'язували гуно до шиї двома вовняними шнурками (“ощунками”). Гуня могла сягати до колін або трохи вище. Її ткали з овечої вовни на кроснах у три ничельниці [3, с. 15].

В житловій кімнаті хати з с. *Ракошино Мукачівського району* відтворено куток шевського ремесла. Сюди входить верстат у вигляді стола з шухлядами, на якому знаходяться молоток, рашпілі, ножі, просмолені нитки, кліщі, шило, крючок, лапка, у шухлядах – кілочки та клинці, під верстатом – ящик з інструментами, біля нього пристрій для знімання чобіт, на полиці – дитячі та дорослі колодки, біля полиці – дубова дошка для розкрою та шустерська машинка для пошиву халяв. Все це начиння дає можливість ознайомитись із процесом виготовлення взуття, що включав у себе такі етапи: зняття мірки, крій, шиття взуття, його оздоблення та викінчення виробу [3, с. 18-20; 17, с. 40].

Своєрідністю відзначається одяг сіл Боржавської долини (Керецьки, Березники Свалявського, Кушниця, Лисичево, Бронька, Суха, Довге, Приборжавське Іршавського районів). Окремі його елементи експонуються в інтер'єрі хати з с. *Довге Іршавського району*. Головним елементом жіночого одягу в Довгому була сорочка (“довганя”), яка виділялась червоною тканиною смужкою (“тканкою”, “челленицею”) в нагрудній частині та орнаментальною композицією вишивки на рукавах. Сорочку підперезували домотканим поясом (“силянкою”) із покупних різнокольорових шерстяних ниток. Поверх сорочки одягали фартух (“плат”) із фабричного полотна. Заможні жінки носили кожух (“кожух”, “бунда”) – коротку безрукавку, хустром всередину, оздоблену вишивкою червоного, зеленого, синього кольорів. Традиційним елементом у жінок (як і у чоловіків) була гуня. У Боржавській долині побутовали біла (“сива”), яку носили вівчарі, та чорна (“ключканиста”) гуні. У 80-90-х рр. XIX ст. з'явився піджакоподібний плечовий одяг “уйош” (суконна куртка поперечного крою). У 20-х рр. XX ст. жінки почали в'язати шкарпетки (“штримфлі”) із овечої вовни (*див. фото 1*) [16, с. 46; 18, с. 98; 29, с. 316].

На жердці (“грядці”) у житловій кімнаті хати з с. *Стеблівка Хустського району* експонується одяг, серед якого виділяють довгі жіночі сорочки, що виділяються кроєм, декоративними швами (“бокорками”, “розшивками”), мережкою, вишитим

прямокутником чи квадратом під ошийником, а також пишною вишивкою на рукавах. Крім жіночих сорочок на грядці експонуються чоловічі штани (“гаті”), чоловіча сорочка, сукняна куртка (“вуйош”), фартухи (“плати”). На ліжку у кімнаті-світлиці демонструється жіноча сорочка (“заспальниця”), короткі безрукавки (“лайбички”, “камізельки”), оздоблені різнокольоровими збірочками (“фодричками”) та стрічками (“пантеликами”) [15, с. 59; 23, с. 121].

Окремі складові народного вбрання тересвянських долинян Закарпаття можемо бачити та вивчати в *хаті з с. Бедевля Тячівського району*. У світлиці на ліжку представлено весільний вінок (“косицю”), основа якого виготовлена з декількох пластинок кори липи, обшитих білою стрічкою. На основу вінка пришивалась коронка (“косиця”) у вигляді серця. Все зовнішнє тло віночка оздоблене прикрасами із зібраних у бутончики стрічок та кусочків полотна (“мачки”). Подібні вінки дівчата передавали одна одній. Вони могли передаватись і в сім’ї з покоління в покоління. Таким чином в одному вінку заміж виходили бабуся, мама, внучка, правнучка і т.д. Звертає на себе увагу ще один весільний атрибут – велика хустка, розміщена на грядці у світлиці. Виготовлена вона з білого полотна фабричного виробництва. По периметру, ближче до країв, оздоблена вишивкою (квітковий орнамент) та різнокольоровими стрічками (“пантеликами”). Краї обрамлені мережкою та довгими стряпками. Такі хустки побутували в 20-40-х рр. ХХ ст. Жіночі сорочки, фартухи, хутрянні безрукавки, сукняні куртки, чоловічі зимові штани (“холошні”) експонуються й в інтер’єрі жилої кімнати (див. *фото 2*) [3, с. 47-48; 10; 23, с. 123].

Окремі складові народного вбрання долинян Закарпаття зберігаються й у *хаті з с. Тибава Свалявського району*. Зокрема, це жіночі сорочки, виготовлені з домотканого конопляного полотна вручну. Біля горловини призбирані (“морщені”) й оздоблені вишивкою. Розріз спереду, застібується на гудзики (“гомби”). Рукав довгий, морщений навколо манжет, оздоблений вишивкою геометричного характеру, виконаною технікою “хрестик”. На ліжку виставлено білу гуню (“петек”) [3, с. 103].

Чимало елементів народного костюму гуцулів Закарпаття представлено в інтер’єрах *садиби-гражди з с. Стебний та хати з села Ясіня (присілок Кевелів) Рахівського району*. Кожен відвідувач музею має змогу ознайомитись з повним комплектом як жіночого, так і чоловічого вбрання. Основним компонентом жіночого одягу була сорочка, до якої одягали двошарові пілки (“запаски”), що притискалися тканими поясами (“окрайками”). Яскравістю виділялись хутрянні безрукавки (“кептарі”) та сукняні куртки (“сердаки”). Свою специфіку крою та оздоблення мали гуцульські кожухи. У кімнаті-світлиці гражди експонуються весільні атрибути – вінки з барвінку та топії (“бартки”). Гуцульський чоловічий стрій складається з сорочки, гатей, кептаря, сердака, пояса (“череса”), калапа, тайстрини, постолів (див. *фото 3*) [3, с. 76-83].

Народний одяг бойків Закарпаття представлено в *бойківських хатах з сіл Рєкити Міжгірського та Гукливій Воловецького районів*. Оскільки бойківські хати курні, то одяг в них зберігався в коморі, яка мала окремий вхід з галереї. Тут на грядці та під нею експонуються жіночі та чоловічі сорочки, фартухи (“плати”),

пояси жіночі (“плетінки”, “пасини”), хустки-“молодиці”, хустки (“ширінки”), холошні, уйош, кожух, гуня.

Аналогічно в *коморі хати з с. Гусний Великоберезнянського району* можемо спостерігати народне вбрання лемків Закарпаття: сорочка (“опріччя”), фартухи (“запиначки”), сіраки, плетені жіночі пояси (“плетеники”), цікаві за формою і орнаментом очіпки. Можна відмітити, що тут панувала вишивка переважно рослинного характеру.

В постійно діючій експозиції просто неба ужгородського скансену знаходяться й складові традиційного народного вбрання румунів та угорців Закарпаття. У *житловій кімнаті хати з с. Середнє Водяне Рахівського району* спостерігаємо румунське народне вбрання, якому властиві певні особливості, що проявляються в крої окремих складових, у співвідношенні кольорів, орнаментальних мотивів. Румунському одягу характерний білий колір і яскрава поліхромія в орнаменталі. Традиційний костюм складався з сорочки, запасок, спідниці, безрукавки, уйоша, вовняної накидки (“губе”), чоловічих сорочок та штанів, поясу-чересу (“тісеу”). Голову жінки накривали хусткою (“ширінкою”), чоловіки носили шапки (“клопи”). На ноги взували шкірянні постоли (“опінч”) або чоботи (“чізме”) (див. *фото 4*) [3, с. 55-56; 8, с. 12; 11; 12; 13; 20, с. 71]. Відчинені двері шафи в передній кімнаті *хати з с. Вишково Хустського району* дають нам можливість прослідкувати своєрідність угорського національного костюму. Народний одяг угорки складається з таких компонентів: сорочка, спідниця, безрукавка, фартух, кожух, головний убір, нашійні прикраси та взуття. Основними компонентами чоловічого одягу були сорочка і штани [3, с. 55-56; 8, с. 5; 27, с. 107].

Скансени, окрім типових презентацій будівель та інтер’єрів, часто містять інші постійні та тимчасові **виставки**, що стосуються народної культури та презентації багатих музейних колекцій. Ці виставки – найпростіший спосіб інтерпретувати ресурси музею. За останнє десятиліття наукові співробітники ужгородського скансену неодноразово організовували виставки локальних одягових комплексів Закарпаття. Так, у рамках *святкування 40-річчя музею*, з 25 червня до 20 липня 2010 р., у виставковому залі музею діяла виставка “Традиційне народне вбрання Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст.”. На ній були представлені всі локальні етнографічні одягові комплекси Закарпаття. Вдалим доповненням до виставки були стенди, закомпоновані взірцями одягової вишивки із колекції Марії Грицак, що зберігаються у фондах музею. Цікавими та колоритними виглядали невеликі виставки, присвячені окремим елементам комплексу традиційного народного вбрання. Вони дають змогу більш детально показати особливості крою та оздоблення тієї чи іншої складової народного строю. Серед подібних виставок можемо виділити тимчасову експозицію “**Перечинські візерунки: жіноче народне вбрання**”, побудовану у 2009 р. у виставкових залах ужгородського скансену [5; 6; 25, с. 244].

У 2012 р. у рамках масових заходів з нагоди *відзначення 21-ї річниці Незалежності України* науковими співробітниками музею була підготовлена виставка “Традиційний народний одяг – один із основних видів матеріальної культури гуцу-

лів Рахівщини”. Побудові виставки передувала ретельна робота по дослідженню автентичних взірців традиційного народного одягу гуцулів Рахівщини: збір польового етнографічного матеріалу, вивчення тих чи інших складових гуцульської народної ноші у музеях України та області, приватних колекціях. Зібраний матеріал став основою для написання науково-методичного посібника “Традиційний народний одяг гуцулів Рахівщини ХІХ – першої половини ХХ ст.” та тематико-експозиційного плану запропонованої виставки.

Виставка складалась з окремих експозицій. В основі першої з них були комплекти традиційного жіночого та чоловічого народного вбрання й окремі взірці одягової вишивки. Доповненням до них були анотаційний матеріал та карта комплектів традиційного народного вбрання гуцулів Закарпаття. Костюми ясінянських гуцулів виділяються яскравою кольоровою гамою хутрянних безрукавок (“кептарів”) та сукняних курток (“кришиньків”). Вдалим доповненням є дитячий (дівочий) костюм. Для одягової вишивки ясінянських гуцулів характерний геометричний чи геометризований орнамент у вигляді стрічкового декору. У колориті вишивок домінували різні відтінки жовто-оранжевих кольорів, які поєднувались із вкрапленнями білих, синіх, червоних, зелених і лише зрідка чорних кольорів. Відмінність між богданським та рахівським вбранням можемо спостерігати на прикладі орнаментальних композицій і колориту вишивки на сорочках, крою та елементів оздоблення кептарів. Традиційна народна вишивка богданських гуцулів характеризувалась поліхромністю із переважанням червоно-малинової, червоно-зеленої чи червоно-жовто-зеленої кольорової гами. Для рахівської вишивки характерні дещо розріджені композиції ромбових, прямокутних та геометризованих квітково-рослинних орнаментів. Оскільки у формуванні народного одягу великобичківців брали участь долинянські одягові традиції, то поряд із комплектами чоловічого і жіночого вбрання із с. Луг Рахівського району подаються комплекти вбрання тересвянських долинян.

Друга експозиція складалась з хутрянних безрукавок (“кептарів”) та сукняних курток (“сердаків”), які розміщені за етнографічним принципом. Ясінянські кептарі виділялись вузькою смужкою лисячого хутра, шкіряними аплікаціями, мідними бляшками, вишивкою у вигляді квіткових композицій, кілець з вусиками, багатокутних зірок (“зірниць”) та китиць (“гитиць”, “дармопасів”). В ясінянських гуцулів побутували й кептарі традиційного крою, але без лисячого хутра, яке замінювалось заячим. Подібні кептарі мали китиці лише на передніх полах, вишивкою їх не оздоблювали. Характерною особливістю богданських кептарів були аплікація з сукняних бордових смужок, вишивка, каракуль або смушок. Рахівські кептарі з-поміж гуцульських можна було виділити за кольоровою гамою. У селах Закарпатської Гуцульщини побутували і малооздоблені кептарі (“киптарі”, “піхтаринки”). Комір, круглий виріз горловини, поли, подол, кишені оздоблювали лише чорним ягнячим смушком, поверх якого нашивали пучки різнокольорових ниток (“пупки”). Верхнім плечовим одягом гуцулів Закарпаття були хутряні кожухи з довгими рукавами та куртки (“сердаки”) з ущільненого саморобного сукна. У різних місцевостях Закарпатської Гуцульщини сукняні куртки називали по-різному. У селах долини

р. Чорної Тиси куртку темно-коричневого кольору називали “петек”, малинового або червоного кольору – “кришиньк”. До 30-х рр. ХХ ст. куртку темно-чорного кольору називали “байбараком”. У селах долини р. Білої Тиси, в Рахові та навколишніх селах сукняну куртку чорного або коричневого кольору називали “сердак”. У західних селах Закарпатської Гуцульщини (Косівській Поляні, Росішці) сукняну куртку без оздоблення називали “лійбан”, а оздоблену вишивкою – “вішітим лійбаном”. Жіночі та чоловічі сердаки різнились лише розмірами. Чоловічі були на 10-15 см довші за жіночі. Всі вони виділялись різноманітністю елементів оздоблення та їх колоритом.

Третя частина експозиційної площі була побудована з гуцульських дволатових пілок (“запасок”) та румунських “задьє”, жіночих хусток, дівочих вінків, різноманітних сумок. Гуцулки, одягнені у запаски з цільними орнаментальними композиціями й гармонійним колоритом, чітко виділялись на фоні румунок, які одягали дволатові пілки (“задьє”), ткані у контрастні широкі однотонні (червоно-чорні, жовто-чорні, синьо-червоні) смуги. “Задьє”, на відміну від гуцульських запасок, не обшивали плетеними шнурками (“баюрами”). Румунки дуже рідко підперезували запаски поясами. Ідентичність гуцульських хусток (“дряпанок”, “чічкань”) проявилась у їх оздобленні рослинним орнаментом, виконаним шовковими нитками техніками одно- чи двосторонньої гладі. У межах Закарпаття лише у гуцулок Рахівщини побутували весільні барвінкові вінки, які склались з великих круглих “коронок” та менших “гутурінок”. Гармонійним доповненням до даної композиції є комплекти весільного вбрання та скриня для приданого нареченої.

Окрему міні-експозицію складали фотографії Ф. Заплетала, виконані ним у 1920 році у селах Закарпатської Гуцульщини. На них зображені гуцули у традиційному народному вбранні та відома дерев’яна Струківська церква у с. Ясіня. Спілкуючись з простим народом, його простою і невимушеною мовою, Ф. Заплетал фіксував все це в своїх фотографіях. Його фотографії є цінною пам’яткою, джерелом матеріальної культури Закарпаття. По них можна досліджувати дерев’яні архітектурні пам’ятки краю, народний одяг та побут селян.

Доповненням до виставки були трембіта, бондарні вироби ужиткового призначення (бербениці, коновки, гелетки, маслобійка, бочечки), шкіряні пояси (“римині”), постолі та чоботи, дерев’яні скульптури на гуцульську тематику, традиційна гуцульська кераміка (див. фото 5) [2].

У 2013 р. у виставкових залах Закарпатського музею народної архітектури та побуту пройшла виставка “Матеріальна культура лемків і бойків Закарпаття: традиції та сучасність”, окремі експозиції якої формувались зі складових народного одягу згаданих етнографічних груп українців краю. Так, основну експозицію виставки склали комплекти традиційного жіночого та чоловічого народного вбрання, окремі взірці одягової вишивки та жіночі прикраси з бісеру. Жіночі костюми лемків і бойків Закарпаття виділяються сорочками (“опліччями”) зі скісним розрізом пазухи з лівого чи правого боку, густозібраною нагрудною частиною та яскравою поліхромністю геометричної та квітково-рослинної вишивки, рамленими спідницями та пишно декорованими фартухами, різнобарвними безрукавками,

елементами декору сукняних курток і хутряних кожухів, формами, кольоровою гамою та розмірами головних уборів. Чоловічий бойківсько-лемківський костюм значно скромніший за жіночий. В його основі лежала вишита сорочка, штани, плечовий і верхній одяг, головні убори та взуття.

Ще одну частину експозиційної площі займали жіночі сорочки та традиційні жіночі головні убори. На прикладі сорочок показано еволюцію крою та орнаментальних мотивів вишивки лемків і бойків Закарпаття. Цілісний ансамбль створюється завдяки поєднанню сорочок із хустками, чепцями та уплітками у коси. У лемків Великоберезнянщини побутовали чепці (“чепаци”) у вигляді маленької шапочки із довгою вишиваною стрічкою (“партицею”), а на Перечинщині – “рогаті чепці”. Бойківські чепці із кольоровими та чорними стрічками виконували виключно обрядову функцію. Жінка одягала чепець на весілля і “на смерть”.

Окрему міні-експозицію склали сукняні куртки (“уйоші”, “сіраки”), чоловічі сорочки і традиційні бондарні вироби. Бойківсько-лемківські сукняні куртки з-поміж курток українців Закарпаття виділялись вузькими фабричними нашивками, широкими смугами з машинних швів, формами та розміщенням кишень і декоративних поясків. Серед бондарного посуду слід виділити дійницю, коновку, двійнята, маслобійку та ін.

Родзинкою виставки стала її центральна композиція, яка складалася з окремих атрибутів традиційного лемківсько-бойківського весілля. Домінантою тут виступили комплекси жіночого і чоловічого весільних костюмів. Головною ознакою весільного вбрання було домінування білого кольору. Жіночі костюми виділялись пишно вишитими сорочками, збираними спідницями, фартухами, оздобленими вишивкою, фабричними стрічками та машинними швами, полотняними безрукавками (“вестами”), чепцями з уплітками та хустками. Характерною особливістю чоловічих весільних костюмів була вишивка нагрудників на сорочках, виконана білими нитками. Вона вдало гармоніювала з жовтими і синіми гудзиками. Окремими елементами даної міні-експозиції були керамічна композиція С.М. Грабара “Весілля”, довгі рушники, весільна палиця (“курагов”) та весільні “калачі”.

Доповненням до виставки виступили взірці традиційної одягової вишивки з сіл Пилипець та Верхній Бистрий Міжгірського району, фабричні стрічки (“партиці”) з лемківських чепців, скульптури М.П. Цуда (“Вівчар”, “Молодята”) (див. фото 6) [1].

Аналогічні виставки неодноразово експонувались й в подальшому як у виставкових залах музею, так і поза його межами (у Києві, Львові, Коломиї, Яремчі; Атані, Сегеді, Будапешті (Угорщина)). 20 січня 2017 р. у Закарпатському музеї народної архітектури та побуту, в рамках *Днів угорської культури*, відбулось урочисте відкриття експозиції “Народні костюми Карпатського регіону”. Це збірка одягових комплексів із приватного зібрання Дьордя Барни, що нині зберігається в Музеї ім. Отто Германа в місті Мішкольц (Угорщина). Загалом вона нараховує 280 народних костюмів із 120 населених пунктів 19 регіонів. Представлена колекція демонструвала святкове вбрання кінця XIX – середини XX ст., що було найбільш характерне для мешканців сіл і аграрних міст у чотирьох великих регіонах Карпатського басейну: Задунав’я (території на захід від Дунаю), Фелфольд (територія сучасної

Словаччини), Угорська низовина, або Алфольд, Трансільванія (Румунія). Поряд із угорськими етнографічними групами, в збірці також можна знайти костюми німців, румунів, болгар та інших національностей. Перлинами ж музейної збірки вважаються народні костюми етнографічної групи матьо (див. фото 7) [32].

За час експонування виставки її відвідала чимала кількість краян та гостей міста. 2 лютого 2017 р. на базі виставки автор даної статті в рамках вивчення курсу “Історія українського костюму” провів тематичну екскурсію для студентів 3-го курсу Ужгородського коледжу культури та мистецтв (спеціальність “Народна художня творчість”, спеціалізація “Видовищно-театралізовані заходи”). Студенти мали змогу ознайомитись із особливостями крою та оздоблення всіх складових народного костюму чотирьох великих регіонів Карпатського басейну. Увагу студентів лектор зосередив і на спільних рисах народного вбрання згаданих регіонів та етнографічних і етнічних груп Закарпаття, що представлені на виставці (див. фото 8) [7].

У серпні 2016 р. в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту було здійснено сміливу спробу поєднання традицій та новаторських рішень в одязі. На виставці під назвою “*Ескізи до портрету епохи*” відвідувачі мали змогу побачити як традиційне народне вбрання з фондової колекції музею, так і авторські роботи закарпатських дизайнерів-модельєрів Оксани Корнієнко та Лариси Богдан, а також витинанки з доробку художниці Емми Левадської, прикраси від майстра ювелірного мистецтва Петра Думинця. У такому вигляді виставка одягу на Закарпатті відбувалась вперше. Це був своєрідний експеримент. До організації виставки були залучені фахівці різних профілів: науковці, музейні співробітники, майстри народної творчості, сучасні художники, модельєри, фахівці ювелірної справи. Цією виставкою намагались показати зв’язок поколінь та епох, збереження чи нівеляцію народних традицій. На ній були представлені 12 комплектів традиційного народного одягу. Досить гармонійно в тематико-експозиційний план виставки вписались витинанки Емми Левадської. По них, так само як і по одяговій вишивці, можна судити про символіку народного орнаменту. Досить цікавими є роботи сучасних художників-модельєрів. Оксана Корнієнко дуже влучно поєднує у своїх моделях сучасні матеріали із використанням традиційних елементів. Свої дизайнерські пошуки в моделюванні жіночого костюму представила Лариса Чмелева. В цілому головна мета виставки – показати, що народне мистецтво завжди привертало до себе увагу. А колорит народного одягу – чудовий плацдарм для роботи сучасних майстрів народної творчості. Спеціально до виставки завідуючою відділом науково-освітньої роботи музею Тетяною Сологуб-Коцан були виготовлені нові презентаційні плакати, на яких зображені й описані одягові традиції різних етнографічних груп (бойків, лемків, гуцулів, долинян) та національних меншин (угорців і румунів), які мешкають на Закарпатті (див. фото 9) [22; 41].

Ще одними атракціями ужгородського скансену, пов’язаними з народним вбранням, стали **реконструкції та покази**. 23 жовтня 2014 р. в ужгородському скансені розповідали та показували традиційне народне вбрання українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. Чи не вперше в місті молоді люди одягли на

себе не дорогий дизайнерський одяг, а безцінний спадок предків – оригінальні, автентичні народні костюми XIX – першої половини XX ст. Усі відвідувачі музею та гості акції мали змогу поринути у різнобарвний світ народного вбрання гуцулів, бойків, лемків і долинян. Показ народних костюмів отримав чималий розголос у ЗМІ та інтернет-ресурсах.

Після проведення показу традиційних народних костюмів на базі фондової колекції народного вбрання Закарпатського музею архітектури та побуту вирішено провести реконструкцію всіх одягових комплексів Закарпаття. “Головними героями” реконструкції народних строїв стали студенти 3-го і 4-го курсів історичного факультету ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, що спеціалізувались на кафедрі історії України. Для проведення реконструкції було відібрано 16 одягових комплексів, які представляли як всі адміністративні райони краю, так і всі етнографічні групи українців Закарпаття, а також одягові традиції угорців і румунів краю. За якихось 15-20 хвилин сучасна молодь “перевтілилась”, вдало ввійшовши в роль гуцулів, бойків, лемків і долинян. Первинна скромність та замкнутість студентів швидко змінилися на емоції, радість, гордість за традиції своїх дідів-прадів. Більшість зі студентів прагнули одягнути народне вбрання рідного району. Відповідний настрій значно полегшив роботу фотографу-професіоналу Ярославу Макару (див. фото 10).

Зусилля багатьох людей втілились у виданні набору листівок “Традиційний одяг та вишивка Закарпаття”. Проект реалізувала Тетяна Сологуб-Коцан після закінчення двох сесій семінарської програми “Презентаційна продукція та промоція музею” (вересень 2014 р., м. Київ). Програма виконувалася в межах проекту “ProMuseum: Розвиток ресурсної бази та модернізація музейної галузі” ГО “Український центр розвитку музейної справи” за фінансової підтримки МФ “Відродження” та МБФ “Україна 3000”. Ідея проекту полягала в створенні музейного сувенірного продукту, що буде цікавим як для туристів – адже часточку музейної колекції одягу та вишивки можна буде повезти із собою додому, так і для майстрів, поціновувачів народних традицій та колекціонерів. Родзинкою листівок є те, що з лицьового боку вони містять фотозображення хлопця й дівчини в народному вбранні та короткий опис орнаментальних мотивів вишивки, що притаманні певному району Закарпаття, а на звороті – кольорову схему автентичної закарпатської вишивки (див. фото 11) [25, с. 245; 26, с. 59].

Починаючи з 2014 року покази народних костюмів стали традиційними для ужгородського скансену. Вони стали неодмінною частиною акції “Ніч в ужгородському скансені”. Кожного року показ збирав чималу аудиторію. У 2019 р. було вирішено дещо по-іншому подати, презентувати народне вбрання Закарпаття. Допомогти нам у цьому радо погодились наші давні друзі, колеги – Заслужений академічний Закарпатський народний хор під керівництвом Наталії Петій-Потапчук. Професіоналізм та артистичність представників хору допомогли відчутти справжній подих минулого. Запальні танці, народна пісня у поєднанні з традиційним вбранням перенесли всіх присутніх на фолк-дефіле “Танець часу” у XIX – початок XX ст.

У першій частині показу гості заходу мали змогу побачити особливості народного вбрання як етнографічних груп українців, так і етнічних груп Закарпаття: боржавських і турянських долинян, бойків і гуцулів, румунів, угорців, словаків. Продовжуючи фолк-дефіле, було продемонстровано особливості крою, декорування та функціональне призначення окремих складових як жіночого, так і чоловічого вбрання. Першими на сцену вийшли дівчата, які показували головну складову традиційного жіночого вбрання – сорочку. Сорочка була однією із тих складових костюму, на основі якої сформувались одягові комплекси Закарпаття. Вона була мірилом достатку. Кожна дівчина на виданні намагалась пошити собі й майбутньому чоловіку сорочку, а то й не одну. За кроєм та вишивкою на сорочках можна було чітко визначити місце побутування сорочки з точністю – не тільки район, село, а й навіть, який куточок села. Найбільш архаїчна форма традиційної сорочки – “довганя” збереглась у центральній частині краю – Хустщині, Іршавщині, частково Міжгірщині. Саме в довганях, під акомпанемент весняних пісень, зокрема “Вербової дощечки”, на сцену і вийшли дівчата.

Важливу роль в комплексі народного вбрання відігравали головні убори. Вони виконували найрізноманітніші функції. Хоча чоловічі головні убори не мають такої різноманітності, як жіночі, але супроводжували парубка, чоловіка впродовж усього життя. Не носили капелюха чоловіки лише в рідких випадках. Найчастіше – це в час жалоби за померлими близькими родичами. Парубочі, зокрема весільні, капелюхи оздоблювали яскравими плетінками пір’ям, квітами. Отож черговий вихід на фолк-дефіле виконали хлопці у капелюхах, або – як казали в нас на Закарпатті – в “крисані”, “клебані”.

Виступи-покази окремих складових народного одягу чергувались з вокальними номерами. Першим виступив чудовий дует Мирослави Копинець та Михайла Матоли, що представили автентичний жіночий костюм Перечинщини та народні пісні Турянської долини.

Продовжився показ демонстрацією взаємовпливів та взаємозв’язків у народному вбранні краю, які сприяли формуванню неповторних смаків у одягу. У цьому можна було пересвідчитись, зустрічаючи на сцені “угорців”, “румунів”, “словаків” та “гуцулів” Закарпаття.

Особливості жіночого вбрання та мелодіку пісень Ужанської долини вже за мить на сцені гостям заходу допомагала побачити та почути солістка Закарпатського народного хору Василина Голянич.

Далі настала черга показувати жіночі головні убори. Народна традиція забороняла заміжній жінці ходити з непокритою головою. Вона обов’язково мала бути повитою в хустку. В окремих районах області хустки поєднували з чепцями, а заміжні бойкині на свята та до церкви одягали дві хустки – нижню (“молодицю”) та верхню (“півку”). Отож дівчата під запальний танець “Каріка” показували традиційні хустки краю.

Чимале захоплення викликав наступний етап показу – демонстрування обов’язкового елемента як жіночого, так і чоловічого народного вбрання українців Закарпаття – гуні. Гуня – це вовняна накидка, до кінця XIX ст. – єдиний вид верхнього

вбрання майже всіх районів Закарпаття. Гуня супроводжувала закарпатця по всьому життю. В гуню загортали новонароджене немовля, аби було здорове та багате, гуня була обов'язковим елементом весільного вбрання, в гунях хоронили людей, гуню використовували в обрядах родинного та календарного циклу. На сцені чоловіче представництво Закарпатського народного хору показувало всю красу карпатських гунь. А робили вони це в ритмі танцю “Волошин”.

Черговою своєрідною музичною паузою стало виконання народної пісні “Ой, співаю, не гадаю” дуєтом Василюни Голянич та Вікторії Тимко.

Після показу гуні було представлено й сукняні куртки, які поширюються вже з початком ХХ ст. Вони поступово витіснили традиційні вовняні гуні та хутрянні кожухи й стали головним видом верхнього осінньо-зимового вбрання. Ця складова народного вбрання, як й інші, вже демонстровані, за своїм кроєм та деталями різняться від району до району. Так у великому натовпі людей, одягнених у народний одяг, можна було чітко виділити гуцула в червоному, чорному чи коричневому сердаку, долинянина – в уйоші чи реклику, оздобленому сукняними нашивками і машинними швами, лемка – в сірому сіраку та бойка – в писаному (“цифрованому”) різними (“вшилинякими”) vzорами вуйоші. Саме **вуйоші** як елемент бойківських забав показали на фолк-дефіле.

Всю красу та колорит закарпатського рушника допомогли побачити учасники Заслуженого академічного Закарпатського народного хору під танець “Сіпаний”.

Із побаченого можна було зробити лише один висновок: народне вбрання – це одна із тих ділянок матеріальної культури, яка є етновизначальним виразником народу. Насамкінець показу на сцену ще раз були запрошені всі його учасники (*див. фото 12*) [4].

З 2015 р. при Закарпатському музеї народної архітектури та побуту діє **студія вишивки “Косиця”**, створена для тих, хто мріє про автентичну закарпатську вишиванку, бажає навчитися вишивати давніми техніками із застосуванням відповідної символіки.

Ініціатором та першим учителем стала Тетяна Когутич – журналістка, випускниця вишивальних курсів Юрія Мельничука у Музеї ім. Івана Гончара, яка проводила заняття в перших двох наборах до студії. Заняття супроводжувалися демонстрацією vzірців народного одягу з фондової колекції музею і тематичною лекцією про особливості вишивки кожного із районів Закарпаття (В. В. Коцан, Т. Я. Сологуб-Коцан (куратор студії від музею).

ІІ курс студії отримав назву “Моя бойківська сорочка”. Вчителями тут стали Вікторія Співак – швачка, випускниця першого курсу студії “Косиця”, та Галина Мунчак, технолог легкої промисловості, випускниця першого курсу студії “Косиця”. 21 травня 2020 року, на День вишиванки, учасниці студії представили бойківські сорочки, які вчилися вишивати протягом минулого року (*див. фото 13*) [21, с. 43-44].

ІV курс – “Заспальниця”. Він покликаний навчити всіх охочих виготовити традиційну сорочку, що побутувала у тереблеріцьких долинян (Хустський, Тячівський, частина Міжгірського районів). “Заспальниця” – це назва сорочки, на рукаві якої вишивали прямокутник від плеча і до ліктя. Сам прямокутник теж отримав

назву “заспальниця”. Наразі триває навчання, студійці вишивають рукави, виконують фодри на них, а наступним етапом буде декорування нагрудної частини сорочки. В планах музею – набір до 5-го курсу студії, який буде оголошено після того, як закінчиться попередній і всі учасники представлять кінцевий результат заняття – власну сорочку, відшиту за автентичним vzірцем із фондової колекції музею.

Учасники студії: Тетяна Завадяк, Наталія Бартошевич, Олена Сігетій, Оксана Волос, Інна Гойс, Ірина Попович, Наталія Кардаш, Тамара Бабиц, Тетяна Луньова – це учасниці, які беруть участь у студії вишивки кілька років поспіль і вишивають свою другу чи вже третю сорочку. Роботи учасниць музейної студії були представлені на багатьох показах-дефіле народних костюмів в ужгородському скансені, модних етнодизайнерських показах. Майстрині мають приватні замовлення на пошиття автентичних сорочок.

До атракційних форм популяризації традиційного народного вбрання зокрема та культурної спадщини краю загалом відносимо й **фестивалі**, що проходять на території Закарпатського музею народної архітектури та побуту. 10 років поспіль ужгородський скансен приймає *Обласний фестиваль “Коляди в старому селі”*. У “музейному селі” в обласному центрі традиційно збираються колядницькі гурти з усього Закарпаття. Свято супроводжується виконанням (відтворенням) традиційних різдвяних обрядів та звичаїв, колядуванням, щедруванням. Всі бажаючі мають можливість посмакувати різдвяні страви різних районів Закарпаття, сфотографуватись з колядниками, придбати сувеніри на ярмарку народних умільців краю, найменшим відвідувачам пропонують долучитись до колядування та щедрування в музейних хатах, де привітні господині чекають діток-колядників й обдаровують їх гостинцями та музейними подарунками. Окрім цієї затишної, по-справжньому сімейної атмосфери, гості заходу мають змогу спостерігати за колоритом народного вбрання. Впродовж одного дня, на одній локації (музей) збираються народні колективи у вбранні, притаманному для їх району. Тут ми можемо бачити й традиційні широкі марамороські гаті, й гуцульські кептарі, й гуні, й головні убори та взуття (*див. фото 14*).

Щороку на *Міжнародний день музеїв* в ужгородському скансені проходить *дитячий фольклорний фестиваль-конкурс учнів мистецьких шкіл “Веселковий передзвін”*. Захід відбувається з метою сприяння розвитку народної музичної культури, залучення до її збереження та популяризації дітей та юнацтва. Ця подія має й науково-пізнавальний характер. Спостерігаючи за учасниками фестивалю, можна вивчати дитяче народне вбрання. Дослідження дитячого одягу потребує врахування як феноменів народної культури, так і закономірностей розвитку дитини. На сьогодні існують окремі праці, у яких розглянуто, яким чином у традиційній українській культурі через вбрання забезпечувалось комфортне існування дитини та відбувалася її соціалізація [31; 43].

Під час заходу лунають прадавні закарпатські народні пісні, сопілкові награвання, сигнали трембіти та запальні ансамблеві народно-інструментальні мелодії, які поєднуються з народними танцями, іграми та фрагментами обрядових дійств. Юні виконавці з різних куточків Закарпаття з'їжджаються на цей завершальний у

навчальному році фестиваль-конкурс, який підсумовує річні фольклорні фестивалі учнів мистецьких шкіл і є головним змаганням дітей області на краще виконання народно-музичних творів. Кожен із учасників демонструє неповторність і унікальність народної музики свого регіону, а в поєднанні їх виступи утворюють багатобарвну веселку музичного фольклору різних етнографічних груп та національностей краю. У Закарпатській області цей дитячий фольклорний фестиваль-конкурс є одним із найбільш масштабних. Він сприяє збереженню зв'язків поколінь, допомагає запалити вогник інтересу до культурних надбань наших предків, виховує любов до традицій рідної землі, демонструє, що Закарпаття багате талановитими і обдарованими дітьми, які щиро захоплюються народною музичною культурою свого краю, засвідчує позитивні тенденції в удосконаленні виконавської майстерності й наближення виконавства до фольклорних першоджерел. Усі танці супроводжуються “живою” музикою в народному дусі (див. фото 15) [35].

Знання та матеріали, набуті під час дослідження народного одягу, є важливим джерелом для різних сфер діяльності музею. Так, чималу увагу наукові співробітники ужгородського скансену звертають на **культурно-просвітницьку роботу**. Одним з основних завдань є створення відповідних умов для активізації відвідувачів музею різних вікових категорій. Відповідно до тематики навчально-освітніх пізнавальних програм з питань краєзнавства, етнографії та мистецтва для учнівської молоді проводяться тематичні екскурсії, уроки, лекції. Як учнівська, так і студентська молодь залучається до різнопланових масових заходів, що проводяться на базі музейної експозиції та фондів зібрань. Серед них виділяємо відзначення свят Стрітення, Першої борозни, Великодня, Івана Купала, Святого Миколая та Андрія. Обов'язковими атрибутами усіх цих заходів стають елементи традиційної народної носі. Завдяки їм той чи інший масовий захід набуває живого звучання. Колорит традиційного вбрання, зокрема яскрава поліхромія святкового одягу, милує око споглядача, переносить його у часи старовини, змушує мимоволі згадувати дитинство, мамину колиску, невтомні бабусині руки. Прискіпливий поціновувач або дослідник народного мистецтва на прикладі застосованого у масових заходах вбрання має можливість вивчення того чи іншого елемента костюму [14; 19, с. 8; 26, с. 57].

Традиційне народне вбрання є неодмінним атрибутом **нічних екскурсій**, що проводяться на території музею. Вперше вони були проведені в 2017 році в рамках акції “Ніч в ужгородському скансені”. Великої популярності набули екскурсії народної демонології та любовної магії: “Відьма в традиційних віруваннях Закарпаття”, “Ворожіння закарпатських босоркань”, “Закарпатські прелюбішки” [40].

Вже кілька років поспіль до Великодня музеєм проводиться ціла низка заходів, в тому числі нічна екскурсія “Великодні звичаї та обряди”. Під час її проведення відвідувачі дізнаються про підготовку до Великодня, починаючи з Вербної неділі та протягом всього Страсного тижня, про святкування Великодня та поливальних понеділка і вівторка, а також навчаються випікати паску та писати писанки згідно з народними традиціями. Крім того, учасники екскурсії можуть дізнатись про використання таких елементів народного одягу як гуня, кожух, рукавички у великодній обрядовості [42].

Серед музейних акцій з використанням народного вбрання слід також виділити **свята народних ремесел**. Варто згадати *Свято традиційного ткацтва “Ткані скарби”*, що проходило 27 червня 2014 р. на території Закарпатського музею народної архітектури та побуту в рамках реалізації міжнародного грантового проекту “Проривна культура: європейські цінності та спільне майбутнє. HUSKROUA /1101/139” та з нагоди відзначення 44-річчя з дня заснування музею.

Свято розпочалось відкриттям виставки із фондової колекції музею “Ткацьке ремесло на Закарпатті: історія та сьогодення”. На базі виставки відбулась лекція-презентація “Традиції ткацтва на Закарпатті: від обробки сировини до готового виробу”. Відвідувачі музею змогли “зануритися” у важкі будні наших предків, наглядно спостерігати за одним із найдавніших домашніх промислів закарпатців – ткацтвом. Ткацький процес був довготривалим та включав цілу низку етапів: підготовку сировини, чесання на щіті, прядіння на кужелі чи куделі з веретеном, звивання ниток у мітки на мотовило, перекладання міток на вертячку та змотування ниток у клубки, снування та ткацтво. На виставці було представлено усе розмаїття тканих виробів Закарпаття: інтер'єрні тканини (рушники, серветки, скатертини), одягові тканини (сорочки, поясне вбрання, сукняні куртки, гуні), авторські роботи (ручне перебірне ткацтво, килими, панно).

Протягом дня на території музею відбувались майстер-класи по ткацтву, які проводили за діючими ткацькими верстатами ткалі з Берегівського району. Майстрині показували унікальні секрети ручної справи, що передавались з покоління у покоління. Їхні вироби ще й сьогодні не втратили свого актуального значення. Без них не обходиться жодне свято у селі. Також відвідувачі мали змогу навчитися виготовляти ткані прикраси із бісеру. Цьому цікавому “ремеслу” навчали Марія Купар (м. Ужгород) та Ольга Ловга (м. Іршава). Впродовж дня на території “старого села” діяв ярмарок-продаж виробів закарпатських майстрів, виступали фольклорні колективи, кожен відвідувач зміг покуштувати страви закарпатської кухні (див. фото 16) [28].

У 2018 р. в рамках реалізації грантового проекту “*стежками традицій закарпатської кераміки*” за фінансової підтримки Українського культурного фонду в музеї було проведено *I фестиваль гончарства*. У 2019 році відбувся *II фестиваль гончарства*. Поряд із гончарством відвідувачі музею мали змогу також зануритись в атмосферу традиційної народної закарпатської музики, танцю та знову насолодитись колоритом закарпатського народного вбрання. Масштабну культурну програму під час фестивалю представили Заслужений академічний Закарпатський народний хор (керівник – Наталія Петій-Потапчук) та самодіяльний фольклорно-етнографічний колектив “Іршавська родина” Іршавського районного будинку культури. Танцювальні композиції, вокальні виступи із залученням відвідувачів створили атмосферу затишку та свята (див. фото 17) [24, с. 14].

Народний одяг з фондової колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту залучався й до ряду **видавничих та онлайн проєктів**. Автор цієї статті у співпраці з журналом “*Унікальне Закарпаття*” готує тексти та матеріали для фотоілюстрацій для спеціальної рубрики журналу. У ній ідеться про

модні бренди, тренди і події. Але разом із тим автори статей розповідають й про історію локальної моди, а також про традиції народного вбрання Закарпаття. З 14 номеру журналу ведеться рубрика, у якій презентується одяг різних районів Закарпаття. Фотозйомку костюмів проводить професійний фотограф Едгард Петі (*див. фото 18*) [38].

У 2019 р. Закарпатський музей народної архітектури та побуту спільно з інтернет-виданням “Vagosh” підготував проект “Коріння: історичне вбрання Закарпаття в образах сучасних жінок”. Ця мультимедійна історія – не просто про традиційне народне вбрання, а в першу чергу – про той код та сакральний зміст, які в це вбрання закладені. Зазвичай – підсвідомо, як результат колективної історичної пам’яті. У випадку із Закарпаттям – це коди унікальності та самобутності, але водночас коди діалогу культур та історій різних етносів.

Жіночий одяг 100-річної давнини боржавських, тереблеріцьких, королевських, турянських, тересвянських та ужанських долинян був зовсім не подібний до вбрання лемків чи бойків, румунів чи угорців, і зовсім не такий, як у рахівських гуцулів. Разом з тим, усі вони поліфонічно перегукуються та вкрай органічні в єдиній композиції історичного вбрання Закарпаття.

Під кожен історичну територію було віднайдено героїню з корінням саме з тієї місцевості, щоб через сучасні образи зануритися в минуле. Організатори зовсім не агітували носити автентичне історичне вбрання. Більше того, закликали всіх його берегти та через нього досліджувати своє коріння. З цієї метою в пропонованому матеріалі помістили схеми вишивок та їхнє наукове пояснення, яке може стати дороговказом для історичних пошуків та створення реплік історичного вбрання.

Цікавими є спогади про рідні населені пункти, дитинство та народне вбрання самих учасниць проекту. Отже, *тереблеріцьких долинян* (Хустський район) представляла Наталія Янцо, засновниця “Майстерні Свят”; *боржавських долинян* (Іршавський район) – авторка проекту, головна редакторка видання “Vagosh” Росана Тужанська; *тересвянських долинян* (Тячівський район) – музикантка та співачка Аліна Паш; *королевських долинян* (Виноградівський район) – журналістка та ведуча Валерія Турок; *турянських долинян* (Перечинський район) – працівниця Збройних сил України, учасниця АТО Інна Балог; *Свалявський район* – громадська діячка, фіналістка конкурсу “Міс Україна-92” Наталія Ворона; *ужанських долинян* (Ужгородський район) – засновниця велосадиби в Дубриничах Аліса Смирна; *Мукачівський район* – директорка компанії “Ліка-Комфорт” Олена Ціва; *гуцулів Рахівщини* – художниця, головна редакторка видання “Uchoose” Олеся Драшкаба; *бойків Воловеччини* – лідерка гурту “Анця” та менеджерка гурту “Рокаш” Ірина Янцо; *бойків Міжгірщини* – стилістка, модель, блогерка Ромена Завадяк; *лемків Великоберезнянщини* – журналістка та ведуча Лариса Липкань; *угорців Берегівщини* – авторка проекту “Втрачений Ужгород” Тетяна Літераті; *румунів Тячівщини* – менеджерка проектів Марина Бокоч.

Окрім фотоілюстративної частини, було підготовлено та запропоновано переглянути короткометражний фільм про цей проект (*див. фото 19*) [33].

Останні роки музеєм на офіційній сторінці в мережі Facebook ведуться **рубрики “Експонат тижня”** і **“Пізнай традиції з ужгородським скансеном”**. У 2020 р., у зв’язку із поширенням коронавірусної хвороби, музей, не маючи змоги приймати відвідувачів, активно знайомив усіх поціновувачів народної культури з музейними об’єктами, колекціями та окремими експонатами. Саме завдяки ним знайшлося тут місце й народному вбранню. Одним із перших в онлайн режимі був запропонований цікавий **матеріал про вишивальні традиції нашого краю**. Здавна наші предки намагались вберегти себе та своїх близьких від усякого “злого” завдяки різноманітним обереговим знакам-символам у вишивці. Сьогодні ж, одягаючи вишивану сорочку, мало хто з нас задумується над її символізмом.

Одним із найдавніших орнаментальних мотивів як закарпатської, так і загальноукраїнської вишивки був мотив стилізованого зображення жінки з піднятими догори руками (“берегині”). Його використовували при оздобленні вишивкою жіночих, чоловічих та дитячих сорочок. У народі цей орнаментальний мотив отримав назву “головки”, “головкастий взор”. Залежно від розміщення основних елементів “головкастого взору” (ромба з цяткою), існують різні модифікації даного мотиву. На уставках дитячих сорочок наприкінці ХІХ ст. “головкастий взор” часто вишивали у вигляді двох рядів “головок”, розмежованих різнокольоровими вузькими смужечками (“снурками”). Особливістю даного мотиву було те, що він складався із ромба з цяткою всередині та трикутника. При цьому відсутніми були смужки, що нагадували стилізовані руки. У результаті цього кути ромбів щільно прилягали один до одного, залишалась незаповнена вишивкою біла частина полотна у формі невеличких ромбиків з маленьким хрестиком (“христятком”, “христятком”) всередині та трикутників. Таким чином формувалось ще по одному ряду “головок” (“берегинь”). Ужгородський скансен бажає: нехай “берегиня”, символ матері-природи, яка створює гармонію життя, береже українців та всю Україну в цей нелегкий час [36].

Напередодні Великодня, у страшний вівторок, за народною традицією на Закарпатті жінки золили, прали, прасували білизну. Якщо була гарна погода, виносили на двір все: постіль, покривала та інший текстиль. У вівторок також готували до свята святковий одяг. Це останній день тижня, коли дозволялось рукоділля. Кожна господиня намагалась до Великодня пошити нову сорочку всім членам сім’ї. У зимовий період і аж до Вербної неділі вишивання займало значне місце в повсякденні жінок. Вишивана сорочка вказувала на вік, стать, сімейний стан, вид занять свого власника. Вона ж була мірилом достатку, про що говориться в традиційній гуцульській коломийці: “Хвалилася гуцулочка, що ся буде оддавати з трьома сорочками”.

Саме у страшний вівторок 2020 р. ужгородський скансен опублікував **матеріал про жіночі сорочки**. Найпишніше жінки оздоблювали рукави сорочок. Серед великої різноманітності орнаментальних композицій хочеться виділити вишивку на рукавах жіночих сорочок долинян Закарпаття – “заспудницю”. Вона мала вигляд вишитих прямокутників. Вишивка починалась від плеча і сягала до ліктя. До початку ХХ ст. заспудниці були однотонними, потім поле прямокутника почали ділити на

9-12 великих квадратів, злегка вводити 2-3 кольори, але домінуючими залишалися червоний, синій, білий. Квадрати заповнювали геометричними орнаментами: квадратами, прямокутниками, ромбами, квітками (“косицями”), зірками (“звіздами”), прямими та скісними хрестами, ламаними лініями (“кривулями”). Орнаментальні мотиви заспульниць вишивали із виворітного боку полотна техніками “кучерявий стіб” (“стег”), “низь поза йглу”, “низинка”, “вирізування”, “хрестик”, “занизування”. У 20-30-х рр. ХХ ст. поділ “заспульниць” ставав дедалі дрібнішим і багатобарвнішим. Оскільки вишитий прямокутник заповнювали багатьма кольорами, то сорочку називали “мішана заспульниця”. Якщо ж заспульницю вишивали технікою “хрестик” і орнаментували хрестом, то її називали “хрестата заспульниця”. Музей побажав всім вдалої підготовки до Великодня, появи у власному гардеробі нової вишиванки [39].

Щороку 18 травня музейна спільнота всього світу святкує Міжнародний день музеїв. Закарпатський музей народної архітектури та побуту завжди готує для своїх відвідувачів різноманітні культурно-мистецькі програми. Оскільки наш музей цього року не був відкритий для відвідувачів, з нагоди Міжнародного дня музеїв ми запропонували всім бажаючим долучитись до *фотоконкурсу “Своя сорочка ближча до тіла”*. Умови конкурсу дуже прості: 1) відшукати в своєму фотоархіві світліни у вишиванці, зроблені в скансені; 2) викласти фото в мережі Facebook з хештегами “ужгородський скансен” та “своя сорочка ближча до тіла”.

Безпосередньо на День вишиванки музей у рубриці “Пізнай традиції з ужгородським скансеном” подав *матеріал про найособливішу та найкolorитнішу складову народного строю – вишиту сорочку*.

Сорочка займала особливе місце у системі народного одягу – сукупності традиційних речей, що захищають людину від холоду, спеки, негоди, виконують певні святково-обрядові, естетичні та етнорозмежувальні функції, засвідчують становище людини у суспільстві. Виготовленню сорочки та її вишиванню селяни надавали великого значення. Оздоблення вишивкою, зображення тих чи інших орнаментів, розміри орнаментальних композицій залежали від віку, статі, соціального статусу людини, а також від майбутнього призначення сорочки: буденна чи святкова (“празникова”, “про цирьков”). Святкові сорочки одягали, йдучи до церкви, у гості, на весілля. Кожна дівчина прагнула мати найкраще вишиту сорочку, показати людям, як вона вміє поєднувати яскраві барви. Нерідко сорочка ставала об’єктом хизування дівчат одна перед одною. Це оспівувалося в народних пісеньках, коломийках: “Ой кувала зозулечка, та сіла на тичку, мені мамка вишивала вишивану сорочку”. Варто відмітити, що у вишивку на одязі жінки вкладали не тільки своє світосприйняття, своє ставлення до навколишнього світу та естетичні уподобання, але й загадковий і таємничий зміст символів-оберегів. Сорочка здавна була покликана не лише прикрашати людину, але й оберігати свого власника від напастей, хвороб та недобрих очей. Недарма вишивку на сорочках розміщували довкола шийного вирізу, на комірцях, нагрудних розрізах та манжетах, через які, за народними уявленнями, до людської душі і тіла могли дістатись злі сили чи хвороби.

Найдавніші сорочки вишивали домашніми пряденими нитками. Пізніше білі нитки почали фарбувати в чорний колір. Коли ж у продажу з’явилися сині і червоні бавовняні (“памутові”) нитки, у вишивках почали переважати візерунки синьо-червоної та червоно-чорної кольорової гами. Однак під впливом моди та часу змінилася давня манера вишивати червоними та синіми, червоними та чорними або цілком чорними нитками. На зміну традиційних кольорів у вишивках 20-30-х рр. ХХ ст. значно впливало сусідство з іншими народами та розвиток промислового виробництва анілінових барвників. Більш давньою та стійкою до змін є композиція вишивок та орнаментальні мотиви. Вишивка на закарпатських сорочках, маючи ряд спільних ознак, виявляє безліч локальних особливостей, що можемо спостерігати у її колориті, техніках вишивання, будові орнаментів, поєднанні орнаментальних мотивів та їх розміщенні на сорочках. Вже навіть у ХІХ ст. за вишивкою можна було цілком достовірно визначити звідки людина. У народі навіть побутовувала коломийка: “Ой, то у нас цімборочко, вишиті сорочки, та всюди нас і спізнають, чиї ми дівочки”.

Відвідувачам рубрики запропоновано переглянути листівки, що були підготовлені співробітницею нашого музею Тетяною Сологуб-Коцан та вийшли друком у Видавництві Олександри Гаркуші (*див. фото 20*). Сподіваємося, що при перегляді листівок ви не тільки отримали естетичне задоволення від споглядання безцінних зразків народної носі та знання про стрій, що побутовував у нашому краї, але й надихнулися на створення власних вишивальних шедеврів згідно з традиціями закарпатської вишивки, що є невід’ємною складовою українського вишивального мистецтва.

21 травня 2020 р., на День вишиванки, були оголошені результати фотоконкурсу. Найпопулярнішими стали світліни Закарпатської школи моделей “A’Star”, Марини Офіцинської та Олени Гайдук. Чарівні учасниці отримали від скансену музейні сувеніри. Сертифікати на безкоштовне відвідування отримали Закарпатська школа моделей “A’Star”, Тетяна Гопко та Наталія Світлинець (*див. фото 21*) [30; 37].

Отже, можемо зробити висновок, що дослідження народного одягу Закарпаття є надзвичайно важливим завданням сучасної етнології, яке дає можливість зберегти та передати майбутнім поколінням цінну інформацію про нетлінні зразки матеріальної культури наших предків, зробити значний вклад у справу збереження та популяризації народного одягу. Народний костюм є виявом національної самосвідомості, етнічної самоідентифікації і водночас могутнім засобом їх формування, утвердження як в індивідуальній, так і суспільній свідомості. Костюм має яскраво виражений знаковий характер, визначає приналежність людини, у даному разі – етнічну. Він створює художній образ, втілює естетичний ідеал нації. В ньому знаходяться вираз й етичні норми та уявлення. Закарпатський музей народної архітектури та побуту своєю діяльністю намагається всіляко популяризувати традиційне народне вбрання краю.

Джерела та література:

1. Коцан В.В. Аноація до виставки “Матеріальна культура лемків і бойків Закарпаття: традиції та сучасність”. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2012. 2 с.
2. Коцан В.В. Аноація до виставки “Традиційний народний одяг – один із основних видів матеріальної культури гуцулів Рахівщини”. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2012. 2 с.
3. Коцан В.В. Оглядова екскурсія по експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2009. 128 с.
4. Коцан В.В. План-сценарій фолк-дефіле “Танець часу”. *Архів автора*.
5. Коцан В.В. Тематико-експозиційний план виставки “Перечинські візерунки: жіноче народне вбрання”. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2009. 5 с.
6. Коцан В.В. Тематико-експозиційний план виставки “Традиційне народне вбрання Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст.”. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*. Ужгород : КЗ “ЗМНАП” ЗОР, 2010. 7 с.
7. Коцан В.В. Тематична екскурсія по виставці плакатів народних костюмів. *Архів автора*.
8. Полянська О.В. Оздоблення народного одягу угорців та румун Закарпатської області УРСР. *Архів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР*.
9. Фонди КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР, інвентарний номер (далі – Ф КЗ “ФЗМНАП” ЗОР Е:) 443/204.
10. Ф КЗ “ФЗМНАП” ЗОР Е: 639.
11. Ф КЗ “ФЗМНАП” ЗОР Е: 5625/2561.
12. Ф КЗ “ФЗМНАП” ЗОР Е: 10902/4215.
13. Ф КЗ “ФЗМНАП” ЗОР Е: 12710/207.
14. Чанцева Е.А., Коцан В.В., Лошак К.Й. План-сценарій етнографічного дійства “А льон цвіте синьо-синьо”. *Архів відділу масової науково-освітньої роботи Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: ЗМНАП, 2009. 12 с.
15. Гайова Є. Сорочки долинян Закарпаття. *Народне мистецтво*. 2006. № 1-2. С. 58—60.
16. Гайова Є. Сорочки долинян Закарпаття у збірці ДМНАП (м. Київ) і ЗМНАП (м. Ужгород). *Народне мистецтво*. 2006. № 3. С. 46—49.
17. Горинь Г.Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Київ : Наукова думка, 1986. 96 с.
18. Грибанич І. Жіноче народне вбрання українців Боржавської долини. *Календар “Просвіти” на 1993 рік*. Ужгород : Патент, 1993. С. 98—101.
19. Дубенко Л. Зустріч зі Святим Миколаєм. *Вісті Ужгородщини*. 2009. 25 грудня. С. 8.
20. Зеленчук В.С. Костюм румунського населення Закарпатської області УССР. *Карпатський збірник*. Москва, 1976. С. 69—74.
21. Коцан В.В. Вишиванки в ужгородському скансені: від традиції до сучасних форм популяризації. *Культурологічні джерела*. 2020. № 2. С. 41—44.
22. Коцан В.В. “Ескізи до портрету епох” – традиційний та сучасний одяг. *Культурологічні джерела*. 2016. № 3. 12—15.
23. Коцан В.В. Народний одяг українців пониззя р. Терєблї кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Історія*. Вип. 19. Ужгород : Говерла, 2008. С. 118—127.
24. Коцан В.В. Роль Закарпатського музею народної архітектури та побуту у збереженні та популяризації гончарної справи на Закарпатті. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 6. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 8—22.

25. Коцан В.В. Традиційний народний одяг Закарпаття у фондovій колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту: стан, проблеми та перспективи дослідження. *Музей просто неба у соціокультурному просторі. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 50-річчю заснування Національного музею народної архітектури та побуту України. Збірник доповідей*. К. : Видавничий дїм журналу “Пам’ятки України”, 2019. С. 238—248.

26. Коцан В.В. Традиційний народний одяг як джерело вивчення та популяризації культурної спадщини Закарпаття. *Historical and cultural studies = Історико-культурні студії : наук. журн. / Нац. ун-т “Львів. Політехніка”*. Львів : Нац. ун-т “Львів. Політехніка”, 2015. № 2. С. 53—60.

27. Кресс М. Угорський народний костюм – накидка “цифрасюр”. *Etnographia*. 1949. LX. 1-4 szom. Old. 97—120.

28. Прес-реліз. Результати роботи в рамках міжнародного грантового проекту “Проривна культура – європейські цінності та спільне майбутнє”. Інформаційне видання. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015.

29. Potusnyak Fedor: A ruzsin nerpiselet. (Руський народний костюм). *Зоря-Найна*. Ужгород, 1943. Річник ІІІ. Ч. 1-4. С. 302—327.

30. Вітаємо Всіх з Днем вишиванки. URL: <https://www.facebook.com/uzhskansen/photos/pcb.3848010321937062/3848003505271077/?type=3&theater>

31. В Ужгороді відлунав “Веселковий передзвїн”. URL: <https://zakfolkcenter.info/news/v-uzhgorodi-vidlunav-veselkovyj-peredzvin/2019-05-20-4348>

32. В Ужгород привезли виставку плакатів народних костюмів. URL: zaholovok.com.ua/v-uzhgorod-privezli-victavku-plakativ-narodnikh-kostyumiv-foto

33. “Кориння: історичне вбрання Закарпаття в образах сучасних жінок”. URL: <https://varosh.com.ua/projects/korinnya-istorychne-vbrannya-zakarpattya-v-obrazah-suchasnyh-zhinok/>

35. Мадяр-Новак В. Відбудеться ІХ обласний дитячий фольклорний фестиваль “Веселковий передзвїн” колективів мистецьких шкіл Закарпаття. URL: <https://zakfolkcenter.info/news/vidbudetsya-ih-oblasnyj-dytyachyj-folklornyj-festyval-veselkovyj-peredzvin-kolektyviv-mystetskyh-shkil-zakarpattya/2019-05-16-4322>

36. Про вишивальні традиції Закарпаття. URL: <https://www.facebook.com/uzhskansen/photos/pcb.3628974467173983/3628962870508476/?type=3&theater>

37. Результати фотоконкурсу “Своя сорочка ближче до тіла”. URL: <https://www.facebook.com/uzhskansen/videos/895158654317332/UzpfSTEWMDAwOTM5OTM5NTk0MToyN-jY2MTQ4MjAwMzc1MTM0/?id=100009399395941>

38. Рубрика про локальну історію моди. URL: <https://www.facebook.com/Unikumzhurnal/photos/pcb.1329676980573488/1329665720574614/?type=3&theater>

39. Сорочиця вишивана. URL: <https://www.facebook.com/uzhskansen/photos/pcb.3710456915692404/3710455822359180/?type=3&theater>

40. Ужгородський скансен запрошує на “Ніч у музеї”. URL: <https://trubyna.org.ua/povnyu/uzhgorodskiy-skansen-zaprosyuye-na-nich-v-muzeji/>; У скансені в Ужгороді 19 травня відзначатимуть “Ніч музеїв”. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/181416-U-skansen-i-v-Uzhhorodi-19-travnia-vidznachatymut-Nich-muzeiv>

41. Ужгородцям представили сучасні версії народного одягу Закарпаття. URL: pmg.ua/culture/50208-uzhgorodcyam-predstavily-suchasni-versii-narodnogo-odyagu-zakarpatsiv

42. У скансені в Ужгороді провели майстер-клас з писанкарства та нічну екскурсію музеєм. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/180191-U-skansen-i-v-Uzhhorodi-provely-maister-klas-iz-pysankarstva-ta-nichnu-ekskursiiu-muzeiem-FOTO>

43. У столиці Закарпаття провели крайовий фолк-фест “Веселковий передзвїн”. URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/125482>

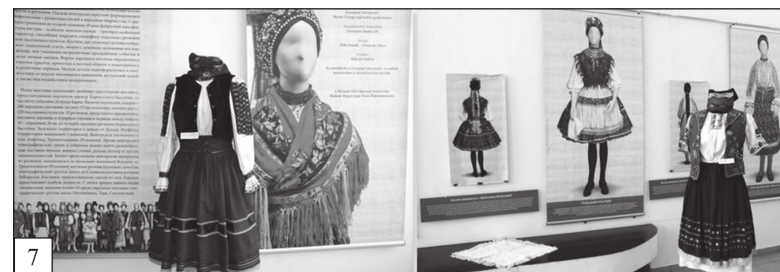
TRADITIONAL FOLK CLOTHES AS AN ELEMENT OF ATTRACTIONS IN UZHGOROD SKANSEN

Vasil Kotsan (Uzhhorod)

Summary

The article deals with one of the main components of the material culture of Transcarpathia – traditional folk clothing. The author describes it as an element of attractions in the Uzhhorod open-air museum. Among the attractive forms of popularization of folk costumes, the author includes exhibitions in the interiors of museum objects, permanent and temporary exhibitions, reconstructions and demonstrations and demonstrations, embroidery studio, festivals, night tours, holidays to recreate customs and rituals of the annual calendar cycle, folk crafts holidays, publishing and online projects. The Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life tries to popularize the traditional folk costumes of the region.

Key words: folk clothing, open-air museum, attraction, popularization, exposition, museum object, exhibition, reconstructions, display, studio, festival, excursion, holiday, project.

18

19

20

21

- Фото 1. Народне вбрання боржавських долинян в інтер'єрі хати з с. Довге Іршавського р-ну.
 Фото 2. Весільні вінок ("коронка") та хустка в інтер'єрі хати з с. Бедевля Тячівського р-ну.
 Фото 3. Народне вбрання гуцулів Закарпаття в інтер'єрі садиби-гражди з с. Стебний Рахівського району.
 Фото 4. Народне вбрання румунів Закарпаття в інтер'єрі хати з с. Середнє Водяне Рахівського району.
 Фото 5. Фрагменти виставки "Традиційний народний одяг – один із основних видів матеріальної культури гуцулів Рахівщини". 2012 рік.
 Фото 6. Фрагменти виставки "Матеріальна культура лемків і бойків Закарпаття: традиції та сучасність". 2013 рік.
 Фото 7. Фрагменти виставки "Народні костюми Карпатського регіону" із приватного зібрання Дьордя Барни, що нині зберігається в Музеї ім. Отто Германа в місті Мішкольці (Угорщина). 2017 рік.
 Фото 8. Тематична екскурсія по виставці "Народні костюми Карпатського регіону" для студентів Ужгородського коледжу культури та мистецтв.
 Фото 9. Виставка "Ескізи до портрету епохи". 2016 рік.
 Фото 10. Реконструкції традиційного народного одягу долинян, гуцулів, бойків і лемків Закарпаття. 2014 рік. Фото Ярослава Макара.
 Фото 11. Листівки з набору "Традиційний одяг та вишивка Закарпаття".
 Фото 12. Фолк-дефіле "Танець часу". 2019 рік.
 Фото 13. Учасниці III курсу студії вишивки "Косиця" презентують бойківські сорочки. 21 травня 2020 р.
 Фото 14. Учасники Обласного фестивалю "Коляди в старому селі".
 Фото 15. Учасники дитячого фольклорного фестивалю-конкурсу учнів мистецьких шкіл "Веселковий передзвін".
 Фото 16. Свято традиційного ткацтва "Ткані скарби" в ужгородському скансені 27 червня 2014 р.
 Фото 17. Фрагменти культурної програми від Заслуженого академічного Закарпатського народного хору під час Фестивалю гончарства.
 Фото 18. Фотоматеріали до рубрики про історію локальної моди в журналі "Унікальне Закарпаття".
 Фото 19. Валерія Турок, Інна Балог, Лариса Липкань та Марина Бокоч – учасниці проекту "Коріння: історичне вбрання Закарпаття в образах сучасних жінок".
 Фото 20. Фотоматеріал до посту про вишивані сорочки, підготовленого з нагоди Дня вишиванки.
 Фото 21. Переможці фотоконкурсу "Своя сорочка ближча до тіла".

Василь КОРОЛЬ
(Ужгород)

“ЗАКАРПАТСЬКІ ПРИЛЮБІШКИ”
(лекція-екскурсія з любовної магії)

УДК 069.15 (477.87) : 392.4

У статті розглядаються традиційні уявлення українців Закарпаття про любовну магію. Акцентовано увагу на магичних діях з використанням води, меду, трав, одягу. Вказано на локальні особливості вербальних формул, які використовуються в любовній магії, залежно від регіону Закарпаття. Особливу увагу звернено на магичні дії, спрямовані на протекцію шлюбу. Розглядається сучасний стан побутування народних вірувань, пов'язаних із любовною магією.

Ключові слова: ніч в музеї, любовна магія, традиція, екскурсія, Закарпаття, музей.

*“Накопаю чарів-зілля,
Вмиюся росою,
Будуть хлопці-фраїрики
Бігати за мною”.*
Коломийка

Ряд трансформаційних процесів, які відбуваються в останні десятиліття в суспільному та духовному житті людини, не проходять осторонь музеїв. Так, ціла низка функцій, які традиційно належали музею (банк знань, ідей, місце спілкування) все частіше виконують соціальні мережі. Це значною мірою змінило систему проведення вільного часу, особливо серед молоді.

Саме з метою залучення відвідувачів до музею, розширення спектра послуг Закарпатським музеєм народної архітектури та побуту проводяться тематичні екскурсії, нічні атракції (“Ніч в музеї”), які реалізуються через нові методики демонстрації унікальних пам'яток матеріальної культури та нематеріальної спадщини. Впроваджуються нові форми комунікативних практик та моделі роботи задля забезпечення соціально-освітніх потреб своєї аудиторії.

Екскурсія розпочинається біля адміністративного корпусу музею і охоплює майже всю територію закладу. Дійство відбувається із зупинками в п'яти локаціях, на яких проходить виклад основного матеріалу і даються відповіді на запитання відвідувачів (див. фото 1).

Виклад основного матеріалу.

1. Любовна магія починалася з першої купелі маленької дівчинки, куди у воду клали ружу, мед, любисток. Цим намагалися привернути любов людей до неї [2]. Найбільше до любовної магії зверталися, безперечно, саме дівчата. Вона могла бути спрямована на невизначену кількість людей (аби всі любили), на певну статево-вікову групу (щоб хлопці сваталися) або на конкретну особу (тоді в замовлянні вказували конкретне ім'я). До любовної магії зверталися під час весілля, аби створити міцну родину. Закручування в покривець – як молоді йдуть до хати із церкви,

то перед ними стелять покривець, і як вони через нього перейдуть, так за ними покривець і закручують. Покривець забирають, перев'язуючи його мотузкою, і більше не розкручують (див. фото 2).

Заміжні жінки користувалися любовною магією, аби чоловік був добрим, не гуляв, не бив. Для цього на Святий вечір жінка стелила сорочку свого чоловіка на свій стілець і присідала рукави [3].

Відворотами користувалися для протидії “прилюбішкам” або з бажання нашкодити, аби відвернути зрадливого чоловіка від його любаски. Здебільшого ті, хто хотів приворожити, діяли або самі, або звертались за допомогою до ворожіля. Так для прилюбішок використовували їжу, напої, одяг, волосся, кров, рослини, відвари трав, які поєднували із замовлянням. Одними з найпоширеніших у любовній магії є дії, спрямовані на жертву через їжу, напої, так звані “**учинки**” (термін характерний для лемків, долинян), та “**чудо**” (термін поширений серед гуцулів).

2. Мед мав широке ритуальне застосування, був символом здоров'я, краси, щастя, солодкого життя, бажаності, любові. Використовувався в ряді обрядових дій, лікувальної медицині і, безперечно, в любовній магії. На мед поширювалась також символіка бджіл, для яких ідея плодовитості була пов'язана з їх кількістю. Так, на весіллі староста давав жениху мед, приповідуючи: “*Так би ви ся солодко любили, як мед солодкий*”.

На великі свята (Святвечір, Великдень, Русалля) дівчина намащувала себе медом ціла або лиш груди. Мед знімався, далі його додавали у горілку, яку давали хлопцеві, примовляючи: “*Який мед солодкий, така би і я солодка...*” [6].

Але якщо подібні “учинки” стоять більше 3 днів, то, як переповідають респонденти, у хлопця, який випив це, в утробі утворювалися гади, пуголовки і він помирав [3; 6].

Предмети, які були в контакті з бджолами, також використовували в любовній магії. Гілки з дерев, на яких роїлися бджоли, використовували як для приворожування, так і для того аби відвернути представників протилежної статі. Коли вилітає рій, та беруть ту гілочку, на якій був рій? та дуже добре, аби дівчина, яка не може віддатися, її доторкнулася, аби до неї хлопці липли, приповідують: “*Як пчоли пристали до цієї гілки, так аби хлопці липли до мої (ім'я)*” [1].

Як розказувала інформаторка, у неї сусід був, який мав ту гілочку і від нього просили її дівчата.

Також за допомогою замовленої гілки із горіха могли відвернути приязнь, любов протилежної статі. Для цього потрібна гілка, на якій зібралися бджоли після втечі з вулика. Їх з гілки знімають, а гілку акуратно відламують. Якщо на таку гілку сказати: “*Як бджоли били на ...*”, то вірили, що від особи, на яку зроблений даний обряд, втікають усі дівчата [6].

Також для любовної магії використовували цукор, який має схожу символіку із медом, а саме солодкість. Дівчина, яка хотіла приворожити хлопця, брала грудочку цукру, зав'язувала в кусок тканини і прив'язувала до свого одягу в області живота, 9 днів носила, а на 10-й день підмшувала до страви хлопцеві, примовляючи: “*Який цукор солодкий, така би і я тобі солодка...*” [7].

3. В традиційних віруваннях слов'ян зірки нерозривно пов'язані із долею людини. Вірили, що зірок на небі стільки ж, як і людей на землі. З народженням дитини на небі ангели запалювали нову зірку, вона росте із людиною, а потім паде на землю і згасає, коли людина помирає [18, с. 291-292].

Так, гуцули вірили, що 12 міфологічних персонажів – “судців” збираються в хаті рожениці і визначають долю новонародженої дитини, призначаючи їй зірку [18, с. 292].

За допомогою зірок дівчина могла покликати судженого. В ясну зоряну ніч бабіля виходила в поле і, знявши хустку з голови, вклонялася на чотири сторони, примовляючи:

*Звіздочки, зорнички,
Любі мої сестрички,
Шукайте, принесіть
Суженого (Марійці) [9].*

Або ще кликали так: “На зірнички, коли тиха ніч і місяця не видно та на дворі баяли:

*Зірнички, зірнички, Божі служнички,
Ви Бога служите, Бога трудите,
Послужіть і мене, рабу Божу (ім'я)
За моєго суженого...”*

З якого боку “звіздар” (зірка), з того і доля. Якщо багатий суджений, то зізда із дзвіночком. Якщо помер, то копершів (комета) [8].

Виходячи під зорі, могли наслати нічниці на хлопця, який подобався дівчині: *“Нічку, нічку, добрий чоловічку, спусти єс ніч на увес світ, спусти на раба Божого Івана сумці, сумниці, тьижкі тужниці, вечьирниці, аби сумно співав, тужно свистав, тьижко здихав, аби на мене рабу Божу (ім'я) добру гадку мав. Тільки насилаю на (ім'я) несплячок, кілька на небі зірничок, а на дривітні трісочок, а в решеті дірочок. Насилаю на него 9 тьижниць, тужниць, из 9 хат блошниць, из 9 мочилів жьибок... Чорного полоса з трьома головами присилаю, аби му на груди сів, у вуха свистав, у підощви скоботав, за серце лизав, аби му спати не давав...”*

Практично вся юність дівчини – це підготовка до весілля, яке як і хрещення та похорони, були своєрідною межею, правильний перехід якої напряду впливав на долю не лише самої людини, але і оточуючих. Дитина, яка померла до хрещення, – “страга”, “замітча”, “збіглена”, а дівчина, яка померла до одруження, могла перетворитись на повітрулю, вітерницю, красну, лісну [3; 8]. Хлопець або чоловік після смерті міг за народними віруваннями приходити до тої особи, яку любив за життя. Так, легінь помер і ходив до дівки, та посипали попелом, аби видіти, які то сліди буде мати. Та так увиділи, що мав когутячі ноги. Та порадилися з жінками такими, що знають, та наговорили, аби направили великий клубок ниток. Як він прийшов та хотів, аби йшла з ним на цвинтар і відправу робила і скакала в яму, і з клубка нитку доки розмотала та вона додому прийшла. На другий вечір порадили її, аби з ним

так говорила, що іде на весілля. Та як він прийшов та вона каже, що на свальбу йде, а він ся питає: “Хто ся оддає”, а вона: “Кум куму бере”, а мертвий: “Не може бути”. Тоді вона йому каже: “Брат сестру бере”, тай він знову: “Не може бути”. Тоді вона каже: “І те, щоб мертвий до живих ходив, не може бути”, та так його збулися, що він пропав [10, с. 27].

4. Одними із неодмінних весільних страв були ячня (“ратота”) і варені яйця. Ячня у весільній обрядовості характерна для більшості слов'ян. Притому іноді вона була чи не єдиною стравою, яку дозволяли їсти молодцям на весіллі. З ячнею пов'язана символіка родючості, плодовитості, яка властива яйцю [12, с. 619]. За допомогою спеціальної весільної “ратоти” могли навіть приворожити: “Щоб звести молодих, беруть висушене гніздо (*таке гніздо, в якому народився байстрюк у неодруженої дівчини* – К. В.), з нього наріжуть маленькі дрібненькі кусочки, змішають з порізаною солониною, вдарять кілька яєць і спечуть “ратоту” – яєчню. Цю яєчню дають поїсти легіневі і дівці” [11, с. 7]¹.

Для того аби був майбутній шлюб міцним, на Лемківщині молодцям на весілля готували спеціальні варені яйця: “У русальну п'ятницю брали гуню і йшли з ньов у поле, так оби ся на ній наїмали рипляхи (*Arctium lappa* – К.В.). Далі оддирали їх із гуні, і як біла свальба, та в тих рипляках варили яйця і давали їх їсти молодцям. Коли варили ті яйця та приповідали: “Оби ся так тримали єден другого, як рипляки за гуню”.

Біла ту по сусідству свальба, що із тих яйиць взяли та поділили межі собов яйце, тай іззіли перший дружба з дружков, та не в обавці (*через короткий термін* – К. В.) ся й поженили” [4].

У весільній обрядовості яйце при виході молодих після вінчання із церкви свашки розбивали на порозі, щоб молода народжувала так легко, як розбивається яйце [13, с. 258].

За свідченнями респондентів, деякі “знаючі” за певну плату могли доправити коханого до жінки за кілька годин, незалежно від того, де той перебуває: “Жони, що мають чоловіка дись далеко в катуни (*у війську* – К. В.), та коли хотіла жеби прийшов дому, та так у воздуху чоловіка принесло дому, але буде такий як мертвий, фарадний. Одна баба мого неня закликала, а сама пішла дись инде, та поклатала один горщик, а в горщику, я шо знаю шо було, а печі, які давно були, та казала неньови: “Петрику, коли буде май дуже кипіти, тот горщик череп'яний, та бись одтях май вон”. А неньо слухав як у горщику говорило: “Прийди подь, прийди подь”. Раз помалиньки, а дальше скоріше, баба ще не прийшла, а неньо мав ще мало году, 12 або 10. Каже шо коли раз гепнуло перед хатов, та він ся напудив шо то, а то легеня принесло з катуни через хащі. Прийшла баба та дала неньови два раз по лецю,

¹ Одна з осіб була присутня на весіллі, де пригощали такою “ратотою”. Молодому легіню підказали, що його збираються нагодувати такою яєчною для зведення з дівчиною. Тому він не їв “ратоту”, не дивлячись на дуже люб'язне частування. Її випадково покуштували гості, які сиділи біля легіня, і мабуть, здогадались, що в “ратоті” були кусочки “гнізда”, бо після гостини вони підняли шум і докоряли господині. Якщо легінь перед тим, як їсти підозрілу яєчню, скаже: “Господи Боже, благослови”, і приложить до їжі ложку навхрест, або покладе праву ногу на ліву, тоді ці прилюбішки не будуть мати сили.

що чом не одтягнувсь Петрику горщик. Я ся напудив, що у вас в печі кричить. То не знаву, що баяла, що було вночі, ньеньо втік собі дому. Та ледве одчинила легіня. Она то чинила шоби легінь прийшов од дівці якуїсь, вона юй заплатила” [10, с. 32-33].

5. Символіка води пов’язана, з одного боку, з її природними властивостями, свіжістю, прозорістю, здатністю очищувати, з швидким рухом, а з іншого – з міфологічним уявленням про воду як чужий і небезпечний простір. У любовній магії використовувалась саме проточна вода, дівчина йшла до води, щоб забезпечити собі успіх у хлопців, або для того, аби позбутися любовної туги [15, с. 388]. Так, для забезпечення швидкого одруження дівчата звертались до води із замовляннями. З місця, де сходяться дві річки (обов’язково, щоб не пересихали), беруть відро води, примовляючи:

*Як ся сходять дві ріки,
Так би ся сходили
Такий-то з таков-то.*

Принісши її додому, ставлять кип’ятити. Беруть якусь спідню річ жертви і пачку нових голок. Цю річ починають скручувати, м’яти, примовляючи:

*“Як ся рянда крутить,
Так би хрещеного-сяченого крутило
за хрещенов-сяченов таков-то”.*

Так роблять протягом 15 хв., після чого беруть голки і продівають річ, примовляючи:

*Як ігла коле,
Так би тебе в серце кололо
хрещеного-сяченого такого-то
за хрещенов-сяченов таков-то.*

Цю дію також виконують 15 хв. За цей час у відрі мала закипіти вода, у котру кидають цю річ, примовляючи:

*Як у воді кипить,
Так би кипіло серце
хрещеного-сяченого такого-то
за хрещенов-сяченов таков-то.*

Дати воді ще деякий час покипіти, потім її знімають із вогню, несуть на схід сонця, виливають під дерево. Під час обряду у кімнату, де проводиться обряд, не повинен входити ніхто [5].

Або роблять ще так, що беруть спідню сорочку, зав’язують знизу і рано-вранці ловлять рибу нею у річці. Впіймавши, стелять сорочку на березі, розв’язавши вузлі, рибу ставлять в область серця і до тих пір, поки не здохне, промовляють:

*Як риба не може без води,
Так би і такий-то не муг без такої
Як риба тяжко вмирала на сирцю,*

*Так би і такому-то за таков-то
Било тяжко в сирцю”.*

Цю рибину сушать і стирають у мілкий порошок, який ділять на 3 купки і три рази підсипають жертві у їжу, примовляючи:

*Як риба не може без води,
Так би і такий-то не муг без такої.
Як риба тяжко вмирала на сирцю,
Так би і такому-то за таков-то
Било тяжко в сирцю”.*

Водою з двох потоків, які зливаються в одне русло, також користувалися у любовній магії. Намагаючись повернути втрачену любов подружжю, з такої водойми набирали, приказуючи: *“Як тоту воду ніхто не розлучить, так жеби і вас ніхто не розлучив”.* Потім брызкали цією водою обом у їжу [14, с. 35].

Джерела та література:

1. Записано 03.07.16 р. в с. Луг Рахівського району. Інформатор Дутчук Олена Михайлівна, 1940 р.н.
2. Записано 15.04.2013 р. в с. Тур’я Пасіка Перечинського району. Інформатор Конюк Марія Василівна, 1965 р.н.
3. Записано 03.07.2014 р. у с. Тур’я Пасіка Перечинського району. Інформатор Король Єлизавета Михайлівна, 1934 р.н.
4. Записано 04.10.2006 р. в с. Раково Перечинського району. Інформатор Мошак Ганна Іванівна, 1945 р.н.
5. Записано 11.04.2009 р. в с. Тур’я Поляна Перечинського району. Інформатор Чобаль Марія Федорівна, 1957 р.н.
6. Записано 08.05.2013 р. у с. Порошково Перечинського району. Інформатор Газа Марія Михайлівна, 1957 р.н.
7. Записано 12.02.2012 р. у с. Раково Перечинського району. Інформатор Мага Марія Юрївна, 1935 р.н.
8. Записано 16.07.2017 р. в с. Білин Рахівського району. Інформатор Ференц Олена Василівна, 1956 р.н.
9. Записано 25.04.2018 р. в с. Луги Рахівського району. Інформатор Ференц Марія Михайлівна, 1978 р.н.
10. Фонди Комунального закладу “Закарпатський музей народної архітектури і побуту” Закарпатської обласної ради (далі – Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР) ЛМ. 15585/1597. Арк. 1-46. (Польові матеріали до теми: “Народна демонологія та народна магія”, зафіксовані в Марамурешському повіті Румунії).
11. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР ЛМ. 5032/583/2. Арк. 1-27. (Польові матеріали до теми: “Юнацтво, зведення молодих чарами і перелесниця”, зафіксовані в Воловецькому районі Закарпатської області).
12. Березович Е.Л., Пьянкова К.В. Яичница. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти томах ; под общ. ред. Н. И. Толстого.* Москва : Международные отношения, 1995. Т. 5: С-Я. С. 619—621.
13. Богатырьов П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. *Вопросы теории народного искусства.* Москва : Искусство, 1971. С. 167—297.
14. Вархол Н. Народні знання українців-русинів Словаччини. *Народна творчість та етнографія.* 2012. № 4. С. 33—45.

15. Виноградова Л.Н. Вода. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти томах ; [под общей ред. Н. И. Толстого]*. Москва : Международные отношения, 1995. Т. 1: А-Г. С. 386—390.

16. Король В. Етнографічні замітки із Закарпатської Гуцульщини в записах Г. Стрипського. *Етніка Карпат: наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій; упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо*. Вип. 3. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 182—195.

17. Король В. Рукописний збірник замовлянь із села Луг Рахівського району Закарпатської області. *Народознавчі зошити*. № 5. 2017. С. 1244—1248.

18. Платникова А.А. Звезды. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти томах ; [под общей ред. Н. И. Толстого]*. Москва : Международные отношения, 1999. Т. 2: Д-К (Крошки). С. 290—294.

“TRANSCARPATHIAN LOVE MAGIC” (lecture-tour on love magic)

Vasil Korol (Uzhhorod)

Summary

The article considers the traditional ideas of Transcarpathian Ukrainians in love magic. Emphasis is placed on magical actions using: water, honey, herbs, clothes. Indicated the local features of verbal formulas used in love magic, depending on the region of Transcarpathia. Special attention is focused on magical actions aimed at protecting marriage. The current state of life of folk beliefs associated with love magic is considered.

Key words: *Night at the museum, love magic, tradition, excursion, Transcarpathia, museum.*

Фото 1. Карта-схема Закарпатського музею народної архітектури та побуту з локаціями для лекції-екскурсії з любовної магії “Закарпатські прилюбішки”.

Фото 2. Весільний обряд “закручування у покровець”.

Фото 3. Хата з с. Ореховиця Ужгородського району – локація № 1 під час лекції-екскурсії “Закарпатські прилюбішки”.

Фото 4. Розповідь про “суху купіль” у хаті з с. Рекіти Міжгірського району.

Фото 5. Розповідь про використання ляльки в любовній магії Закарпаття. Хата з с. Рекіти Міжгірського району.

Фото 6. Водяний млин з с. Колочава Міжгірського району – локація № 5 під час лекції-екскурсії “Закарпатські прилюбішки”.

Юліанна МАЛИК
(Ужгород)

КВЕСТ-ЕКСКУРСІЯ В ЗАКАРПАТСЬКОМУ МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

УДК 069.15 (477.87) : 005.342

У статті розглядається квест як інноваційна форма проведення екскурсій, описується приклад квест-екскурсії на території музею народної архітектури та побуту у місті Ужгород. Подається визначення квест-екскурсії та наводиться інформація про основні типи квест-екскурсій. Автор обґрунтовує позитивний вплив саме такого заходу на формування особистості молодих людей, які є основною цільовою аудиторією квестів, а також позитивний вплив послуги на формування туристичного іміджу для музею.

Ключові слова: квест, екскурсія, квест-екскурсія, інновації у екскурсійній справі, туризм, музейна справа.

Сфера екскурсійних послуг сьогодні надзвичайно різноманітна. Екскурсії набувають різних форматів та адаптовуються до вимог сучасного світу, що теж трансформуються завдяки новітнім технологіям. Змінюються і вподобання екскурсантів, які все частіше віддають перевагу інтерактивним формам екскурсії, ніж класичним розповідям. Особливо популярними є інтерактивні екскурсії серед школярів, студентів та активної молоді. Покоління, виховане в інформаційному світі, має особливий хист до всього нового. Процес пізнання стає для них набагато цікавішим через інтерактивний формат, коли екскурсант – одночасно безпосередній творець та учасник екскурсії.

Саме тому нині все більше музеїв шукають нові та нетрадиційні форми взаємодії з відвідувачами. Вдало підмітив нові тенденції Михайл Гнедовскій, член правління Європейського Музейного форуму та один із п'яти членів журі грантового проекту “Динамічний музей”. Він зазначав: “Важлива функція музейної галузі – не тільки зберігати пам'ять, але й **пояснювати** наш спадок наступним поколінням. І кожному новому поколінню ми маємо пояснювати цей спадок інакше, тому що світ змінюється і питання, які ми задаємо минулому, щоразу інші. І в цей момент музей змушений бути творчим, інноваційним, яскраво і несподівано мислячим інститутом” [7].

Саме таким інструментом інтерактивної взаємодії з екскурсантом можуть стати квест-екскурсії. Термін складають два слова: “квест” та “екскурсія”. Слово “екскурсія” походить від латинського “excursio” – поїздка, і спершу воно означало прогулянку, що мала практичні цілі. Сьогодні екскурсія – це процес пізнання людиною навколишнього світу, що передбачає знайомство з об'єктами “наживо”, тобто в місцях їхнього розташування. До того ж огляд пам'яток відбувається під керівництвом кваліфікованого фахівця-екскурсовода та супроводжується його розповідями. Процес пізнання під час екскурсії підпорядкований розкриттю певної теми.

Екскурсовод передає аудиторії бачення об'єкта, оцінку визначного місця, розуміння історичної події. Йому не байдуже, що побачать екскурсанти, як вони зрозуміють почуте. Він своїми поясненнями підводить слухачів до необхідних висновків та оцінок, досягаючи потрібної мети [4].

Квест (з англійської *quest* означає “пошук”) – гра, аматорське спортивно-інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями. Під час гри команди вирішують логічні завдання, здійснюють пошук на місцевості, будують оптимальні маршрути переміщення, шукають оригінальні рішення та підказки. Після завершення чергового завдання команди переходять до виконання наступного [3].

Відповідно, квест-екскурсія поєднує у собі характеристики значень “квесту” та “екскурсії”. Це органічно поєднані розповіді екскурсовода, демонстрація об'єктів та різні ігрові прийоми, що об'єднані темою чи сюжетом. Також можна розглядати квест-екскурсію як послугу з організації мандрівки до заздалегідь відібраних екскурсійних об'єктів, що передбачає певний сценарій та ряд умовних перешкод у вигляді логічних завдань [5].

Учасники квест-екскурсії знайомляться з екскурсійними об'єктами, вивчають їх та вирішують завдання (задачі, загадки, ребуси, кросворди, шифри тощо) на основі здобутих знань. Перші організовані квести в Україні відбулися у Києві 2002 року. Суть гри була пов'язана із відомими творами “королеви детективу” Агати Крісті. Згодом цей детективний жанр полюбили у всьому світі і нині існує багато різновидів квестів. За способом переміщення учасників розрізняють пішохідні та автомобільні квести; за типом проходження маршруту – лінійні та нелінійні квести; за місцем проведення – популярні квести просто неба та ті, що відбуваються у приміщеннях (так звані escape room, квест-кімнати) [3].

За формою проведення квест-екскурсії можна поділити на два види: ті, що проводяться за участі екскурсовода, а також ті, що не передбачають безпосередньої присутності екскурсовода під час квесту [5].

За змістом квест-екскурсії поділяються на оглядові та тематичні. Оглядові квест-екскурсії передбачають здобуття великої кількості знань за відносно короткий проміжок часу. Тематичні квест-екскурсії формуються навколо певної теми, що визначає сюжет квесту та формат завдань [5]. Теми можуть бути найрізноманітніші: пригоди чи пошук скарбів, археологія, детективна гра, спортивне змагання тощо. Цільовою аудиторією для такого формату екскурсій є перш за все школярі (7-10-15 років) та молодь (15-18 років). На етапі розробки теми та сюжету квест-екскурсії необхідно враховувати вікові категорії учасників. Важливо, щоб суб'єкти контактували один з одним, а рівень завдань відповідав інтелектуальному рівню учасників.

Таким чином час, проведений серед однолітків та друзів, стане кращим та кориснішим, ніж час, проведений за монітором комп'ютера чи смартфона. Більше того, квест поєднує пізнавальну та виховну частини, що позитивно впливає на

формування особистості. Також в учасників формуються корисні комунікативні навички, стресостійкість у різноманітних ситуаціях, проявляються лідерські якості та вміння працювати у команді, збагачуються знання з історії рідного краю.

Розглянемо варіант квест-екскурсії у музеї народної архітектури та побуту в місті Ужгород. Етнографічний музей (скансен) вражає, перш за все, потужною етнографічною експозицією, що розміщена в історичному центрі міста. Охайна, доглянута, зелена територія створює всі умови для комфортної прогулянки з елементами інтерактиву. В основу сюжету квест-екскурсії закладено історію створення самого музею, що був відкритий одним з перших в Україні 27 червня 1970 року.

Понад 30 унікальних пам'яток народної архітектури кінця XVIII – початку XX ст. було привезено до музею з різних куточків Закарпаття. Планування музею відтворює географічну карту краю, демонструє різноманітність споруд, що характерна різним етнографічним групам регіону. Гармонійне розміщення об'єктів на території площею майже 2 га створює атмосферу затишного старого села, окрасою якого є Шелестівська церква Архангела Михаїла XVIII ст.

Щоб зацікавити потенційних учасників, назвемо квест-екскурсію “Скарби старого села”. Таким чином, основою сюжету стає легенда про захований скарб в одному з об'єктів музею, а метою квест-екскурсії – пошук цього скарбу. Такий прийом є додатковим стимулом та заохоченням учасників до більшої активності під час квесту. Умовними “скарбами” можуть стати грамоти, сувенірна чи інформаційна друківана продукція про музей. Також, як показав досвід проведення квестів, популярністю користуються солодкі подарунки для дітей. Квест-екскурсію можна побудувати за принципом змагання і організувати дві команди, або рухатися маршрутом, послідовно виконуючи завдання, однією командою.

Оптимальна кількість учасників у команді – 7-10 дітей однієї вікової категорії. З такою кількістю екскурсіводу комфортно працювати з групою та приділяти увагу кожному. У назві квест-екскурсії ми також зазначили територію пошуку “скарбів” – територія всього музею. Відповідно, під час прогулянки екскурсанти ознайомляться зі всіма об'єктами та отримають багато інформації про них.

Квест-екскурсію варто розпочинати зі знайомства та вступного слова, де також будуть озвучені правила квесту та організаційні моменти. На початку учасники отримують карту-схему розташування об'єктів у музеї (див. фото 1). Це дозволить їм краще орієнтуватися у просторі, а також розвине навички роботи з картами на місцевості.

Квест-екскурсія “Скарби старого села” умовно розділена на дві частини: оглядова екскурсія територією музею та активна частина, власне квест.

Під час оглядової екскурсії гід розповідає про об'єкти музею. Акцентує увагу групи на їх розташуванні на карті, назві об'єкта та місцевості, звідки його привезено, а також розповідає про функціональне призначення. Варто звертати увагу на деталі, які у майбутньому фігуруватимуть у частині квесту. Наприклад: рік побудови хати, декоративні елементи в оздобленні, кількість дверей, вікон, сходинок тощо (див. фото 2).

Після оглядової прогулянки розпочинається активна фаза квесту (див. фото 3). Екскурсівод нагадує основні правила та принципи роботи команди, дає перше завдання. Важливим елементом цікавого квесту є саме якісно оформлені завдання. До прикладу: у цій атракції кожне із завдань міститься у тканинному екологічному мішечку, які пронумеровані для зручності.

Перша задача для учасників – розшифрувати ребус. Лише відгадавши зашифроване слово, команда дізнається, куди рухатись далі. Назва об'єкта на території музею – це відповідь на ребус. Напрямок до об'єкта учасники визначають на основі здобутих знань з оглядової екскурсії та за допомогою карти. Таким чином діти закріплюють ці знання та набагато краще їх запам'ятовують.

Прибувши до необхідної локації, група шукає наступне завдання. Важливий організаційний момент – перед початком квест-екскурсії організатори ховають для учасників всі завдання за визначеним маршрутом. Таким чином, процес їх пошуку створює додатковий азарт та яскраві емоції у дітей. Відшукавши новий мішечок із завданням, учасники колективно працюють над його вирішенням та дізнаються куди рухатися далі. До прикладу: друге завдання ми зашифрували у вигляді математичної задачі, відповідь на яку – певний номер об'єкта на карті (див. фото 4).

На етапі самостійної та колективної роботи учасники краще пізнають один одного, проявляються приховані якості учнів: потенційних лідерів та інтелектуалів. Розвивається логічне мислення, інтуїція, вміння швидко знаходити вихід із складної ситуації та спільну мову з різними людьми. Погодьтеся, це дуже важливі життєві навички.

Перемістившись до наступної локації, повторюється процес пошуку нового завдання. Щоб учасники не втрачали зацікавленості до процесу розгадування, радимо урізноманітнювати формат завдань. До прикладу, можна використовувати різні системи шифрування тексту. Ключем до відгадки таких шифрів будуть деталі та інформація про експонати музею, яку озвучує екскурсівод під час оглядової прогулянки. Розглянемо, як зразок, шифр Віженера. Свою назву шифр отримав на честь Блеза де Віженера, хоча насправді його винайшов італійський криптограф Джованні Баттіста Белласо [2]. У нашому квесті ми адаптували його через таблицю з великою кількістю літер, де ключ – це зазвичай верхні літери по горизонталі та вертикалі у першому рядку, а зашифрований текст – на їх перетині. Ми видозмінили шифр Віженера, задавши ключ у вигляді числового значення. Для спрощення таке саме числове значення буде і по вертикалі. Щоб відгадати зашифроване слово, учасникам необхідно відшукати рік побудови об'єкта безпосередньо на будівлі. У нашому квесті це завдання прив'язано до школи з села Синевирська Поляна Міжгірського району. На одвірку вхідних дверей вирізьблено: “Року божіяго 1883-го дали ізробили Тернавук Ілько зо своєю женов Плагов із своїми чадами місяця юлія докончена робота 24-го. Майстер Галай Юрко”. Група самостійно знаходить напис, відтак рік побудови школи застосовується для розшифрування тексту, з якого стає зрозуміла назва наступної локації.

	6	1	2	8	5	8	9	3	7
1	н	р	г	р	в	о	ж	є	л
7	у	р	п	р	ф	д	е	р	н
8		ш	я	у	л		г	л	р
2	о	п	я	н	о	л	р		т
8	ц	л	ф		в	п	а	п	е
9	у	н	к	е	й	п	ж	р	е
5		н	т	ь	ю		щ	є	н
3	и	т	р	я	а	р	й	а	
6	т	г	т		с	о	ц	ї	ш
0	и	д		р	п	л	д	з	щ

Система розшифрування тексту

Зашифроване слово – рупа. На території музею знаходиться рупа – яма для зберігання картоплі, що реконструйована за зразком рупи із села Вишка Великобережанського району. Учасники дізнаються про цей цікавий давній спосіб зберігання картоплі через завдання-шифр та розповіді екскурсовода. Криптографія – надзвичайно цікава наука і дає можливість використовувати свої знання навіть у такій сфері, як туристичні послуги. Для шифрування текстів можна розглядати наступні системи: шифр Цезаря, диск Енея, квадрат Полібія, шифр Атбаша та багато інших [2].

Таким чином, за допомогою різних способів шифрування можна охопити велику кількість об'єктів музею і пов'язати їх із завданнями. Досвід показав, що половина учасників, які брали участь у попередніх квестах, запам'ятали точні специфічні назви об'єктів музею. Наприклад: хата-гражда, гончарна піч, валило, рупа-яма, кіш та інші.

Важливо також не надто навантажувати квест-екскурсію завданнями. Оптимальна кількість завдань та локацій, що залучені до маршруту, – 7-10 пунктів. Орієнтовна тривалість такого квесту – півтори години. За цей час учасники не встигають втомитися та зберігають цікавість до дійства. Крім текстових, візуальних та математичних загадок, можна використовувати й більш активні завдання. Вони знімають емоційне напруження учасників та дозволяють провести активну руханку на свіжому повітрі. До прикладу, можна організувати нескладну естафету для кожного гравця чи команди. За виконання завдання учасники отримують ключ (якщо у кінці квесту на них очікує скриня з подарунком (див. фото 5)), або літери, з яких необхідно скласти слово для продовження квесту (див. фото 6). Така активність може стати одним із етапів проходження маршруту квест-екскурсії. Формат проведення активного завдання обмежується лише фантазією та креативністю організаторів квесту.

Логічним завершенням квест-екскурсії після пройденого маршруту та виконання всіх завдань буде знайдений “скарб старого села”. В кінці мандрівки екскурсо-

воду варто приділити увагу підсумкам квесту, нагородити учасників за старання та дізнатися про їхні враження чи зауваження. Зібрана таким чином інформація дозволить у майбутньому вдосконалювати подібні проекти, робити їх цікавішими та залучати більше учасників.

Також у процесі формування сюжету квест-екскурсії та безпосереднього її проведення важливо не перетворювати простір музею на ігровий майданчик. Учасники повинні розуміти всю цінність історичних об'єктів, обережно поводитись на території. В той же час завдання атракції мають бути максимально пов'язані з експонатами. Лише в такому випадку можна досягнути найбільшої користі від проведеного часу та збагатити знання учасників про свій край.

Аналізуючи особистий досвід автора статті у проведенні квест-екскурсій та подану вище інформацію, можна зробити висновок про дедалі більшу популяризацію квест-екскурсій у майбутньому. Квест-екскурсія поєднує у собі як культурно-пізнавальні цілі, так і розважальні, що викликає зацікавлення у молоді. Такого формату дозвілля є важливим фактором у процесі формування особистості людини. Під час квесту відбувається пряма взаємодія між суб'єктом (учасником) та об'єктом (необхідною інформацією) без посередників. Саме тоді розкриваються індивідуальні здібності учнів. У процесі гри учасники розвивають логіку, вчать проявляти свої лідерські здібності та розкривають таланти, дізнаються нове про навколишній світ та його минуле, змагаються між собою.

Таким чином, популяризація цього формату екскурсій у соціальних мережах через світлини та відео від учасників квесту створюють позитивний туристичний імідж для музею, що підвищує його привабливість для відвідувачів. Цей новий напрям екскурсійної послуги активно застосовується у багатьох музеях України та Європи. Їх досвід показує й економічну ефективність послуги, зокрема.

Потенціал музею народної архітектури та побуту в місті Ужгород у організації квест-екскурсії надзвичайно великий. Скансен може стати платформою для втілення різноманітних інноваційних ідей, що з'являтимуться на туристичному ринку. Це і квест-екскурсії, і театралізовані та костюмовані екскурсії та інші інтерактиви, які стануть новою сторінкою музейного життя у XXI ст.

Джерела та література:

1. Гладка І. В. Сучасні тенденції та особливості розвитку туризму в Україні. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VAPSV_2015_1-2_14.pdf
2. Гребенніков В. В. Історія криптології секретного зв'язку. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B7%D0%B2%D1%8F%D0%B7%D0%BA%D1%83.pdf>
3. Журба К. О., Шкільна І. М. Квест як засіб формування національно-культурної ідентичності підлітків. URL: http://lib.iitta.gov.ua/710359/1/zurba_shkilna.pdf
4. Король О. Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі. URL: https://tourlib.net/books_ukr/korol-ekskurs1-1.htm

5. Курагина С. О., Копцева М. Г., Суржиков В. И. Квест-экскурсия как инновационная форма экскурсионного продукта. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kvest-ekskursiya-kak-innovatsionnaya-forma-ekskursionnogo-produkta/viewer>

6. Мішагіна О. Д. Використання квесту як засобу активізації навчальної діяльності учнів. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/34730/

7. Сучасні тенденції в європейських музеях. Лекція Михайла Гнедовського. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/50dab0433696b/>

8. Шевченко О. О. Інтерактивна екскурсія як основа музейної комунікації. URL: <http://www.history.odessa.ua/publication15/pdf/14.pdf>

QUEST-EXCURSION IN THE TRANSCARPATHIAN MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE

Yulianna Malyk (Uzhhorod)

Summary

The article considers the quest as an innovative form of excursions, describes an example of a quest tour on the territory of the Museum of Folk Architecture and Life in Uzhhorod. The definition of a quest tour is given and information on the main types of quest tours is provided. The author substantiates the positive impact of such an event on the formation of the personality of young people, who are the main target audience of quests, as well as the positive impact of the service on the formation of a tourist image for the museum.

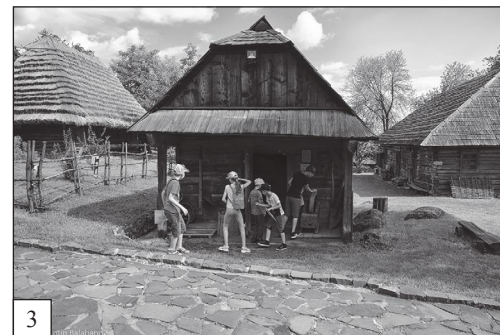
Key words: *quest, excursion, quest-excursion, innovations in excursion business, tourism, museum business.*

1

2

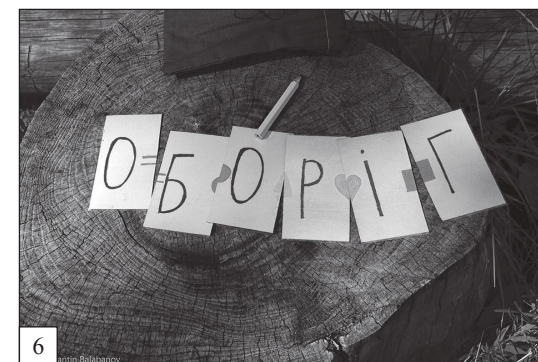
3

4

5

6

Фото 1. Діти оглядають карту-схему розташування об'єктів у музеї.

Фото 2. Перша частина квесту – оглядова екскурсія територією музею.

Фото 3. Активна фаза квесту.

Фото 4. Скриня з подарунком, яка чекає на учасників у кінці квесту.

Фото 5. Учасники квесту колективно працюють над вирішенням завдання.

Фото 6. Літери, з яких необхідно скласти слово для продовження квесту.

Павло ЛЕНЬО
(Ужгород)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНОЇ ЕТНОГРАФІЇ НА ЗАКАРПАТТІ

УДК 39 (477.87) + 39 (477)

У статті аналізується сучасний стан та перспективи закарпатської етнографії у контексті етнології України. Даний матеріал розглядається через призму історичної традиції розвитку регіональної дисципліни в радянські часи та добу української незалежності. Автор виділяє основні проблеми науки, до яких відносить етноцентризм, тематичний та методологічний консерватизм, орієнтованість на описовий, а не прикладний характер досліджень. У кінці тексту окреслюються перспективи сучасної польової етнографії Закарпаття.

Ключові слова: етнографія, етнологія, радянський період науки, сучасність, польові дослідження, позитивізм, етноцентризм.

Даний текст – не академічна розвідка з традиційно значною кількістю посилань, а радше мої рефлексії з приводу причин та стану застою сучасної етнографії. Свої думки спробую викласти на прикладі Закарпаття з претензією на ширші узагальнення, оскільки проблеми регіональної етнографії віддзеркалюють, на мою думку, ситуацію у царині етнологічного знання й науки в Україні загалом. Стаття адресована не випадковим читачам, а тим, хто розбирається в тенденціях сучасної етнології, а тому я не буду детально розтлумачувати в принципі відомі спеціалістам вади вітчизняної науки. Обмежуся переліком головних, на мою думку, проблем дисципліни, а далі проаналізую основні з них на прикладі етнографії Закарпаття. Тобто у цьому тексті я піду шляхом не від одиничного до загального, а навпаки. Основний акцент мого аналізу зроблено на основі діяльності етнологів з Ужгородського національного університету (далі – УжНУ), чий історичний факультет досі є основною кузницею етнографічних кадрів краю.

Для зручності я тут оперуватиму поняттями у таких значеннях: етнографія – польова (емпірична) складова частина етнології, яка є теоретичною наукою. Метою статті є не нав'язування моїх суб'єктивних та, можливо, у чомусь суперечливих візій, а запрошення до дискусії з приводу перспектив та майбутніх досліджень регіональної етнографії, яка, вважаю, перебуває в стані тривалого застою. Передбачаю, що низка озвучених нижче тез у декого з колег викличе роздратування та критику, однак остання часто приводить до спроб змінити щось на краще.

Загалом сучасній українській етнології притаманні такі проблеми:

1. Тематичний та методологічний консерватизм, який підтримується цеховою солідарністю більшості представників науки, а також баченням місця та ролі етнології в системі наук на державному рівні.
2. Етноцентризм як наслідок традицій шкільної та вишівської освіти й ексклюзивістської національної парадигми українців.

3. Відсутність прогресивної системи підготовки професійних кадрів (особливо слід зазначити низький рівень володіння іноземними мовами).

4. Вимушена наукова самоізоляція внаслідок неможливості рівноцінної комунікації з іноземними колегами.

5. Орієнтованість на описові, а не прикладні дослідження.

6. Непопулярність/не популяризованість дисципліни в суспільстві. Не останню роль тут відіграє доволі складний для більшості читачів важкий академічний стиль етнологічних праць.

Можна назвати багато інших проблем, але в цілому всі вони зводяться до однієї-двох глобальних, з яких випливає низка похідних, а саме: інерційність та консерватизм як типові характеристики вітчизняної етнології. Насамперед це відбивається на основній меті: пошуку, фіксації та опису показників/маркерів, які вже давно не характеризують сучасну українську культуру та народ як її носія.

Авторитет цієї наукової традиції бере початок ще в XIX столітті й особливо бурхливо він розквітнув уже в часи незалежності країни. Відтоді етнографія відповідає за традиційний/народний аспект української культурної парадигми, що передбачає специфічну і в чомусь завузьку нішу, в якій працюють фольклористи та народознавці. Адже до традиційної культури відносили переважно простонародні звичаї та прояви матеріальної й духовної культури, що бере початок від періоду “золотої доби” української етнології, коли основою етнічної самобутності розуміли низову/народну/селянську культурну традицію [1]. На той час, а це було понад 150 з гаком років тому, такий підхід був виправданий і являв логічний етап розвитку українського народознавства при переході від накопичення емпіричного матеріалу до його становлення в статусі окремої дисципліни й науки.

Наступним кроком став бурхливий, але короткочасний розквіт етнології міжвоєнного періоду. Він закінчився репресіями більшості науковців, які здобували освіту ще у європейських вищих закладах. Вони володіли іноземними мовами та були в курсі сучасних підходів і методів етнологічного вчення й проводили цікаві дослідження на українських теренах [8, с. 81-89]. Із середини 1930-х рр. якісний розвиток української етнології загальмовується, а більшість дослідників воліють не виходити за межі дозволеного в радянські часи бачення мети й завдання етнографії. У результаті звичним стало те, що чимало етнологів досі віддають перевагу зануренню в значну кількість етнографічних фактів, не виходячи за межі того чи іншого аспекту традиційної української культури.

Попри все, слід визнати, що українська етнологія має тривалу традицію розвитку і певний досвід інтегрованості/залученості у світову науку. Тому сподіваюсь, що застій дисципліни, спричинений її самоізоляцією й зростаючою кризою ідентичності [2], радянським спадком, врешті-решт баластом етноцентризму, закінчиться виробленням більш прогресивного бачення розвитку.

І ось тут ми переходимо до регіональної, тобто закарпатської етнографії, чия формальна інституціалізація відбулася з приходом радянської влади. Хоча у XIX та першій половині XX ст. в місцевій періодиці опублікували багато народознавчих розвідок описового змісту, але то був етап спорадично-активного накопичення ем-

піричного матеріалу. У місцевих вихідців були цікаві етнографічні розвідки, однак найбільш вагомі та відомі праці на місцевому матеріалі тоді написали іноземці (О. Петров, П. Богатирьов, А. Кожмінова та ін.). З часом етап накопичення етнографічних знань мав перспективу дорости до академічного рівня в руслі традицій, притаманних угорській або чехословацькій етнології, однак все змінилося з приходом комуністичної влади, яка стимулювала розвиток етнографії свого формату.

Тоді був визначений основний вектор розвитку регіональної етнографії. Акцент робився на вивченні традиційної культури місцевих українців, яку досліджували методами описового позитивізму та частково діалектичного й історичного матеріалізму: зібрати, зафіксувати, зробити зовнішній опис, типологізувати, порівняти і т.д. Ця методологія досі приваблює своєю простотою (якщо не казати примітивністю), оскільки дає можливість бути дослідником, не заглиблюючись в нетрі сучасних теоретичних чи методологічних трендів. Слід визнати, що на середину минулого століття на теренах Закарпаття навіть така методологія була прогресивним явищем, яка, щоправда, доволі швидко вичерпала свій потенціал.

Наприкінці 1940-х рр. теренами Закарпаття відбулося кілька етнографічних експедицій, організованих Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, результати яких досі не отримали широкого розповсюдження. Їх учасники вивчали культуру і побут населення краю, але в наступні десятиліття комплексні наукові експедиції не проводилися. Можливо тому, що пошук суто “українських” рис в середовищі ще недавно “русинського населення” не давав очікуваних результатів – слід було вичекати певний час адаптації та “переплавки” закарпатців в “радянській кузні”.

В Ужгородському державному університеті (далі – УжДУ) етнографічну діяльність проводив Ф. Потушняк (1910 – 1960), однак в першу чергу її пов’язують із М. Тиводаром (1936 – 2017). Із кінця 1960-х рр. він керував етнографічною практикою студентів-істориків. Завдяки цьому відбувалося систематичне накопичення польового матеріалу шляхом фотофіксації та ведення польових записів по старинці: за допомогою ручки чи олівця та зошита. Зібрана інформація пізніше лягла в основу мабуть найбільш значимої праці вченого – “Етнографія Закарпаття” [5]. У ті ж роки активізувалася етнографічна активність у ході створення Закарпатського музею народної архітектури і побуту, де з-поміж інших плідно працював П. Федака, знаний спеціаліст, насамперед щодо закарпатської традиційної архітектури.

Основним об’єктом інтересу місцевих етнографів були українці Закарпаття. Періодично у дослідженнях фігурували угорці, румуни та словаки, значно менше згадувалися місцеві цигани чи німці. Пріоритетним завданням дослідники вбачали необхідність збереження швидко зникаючих елементів традиційної духовної та особливо матеріальної культури, про нівелізацію якої зазначав Ф. Потушняк [4, с. 178] ще в 1950-х рр.

Оскільки етноцентрична та україноцентрична традиції дисципліни збереглися до сьогодні, то саме в цій постановці дослідницької мети вимальовується, як на мене, кілька проблем, які контрпродуктивно впливали та продовжують впливати на стан та перспективи дисципліни.

По перше, в умовах пограниччя, характерного для території й населення Закарпаття, український етноцентризм викривлює дослідницький фокус та нав’язує етнологам апріорні установки. З формулювань тем тогочасних етнографічних публікацій, збірників наукових праць, експозицій музеїв помітно, що нерідко їх метою було підтвердити давність етнокультури етнографічних груп українців Закарпаття. Однак цим самим нівелювався історичний мультикультурний характер та мозаїчність краю. Вочевидь, що паралелі, подібність чи навіть тотожність рис регіональної закарпатської та української етнічної культури мають місце, однак постановка проблеми під згаданим вище кутом зору применшує наукову та методологічну цінність студій, що проводилися в радянський та пізніший період. Адже дослідники були одразу орієнтовані на пошук “українських” рис народної етнокультури, тоді як інші завдання впливали вже з огляду на основну мету.

По друге, слід зазначити, що усталені в науковій літературі тези нерідко суперечать польовим реаліям. Для прикладу, етнографічні групи українців Закарпаття (бойки, лемки, долиняни) зазвичай неможливо знайти у “полі” в чистому вигляді. Адже ці локальні етноніми, як і території побутування їх культурних комплексів, є по суті конструкціями науковців першої половини – середини ХХ ст., під які наступники нерідко “підганяли” здобутий етнографічний матеріал. В останні десятиліття назви “лемків” чи “бойків” поширилися серед мешканців краю, однак і тепер вони вживаються переважно серед “читаючих” категорій населення, які обізнані із публікаціями професійних етнографів, тоді як більшість населення ці назви не використовує. Я не кажу вже про назву “долиняни”, яка за чимало років польових досліджень взагалі мені ніде, окрім наукової літератури, не траплялася.

Ще одна проблема, яку варто згадати – консервативне розуміння головним предметом дослідження виключно традиційної народної культури. У час, коли з 1950-х рр. навіть у країнах соцтабору етнологи вивчали сучасність, на Закарпатті, як власне і всій Україні, продовжували займатися народознавчою тематикою, яка була популярна в епоху романтизму, тобто у першій половині ХІХ ст. Такий дослідницький консерватизм можна частково виправдати, бо навіть на початку ХХІ ст. у нас залишилося чимало “білих плям” з традиційних тем. Зокрема, досі відсутній етнографічний атлас України, тоді як, для прикладу, у Польщі перші етнографічні атласи з’явилися ще в міжвоєнний період.

Загалом, у своїй фундаментальній книжці М. Тиводар, який як етнолог-професіонал реалізувався в період радянської науки, підсумовує той етап закарпатської етнографії доволі суперечливо. Зокрема, він пише, що “... в умовах комуністичного ідеологічного тиску етнографічні дослідження народної культури українців Закарпаття майже повністю припинилися...” [5, с. 16] і поряд зазначає: “... серйозні монографічні дисертаційні дослідження народної культури українців Закарпаття місцевих вчених з’явилися ще наприкінці 60-70-х рр. ХХ ст.” [5, с. 17]. З огляду на згадані тези залишається констатувати, що закарпатську етнографію радянського періоду однозначно оцінити важко, оскільки були як досягнення, так і суттєві недоліки розвитку. Слід визнати, що саме тоді регіональна етнографія вийшла на

рівень академічної дисципліни та водночас успадкувала традиції радянської науки, що відчувається і в сучасності.

З початком незалежності України польова етнографічна активність Ужгородського університету внаслідок скрутного матеріального становища установи зредукувала до формату індивідуальних студентських досліджень, хоча стаціонарна археологічна практика не припинялася. На мою думку, впливали не лише матеріальні чинники, а й кад-рова ситуація. Зокрема, археологи УжНУ не втрачали спадковості, оскільки в їх лавах постійно з'являлися професіонали, які продовжували справу старших колег і забезпечували розвиток дисципліни на факультеті. Назву основних: Е. Балагурі, В. Котигорошко, І. Прохненко, В. Мойжес відповідно 1930-х, 40-х, 70-х, 80-х років народження [3].

У той же час університетська етнографія відчувала кадрові проблеми, адже приблизно півстоліття (з середини 1960-х рр. до 2015 року), окрім М. Тиводара, етнографічною роботою на історичному факультеті УжНУ ніхто не займався. Це не надто позитивно відобразилося на її розвитку, адже для прогресу науки необхідною є зміна поколінь науковців. Особливо потерпала польова складова дисципліни, бо М. Тиводар в силу поважного віку в 1990-х рр. перестав ходити в експедиції й переключився на архівні та кабінетні дослідження, завдяки чому опублікував працю про корифея закарпатської археології та етнографії Ф. Потушняка [6], історію свого села Бедевля [7] і згадану вище “Етнографію Закарпаття” [5].

Вихід цих, по-своєму знакових, книжок став подією в крайовій етнографії, однак вони не могли нівелювати озвучену вище проблему. Вчений з 1990-х рр. намагався виховати наступників, щоправда, у цій справі йому не одразу вдалося реалізувати задумане. Зокрема, його перші учні (П. Ференц, О. Малець, В. Куртяк, М. Зан), котрі захистили дисертації по етнології на початку нульових років, продовжили роботу та діяльність в інших установах, оскільки не мали можливості працювати на історичному факультеті. Кадрова ситуація змінилася тільки у другому десятилітті ХХІ ст., коли свої дисертації захистили кілька молодших учнів відомого етнолога: В. Коцан, О. Кичак, В. Король, які почали працювати на історичному факультеті УжНУ і в обласному скансені. З'явилися й інші професійні етологи, зокрема Р. Пилип й автор цих рядків. Крім того, нині над своїми дисертаціями активно працюють ще кілька учнів професора, а саме – І. Керечанин-Черленяк та М. Рекрутяк.

На перший погляд, хоча і з запізненням, упродовж останнього десятиліття проблема професійних етнографічних кадрів була вирішена. Однак, якщо звернути увагу на наукові інтереси згаданих дослідників, то помітно, що вони орієнтувалися насамперед на вивчення українців Закарпаття. Серед підготовлених до захисту дисертаційних тем були: магія й демонологія гуцулів, одяг українців краю, сімейна обрядовість, ідентичність та національна орієнтація українців Закарпаття міжвоєнного та радянського періодів, міжнаціональні відносини в регіоні на сучасному етапі, закарпатське заробітчанство та ін. Попри доволі значне різноманіття тем, всі вони стосувалися насамперед українців регіону. Подібна ситуація в цілому характерна для вищої та академічної освіти в Україні, де етологів, за

рідкісними виключеннями, готують як спеціалістів з української етнічної культури та українського етносу.

На рівні історичного факультету УжНУ ця тенденція була помітна в етнографічних курсових та дипломних роботах, які писали студенти під керівництвом М. Тиводара. Науковий авторитет останнього був настільки великим, що з формулюванням тем, які нерідко були співзвучні “золотому віку української етнології” ХІХ століття, ніхто не сперечався. Так само консервативними були методи дослідження. Етнографічні доробки студентів представляли собою добротні описові праці, метою яких було зібрати якомога більше інформації з певної теми про той чи інший аспект традиційної української етнокультури.

Вважаю, не сильно помилюся, якщо зауважу, що така ситуація є типовою для більшості етнографічних робіт, які готуються на рівні шкіл для Малої академії наук. Те саме стосується бакалаврських або магістерських проектів у вишах, багатьох кандидатських та докторських дисертацій.

Тематична “традиційність” та методологічний консерватизм вітчизняних етнологічних студій особливо помітні, якщо на наукові конференції потрапляють іноземці з їх незвичними для наших академічних стандартів формулюваннями й постановками дослідницьких проблем. Крім тематичної новизни, якісною стороною їхніх праць є прикладна спрямованість. Цим самим вони вигідно відрізняються від більшості наших “описових” тем, які займаються реконструкціями минулого. Закономірним результатом є відсутність значного інтересу до етнографічних студій в нашому суспільстві, що не дивує, оскільки наука повинна виконувати й практичні функції, а не тільки обслуговувати етнографічну парадигму української культури.

Завершуючи свій не надто структурований, але критичний огляд, озвучу деякі думки про сучасний стан та перспективи закарпатської польової етнографії.

У 2015 році зусиллями В. Коцана та автора цієї статті, після паузи майже в чверть століття була відновлена повноцінна етнографічна практика студентів. На період написання статті було проведено 6 експедицій, до участі в яких залучалися дослідники з різних установ України і Польщі, які своїм досвідом та спеціалізацією позитивно впливали на рівень та результати досліджень. Сьогодні за результатами польових обстежень різних куточків краю опубліковано чотири томи збірника “Етніка Карпат”, а також готуються два наступні. Суттєво поповнився фонд зібраних аудіоматеріалів на різні теми, частина з яких лягла в основу наукових публікацій з традиційної етнографічної тематики, а також усної історії та соціокультурної антропології.

Хоча в Закарпатті досі залишається чимало тематичних чи географічних “білих” плям традиційної народознавчої тематики, однак дедалі більше перспективними виглядають дослідження прикладного характеру. Зокрема, актуальнішою стає проблема нетолерантності у відносинах між представниками різних етнічних груп, серед яких зростає роль біженців із Азії, іноземних студентів (арабського, індійського, африканського походження). Окрім дослідження нових тем та проблем, варто змінювати підходи, зокрема користуватися методологічним інструментарієм представників соціальної та культурної антропології для аналізу закарпат-

ських реалій. Між іншим плідною виглядає ідея антропологічного вивчення тих таки традиційних народознавчих тем, фокусуючись на них і водночас виходячи за межі етноцентричної парадигми. В цілому ці, а також інші зміни відкривають нові можливості для вітчизняних етнологічних студій. Інакше ж, якщо не пробувати змінюватися, етнографія, як і етнологія у цілому, стане не потрібною.

Джерела та література:

1. Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920-1930-х років. Київ : Унісерв, 2002. 92 с.
2. Леню П. Ю. Етнологічна наука на постсоціалістичному просторі в умовах демократичних перетворень кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Ужгород, 2007. Вип. 5-6. С. 52—58.
3. Олашин М.В. Історичний факультет Ужгородського національного університету. Бібліографічний довідник. Ужгород : Гражда, 2010. 440 с.
4. Потушняк Ф. Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення. *Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка*. Ужгород : Гражда, 2005. С. 163—255.
5. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття. Історико-етнографічний нарис. Ужгород : Гражда, 2010. 416 с.
6. Тиводар М.П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. Ужгород : Гражда, 2005. 284 с.
7. Тиводар Михайло. Історія села Бедевля. Ужгород : Гражда, 2013. 564 с.
8. Українська етнологія : Навч. посібник. Київ : Либідь, 2007. 400 с.

MAIN PROBLEMS AND PROSPECT OF MODERN ETHNOGRAPHY IN TRANSCARPATIA

Pavlo Leno (Uzhhorod)

Summary

The article analyzes the current state and prospects of ethnography of Transcarpathia in the context of ethnology of Ukraine. This material is considered through the prism of the historical tradition of regional discipline development in Soviet times and the era of independence of Ukraine. The author identifies the main problems of science, which include ethnocentrism, thematic and methodological conservatism, focus on descriptive rather than applied nature of research. At the end, the prospects of modern field ethnography of Transcarpathia are briefly outlined.

Key words: *ethnography, ethnology, Soviet period of science, modernity, field research, positivism, ethnocentrism.*

Роман РАДОВИЧ
(Львів)

НАРОДНЕ ЖИТЛО БОЙКІВ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДВЕРЕЙ

УДК 39 : 728.6 (477.82/.86)

У запропонованій розвідці розглянуті конструктивні особливості дверей у житлах бойків. Проаналізована специфіка монтування дверних полотен, прослідковані процеси формування дверної коробки, варіанти кріплення її горизонтальних та вертикальних елементів, конструктивні вузли тощо.

Ключові слова: *Бойківщина, житло, двері, одвірки, надпоріжник, поріг.*

Дверні отвори перебувають у безпосередньому зв'язку з планувальною структурою житла, влаштуванням його внутрішнього простору: крізь двері відбувався комунікаційний зв'язок зі зовнішнім середовищем, між окремими приміщеннями, у курних оселях вони нерідко виконували функцію своєрідних димоволоків тощо. Як слушно зазначають дослідники, розташування дверей у житлових спорудах має стійку традицію, випрацювану віковим досвідом, яка походить із принципу найбільшої доцільності організації житлових і підсобних приміщень та створення найзручнішого комунікативного зв'язку між ними [16, с. 37].

Як і скрізь в Україні, на Бойківщині зовнішні двері, які вели у сіни, завжди прорубували у лицевій стіні, орієнтованій на південні румби. У тильній стіні сіней бойки зазвичай влаштовували ще одні двері ("двері на вильот"), що притаманне для усіх, без винятку, районів краю¹. Двері, що вели з двору в сіни, зазвичай розташовували наближено до порогової стіни житлового приміщення. Лише тоді, коли по обидва боки від сіней розташовувались мешкальні камери, вони могли міститись посередині (хати 1910 р. у с. Космач, 1888 р. у с. Міжгір'я Бог.; 1905 р. у с. Липовиця Рож., другої половини ХІХ ст. у с. Терло Стар.).

У тих випадках, коли сіни були суміщені із током, двері часто замінювали двопільні ворота, що займали усю передню стіну сіней (хати ХІХ – початку ХХ ст. у сс. Вовче, Либохора, Верхнє Гусине Тур.; Недільна, Тисовиця, Тур'є, Ріп'яна, Топільниця Стар.; Тухля Скол. та ін.)². Ворота, як правило, влаштовували так, що менша їх пола (розташована ближче до житлового приміщення) відігравала функцію дверей. Наприклад, у хаті середини – другої половини ХІХ ст. у с. Тур'є

¹ Лише в окремих випадках тильних дверей у сінях могли не робити (хата 1878 р. у с. Грозьово Стар.). Щоправда, це зазвичай стосується новіших будівель із виділеною при тильній стіні сіней "кухнею-хагиною" (хати 1927 р. у с. Воля, 1913 р. у с. Бабино Стар.). В такому разі місце тильних дверей займало вікно.

² У статті для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати наступні скорочення: Львівська обл. – Львів. Закарпатська обл. – Зак., Івано-Франківська обл. – ІФ; Старосамбірський р-н – Стар., Сколівський р-н – Скол., Турківський р-н – Тур., Долинський р-н – Дол., Рожнятівський р-н – Рож., Богородчанський р-н – Бог., Міжгірський р-н – Між., Воловецький р-н – Вол., Великоберезнівський р-н – Вел., колишній Ліський повіт (нині у складі Польщі) – Ліс.

(Стар.) при розмірі воріт 2,17 x 1,8 м, довжина їх стулок сягає відповідно 1,3 м та 0,87 м. Інколи поли воріт були однаковими, а у сіни входили крізь хвіртку, врізану в одній з їх половин (хата початку ХХ ст. у с. Мшанець Стар. [4, с. 37–38]). Це ж притаманне й для аналогічних будівель лемків [17, с. 57]. Траплялось, що у передній стіні сіней, сумішених з током, робили двері, а в напільній – двостулкові ворота (хати кінця ХІХ ст. у сс. Тур'є Стар.; Погар, Верхня Рожанка, Либохора Скол.). Розташування воріт у передній чи тильній стінах таких споруд дослідники відзначали й у селі Мшанець (Стар.) [7, с. 477]. Спорадично сіни у них не мали тильної стіни зовсім: з них вільно можна було проникнути у “загати” (хати другої половини ХІХ ст. та 1927 р. у с. Топільниця, кінця ХІХ ст. та кінця ХІХ – початку ХХ ст. у с. Недільна, кінця ХІХ ст. у с. Ріп'яна Стар.). У таких випадках другі двопільні ворота прорубували у стіні загати (хата кінця ХІХ ст. у с. Недільна Стар.). Інколи тут поміщались невеликі дверці, або навіть їх не було (хата другої половини ХІХ ст. у с. Топільниця Стар.). В останньому випадку у “загати”, розташовані за житловим приміщенням і стайнею, з сіней вели окремі двері примітивної конструкції, проте у багатьох випадках їх теж не робили.

Двері, котрі вели з сіней у житлове приміщення, завжди ставили дещо наближено до віконної стіни. В оселях менших розмірів (шириною до п'яти метрів) одвірок, ближчий до тильної стіни, орієнтували приблизно по поздовжній осі будівлі. Зокрема, у хаті середини – другої половини ХІХ ст. (с. Тур'є Стар.) при довжині порогової стіни 4,3 м, відстань від віконної стіни до дверного отвору – 1,28 м, ширина дверного отвору – 1,22 м, відстань від дверного отвору до тильної стіни – 2,23 м. У спорудах, ширина яких наближалась до шести метрів, цей одвірок дещо зміщували від поздовжньої осі в бік тильної стіни. Скажімо, у хаті 1828 р. (с. Мшанець Стар.) при довжині порогової стіни 5,97 м, відстань від віконної стіни до дверного отвору – 2,23 м, ширина дверного отвору – 1,25 м, відстань від дверного отвору до тильної стіни – 2,49 м. У новіших домівках більших розмірів ці двері інколи розташовували практично посередині порогової стіни. Наприклад, у хаті 1906 р. зі села Бабино (Стар.) при розмірі житлового приміщення 5,51 x 5,42 м, відстань від віконної стіни до дверного отвору – 2,08 м, ширина дверного отвору – 1,06 м, відстань від дверного отвору до тильної стіни – 2,2 м. Таке розташування дверей зумовлювалося традиційним розташуванням печі (в кутку між тильною і пороговою стінами) та її значними розмірами. Як бачимо, народні будівничі, за будь-якої ширини житлового приміщення, для її облаштування старались залишити у цьому кутку не менше 2,2 м вільного простору.

Вхід у комору, незалежно від її розташування (при причілку житлового приміщення чи через сіни від нього), завжди робили знадвору. Розміщення вхідних дверей до комори у сінях траплялось дуже спорадично³. Наприклад, у селі Мшанець (Стар.) ще на початку ХХ ст. була лише одна хата із входом у комору з сіней [7,

³ Щоправда, в окремих населених пунктах таке їх розташування переважало. Скажімо, відповідно до матеріалів М. Зубрицького, у с. Кіндратів (Тур.) двері у комору здебільшого влаштовували у сінях: “...але найбільше ведуть двері до комори з сіней і їх замикають на колодку, або таким замком, як при передніх дверях сінешніх” [8, с. 103].

с. 482]. При цьому двері у комору встановлювали наближено до причілкової стіни житлового приміщення (відстань від стіни до краю ближчого одвірка коливалась у межах 0,2–0,28 м). Таке місцезнаходження дверей логічне, оскільки давніше їх закривали дрючком (“засва”, “засува”), який просували з житлового приміщення крізь отвір у поперечній стіні: “В хижи близько угла коло вікон є в стіні отвір і в нього всувають дрючок, яким замикають двері комори” [7, с. 482]. Коли комора знаходилась через сіни від житла, двері до неї теж ставили наближено до сінешньої стіни. Однак ця відстань вже могла бути більшою (0,6–0,8 м). Знову ж у тому разі, коли при тильній стіні житлового приміщення у наявності був “прибік” (друга комора), вхід у нього вів з сіней (хата 1828 р. у с. Мшанець Стар.) [7, с. 482].

Сінешні двері (як у лицевій, так і у тильній стінах), а також двері в комору завжди відкривались досередини приміщення (це ж стосується й дверей до стайні у складі зімкнутих дворів), хатні – у бік сіней: “Двері в коморі, передні в сінях, при стайнях отвиряють ся до середини; хатні, бічні менші до боїща і з кучі на двір, задні сінешні до сінній” [7, с. 489].

Як скрізь в Україні [2, с. 108] та у східних слов'ян загалом [1, с. 125], для житла бойків притаманні одностулкові двері (“двері”, “двирі”, “двирі”), які складаються з дверної коробки та навішеного на петлі рухомого полотнища. Стосовно розмірів, то навіть у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. дверні отвори у житлах були незначними – низькими та вузькими. Наприклад, у хаті 1828 р. зі с. Мшанець (Стар.) розміри дверних отворів наступні: сінешніх – 1,02 x 1,46 м; хатніх – 1,02 x 1,46 м, в комору – 1,08 x 1,46 м, у хаті середини ХІХ ст. із цього села: двері в комору – 0,9 x 1,35 м, хатні двері – 1,0 x 1,7 м [7, с. 482, 484]. Проведені нами обміри окремих збережених до нашого часу первісних дверей (власне дверних отворів⁴) дають можливість

⁴ Двері в комору: хата 1910 р. у с. Матків Тур. (ширина – 0,98 м, висота – 1,67 м), хата 1909 р. у с. Верхнє Гусине Тур. (ширина – 0,95 м, висота – 1,7 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Верхнє Гусине Тур. (ширина – 0,86 м), хата 1914 р. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,86 м, висота – 1,6 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Вовча Тур. (ширина – 0,99 м, висота – 1,63 м), хата 1870-х рр. у с. Нижня Яблунька Тур. (ширина – 0,93 м); хата кінця ХІХ ст. у с. Верхня Яблунька Тур. (ширина – 0,85 м, висота – 1,6 м), хата 1893 р. у с. Верхня Яблунька Тур. (ширина – 0,97 м, висота – 1,65 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Верхнє Висоцьке Тур. (ширина – 0,83 м, висота – 1,65 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,8 м, висота – 1,6 м), хата 1890 р. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,86 м, висота – 1,05 м), хата кін. ХІХ ст. у с. Либохора Тур. (ширина – 1,01 м); хата 1749 р. у с. Либохора Скол. (ширина – 0,91 м, висота – 1,62 м), хата середини ХІХ ст. у с. Либохора Скол. (ширина – 1,05 м, висота – 1,63 м); хата 1899 р. у с. Либохора Скол. (ширина – 0,93 м, висота – 1,68 м), хата 1888 р. у с. Погар Скол. (ширина – 0,95 м, висота – 1,6 м), хата 1900 р. у с. Славське Скол. (ширина – 1,0 м, висота – 1,67 м), хата 1905 р. у с. Верхня Рожанка Скол. (ширина – 0,85 м), хата 1801 р. у с. Козева Скол. (ширина – 0,87 м, висота – 1,47 м), хата 1869 р. у с. Вишків Дол. (ширина – 1,06 м, висота – 1,65 м), хата другої половини ХІХ ст. у с. Станьківці Дол. (ширина – 1,0 м, висота – 1,22 м), хата середини – другої половини ХІХ ст. у с. Тур'є Стар. (ширина – 0,77 м, висота – 1,28 м), хата другої половини ХІХ ст. у с. Тур'є Стар. (ширина – 0,86 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Тур'є Стар. (ширина – 1,14 м), хата 1878 р. у с. Грозьово Стар. (ширина – 0,92 м, висота – 1,5 м), хата 1906 р. у с. Бабино Стар. (ширина – 0,98 м, висота – 1,6 м), хата 1913 р. у с. Бабино Стар. (ширина – 0,9 м), хата 1927 р. у с. Велика Лінина Стар. (ширина – 1,01 м, висота – 1,48 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Стара Сіль Стар. (ширина – 0,97 м, висота – 1,5 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Грабівка Кал. (ширина – 0,9 м, висота – 1,46 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Завій Кал. (ширина – 0,94 м, висота – 1,52 м), хата кінця ХІХ ст. у с. Пороги Бог. (ширина – 0,91 м, висота – 1,39 м), хата 1905 р. у с. Липовиця Рож. (ширина – 0,95 м, висота – 1,42 м), хата 1906 р. у с. Небилів Рож.

констатувати, що у спорудах XIX – початку XX ст. у коморі ширина дверей, в основному, коливалась у межах 0,8–1,0 м, а висота практично не перевищувала 1,5 м, ширина дверей, що вели знадвору у сіни – 0,95–1,05 м, висота – 1,5–1,7 м, ширина дверей, які вели із сіней у житлове приміщення – 1,0–1,2 м (їх висота, як правило,

(ширина – 1,09 м, висота – 1,54 м), хата кінця XIX ст. у с. Спас (Рож.) (ширина – 0,95 м, висота – 1,52 м).

Двері у сіни: хата 1910 р. у с. Матків Тур. (ширина – 1,04 м, висота – 1,8 м), Хата 1909 р. у с. Верхнє Гусине Тур. (ширина – 0,93 м, висота – 1,8 м), хата кінця XIX ст. у с. Верхнє Гусине Тур. (ширина – 0,89 м), хата 1914 р. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,88 м, висота – 1,65 м), хата кінця XIX ст. у с. Вовча Тур. (ширина – 0,98 м, висота – 1,5 м); хата 1870-х рр. у с. Нижня Яблунька Тур. (ширина – 0,93 м, висота – 1,6 м), хата кінця XIX ст. у с. Верхня Яблунька Тур. (ширина – 0,82 м, висота – 1,6 м), хата кінця 1893 р. у с. Верхня Яблунька Тур. (ширина – 0,97 м, висота – 1,65 м), хата кінця XIX ст. у с. Верхнє Висоцьке Тур. (ширина – 0,83 м, висота – 1,60 м), хата кін. XIX ст. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,82 м, висота – 1,65 м), хата 1890 р. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,91 м, висота – 1,65 м), хата кінця XIX ст. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,92 м), хата 1749 р. у с. Либохора Скол. (ширина – 1,04 м, висота – 1,56 м), хата середини XIX ст. у с. Либохора Скол. (ширина – 1,0 м, висота – 1,7 м), хата 1899 р. у с. Либохора Скол. (ширина – 0,89 м, висота – 1,66 м), хата 1888 р. у с. Погар Скол. (ширина – 0,96 м, висота – 1,67 м); хата 1801 р. у с. Козьова Скол. (ширина – 0,84 м, висота – 1,5 м), хата 1900 р. у с. Славсько Скол. (ширина – 0,9 м, висота – 1,69 м), хата 1905 р. у с. Верхня Рожанка Скол. (ширина – 0,87 м), хата 1861 р. у с. Витвиця Дол. (ширина – 0,98 м, висота – 1,47 м), хата 1869 р. у с. Вишків Дол. (ширина – 1,04 м, висота – 1,66 м), хата другої половини XIX ст. у с. Станьківці Дол. (ширина – 0,86 м, висота – 1,46 м), хата середини XIX ст. у с. Слобода Болахівська Дол. (ширина – 1,0 м, висота – 1,52 м), хата другої половини XIX ст. у с. Тур'є Стар. (ширина – 0,94 м), хата кінця XIX ст. у с. Тур'є Стар. (ширина – 1,01 м), хата кінця XIX ст. у с. Топільниця Стар. (ширина – 0,88 м), хата другої половини XIX ст. у с. Топільниця Стар. (ширина – 0,94 м, висота – 1,46 м), хата 1878 р. у с. Грозьово Стар. (ширина – 0,92 м, висота – 1,52 м), хата 1906 р. у с. Бабино Стар. (ширина – 0,97 м, висота – 1,59 м), хата 1906 р. у с. Бабино Стар. (ширина – 0,97 м, висота – 1,60 м), хата 1913 р. у с. Бабино Стар. (ширина – 0,9 м), хата кінця XIX ст. у с. Головецько Стар. (ширина – 1,01 м, висота – 1,65 м), хата кінця XIX ст. у с. Стрешевичі Стар. (ширина – 0,92 м), хата середини XIX ст. у с. Терло Стар. (ширина – 1,36 м, висота – 1,5 м), хата 1927 р. у с. Велика Лінина Стар. (ширина – 1,0 м, висота – 1,5 м); хата кінця XIX ст. у с. Головецько Стар. (ширина – 1,01 м, висота – 1,65 м), хата кінця XIX ст. у с. Стара Сіль Стар. (ширина – 0,98 м), хата кінця XIX ст. у с. Грабівка Кал. (ширина – 0,92 м, висота – 1,62 м), хата кінця XIX ст. у с. Завій Кал. (ширина – 0,95 м, висота – 1,57 м), хата 1910 р. у с. Космач Бог. (ширина – 0,98 м, висота – 1,65 м), хата 1888 р. у с. Міжгір'я Бог. (ширина – 1,1 м, висота – 1,48 м), хата кінця XIX ст. у с. Пороги (ширина – 0,93 м, висота – 1,43 м), хата 1905 р. у с. Липовиця Рож. (ширина – 0,97 м, висота – 1,55 м), хата 1906 р. у с. Небилів Рож. (ширина – 1,12 м, висота – 1,56 м), хата кінця XIX ст. у с. Спас Рож. (ширина – 0,95 м, висота – 1,52 м), хата кінця XIX ст. у с. Спас Рож. (ширина – 0,96 м, висота – 1,5 м).

Двері у хату: хата 1749 р. у с. Либохора Скол. (ширина – м, висота – м); хата 1861 р. у с. Витвиця Дол. (ширина – 0,94 м, висота – 1,5 м); хата 1869 р. у с. Вишків Дол. (ширина – 1,07 м, висота – 1,66 м); хата середини XIX ст. у с. Слобода Болахівська Дол. (ширина – 1,02 м, висота – 1,66 м); хата середини – другої половини XIX ст. у с. Тур'є Стар. (ширина – 1,22 м); хата 1906 р. у с. Бабино Стар. (ширина – 1,06 м); хата 1906 р. у с. Небилів Рож. (ширина – 1,06 м); хата кінця XIX ст. у с. Головецько Стар. (ширина – 0,94 м, висота – 1,65 м).

Двері у стайню (в зімкнутих дворах): хата 1910 р. у с. Матків Тур. (ширина – 0,93 м, висота – 1,77 м), хата 1906 р. у с. Небилів Рож. (ширина – 1,08 м, висота – 1,52 м), хата кінця XIX ст. у с. Спас Рож. (ширина – 0,84 м, висота – 1,36 м), хата 1906 р. у с. Бабино Стар. (ширина – 0,73 м, висота – 1,5 м), хата кінця XIX ст. у с. Верхнє Гусине Тур. (ширина – 0,96 м), хата 1914 р. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,84 м, висота – 1,5 м), хата кінця XIX ст. у с. Верхня Яблунька Тур. (ширина – 0,96 м, висота – 1,6 м), хата кінця 1893 р. у с. Верхня Яблунька Тур. (ширина – 0,99 м, висота – 1,65 м), хата кінця XIX ст. у с. Верхнє Висоцьке Тур. (ширина – 0,85 м), хата 1890 р. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,96 м, висота – 1,6 м); хата кінця XIX ст. у с. Либохора Тур. (ширина – 0,91 м).

була такою ж, як і дверей, що вели знадвору у сіни). Слід зазначити, що впродовж XIX – початку XX ст. на Бойківщині не спостерігається тенденція збільшення параметрів дверей (натомість, в оселях жителів прибойківського Підгір'я та Надсяння вже у будівлях другої половини XIX ст. сінешні й хатні двері дещо вищі, ніж у житлах горян [12, с. 135]).

Іншою особливістю влаштування дверей, що притаманне для етнографічних груп українців загалом (скажімо, поліщуків [13, с. 392]), яку теж не залишили поза увагою дослідники, були так звані “високі пороги” (які влаштовували як при вхідних дверях до сіней, так і до житлової кімнати: “Пороги до сіней високі, треба ноги високо підіймати хотівши їх переступити; з середини земля ще низше лежить, як з надвору” [7, с. 484]).

Дверні отвори переважно мали прямокутну конфігурацію, проте у давніших житлах бойків дуже часто траплялись одвірки трапецієподібної форми [3, с. 151; 11, с. 77; 20, с. 146], якої досягали унаслідок нахилу вертикальних стояків досередини. Зазвичай перепад внутрішніх розмірів дверного отвору (поріг/надпоріжник) сягав 10–15 см⁵. Слід зауважити, що двері трапецієподібної форми не відомі гуцулам та лемкам. Скажімо, на південній Лемківщині вони не виявлені зовсім [17, с. 58], на північній – такі двері дуже спорадично (як внутрішні) траплялись лише на заході (повіт Новий-Сонч) [24, с. 150].

Стосовно конструктивних особливостей, обрамлення дверей бойківської хати формувалось із двох вертикальних стояків, надпоріжника та порога. Дверну коробку (боковини та надпоріжник) на усьому просторі Бойківщини дуже часто номінували загальною назвою “одвір'я” (“одвірки”, “одвірник”, “одвіра”, “водвір'я”, “водвірі”), що у певній мірі говорить про давність такої її конструкції. Проте інколи розрізняли: бокові стояки – “одвірки” (“одвір'я”, “водвірки”, “двірки”, “стовпкі”, “стовпкі дверні”, “одвірні стовпї”, “стовпї”); надпоріжник – “віршинь” (сс. Глибока Бог.; Липа, Лужки Дол.), “подушка” (с. Тур'є Стар.). На південно-західних окраїнах Бойківщини (с. Волосате Ліс.) боковину дверей номінували лексею “столб”, а надпоріжник – “удвір'я” [19, с. 21]. У давніших житлах одвірки (як і надпоріжник) виготовляли з досить широких (20–30 см) пластин. Щоправда, в оселях XVIII – середини XIX ст. траплялись значно ширші одвірки, які інколи сягали майже 40, а то й 50 см (особливо це стосується вхідних дверей у сіни). Напри-

⁵ Зокрема, обміри в натурі дають наступні результати: хата 1828 р. (с. Мшанець Стар.): двері у сіни (висота дверного отвору – 1,46 м, довжина нижньої частини – 1,02 м, довжина верхньої частини – 0,94 м), двері у комору (висота дверного отвору – 1,46 м, довжина нижньої частини – 1,08 м, довжина верхньої частини – 1,02 м); хата середини XIX ст. (с. Либохора Скол.): двері у сіни (висота дверного отвору – 1,7 м, довжина нижньої частини – 1,0 м, довжина верхньої частини – 0,9 м), двері у комору (висота дверного отвору – 1,68 м, довжина нижньої частини – 1,05 м, довжина верхньої частини – 0,96 м); хата 1749 р. (с. Либохора Скол.): двері у сіни (висота дверного отвору – 1,56 м, довжина нижньої частини – 1,04 м, довжина верхньої частини – 0,89 м), двері у комору (висота дверного отвору – 1,62 м, довжина нижньої частини – 0,91 м, довжина верхньої частини – 0,74 м); хата 1899 р. (с. Либохора Скол.): двері у комору (висота дверного отвору – 1,68 м, довжина нижньої частини – 0,93 м, довжина верхньої частини – 0,88 м); хата 1861 р. (с. Витвиця Дол.): двері у житлове приміщення (висота дверного отвору – 1,5 м, довжина нижньої частини – 0,94 м, довжина верхньої частини – 0,87 м).

клад, у хаті 1749 р. (с. Либохора Скол.) ширина одвірків становила 0,47 м, у хаті 1828 р. (с. Мшанець Стар.) – 0,38–0,41 м, у хаті середини XIX ст. (с. Либохора Скол.) – 0,37 м; у хаті 1869 р. (с. Вишків Дол.) – 0,37 м; у хаті 1906 р. (с. Бабино Стар.) – 0,35 м; у хаті кінця XIX ст. (с. Терло Стар.) – 0,39 м, у хаті 1888 р. (с. Міжгір'я Бог.) – 0,36–0,4 м.

Надпоріжник (який, як і одвірки, виготовляли з широких пластин) найчастіше стікували зі стояками дверей косяком (навскісною врубкою, розширеною догори) чи надавали йому вигляду розширеної донизу трапеції. Ці два варіанти притаманні вже для найдавніших збережених бойківських осель. Скажімо, з'єднання косяком використано в хатах 1812 р. зі с. Либохора, 1855 р. зі с. Верхня Яблунька (Тур.), 1828 та 1832 рр. зі с. Мшанець (Стар.), 1846 р. зі с. Пилипець (Між.), першої половини XIX ст. зі с. Слобода Болехівська, 1869 р. зі с. Вишків, 1861 р. зі с. Витвиця (Дол.). Другий варіант присутній в будівлях 1749 р. (с. Либохора Скол.), 1792 р. (с. Орявчик Скол.), кінця XVIII ст. (с. Рекіти Між.) [20, с. 219], 1801 р. (с. Козева Скол.), 1820 р. (с. Верхня Рожанка Скол.), 1823 р. (с. Головецьке Скол.) [5, с. 127] та ін. У новіших будівлях (другої половини XIX – першої половини XX ст.) зазвичай застосовували з'єднання косяком, лише в окремих випадках траплялись надпоріжники трапецієподібні (хати 1900 р. зі с. Славське Скол., 1906 р. зі с. Бабино Стар.). Ці два варіанти кріплення надпоріжника побутували й у сакральному будівництві регіону Карпат⁶. Причому, як зазначає М. Драган, використання трапецієподібного надпоріжника є “найчастішою формою у старших церквах” [6, с. 25, 219] (очевидно, XVI–XVIII ст. – Р. Р.). Знову ж слід зауважити, що у житлобудівництві Карпатського краю стикування надпоріжника косяком має теж досить давню традицію: її використовували принаймні з початку XVIII ст. (хати початку XVIII ст. у с. Кевелів Рахівського (Гуцульщина), кінця XVIII ст. у с. Оріховиця Ужгородського р-нів Зак.) [20, с. 218–219]. Окрім описаних варіантів стикування надпоріжника зі стояками, траплялись й інші: кріплення нарівно (сс. Луги Рож., Пилипець Між.) чи через прямий зубок (хата кінця XIX ст. у с. Головецько Стар.) тощо.

Щодо внутрішньої конструкції цих з'єднань, то при використанні надпоріжника трапецієподібної форми (як і при стикуванні нарівно чи через прямий зубок), зазвичай застосовували з'єднання, відоме на Поліссі як техніка “в ухо” [13, с. 393]: у верхній частині дверних стояків вибирали пази, а по краях надпоріжника (у середній частині торців) влаштовували виступи – “пижки” (при монтуванні дверної коробки “пижки” надпоріжника заводили у пази одвірків). Натомість при використанні надпоріжника косякуватої форми зазвичай (принаймні вже у спорудах середини XIX ст.) застосовували інший варіант з'єднання: одвірки завершувались прямокутними у перекрої чопами, такої ж висоти, що й надпоріжник, які при монтуванні дверної коробки заходили у прямокутні отвори відповідних розмірів, вибрані в останньому. Щоправда, у давніших спорудах “косякуватий” надпо-

⁶ Скажімо, трапецієподібний надпоріжник присутній у церквах: 1502 р. (пер. пол. XVI ст.) у с. Потелич; XVI–XVII ст. у м. Дрогобич; XVII ст. у сс. Сихів, Торки, Судова Вишня, Верхрата, Загір'я, Молотів, Підліски, Крайниково, Яворів; 1615 р. у с. Хотинець; 1765 р. у с. Коропуж. Знову ж косякуватий надпоріжник використано у церквах: XVI–XVII ст. у м. Дрогобич, 1697 р. у с. Махнівці, XVII – початку XVIII ст. у с. Малнів, XVII ст. у с. Довгомостиська [18, с. 126, 159, 160, 268, 269].

ріжник могли закріплювати й першим способом. Це ж підтверджують матеріали Є. Чайковського з теренів Лемківщини (с. Кремпа, повіт Ясло) [24, s. 154 (Tabl. XIX. 6-d)].

У XIX ст. траплялися (передовсім у Сколівському р-ні) також оселі з вхідними дверима аркоподібної конфігурації (з декоративними навскісними вставками у верхніх кутах одвірків) [22, s. 146–151]. Такі двері у 1970-х рр. виявив А. Данилюк у хаті зі с. Тухля (Скол.) [5, с. 135]⁷. Застосування аркоподібних одвірків відоме також у сакральному будівництві Бойківщини (церкви 1668 р. у с. Майдан Між. Зак. [18, с. 268], XVIII – початку XIX ст. у сс. Росохач, Лавочне Скол.; Кривка, Мохнате Тур. [6, с. 219; 18, с. 268] та ін.). Двері аналогічної форми спорадично траплялись у давніших домівках на західних окраїнах Лемківщини: повіт Новий-Сонч (нині територія Польщі) [24, s. 150], с. Оструня Кежмарського округу (нині територія Словаччини) [17, с. 58]. Мирослав Сополига висловлює (на наш погляд, досить сумнівне) припущення, що це явище поширилось у будівництві українців Карпат (як і деяких словацьких сіл) з теренів Підгалля (Польща), де воно мало значне розповсюдження [17, с. 58].

Часто при встановленні дверей у сіни (рідше в комору) функцію одного із одвірків виконував вертикальний стовп, який об'єднував два сусідніх зруби (хати і сіней чи хати і комори): хати 1861 р. у с. Витвиця (Дол.), кінця XIX ст. у сс. Грабівка (Кал.), Пороги (Бог.), 1905 р. у с. Липовиця, 1906 р. у с. Небилів, кінця XIX ст. у с. Спас (Рож.). Траплялось, що, як у підгірських місцевостях [12, с. 132], два одвірки займали усю висоту стіни між платвою і підвалиною (хати кінця XIX ст. у с. Грабівка Кал., 1910 р. у с. Космач, 1888 р. у с. Міжгір'я Бог., другої половини XIX ст. у с. Вільхівка Рож., кінця XIX ст. у сс. Терло, Тур'є Стар.). Надпоріжник у такому разі закріплювали на відповідній висоті способом “у накладку” і прибивали до стояків одним-двома дерев'яними кілками (у хаті другої половини XIX ст. зі с. Вільхівка (Рож.) він закріплений по-іншому: чопи, вибрані по його краях, заведені у пази стовпів). Простір між надпоріжником і платвою заповнювали короткими горизонтальними деревиною (інколи над дверима залишали видовжене віконце: хати 1888 р. у с. Міжгір'я Бог., кінця XIX ст. у с. Стара Сіль Стар.).

Знову ж у давніших спорудах надпоріжника могло зовсім не бути: у таких випадках одвірки закріплювали безпосередньо у наддверному вінці зрубу (“очапі”). Таке обрамлення дверей у зрубному будівництві відноситься до більш архаїчних [23, s. 525]. Здебільшого одвірки згаданої конструкції застосовували у господарських спорудах – стайнях та столах, які перебували у складі зімкнутого двору (сс. Тур'є, Бабино Стар., Верхне Висоцько Тур.) чи стояли окремо (с. Небилів Рож.). Проте в окремих випадках їх фіксуємо й у коморах (хати другої половини XIX ст. у с. Станківці Дол., Тур'є Стар., XIX ст. у с. Либохора Скол.) чи й сінях (хата другої половини XIX ст. у с. Станківці Дол., XIX ст. у с. Либохора Скол.). Кріплення здійснювали шляхом запускання чопів, вибраних у верхній частині стояків, у неглибоке (4–5 см) гніздо, видовбане у наддверному дереві (“очапі”) чи (значно рідше) у розвилку. У другому випадку одвірок завершувався сохоподібною розвил-

⁷ На Сколівщині частіше так оздоблювали вхідний портал галерейки (“присінків”, “передхати”).

кою, яка охоплювала наддверне дерево (у місці кріплення останнє дещо протісували з обидвох боків): хати другої половини XIX ст. у с. Станківці (Дол.), 1870-х рр. у с. Старява (Стар.), XIX ст. у с. Либохора (Скол.). До речі, кріплення одвірків у сохоподібну розвилку (до наддверного вінця та у підвалину) частіше фіксуємо у житловому будівництві Полісся [13, с. 393].

Інколи “очап” (наддверний вінець) над дверима аркоподібно вирізали. Скажімо, такий виріз мали вхідні двері до стайні та сіней у хаті 1870-х рр. зі с. Старява (Стар.), до комори – у хаті другої половини XIX ст. у с. Станківці (Дол.). Аркоподібний виріз могли влаштувати й в окремому надпоріжнику (с. Безміхова Долишня Ліс.) [24, s. 154 (Tabl. XIX. 15)]. До речі, двері (та вікна) з такою конфігурацією надпоріжника траплялись й у деяких районах Полісся [13, с. 403]. Заслуговує на увагу й те, що вони відомі у сакральному будівництві вже з XVII ст. (церкви початку XVII ст. у с. Малнів Мостиського р-ну Львівської обл., XVII ст. у с. Стеблівка Хустського р-ну Закарпатської обл.) [6, с. 7; 14, с. 42 (Рис. 7)]. Водночас, відповідно до матеріалів Михайла Рожка, такі надпоріжники траплялися в житлових спорудах пам’яток з наскельною забудовою (давньоруська фортеця Тустань) вже у княжий період [15, с. 422 (Рис. 36), 423].

Розглядаючи найпростіші форми дверей, Казимир Мошинський зазначає, що при зрубній конструкції стін, для давніших житлових та господарських споруд (українців та поляків) були характерні двері, що склалися з двох вертикальних стояків (без порога та надпоріжника), які закріплювали безпосередньо у підвалину та наддверний вінець зрубу [23, s. 525]. Подібні двері траплялись й у примітивних зрубних будівлях фінів, швейцарців, алтайців тощо [23, s. 526]. Стосовно еволюції конструкції дверей, білоруський учений Юрій Якимович дуже слушно відзначав, що у поліському житлі дверна обв’язка формувалась поступово: первісно дверні отвори не мали обрамлення, відтак сформувалися бокові стояки, а вже потім надпоріжник і поріг. На його думку, вертикальні вушаки (стояки) у поліському будівництві почали використовувати не пізніше XVI ст. [21, с. 28].

На жаль, в археологічних матеріалах з регіону Карпат не маємо достатньо відомостей (за винятком матеріалів М. Рожка) про особливості конструкції дверних (як і віконних) отворів (включно й з княжого періоду). Натомість матеріали з теренів Полісся, зокрема Берестя, дозволяють дещо розширити наші знання у сфері влаштування дверей в оселях східних слов’ян. Зокрема, автор розкопок, П. Лисенко, на основі 35 дверних просвітів, виявлених на цьому об’єкті у житлах XI–XIV ст., виділив чотири конструктивні типи влаштування дверних отворів. Найдавніший із них (який взагалі превалував у житлобудівництві Берестя окресленого періоду) полягав у тому, що паз для дверей вирубували зі середини стіни приміщення в $\frac{1}{4}$ товщини вінців, а у колодах по краях дверного отвору вибирали вертикальний паз, у який вставляли дощечки, котрі забезпечували статичність зрубу і водночас слугували для щільнішого закривання дверей [10, с. 181–182]. Проте вже у спорудах XII–XIII ст. по краях дверного отвору інколи наявні вертикальні стояки. П. Лисенко вважає, що у цей час відбувався пошук удосконалення конструкції облаштування дверного отвору [10, с. 182]. Тобто з наведеного можна зробити висновок, що у Поліському регіоні поява вертикальних стояків дверей (у житловому будівництві)

пов’язана лише з XII–XIII ст. Цілком ймовірно, що в регіоні Карпат цей процес проходив дещо швидше, оскільки під час дослідження давньоруської фортеці Тустань (неподалік с. Урич Скол.) М. Рожко віднайшов 6 верхніх частин (надпоріжників) одвірків у житлових спорудах твердині (які, як зазначає учений, були поширені в хронологічних межах IX–XIII ст.) [15, с. 422 (рис. 36)]. Наявність надпоріжника безумовно свідчить про існування бокових вертикальних одвірків. Щоправда, у масовому житловому будівництві такі конструкції в зазначений період могли ще не використовувати. Однак, на наш погляд, слушним є міркування М. Рожка про те, що, “оскільки такі одвірки зафіксовані у житлових спорудах пам’яток з наскельною забудовою, то зовсім логічно ретроспективно використати їх розповсюдження на масове народне будівництво” [15, с. 423]. Цю думку підтверджують збережені бойківські оселі принаймні першої половини XVIII – першої половини XIX ст.

Стосовно способів кріплення надпоріжника до одвірків-стояків, то безумовно найдавнішим з описаних слід вважати варіант вибору в стояках сохоподібної розвилки, у яку заводили протесаний у цьому місці наддверний вінець. Цей (чи подібний) конструктивний засіб зазвичай використовували й при наявності окремого надпоріжника різних конфігурацій (прямокутної, трапецієподібної тощо): у стовпах вибирали внутрішній паз, у надпоріжнику – поздовжній чіп. Натомість найбільш досконалий (відповідно – й новіший) спосіб полягав у влаштуванні у верхній частині стояків чопів такої ж висоти, що й надпоріжник, які при монтуванні дверної коробки заходили у прямокутні отвори відповідних розмірів, вибрані в останньому. Цей спосіб кріплення широко використовували бойки ще у першій половині XX ст. при стикуванні дверної коробки косяком.

Як свідчать літературні джерела [9, с. 60] та наші польові матеріали (сс. Кривка Тур.; Орявчик Скол.; Торгановичі, Грозьово, Галівка Стар.; Вишків, Сенечів, Липа Дол.; Ілемня, Липовиця, Петранка, Красне Рож.; Космач, Хмелівка, Луквиця, Богрівка Бог. та ін.), одвірки монтували уже в процесі спорудження зрубу: “Перше ставили одвіря, потім робили зруб” (с. Липовиця Рож.); “Як зав’язали підвалини, в них встановлювали одвірки, потім ставили зруб” (с. Красне Рож.); “Там де мали бути двері – зразу ставили одвірки” (с. Хмелівка Бог.); “Одвірки ставили відразу, як зав’язали підвалини” (с. Луквиця Бог.). До підвалин вертикальні стояки дверної обв’язки здебільшого кріпили за посередництвом чопа (“пищика”): “роблять в трамах “гнізда” на “водвіря”. Гніздо в трамі це виглублення, зроблене долотом, яке йде до половини грубости траму. Затягття, що виступає в одвірю, яке входить в гніздо траму, це “пищик”” [9, с. 60]. Проте, як і на Поліссі [13, с. 393], у бойків траплялись інші з’єднання: у неглибоке гніздо (с. Верхня Роханка Скол.) чи у розвилку (с. Либохора Скол.). Перехід від стіни до стояків відбувався наступним способом: зі зовнішнього боку посередині бокової площини одвірків вибирали поздовжній вертикальний паз (“пагу”, “борг”), куди заходив виступ (“пижка”, “сич”, “чоп”, “чіп”), вирізаний по краях вінців (“В одвірку роблять по зовнішній стороні рівчак, званий “пага”. В нього входять чопи бальний зв[аних] “сумці”” [9, с. 60]. Таке конструктивне вирішення запобігало задуванню вітру та проникненню холоду усередину приміщення. Щодо надпоріжника, то його стикували зі зрубом нарівно (без пазів). Щоб запобігти проникненню холоду у тому місці, бойківські будів-

нічі практикували наступний засіб: в “очапі” (наддверному вінці) влаштовували невисокий зовнішній зуб, який перекривав надпоріжник на висоту 2–4 см. Знову ж у двох кутах зазубень був дещо більший (зчаста ще й декоративно вирізаний). Власне така конструкція в достатній мірі запобігала проникненню холоду в оселю і не потребувала, як у деяких інших регіонах України (скажімо, на Поліссі [13, с. 393]), додаткового застосування лиштв (“футрин”).

Дверні полотна у давніших житлах виготовляли з двох-трьох колених та протесаних широких дощок, товщина яких інколи сягала 6–6,5 см (місцями їх товщину визначала довжина нижньої фаланги середнього пальця руки [12, с. 73]). Згадок про побутування дверей, виготовлених з однієї дошки, які зрідка траплялись у житлобудівництві Полісся [13, с. 394], з теренів Бойківщини не маємо. Натомість такі полотна зрідка траплялись тут у сакральних спорудах XVI – першої половини XVII ст.

При монтуванні полотен із кількох частин, суміжні дошки з’єднували поміж собою двома-трьома кілками. Дошки зазвичай стикували поміж собою нарівно. Щоб запобігти викривленню, дверне полотно зміцнювали двома горизонтальними шпугами (“іглиці”, “яглиці”) – трапецієподібними у перекрої брусками, які звужувалися до зовнішнього краю дверей. Їх заганяли у пази такої ж конфігурації, вибрані у дошках. Зазвичай шпуги розташовували паралельно до верхнього і нижнього країв полотна, проте інколи (у давніших спорудах) нижню “іглицю” розташовували горизонтально, а верхню – дещо під кутом (хата 1863 р. у с. Верхня Рожанка Скол.). Кожну дошку дверного полотна додатково прибавали до шпуги двома кілками, які завершувалися своєрідними декоративними “головками”.

У давніших спорудах двері обертались на дерев’яному бігуні [7, с. 484] (“двері на веріях”, “двері на чопі”, “двері на крутці”): “[Двері] долом мають на кінці чіп, а в одвірок вбитий причіпок із дерева, горою прибивають кусень дерева до одвірка з виробленим заглибленням, в якому держить ся горішній чіп і так двері отирають ся і запирають ся” [7, с. 484]. Як зазначають дослідники, на Бойківщині у XVII – XVIII ст. двері жител не тільки селян, а й духовенства та шляхти були на дерев’яних завісах (металеві завіси зрідка траплялись хіба що у тогочасних князівських хатах) [3, с. 151]. Лише на переломі XIX та XX ст. у масову житлобудівельну культуру бойків проникають двері на металевих завісах. Очевидно, це відбувалось під впливом міст та передгірських місцевостей, де зазначене явище спорадично відоме вже з середини XIX ст. [12, с. 137].

Сінешні двері завжди обладнували спеціальним дерев’яним “замком” з відкритим засувом, який складається з двох “одвірників” і “засува”, на якому нарізані зубці (“карби”): “Дерев’яний замок має такий склад: дощечка дерев’яна прикріплена до стіни і одвіря переходить через стовпок, де западає вище описана дощечка защап-ка. Вона пересуває ся, а на горі в ній є карби. Над дощечкою проверчена в стіні наскрізь діра. В дірку вкладають знадвору дерев’яний ключ. Се дерев’яний держак, на однім кінці вироблений розщеп, в який вставляє ся дерев’яна, вузька дощечка, або залізна штабка, притверджена цвяхом, але подає ся. Таким ключем замикають двері. Вкладають его в дірку, дощечка запре о карб і засуває засувку за двері” [8, с. 103]. Зчаста окрім такого “замка” ці двері обладнували ще й “зашапкою”: “Зашап-

ка є дерев’яна ручка, що вистає з дверей на дворі: коли нею повернути, западає всередині дощечка, прикріплена до ручки, в пагу, вироблену в стовпку, прибитім зсередини до одвіря. Інша защапка потискає ся в дверях в долину, а через те надимає ся дощечка за дверми з паги” [8, с. 103]. Натомість двері, котрі вели з сіней у житлове приміщення, спеціального замка не мали (тут інколи могли влаштовувати лише “зашапку”): “[...] у декого є клямка, що заходить на загнений гак, але бувають двері і без неї, лише в двері вбитий грубший дріт, зігнений як антабка, щоби було чим отворити двері” [7, с. 484].

Отже, для житла бойків XIX – початку XX ст., як і східних слов’ян загалом, притаманні низькі одностулкові двері (з високими порогами), які склалися з дверної коробки та рухомого полотнища, що поверталось на дерев’яних бігунах (зрідка на металевих завісах). Процес формування таких дверей був доволі тривалий і складний. Окремі їх конструктивні особливості (використання як завіс дерев’яних бігунів, кріплення дверних полотен шпугами тощо) сформувались уже в давньоруський період. Приблизно тоді ж формується й дверна коробка. Причому, коли у Поліському регіоні з XII–XIII ст. пов’язана лише поява вертикальних стояків дверей, закріплених до порогового і наддверного вінців, матеріали з Карпатського краю дають можливість з великою вірогідністю припустити, що тут вже в цей час у дверній коробці монтували окремий надпоріжник.

Джерела та література:

1. Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов: (поселения, жилища и хозяйственные строения). *Восточнославянский этнографический сборник: Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в.* Москва : Изд-во АН СССР, 1956. С. 3–458.
2. Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу. *Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології.* Київ : Мистецтво, 1995. С. 39–218.
3. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV – XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. Київ : Наукова думка, 1976. 204 с.
4. Данилюк А. Г., Красовський І. Д. Музей народної архітектури та побуту у Львові : путівник. Львів : Каменяр, 1980. 182 с.
5. Данилюк А. Народна архітектура Бойківщини. Львів, 204. 167 с.
6. Драган М. Д. Українські дерев’яні церкви. Генеза і розвій форм: в двох частинах / Передм. В. С. Александрович; прим. В. С. Александрович, В. М. Слободян; предм.-геогр. покажч., терм. словник В. М. Слободян; упоряд. О. О. Савчук. Харків : Видавець Савчук О. О., 2014. 450 с.
7. Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци, Старосамбірського повіта. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали : у трьох томах.* Львів : Літопис, 2013. Т. I. С. 477–493.
8. Зубрицький М. Село Кіндратів (Турецького пов.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах.* Львів : Літопис, 2013. Т. I. С. 95–116.
9. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина, Турчанського повіта. Самбір, 1937. 156 с. (Відбитка з “Літопису Бойківщини”, Ч. 7–9).
10. Лысенко П. Ф. Берестье. Минск : Наука и техника, 1985. 399 с.
11. Могитич І. Р. Житло. Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст. Київ : Наукова думка, 1987. С. 69–82.

12. Радович Р. Народна архітектура Старосамбірщини XIX – першої половини XX ст. (житлово-господарський комплекс). Київ : Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.
13. Радович Р. Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси. Львів, 2017. 852 с.
14. Рожко М. Заселеність Українських Карпат у княжий період. *НЗ*. 1996. № 1. С. 40—45.
15. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX – XIV ст. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*. Львів : ІН НАН України, 1999. Т. 1. С. 361—460.
16. Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество (по материалам Украинской ССР). Київ : Будівельник, 1977. 232 с.
17. Сополіга М. Народна архітектура українців Словаччини. Свидник, 2016. 351 с.
18. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура : словник-довідник. Львів, 2006. 584 с.
19. Фальковскі Я. Село Волосате, Ліського повіту (начерк матеріальної культури). *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 5. Рік V. С. 14—28.
20. Федака П. М. Народне житло українців Закарпаття XVIII – XX століть. Ужгород : Гражда, 2005. 350 с.
21. Якімовіч Ю. А. Драўлянае дойдліства Беларускага Палесся: XVII – XIX ст.ст. Мінск : Навука і тэхніка, 1978. 150 с.
22. Kopernicki I. Odrzwia ozdobne w chatach goralı ruskich. *Wisla*. Warszawa, 1890. T. IV. S. 146—151.
23. Moszyński K. Kultura ludowa słowian. Kraków, 1929. Cz. 1: Kultura materjalna. 710 s.
24. Czajkowski J. Wiejskie budownictwo mieszkalne w Beskidze Niskim i na przyległym Pogórzu. *Rocznik muzeów województwa Rzeszowskiego*. Rzeszów, 1969. T. II.

PEOPLE'S HOUSING OF THE BOYKOS: FEATURES OF DOOR FORMING

Roman Radovych (Lviv)

Summary

The proposed exploration considers the design features of doors in the homes of the Boykos. The specifics of mounting door leaves are analyzed, the processes of forming the door frame, options for fastening its horizontal and vertical elements, structural units, etc. are traced.

Key words: *Boykivshchyna, housing, doors, doorposts, overpass, threshold.*

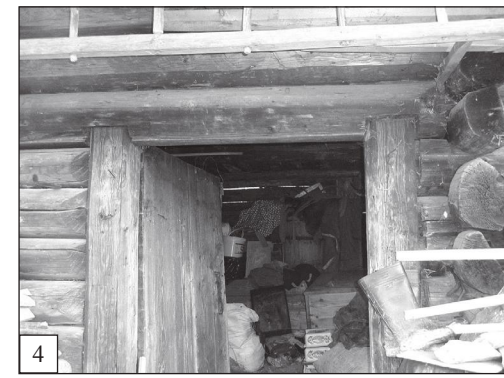

Фото 1. Двері з трапецієподібним надпоріжником. Хата 1876 р. у с. Либохора Сколівського району Львівської області.

Фото 2. Двері з косякуватим надпоріжником. Хата 1914 р. у с. Кальна Сколівського району Львівської області.

Фото 3. Аркуватий одвірок у галереї. Хата 1914 р. у с. Кальна Сколівського району Львівської області.

Фото 4. Кріплення одвірків безпосередньо до наддверного вінця зрубу (через розвилку). Хата XIX ст. у с. Либохора Сколівського району Львівської області.

Фото 5. Кріплення одвірків безпосередньо до наддверного вінця зрубу (через чоп). Хата кінця XIX ст. у с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області.

Фото 6. Кріплення одвірків-стояків до платви. Хата початку XX ст. у с. Космач Богородчанського району Івано-Франківської області.

Dorel MARC
(Mureș, Romania)

ASPECTE ISTORICE ȘI ETNOLOGICE PRIVIND PLUTĂRITUL LEMNULUI PE RÂUL DE FRONTIERĂ CEREMUȘ (ЧЕРЕМОШ)

UDK 39 : 796.57 (477.8)

Acest studiu de caz își propune să prezinte câteva aspecte inedite legate de practicarea raftingului de lemn pe râul Cheremosh, în special după primul război mondial, în anii '20 ai secolului trecut.

Rafting-ul cu cherestea, această ocupație și sistemul de transport străvechi, dar și comerțul cu lemn a avut o pondere specială în activitățile economice tradiționale ale satelor de munte din Bucovina și Galiția de-a lungul istoriei. În ultimele secole, cea mai mare parte a acestei regiuni tampon aparținea administrativ-teritorial imperiilor habsburgice, apoi austro-ungarilor, după Marele Război s-a întors în România, apoi o altă parte a fost inclusă la rândul ei în Polonia și, în final, în Ucraina.

Subiectul nostru se referă la practica raftingului de cherestea pe râul Cheremosh, acest râu care, izvorât din Carpații Orientali, în limitele României și apoi se deplasează în alte țări, fiind astfel un fluviu de graniță, va beneficia de o abordare specială, deoarece această rută i-a conferit un statut special, atât geografic, cât și istoric, economic, comercial, diplomatic și etnologic.

Deși a fost practicat sporadic încă din secolul al XVIII-lea, transportul de lemn pe râul Cheremosh a obținut o extindere și mai mare după 1870, odată cu preluarea exploatarea pădurilor din zonă de către compania Görtz-comp., Care a executat și, la începutul anilor '80, în secolul al XIX-lea, moștenitorii (barajele) „Prințul Rudolf”, „Ihnăteasca” și „Sărata” și au reconstruit grebla primitivă din Gura Putilei.

Această companie va avea monopol asupra exploatarea, transportului și prelucrării lemnului în Bucovina și Galiția, dar și în Galați, un port comercial de mare importanță în România.

Convenția privind comerțul încheiată între România și Polonia la 1 iulie 1921 a constituit baza legală pentru reglementările ulterioare privind plutirea lemnului prin organismul special instituit în acest scop numit „Comisia Cheremosh”, format după mai multe etape la 24 noiembrie 1922 și finalizat la 29 noiembrie 1922. Apoi au încheiat și lucrările comune ale Prefecturilor Kosow și Wizhnitz cu privire la problema contractului de închiriere a plutirii de lemn revendicat de companiile GÖRTZ & Comp. (cu sediul în România) și Galicyjska Spolka (cu sediul central în Polonia), fapt care a generat unele disensiuni între antreprenorii care doreau eliminarea monopolului acestor companii.

Principalele documente cercetate de noi arată momente esențiale în timpul negocierilor privind închirierea activităților de plutire a lemnului și o serie de memorii, rapoarte, contestații, procese verbale, alte documente descoperite în Arhivele Istoricale Naționale Române din București, din fondul „Român -Polish Commission of rafting wood on Cheremosh”, ilustrează interesul special pentru acest mijloc de transport tradițional, care de mult timp s-a dovedit a fi cel mai eficient, cel mai ieftin, până în momentul în care transporturile rutiere și feroviare s-au dezvoltat intens.

Documentele sunt deosebit de importante, deoarece detaliază, pe lângă legislația comercială bilaterală, reglementările privind plutirea lemnului și obligațiile conexe, inclusiv diverse taxe, dar și mai interesante pentru noi sunt, din perspectivă etnologică, dezvoltarea metodelor, tehnicilor, procedurilor, instrumentelor, instrumente și instalații care au dispărut de mult. Aranjamentele și instalațiile hidrotehnice fiind deosebit de complexe, au necesitat cunoștințe tehnice speciale de proiectare, execuție și funcționare,

la care s-au adăugat cele ale navigației pe râuri interioare, rezezi montane, pe care doar un mic segment specializat al populației montane format din Hutsuls din Bucovina, Ruthenia, Ucraina și evreei i-au stăpânit să practice această adevărată industrie și comerț. Aceste activități au adus venituri considerabile atât antreprenorilor și plutonilor români și Hutsuls, cât și rutenilor, polonezilor, ucrainenilor din cele două state, România și Polonia în perioada interbelică, și apoi Ucraina, fiind în același timp importante resurse fiscale în domeniul economic politica țărilor implicate, motiv pentru care au beneficiat de comerț favorabil, de clauze vamale în tratatele sau convențiile bilaterale.

În final, subliniem că, din perspectivă istorică, etnologică, dar și antropologică, este de interes ca această ocupație de plutire a lemnului, prin implicarea structurilor organizaționale, a plutonilor de etnii diferite, pe lângă dimensiunea sa economică, să fie și o etno- stimulentele agentului cultural, imixtiunea tradițiilor, obiceiurilor, uzanțelor practicate de-a lungul râului de frontieră Cheremosh, care reprezintă o provocare și pentru noi abordări în studiile comparative de caz.

Cuvinte cheie: râul Cheremosh, rafting, transport și prelucrare de cherestea.

Introducere. Acest studiu își propune să prezinte unele aspecte inedite referitoare la practicarea plutăritului lemnului pe râul de frontieră Ceremuș, în mod special după Primul Război Mondial, în anii '20 ai secolului trecut, bazându-se în special pe documente inedite de arhivă .

Preocupările noastre în legătură cu această ocupație și sistem de transport, dar și de comercializare a lemnului, sării sau altor produse sunt mai vechi și au început cu studiul asupra practicării acestora pe râul Mureș și afluenți ai săi, râu care străbate o importantă suprafață a României, apoi au continuat cu studiile comparative extinse și pe alte râuri cu afluenți ai lor ca Olt, Bistrița, Someș, Arieș, Tisa ș.a. [13; 14; 15].

Plutăritul lemnului, a avut o pondere deosebită în activitățile economice tradiționale și în localități montane din Bucovina și Galiția, de-a lungul istoriei. În ultimele secole, cea mai mare parte a acestei provincii a aparținut pe rând administrativ-teritorial de imperiile habsburgic, apoi ustro-ungar, râvnite mereu de imperiul țarist, după Marele Război revin României, apoi o parte a fost încadrată pe rând Poloniei și în cele din urmă Ucrainei. Subiectul nostru referindu-se la practicarea plutăritului pe râul Ceremuș, acesta izvorând de pe teritoriul Bucovinei României din trecut, și apoi trecând în alte state, fiind deci un râu de frontieră, va avea o abordare specială, întrucât acest traseu de curgere i-a conferit un statut aparte, atât din punct de vedere geografic, cât și istoric, economic, comercial, diplomatic dar și etnologic.

Frontiera este privită, tratată, analizată și stabilită, în cele mai multe cazuri, din perspectivă fizică, a elementelor caracteristice din teren, o limită în care statul își exercită suveranitatea în toată complexitatea sa. Aceasta este o abordare limitată, legată nemijlocit de aspectele teritoriale, demografice, economice, ș.a., dar există și o alta complexă în care factorii materiali și cei spirituali sunt luați în considerare: „Din punct de vedere geografic sau juridic, frontiera delimitează teritoriile unor state. Dar, frontiera poate însemna mai mult decât un cadru ce limitează un spațiu. Frontiera antrenează diferite procese psihice, sociale, economice. Frontierele au însemnătate politică și economică, dar și una socială și, mai ales, identitară. Atunci putem vorbi despre o sociologie a frontierei, o economie sau o psihologie a frontierei [6; 8].

Râul Ceremuș – date hidrografice

Râul Ceremuș (în poloneză *Czeremosz* și în ucraineană *Черемош*), curge de-a lungul frontierei, dintre regiunile istorice Bucovina și Galiția, care aparțin astăzi Ucrainei. Afluent de dreapta al râului Prut, el are o lungime totală de 80 km și o suprafață a bazinului de 2.560 m². În Evul Mediu și epoca modernă timpurie, acest râu a format granița dintre Principatul Moldovei și Regatul Poloniei. Între anii 1919-1939, granița între Polonia și România a fost stabilită pe Ceremuș, care a devenit râu de frontieră. Râul se formează la confluența a două brațe: *Ceremușul Alb* (51km lungime) și *Ceremușul Negru* (87 km lungime), care izvorăsc din Carpații Orientali. El curge în direcția sud-vest - nord-est și formează granița între regiunile ucrainene Ivano-Frankivsk (la vest) și Cernăuți (la est); are mai mulți afluenți, majoritatea de dimensiuni mici, cel mai mare afluent fiind râul Putila. Este un râu tipic de munte, cu debite mari de curgere. Debitul mediu este de 26,6 m³/s în amonte de vărsare. Pe râu se află mai multe praguri cu pante abrupte stâncoase (cu înălțimea de cădere de până la 1,6 m), coturi și un fund stâncos. Pe măsură ce se apropie de vărsare, lățimea canalului crește de la 15–25 m (în zona montană) la 80–120 m și chiar 350 m. Apele Ceremușului scaldă orașele Cuturi (Kuti), Vijnița, Vășcăuți și Nepolocăuți. Ambele maluri din partea superioară a râului sunt locuite de huțuli. Ceremușul se varsă în râul Prut în dreptul orașelor Sniatin și Nepolocăuți.

Caracteristicile hidrografice ale râului au permis practicarea plutăritului în trecut și azi a sporturilor nautice extreme de munte în perioada recentă.

Contextul istoric și evoluția frontierelor Bucovinei în epoca modernă

În 1772, Regatul Prusiei, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic au căzut de acord asupra primei împărțiri a Poloniei. Imperiul Habsburgic i-a revenit Galiția și Lodomeria, având o suprafață de 83 000 km² și o populație de 2 650 000 locuitori. Odată cu anexarea Galiției, interesele geostrategice ale Vienei față de Principatele Române s-au modificat.

În iulie 1773, după înglobarea teritoriilor poloneze, împăratul Iosif al II-lea a propus achiziția nordului Moldovei, în scopul obținerii unei legături mai directe între Transilvania și Galiția. Deoarece considerentele de ordin strategic nu erau suficient de convingătoare, au fost invocate și anumite „drepturi istorice”. În acest sens, s-a lansat ipoteza că nordul Moldovei ar fi aparținut în trecut Pocuției (partea de sud a Galiției).

Pe 21 iulie 1774, la Kuciuk-Kainargi a fost semnat tratatul de pace între Imperiul Rus și Imperiul Otoman. Rușii începuseră să își retragă trupele staționate în ținuturile Suceava și Cernăuți încă din aprilie 1774. Profitând de situație, în mai 1774, primele unități austriece au intrat în regiune. După 31 august, mai multe batalioane de infanterie și regimente de cavalerie, aflate sub comanda generalului Gabriel Splény von Mihálydy, au ocupat sistematic nord-vestul Moldovei și nord-vestul raialei Hotin. Fixarea marcajelor de hotar a fost realizată până la 19 noiembrie 1774.

La începutul anului 1775, zona de ocupație austriacă a fost extinsă spre est, până la râul Siret și la pâraiele Răchitna, Molnița și Herța. Motivul invocat de generalul Splény a fost apropierea prea mare a liniei de demarcație fixate inițial de orașele Cernăuți, Siret și Suceava. Convenția de cedare a Bucovinei, alcătuită din patru articole, a fost semnată de Imperiul Otoman în 7 mai 1775. Granița stabilită cu această ocazie lăsa localitățile Dorna Candrenilor, Stulpicani, Capul Codrului, Suceava, Siret și Cernăuți în cadrul

Imperiului Habsburgic, în timp ce teritoriile cetății Hotin rămăneau turcești. Convenția din 7 mai a avut un caracter general și a fost urmată de tratative suplimentare.

În 12 mai 1776 a fost încheiată o nouă convenție explicativă, alcătuită din trei articole. Imperiul Habsburgic a renunțat la pretențiile asupra așezărilor din raiaua Hotin și a acceptat pârâul Onut ca limită nord-vestică a teritoriului ocupat.

Ultima convenție austro-turcă de reglementare a frontierei a fost semnată în 2 iulie 1776. Oficialii austrieci au acceptat mutarea hotarului de pe Siret pe râul Suceava (până în dreptul orașului Suceava), pârâul Mitoc și mai departe spre nord pe cumpăna apelor dintre râurile Suceava și Siret (până la sud de orașul Siret).

În 1780 au fost formulate patru variante referitoare la organizarea și statutul definitiv al Bucovinei în cadrul monarhiei. A fost luată în calcul înființarea unei granițe militare, similară cu cea existentă în Transilvania, divizarea între Galiția și Transilvania, înglobarea integrală la Galiția sau menținerea Bucovinei ca țară autonomă a coroanei habsburgice. În final, s-a decis ca regiunea să fie atașată Regatului Galiției și Lodomeriei și să formeze cercul Cernăuți (sau cercul Bucovinei). Între 1786 și 1848, Bucovina a fost condusă de guvernatori desemnați de administrația galițiană și confirmați de guvernul central de la Viena.

În jurul anului 1783, Bucovina a fost reorganizată în patru districte: Siret, Cernăuți, Suceava și Vijnița. La momentul anexării, singurele așezări urbane din regiune erau Cernăuți, Siret și Suceava. Până la începutul secolului al XIX-lea, Sadagura, Vijnița și Câmpulung sunt ridicate la rangul de târg, iar în 1819 acest statut este obținut și de Rădăuți. În anul 1830 au fost înființate unități administrative mai mici ca întindere, în lumina unei reorganizări la nivelul întregului Imperiu Austriac. Cu această ocazie, în Bucovina au fost stabilite districtele Coțmani, Vijnița, Sadagura, Cuciurul Mare, Siret și Suceava, orașul Cernăuți constituind o subdiviziune separată.

În timpul administrației militare, în Bucovina s-au stabilit numeroși imigranți și a demarat procesul de colonizare a provinciei. Cu sprijinul autorităților au fost înființate colonii germane, maghiare și lipovene, iar din regiunile învecinate au venit ucraineni, evrei, armeni și polonezi, alături de români moldoveni și transilvăneni. În perioada administrației galițiene au apărut primele colonii slovace și numărul așezărilor germane a continuat să crească, dar a avut loc și un exod al populației din Bucovina către Moldova, culminând în anii 1814–1816. Locuitorii din satele întemeiate de germani, maghiari, slovaci și lipoveni aveau ca principale ocupații agricultura și creșterea animalelor, însă în partea montană a provinciei s-au așezat și germani sau slovaci care erau specialiști mineri sau sticlari. Evreii, polonezii și armenii practicau comerțul (printre care și cel cu lemnul, cel mai important și profitabil) și diverse meserii, arendau moșii sau ocupau posturi în administrația locală și s-au stabilit cu preponderență în centrele urbane.

După anul revoluționar 1848, în martie 1849, Bucovina a devenit Ducat de sine stătător, subordonat coroanei habsburgice. Autonomia efectivă a fost consfințită doar în 1861, atunci când Ducatul Bucovinei a primit dreptul de a avea o Dietă și organisme executive proprii. În prima Dietă, întrunită în aprilie 1861, românii formau majoritatea absolută a reprezentanților și episcopul Eugenie Hacman a devenit primul șef al adunării (“căpitan al țării” – Landeshauptmann). Lucrările Dietei Bucovinei aveau să se desfășoare

în limba germană. Până în 1918, guvernul central de la Viena a fost reprezentat la Cernăuți de un guvernator, numit și președinte al țării (Landespräsident). Organizarea administrativă a provinciei a devenit mai stabilă de la mijlocul secolului al XIX-lea. În 1850, Bucovina era organizată provizoriu în 16 districte judecătorești (Gerichtsbezirke), grupate în șase districte politice (Bezirkshauptmannschaften): Cernăuți, Coțmani, Vijnîța, Rădăuți, Suceava și Câmpulung. În 1857 sunt menționate opt districte politice, cele șase existente în 1850, la care s-au adăugat districtele Storojineț și Siret.

În 1867, în urma compromisului cu elitele maghiare (Ausgleich-ul), imperiul s-a transformat în statul dualist Austro-Ungaria și Bucovina a devenit parte a Cisleithaniei, jumătatea austriacă a monarhiei.

Între 1867 și 1914, Bucovina a progresat semnificativ din punct de vedere economic. O manifestare evidentă a modernizării și industrializării a fost apariția căilor ferate. Prima cale ferată din regiune, construită între 1866 și 1869, asigura legătura între Galiția și România și urma traseul Nepolocăuți–Cernăuți–Suceava. Conexiunile feroviare cu Galiția au fost sporite după finalizarea căii ferate Horodenka–Zalesc și a legăturii cu linia Cernăuți–Colomea, prin Coțmani. A fost creată legătura între Lemberg–Cernăuți–Iași, pusă la 1867 în circulație. O altă cale ferată importantă din punct de vedere economic a fost construită în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, între Cernăuți și Ocnîța. Aceasta facilita tranzitul dintre Galiția, Bucovina și porturile rusești de la Marea Neagră, în special Odessa și Nicolaev. Până la începutul Primului Război Mondial au fost construite numeroase linii ferate în zona montană sau de-a lungul văilor Nistrului și Siretului. Dar Bucovina a fost conectată feroviar cu Transilvania abia în timpul Primului Război Mondial.

Căile ferate, alături de șoselele și podurile rutiere construite de administrația austriacă au facilitat dezvoltarea comerțului și a industriei.

Un rol important în economia Bucovinei l-a jucat Fondul Bisericesc greco-oriental. Acesta posedă mai bine de un sfert din suprafața de cca 10 400 km² a provinciei, cea mai mare parte constituită din păduri (cca 250 000 de hectare).

După 1849, procentul populației românești a continuat să scadă. Dintre celelalte etnii, cel mai mult a crescut ponderea evreilor, ucrainenilor și germanilor. Ultimul recensământ austriac, cel din 1910, a înregistrat 794 929 locuitori în Bucovina. După criteriul lingvistic, 38,4% dintre aceștia vorbeau limba ucraineană (în această categorie erau recenzați inclusiv huțulii din zona Putila–Seletin și lipovenii), 34,4% – limba română, 21,2% – limba germană (aici erau incluși, alături de germani, și evreii din provincie – vorbitori ai limbii idiș), 4,5% – limba poloneză, 1,3% – limba maghiară.

Urbanizarea a fost și ea mult mai pronunțată după mijlocul secolului al XIX-lea. În 1910, Bucovina a ajuns să includă zece orașe (Cernăuți, Coțmani, Vijnîța, Storojineț, Siret, Rădăuți, Suceava, Câmpulung, Gura Humorului, Vatra Dornei) și șase târguri (Solca, Ciudei, Zastavna, Sadagura, Boian și Vășcăuți pe Ceremuș).

După obținerea autonomiei provinciale în 1861, în Bucovina a funcționat un sistem politic oarecum democratic, organizându-se alegeri locale și provinciale. Inițial, Dieta era dominată de marii proprietari funciari, majoritatea acestora fiind nobili români. În jurul anului 1900, datorită democratizării și modernizării legislației electorale, în provincie

se afirmă partidele de masă, naționale sau social democratice. Prin legea electorală din 1910, majoritatea membrilor Dietei erau aleși în cadrul unor corpuri electorale naționale. La alegerile din 1911 au fost aleși 63 de deputați (23 români, 17 ucrainenii, 10 evrei, 7 germani și 6 polonezi). Între 1861–1873, Bucovinei i s-au acordat cinci mandate în Camera Deputaților a Parlamentului de la Viena. Numărul reprezentanților alocați provinciei a crescut la nouă (în 1873), apoi la 11 (în 1897). La 26 ianuarie 1907, în Cisleithania este introdus votul universal, direct și secret, însă doar pentru bărbații care împliniseră 24 de ani. Totodată, numărul deputaților bucovineni a crescut la 14. La alegerile parlamentare din 1907 și 1911, din partea Bucovinei au fost aleși 6 deputați români, 5 ucrainenii, 2 germani și 1 evreu.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, s-au înmulțit revendicările naționale ale românilor și ucrainenilor. Liderii comunității ucrainene doreau constituirea unei provincii proprii în cadrul monarhiei habsburgice, formată din Galiția Orientală, Ucraina Subcarpatică și Bucovina (integral sau doar nord-vestul ei). Pe termen lung se urmărea înființarea unui stat ucrainean, compus din teritoriile estice ale Imperiului Austro-Ungar și Ucraina rusească. În același timp exista și o mișcare panslavistă filorusă, care dorea unirea teritoriilor populate de ucrainenii cu Rusia. Românii militau pentru păstrarea integrității teritoriale a Bucovinei și menținerea caracterului românesc al provinciei. Începând cu finalul secolului al XIX-lea, în rândul intelectualilor a început să se manifeste un curent național mai intransigent, în opoziție cu atitudinea conciliantă a nobililor români conservatori.

În 1879, din cauza pericolului rusesc și a divergențelor dintre Viena și Sankt Petersburg referitoare la delimitarea sferelor de influență în Europa de Sud-Est, Austro-Ungaria a intrat într-o alianță cu Germania. În 1882, Germania, Austro-Ungaria și Italia au format „Tripla Alianță”, înțelegere la care a aderat și România în 1883, tratatul de asociere fiind semnat în secret.

Pe de altă parte, treptat se încheiau negocierile premergătoare intrării României în război de partea Antantei. În 4/17 august 1916, la București a fost semnat un tratat secret prin care Franța, Regatul Unit, Italia și Rusia recunoșteau dreptul României asupra teritoriilor locuite de români din Imperiul Austro-Ungar. Referitor la Bucovina, în articolul 4 se preciza că hotarul va fi format de râul Prut, sudul și centrul provinciei, inclusiv orașul Cernăuți, urmând să revină României, în timp ce teritoriul dintre Prut și Nistru ar fi fost anexat de Rusia.

Intervenția militară a României în război (14/27 august 1916) s-a concretizat într-o ofensivă în Transilvania împotriva armatei austro-ungare. După unele succese inițiale, atacul a fost stopat de intervenția întăririlor germane. Între septembrie 1916 și ianuarie 1917, contraofensiva Puterilor Centrale, pornită atât dinspre Transilvania, cât și dinspre Bulgaria, a dus la ocuparea sudului României. Regele Ferdinand (1914–1927) și guvernul au fost nevoiți să se refugieze la Iași și luptele au continuat în 1917 în zona Moldovei.

În Rusia, în februarie 1917 a avut loc o revoluție democratică, urmată de abdicarea țarului Nicolae al II-lea. Armata rusă, tot mai slăbită, a fost învinsă în Galiția și trupele Puterilor Centrale au recucerit din nou o mare parte a Bucovinei, inclusiv capitala Cernăuți. În perioada august–decembrie 1917, deși au fost lansate mai multe contraatacuri, situația

militară a rămas neschimbată, armatele ruse reușind să mențină doar colțul de sud-est al Bucovinei, cu orașele Siret, Gura Humorului și Suceava. În acești ani, ocupațiile militare rusești, rechizițiile efectuate de ambele tabere, precum și luptele desfășurate în regiune au adus mari pagube economiei și populației Bucovinei.

Negocierile privind un armistițiu pe frontul de est au debutat în urma venirii la putere a bolșevicilor în Rusia (noiembrie 1917). Pe frontul românesc, inclusiv în sudul Bucovinei, încetarea ostilităților s-a produs la 9 decembrie, ca urmare a armistițiului de la Focșani. După decembrie 1917, din cauza dezintegrării armatei ruse, trupele române au preluat integral apărarea în zona Bucovinei. La începutul anului 1918, Ucraina – din iunie 1917 republică autonomă – și-a proclamat independența față de Rusia. Din cauza invaziei bolșevice, reprezentanții Radei de la Kiev au semnat un tratat de pace cu Puterile Centrale în 9 februarie 1918 și au solicitat sprijin militar Germaniei și Austro-Ungariei. Conform unei înțelegeri secrete semnate în aceeași zi, Austro-Ungaria urma să primească o cantitate însemnată de cereale și alte alimente din Ucraina. În schimb, Viena se angaja să înființeze o provincie cu majoritate etnică ucraineană, formată din estul Galiției și Bucovina. Această prevedere a tratatului, contestată mai ales de polonezi, nu a mai fost pusă în practică de guvernul austriac. Conducerea bolșevică a Rusiei, dornică să încheie pacea, a acceptat condițiile impuse de Puterile Centrale în urma unui nou avans al armatelor germane și austro-ungare (februarie–martie 1918). Prin Tratatul de la Brest-Litovsk, semnat pe 3 martie 1918, Rusia era nevoită să cedeze Finlanda, Țările Baltice, Belarus, Ucraina și părți din zona Caucazului.

În urma semnării tratatelor cu Ucraina și Rusia, trupele austro-ungare și germane au instaurat un protectorat în Ucraina.

Între august și octombrie 1918, armatele Puterilor Centrale au suferit înfrângeri decisive în estul Franței și nord-estul Italiei. În 3 noiembrie, Austro-Ungaria a acceptat încetarea oficială a ostilităților. Pe 11 noiembrie, Germania a semnat la rândul ei armistițiul de la Compiègne cu țările Antantei. Tot în 11 noiembrie 1918, împăratul Carol I (1916–1918) a abdicat și, în ziua următoare, în Austria a fost proclamată republica. Înfrângerea Puterilor Centrale a favorizat afirmarea mișcărilor naționale din Imperiul Austro-Ungar. La 19 octombrie 1918, adunarea națională ucraineană din Liov s-a pronunțat pentru înființarea unui stat ucrainean asociat monarhiei habsburgice, iar pe 25 octombrie, ucrainenii bucovineni au format un comitet provincial (subordonat Consiliului Național Ucrainean din Liov) condus de Omelian Popowicz. Totodată, în Consiliul Național Român au fost aleși 50 de membri și a fost stabilit un comitet executiv condus de Iancu Flondor. În 1 noiembrie 1918, ucrainenii au preluat controlul administrației orașului Liov și au proclamat Republica Populară a Ucrainei Occidentale. Noul stat includea teritorii din Galiția Orientală și pretindea părți din Bucovina (nordul, până la râul Siret) și din nord-estul Ungariei (Ucraina Subcarpatică). Pe 3 noiembrie, în ziua în care Austro-Ungaria semna armistițiul cu Antanta, ucrainenii bucovineni au convocat o adunare la Cernăuți și au votat pentru împărțirea Bucovinei după criteriul etnic. S-a decis ca orașul Cernăuți, districtele Zastavna, Coțmani, Vașcăuți și Vijnița în întregime, părți din districtele Cernăuți și Siret (în funcție de majoritatea înregistrată la ultimul recensământ) și unele localități din districtele Storojineț, Rădăuți, Suceava

și Câmpulung să devină teritorii național-ucrainene. Consiliul Național Ucrainean era desemnat să administreze aceste regiuni. Pe 6 noiembrie 1918, după ce au ocupat militar orașul Cernăuți, ucrainenii au solicitat ultimului guvernator austriac, Iosif von Etdorf, să transfere puterea către Consiliul Național din Liov. Deși nu se bucura de sprijinul reprezentanților românilor bucovineni, deputatul Aurel Onciul a acceptat colaborarea cu liderii ucraineni și a fost declarat comisar național român. Acesta a admis divizarea Bucovinei într-o entitate teritorială românească și una ucraineană, orașul Cernăuți urmând să aibă o administrație comună. Între timp, la Iași, guvernul filogerman al lui Alexandru Marghiloman a fost înlocuit și România s-a alăturat din nou Antantei. În 8 noiembrie, în urma cererii Consiliului Național Român, armata română a pătruns în sudul Bucovinei. Pe 9 noiembrie, cu sprijinul unui detașament format din soldați români din Lugoj ai fostei armate austro-ungare, instituțiile cele mai importante din Cernăuți au trecut sub controlul Consiliului Național Român. La 11 noiembrie 1918, unitățile armatei regale române comandate de generalul Iacob Zadik au intrat în Cernăuți și, în zilele următoare, au luat sub control teritoriul dintre Prut și Nistru – inclusiv nordul ținutului Hotin aflat anterior sub ocupație austro-ungară. Tot la începutul lunii noiembrie, locuitorii polonezi din Liov, ce formau majoritatea populației orașului, s-au răscolit împotriva autorităților ucrainene. Având susținerea armatei poloneze nou-formate, aceștia au pus stăpânire pe capitala Republicii Populare a Ucrainei Occidentale până pe 22 noiembrie. La 28 noiembrie 1918, în sala sinodală a reședinței mitropolitane din Cernăuți s-a întrunit Congresul General al Bucovinei. Au fost prezenți 74 de membri ai Consiliului Național Român, 6 delegați ai Consiliului Național Polon, 7 ai Consiliului Național German, precum și 13 reprezentanți ucraineni. Iancu Flondor a citit declarația Congresului prin care se decidea „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”. La Cernăuți a avut loc o adunare a reprezentanților românilor bucovineni care s-a proclamat Constituantă și a decis „unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent”. Constituanta respingea orice încercare de știrbire a integrității Bucovinei și dorea relații armonioase cu etniile conlocuitoare. În mai 1919, în înțelegere cu Polonia, trupele române au pătruns în Pocuția. Acestea nu au întâmpinat o rezistență serioasă din partea forțelor vest-ucrainene, nevoite să lupte pe două fronturi. În iulie 1919, întreaga Galiție Orientală se afla sub control româno-polonez și guvernul Republicii Populare a Ucrainei Occidentale a fost silit să se refugieze în Podolia, pe teritoriul statului ucrainean condus de Simon Petliura. În august 1919, după încheierea operei de pacificare în Pocuția, armata română s-a retras și administrația civilă și militară a regiunii a fost preluată de polonezi.

Lucrările Conferinței de Pace au început în capitala Franței pe 18 ianuarie 1919, cele mai importante hotărâri fiind luate de reprezentanții Regatului Unit, Statelor Unite, Franței și Italiei. În cadrul discuțiilor privind Bucovina, delegația Statelor Unite a întocmit un proiect care lăsa Poloniei marginea de nord-vest a provinciei (locuită aproape exclusiv de ucraineni). După mai multe discuții, purtate fără participarea unor reprezentanți români, divizarea Bucovinei a fost aprobată de Consiliul Suprem al celor Patru Puteri. Pe 2 iulie 1919, delegația română, condusă de prim-ministrul Ion I.C.

Brătianu, a fost informată în legătură cu traseul graniței româno-polone. Prevederile referitoare la frontierele României din Tratatul de la Sèvres (10 august 1920) indicau același traseu al graniței în zona Bucovinei. Totuși, Polonia nu a mai intrat în posesia celor cinci localități bucovinene. Apartenența finală a acestor sate trebuia decisă după efectuarea unui schimb de teritorii între România și Polonia, după cum se convenise la 3 martie 1921, prin Convenția defensivă încheiată între cele două state.

În perioada imediat următoare unirii cu România, în Bucovina au rămas încă în vigoare o vreme vechile legi și ordonanțe austriece. Inițial, cele 11 districte moștenite din perioada austro-ungară au fost menținute și redenumite drept județe. După unificarea administrativă din 1925, în Bucovina sunt organizate cinci județe mai mari (Cernăuți, Storojineț, Rădăuți, Câmpulung și Suceava), subîmpărțite la rândul lor în plăși. Astfel, județul Cernăuți includea plășile Colacin, Cosmin, Nistru, Prut și Șipeniț, județul Storojineț – plășile Ceremuș, Dumbrava Roșie, Răstoace și Sirețel, județul Rădăuți – plășile Dornești, Putila, Siret și Vicovi, județul Câmpulung – plășile Dorna, Humor, Moldova și Moldovița și județul Suceava – plășile Arbore, Bosancea, Dragomirna și Ilișești. Orașul Cernăuți este declarat municipiu, alături de București și de alte 15 mari orașe din România. În 1926, pe lângă municipiul Cernăuți, Bucovina mai avea 11 orașe: Cozmeni (Coțmani), Zastavna, Vășcăuți pe Ceremuș, Vijnița, Storojineț, Siret, Rădăuți, Suceava, Câmpulung-Moldovenesc, Gura Humorului și Vatra Dornei. Până în 1930 sunt declarate orașe și localitățile Sadagura, Solca și Vama. În perioada interbelică, numele unor așezări bucovinene au fost schimbate. În anumite cazuri s-au restabilit vechile denumiri de dinaintea perioadei austriece, însă au existat și transformări forțate.

Între 1921–1935 a activat o comisie mixtă româno-polonă, ce avea rolul de a clarifica situația frontierei dintre cele două țări. România era dispusă să cedeze cele cinci localități bucovinene atribuite Poloniei în 1919 în schimbul sudului Pocuției – teritoriu considerat necesar pentru facilitarea tranzitului dintre Bucovina și Maramureș. În 1928, după eșuarea negocierilor, s-a convenit ca aceste sate să rămână definitiv în cadrul României.

În decembrie 1930, în România este organizat singurul recensământ al populației și locuințelor din perioada interbelică. Potrivit recensământului, județele din Bucovina aveau 853 009 locuitori. Românii formau o majoritate relativă la nivelul provinciei (44,5%), în timp ce ucrainenii și huțulii (29,1%), evreii (10,8%), germanii (8,9%), polonezii (3,6%) și maghiarii (1,4%) reprezentau principalele minorități. În mediul urban trăiau 228 056 persoane (26,7% dintre bucovineni), însă românii reprezentau doar 33% din total. Restul populației din orașele Bucovinei era format mai ales din evrei (30%), germani (14,7%), ucraineni (13,9%) și polonezi (6,3%). Municipiul Cernăuți, cu 112 427 locuitori, era al treilea oraș ca mărime din România, după București și Chișinău. În ceea ce privește structura confesională, în 1930, 71,9% din populația Bucovinei era de religie creștin-ortodoxă (marea majoritate a românilor și ucrainenilor), 11,5% erau romano-catolici (majoritatea germanilor, polonezilor și maghiarilor), 10,9% mozaici (evreii), 2,4% luterani (o parte din germani), 2,3% greco-catolici (o parte din ucraineni și români) și cca 1% aparțineau unor alte culte – în principal creștini de rit vechi (lipovenii), reformați (o mică parte dintre maghiari) și neoprotestanți.

Cele cinci județe ale Bucovinei cuprindeau 16 plăși în 1930. Numărul acestor subdiviziuni scăzuse față de situația înregistrată în 1926. Județul Câmpulung includea plășile Dorna, Moldova și Humor, județul Suceava – plășile Arbore, Ilișești și Dragomirna, județul Rădăuți – plășile Putila, Ștefan-Vodă și Siret, județul Storojineț – plășile Storojineț, Răstoace și Ceremuș și județul Cernăuți – plășile Prut, Nistru, Șipeniț și Cosmin. Tot atunci, Bucovina avea un municipiu (Cernăuți) și 14 orașe.

Economia a rămas în continuare dominată de creșterea animalelor (în special a ovinelor, bovinelor și cabalinelor), exploatarea lemnului, agricultura, prelucrarea produselor lactate. Ca activități și ramuri industriale, pe lângă exploatarea pădurilor, sării și a diverselor minereuri, predomina industria alimentară, cea textilă și a confecțiilor. Industria grea era concentrată în zona orașului Cernăuți, unde funcționau câteva fabrici de mașini și turnătorii [16, p. 11-16].

Asupra situația Bucovinei în timpul celui de-Al doilea Război Mondial și din perioada postbelică nu facem referiri, depășind cadrul temporal al studiului nostru.

Tehnica plutăritului – date generale pentru Bucovina

Asemănător majorității regiunilor forestiere din Europa Centrală, și în Bucovina primele căi, folosite încă din vremuri îndepărtate pentru transportul lemnului, au fost apele curgătoare, deplasarea materialului fiind asigurată de forța apei. Și aici, ca și în altă parte, plutitul lemnului s-a practicat în ambele lui forme: plutit liber (sălbatic) și plutit dirijat (plutărit). Pe alocuri s-a practicat și plutitul lemnului pe canale construite din lemn (cu jilipuri uscate -n.n) și cu apă (jilipuri umede- n.n). Puteau fi transportate prin plutit doar lemnele cu o greutate volumică mai mică decât a apei, respectiv buștenii de brad și molid, precum și lemnele de foc (fag, stejar etc.) sparte și uscate în stive cel puțin 6 luni.

În cazul plutitului liber, lemnele erau aduse din timp pe malul apei și depozitate în stive aerisite, în vederea uscării. (Ele se și decojau pentru a asigura o alunecare mai ușoară- n.n.) După uscare, erau introduse în apă de către muncitori, cu ajutorul țapinelor și, antrenate de curentul apei, se deplasau până la punctul de prindere stabilit. Acesta era amenajat cu opritori, numite greble, care barau calea, lăsând să treacă apa și reținând între dinții lor lemnele ce apoi erau scoase la mal. Pe tot parcursul, de la locul de lansare în apă și până la greblă, plutirea lemnului era supravegheată de ”postași” care, folosind niște cângi, aveau grijă să nu lase să se formeze, în special la coturi și vaduri, îngrămădiri de lemne (zahate, închisori), a căror îndepărtare solicita lucrări laborioase și costisitoare de redeschidere a albiei. În cazul plutitului dirijat (plutăritului) lemnele se deplasau în formații ordonate, numite plute, alcătuite din 2-5 table distincte, legate una de alta în mod nerigid, prin sîrme împletite sau cabluri. Tabla care plutea în față era numită ”buzar”, ultima ”codar”, iar cele intermediare ”mijlocare” sau ”bocuri”. Tablele erau formate din 15–30 bușteni și aveau pe margini câte un buștean mai lung, numit „mărginar”, care avea rolul de a împinge spre maluri valurile provocate de înaintarea plutei. Încheierea tablelor și formarea plutei se executa după lansarea buștenilor în apă, în locuri cu maluri mai puțin înalte, cu apă liniștită și suficient de adâncă. Un asemenea loc purta numele de ”iaz”, ”schelă” sau ”radă”. La fiecare schelă de legare exista câte un primitor-expeditor, care prelua lemnul adus din pădure (cu vitele, caii sau mai târziu cu tractorul), așezat în stive și îl preda legat în plute, echipelor de plutăși. Volumul de material lemnos

care intra într-o tablă era de 20–30 m³, iar plutele aveau în medie 120 m³. Se cunosc totuși cazuri când plute alcătuite din 7 sau chiar 13 table, cuprindeau 400-500 m³. Plutele erau astfel legate încât să se deplaseze cu capetele subțiri ale buștenilor înainte, deoarece aici tablele, fiind mai înguste, despicau apa mai ușor. Fiecare plută avea două cârme: una amplasată în față, pe buzăr, prin intermediul unui lemn numit “călădău”, iar alta în spate pe codar. Astfel, plutele erau dirijate de doi plutași, unul care conducea cârma din față, numit “cîrmaci” și altul care manevra cârma din spate spre a nu se izbi de maluri, numit “dălcăuș”. Pe plutele mari existau uneori și două cârme pe buzăr. De asemenea, fiecare plută era dotată cu 1-2 cârme de rezervă, cu un cablu de 25-40 m numit “șprangă”, ce servea pentru prinderea plutei la mal, prin intermediul unui par gros, ascuțit la un capăt, numit “țuiac”, care se înfigea în pământ. Viteza de deplasare a plutei era de 8–12 km/h în cazul apelor repezi (în unele zone chiar 15–18 km/h) și de 6–8 km/h pe râurile cu pante mai mici. Plutitul lemnului, sălbatic sau dirijat, se practica mai ales primăvara, când apele erau crescute în urma topirii zăpezii ori a căderii unor ploii abundente, sau vara când nivelul apei se înălța artificial, în mod temporar, cu ajutorul opusturilor (baraje, stăvilare- n.n.), ce se executau în amonte de zona flotabilă, pe râul principal și pe afluenți. Acestea, erau un fel de baraje de greutate, construite din lemn, din pământ, din anrocamente sau combinând lemnele cu piatra, care aveau misiunea de a înmagazina, în spatele lor, o cantitate de apă care, lăsată prin canalele și porțile opustului, să asigure, în sectorul flotabil, profilul de scurgere necesar plutitului. Unele opusturi posedau și un canal de plutire, amenajat în coroana construcției, care permitea să treacă din jos de opust buștenii și plutele strânse pe lacul de acumulare. La fiecare opust exista câte un paznic, numit “vartaș”, care avea obligația să păzească barajul și să închidă și deschidă porțile, conform programului stabilit. Pentru ca buștenii sau plutele aflate în albia râului din jos de opust să nu fie expuse ruperii, când se da drumul apei prin canalul principal întotdeauna, la început, timp de o jumătate de oră, nu se elibera debitul întreg, ci numai aproximativ 20% din el. Această „primă undă”, numită „Vorwasser” (apă de avans), eliberată prin deversor, sporea adâncimea normală a râului, ridicând materiale de plutit de pe fundul albiei; abia după trecerea a 30–60 minute se deschidea poarta principală și se dădea drumul la „hait”, apa pentru plutit. Avansul de cca. 1 oră al șuvoiului de apă era strict necesar, deoarece plutele mergeau mai repede decât apa și puteau eșua pe uscat.

Deoarece sunt rare cazurile în care un râu îndeplinește, în forma sa naturală, toate condițiile de substrat geologic, adâncime, lățime, pantă, debit, stabilitate a malurilor, necesarul folosirii sale la transportul lemnului, în majoritatea cazurilor se recurge la amenajarea și regularizarea cursului său prin lucrări hidrotehnice. Lucrările hidrotehnice se executau de obicei în perioada de vară și constau, în principal, din curățirea albiei, apărarea și consolidarea malurilor cu garduri de nuiele, fascine, căsoaie, pereuri, anrocamente, gabioane etc., construirea de epiuri și pilotaje pentru dirijarea buștenilor și a plutei, precum și construirea de praguri, porfiri și trepte pentru înălțarea fundului albiei și corectarea pantelor prea pronunțate. Cu toate măsurile hidrotehnice ce puteau fi luate, râurile utilizate pentru transportul lemnului trebuiau să aibă, de la natură, anumite însușiri, fără de care lucrările de amenajare ar fi fost sau neîndestulătoare, sau prea costisitoare [3, p. 6-7; 12].

Din istoricul plutăritului pe râul Ceremuș

În domeniul forestier, problemele complexe de transport s-au impus mai ales din momentul în care exploatarea lemnului a început să prezinte interes comercial. Ca și în alte spații geografice, în trecut, în ținuturile cu păduri întinse, exploatarea lemnului rezumându-se la necesități locale, nu au existat căi speciale pentru transportul lemnului. Distanțele de transport fiind scurte, buștenii necesari erau deplasați fie manual, fie cu ajutorul animalelor de povară (boi, bivoli, cai, vite). Doar după ce lemnul a pătruns în sfera intereselor comerciale a apărut și necesitatea unor creării unor căi forestiere mai adecvate și eficiente pentru transport. Din unele referiri, apărute pe la mijlocul secolului al XVIII-lea în diferite texte din Europa Centrală, rezultă că, la începuturile transportului forestier, lemnul era adus la marginea unui curs de apă cu aceleași mijloace primitive folosite la procurarea sa pentru nevoi locale, iar de aici era transportat mai departe prin plutit [12, p. 6]. Astfel, cursurile de apă naturale asigurau transportul la distanță mare, iar drumurile naturale, neamenajate sau încă sumar amenajate, cu trasee șerpuite ce se pierdeau în adâncul pădurilor, serveau pentru apropiatul materialului lemnos. Cursurile de apă nu asigurau numai transportul lemnului necesar fabricilor de cherestea și de celuloză, ci și forța motrice necesară funcționării acestora, fiind astfel determinante în alegerea amplasamentului întreprinderilor de prelucrare [12, p. 6].

În anul 1786 când se emitea “Orânduiala pădurilor”, prin ordonanța din 29 aprilie, împăratul Iosif al II-lea înființa “Fondul bisericesc ortodox român din Bucovina”, care grupa toate pădurile mănăstirilor din noua provincie și urma să fie administrat în mod deosebit. După unii cercetători însă, acest act a însemnat de fapt un mod de secularizare mascată a importanțelor averi mănăstirești, bisericești, pentru a se deține un mai bun control fiscal la exploatarea lor în regim silvic, devenind uneori o sursă de șantaj politico-administrativ. Erau păduri seculare în care molidul ocupa primul loc: 107 973 hectare, adică 47,87% din total. Urma bradul cu 58 742 hectare (26,07%), fagul cu 43 244 hectare (19,19%), carpenul cu 6 197 hectare (2,75%) și stejarul cu 2 704 hectare (1,20%), restul de 2,92% fiind reprezentat de alte esențe. Fondul a fost gospodărit în general rațional, în 1875 introducându-se un regulament silvic care se aplica deja din 1872 în Galiția. Au fost înființate ocoale silvice, numărul lor ajungând la 32 în 1922. În ce privește exploatarea și prelucrarea lemnului pădurilor, s-au realizat la început cu ajutorul fierăstraielei acționate de forța apei. În 1834, funcționau 29 de asemenea fierăstraie. Exploatarea s-a intensificat odată cu înființarea fabricilor de cherestea, cea dintâi fiind aceea a Societății pe acțiuni Philip și Charles Goetz, din Cernăuți, cu zece gatere. Treptat, societatea a înființat fabrici în alte centre și anume la Vatra Dornei, Iacobeni, Gura Humorului, Rusii Moldovitei și Brodina, deținând multă vreme monopolul asupra exploatașilor, plutitului și prelucrării lemnului până în anii '30 ai secolului XX (doar cu unele schimbări ale denumirii firmelor). Cursurile de apă naturale pe care s-a practicat, timp îndelungat sau mai puțin îndelungat, transportul diferitelor mărfuri (în mod special lemn) din Bucovina au fost: Bistrița cu afluenții săi (Bistrița Aurie, Țibăul, Cîrlibaba, Dorna, Teșna, Coșna, Neagra Șarului și Negrișoara), Ceremușul (afluent al Prutului), Prutul, Siretul, Suceava și Moldova [11, p. 139; 7]. S-a adăgat apoi o nouă societate prosperă “Bucovina” [19]. Ceremușul, care pe cea mai mare parte din lungimea sa delimitează Bucovina de Galiția,

a fost utilizat pentru plutitul lemnului încă de pe vremea când Moldova se învecina cu Regatul Poloniei. Primele regularizări s-au realizat însă mult mai târziu (1790–1812), pe Ceremușul Alb, de către forestierul principal Folseis din Administrația austriacă și au avut în vedere activitatea de plutărit inițiată pe teritoriul Galiției.

Chiar de la începuturile folosirii acestor practici au existat reglementări oficiale, în acest sens, putând fi amintite „Orânduiala de pădure pentru Bucovina” din 1786, emisă în timpul stăpânirii lui Iosif al II-lea, în care se exprimă unele recomandări asupra modului cum trebuiau legate și conduse plutele. Au existat și ordonanțe guvernamentale cuprinse în regulamentul poliției fluviale din 1842, în care se stipulau obligațiile proprietarilor de plute în ceea ce privește echiparea lor cu oameni și ustensile, precum și necesitatea întreținerii construcțiilor hidrotehnice. Decretul autorităților locale ale Bucovinei, apărut în 1885, care se referă la dimensiunile plutelelor, calitățile cerute plutășilor, lacurile și modul de ancorare al plutelelor etc. În anul 1857 la Paris este publicată lucrarea *De la navigation du Pruth et du Sereth*, realizată de Rayer Callard și Martyn Rey. Această lucrare conține numeroase interpretări și soluționări ale unor probleme ridicate de N. Roșea în *Studiul asupra navigabilității râului Siret în anul 1856* [19, p. 136]. Alte date utile pentru Bucovina și vecinătăți aflăm în lucrarea *Din Navigațiunea râurilor în România și proiectul prințului Bibescu*, realizată de Hommaire de Hell (1881), unde se arată că pe râul Siret între anii 1858-1861 se transporta sare de la Târgul Ocna. Negustorul Buctun Ciocan folosea pentru transport șleपुरи de lemn de 200 tone care erau trase până la Galați (circa 100 km) de remorcherul cu aburi ”Prințul Vogoride” care avea un pescaj de numai 0,60 m. Un document statistic din anul 1910 ne mai arată că lungimea totală a râurilor flotabile, pe teritoriul Bucovinei era, în anul 1907, de 352 km, iar în 1910, când s-a renunțat la plutitul sălbatic în Valea Siretului, s-a redus la 335 km. Dincolo de granițele Bucovinei însă plutele mai aveau de parcurs de-a lungul Bistriței și Siretului, până la Galați, 400 km, iar pe Prut și Dunăre, până la Reni, 480 km” [3, p. 9].

Plutăritul lemnului pe apele Bucovinei a constituit, după cum afirma și A. Ficker la 1875, de mai mult de o jumătate de secol obiectul principal al preocupărilor administrațiilor silvice de stat din acele vremuri, care au văzut în acest mijloc de valorificare a imenselor bogății de lemn din Bucovina. Din cauza legiurilor existente în zonă în acea epocă, crearea unor legături comerciale nu a fost posibilă până prin anii 1843–1846, când s-au stabilit relații corespunzătoare la Galați și Constantinopole. În anul 1847, comercianți turci și chiar din Asia Mică au apărut în Bucovina pentru tratative comerciale în vederea preluării de lemn pentru construcții navale. În special catarge. Prin anii 1847–1848 încep și regularizările unor râuri mai importante [12, p. 140].

Într-o statistică oficială publicată în 1885 (Hefte der von der k.k. Statistischen Central Kommission), se arată că lungimea totală a căilor navigabile în Bucovina era de 345 km, după cum urmează: Ceremușul Alb – pe 72,18 km, Prutul – pe 65,58 km, Suceava – pe 111,26 km, Bistrița – pe 63,73 km, Dorna pe – 32,44 km.

Transportul lemnului pe râurile din Bucovina este pe larg prezentat de J. Opletal într-o monumentală lucrare [18]. Numeroși autori care abordează această tematică au preluat date importante din lucrarea amintită, inclusiv de către unii citați de noi.

Pe partea bucovineană, folosirea râului la scară mai mare a început în jurul anului 1830, prin plutitul sălbatic al lemnului de foc, iar ulterior, în 1850 și al buștenilor, deși administrația forestieră din Galiția, care era concesionara plutăritului, s-a opus mult timp plutăritului liber, deoarece distrugeau pe alocuri malurile prin izbiturile lemnului. În cele din urmă, s-a reglementat ca buștenii secționati, de 4-6-8 m lungime să fie transportați prin plutit sălbatic până la Gura Putilei (32 km amonte de Vijnița), iar de aici să fie legați și transportați mai departe prin plutit dirijat până la gaterul cu aburi de la Cernăuți. În acest scop, malurile erau căptușite însă cu lemn și bolovani prin lucrări speciale hidrotehnice. Oricum, începând cu anul 1922, acest plutit liber (sălbatic) va fi interzis. În schimb, buștenii lungi (catarge) erau legați în plute, imediat în aval de opusturi și transportați prin plutit dirijat până la Prut și apoi în continuare spre Ungheni și Reni [3, p. 11].

Transportul lemnului pe râul Ceremuș a căpătat o extindere și mai mare după anul 1870, odată cu preluarea exploatarei pădurilor din zonă de către firma Götz-comp., care a și executat, la începutul anilor '80, ai secolului XIX opusturile (barajale) ”Prințul Rudolf”, ”Înăteasca” și ”Sărata” și a refăcut grebla primitivă de la Gura Putilei [3]. Plutitul lemnului, sălbatic și dirijat, a reprezentat, până în anii Primului Război Mondial, cel mai important mijloc de transport al lemnului în valea Ceremușului. Această activitate din Bucovina, mulți ani la rând, a fost asigurată, în exclusivitate, de huțuli. Treptat și-au însușit această ocupație la unele faze sezoniere și românii bucovineni, transilvăneni, maramureșeni, completetară activităților agricole curente. Începând însă cu anul 1895 s-a putut observa o diviziune a muncii, în sensul că plutitul sălbatic și legarea plutelelor erau asigurate de huțuli, în timp ce conducerea plutelelor revenea evreilor, comercianții fiind tot evrei.

Originea huțulilor este deosebit de controversată, încă neelucidată deplin. Veniți aici, după unele izvoare, încă din secolul al XVII-lea, au găsit condiții favorabile pentru a practica ocupațiile lor tradiționale: păstoritul, creșterea animalelor, munci forestiere, plutărit, întemeind un număr însemnat de sate și cătune. În vechile hrisoave bucovinene ei sunt numiți ”ruși”. Graiul huțul este înrudit cu graiurile ucrainene carpatice și cu cel bucovinean care, la rândul lor, sunt parte integrantă a limbii ucrainene comune. Renumiți crescători de cai (ei au impus chiar o rasă de cai), huțulii sunt totodată măștri în confecționarea și ornarea obiectelor din lemn, piele, corn, în țesut și în broderie. Încondeierea ouălelor de Paști (obicei cultivat îndeosebi în satele Ulma, Brodina, Breaza, Moldovița) le-a adus o faimă internațională [17, p. 43]. Despre prezența acestora pe pământul românesc, un istoric important al Bucovinei, Ion Nistor, scrie: „Patria huțanilor trebuie căutată în Munții Pocuției, de unde apoi ei se lățiră și asupra Munților Bucovinei. Aceștia adăposteau o populație română foarte rară...Astfel, ei se strecurară peste hotar, azi unul, mâine altul, până ce numărul lor spori la câteva mii de familii...”. Datarea precisă a exodului din Galiția Orientală a strămoșilor huțulilor de azi este dificil de realizat, datorită caracterului său mixt și aleatoriu, dar și greutatea cu care am putea ilustra azi o demarcare etnică precisă a frontierelor vechilor state ale Europei medievale. Ambiguitatea etnică este perpetuată și de primele documente scrise ale vremii, care fie numai întăreau anumite proprietăți, fie atestau doar nemulțumirea locuitorilor regiunii privind dările excesive impuse de stăpânii locurilor, fără să detalieze un specific etnic

local. Este însă sigură existența unei vieți de obște incipientă în arealul de azi al huțurilor din Bucovina. Abia după ocuparea acestei provincii de către austrieci, noua administrație începe să ofere date precise, fiind atestate istoric și primele sosiri masive ale huțurilor (sau huțanilor) în zonă. Anumite hărți, studiile antropologice, demografice și recensămintele vremii confirmă că aceștia au fost lăsați de austrieci să ocupe valea Bistriței Auri, văile superioare ale râurilor Moldovița, Suceava și Moldova. Aici și în nordul Maramureșului îi mai găsim și în zilele noastre. Comunitatea huțulă e inclusă într-o mare familie slavă, predominant ruteană și ucraineană. Nu se cunoaște o cauză precisă a migrației acestei populații, din ce în ce mai importantă la începutul secolului al XIX-lea: evitarea taxelor austro-ungare, fărădelegile comise, obligațiile militare sau presiunea demografică prin suprapopularea regiunii lor de baștină, Ivano-Frankivsk [5].

Conform unor statistici, între anii 1906–1910, pe Ceremuș și Prut, s-a înregistrat un trafic mediu anual de 146 240 m³ lemn, din care 81 032 m³ reprezentau plutele formate în Bucovina, iar 64 008 m³ plutele constituite în afara granițelor Bucovinei, respectiv în Galiția. În acest fel, râurile bucovinene serveau și drept căi de tranzit internațional [3, p. 9].

În perioada Primului Război Mondial, plutăritul lemnului pe Ceremuș a fost întrerupt, ca de altfel și pe alte râuri interioare din alte spații.

Amintim faptul că navigația pe râul Prut și lucrările de amenajare a râului pentru plutărit la sf. sec. XIX – înc. sec. XX a fost indisolubil legate de existența și activitatea Comisiei Mixte a Prutului [9, p. 236-240], instituție internațională specializată, ai cărei membri erau România, Austro-Ungaria și Rusia iar plutăritul pe Ceremuș de Comisiunea româno-polonă a Ceremușului- iar la cea din urmă, făcând obiectul studiului nostru, vom face referiri în continuare.

Plutăritul lemnului pe Ceremuș în perioada interbelică.

Bucovina, conform Anuarului statistic al României din 1939, posedă încă o suprafață păduroasă de 449,502 ha, ceea ce reprezenta 44,9 % din suprafața totală a teritoriului său (10, 450 km²). Prin aceasta ea sa situa pe primul loc în rândul provinciilor românești, având un procent de suprafață păduroasă mai mare decât Transilvania (33,2 %) sau Banatul (27,2 %).

Plutăritul și comercializarea lemnului pe Ceremuș au fost favorizate în perioada interbelică de o legislație bazată pe convențiile bilaterale stabilite între România și Polonia. La 1 iulie 1921 se încheia Convenția de comerț între România și Polonia, ratificată prin Decretul Regal nr. 1892 din 13 aprilie 1922. Aceasta prevedea la articolul 2 că supușii uneia dintre Părțile Contractante aveau pe teritoriul celeilalte părți, dreptul de a se stabili, de a dobândi și de a posedea orice fel de proprietate mobilă sau imobilă, în conformitate cu legile țării. Societățile anonime, precum și celelalte societăți comerciale, industriale sau financiare constituite pe teritoriul uneia din Părțile Contractante, puteau, supunându-se legilor celeilalte țări, să se stabilească pe teritoriul acesteia pentru a exercita comerțul și industria [10, p. 13]. La articolul 15 se prevedea de asemenea că „traficul reciproc al zonelor de frontieră limitrofe va fi reglementat într-o Convențiune specială”. Organismul special constituit în acest scop a fost numit ”Comisia Ceremușului pentru plutărit”, formată după mai multe etape de negocieri la 24 noiembrie 1922 și finalizată

în fapt la 29 Noiembrie 1922, când s-au încheiat și lucrările comune ale Prefecturilor Vijița și Kosow asupra chestiunii concesiunii de plutărit solicitate de societățile Gortz & Comp. (sediul în România) și Galicyjska Spolka (sediul în Polonia), fapt care a generat și unele disensiuni între întreprinzători, antreprenori de plute care doreau înlăturarea monopolului acestor companii.

Principalele documente investigate de noi arată momente esențiale din timpul negocierilor privind concesiunile activităților de plutărit, iar o serie de memorii, referate, contestații, procese verbale, alte documente descoperite de noi în Arhivele Naționale Române Istorice Centrale din București, din fondul ”Comisia româno-polonă a plutăritului pe Ceremuș”, ilustrează interesul deosebit pentru acest mijloc de transport tradițional care multă vreme s-a dovedit cel mai eficient, mai ieftin, până în momentul în care s-au dezvoltat intens transporturile rutiere și feroviare.

Deasemena, o altă Convenție de comerț și navigație încheiată de România și Polonia la 23 iunie 1930, continua să reglementeze transportul mărfurilor, inclusiv pe apele interioare [10, p. 277-278].

Cu timpul, zona de deplasare a lemnului prin plutărit s-a restrâns. Literatura de specialitate de dinaintea celui de-al doilea război mondial mai menționează, drept rută de plutărit, Ceremușul și Prutul doar până la Cernăuți.

Documentele anexate la sfârșitul prezentei lucrări depistate în Arhivele Naționale Române, sunt deosebit de importante întrucât detaliază pe lângă legislația comercială bilaterală, regulamente de plutărit și obligațiile aferente, inclusiv diferite taxe, dar, și mai interesante pentru noi, devin din perspectivă etnologică prin dezvoltarea de metode, tehnici, procedee, unelte, instrumentar și instalații de mult dispărute, folosite cândva în această ocupație specializată. Amintim că amenajările și instalațiile hidrotehnice fiind deosebit de complexe, necesitau cunoștințe tehnice de proiectare, execuție și exploatare speciale, cărora li se adăugau cele de navigație pe râuri interioare, rezezi de munte, pe care, doar un segment restrâns, specializat al populației montane format dintr-un amestec de români, huțuli bucovineni, ruteni, ucrainieni, polonezi, evrei le stăpâneau pentru a practica această adevărată industrie forestieră și comerț care a adus venituri considerabile atât întreprinzătorilor români, cât și celor ruteni, poloni, ucrainieni, evrei din cel două state, România sau Polonia din perioada interbelică, apoi din Ucraina, asupra căreia am insistat prin documentele cercetate.

Actele și documentele studiate scot în evidență modul de organizarea a acestei activități de transport și comerț de-a lungul unui râu de graniță, legislația și regulamentele în vigoare, dorința vechilor și marilor concesiționari, atât din partea română cât și cea polonă de a-și păstra monopolul afacerilor, iar pe de altă parte contestațiile și solicitările antreprenorilor mai mici în legătură cu acordarea și lor a unor drepturi de concesiune a plutăritului, reducerea taxelor și participarea cu drepturi proporționale în cadrul Comisiei Ceremușului pentru reglementarea și sprijinul financiar, cu logistica tehnică și hidrotehnică, cu personal specializat al activităților, cu consultanță de specialitate. Se depuneau eforturi ca toate cerințele acestea pe cât posibil să se rezolve amiabil, fără a se recurge la intervenții de natură diplomatică, decât atunci când se epuizau soluțiile sau avizele depuse și se depășeau competențele acestei comisii comune româno-polone.

Documentele investigate de noi și prezentate selectiv au făcut subiectul unei analize minuțioase și de durată, între anii 1921–1923, constituindu-se într-un dosar-jurnal special, fiind înregistrat și rezolvat de partea română de către Ministerul Lucrărilor Publice, Consiliul Tehnic Superior, la 22 mai 1923, prin jurnalul nr. 152, în urma raportului nr. 1016/1923. Întregul conținut al acestora reprezentând referate, memorii, procese verbale, decizii, rezoluții, regulamente și norme de aplicare, schițe, planuri, hărți, contestații, soluționarea de contestații și în cele din urmă elaborarea de către Comisia comună româno-polonă a plutăritului pe Ceremuș a ”Condițiilor concesiunii și prescripțiile de plutărit cu privire la exercițiul de plutărit pe pârâul Pârcălab și râul de graniță Ceremuș până la inclusivă Vijnița-Kuty”- sunt păstrate la Arhivele Naționale Române Istorice Centrale, în fondul *Ministerul Lucrărilor Publice-Consiliul Tehnic Superior*, dosar 160/1923, de unde vom transcrie documentele anexate.

Ne exprimăm în final intenția de a valorifica în viitor prin publicare și alte documente inedite pentru a aduce astfel noi contribuții la cunoașterea acestei ocupații tradiționale și sistem special de transport sau comerț cu lemnul, sarea și alte produse în bazinul Carpatic și dincolo de acesta. Îndeplinind acest deziderat vom putea aduce argumente noi privind necesitatea studierii problematicele frontierei din perspectivă multidisciplinară și prin interpretarea zonelor statornice, mai mult sau mai puțin arbitrar de-a lungul istoriei a relativelor delimitări de graniță statală- ca un spațiu de confluență nu doar geografică, economică, vama ci și ca o confluență multiculturală, transculturală.

Surse și literatură:

Surse arhivistice:

1. Arhivele Naționale Române Istorice Centrale. București, fondul *Ministerul Lucrărilor Publice-Consiliul Tehnic Superior*, dosar 160/1923.
2. Arhivele Naționale Române Istorice Centrale. București, fondul *Ministerul Lucrărilor Publice- Direcția Apelor*, dosar 119/1936.

Literatură:

3. Bereziuc Rostislav. Transportul lemnului în Bucovina. *Bucovina forestieră*. Anul II. Nr. 1. 1994. P. 6—30.
4. Bereziuc Rostislav. Drumuri pe apă. București : Editura Didactică și Pedagogică, 1981.
5. Chiselite Marian. Huțului din Bucovina. *National Geographic*. 5 august. 2009.
6. Ciorteanu C. Cezar. Frontierele Bucovinei în perioada 1918-1947. Rezumat teză de doctorat, Universitatea «Ștefan cel Mare». Suceava : Facultatea de Istorie și Geografie, 2015.
7. Dimitrovici Silviu. Istoricul și organizația pădurilor Fondului Bisericesc Ortodox-Român din Bucovina. Cernăuți, 1922.
8. Dumitrașcu Veronica. Studiu sociologic și geopolitic asupra frontierei estice a Uniunii Europene. Studiu de caz: românii din nordul Bucovinei, Rezumat teză de doctorat. București, 2011.
9. Duță, Alexandru. Legături comerciale ale Bucovinei cu România prin intermediul navigației pe Prut la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. *Suceava, anuarul Muzeului Național al Bucovinei*. Suceava, 1994, P. 236—240.
10. Gheorghe Gheorghe. *Tratatele internaționale ale României (1921-1939)*. București : Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
11. Giurescu C. Constantin. *Istoria pădurii românești*. Din cele mai vechi timpuri până astăzi. București : Editura Ceres, 1976.
12. Ichim Radu. *Istoria pădurilor și silvicurii din Bucovina*. București : Editura Ceres, 1988.

13. Marc Dorel. Coordonate etnologice ale unor ocupații străvechi. Interferențe privind plutăritul în zona Mureșului și Oltului Superior, în revista «Caietele ASER». *Asociația de Științe Etnologice din România*. Oradea : Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2007. P. 209—230.

14. Marc Dorel. Plutăritul pe afluenții Bistriței – confluență și comunicare interculturală tradițională moldavo-transilvană. Note din cercetările etnografice recente de teren. *Angustia*. Nr. 12. Sf. Gheorghe. 2008. P. 227—236.

15. Marc Dorel. Coordonate ale unor ocupații străvechi. Rețeaua economică, socială și culturală a plutăritului pe Mureș, Arieș, Someș, Tisa și Dunăre, în volumul *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria (A Magyarországi Románok Néprajza)*. *Revista Societății Etnografice Maghiare (A Magyar Néprajzi Társaság kiadványa)*. Budapest. Nr. 17. 2017. P. 78—108.

16. Nacu Andrei. *Atlas istoric al Bucovinei*. București : Editura Academiei Române, 2018.

17. Nicoară Toader. *Istoria și tradițiile minorităților din România*. Ministerul Educației și Cercetării, Proiectul pentru Învățământul Rural, 2005, p. 43.

18. Opletal Josef. *Das forstliche Transportwesen im Dienstbereiche der K. K. Direction der Güter des Bukowiner Grechische Orientalischen Religionsfondes in Czernowitz*. Viena, 1913.

19. Vieru Paul-Narcis. *Istoricul cercetărilor asupra utilizării apelor din Moldova. Acta Moldaviae Septentrionalis*. Botoșani, XI, 2012. secțiunea a IV-a: Istorie contemporană. P. 333—341.

Site-uri electronice:

20. <https://ro.wikipedia.org/wiki/Ucraina>
21. <http://imageromania.ro/imagini/pluta%C5%9Fi-pe-bistri%C5%A3a.html>
22. http://www.monitoruldedorna.ro/wp-content/uploads/2016/02/plutarit_bucovina_3.jpg

HISTORICAL AND ETHNOLOGICAL ASPECTS REGARDING TIMBER RAFTING ON THE BORDER RIVER CHEREMOSH (ЧЕРЕМОШ)

Dorel Marc (Mureș, Romania)

Summary

This case study aims to present some novel aspects related to the practice of timber rafting on the Cheremosh River, especially after the First World War, in the ‘20s of the last century.

Timber rafting, this ancient occupation and system of transport, but also of timber trade has had a special share in the traditional economic activities of the mountain villages of Bucovina and Galicia throughout history. In the last centuries, most of this buffer region belonged administratively-territorially to the Habsburg empires, then to the Austro-Hungarian, after the Great War it returned to Romania, then another part was included in turn to Poland and in the end to Ukraine.

Our topic refers to the practice of timber rafting on the Cheremosh River, this river which, springing from the Eastern Carpathians, within the borders of Romania and then moving to other countries, being thus a border river, will benefit of a special approach, because this route has conferred it a special status, both geographically and historically, economically, commercially, diplomatically and ethnologically.

Although it has been practiced sporadically since the 18th century, the transport of wood on the Cheremosh River gained an even greater extension after 1870, with the takeover of the exploitation of the forests in the area by the company Görtz-comp., which also executed, at the beginning of the ‘80s, in the 19th century, the weirs (dams) “Prince Rudolf”, “Ihnăteasca” and “Sărata” and rebuilt the primitive rake from Gura Putilei.

This company will have monopoly on the exploitation, transport and processing of wood in Bucovina and Galicia, but also in Galați, a commercial port of great importance in Romania.

The Commerce Convention concluded between Romania and Poland on July 1, 1921 was the legal basis for the subsequent regulations of timber rafting through the special body

established for this purpose called the “Cheremosh Commission”, formed after several steps on November 24, 1922 and finalized on November 29, 1922. Then ended also the joint works of Prefectures Kosow and Wizhnitz on the issue of timber rafting lease claimed by the companies GÖRTZ & Comp. (with its headquarters in Romania) and Galicyjska Spolka (with its headquarters in Poland), fact that has generated some dissensions between the entrepreneurs who wanted the monopoly of these companies removed.

The main documents investigated by us show essential moments during the negotiations regarding the lease of timber rafting activities, and a series of memoirs, reports, appeals, minutes, other documents discovered in the Romanian National Central Historical Archives in Bucharest, from the fund “Romanian-Polish Commission of timber rafting on Cheremosh”, illustrates the special interest for this traditional means of transport which for a long time proved to be the most efficient, cheapest, until the moment when road and railway transports developed intensely.

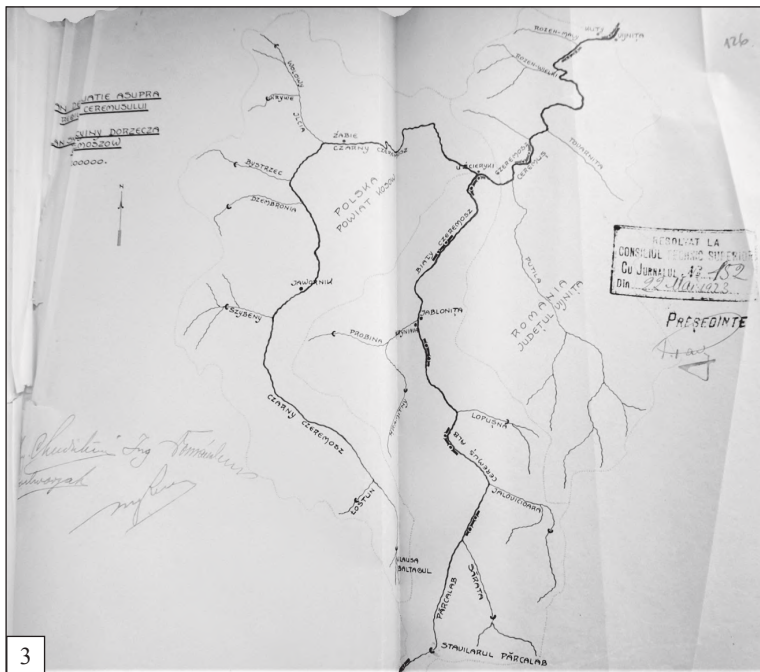
The documents are particularly important because they detail, besides the bilateral trade law, regulations for timber rafting and related obligations, including various taxes, but even more interesting for us are, from ethnological perspective, the disclosure of methods, techniques, procedures, tools, instruments and installations that are long gone. The hydrotechnical arrangements and installations being particularly complex, required special technical knowledge of design, execution and operation, to which were added those of navigation on inland rivers, mountain rapids, on which only a small, specialized segment of the mountain population formed of Hutsuls of Bucovina, Ruthenia, Ukraine and Jews mastered them to practice this true industry and trade. These activities have brought considerable income both to Romanian and Hutsuls entrepreneurs and raftsmen and to Ruthenians, Poles, Ukrainians, in the two states, Romania and Poland in the interwar period, and then Ukraine, being at the same time important tax resources in the economic policy of the countries involved, which is why they have benefited from favourable trade, customs clauses in the bilateral treaties or conventions.

In the end we emphasize that from a historical, ethnological, as well as anthropological perspective it is of interest that this occupation of timber rafting, by involving organizational structures, raftsmen of different ethnicities, in addition to its economic dimension, was also an ethno-cultural agent-stimulus, interference of traditions, customs, usages practiced along the Cheremosh border river, which represent a challenge also for new approaches in comparative case studies.

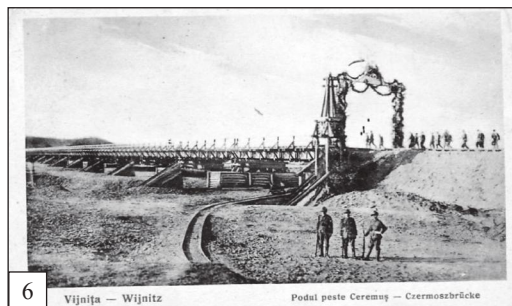
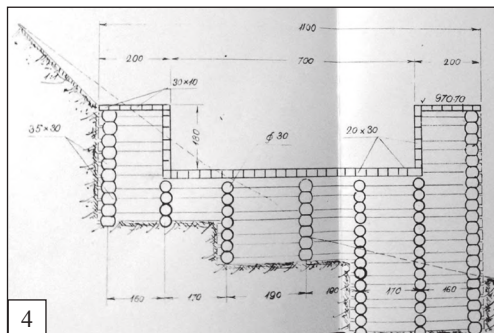
Key words: Cheremosh river, rafting, transportation and wood processing.

ANEXĂ IMAGINI

3

6

LISTA IMAGINILOR

- Fig. 1. Harta cu regiunile istorice ale actualei Ucraine, sursa: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Ucraina>
- Fig. 2. Harta cu evoluția teritorială a Ucrainei, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Ucraina>
- Fig. 3. Harta plutăritului pe Ceremuș la 1923, sursa: ANIC, fondul Ministerul Lucrărilor Publice-Consiliul Tehnic Superior, dosar 160/1923, fila 126.
- Fig. 4. Detaliu din proiectul reconstrucției stăvilăruului de pe pâraul Pârcălab: sursa: ANIC, Fondul Ministerul Lucrărilor Publice, Direcția Apelor, dosar 119/1936.
- Fig. 5. Depozitare cu schele de lemn de plutărit pe albia Ceremușului, sursa <http://dragusanul.ro>
- Fig. 6. Pod peste Ceremuș, carte poștală, sursa: www.delcampe.net
- Fig. 7. Baraj pentru plutărit la Synevir, Ucraina, imagine comparativă
- Fig. 8. Plutași cu uneltele specifice; foto Adolf Chevalier, fotograf al Casei Regale Române, sursa: <http://imageromania.ro/imagini/pluta%C5%9Fi-pe-bistri%C5%A3a.html>
- Fig. 9. Călătorie cu pluta pe Ceremuș, sursa http://www.monitoruldedorna.ro/wp-content/uploads/2016/02/plutarit_bucovina_3.jpg

Надія ШЕЙМІНА
(Дніпро)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: НЕМЕРКНУЧЕ СВІТЛО ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ

УДК 745.5 (477) + 75.05

У статті на прикладі огляду розвитку петриківського декоративного розпису висвітлюються особливості художньої майстерності українського декоративно-орнаментального малярства як одного із унікальних проявів української художньої культури в сучасних умовах.

Ключові слова: петриківський розпис, народне малярство, народна творчість, національна пам'ять, культурна спадщина, колекція, скарбниця.

Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне народне малярство, унікальне явище народної творчості, яке сформувалося на Дніпропетровщині у селищі Петриківка. В свідомості майстра розпису як представника нації живе пам'ять свого народу, зберігається інформація про минувшину рідного краю, а тому він сам виступає спадкоємцем і носієм етнокультурних цінностей своїх пращурів. У цих роботах виявляються важливі елементи повсякденного життя селян, їх сокровенні мрії, які самотужку втілювалися в міфопоетичній системі народного світобачення, в словесному й образотворчому фольклорі. Квіти, ягоди, грона калини, незвичайні птахи – цей розпис неможливо не впізнати одразу, його поціновувачі є по всьому світі [10, с. 12].

У 2012 році Міністерство культури України визначило петриківський розпис об'єктом нематеріальної культурної спадщини України. Під час VIII сесії Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, в роботі якої взяли участь 600 експертів із 95 країн світу, петриківський розпис українського народного малярства внесено до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

У Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д.І. Яворницького зберігається цінна колекція творів майстрів петриківського декоративного розпису. Серед численних колекцій музейної скарбниці витвори петриківських майстрів можна презентувати як дивовижне феєричне зібрання українського народного декоративного мистецтва. Колекція налічує близько 1150 одиниць. Це розписи на папері, дереві, пап'є-маше, пресованій тирсі, порцеляні, склі, металі, пластмасі. Петриківський розпис прикрашає посуд, скриньки, пасхальні яйця, дитячі іграшки, вази, декоративні настінні тарелі, таці, сувеніри, а також предмети побуту: полиці для рушників і посуду, великі скрині, портрети, ікони [13]. Серед музейних петриківських предметів представлені вироби Т. Я. Пати (мальовки “Букет айстр”, “Три синіх квітки”, “Трони калини”, “Сині бутони та ягоди” [4]; Н. А. Білокінь (мальовка-килим “Квіти”, кальовки “Кусты калини”, “Весілля” [1]; Ф. С. Панко (шка-тулка “Павич”, ваза “Ой Хмелю, хмелю”, тарель сувенірна “Т. Г. Шевченко”) [3]; В. І. Соколенко (мальовка “Жар-птиця”, ложка “Сімейка СРСР”) [7]; Г. М. Са-

марської (мальовки “Від квіту до плоду”, “Журавлі”, таця “Золоте сяйво”) [6]; В. А. Глущенко (блюдо декоративне “Ярмарок”, таріль “Півень”) [2] та інші.

Академік Дмитро Іванович Яворницький був відкривачем для сучасників цієї чарівної краси народного декоративного розпису [1]. Завдяки Д. І. Яворницькому, “народному академіку”, як називали його сучасники, петриківський розпис відомий зараз на увесь світ [20, с. 194]. Слід зазначити, що історія формування колекції петриківського розпису, питання ролі Д. І. Яворницького в її збереженні були предметом дослідження багатьох істориків та мистецтвознавців. Зокрема, певні аспекти щодо витоків народного розпису, його фіксації, особливостей творчості петриківських майстрів знайшли своє місце в працях С. В. Абросимової [8], Н. О. Глухенької [10, с. 12], Ю. О. Смолій [17], Л. В. Тверської [19].

Центром розпису здавна вважалась Катеринославська губернія, такі її села, як Петриківка, Шульгівка, Мішурін Ріг та інші. Особливого розквіту набув народний розпис у Петриківці. Із покоління в покоління передають петриківські народні митці таємниці своєї майстерності. Спочатку розпис був настінним. Господині розмальовували в основному стіни хат та печі. Хатні розписи Дніпропетровщини мали свої особливості: дрібні орнаменти з великою кількістю деталей. Із часом деякі майстри почали розписувати не тільки свої хати, але й працювали на замовлення. Попит на хатні розписи виріс, але майстрів не вистачало, тому виник такий вид розпису як “мальовка”. Це той самий розпис, що й настінний, але зображення наносились на папір, а потім вішалися в оселі. Розміри “мальовок” та їх форма залежали від призначення. Наприклад, “мальовки”, якими прикрашали сволок (головні балки стелі), були у формі смужок, на комині вішали “мальовки” овальної форми з квіткою у середині. Іноді “мальовки” виконували роль рушників чи килимів. Рушник малювався на напівпрозорому папері із зображенням орнаменту кілкового рушника [17, с. 79-82]. Але із часом “мальовки” перестали імітувати настінний розпис і стали більш самостійними, набули нових якостей та вже не були прив'язані до настінного живопису. Кульмінацією інтер'єру хати була розписана піч з головною композицією “Дзеркала”, де зображено символічне “Дерево життя”. Петриківський розпис віддзеркалював духовну єдність людини з природою, ідею циклічності життя.

Спочатку розписи виконували саморобною яєчною темперою. Для цього соки рослин змішували з крейдою, сажею, яєчним жовтком для більшої стійкості згодом почали використовувати і олійні фарби, гуаш, анілінові барвники. Інструментами були пензлики, зроблені з маленьких пір'їнок курки. Ними малювали тонкі риси, дрібні деталі, лінії. Рогозом виконували зображення квітів. Пізніше майстри почали використовувати так звані “кошачки”. Це пензлики, зроблені з котячої шерсті, якими можна зробити найтонші лінії. “Кошачки” використовуються і нині. Об'ємні зображення ніби розгортаються на площині стіни, листа паперу чи поверхні тарілки, при цьому лінії стебел не перетинаються між собою, а багато елементів мають силуетне зображення. Фігури птахів, звірів, людей мають контурне зображення. Тварини малюють у профіль, а квіти – анфас. Не менш цікавою є символіка мотивів розпису. Так, композиція букет-вазон – це одвічний образ кві-

тучого дерева життя; лиштва (фриз) символізує безкінечність; квітка – вершина краси природи, її апогей; калина – символ дівочої вроди; мальва – козацької доблесті; дуб – вияв сили та мужності; зображення птаха – символ гармонії, світла, щастя; півник символізує пробудження, відродження; зозуля уособлює таємницю вічного плину часу. Красиві, гнучкі форми петриківського квіткового орнаменту продовжують давню традицію. Петриківські майстри не тільки відображають форми реальних квітів, але створюють їх фантастичні художні образи [14; 15; 16].

Характерною рисою, наприклад, петриківського “букета” є розташування в його центрі трьох великих квіток, зі сторін яких відходять менші за розміром квіточки і бутони, що завершуються вигнутими вусиками і стеблинками. Сучасний петриківський орнамент ґрунтується на уважному вивченні реальних форм флори і створенні на основі цього незвичайних квітів, які не існують в реальному світі (наприклад, “лучка” чи “кучерявки”). Мотиви садових, лугових квітів, ягід калини, полуниці і винограду також знайшли своє застосування. Традиційним є й декоративні панно “вазон”, “букет”, окрема “гілочка” і “фриз”.

Вивчаючи твори петриківських майстрів, ми знаходимо в їх розписах багато спільного щодо орнаментальних мотивів композиційної побудови малюнка, техніки виконання, але в той же час кожен з них має свою манеру, свій почерк, своє творче обличчя.

Прославлені майстри декоративного розпису працювали, як відомо, використовуючи власні техніки та застосовуючи свої інструменти, які часто самі й робили. Саме **Тетяні Якимівні Пати**, українській народній художниці, яка народилася в бідній селянській родині, судилося прокласти нові стежки розвитку петриківського декоративного розпису. В радянські часи Т. Я. Пата стала майстром декоративного розпису, декоративної графіки, заслуженим майстром народної творчості України. Творчу роботу почала із хатніх розписів та розписів скринь. Її роботи – декоративні панно: “Калина”, “Килимок”, “Рушник”, “Букет”, “Птах на калині” – мистецькі витвори майстрині [16]. Малюнки із невеликими за розміром букетами ягід і квітів суниці, з підписом Тетяни Пати зберігаються у фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького. У 1936 році була відкрита школа декоративного малювання, де Т. Я. Пата разом із майстрами та їх учнями відродили декоративний настінний розпис, знайшли нові можливості його використання в різних видах ужиткової графіки, тканинах, ілюстрації та промислових виробках.

Багато оригінальних композицій створено талановитим самобутнім майстром **Н. А. Білокінь** [18]. Надія Аврамівна Білокінь у чистоті зберегла давні традиції майстрів петриківського декоративного розпису і донесла їх до наших днів. Надзвичайно самобутня, щира творчість цього майстра є продовженням і розвитком чудових традицій українського декоративного мистецтва. Уважно спостерігаючи навколишню природу і жадібно вбираючи її, Н. А. Білокінь відтворює рослинний світ на свій лад. Вона не переносить квіти на папір натуралістично, а створює нові форми, підкреслює характерні риси певної речі, часом перебільшуючи їх, розв’язує композицію завжди узагальнено, зі значною долею умовності. Улюбленими

мотивами Н. А. Білокінь є букет квітів у горщику і без нього, окрема квітка, яка доповнюється бутонами, гілочками та листочками [1].

Панко Федір Савович, створюючи петриківські розписи, став членом Національної спілки художників України, отримав звання заслуженого майстра народної творчості Української РСР [11; 15]. Після закінчення неповної середньої школи навчався в Петриківській школі декоративного малювання, де під керівництвом заслуженого майстра народної творчості УРСР Т. Я. Пати вивчив мотиви і композиційні принципи петриківської орнаментики. Він малював на папері яєчною темперою декоративні панно. Митець не обмежувався традиційними мотивами орнаменту, але і вводив нові мотиви рослин: кульбаби, соняшники, кукурудзу [3].

Соколенко Василь Іванович, заслужений майстер народної творчості України. Від самого початку визначався особливою самобутністю, оригінальністю авторського стилю, життєстверджуючою енергією, вишуканістю композицій. У 1960-ті роки створює велику серію барвистих панно-плакатів на теми миру та українських народних пісень. Василь Соколенко є одним із найбільших новаторів у мистецтві розпису – саме йому належить ідея відродження розпису виробів з дерева. Петриківський розпис, виконаний на дереві, став довговічним і якіснішим [7].

Самарська Ганна Миколаївна, народний художник України, учениця народного художника України Катерини Білокур. Особливість творчості – витончені птахи, довершені композиції та кольорові рішення [6].

Глуценко Володимир Андрійович, заслужений майстер народної творчості, член Національної спілки художників України. Нагороджений орденом “Знак пошани”, орденом “Червоного прапора”. Малює на папері, розписує вироби з дерева, металу, виконує розписи інтер’єрів. Часто майстер створює картини під впливом українських народних пісень “Стояв старий з молодою, як із ягідкою”, “Ой, там Роман воли пасе”, “Як би мені не тиночки” і як продовження цієї теми – картина “Занедужав я в дорозі” [2].

Високою майстерністю, новаторством і глибокою любов’ю до традицій петриківського розпису просякнуті роботи **Пікуша Андрія Андрійовича**, онука Тетяни Якимівни Пати, народного художника України, лауреата премії імені Катерини Білокур, заслуженого майстра народної творчості України, члена Національної спілки художників України [5; 19]. Творчості майстра властиве глибоке розуміння народних художніх традицій, що органічно поєднане з широким новаторством; спрямованість на вирішення актуальних проблем розвитку петриківського розпису. У сучасних умовах А. А. Пікуш продовжує активну творчу працю, здійснюючи перехід на нові, перспективні для петриківського розпису матеріали (художнє скло, кераміка, текстиль), бере активну участь у виставках, створив ряд оригінальних розписів архітектурних об’єктів. Твори майстра входять до колекцій музеїв України та світу. Більш як 40 робіт зберігаються у фондах ДНІМу [13]. Серед них: мальовки “Червоний букет”, “Червоні квіти”, “Квітка”; панно “Виноград”, “Осінь”, “Птахи на калині”; посуд дерев’яний, виготовлений особисто А. А. Пікушем (баклаги, таріль, поставець, діжечка)

та багато іншого. Мистецтвознавці відзначають, що малюнок А. Пікуша вирізняє вишуканість, витонченість, делікатність [19].

Вакуленко Тамара Олексіївна, заслужений майстер народної творчості України. Працює на папері, полотні, тканині, дереві, металі, розписує інтер'єри. Розмір творів різноманітний: від мініатюрної сувенірної продукції до розпису інтер'єрів та фасадів площею до десятків квадратних метрів. Улюблений сюжет – птахи, “дерево життя”. Велику увагу приділяє колористиці, використовує складні сполучення кольорів.

Вакуленко Олександр Сергійович, заслужений майстер народної творчості України. Працює у техніці петриківського розпису та створює витинанки. Переважно це твори на полотні, дереві, папері та стіні. Улюблені сюжети: багатофігурні композиції на історичну тематику.

Гарькава Тетяна Анатоліївна, заслужений майстер народної творчості України. Її твори – прямий відгук на рідкісну за багатством і щедрістю природу, тому привертають увагу багатою обробкою квіткової в'язі, соковитим яскравим колоритом, в якому переважають червоні, малинові, зелені, помаранчеві фарби. Багата їх тональна партитура від холодних фіолетово-бузкових до гарячих вохристо-помаранчевих ніби випромінює радість, створює відчуття свята.

Міленко Валентина Іванівна, заслужений майстер народної творчості України. Малює на папері, розписує крашанки, скрині та авторські паперові рушники. Роботи художниці вирізняє уміння органічно поєднувати своє уявлення про оточуючий світ, творчий темперамент – з віковою традицією петриківського декоративного розпису. Самобутність авторської манери художниці читається у кольорах та ретельно продуманих візерунках, які ніколи не сплутаєш із творами інших майстрів. Улюбленими елементами є зображення квітів та птахів. Використовує різноманітні кольори. Найулюбленишими є відтінки вогню – жовтий, помаранчевий, червоний.

Петриківський розпис відзначається особливою самобутністю та водночас органічно продовжує народні традиції регіону Придніпров'я, що являв собою феноменально багатий пласт національної культури України. Незважаючи на різні підходи в зображенні природи, майстрів петриківського декоративного розпису завжди об'єднувала велика любов до свого краю, їхні твори – безпосередній відгук на неповторну за багатством, красою та щедрістю природи. Сьогодні це мистецтво являє собою унікальний релікт безперервної національної традиції, що передає сучасному світові самобутню культуру Придніпров'я, його могутній демократичний дух, своєрідність поетичного світосприйняття та глибину епічного образотворчого народного мислення.

Джерела та література:

1. Фонди Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького (далі – Фонди ДНІМ). Група художніх виробів. Білокінь Надія Аврамівна. Х-17051778, 17809.
2. Фонди ДНІМ. Група художніх виробів. Глушенко Володимир Андрійович. Х-2245, 2295.

3. Фонди ДНІМ. Група художніх виробів. Панко Федір Савич. Х-1082, 1697.
4. Фонди ДНІМ. Група художніх виробів. Пата Тетяна Якимівна. Х-2512, 2523, 2529.
5. Фонди ДНІМ. Група художніх виробів. Пікуш Андрій Андрійович. Х-1811, 1812, 1815, 1820, 1822, 1824, 1876, 1885. С-221, 222, 223, 224, 225.
6. Фонди ДНІМ. Група художніх виробів. Самарська Ганна Миколаївна. Х-1440, 2134, 2832.
7. Фонди ДНІМ. Група художніх виробів. Соколенко Василь Іванович. Х-2408, ЕТ- 465/7.
8. Абросимова С. В. Хранитель і дослідник народної творчості [Д. Яворницький]. *Народне мистецтво*. 1999. С. 3—4.
9. Глухенька Н. Легенда про петриківську вишню. *Зоря*. 6 червня 1971.
10. Глухенька Н. О. Петриківські декоративні розписи. Київ, 1965. 41 с.
11. Глухенька Н. О. Федір Панко. Декоративний живопис. Станкові твори. Підлакові розписи. Київ : Мистецтво, 1978. 77 с.
12. Глухенька Н. О. У дзвінких кольорах Петриківки. *Культура і життя*. 20 червня 1976.
13. Зубкова Г. Є. Інформація про колекцію петриківського розпису Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького. *Науково-діловий архів ДНІМ. Поточні справи 2012 р.* Дніпропетровськ, 2012. 2 с.
14. Мезатюк З. З роси та сонця. *Радянська Україна*. 6 грудня 1980.
15. Панко Федір. Декоративний живопис. Упорядник: Глухенька Н. Київ : Мистецтво, 1978.
16. Пата Т. Альбом. Київ : Мистецтво, 1973. 95 с.
17. Смолій Ю. О. Осередки селянського хатнього малювання Катеринославщини першої третини ХХ століття: до історії дослідження. *Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво*. К.: Вид-во ІМФЕ, 2003. С. 79—82.
18. Статива О. Ф. Майстер декоративного розпису Надія Білокінь. Київ : Мистецтво, 1966. 43 с.
19. Тверська Л. В. Історія петриківського розпису. Вступна стаття. *Петриківка: Альбом*. Д., 2001. С. 17—35.
20. Шубравська М. М. Яворницький Д. І. Життя, фольклорно-етнографічна діяльність. Київ : Наукова думка, 1972. 256 с.

REGIONAL FEATURES OF TRADITIONAL CULTURE: THE FADING LIGHT OF THE PETRIKIVKA PAINTING

Nadiya Sheimina (Dnipro)

Summary

In the article, on the example of the review of development of the Petrykivka decorative painting, the features of the artistic skill of Ukrainian decorative and ornamental painting, as one of the unique manifestations of the Ukrainian art culture in modern conditions, are elucidated.

Petrykivka painting is Ukrainian decorative and ornamental folk painting, a unique phenomenon of folk art that was formed in the Dnipropetrovsk region in the village of Petrykivka. The craftsman's mind retains the memory of his people and keeps the information about the past of his native land. The master of painting as the representative of nation, plays the role of the heir and bearer of his ancestors', ethnic and cultural values.

It was academician Dmitro Yavornitsky who revealed this bewitching beauty of the folk decorating painting to his contemporaries. It should be noted that history of the formation of the Petrykivka painting collection has been subject of the research by many

historians and art critics. In particular, certain aspects concerning the sources of the folk painting, its fixation and the peculiarities of the Petrykivka craftsmen's art are reflected in the works by Abrosimova S.V., Gluhenko N.O., Smoliy Y.O., and Tverska L.V.

The modern Petrykivka ornamental pattern is based on a careful study of the real forms of flora and creation on their basis the unusual flowers that do not exist in the real world. Motifs of garden and meadow flowers berries of guelder rose, strawberries and grapes are widely used. The Dnipropetrovsk National Historical Museum named after D. Yavornytsky possesses a valuable collection of works by masters of the Petrykivka decorative painting. The collection numbers about 1150 items.

They are paintings on paper and wood, papier-mâché and pressed sawdust, porcelain and glass, metal and plastic. Dishes and small chests, easter eggs and children's toys, vases and decorative wall plates, trays and souvenirs are decorated with Petrykivka painting. The interior items such as shelves for towels and utensils, large chests, portraits and icons are also adorned with Petrykivka pattern. The museum collection contains *mal'ovkas* by Pata T.Y., Belokin N.O., Panko F.S., Sokolenko V.I., Samarska G.M., and Glushchenko V.A.

Their works have been a direct response to their land's nature, lavish in its riches and variety. Today, this art is a unique relic, with the continuity of the national tradition.

Key words: *Petrykivka painting, folk painting, folk art, national memory, cultural heritage, collection, treasury.*

Андрій ЗЮБРОВСЬКИЙ
(Львів)

**НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ ВИПІКАННЯ ХЛІБА УКРАЇНЦІВ
ГОРОХІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.
ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП: ТРАДИЦІЙНІ УЯВЛЕННЯ ПРО БОРОШНО,
ЙОГО ВИДИ ТА ОСНОВНІ БОРОШОМЕЛЬНІ ЗАСОБИ
(на основі польових матеріалів)**

УДК 398.2 (477.82)

У статті, на основі авторського польового матеріалу, досліджено злакове борошно як основний інгредієнт повсякденного хліба населення Горохівського району Волинської області як частини етнографічної Волині. Автор приділяє увагу основним сортам та видам борошна, способам його переробки. У дослідженні також розглянуто основні борошномельні засоби та чинники, що впливали на їх поширення, еволюцію чи трансформацію протягом ХХ ст. Також висвітлено асортимент основних ємностей для зберігання борошна, досліджено базові стереотипи населення щодо переваг та недоліків ужитку їх основних типів. Автор зупиняється на певних особливостях світоглядних та технологічних приписів щодо поводження із борошном.

Ключові слова: *борошно, жито, пшениця, млин, жорна, мішок, скриня, сито, русалка, сіяти.*

Стаття базується на авторських польових матеріалах, зафіксованих під час комплексної історико-етнографічної експедиції, що тривала 7–19 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області. У ході цього куцого дослідження було обстежено наступні населені пункти: села Богунівка, Горішнє, Гумнище, Зелене, Іванівка, Колмів, Кутрів, Липа, Мерва, Перемиль, Смолява, Старики, Стійло та місто Берестечко. Дана територія, згідно етнографічного районування, входить до теренів етнографічної Волині [9, с. 44]. Термін “Горохівщина” не є специфічним історичним чи етнологічним терміном, а вживається нами як синонім фрази “територія Горохівського району Волинської області”.

Зазначу одразу, що дана територія залишається малодослідженою не лише з точки зору народного харчування чи хлібопечення, а й багатьох інших аспектів народного побуту. Тому дана робота послугує для заповнення певних лакун у народознавчому вивченні краю, що дозволить, поміж іншого, більш деталізовано уточнити межі етнографічного району Волині, а також, в подальшому, викристалізувати маркери ідентичності та своєрідності культури волинян. Зокрема, безпосередня увага буде зосереджена на дослідженні основного інгредієнта повсякденного та обрядового печива населення району – злакового борошна.

На Горохівщині практично до кінця 60-70-х років ХХ ст. домінувало випікання хліба із житнього борошна, так само, як і на решті території етнографічної Волині та переважної більшості українських етнічних земель [7, с. 57]: “*Пекли в основному з житньої. І тепер дехто має житню. Пекли з житньої. Разовий. Як я ше пам'ятаю*” (Смолява) [1, с. 46]; “*Житню, як має житню, а тепер жита нема.*

Колись житню пекли” (Гумнище) [1, с. 2]; “З житньої. Жито було. Жито сіяли” (Горішне) [1, с. 308].

Одним із визначальних чинників переважання випіку із житнього борошна над іншими була, передовсім, більша врожайність даної культури, порівняно із іншими хлібними злаковими, головню – пшеницею: “Тільки менше було пшеничної. А жита сіяли, жито родило. Тепер, то я навіть і не знаю, коли я бачила жито, щоб росло на полі. А колись жито сіяли, на хліб умисне” (Гумнище) [1, с. 33].

Більше того, внаслідок тривалого споживання житнього хліба на досліджуваних теренах історично сформувались певні кулінарні стереотипи. Так, згідно традиційно усталених смаків населення Горохівщини, печиво із житнього борошна вважалось смачнішим та навіть кориснішим, аніж, наприклад, пшеничне: “Житня мука була, чорна. Я знаю, що я в матери брала білий хліб, а до сусідки носила, бо мені той чорний луччий був” (Смолява) [1, с. 43]; “До страви, до всього їсти житній хліб смачніше” (Старики) [1, с. 130]; “Житній хліб, то такий він луччий. Я навіть сама як пекла, то брала обойну муку і по мищині сипала – такий вкусніший хліб, як пшеничний. Пшеничний, ну, такий... Ну, то хліб. Бо то не можна казати нічого, бо то є хліб, але житній смачніший” (Колмів) [1, с. 258]; “Ну, з житньої. Мололи жито і пекли. Такий був смачний той хліб, такі шишки великі збоку виростали. Водломлять ту шишку, часником нашрують – їдять. Такий добрий той хліб був! А тепер все пшеничне, тепер вони не наростають. А тепер в духовці печеш, то нема теї шишки” (Зелене) [1, с. 287]; “Корисніший житній. Найкорисніший житній хліб, найбільше білків у житньому хлібі. І ситність, і вкусніший той житній хліб. От як роділля має маленьку дитину, то молока кружечку і кусок хліба житнього і молоко прибуває, і є чим кормити дитину” (Старики) [1, с. 116]; “Канєшно, що житній. Сіяли на сито і пекли хліб. То казали, що він дуже вкусніший і пользительний” (Стійло) [1, с. 168]; “Ну, кажуть, житній [хліб] полєзніший на здоров’я навіть” (Перемиль) [1, с. 318]; “Ну, колись з теї другої пекли. Через те й люди були здорові. Та, хліб здоровіший: прочищає все – і люди були здоровіші. Колись білого хліба хто їв? Ніхто навіть не бачив білого хліба, тільки чорний хліб. Такий з їсиш – і люди були здорові. А тепер на хімії, на тому всьому, то люди не потрібні всі” (Смолява) [1, с. 65].

Пшеницю, за повідомленнями респондентів, у міжвоєнний період сіяли у обмежених обсягах, переважно на продаж для євреїв: “Пшениці сіяли, але то поїдали жиди. Бо купляли поле, жиди позичали людям гроші, люди виплачували. То було двісті двацять рублів гектар поля. Люди не мали поля, купляли в панів, бо то що були, то поміщики були, пани, а люди що мали. Та й не було де його і сіяти, і змолоти. Де хто мав, то мусів то збожа змолоти і завести жидам в Гусині. То його й не було” (Богунівка) [1, с. 14].

Вже після Другої світової війни розпочинається процес витіснення жита із агрокультур району. Особливо негативну роль у цьому відіграли колгоспи: “А от чогось таке було, що житній хліб, а вже з пшениці, то тільки петлювали, вже пироги, мазурочки, варенички. А всьо житній був. А то вже як почалася Советська власть, вже стали пекти магазини, хліб привозити” (Богунівка) [1, с. 26]; “Але

тоді жито було не таке, як тепер. Тепер кормове жито, а тоді було тільки одне – те хлібне (таке дрібніше, щупкіше). А вже колгоспів стало розводити (бо то вже більша урожайність) таке вже кормове. З нього хліб такий навіть не удавався, не такий виростав. А раньше: всадив у ніч – такі шишки з того хліба, по хлібі. А вже з кормового не таке: рідло тісто” (Перемиль) [1, с. 318]. Втім, така ж ситуація була характерна для переважної більшості решти етнічних українських земель [7, с. 56-57]. В кінцевому результаті зміщення акцентів у агрокультурі призвело до певного дефіциту якісного житнього борошна вже й у сучасній Україні.

Борошно селяни мололи зазвичай у водяних млинах: “А так, то в млини возили. До млина везуть, і так мололи. То на камені. А вже которі багатіші люди такі, то то вже потом, то кажуть, вже “на пересів” робили, що вже чуть-чуть біліший хліб був. Нє, водяні були. У нас був млин, але німці як ішли, соединилися з поляками німці і спалили. Село Голятин, туди далі, от у нас – млини такі були водяні” (Липа) [1, с. 71]; “Був млин, настоящий водяний млин” (Старики) [1, с. 132]; “Ну, то були млини: у Берестечку млин був. Водяні. Якись водяні, колишні водяні, коло самого берега, коло річки той млин” (Стійло) [1, с. 139]; “А млинів не було таких, як тепер. Були млини на воду. У нас було на воду, гонило водою млин. В Галичанах, в Голятині був млин, в Берестечку був млин. В Стремільче був, ше й до нинька є” (Кутрів) [1, с. 171]; “То такий був, знаєте, млин. Отак в нас туди був на Радомисль. На камені. То так над водою стояв, і так водою каменя ті крутили” (Колмів) [1, с. 234].

Млин, як споруда, що перебувала у постійному контакті із хтонічним світом, у народній свідомості наділявся неоднозначними якостями. Так, на Горохівщині, як і практично скрізь по Україні, були поширені уявлення про те, що у того, хто взяв хоча б зав’язку із млина, буде вдома велика кількість мишей та щурів, які мають перейти туди із цієї споруди: “Тільки колись казали, як шось украдеши в млині, то перейдуть миші чи щурі до тебе” (Смолява) [1, с. 65]; “З млина люди боялися брати. Ну, ото красти з млина. То казали, що можуть, як украде з млина чоловік деши вже, то можуть миші додому перейти. Щурі казали колись. Криси, вото тепер кажуть” (Липа) [1, с. 71]; “А! Шоб з тамвідси нічого... От, примерно, я завіз, шоб тамички даже от зав’язуєш мішка, шоб того шнурка не брати, бо будуть їсти щурі, миші будуть додому лізти” (Кутрів) [1, с. 183]; “Ну, то казали, що не брати зо млина нічого (та як ви кажете, хоть і зав’язки) не брати, бо будуть щурі вдома водитися. Чогось така приказка була” (Перемиль) [1, с. 312].

Дане повір’я, очевидно, активно поширювалось самими мельниками, щоб зменшити вірогідність крадіжок. Втім, це мало зупиняло охочих, про що стверджують самі ж респонденти: “Щурі підуть. То зав’язки не мона брати навіть зо млина. Зав’язувати мішка. Але, крали, хлопці, крали. В млині муку крали, бо їдна навіть дістала (старша за мене жінка) по любові дістала, побили її, бо в млині муку крали. Не муку, а крупу. Там сипеться трубки такі ідуть” (Кутрів) [1, с. 179].

Згодом з’явилися електричні млини, які зазвичай функціонували у приміщеннях колишніх водяних млинів: “Тепер всьо електричні, водяних нема тепер. А то були водяні. Вітряків не було. Водяні, водою. Заставляли воду, такі були заставки. Заставляли воду, і та вода там проходила і гнала, і то мололи. Електрикою ніхто

не молов” (Богунівка) [1, с. 14]. Про побутування вітряків респонденти зазвичай вже не згадують або ж констатують їх давність та архаїчність: “Водяні, певне. То, може, де й були, а в нас тут вітряків не було. І тепер ще є ті млини. Був у Голятині, там село було, то був млин” (Смолява) [1, с. 60]; “Водяні. Не. [Вітряків] Я не пам’ятаю. Був у Берестечку один. Колись, казали, і в нас був, але я вже не пам’ятаю. А що пам’ятаю: то в Берестечку, в Голятині – були млини” (Смолява) [1, с. 64]; “Не, у нас вітрака не було. В нас було на воду три млини” (Старики) [1, с. 110]; “Не, вітрака в нас не було ні у кого” (Колмів) [1, с. 257]; “Водяний був у Стремільче. В нас не було таких вітряків. То колись в Берестечку був млин” (Мерва) [1, с. 278].

Найпримітивнішим засобом для переробки зерна були ручні ротаційні жорна. Одразу зазначу, що на кінець міжвоєнного періоду цей пристрій почав виходити із масового вжитку. Жорна селяни досліджуваного регіону знову почали активно використовувати під час Другої світової війни, коли окупаційною владою було зачинено чи зруйновано більшість діючих водяних млинів: “Жорна були постійно у хазяїна. А що ж? Молола я на жорнах. А до війни не, жорнів не було. Але до млина возили всі. Возили, носили на плечах. Мені мама й то у війну дала ношу жита – я носила до млина. Спалили. Але не всі. В нас в таких різних сторонах спалили два, а третій остався. Третій був дуже довго. Казали “прачкаря” (Старики) [1, с. 110]; “Як не було млинів, як попалили у фронт, то жорна, на жорнах. Два каміні, і кій застромлений. Та й сипеш в дзюрку, воно сиплеться между каменями і ото надереш. Надереш, хліба з того печеш. До війни не було жорнів, в млині мололи. Ото в Липі зара було, тепер навіть місця нема, там, де воно було. Попалили та й вже не ремонтували” (Гумнище) [1, с. 3]; “Були й жорна. Раніше я їх не помню, а у війну то вже було їх і досить. Тож не у всіх жорна були: в кого були, в кого не були. А до млина то везе дядько, вже безпечно вже ж – мусе прийняти в млин. А жорна, то є такий дядько, що й не хоче змолоти комусь другому” (Гумнище) [1, с. 33]; “То жорна були вже потім, як війна. Після війни не було млинів, попалили. То крутили на жорнах. А так, то в млини возили. До млина везуть, і так мололи. То на камені. Водяні були. У нас був млин, але німці як ішли, соединилися з поляками німці і спалили. Село Голятин, туди далі, от у нас – млини такі були водяні. Вже як війна була, після війни млини тії попалили – не було де молоти. То що ж люди будуть? Я вам розкажу, як після війни жили. На тих жорнах руками крутили; візьме картофель стре на тертку, запаре мукою – як то крохмаль. А трохи муки теї: і так калатали, і так пекли. І так люди переживали після війни. До війни – не! Жорнів не було до війни, тільки вже як війна була, як млини попалили: ну, то як люди мали жити? Дохитрювалися, робили жорна такі” (Липа) [1, с. 71]; “То вже потім, після фронту, то такі були ще старші баби ходили колосся збирали по полі (вже там як заберуть збіжжя, позвозять). Бере суше його, прачем його б’є, щоб його вимолотити. Та й занесе на такі тії жорна, на два камені. Руками круте – змеле. Так і пече хліб. Після війни. Голод. До війни не було жорен. То такий був, знаєте, млин. Отак в нас туди був на Радомисль. На камені. То так над водою стояв, і так водою каменя ті крутили” (Колмів) [1, с. 234].

Жорна у довоєнний період вважались селянами певним архаїзмом, більшість господарів до сорокових років позбулись цього громіздкого приладдя. Тому після знищення мережі млинів виник певний дефіцит даних засобів: “Жорна були ще після війни, бо я знаю, що я на жорнах ще молола. Я війну мало пам’ятаю, бо мені було, я знаю скільки, зо штири роки, як війна була. Але пам’ятаю, що вже після війни, то ходила на жорнах молола. Такі жорна були, рукою крутити. Ходили до когось. Там на село були, може, єдні чи двоє тих жорнів. То я ходила в село. Ми там жили на хуторі, на тамтому хуторі, а я ходила молоти в село на тих жорнах” (Стійло) [1, с. 148]; “Ми не мали їх, тих жорен. То зрідка дуже: у селі, як єдні мали, двоє, то більш не було” (Кутрів) [1, с. 182]; “Ну, я не знаю, чи до війни були, але в війну були. Бо як німці тут були, то люди робили, мусіли шось же ж якось жити, то тут на тих жорнах мололи. Навіть ми ходили до сусідів. Далеко, але ходили молоти на ті жорна” (Смолява) [1, с. 61]; “Тому що і то ще треба було на жорна іти кудись до сусіди попросити. А там не було збіжжя – треба було ще дати збіжжя з відро, зо дві” (Мерва) [1, с. 277]; “То вже у війну. До війни – не! То у війну жорна мололи: не було де змолоти, не було кому” (Зелене) [1, с. 283].

Дефіцитними жорна робив і той чинник, що їх зазвичай виготовляли із достатньо легкого, проте недовговічного та недостатньо міцного піщаника. Подекуди ж на території дослідження його не було, тому селянам доводилось їздити у інші місцини у пошуках потрібного каменю: “То ще їздили мої десь на Львівщину, і такий камінь круглий. Може, то умисне так роблено, чи, може, там де вибивали” (Перемиль) [1, с. 311].

А, наприклад, у сусідньому Радивилівському районі Рівненської області через дефіцит каменю для жорен використовували надгробки з єврейських кладовищ: “Жорна, в основному, поширилися під час окупації. Справа в тому, що німці приказали закрити млини всі. Забомбували млини, і люди не мали де змолоти. Там було шось виділено, що скільком мона змолоти. А того бракувало, то люди стали видумувати: робити жорна. На жорна брали жидіські мацейли. На цвинтарі жидівському були? Такі каменяки, як тепер. Тільки, що тепер базальтові роблять, а то із піщаника. І висікали із нього круга одного. Два круги мусіло бути. І один був наглухо закріплений на підстаменті (отак, якби на табуретці), а другий (той, що зверху) крутився, розтирав зерно” (село Пляшева Радивилівського району Рівненської області) [1, с. 220].

Водночас, з огляду на екстремальні умови, селяни вдались до модернізації жорен, зокрема, замінюючи дефіцитні та, зрештою, достатньо важкі у роботі камені на дерев’яні круги, набиті металом – шматками розбитих чавунних каструль, тертками чи їх елементами, чи й навіть гільзами від снарядів. Щоправда, не завжди отриманий пристрій асоціювався із терміном “жорна”. Частіше його визначали як “тертку”: “Знаєте так-о деруни труть. То колись мій батько, ще як я була мала, то ще було, певно то у війну, ну, взяв такого стовпа, поліна, набив ту тертку, ще шось там насадив (я вже не поміаю того, бо я ще мала була, то було у війну), і

туди всипав трошки збіжжя, і мололи. Довго було крутити вручну. І пекли хліб з такого, як воно біда колись, як було в війну ще те все. То камені само собою. А то просто як ото деруни тнуть кусок такої бляхи, так-о вибивали і набивали якось на якийсь стовбур. І тато по жмінци насипали і крутили” (Смолява) [1, с. 46]; “А було, бо знаю, що в нас (ми колись сиділи під лісом, потім вигнали нас, за советської), но за німців попалили всі млини. Нас не давали щоб де змолоти, виходе – не було де. То зробив мій от брат жорна, такі що так як ото терти картоплю, ото тертка така. То єдна була така кругла, а друга кругом неї ходила. Сипали збіжжя, і вото мололи. Воно молосося на ту муку – і то з нього пекли хліб. Колись і так – аби вижити” (Смолява) [1, с. 65]; “А во врем’я війни, то робили такі (є такі снаряди, гільза та) з тих снарядів... І в тому снаряді робили такі пази. Топіро на той снаряд робили такою терткою. Тертка називалась, що картошку тнуть. І тота тертка обернена до того снаряда, до тих клинців. А на ту тертку приправляли кусок дерева: і так гарно обробляли. І робили ручку. І вот в те отверствіє сипали по трошки (по пів склянки, по склянци) зерна – й мололи” (Старики) [1, с. 132].

“Тертки”, порівняно із жорнами, володіли двома суттєвими перевагами. По-перше, внаслідок того, що метал підганяли щільніше, це давало змогу виготовляти борошно більш дрібного помелу. А по-друге, внаслідок того, що метал значно твердіший за піщаник, у такому борошні було значно менше примішок – камінців та піску: “Іше були тертки. Камінь само собою, а дві тертки, єдна в другу вставлена, і тоже так поверталися і терли. То з тих терток не тріщав так хліб, як з каменю. Сами, сами люди робили. Кусок дерева і оббите бляхою. А друга бляха так, щоб воно терлося їдне в друге” (Старики) [1, с. 110]. У роки лихоліть на тертках намагались передовсім виготовляти борошно для обрядових хлібів, святкового чи дрібного хлібного печива чи варених тістових виробів: “І по жмінци сипеш (багато не мона, бо тяжко). І такі ше були, казали, тертки. З бляхи тертка зроблена. То вже на тертці мелеться пшениця (не жито, а пшениця), щоб то на свято спекти біліших пирога-паску” (Зелене) [1, с. 287].

Як вже зазначалось, на жорнах, внаслідок їх конструктивних особливостей, виготовлялось лише борошно із низькими органолептичними властивостями. Респонденти часто порівнюють його із сучасною грисом чи “осипкою” – відходами помолу, що складались із залишків плевел, зародків зерна чи алейронового шару: “Було таких во два камені, їден на другому лежав. І прироблена туди дирка, і збоку була корба. Крутили, ті камені поверталися їден по другому. І сипали по чуть-чуть, і сипалася мука. Думаєш, добра була мука? Така, що хліб спечеш, то тріщало під зубами” (Старики) [1, с. 110]; “Бо на жорнах змелене, воно було тільки так, як осипка, воно було тоді на жорнах змелете” (Стійло) [1, с. 148]; “Оті жорна. Так не можна їх потягнути! Ну, ми з братом (він був двайцять восьмого, я – тридцятього), то ми цілий день такую (ну, ніби тазіка – колись коробки такі плетені були) коробчину мололи. Але як мама його спекла, то він такий був, як гречана каша: порепаний такий. Бо воно ж не змолосося добре, воно як осипка було. Як намочить тепер осипку і спечить хліба – то то саме буде” (Колмів) [1, с. 256];

“Навіть паску пекли з такого: сіяли на бінт, бо не було. А тепер кажуть: “Шо то є разовий?” А той разовий то був такий хліб, шо от тепер бачите є житній хліб чорний – но то він не разовий, але чуть не разовий. Ото такий буде хліб разовий: такий буде він собі чорний, кисленький” (Смолява) [1, с. 46].

Втім, у голодні лихоліття навіть хліб із такого борошна вважався за вкрай прийнятну їжу (що навіть закарбувалось у фольклорних текстах): “Жито сіяли. Я пам’ятаю ше, шо на жорнах мололи. І ми діти-підростки іше за німців, пам’ятаю, крутили на жорнах. Та й таку пісню зложили:

“Крутять жорна право-вліво,
Шоби їсти не хотіло”.

Ну, сами собі таке уже. Війна була: млини закривали, попалили. Ну, то все воно вод німця було. Ну, а люди мусіли якийсь вихід шукати, як мали (і не всі мали) після війни зерно. Бо багато вдовів пооставалося, сиротів пооставалося – не було кому сіяти, ворати. Та й бідно жили. І вже як тато йдуть на війну, і кажуть (вже знали, шо то підуть), і до мами каже: “Давай-но, Маньку, вночі треба яму викопати, десь те зерно закопати. Хто ж його знає: чи я прийду з війни, чи не прийду?” І взяли яму єдної ночі викопали, і соломою простою так-о обставили. І зерно перевіяне засипали туди. Засипали, і то треба замаскірувати, щоб ніхто не знав, не бачив. Ну, і так уже зробили. На другу ніч – уже другу яму, бо хто його знає – як? Тоже обставляють соломою, і вже з половою засипають, бо кажуть “а хто ж його знає?!” “Ну, і дивися, – так кажуть до мами, – Хто ж його знає, чи я прийду з війни, чи не: щоб був хліб в сім’ї”. І от вони повернулися, а не дивилися до того зерна. Повернулися, одкопали тоже вночі: те добре, і те добре. А люди голодують: сироти, вдови пооставалися. І вже чутка так-о пішла, бо ми на хліб не голодуєм. Ходять пішки і до Луцка по хліб. Вже стали йти позжичати до нас. Ну, і позжичали. Ми не голодували. І погнали, де було четверо дітей (батько з війни не прийшов) – ми погнали пасти. То й хочуть діти їсти, а ше жито зелене. Пішла мати нажала, так-о на поміт. І розстелила: те жито висохло трохи. Ну, і вже таке, шо мона на жорнах. На жорнах прокрутили, промололи. Та мука зелена. І напекла мати прісняків її. І вона взяла на пасовисько. А ми менші, то так хочем того зеленого прісняка, а її надокучило” (Перемиль) [1, с. 311].

Найбідніші селяни навіть не просівали отримане борошно: “І такий камінь круглий. Може, то умисне так роблено, чи, може, там де вибивали. І другий камінь клався на нього. І тут, в тому верхньому, така дзюрка, щоб засипати туди. А зверху такий кіш стояв невеличкий, і туди вправлений. Ну, і тут таку палку брали до чогось прикріплювали – і так крутили. А в тому спідньому тоже так зроблено. І та вже мука сипалася на низ. Хто мав більше зерна, то пересівав на сито, щоб хліб трошки м’якший був. А хто не мав, то таке їли грубе” (Перемиль) [1, с. 312].

Водночас окупаційна влада теж виявляла домашні жорна, вилучала їх та забороняла самовільне виготовлення борошна. Це було відображене у приказках, досить поширених по усій території етнографічної Волині: “...й мололи. І співали:

*Іде німець над водою,
Несе жорна під пахою.*

Отака пісня була, люди таку співали” (Старики) [1, с. 132].

Для порівняння наведу аналогію з території Галицької Волині: “Жорна, то то були за німців. Німці не дозволяли молоти. То то були за німців жорна. То тримали жорна, от ше й треба було сховати їх. Бо ше й не мона, бо ше й була така пісня:

*Як приїде лядвїрт грубий,
То виб’є за жорна зуби.*

Ховали, бо ше як придут німці, зовидять жорна, то ше били, катували” (с. Березівка Радехівського р-ну Львівської обл.) [2, с. 117].

Дещо менш поширеними були жорна з кінною тягою. По суті, це були збільшені ручні ротаційні жорна, привід яких забезпечував кінний запряг – “кірат”: “Камінь положений, набитий такими залізчачками. А другого каменя береш рукою. А вже потім зробили хлопці на коня. Кінь тягне – кірат – причіплюють паса, і вже жорна ми стали молоти. А німець заборонив, то ми їздили за розршенням, щоб розрішив у млині змолоти. Де там, хлопці, от як, допустім, жениться, то треба ж муки на весілля. Була пшениця, то їздили туди на Ровеницину” (Кутрів) [1, с. 172]; “Кіньми мололи. Отак кірат такий, з дві пари коней, йди парою. То було за Польщі. То люди бідували, не мали хліба” (Богунівка) [1, с. 14]; “Були жорна такі, що один такий камінь і другий. Кіш пускався. І кірат був, коні ходили і мололи, бо ж не було. То кірат єден такий, що з трибами, і друге, і воно єдно по другому качалося і дишель, і коні запражені – і вото ходе кругом, його круте, а тут штанга є, і тут такий кулак, як коло жорнів, якое підставляли. І він круте, і ті жорна крутяться” (Смолява) [1, с. 66].

Стосовно ж сортів борошна, то, як уже зазначалось, на жорнах виготовляли лише борошно найнижчої якості з невідділеними залишками алейронового шару (містить меланін, завдяки чому тісто темне), плівок, зародків: “Бо на жорнах змелене, воно було тільки так, як осипка, воно було тоді на жорнах змелете” (Стійло) [1, с. 148]. Селяни називали його – “разове борошно”, “разівка”. Втім, таке грубе борошно виготовляли й на більшості млинів: “Разом йде, воно не пересівається на ситках, як пшениця. Раз перейде, перемелеться. Отак як я маю жорна: раз перепустив – і всьо. А вже як пшениця йде в млині, то там є ситка і одбирає сорти: то такий сорт, то такий сорт, то такий сорт” (Липа) [1, с. 91]. Основною причиною, вочевидь, був економічний чинник, адже при змеленні зерна “на раз” вихід борошна був найвищим: “На раз” чорна мука, а питель то вже на вальці йдуть. Вже мука в млині йде на вальці зерно і вже семдесят процентів йде з метри: то вже тридцять процентів грису, а семдесят – питель. А як хто хоче вже, таку, що тридцять процентів грису, а тридцять процентів чорнішої муки, а підисять процентів вже такеї білої муки (от як тепер булочки печуть). Біла мука вже така – то вже питель казали” (Липа) [1, с. 72].

Окрім того, зауважу, що “разове” борошно зазвичай робили із жита, пшеницю мололи “на раз” рідко, заощаджуючи її для виготовлення вищих сортів. Втім, селя-

ни Горохівщини, зрештою, як і решти українських етнічних земель, вважали таке зерно достатньо якісним для приготування повсякденного хліба: “Пекли в основному з житньої. І тепер дехто має житню. Пекли з житньої. Разовий. Як я ше пам’ятаю. Ну, мука не біла, а така як осипка змелена свиням. Ну, не грис – мука. Тільки вона не випетльована, тільки з грисом така. Ну, пекли. Та пекли! То казали колись “разовий хліб”. Я помню казали” (Смолява) [1, с. 46]; “А хліб пекли колись: на раз мука. Як то на жорнах на раз, на камені. Чорний разовий хліб такий був” (Липа) [1, с. 72]; “Разом йде, воно не пересівається на ситках, як пшениця. Раз перейде, перемелеться. Отак як я маю жорна: раз перепустив – і всьо” (Липа) [1, с. 92]; “Ну, вона “на раз” була тоже. Сіяли на сито і пекли хліб. То казали, що він дуже вкусніший і пользітельний” (Стійло) [1, с. 168]; “Але всігда колись хліб пекли разовий. Кругленько виробляли, саджали – то буде файний, як має бути. А якщо на біду, то розколеться” (Кутрів) [1, с. 184]; “Пекли хліб. О! То був добрий (я любила його): чорний такий, вкусний – на раз мололи” (Зелене) [1, с. 283].

Технічні можливості млина, особливо обладнаного так званими “вальцями”, дозволяли виготовляти борошно вищої якості, кількох сортів. Однак зазвичай у повідомленнях респондентів чітко протиставляються два із них: вже згадане “разове” та високоякісне “питльоване”. Зазвичай питлювали пшеничне зерно. Втім, багаті господарі часом питлювали й житнє борошно, водночас бідні мололи “на раз” пшеничне. Причина цього – вже згадана економія: вихід питльованого борошна був значно менший.

Щоправда, зазначу, що хліб, випечений із разового пшеничного борошна, був візуально та за смаковими якостями уподібнений до питльованого житнього, хоча й переважав його пухкістю та м’якістю. Житнє борошно ж було значно доступнішим. Вказані чинники спричинились до того, що у повоєнний період сформувався хлібопекарський прийом змішування двох видів борошна, що покращувало органолептичні якості печива: “З житньої. Ну, як в когось не хватало, то добавляли пшеничну, а ше й добавляли ячмінну. Пекли. Наприклад, як багаті люди, напитували жита, то пекли питльований хліб житній. І пшеничний пекли. Але пшеничний вже з другої муки пекли” (Старики) [1, с. 109]. Щоправда, на території Горохівщини цей прийом не набрав такого масового розповсюдження, як, наприклад, на теренах Галицької Волині (Бродівський, Радехівський, Кам’янка-Буський, Буський райони Львівської області) [6, с. 143-148].

Пшеничне борошно зазвичай використовувалось для випікання обрядового печива (коровай, паска тощо), зрідка – дрібних хлібних виробів (пиріжки) чи варених тістових виробів: “Ну, ми тоді як пшеничне місили: як велике свято, вже в неділю, суботу треба пирогів напекти. Обичай був: то не може бути неділі, щоб пирогів не було напечено. То вже кожна жінка старається. Йдуть молодіж до церкви, а баба остається вже. Пирогів напечуть, вже приходять – то такий був обичай, то не так, як тепер. То паска вже біла була. Ну, ото на паску, на Великдень, то вже білу печуть паску” (Липа) [1, с. 76, 84]; “З жита хліб пекли, а пироги з пшеничної муки вже. Але з пшениці гарніша мука була. То, кажуть, ржана мука – вона темніша, а з пшениці три сорти муки мона було робити навіть. То з теї пшениці,

то вже вареники, пироги – вже таке во робили” (Липа) [1, с. 91]; “Печиво таке. Робе з тіста миколайчик. Да, у формі людини. А во перед Різдом, на Миколая. Да, пшеничні були. Багато їх пекли, виробляли з того тіста” (Кутрів) [1, с. 171]; “Паску печем в каструльках, всяких формах. Ну, та до свячення, та на Проводи” (Гумнище) [1, с. 32].

Проте навіть заможні господарі, що мали вдосталь пшениці, намагались використувати для випікання хліба щоденного вжитку пшеничне борошно нижчих сортів – другого, чи й разового: “Житньої, то не знаю, а теї пшеничної було три. Перший сорт, другий сорт і третій. Но третій, то вже була така чорна – хліб пекли, на хліб. А перший, значить, то така сама вже хоріша. Вже хорішої нема – перший сорт” (Гумнище) [1, с. 3]; “Пекли. Наприклад, як багаті люди напильовали жита, то пекли пильований хліб житній. І пшеничний пекли. Але пшеничний вже з другої муки пекли” (Старики) [1, с. 109].

Вдома селяни зберігали борошно роздільно за сортами та видами. Зазвичай тарою слугували полотняні мішки (“пошивки”) чи дерев’яні скрині: “Я знаю, що колись завше мати казала, що мука нагорі в нас всігда, як я пам’ятаю, в мішках. І так у мене і тепіро: нагорі в мішку” (Смолява) [1, с. 46]; “Комора була. В коморі були такі “діжки-паки”. В мішках, у діжках стоїть [мука]” (Смолява) [1, с. 65]; “І у коморі підлога вже була і засіки такі пороблені з досок. Там зерно. І там борошно вже, муку у скринях тримали, у мішках тримали” (Липа) [1, с. 71]; “О! Скрині то були, були. Ну, то були, були, так як би сказати, скриня на муку. І зверху кришка. То й тепер є вони” (Липа) [1, с. 93]; “В пошивках, в таких полотняних пошивках мука. Як мішки, але “пошивка” називалася. То пошивка – на муку. Полотняне шили спеціально” (Старики) [1, с. 110]; “Ну, в коморах зберігали. Ну, хто мав, в такі скрині з досок висипали. А хто у мішках – нагору виносили (хати були під соломами). Ну, і клали того мішка (що я пам’ятаю), бо “як стоїть, то, – каже, – мука злягається”. А як лежить і так слободно зав’язати і розтрясти, щоб вона лежала, то буде довше мука. Бо вона вже в такі грудки збивалася” (Перемиль) [1, с. 312].

Кожна із названих ємностей, на думку респондентів, мала свої переваги та недоліки. Так, у мішках борошно могло зазнати впливу надмірної вологості та скам’яніти (“стовпіти”) чи занадто запорошитись: “Ну, в скринях таких тримали. Скриня така і така була в неї кришка. Ну, то в мішках, то бачите, воно шось то запилене, пиляка йде. А в скринях, то вже привезе і туди висепе, і вже воно не так. А в мішках, то ж пиляка йде, то воно вже не так було. І розпилювалося” (Липа) [1, с. 71]; “А мука – в мішках. Ну, як довго стоїть, то каншино. Як затвердіти може: як десь в сирому стоїть. А як в сухому, то буде стояти кілька років” (Стійло) [1, с. 149]; “Є і такі скрині тоже: висипається в скриню, і вона там лучче зберігається. В мішкови може стовпом стати. Затвердіти. А в скрині так довше буде зберігатися” (Гумнище) [1, с. 35].

Інформатори особливо наголошують на тому, що мішки із зерном потрібно вкладати не вертикально, а горизонтально: “У нас всігда була нагорі в мішках. Клали її, щоб лежала. Бо як стоїть, то як вона сідає, може під сподом стати стовпом, прицвітати. А так – лежала легенько. Нагорі лежала: шось підстеле-

но. Вона і прицвітала, як робилася тверда. Свиням давали” (Смолява) [1, с. 46]; “Колись я, і як була вже замужем, зберігали ми, в скрині розсипали. Але зара ми в мішок положимо. І тільки щоб не стояв, а лежав. Бо вона збивається. А як воно так льожа, то так вона розсипається. Мішок неповний – і вона легко. “Стовпом стала”. Стала мука стовпом. Чого може ставати: якщо зерно було сире, і вона не розсипана, то вона стає стовпом в мішкови. Зерно повинно бути сухе. А як не сухе, мокре, збіжжя мокре ізмолосося, то воно стає стовпом. Ну, ше хліб так сяк. А вже пирога – ні (воно роз’їжджалосся). Ше хліб, ну, так-сяк, але тоже... Як так, то він такий гарний наросте, а як вже вона така мука припорчена, то він так-о роз’їдеться. І з пророцого. Якщо трапляється пророце збіжжя, то тоже буде недобра мука” (Колмів) [1, с. 257]; З іншого боку, респонденти твердять, що борошно у скринях запарювалось через незначний доступ повітря: “Ну, в мішках легше взагалі, бо в мішкови дихає, а в скрині воно злямчиться” (Липа) [1, с. 93].

Щоправда, деякі респонденти вважали, що в скрині борошно з більшою імовірністю буде заражене комахами-шкідниками: “В скринях нездало муку зберігати. Заводиться козак” (Смолява) [1, с. 46]. З метою захисту від шкідників, до речі, у місцях зберігання борошна розвішували полин: “Часник не клали, а тільки клали полин. Ну, там коло муки покладем” (Кутрів) [1, с. 173].

Респонденти зазначають, що псування борошна спричиняла головню підвищена вологість. Інші ж чинники, зокрема й температурний, не були визначальними: “Ну, казали, що в мішку лучче зберігається, бо її розкладали, і розбивали, і по горі розсували. То я от ше й тепер во винесу міща муки, то воно мені протрахне там, перейде тим, зимою перемерзне (то, кажуть, що не збивається так в грудки)” (Кутрів) [1, с. 173]. Тому горище, як найсухіше та загалом найстабільніше з гігрометричної точки зору місце житла, вважалось найоптимальнішим місцем зберігання борошна.

Водночас зауважу, що випадки псування борошна внаслідок його тривалого зберігання були достатньо рідкісним явищем. Передовсім з огляду на те, що оскільки зерно зберігалось краще, ніж борошно, селяни намагались заздалегідь не заготовляти надто великих його обсягів. Також, внаслідок того, що волинські сім’ї були зазвичай численні, а основним щоденним продуктом харчування був печений хліб, масштаби використання борошна буди досить значними, що принципово унеможливлювало його псування внаслідок тривалого зберігання [8, с. 452-458]. Респонденти артикулюють це наступним чином: “Ну, як сем’ї були великі, як там змеле, а потом знов меле, то так не заводились. А як сем’ї були малії... Вже я хазяйнувала. І вже в мене була така невелика сім’я і п’ять метрів везу до млина, то то вже мені було забагато (на питель я возила потім). Ну, то заводилося – то забагато було. Заводились такі червоні робачки, червоненькі такі робачки. То не мона було вже, то потім та мука гірка стає – то свиням вже тре було давати, тре менше було робити” (Липа) [1, с. 72]; “Ну, і робачки заводяться вже тепер. Колись не заводилися, бо колись менше було того всього. Хліб їли разовий – люди були здоровії” (Кутрів) [1, с. 173].

Борошно перед безпосереднім використанням просівали з метою відділення від нього різноманітних неорганічних включень (дрібних камінців, шматочків деревини, які потрапляли туди при помолі тощо), а також задля покращення його хлібопекарської якості (із борошна вилучались залишки алейронового шару, плівок, зародку, які погано перемелювались та знижували якість тіста). Для цього селяни досліджуваного регіону використовували решето та сито. Вибір для просівання сита чи решета залежав від достатку сім'ї: бідніші селяни борошно для повсякденного хліба просівали ситом значно рідше, з метою економії навіть незначної частини об'єму борошна, що припадала на відходи (висівки, грис): *“Ну, вона “на раз” була тожже. Сіяли на сито і пекли хліб. То казали, що він дуже вкусніший і пользительний. Її сіяли на сито, висівали”* (Стійло) [1, с. 168]; *“Хто мав більше зерна, то пересівав на сито, щоб хліб трошки м'якший був. А хто не мав, то таке їли грубе”* (Перемиль) [1, с. 312]; а в сусідньому Радивилівському районі – *“Хто був бідніший, то сіяли на решето, а хто вже багатіший, то на сито. То там трошки де грису, як на сито сіяти, оставалося [на ситі – А.З.], то вже він біліший – хліб той”* (Бондарівка Радивилівського району Рівненської області) [1, с. 228].

Просівання борошна регламентували й певні часові та просторові приписи. Так, це було заборонено робити над пікною діжею та її віком. Іноді респонденти, не повідомляючи конкретної причини заборони, стверджували, що не робили так за звичаєм або тому, що хліб не вдається. Друга причина має раціональне пояснення: розчинення борошна відбувається поступово – до води потроху досипають борошно; якщо ж вливати воду у борошно – розчин може вийти грудкуватим, що утруднить вимішування тіста та може спричинити невдале випікання хліба. Окрім того, безпосереднє просівання борошна у діжку суттєво утруднює дозування необхідної кількості цього інгредієнта: внаслідок цього порушується консистенція розчину: *“На діжку як вже сіяти: там роціні є, вода. То треба в чомусь насіяти, а тоді сипати потрошки. Як насиплеш туди – як потім будеш мішати”* (Зелене) [1, с. 284]. Тому подекуди навіть вважали, що якщо не сіяти борошно безпосередньо над діжею, то хліб вдається смачнішим: *“Ну, то сіяти не мона, як хліб пекти в діжці. Ну, щоб хліб вкусніший вдавався, як не сіяти на діжку”* (Стійло) [1, с. 169].

Щоб зрозуміти суть даної заборони, залучу до аналізу матеріали із сусіднього Полісся. Те, що просівання борошна над діжею – гріх, повідомляють у своїх “піснях русалки”¹. Очевидно, це своєрідне попередження дівчатам, які часто виконували у хаті роботу з просівання борошна, щоб ті не стали русалками. Зазначимо, що за уявленнями українців русалкою часто ставала дівчина, яка померла на Русальному (Троїцькому) тижні [10, с. 59]. Цей час припадає на період, коли збіжжя ще не достигло, а запаси борошна вже практично закінчувалися. Як уже зазначалося, сіяння борошна на діжею могло призвести до невдалого випікання хліба, що у період обмеженого ресурсу могло мати негативні наслідки для членів сім'ї, у т. ч. і для причетної до цього дівчини. Тобто русалка фактично попереджала про можливі фатальні наслідки такої необачності. Тож маємо логічний ланцюг: сіяти

¹ “Не мий ніжка в ніжку / Не сій муки на діжку – / Бо буде грішка” і “Не мий нога в нижку / Не сій муки на діжку” [5, с. 353].

борошно над діжею – невдале випікання хліба – голод – смерть – перетворення на русалку.

Імовірно, що заборону сіяти борошно безпосередньо на діжку слід розглядати як переосмислену алегоричну вказівку на вже редуковане табу на випікання вчиненого хліба взагалі: не сіяти над діжею – не вчиняти тісто – не робити кисле тісто у пікній діжі. На мою думку, заборона виникла із появою вчиненого хліба та у минулому актуалізувалась у проміжки часу, присвячені поминанням покійних родичів. Доказом слушності цієї гіпотези може слугувати наступне:

1. Найтісніше із поминальною сферою пов'язаний не вчинений хліб, а реліктове прісне печиво. Тісто для прісного хліба виготовляли не у пікній діжі, а у дерев'яному кориті (“ночвах”). Апеляції до особливостей випікання прісного хліба віднаходимо у повідомленнях респондентів з території етнографічної Волині про те, що борошно слід було сіяти не над діжею, а виключно на корито (“нецьки”): *“А ми не сіяли на діжку. На ночви. Нецьки такі були, ночви. Туди насівали, а там брали і туди (у діжку – А.З.) сипали. Не сіяли на діжку, сіяли на ночви”* (Старики) [1, с. 112]; *“Сіяли в такі нецьки (ночви дерев'яні). То сіяли муку на те, а тоді сюди в діжку всипали. На діжку не сіяли”* (Стійло) [1, с. 137]; *“На діжку не сіяли. Ми мали такі, казали, “нецька”, “нецьки”. Такі дерев'яні, тожже видовбані з круглого такого грубого дерева. А вже сіяли муку в них”* (Колмів) [1, с. 238]. Особливості тіста для прісного печива дозволяли виготовляти його навіть без застосування специфічних ємностей – безпосередньо на поверхні столу, наприклад. Вказівку на це знову знаходимо у “пісні русалки”, у якій забороняється сіяти борошно над пікною діжею, бо це слід було робити на стіл: *“Не мий ніжка в ніжку, / Бо ручка є; / Не сій муки на діжку, / Бо стіл є”* [4, с. 139].

2. На території України, згідно народних вірувань, заборонялось випікати хліб у свята, п'ятниці та неділі. Тобто дні, тою чи іншою мірою пов'язані із поминанням померлих. Проте на території Волині та Середнього Подніпров'я побутовали способи оминати табу. Там, за крайньої потреби, випікали вчинений хліб, уподібнюючи його прісному: виробляли низьким, вигладжували не водою, а борошном, щоб його поверхня була білою, називали термінами, притаманними прісному печиву (не “хліб”, а “паляниця”), тощо. Троїцький тиждень у році чи не найяскравіше маркований, як час, присвячений поминанням покійних родичів (русалки теж були однією із категорій демонологічних персонажів, які походили із померлих). В минулому у цей період побутовало табу на випікання вчиненого хліба (артикульоване у фольклорних текстах як “сіяння над діжею”), оскільки, як уже зазначалося, такий вид печива первісно не був поминальним атрибутом. Безпосереднє просівання борошна над пікною діжею прирівнюється у троїцьких “русальних” текстах до інших дій, які потенційно викликали невдоволення у потойбічних сил (не можна сідати на діжку, ходити по межах, мити нога об ногу. Так, ноги – частина тіла людини, яка, за уявленнями, найтісніше пов'язана із потойбічним та хтонічним світом; ноги наділялись якостями своєрідного медіатора між людиною (людським) та потойбічним світом [3, с. 422]. Тому багато дій, пов'язаних із ногами, ходінням,

слідами ніг ритуалізувалися та, згідно народних вірувань, мали в тій чи іншій мірі стосунок до потойбічних сил.

Заборонялись дії, які уподібнювали їх виконавця до потойбічних істот – зокрема виконання непритаманних живим істотам дій (або їх виконання у невластивий спосіб): не можна бити нога об ногу, ступати у чужі сліди, ставити діжку на діжку, місити діжку без запаски тощо. У одній із “пісень” русалка зауважує, що якщо сіяти борошно на діжку, то хліб не вдасться і не буде подаватися русалці² (як атрибут ритуального кормління, очевидно). Імовірно, тут ідеться не стільки про реальну невдачу при випіканні хліба, скільки переосмислено вказується на те, що якщо робити хліб у діжі, то він вийде вчиненим, а не прісним. Тобто не слугуватиме повноцінним атрибутом ритуального кормління душ покійників.

Стосовно заборони на просівання борошна безпосередньо над пікною діжею, то механізм її поширення на повсякденний випік виглядав, на мою думку, наступним чином. Сфера щоденного хлібопечення, як одна із ключових галузей народно-го побуту, пов’язаних із життєзабезпеченням роду, виявляла тісний зв’язок із поминальною обрядовістю. Тобто людина намагалась певним чином залучити душі покійників до допомоги задля вдалого випікання хліба. Очевидно, що цей пласт вірувань зародився ще за часів домінування прісного хлібопечення, тобто у першій половині I тис. н.е. Цей період збігається із часом формування пласту поминальних уявлень слов’ян: звідси уявлення про те, що покійники “живляться” саме прісним хлібом. Про це свідчить, зокрема, вже згаданий припис стосовно уподібнення вчиненого хліба прісному у дні, заборонені для випікання. Крім того, відбувалось ритуальне жертвування-кормління покійників прісним печивом. Воно збереглось до початку XX століття на Поліссі, Середньому Подніпров’ї та по деяких теренах Польщі. При випіканні вчиненого хліба обов’язково пекли прісного (чи уподібненого прісному) коржа, якого одразу споживали (віддавали дітям, корові тощо): вважалось, що якщо не робити такого печива, то господарство спіткають негаразди [10, с. 60]. Із цим напряду пов’язаний припис, що забороняв просівати борошно безпосередньо над діжею. Борошно сіяли над ночвами (столом), створюючи ілюзію випікання прісного хліба, який позитивно сприймався душами покійних. Таким обманним чином знешкоджувався можливий негативний вплив від нездійснення ритуального кормління предків при повсякденному випіку.

Звісно, на території Горохівського району ці уявлення збереглись лише у редукованій рудиментарній формі – як заборона чи припис “не сіяти над діжею”, що практично позбавлений для респондентів, причому навіть довоєнних років народження, певного глибшого змісту, та виконувався радше “за звичаєм”.

Наведений матеріал дає змогу зробити висновки.

1. Як і на решті території Волині та переважній частині Південно-Західного історико-етнографічного регіону, основним хлібним злаком Горохівщини було жито. Житній хліб домінував у раціоні селян орієнтовно до середини-кінця 60-х років XX ст., а подекуди – до початку 80-х років цього ж століття. Запровадження

колгоспів прискорило процес впровадження пшеничного борошна як основного щоденного хліба українців Горохівщини.

2. У першій половині XX ст. пшеничне борошно було визначальним складником передовсім обрядових хлібів (коровай, паска) та дрібних тістових печених та варених виробів (пиріжки, вареники тощо).

3. Основним борошномельним засобом у першій половині XX ст. були водяні млини. У період до Другої світової війни вітряки (які, втім, й до того не мали широкого поширення на цих теренах) та жорна вже сприймалися місцевим населенням як певний архаїзм. Ротаційні жорна, за ствердженнями респондентів, у міжвоєнний період використовувались вкрай рідко та спорадично, а більшість господарів позбувались цього громіздкого інструменту. Це спричинилось до того, що даний пристрій став досить дефіцитним, особливо після його повернення у масовий вжиток під час Другої світової війни, внаслідок закриття чи знищення млинів.

4. Ємностями для зберігання борошна, як і повсюдно в Україні, були полотняні мішки та дерев’яні скрині. Ряд приписів, що регламентували зберігання цього продукту, мають явну раціоналістичну підоснову, що базується на емпіричних знаннях про біохімічні властивості зерна та борошна.

5. Народні світоглядні уявлення про поводження із борошном на території Горохівщини практично не збереглись. Ті ж із них, що досі фіксуються у народній свідомості, а йдеться передовсім про певні приписи-табу, виконуються головню “зазвичай” чи отримують своєрідне “раціональне” пояснення від респондентів, яке, однак, не пов’язане із їх імовірною первісною семантикою.

Джерела та література:

1. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 685 Польові етнографічні матеріали до теми “Хліб в традиційній культурі українців”, зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 7–19 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області, 336 арк.
2. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 688 Польові етнографічні матеріали до теми “Хліб в традиційній культурі українців”, зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 7–13 липня 2011 р. у Бродівському та Радехівському районах Львівської області, 150 арк.
3. Агапкина Т.А., Виноградова Л.И. Нога. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва : Международные отношения, 2004. Т. II: К (Круг) – П (Перепелка). С. 422–427.
4. Галайчук В. Українська міфологія. Харків, 2016. 288 с.
5. Галайчук В. Демонологічні уявлення населення Середнього Полісся про русалок. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2008. Вип. 43. С. 320–381.
6. Зюбровський А. Народні хлібопекарські традиції населення Бродівщини в кін. XIX – XX столітті: підготовчий етап випікання хліба (за матеріалами експедиції у Бродівський та Радехівський райони липня 2011 р.). *Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Матеріали восьмої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному дню музеїв. 23 травня 2014 року*. Броди : Просвіта, 2014. Вип. 7. С. 143–148.
7. Зюбровський А.В. Народні традиції випікання хліба в українців наприкінці XIX – на початку XX століття (за матеріалами Південно-Західного історико-етнографічного регіону). Київ : Наукова думка, 2018. 193 с.; іл.

² “Не сій, мати, на діжку муки, бо не буде хліб удаватись, не буде русалци подаватись” [4, с. 139].

8. Зюбровський А.В. Чинники впливу на частоту випікання повсякденного хліба в українців історико-етнографічної Волині в кінці XIX – першій половині XX ст. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 3: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини” (Ужгород, 26-27 черв. 2015 р.) / упоряд.: Г. В. Андял, В. В. Коцан. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. С. 452—458.*

9. Макарчук С.А. Історико-етнографічні райони України. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 352 с.

10. Ziubrovskiy A. Rational and irrational folk conceptions about the bread baking flour in daily nutrition culture of Ukrainians of South-Western Historic-Ethnographic macro-region of Ukraine. *Res Humanitarie. Klaipeda, 2018. Vol. 23. S. 57—72.*

**FOLK BREAD BAKING TRADITION OF UKRAINIANS
OF HOROKHIV DISTRICT OF VOLYN REGION.
PREPARATORY STAGE: TRADITIONAL IDEAS ABOUT FLOUR,
ITS TYPES AND BASIC FLOUR MILLS
(based on field materials)**

Andrii Ziubovskiy (Lviv)

Summary

Cereal flour as the main ingredient of everyday bread of the population of Horokhiv district of Volyn region as a part of ethnographic Volyn are investigated in the article, on the basis of the authors field material. The author pays attention to the main varieties and types of flour, methods of its processing. The study also examines the main flour mills and the factors that influenced their spread, evolution or transformation during the twentieth century. The range of basic containers for flour storage is also covered, the basic stereotypes of the population about the advantages and disadvantages of using their main types are studied. The author also dwells on certain features of worldview and technological prescriptions for the handling of flour.

Key words: flour, rye, wheat, mill, millstone, bag, chest, sieve, mermaid, to sieve.

Дмитро МАГАЛІЯС
(Ужгород)

- Фото 1. Коровай, с. Смолява Горохівського району Волинської області.
 Фото 2. Хлібна лопата і коцюба, с. Липа Горохівського району Волинської області. Середина 70-х рр. XX ст.
 Фото 3. Хлібна лопата і коцюба, встановлені навхрест для відвернення градової хмари, с. Липа. Вироби ті ж, що і на фото 3.
 Фото 4. Лопата хлібна, с. Стійло Горохівського району Волинської області. Середина XX ст.
 Фото 5. Хлібна лопата і коцюба, встановлені навхрест для відвернення градової хмари, с. Кутрів Горохівського району Волинської області. Кінець 60-х рр. XX ст.
 Фото 6. Ночви (“нецьки”) для замішування тіста, с. Перемиль Горохівського району Волинської області. 50-ті рр. XX ст.
 Фото 7. “Копистка” для розчинення тіста, с. Стійло Горохівського району Волинської області. Середина XX ст.
 Всі фото зроблено в липні 2010 р. А. Зюбровським. Регіон: Етнографічна Волинь.

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ ДОЛИНЯН МУКАЧІВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. (на основі польових матеріалів)

УДК 394.26 (477.87) : 398.322.4

У статті на основі зібраних польових матеріалів з ряду сіл Мукачівського району та наявної літератури автором розглянуто календарну обрядовість зимового циклу долинян Мукачівщини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Дослідження проведено в таких селах: Бобовище, Ільківці, Грибівці, Лохово, Копинівці, Микулівці, Черевці, Жуково, Старе Давидково, Іванівці, а також смт Кельменці Кельменецького району Чернівецької області. Автор описує процеси календарної обрядовості зимового циклу долинян Мукачівщини, а також проводить паралель з іншими районами Закарпаття і областями України.

Ключові слова: календар, свято, обряди, зима, долиняни, Введення, день Великомучениці Катерини, свято Андрія Первозванного, день Варвари великомучениці, свято Миколи Чудотворця, “Зачаття”, Святий Вечір, Різдво, день святого Василя, “Бабин вечір”, Водохреща, Стрітєння, день святого Власія.

Календарна обрядовість освячувала перехідні або етапні моменти у житті природи або трудовій діяльності людей. Свята й обряди календарного циклу регламентували всі сфери життя українського селянина – виробничу, суспільну, сімейну, а головна їхня мета – відвернути стихійне лихо, вплинути на врожайність.

Зимовий цикл поєднує землеробські та родинні мотиви, а також є одним з найбільш насичених обрядовими діями та віруваннями в українському народному календарі. З приходом холодів та зменшенням тривалості дня аграрне коло остаточно завершувалося і українські господарі більше часу проводили у домівках. Приділяли увагу духовному життю: спостереженням, прикметам, ритуальним діям, молитвам і ворожінням, які були пов’язані із вшануванням предків.

Головною джерельною базою для написання даного дослідження були польові матеріали, які автор зібрав під час етнографічної експедиції до Мукачівського району (села Бобовище, Ільківці, Грибівці, Лохово, Копинівці, Микулівці, Черевці, Жуково, Старе Давидково, Іванівці) в липні 2019 року, а також в смт Кельменці Кельменецького району в серпні 2020 року. Також використовувалися й інші праці. Зокрема, книга М. П. Тиводара “Етнографія Закарпаття”, в якій детально розписана календарна обрядовість і звичаї українців Закарпаття. Стаття Т. Я. Сологуб-Кочан “Передріздвяна обрядовість лемків Закарпаття (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.)” присвячена звичаям та обрядам, які поширені у лемків Закарпаття. Автор детально описує передріздвяну обрядовість лемків Закарпаття. У статті “Різдво та Новий рік у дослідженнях Юрія Федьковича” О. Кожоляно проаналізував внесок Юрія Федьковича в дослідження коренів календарних свят гуцулів Буковини.

Українці Закарпаття початок зими пов’язують з груднем (децембром). За народною традицією зима починається **4 грудня**. Її початок збігається з релігійним

святом **Введення** (Введеніє). Народна традиція зберігає тільки назву Введеніє, співвідносячи її не стільки з Богородицею, скільки з початком (вводом) зими: “Введеніє прийшло – зиму принесло”. З початком Введення українці починали готуватися до Різдва, зокрема розучувати колядки. Так, вірили: якщо перед святом великі морози, “то на Введеніє обов’язково пом’ягшає (“попустить”). У цей день дівчата також ворожили на одруження. Зі святом Введення пов’язані й свої спеціальні приповідки: “Яка погода на Введеніє – така и весна буде” [20, с. 309].

Зрозуміло, що в регіональному контексті українці Закарпаття мають певні відмінності як в родинній, так і в календарній обрядовості. На Лемківщині в цей день характерним звичаєм був прихід першого “полазника”. Господарі пильнували, хто перший зайде в хату. Найкраще, коли це був молодий здоровий чоловік чи гарний хлопець. Жінки до чужої хати на Введення не заходили, бо це поганий знак. У цей день в хату намагалися нікого не впускати, окрім чоловіків. Лемки, як і бойки та гуцули, ще ввечері напередодні Введення вдавалися до своєрідних оберегів, аби захистити худобу від усякої “нечисті”. Найчастіше вживаними засобами захисту були мак, часник, крейда, дьогть. Маку, як відомо, бояться відьми, упирі, двоєдушники [19, с. 286].

7 грудня церква справляла благовісний день **великомучениці Катерини**. Народна традиція пов’язувала його з ворожінням дівчат на щасливе одруження. Інколи на Катерину готували вечерю на свяченій воді [20, с. 310].

На Лемківщині теж побутував обряд ворожіння дівчат. На Катерини при гаданні лемки використовували вишню. Зрізували з неї гілочку і ставили у воду чи в землю у кутку хати чи на вікні. Якщо вона розів’ється до Різдва або до Нового року, це передвіщало скорий шлюб. Хотіли також дізнатися, яким буде здоров’я у наступному році. Для цього у воду ставили таку кількість гілочок, скільки було членів сім’ї, позначаючи їх кольоровими нитками. Чия квітка розквітне, той довго житиме, чия висохне – захворіє або помре [19, с. 287].

13 грудня церква справляла **свято Андрія Первозванного**. В народі його вважали покровителем молоді, який сприяв щасливим шлюбом. У цей день жінки пекли хліб, не пряли, не шили. А дівчата напередодні свята молились Андрію, щоб він подарував їм добрих чоловіків. Свято Андрія припадає на час, коли не проводяться сватання, заручини та весілля, тобто настав час постів (“говіння”). Взагалі дівчата і жінки свято Андрія наповнювали обрядовими діями любовної магії. У ряді долинянських сіл Мукачівщини дівчата на ніч під себе чи під голову клали чоловічі гаті чи ногавиці. При цьому виголошували такі примовки:

*“Піді мною ногавиці,
Чи оддамся у м’ясниці?
Гаті-гаті-ногавиці,
Хто суджений – най присниться”.*

Вірили: що присниться вночі, те незабаром збудеться. Якщо присниться легінь, то наречений буде схожий на нього. Якщо присниться церква, священник чи музики (танці) – скоро буде весілля. Інколи до Андрія дівчата пекли дуже солений коржик

з кукурудзяної муки. Перед сном дівчина його з’їдала. Їй мав приснитись сон з її майбутнім чоловіком, котрий приніс їй напитися води [20, с. 310-312].

На Лемківщині ворожіння починалось ще вдосвіта напередодні Андрія. Слід відмітити, що окремі ворожіння, зокрема сіяння льону, дівчата мали виконувати наодинці. Суто дівочі колективні форми ворожіння проводились гуртом [19, с. 288-289]. У цей вечір сіяли коноплі, льон (“лен”) перед хижою і промовляли:

*“Андрію, Андрію,
конопельки сію.
Дай мені, Боже, знати,
з ким їх буду брати”.*

Свято Андрія для молоді було чудовою можливістю зібратися разом: “Молоді збиралися вмісті, ходили, веселилися, дівки собі гадали” [4]. Найтепліше свято згадують жінки: “Ворожили ми дівки на суженого, гадали собі, ай просто так ще гадали. Знали так собі співали, веселилися, співали” [2].

Цікавим аспектом порівняння зимового циклу свят виступає не лише регіональна відмінність самих районів Закарпаття, адже по суті та ж Лемківщина чи Бойківщина має свої незначні відмінності в календарній обрядовості. Значно глобальнішим порівнянням зимового циклу свят є міжобласний рівень. Наприклад, Чернівецька область.

У ніч на Андрія тут хлопці мають велике роздолля, це єдина ніч у році, коли вони можуть бешкетувати, робити шкоду, і їм за це нічого не буде, адже хлопцям дівчата вибачать. На відміну від Закарпаття, на Буковині до свята Андрія в основному залучалися хлопці, які знімали хвіртки (“ліску”) і дівчатам доводилося знаходити їх біля річки: “Якщо хлопи дівчину поважали, то недалеко ховали ліску, а якщо хотіли навредити, то відносили на край села. Дівки та батьки її не ображалися, тому що знали: якщо в дівчини вкрадуть ліску, то она швидше отдасться” [17]. А ось хлопець, який хотів одружитися з дівчиною, повинен був стежити за тим, щоб інші хлопці хвіртку його дівчини не вкрали. Цікавим фактом є те, що традиції на свято Андрія на Буковині не поринули в спогадах старшого покоління, а навпаки, еволюціонували в ХХІ ст. і сьогодні обряд викрадання хвіртки (“ліски”) залишився. Сучасні юнаки вдаються до того, що знімають й металеві брами.

Обряд знімання дівочої хвіртки закарпатцям відомий, проте не в контексті свята Андрія: “Не, капуру не знімали, туй такого не є. У нас на Великдень таке”; “У нас більше знімали коли маївки були. Була дівка, що не любить, та зняли ворота”; “Не, у нас не є того. На мая знімають. Де дівка є, та знімають”; “То раніше було таке, то було на першого мая. То хлопці, кить мали фраєрку, та йшли в ліс, та несли таку велику березу. Принесли вечером березу, та загнали її, та мали прикрашати ленточками і прив’язували до стовпа на воротах. А деякі знімали і ворота, і березу та несли за село. Рано родичі йшли шукати” [1; 4; 5; 11].

17 грудня святкували благовісний день **Варвари великомучениці**. У цей день заборонялося жінкам прясти, ткати, виварювати (“зваряти”) білизну, рушники і т.д. Вірили, якщо в цей день жінка прястиме, то перед нею з’явиться Варвара в подобі

кудлатого створіння і скаже: “Ти не ставиш, не вариш, лише кужіль кострубатиш”. Якщо жінка й далі виявляла неповагу до дня св. Варвари, то Варвара могла наслати на неї хвороби. Але можна було в цей день шити, бо легенди передають, що Варвара зшила ризи для Ісуса Христа. За погодою на Варвари прогнозували її на найближчий час. Вірили, що яка погода на Варвари, такою вона буде й на Різдво [20, с. 312].

На Лемківщині цього дня варили вареники з маковою начинкою, оскільки це вже час Пилипівського посту. Дівчата збиралися на вечорниці, бувало, і ворожили на тих юнаків, на кого покладали надію у шлюбі [19, с. 295].

19 грудня свято **Миколи Чудотворця**. Народна традиція вважає його покровителем скотарства, дітей, сім’ї, заступником скривджених. До дня святого Миколая колись готувалась святкова їжа, яка ввечері напередодні свята споживалась у “миколаївський святый вечір” [20, с. 312].

На Закарпатті здавна побутує традиція, що Миколай приносить дітям подарунки. На Мукачівщині, окрім отримання подарунків, дітям потрібно було й почитити своє взуття: “Канфети такі були маленькі, заголовчаки, такі канфети покрашені були. Чоботи на воблок клали. На воблок клали ті чоботи, а пак принесли, котрі чисті діти, на копач не клали батьки. А котрі погані, покладали подарок, оріхи там, яблуко тай копач був”; “Ну на Миколая треба було ввечері, перед Миколая, ко мав обув, треба було почитити красно і покласти на вікно, і ранком дивились, що Миколай приніс” [2; 11].

Дітей переконували, що святый Миколай все бачить і знає. Неслухняним дітям Миколай міг принести пруттик, щоб вони пам’ятали про дисципліну. Народна традиція вважає, що саме зі свята св. Миколая починається справжня зима. Тому зі святом пов’язано ряд прогнозів погоди і урожайності: “Якщо до свята не було снігу, то Миколай потрясе бороною і випаде сніг”; “Яка погода на Миколая, такою вона буде й на Різдво” [20, с. 313].

22 грудня благовісний день “Зачаття”, **Зачаття Пресвятої Богородиці**. На день “Зачаття” припадає початок зимового рівнодення. За народною уявою у цей день “зачався світ”. Особливо суворо дотримувались його вагітні жінки та ті з них, в котрих часто боліла голова. Вони в день свята не пряли, не шили, не виконували важких і складних робіт [20, с. 313].

Лемки говорили, що у цей день бездітні батьки моляться до матері Богородиці, щоб вона дарувала їм дитя. Тому всі жінки, які через хворобу не можуть мати дітей, звертаються з молитвами-проханнями до святої Анни [19, с. 296].

25 грудня благовісний день **Спиридона сонцеворота**. Протягом 22-25 грудня триває зимове рівнодення. В день Спиридона – найдовша ніч. З наступного дня світлий час доби починав зростати (“день прибавляється”). У день Спиридона господарі часто йшли з сокирою в сад “лякати” ті дерева, які не родили. При цьому вони грозились, що зрубають і спалять таке дерево: “А як якесь дерево проишлий рік не родило, клали коло нього сокиру, щоб боялося, що його зрубають, якщо не вродить” [8]. Селяни вірили, що після цього дерева краще родитимуть [20, с. 313].

Січень – місяць, найбагатший за кількістю свят. Першими благовісними днями напередодні Різдва є два свята: св. Ігната другого січня та св. Анастасії четвертого. По суті, дані свята є лише підготовчим етапом до Різдва.

6 січня – Святый Вечір. До святкової вечері готувались різні пісні страви. Їх кількості надавалось магічне значення. Перед вечерею по підлозі хати розтрясували сіно, отаву чи солому та настеляли їх на стіл, а в окремих селах – і на лавицях. У Закарпатті таке настилання вважається християнським звичаєм, бо символізує постіль новонародженого Ісуса Христа. Водночас в народі так застелений стіл символізував добробут сім’ї [20, с. 314].

На Мукачівщині в основному солому клали на підлогу, в ній ховали горіхи, цукерки, а діти, шукаючи смаколики, імітували звуки тварин: “У нас клали киречун, до хати несли солому. На пол стелили солому, прибрали ялинку”; “Ай солому, киричу, оріхи розкидалися”; “То кречун такий, то брали з-подо солому, кликали дітей в хижу, розсипали солому і оріхи дітям, то ціпкання називали”; “Застеляли солому, горішки кидали, ялинка стояла”; “Кругом хижі стелили солому та бігали от, такі” [2; 10; 11; 14; 15].

Поверх сіна на столі ставили круглий обрядовий калач Святого Вечора “керечун” (“крачун”), що там стояв протягом усіх святків і символізував багатство сім’ї. Випікали “керечун”, який виступав символом зимового сонцестояння: “Тоді некли киречун, і теперу печуть. Дирка було в ньому, а там чеснок, суль туду покладали в середину” [2]. Торкатись “керечуна” голими руками не слід, бо сім’я буде бідною. Тому газдині, готуючи і випікаючи “керечун”, одягали гуню і рукавиці, які в народній традиції українців Закарпаття вважались символами багатства [20, с. 315].

На стіл розкладали обрядові страви: “Ну та на святвечір то були пісні страви, а такі страви були на другий день, після служби, коли закінчився піст”; “За столом ушитке їли. Шо наладили то так” [14; 17]. До них включались: квасоля в зернинах (“дзьобачки”), квасоля з капустою, горох, гриби, біб, сухофрукти, картопля, хліб пшеничний чи житній, мед, узвар і т.п. “Фасуля, риба, картошка...”; “Двінацять страв, а дівки не можна було ходити до сусідів, а хлопчику можна. Хлопчик ніс яйці. А ввечері хлопчики йшли колядувати. Йшли вінчати”; “Сливи сушені, компот з сухих фруктів, крумплі, галушки, рибу, грибова поливка” [2; 5; 13]. Ще ввечері господарі годували худобу і домашню птицю, щоб вона не голодувала протягом року. Вважалось важким гріхом, якщо тварини у Святый Вечір голодні. Вшановуючи худобу, в окремих селах перед початком святкової вечері до хати господар заводив вівцю чи теля, які виконували роль першого гостя (“полазника”). Його пригощали обрядовими стравами зі стола та виводили з хати [20, с. 315]. Як приклад, такий обряд виконували в с. Копинівці Мукачівського району: “У нас колись колядували і на Святый Вечір, у нас обув’язково колядували, в шість ми не встигли повечеряти бо ще худоба була пообділувана, доки ся не сідало за стул. Вже може слину не раз промокали дашо з’їсти, ай бо доки ся худоба не ладала та то то...” [6].

Після цього господар заходив до хати. В хаті запалювали свчку. Члени сім’ї ставали довкола стола, молились, бажале одне одному щастя, здоров’я і веселих

свят [20, с. 317]. *“Святий Вечір та то знаву, треба було молитися всім. Батько вечером брав хліб, йшов у хлів. Приніс соломи, сіно і то по кімнаті розтелялася солома, но і оріхи метали. Потом ходили глядати горіхи. Потом сідали за вечерю, вона мала мати сім страв”* [11]. У багатьох селах у Святий Вечір до початку і в час святкової вечері в сім'ях приймали колядників. На Мукачівщині зазвичай колядувати ходили на Різдво [2].

Починали колядувати діти і підлітки, потім дорослі хлопці та одружені чоловіки. У ХІХ – на початку ХХ ст. хлопцям і легіням за колядки давали горіхи і пшеничні, житні чи кукурудзяні коржики (“перипічки”), а одружених чоловіків запрошували до хати і гостили. З кінця ХІХ ст. в м. Ужгороді та його околицях (в тому числі і на Мукачівщині) почали ходити колядувати з шопками у вигляді церкви (“бетлегемі”): *“Ходили бетлегемі”* [2; 11]. Головними дійовими особами бетлегему були дідо, баба, чотири ангели та двоє пастирів (ті, хто несуть церкву) [6]. Коли бетлегем приходив до людей, то завжди запитували дозвіл в господаря: *“Приймаєте веселити бетлегем?”* [2]. З цього часу колядникам все частіше давали гроші [20, с. 317]: *“Ну у нас був із нашого села. До нас і приходили із сусідніх сіл. Там були бетлегем – чорт, баба, дідо, такі всякі такі, церкву несли, а в ту церкву треба було метати гроші. Йшли, а тепер треба було так, щоб отворяти двері, і такі церкви робили, щоб встала в двері. В кімнаті співали, колядували, розказували історії”* [11].

7 січня – перший день Різдва. З цього дня можна вживати скоромні (“порзні”) страви: *“Я знаю, що сім'я збиралася за столом, там було кілька страв таких і всі чекали Святий вечір. Потім на другий день дочекувалися Різдва, а то піст був. А піст можна було прервати лиш на Різдво після служби. Ну я пам'ятаю, що ми то не дуже так терпіли і пекниці відломимо щось там”* [14]. Близькі родичі і сусіди лише після обіду починали відвідувати одне одного. До того часу всі святкували лише в тісному колі своєї родини: *“Не йшли в гості, ми самі були”*; *“Нет, не ходили”* [4; 13;]. З самого ранку до хати чекали першого відвідувача, який вважався “полазником”. Селяни все робили, щоб першою до хати не увійшла жінка: *“Та то не можна на Родство. На Святий Вечір не можна було. Цілий день не можна нам було. На Родство як зайдуть хлопчики колядувати то потом йшли і дівчата”* [2]. Уже після обіду – діти, під вечір – підлітки, а вечором і вночі – дорослі ходили колядувати. Другий (8.01) і третій (9.01) дні Різдва також святкові. У ці дні вдень і вечорами ходили в гості, колядували, не працювали і виконували лише найнеобхідніші роботи [20, с. 320].

На Мукачівщині колядувати ходили як діти, так і дорослі: *“Яке вже знало колядувати. Шість, сім років”*; *“Від такого малісінького до такого”*; *“Но, такі, тринадцять рочечків, чотирнадцять. Вже мало легінчуки такі собі вже”* [2; 3; 6]. Коли гурт колядників приходив до родини, то запитували в них дозволу на колядування: *“Чи даєте веселитись?”*, в свою чергу голова родини мав дати відповідь *“Веселіть”*, а далі їм відкривають браму і вони починають колядувати [2].

Дівчата теж ходили колядувати на Мукачівщині, проте лише після того, як це зробили хлопці: *“Як не ходили, ходили! Після хлопчиків йшли. Ідуть ранком самі*

хлопці, дівчата не ходять, а на перший день Різдва йдуть усі. Першу очередь йдуть хлопчики, а пак уже всі”; *“Май скорше мали йти хлопці, а потім дівчата. Такий звичай був”* [10; 11]. Проте в с. Жуково Мукачівського району зустрічається випадок, коли дівчатам взагалі не можна було ходити колядувати, про що згадує Немеш Марія: *“На Святий вечір нет, хлопці єдні до других можна було, а дівчатам не можна, до тепер”* [13].

Найбільш поширені колядки в Мукачівському районі були наступні: *“Коли ясна зізда”, “У Вифліемі новина”, “Дивная новина”, “Божа матір по світу ходила”, “Нова радість стала”, “Небо і земля”* [2; 3; 4; 6].

Крім дітей, на перший день Різдвяних свят колядують і дорослі парубки. Вони вже ходять із “звіздою” і дзвіночком. “Звізду” роблять з тоненьких дощечок, яких має бути рівно сім [18, с. 301].

На другий день Різдва сіно чи соломі в хаті збирали, підлогу підмітали та в сінях чи на дворі спалювали [20, с. 320].

На Буковині 13 січня як раніше, так і сьогодні існує традиція колядування (“маланка”). Колядувати ходять діти, парубки, дівчата, господарі з господинями. Але всюди першими йдуть колядувати діти. Люди вірили, що побажання, висловлені в колядках дітей, збудуться.

Коза була символом урожаю як на Галичині, так і на Буковині. “Коза” – це театралізований обряд-гра з масками, що мав свій усталений сценарій, пісенний і музичний репертуар. Центральним моментом ритуального дійства був танець “кози”, її “вмирання” і “воскресіння”, що символізували циклічний кругообіг часу, прихід Нового року. З характерних дійств у новорічну ніч треба відзначити “водіння кози”, перевдягання на Маланку й Василя – маланкування. Цей маскарад відбувається як на Новий рік, так і в ніч на Маланку. Звичай маланкування був у наших предків ще до прийняття християнства [18, с. 304].

Проте навіть в “маланці” Буковини існує певна регіональна відмінність. Гуцули Буковини мають дещо видозмінений сюжет, що детально описав Юрій Федькович: *“Котре найкраща й найчесніща дівчина перебирала ся за Маланку. Один парубок за Василя (Чильчика), другий за короля (Місяця), а третій за Діда-Змія з білов та довгов бородов. Маланка мала зірку (звізду) на чолі, була прибранна у самі цвіти і мала з собов три подружечки з рожевими деревцями, котрі подібно, як она сама, були прибрані. Василь (Чильчик) був перебраний за ратая (оратаря), с чепигами або з серпом у руках; а король з новим місяцем на чолі, а яко мисливець з сагайдаком і луком. Решта легінів була то за плугатарів, то за мисливців перебранна; плугатарі водили з собов вола або барана, мисливці оленя або сокола, а Змий-дід нарешті, убраний у буйволову шкіру і оперезаний гадюками, водив з собов тура або цапа, мав велику косу у руці і три гробарі з рускалями за поплічників”* [18, с. 304].

14 січня – св. Василя Великого, перший день Нового року за юліанським календарем. Закарпатці св. Василя вважали покровителем землеробства і скотарства, тому в новорічних вінчуваннях і обрядах виразно виділялись землеробсько-скотарські мотиви вірувань і магічних дій. Звечора господарі захищали свою садибу від нечистої сили. Вони під поріг ставили сокиру, щоб до хати не могла

проникнути нечиста сила, двері міцно зачиняли і малювали на них хрести чи солярні знаки. Звичай вимагав, щоб всі члени родини на Новий рік були вдома [20, с. 320].

18 січня – Бабин вечір (Бабин святий вечір, Бабинець) – вечір напередодні Водохреща (Йордана). До його відзначення готувались так, як і до Святого Вечора: *“То є постний день і всьо. І ладиться там на Водоця щось, якийсь там полуденок”* [6]. В сім’ї готували від 9 до 12 пісних страв. Протягом дня нічого не їли. До Бабиного святого вечора на столі лежав на рушнику “керечун”, а на ньому горіла свічка [20, с. 322].

У Бабин вечір селяни набирали у відра води, несли їх до церкви, ставали в ряд з відрами, а священник освячував воду. Кожен член сім’ї перед вечерею випивав цієї свяченої води і примовляв: “Аби м був здоровий як сеся вода”. Потім члени сім’ї ставали довкола стола, молились, добрим словом згадували померлих родичів та разом вечеряли. Після вечері жіноцтво займалось ворожінням і гаданням. Саме через це вечір називали “Бабиним”. У цей вечір селяни захищали хліви від проникнення відьом нанесенням вуглинками хрестів і солярних кругів, під поріг хлів ставили вуглинки і розсипали зернята маку, кропили стійла і худобу свяченою водою і т.п. Дівчата гадали, щоб дізнатись, кому з хлопців подобаються, чи будуть засватані та чи вийдуть у м’ясиці заміж. Вони гадали на вугликах, ножах, свічках, картах [20, с. 322].

19 січня – Водохрещ (“Водорщі”, “Водощі”, “Водохрест”, “Щиня”, “Йордан”, “Ардан”). Більшість обрядів Водохреща тісно пов’язана з урочисто-святковим освяченням води. Після ранкового богослужіння в церкві процесія з коругвами, релігійними піснями і молитвами прямувала до річки, потічка чи водойми. Якщо лід скував воду, то заздалегідь прорубували ополонку у вигляді хреста. Вважали, що така ополонка і місце довкола неї має чудодійну силу. Опускаючи у воду хреста, священник освячував (хрестив) воду. Присутні набирали воду в посудину і несли її додому. Хто відчував себе грішним, купались у річці, щоб нечистий дух залишив їхнє тіло. Це робили й дівчата, які довго не могли вийти заміж, бо це їм “поробили” нечисті духи чи чародійниці. Проте в с. Старе Давидково зустрівся випадок, коли на Водохрещ люди не купались в холодній ополонці: *“У нас і на хрещення не купалися у воді. Йшли на Латорицю, воду святити, проруб пробили ай бо то нигде ніколи не купав. Такого не було”* [16]. Другого і третього дня свята священник ходив по селу, освячував і кропив свяченою водою людей, господарські і житлові споруди, худобу [20, с. 322].

15 лютого – Стрітєння (“Грімниці”). Свято Весняної Богородиці. У день свята в церкві освячували свічки (“грімниці”) й воду: *“Ай та служба була, та до церкви ходили, свічку святити”* [2]. Вірили, що запалені свічки захищають садибу, худобу від грому і блискавки: *“Держиме, та коли гримить, коли блискає”*; *“Стрітєньська свічка. Громниця ще казали. Палять коли гримить, запалюють...”* [2; 16]. Такими свічками обкурювали знаряддя праці, щоб був добрий урожай. Ними обкурювали господарські споруди і худобу, щоб захистити їх від нечистої сили. Полум’ям

свічки випікали в хаті на сволокові хрестик, щоб він “хижу стеріг і не впускав злі сили на поріг”. Дівчата за полум’ям такої свічки визначали, з якого боку села слід чекати сватачів. Таку запалену свічку давали до рук помираючому – щоб “душа з грішним тілом розлучилась” [20, с. 324].

24 лютого – благовісний день св. Власія, який опікувався худобою. У народі цей день пов’язували із закінченням зими. Селяни в день св. Власія намагались не працювати, щоб не нашкодити худобі, та кропили свійських тварин свяченою водою й обкурювали ладаном, щоб вона не хворіла і добре плодилася. Тиждень, на який припадав день св. Власія, був останнім тижнем м’ясиць. Потім починалися пости [20, с. 325].

Таким чином, останнім календарним святом зимового циклу був день св. Власія.

Джерела та література:

1. Записано Магальясом Д.В. у с. Бобовище Мукачівського району від Голочко Марії Михайлівни, 1934 р.н.
2. Записано Магальясом Д.В. у с. Ільківці Мукачівського району від Гліби Ганни Михайлівни, 1941 р.н.
3. Записано Магальясом Д.В. у с. Грибівці Мукачівського району від Смериківської Розалії Іванівни, 1947 р.н.
4. Записано Магальясом Д.В. у с. Лохово Мукачівського району від Герца Василя Івановича, 1932 р.н.
5. Записано Магальясом Д.В. у с. Копинівці Мукачівського району від Мальованець Олени Юріївни, 1929 р.н.
6. Записано Магальясом Д.В. у с. Копинівці Мукачівського району від Біличко Ганни Іванівни, 1960 р.н.
7. Записано Магальясом Д.В. у с. Копинівці Мукачівського району від Туряниці Ганни Іллівни, 1938 р.н.
8. Записано Магальясом Д.В. у с. Микулівці Мукачівського району від Самодейко Івана Івановича, 1952 р.н.
9. Записано Магальясом Д.В. у с. Черевці Мукачівського району від Руснак Олени Юріївни, 1942 р.н.
10. Записано Магальясом Д.В. у с. Черевці Мукачівського району від Козел Юлії Іванівни, 1947 р.н.
11. Записано Магальясом Д.В. у с. Черевці Мукачівського району від Кека Михайла Іллєча, 1938 р.н.
12. Записано Магальясом Д.В. у с. Жуково Мукачівського району від Немеш Марії Михайлівни, 1944 р.н.
13. Записано Магальясом Д.В. у с. Жуково Мукачівського району від Довгея Василя Васильовича, 1944 р.н.
14. Записано Магальясом Д.В. у с. Жуково Мукачівського району від Бесараба Михайла Васильовича, 1944 р.н.
15. Записано Магальясом Д.В. у с. Старе Давидково Мукачівського району від Базьо Марії Василівни, 1943 р.н.
16. Записано Магальясом Д.В. у с. Іванівці Мукачівського району від Савчинець Марії Дмитрівни, 1930 р.н.
17. Записано Магальясом Д.В. у смт Кельменці Кельменецького району від Крупко Володимира Захаровича, 1938 р.н. 10 серпня 2020 року.
18. Кожолянюк О. Різдво та Новий рік у дослідженнях Юрія Федьковича. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2004. Вип. 5. С. 301—307.

19. Сологуб-Коцан Т.Я. Передріздвяна обрядовість лемків Закарпаття (кінець XIX – перша половина XX ст.). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 6. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 285—289.

20. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття : Історико-етнографічний нарис. Ужгород : Гражда, 2011. 416 с. : іл.

**CALENDAR RITUALS OF THE WINTER CYCLE
OF THE DOLINIANS OF MUKACHEVO DISTRICT
THE END OF XIX – FIRST HALF OF XX CENTURY
(based on field materials)**

Dmytro Mahalias (Uzhhorod)

Summary

In this article, based on the collected ethnographic data from a number of villages of Mukachevo district and available literature, the author considers the calendar rituals of the winter cycle of Dolinians in the Mukachevo district of the late XIX – first half of the XX centuries. This study was conducted on the basis of field materials from villages such as Bobovyshe, Ilkivtsi, Grybivtsi, Lokhovo, Kopynivtsi, Mykulivtsi, Chereivtsi, Zhukovo, Stare Davydkovo, Ivanivtsi of Mukachevo district and Kelmentsi village of Kelmentsi district (Chernivtsi region). The author describes the processes of calendar rituals of the winter cycle of the Dolinians of Mukachevo region, and draws parallels with other areas of Transcarpathia and other regions of Ukraine.

Key words: *calendar, holiday, rituals, winter, Dolinians, Presentation of Mary, St. Catherine's Day, St. Andrew's Day, St. Barbara's Day, St. Nicholas Day, Christmas Eve, carols, caroling, 12 dishes, Christmas, St. Basil's Day, Babyn Vechir, Candlemas, St. Blaise's Day.*

Михайло КРАСИКОВ
(Харків)

**З ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНОЇ
ЗВИЧАЄВОСТІ ГУЦУЛІВ РАХІВЩИНИ
(за експедиційними матеріалами)**

УДК 393.1 (477.87)

У статті аналізуються деякі повір'я і звичаї сучасних мешканців Рахівського району Закарпатської області, що стосуються віщування смерті, обряду поховання і поминальної традиції. Матеріали були записані автором у фольклорно-етнографічній експедиції 2017 року.

Ключові слова: *смерть, традиційна культура, гуцули, Закарпаття.*

Ставлення до небіжчиків і пов'язаний із ним ритуал поховання – один із найважливіших маркерів *modus vivendi* будь-якого народу. Наскільки є збереженою у ХХІ ст. традиційна поховально-поминальна звичаєвість гуцулів Рахівщини, які саме з повір'їв та обрядодій, пов'язаних зі смертю людини, вважають для себе актуальними мешканці цього закарпатського регіону, які їх вірування і ритуальні дії є загальноукраїнськими і широко відомими, а які є суто місцевими і доволі рідкісними, майже чи взагалі не зафіксованими в етнографічних джерелах, – на ці та інші питання буде дана відповідь у даній розвідці.

Поховально-поминальна звичаєвість населення Закарпаття вивчалася дослідниками ХІХ – початку ХХІ ст. доволі уважно, що й не дивно, адже це одна з магистральних тем етнології, складова родинної обрядовості – фундаменту людського існування в традиційному суспільстві. Серед праць попередників варто відзначити дослідження П. Богатирьова, Ф. Потушняка, М. Тиводара, Р. Гузія, О. Боряк, В. Коцана, Ю. Чорі, Г. Рейтій, І. Черленяк (Керечанин) та деяких інших [1; 2; 3; 4; 5; 10; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28]. Цінні польові матеріали і деякі аналітичні розвідки з даної проблематики представлені у чотирьох випусках наукового щорічника “Етніка Карпат” [6–9]. Автор цих рядків, крім узагальнюючої праці, присвяченої уявленням про віщування смерті у традиційній народній культурі українців [12], написав низку статей, де саме на матеріалі експедиції 2016 та 2017 років до сіл Рахівського району Закарпатської області торкався переважно аспектів, пов'язаних із апотропеїчною магією у поховально-поминальному комплексі [11; 14–21]. У даній розвідці цей комплекс буде проаналізовано хоча й не всебічно, однак багатоаспектно.

Серед прикмет, що віщують смерть (див.: [12]), широко відомі на Рахівщині, як і у багатьох місцевостях України, такі: “Пташка постука у вікно – буде, що хтось помре. А як залетить у вікно – хтось із близьких” [БКВ]; “У вікно б'ється пташка – на смерть або хтось має захворіти. Пташка – як душа. Перед смертю баби пташка залітала” [ТХБ]; “Зозуля як кукає, сяде на будинок – погано. На хаті у діда кукала – дід умер. Курка як піє – хтось умре. Курка на вуглі піяла – дитина вмерла. Сказати треба, аби си не збуло: “Піяла би собі на голову!” А як довго піє, надоїсть – зрубати

їй голову” [КВС]; “Як курка заспіва як півень, різали гет, бо казали, що то на шкоду курка піє” [КАЮ]. Іноді це було її відчуття власної смерті: “Було таке, що її саму яструб уб’є або лис ухопит” [КАЮ].

Цілком традиційний характер мають сни, що віщують, на думку гуцулів, смерть, зокрема: “Квіти сняться – хтось помре” [ШОІ]; “Сниться: хата завалилася – у домі мусить хтось померти” [КАЮ]. Однак і в реальності певні події можуть бути вісниками смерті: “Образ чи портрет падає зі стіни – на смерть. У нас була картина “Тайна вечеря” – увірвалася і упала, не розбилася – брат через тиждень помер. Він у цій хаті народився, а жив в іншій” [КАЮ].

За народними уявленнями, є “щасливий час” смерті: “Як людина помре на Великдень – щаслива людина: відкриті ворота у Світле Царство. 40 день від Великодня вони відкриті. І хто вмирає, той туди попадає, навіть злодій” [КВС]. Утім, як і на інших теренах України, більш поширена думка про менший час “щасливих днів” для смерті: “Коли помруть на Світлі дні, на Пасху, читають псалми і прощаються всі гріхи. Лише на Пасху, тобто сім днів пасхальних” [ОГМ].

Не описуючи послідовність поховальних обрядодій, зупинимося лише на деяких аспектах.

“Коли людина умирає, ввечері читають молитву два-три люде, на другий день хоронять, а після того дома читають і в церкві служба; у 9, 40 днів, півгод і годовщину відзначають. І посуду, і хліб, і одіж дають за простибі. Роздають колачі (круглий хліб) за помин, плюс вафлі, конфети і свічку зверху світять – свідок того, що дав за померлого” [КАЮ]. Свічку насправді засвічують далеко не всі, хто роздає речі померлого (не вважають це за потрібне або не знають, що “так треба”), однак нам траплялися інформанти, які категорично стверджували, що якщо дав якусь річ і не засвітив свічку, то це начебто “не рахується”. Такі міркування є доволі дивними, адже, з християнської точки зору, “Бог все бачить”, і чи так вже потрібні йому “свідки”? Однак у традиційної народної культури своя логіка, і “наочність” у ній має неабияке значення.

Залишається актуальним ритуал обмивання небіжчика: “Воду з мерця сиплють, де ніхто не ходит” [КВС]. Це важливо, оскільки вважається, що людина, яка вступає у таке місце, може тяжко захворіти, а то й померти. У “кращому” випадку, “мертвов водов як посиплять в хаті – людина щестя не буде мати” [ЮОВ]. Цікаву розповідь ми записали від А. Романюка, який є досвідченим водієм: “Колона йшла 20 машин, і кури летіли через дорогу. Чув, що пухнула – під перше колесо попала. Пішов у ярк, помив колесо. Мив так, щоб назад вода йшла. Висцівся на колесо, попідшав: моча солонна... Колесо так поставив, щоб текло тільки на землю, а не на колесо – як би я на ту воду смертельну не наїхав” [РАВ]. Тут звертає на себе увагу не тільки прагнення уникнути контакту зі “смертельною водою”, а й використання “солі” в якості апотропея.

Прийнято обмивати не родичкам (щоб смерть не “передалася” по роду; з цієї ж причини рідним не можна нести домовину з небіжчиком), однак треба добре знати людину, яка це буде робити, оскільки воду з-під мерця можна використати у шкідницькій магії (“підлити” комусь), і фахівчині у цій справі зазвичай пропону-

ють допомогти родичам чергового покійника, аби дістати “мертвої води”. Серед їх методів шкоди є, наприклад, такі: “Як посипати мертву воду на віник – тебе будут обминати люди, як мертвого обминают, ти будеш не потрібен нікому. Коли мертвий є, ховают віник у шафу, щоб не наворожили. Витягують соломинки і кладут навхрест – в хаті, на дворі, примовлеют, наприклад: “Аби сі не віддала!”” [ЮОВ].

На Закарпатті, як і в більшій частині України, люди добре знають, що не можна брати віника до рук, поки в хаті є мрець. Утім, пояснення цього “табу” різне у різних селах і навіть у різних родинах одного села. Наприклад, є таке: “Якщо мертвий (у хаті – М. К.) – не дай бог замітати: тобі руки будуть мертві, тобі мертво в хаті буде!” [ЮОВ]. Ця заборона, як і чимало інших поховальних приписів, побудована на принципі симільності [13].

У багатьох родинах “як заберут тіло з хати – замітають” [КАЮ]; “як винесли труну, одразу замітають, коли похорон вийшов за ворота, – щоб він (небіжчик – М. К.) не вернувся” [СВІ]. Доречно в цьому контексті згадати магичні дії, які й сьогодні виконують в українських селах: коли в хату зайшла небажана людина і хочуть, щоб вона більше не приходила, за нею ретельно замітають підлогу у хаті і сміття несуть на роздоріжжя. Нічого й казати, що небіжчик також є “небажаним гостем”. Утім, дехто після повернення з цвинтаря “три дні не замітає і три дні не заходить в ту кімнату, де лежав небіжчик, – аби душу не тривожити. Вона сидит над головою, де лежав, у кімнаті” [ЮОВ].

На небіжчикові повинен бути одяг, “що він ніколи не надівав” [ЮОВ]. Це пов’язується зазвичай із тим, що людина йде у *нове життя*. Біля голови чоловіка кладуть шапку “і рушничок на руки, а жінці – хустку на руки складену. Жінка кладе чоловіку у кишеню гроші. Це значить, що жінка заплатила за те, що він вдома будував, газдував, робив, що вона його відпускає. Гроші жінці чоловік кладе – за те, що вона газдувала” [ЮОВ]. Таке тлумачення широко відомого звичаю є оригінальним – як вияв вдячності, однак фраза “вона його відпускає” натякає на іншу мотивацію – відкупитися від небіжчика, аби він не приходив до рідних.

На Рахівщині людина, яка бажає попроситися з покійником, приходиться зі свічкою: “Наносять свічки, коли лежить небіжчик. До 40 днів кожен день носять на гріб і запалюють” [КВС]. Пояснення цьому звичаю більшість інформантів не знає, але воно у деяких людей є: “Кожний день до 40 днів носять свічки на цвинтар і запалюють, і в хаті 40 день запалюють свічку: душа ходить, де ходила жива, і треба їй світла” [КМІ]. Важлива деталь: на прощання в хаті “кожен приносить свічку – голу не несуть, заповивають. А як розповивають – мечуть під небіжчика папір” [КАЮ]. Гадаємо, що це пов’язано з явищем, яке ми називаємо “страхом голої руки”: свічку несуть в обгортці, аби родичі небіжчика не стали “голими”, тобто не збідніли, що є ланцюжком актуалізованих магичних апотропеїчних дій за принципом уподібнення під час екзистенційно небезпечної ситуації.

Чимало літніх людей в Закарпатті ще може розповісти про ігри при мерцеві, так яскраво відбиті у етнографічній (згадаймо відому працю П. Богатирьова “Игры в похоронных обрядах Закарпатья”, публікації З. Кузеля, К. Грушевської й сучасних дослідників, зокрема О. Левкієвської) та художній літературі і кіно (усі пам’ятають

відповідний епізод у фільмі С. Параджанова “Тіні забутих предків”). Ми також зафіксували щонайменше пару десятків таких описів (“Пекти гусака”, “Бити долоньки” тощо), і цьому питанню маємо надію присвятити окрему розвідку, тому тут тільки констатуємо факт наявності таких спогадів, верхня хронологічна межа яких відноситься переважно до середини 1950-х років.

Усі інформанти акцентували нашу увагу на тому, що “копирщів (домовину – *М. К.*) треба вкрити ковром або ліжником – аби не гола” [ЮОВ], що найчастіше осмислюється як запобігання “бідності” небіжчика на тому світі або як те, що людина заслужила таку шану. Іноді трактується такий звичай зовсім “по-дитячому”: “Діда – в копирщів, укрили ліжником і понесли. Щитається, що уснув – тому ліжником. І прорубують віконечко – щоб бачив” [РАВ]. Тут дуже яскраво виявляється амбівалентність покійника як МЕРТВОГО/ЖИВОГО.

Коли виносять мерця, “стукують три рази на кожному порозі в хаті – межі дверима кладуть. Це як би відкланявся мертвець, прощається. Як винесли, вся родина дивиться на сонце крізь вікно, горі, аби не сумували. Не на копирщів! В тій кімнаті, де він лежав, перевертають лавицю (на якій було тіло – *М. К.*), а коли виносять з двору, перевертають в табуретки, на яких стояв копирщів” [КВС]; “Як винесли небіжчика, закривають двері, беруть хліб, сіль і дивляться у вікно (хліб мають в руках) на сонце – аби не поверталася людина. За хліб повинні усі доквітатися” [КАЮ]. Ритуал перевертання лавиць і табуреток має призвести до “перевертання” ситуації з горя й відчаю на радість; швидке закриття дверей одразу після виносу тіла з кімнати мусить не дати знов “прослизнути” туди Смерті; погляд на сонце під час “ритуалу єднання”, коли всі одночасно тримаються за круглу хлібину (а згуртування рідних у цей момент надзвичайно психологічно важливе!) – це настанова на перемогу Життя і Світла над Смертю і Темрявою.

Як скрізь в Україні, на Рахівщині знають: “Дорогу не можна переходити небіжчику” [КАЮ]. Не можна й обганяти машину з небіжчиком. Старші кажуть молодшим: “Онучку, як увидиш, що похорон іде, – пропусти та й не обганяй похорон, бо недобре меш гостити” [РАВ].

По-різному тлумачать інформанти необхідність розв’язування зав’язок на руках і ногах мерця перед тим, як забивають домовину. Поширеним є таке уявлення: “Розв’язують, щоб йому не було зав’язано на тім світі, щоб не були ноги зав’язані, аби міг прийти на Страшний Суд. А тепер ніхто і не зав’язує” [КВС]. На Закарпатті, як і в інших регіонах України, ці зав’язки або кладуть у домовину, або самі ж рідні використовують їх для магічних маніпуляцій, наприклад: “коли чоловік б’є, їх зашивають у його одягу” [ШОІ]. Однак чужим їх намагаються не давати, особливо коли людину не дуже добре знають.

Відомі інформантам і факти шкідницьких магічних дій, пов’язаних із небіжчиком: “Хто сердитий, кладуть фото під мертвого – і той (на кого сердяться – *М. К.*) хворіє. Або щось з одягу людини, якій хочуть навредити. Але сокотять, провіряють, щоб не покладали” [КВС]. Стежать і за тим, щоб ніхто під час прощання не витяг покладені під мерця зав’язки (для цього їх найчастіше розв’язують вже після того, як усі попрощалися, перед закриванням кришкою).

В усій Україні відомий ритуал: кинути три грудки землі на домовину перед тим, як її закопають (дехто кидає вже в процесі закопування). Утім, в різних місцевостях необхідність цього пояснюють по-різному (більшість людей сьогодні взагалі обмежується фразою “так заведено”). На Рахівщині нам трапилося таке унікальне тлумачення: “Землю кидають на домовину три рази – аби сі на тому світі понаходили рідні із тим мертвим” [КВС].

Місцевий весільний звичай дивитися молодим крізь дірку в колачі на сонце, аби бути щасливими, іноді актуалізується у поховальній обрядовості, яка взагалі має, як відомо, багато паралелей із весіллям: “Не можна дивитися в яму рідним, бо хтось піде з родини, але треба крізь колач дивитися на сонце” [ЮОВ].

Загальноукраїнським є уявлення: “В один день весіле і похорон – не добре” [КВС]. На Рахівщині, коли збігаються дві такі події в селі, “просять аби скорше похоронили (на один день раніше – *М. К.*). Весілля не перекладають, а з похороном можна” [КВС].

Народна культура закарпатців здавна виробила цілу систему апотропеїчних дій, аби захистити від “подиху Смерті” не тільки членів родини небіжчика, а й усе живе в його господарстві, оскільки, за народними повір’ями, Людина і Природа настільки тісно взаємопов’язані, що стан мерця може передатися рослинам: “Коли виносять небіжчика з хати, треба йти в сад і город і порушити усю садовину і городину – щоб не завмерло. Котра лишит не рушена – засохне. Ходив чоловік і з кожної грядки по одній рослині порушив – ріпу (картоплю – *М. К.*), яблуньку, смородину – аби не завмерло” [КВС]. Однак деякі інформанти вважають, що небезпека загрожує не тільки рослинам: “Якщо помер (господар – *М. К.*) – яблунька може всохнути, треба попіхати по дереву. Як недостроєна хата – треба попіхати. Один чоловік помер, мав грузову машину. І ніхто не годен був завести після похорону. Треба було завести, поки небіжчик лежав у хаті. Обов’язково треба усьо рушети, аби не всихало” [ШОІ].

В українських містах і деяких інших населених пунктах поминають сьогодні переважно в їдальнях, кафе та ресторанах. Однак закарпатці “комашню (поминки – *М. К.*) роблять тільки вдома” [КАЮ]. Це пов’язано з імітативною магією [див.: 13]: родичі мерця пригощають людей – і стан задоволеності гостей повинен, так би мовити, “передатися” небіжчику, внаслідок чого він не буде ходити і шкодити живим, а саме мешканцям цього будинку.

У поховально-поминальній обрядовості навіть, здавалося би, звичайні побутові дії мають глибокий символічний сенс: “Як приходять додому, умивають руки і витираються одним рушником. Коли предавали Христа на смерть, царь (мається на увазі правитель Іудеї Понтій Пілат – *М. К.*), який дав його повісити, умив руки і тим сказав, що він до цього не приклонений, бо його заставили Христа повісити. Людина тоже мертва, як Христос, але Христос воскрес – і люди мають воскресати!” [КАЮ]. Тобто люди, вмиваючи руки, цим наче демонструють, що вони не причетні до смерті, оскільки мають перспективу безсмертя душі. Витирання ж одним рушником теж може бути потрактоване символічно: як один шлях, який суджений усім людям.

Спілкування з небіжчиком (зокрема й вербальне) – не дивина у поховально-поминальній обрядовості: “Першими з похорону йдуть діти (як батьки померли) і три рази кажуть на порозі: “Пустіть нас у хату!”. Як жінка (чоловік) помре – каже: “Пусти мене у хату!”. Як молоді розмерлися, два чоловіки ведуть під руки жінку (коли помре чоловік – *М. К.*) і дві жінки ведуть за руки чоловіка (якщо жінка померла – *М. К.*) – аби одружилися. У 40–50 років ще ведуть, у 60 – вже ні” [КАЮ]. Такий ритуал нам не доводилося фіксувати на інших теренах України. Він є магичним за своєю сутністю, наочно демонструє підтримку (у прямому і переносному сенсі) з боку соціуму, має переконати вбиту горем людину, що життя її не скінчилося і що вона як партнер (у тому числі сексуальний) цікава представникам протилежної статі.

Як і у більшості регіонів України, на Рахівщині на поминках діє правило: “Коли поминають, у який бік заходять, у такий виходять. Це тільки на поминках” [КАЮ]. Це вважається запорукою того, що люди таким чином повернуться з “комашні” у світ живих, а не “пройдуть”, тобто не підуть незабаром слідом за небіжчиком. Пояснюють це так: “Аби не верталось назад, аби не було більше похорону – для цього в один і той самий бік виходять” [КАЮ].

Є у закарпатських поминальних звичаях і такі нюанси: “Їда може лишатися на поминки, а горілку, пиво треба випити” [КАЮ]. Скрізь в Україні господарі, припрошуючи гостя частуватися горілкою, примовляють, коли той не допиває чарчину: “Не залишай на сльози!” І закарпатці теж так кажуть, особливо на поминках, бо “як не випили – це на сльози хазяєвам (курсив наш – *М. К.*)” [КАЮ].

На Рахівщині “на поминках їдять і виделками. Ножі не кладуть” [КАЮ]. У багатьох районах України, принаймні в селах, не тільки ножі, а й виделки не кладуть на поминальний стіл, пояснюючи це тим, що інакше “ти мертвим очі виколюєш”. Їдять же в рахівських селах на поминках “голубці, юшку, ріпу з м’есом, холодець. Не кладуть канун для кожного. Після “Отченашу”, перед тим, як почати їсти, кажуть: “Най Бог прийме перед душі Івана” [КАЮ]; “На поминках як встали, помолілись – не присідають більше (а на свадьбі знов присідають кілька разів)” [КАЮ].

До загальноукраїнських треба віднести уявлення: після смерті людини “білити в хаті не можна до року, а як треба – в куточку оставляють недобілене, аби йому там добре було на тем світі” [ВМВ]; “Коли хтось умре, якщо білять того року, то недобілюють куточок – тоді не буде шкодити, бо за мертвим не мож пораїти до року” [КВС]. Як людина померла, не можна поновлювати, будувати, точніше – “можна робити, але не доробити” [КВС]. Однак є й категоричні твердження: “Після похорону рік в хаті нічого не можна робити – ремонт, будівництво, бо буде ще одна смерть. І білити не можна, підкрасити вікно, міняти щось – це до покійника в хаті” [ВВ]. Якщо згадати, що, за народним сонником, перехід до нової хати віщує смерть того, кому це сниться, стає зрозумілим, чому ідея оновлення житла пов’язана з домовиною (по-перше, вона завжди нова, а по-друге, вона є новою хатою для небіжчика); до того ж, вважається, що протягом року душа часто гостює в рідній домівці, і якщо місце її колишнього проживання кардинально оновлять, вона це сприйме як бажання вигнати її якомога скоріше. Незмінна латочка десь у куточку

ку – це місце для душі, яка може повернутися до рідної хати: саме там вона може “зачепитися” і посидіти, за уявленнями носіїв української традиційної культури.

На Рахівщині в суспільній свідомості зберігаються старі прескрипції щодо поховання і поминання “нечистих покійників”: “Повішеників скоро, на другий день, ховають, а то і тої днини, як успіют. Свічку не світять, молитву не читають – ховають чисто під саму огорожу, називають “діл”. Сім годів не можна писати повішеника у список поминання” [КАЮ].

Актуальними залишаються традиції і щодо поховання дитинки, яку не встигли охрестити: “Нехрещену дитину саму вдома похрестят, водичкою свяченою побризкають, назвуть ім’ечко та й похоронят – священник не хрестить” [КАЮ]. До речі, вважається, що “не бажано називати ім’ям померлої дитини наступну дитину” [ШОІ], аби та не успадкувала її долю.

Часто можна почути в експедиціях, що вагітній (навіть матері, якщо померла її дитина) ні в якому разі не можна йти на цвинтар із поховальною процесією. Проте на Рахівщині зустрічається й інша нормативність: “Вагітній можна йти на цвинтар, коли ховають небіжчика, аби не доквітає до кіла (тіла – *М. К.*)” [ШОІ]. Така засторога базується як на контактному, так і на імітативному принципах магичної дії: “мертвість” може передатися майбутній дитині тільки через контакт.

Зафіксовані нами були і нечисленні оповідки про людей, які “завмирили” і потім оповідали про те, що вони “бачили” на тім світі, наприклад: “Є людина, що завмре і оживає, але скоро назад умирають. Брат розказував, що умер чоловік, його відоживили, і він розказував: видів файні поля, столи накриті з їдов, дуже файне всьо” [КАЮ]. Ці уявлення, як бачимо, цілком традиційні.

Зважаючи на обмежений обсяг статті, ми торкнулися лише деяких аспектів поховально-поминальної обрядовості населення Рахівщини і навели лише незначну частину з записаних нами матеріалів стосовно даного питання, однак і на підставі того, що викладено вище, можна зробити висновок про збереження багатьох доволі архаїчних уявлень, традицій і ритуалів в сільському середовищі закарпатських гуцулів, причому деякі повір’я і обрядодії зустрічаються тільки на цій території. Інша частина експедиційних записів 2017 р., у яких яскраво відбилосся ставлення до смерті місцевих мешканців, буде викладена і проаналізована у наступних розвідках.

Джерела та література:

Література:

1. Богатырев П.Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. *Богатырев П. Г. Народная культура славян* / сост. Е. С. Новик, Б. С. Долгин, под общ. ред. Е. С. Новик. Москва, 2007. С. 21—130.
2. Борjak O.O. Поховальний обрядовий комплекс Закарпаття на тлі Поліських паралелей. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 3: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини”* (Ужгород, 26-27 черв. 2015 р.) / упоряд. Г.В. Андjял, В.В. Коцан. Ужгород, 2016. С. 469—472.
3. Гузіj Р.Б. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2007. 352 с.

4. Гузій Р.Б. Перед порогом вічності: останні приготування : [фрагмент з кн. “З народної танатології: карпатознавчі розсліди”]. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / за наук. ред. М. Гримич. Т. 5: Старість. Смерть. Культура вишанування небіжчиків*. Київ, 2015. С. 137—172.

5. Гузій Р.Б. Похоронна обрядовість українців Карпат. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / за наук. ред. М. Гримич. Т. 5: Старість. Смерть. Культура вишанування небіжчиків*. Київ, 2015. С. 239—252.

6. Етніка Карпат : наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій / шеф-ред. Р. Офіцинський. Вип. 1. Ужгород : Гражда, 2016. 144 с.

7. Етніка Карпат : наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд. : В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Вип. 2. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 184 с.

8. Етніка Карпат : наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд. : В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Вип. 3. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 324 с.

9. Етніка Карпат : наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд. : В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Вип. 4. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 456 с.

10. Коцан В. Похоронні обряди та звичаї на Іршавщині кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На прикладі сіл Осій, Білки, Великий Раковець, Малий Раковець, Нижнє Болотнє, Заболотнє). *Історичні студії : зб. наук. пр. з проблем давньої і середньовічної історії та етнології*. Вип. 2. Ужгород, 2008. С. 95—113.

11. Красиков М.М. Вагітність у системі уявлень носіїв традиційної культури на Рахівщині (за польовими матеріалами). *Музей просто неба в соціокультурному просторі : матеріали Міжнарод. наук. конф., присвяч. 50-річчю заснування Національного музею народної архітектури та побуту України*. Київ, 2019. С. 249—255.

12. Красиков М.М. Вішуння смерті. (До розуміння української народної танатології). *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / за наук. ред. М. Гримич. Т. 5: Старість. Смерть. Культура вишанування небіжчиків*. Київ, 2015. С. 173—207.

13. Красиков М.М. Імітативна магія у звичаєвості гуцулів Верховинщини. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 6. С. 27—36.

14. Красиков М.М. Магія повсякдення (за матеріалами експедиційних досліджень). *Харьковский историко-археологический сборник*. Вып. 23. Харьков, 2018. С. 72—83.

15. Красиков М.М. Магія Свята у традиційній народній культурі закарпатців (за матеріалами польових досліджень на Рахівщині 2017 р.). *Етніка Карпат : наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд. : В. В. Коцан, П. Ю. Леньо*. Вип. 3. Ужгород, 2018. С. 79—93.

16. Красиков М.М. Побутова магія сьогодні (за матеріалами польових досліджень на Рахівщині 2016 р.). *Традиційна культура в умовах глобалізації: сучасний дискурс щодо збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини : матеріали наук.-практ. конф. 23–24 червня 2017 р.* Харків, 2017. С. 141—147.

17. Красиков М. М. Презумпція добра у традиційній народній культурі українців (за матеріалами польових досліджень 2017 р.). *Матеріали I Міжнародної наукової електронної конференції “Культура в процесі духовно-морального розвитку глобального суспільства”*. Харків, 21 лютого 2018 року. Харків, 2018. С. 49—59.

18. Красиков М. М. Принцип ініціальності у звичаєвості сучасних закарпатців (за матеріалами експедиції 2017 р. на Рахівщину). *Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розвиток креативних індустрій : матеріали наук.-практ. конф. 22–23 червня 2018 р.* Харків, 2018. С. 214—223.

19. Красиков М. М. Рослини в повір'ях сучасних закарпатців (за експедиційними матеріалами). *Традиційна культура в умовах глобалізації і синергія традиції та інновації : матеріали наук.-практ. конф. 21–22 черв. 2019 р.* Харків, 2019. С. 134—140.

20. Красиков М.М. Соціокультурні нормативи поведінки мешканців смт Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області України. *Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність. Tăsnad, 26–28 octombrie 2017. = Relații romano-ukrainene, Istorie și contemporaneitate*. Satu Mare – București, 2018. S. 395—404.

21. Красиков М. М. Сучасні магичні практики закарпатців. *Етніка Карпат : наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд. : В. В. Коцан, П. Ю. Леньо*. Вип. 2. Ужгород, 2017. С. 38—44.

22. Потушняк Ф. М. Подорож душі на другий світ (сліди о перевозників). *Література на неділя*. Річник III. Ужгород, 1943. С. 176—177.

23. Потушняк Ф. М. Серп в похоронному обряді. *Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Сер. Історична*. 1958. № 2. С. 65—66.

24. Рейтій Г. Упир у народних віруваннях долинян Закарпаття. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури і побуту*. Вип. 6 / упоряд. В.В. Коцан, М.І. Мегела. Ужгород, 2019. С. 381—389.

25. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: історико-етнографічний нарис. Ужгород : Гражда, 2011. 416 с.

26. Черленяк (Керечанин) І. Апотропоїчні заходи для живих та магичні дії, пов'язані зі спорядженням мерця. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 4 / упоряд. В.В. Коцан, М.І. Мегела. Ужгород, 2018. С. 290—301.

27. Черленяк І. В. Поховально-поминальні обряди українців Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *Записки історичного факультету / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова*, Іст. ф-т. 2016. Вип. 27. С. 197—221.

28. Чорі Ю. Від роду до роду. Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. 172 с.

Список інформантів:

БКВ – Зап. М. М. Красиков 9.07.17 у смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Катерини Василівни Баккай, 1953 р. н., освіта сер. спец., місцевої.

ВВ – Зап. М. М. Красиков 15.07.17 у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Вікторії Василівни Н, 1988 р. н., освіта 11 кл., місцевої.

ВМВ – Зап. М. М. Красиков 17.07.17 у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Василівни Васильчук, 1943 р. н., освіта 10 кл., місцевої.

КАЮ – Зап. М. М. Красиков 5.07.17 у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Юріївни Климпуш, 1938 р. н., освіта 7 кл., місцевої.

КВС – Зап. М. М. Красиков 4.07.17 у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Василіни Стефанівни Климпуш, 1944 р. н., освіта 7 кл., місцевої.

КМІ – Зап. М.М. Красиков 12.07.17 у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Которожук Марії Іванівни, 1944 р. н., освіта сер. спец., місцевої.

ОГМ – Зап. М.М. Красиков 10.07.17 у смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Опаранюк Галини Михайлівни, 1966 р. н., освіта сер. спец., місцевої.

СВІ – Зап. М.М. Красиков 15.07.17 у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Симкович Вікторії Іванівни, 1981 р. н., освіта вища, уродженки с. Синевір Міжгірського р-ну Закарпатської обл., живе у м. Ужгороді.

РАВ – Зап. М. М. Красиков 19.07.17 у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Романюка Антона Васильовича, 1936 р. н., освіта 8 кл., місцевого.

ТХБ – Зап. М.М. Красиков 10.07.17 у смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Турецької Христини Богданівни, 1992 р. н., освіта незакінч. вища, місцевої.

ШОІ – Зап. М. М. Красиков 7.07.17 у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Шеп'юк Олени Іванівни, 1954 р. н., освіта сер. спец., місцевої.

ЮОВ – Зап. М.М. Красиков 11.07.17 у смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Юролюк Олени Василівни, 1954 р. н., освіта сер. спец., місцевої.

**FROM THE BURIAL-MEMORIAL CUSTOMS
OF HUTSULS OF RAKHIV DISTRICT
(by expedition materials)**

Mykhailo Krasykov (Kharkiv)

Summary

Article analyzes beliefs and customs of modern inhabitants of Rakhaiv district of Transcarpathian touching telling fortunes on death, rite of burial and memorial tradition. Materials were recorded by author in folklore-ethnographic expedition in 2017.

Key words: death, traditional culture, Hutsuls, Transcarpathian.

Василь КОРОЛЬ
(Ужгород)

**ЛІКУВАННЯ СЛОВОМ В СИСТЕМІ
ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ ПЕРЕЧИНСЬКОГО РАЙОНУ**

УДК 394 (477.87) : 615.89

У дослідженні, базуючись на власних польових етнографічних матеріалах, автор розглядає традиційну лікувальну магію українців Перечинського району. Окремо аналізуються вербально-символічні позначення хвороб та семантика лікувальних обрядів. Також звернуто увагу на образ знахарки та ряд заборон, які супроводжують процес магічного лікування. Розглядається сучасний стан побутування народних вірувань, пов'язаних із процесом магічних лікувальних практик.

Ключові слова: Закарпаття, лікувальна магія, замовляння, вірування, обряд, світогляд, народна медицина.

Історіографія дослідження. Ряд дослідників Закарпаття більшою або меншою мірою торкалися у своїх працях народної медицини, лікувальної магії чи принаймні певних її аспектів (безпосередньо замовлянь, оберегової практики). Окремі відомості, які стосуються даної проблематики, можемо знайти ще в публікаціях кінця XIX ст. Зокрема, в опублікованому 1892 року та проаналізованому Олексієм Петровим збірнику “Угроруських замовлянь і заклинань початку XVIII ст.” [35], який автору вдалося придбати під час однієї зі своїх наукових подорожей на території сучасної Закарпатської області. Збірник складався із 37 заклинань, лікувальних замовлянь, апокрифічних молитов та притч. Вони особливо цінні для нас задля розуміння народних переконань про природу походження хвороб та їх місця перебування у людському тілі.

У першій половині XX ст. даного питання у своїх працях торкалися П. Богатирьов [16], Ф. Іванчов [24], Д. Павлюк [34], Ф. Потушняк [36; 37; 38; 39].

У радянський час традиційні світоглядні уявлення, народна магія стають небажаним полем дослідження. Лише у 80-х роках XX ст. з'являються праці, де автори торкаються окремих елементів лікувальної магії. До таких належать дослідження З. Болтарович [17; 18; 19; 20]. На початку XXI ст. проблематику лікувальної магії гуцулів Закарпаття в ряді праць торкався В. Король [25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32].

Із сучасних дослідників, які займаються цією проблематикою на теренах історичного Закарпаття, можна назвати Н. Вархол [21; 22; 23], М. Мушинку [33], М. Чубіку [40]. Варто окремо виділити Надію Вархол, яка досліджує традиційну духовну культуру українців-русинів Східної Словаччини в таких працях як: “Народні методи профілактики та лікування дитячих захворювань” [22], “Народні знання українців-русинів Словаччини” [21], “Рослини в народних повір'ях русинів-українців Пряшівщини” [23]. Автор докладно аналізує народні методи лікування, займається розробкою народних термінів на позначення різних видів хвороб. Особливий інтерес становить фактичний матеріал, зібраний автором на пограниччі українсько-словацької Лемківщини.

Разом з тим, окреме дослідження з цієї сфери традиційної духовної культури українців Перечинщини і досі відсутнє, тому проблема залишається актуальною.

Основним джерелом для висвітлення даного питання є польові етнографічні матеріали, зібрані автором з теренів Перечинського району протягом 2003–2019 рр., а також фактологічні дані, які поміщені в працях наших попередників. Введення в науковий обіг доволі значної кількості польового матеріалу з царини традиційної лікувальної магії щонайменше привнесе в публікацію елемент новизни.

Географічні межі дослідження охоплюють терени Перечинського району Закарпатської області.

Хронологічні рамки дослідження – це кінець ХХ – початок ХХІ ст. Вони зумовлені часом фіксування основного джерельного матеріалу та сучасним періодом побутування традиційних народних вірувань.

Об'єктом дослідження є лікувальні обряди українців Перечинського району, а предметом дослідження – семантика лікувальних обрядів, які проявляються в характерних мотивах.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб, базуючись на польових етнографічних матеріалах, зібраних нами серед українців Перечинського району, охарактеризувати їх традиційні вірування, пов'язані із лікувальною магією. Разом з тим спробуємо визначити основні мотиви магічного знешкодження хвороб.

Виклад основного матеріалу.

Плач дитини (“писк”). Писк – так називають у народі безсоння дитини, яке супроводжується плачем. Кажуть: *“поміняла собі динь на нуч”* [5]. Гуцули Закарпаття “сонці” (плач дитини) передавали на ліс або окремим деревам [28, с. 4; 29, с. 3]. У зафіксованих нами на Перечинщині лікувальних обрядах домінує варіант передачі “писку” іншій дитині. Для цього, як зазначає респондент: *“Обмивають дитину сяченов водов, або сечов матері. Тото що ся лишило із обмивку вичором односять до хижі, де світло із облака (К. В. – вікна) паде на путь. Бажано оби в туй хижі тоже била мала дітина. Вуливають тоти обмивки на світло, що є на путьови і кажуть: Писк на блиск”* [1].

Переляк (“ляк”). “Ляком” у народі називають певне нервові перезбудження, яке викликано незвичним видовищем (стихійним лихом, померлою людиною), твариною тощо. Найпоширенішим методом магічного лікування переляку є його зливання на віск. Під час обряду хворий сідав на поріг (символ межі), за яку має відійти недуга. Під час проведення ритуальних дій промовляють:

“Зливаю ляк, оби з тебе пропав буль і страх.

Ляк зливаю, страх од тебе одклинаю.

З твоїх рук, із нуг, най іде з тебе на скаля, на буча,

де пси недобріхувуть, а когути недопівають.

Оби ти годен (ім'я) ногами ходити, руками робити,

Ничого ся не бояти. Од нешного дня до судного” [1].

Аналогічний метод відливання переляку на віск зафіксувала Н. Вархол серед українців Східної Словаччини [22, с. 247].

Якщо причиною “ляку” була тварина, то хворого обкурювали шерстю, яку вистригли з тварини, що послужила причиною переляку [2].

Укус змії. Для замовляння зміїного укусу використовували так звані “гадячий камінь” [27]. Як правило, це камінь округлої форми з отвором посередині (інколи для цього використовували і великі бусини) (див. фото 1).

За традиційними віруваннями, на свято Воздвиження (“Здвиги”) збираються змії і вибирають собі старшого на цілий рік. Цей процес супроводжується “створенням” зміїного каменю, який використовують у лікувальній практиці [27]. Як зазначають респонденти: *“Є такої шо ся сходять гади, та “дують” камінь, вун на середині має дірку. Та тим каміньом треба обчирати хворой місто і казати: “Як ся тоти гади розойшли, так би ся і буль розходив”. Вун хоснує кіть даяка пухленина або гад укусив, та тим обчирьовали”* [4].

Бешиха (“ружа”). Називають так червоні пухлини на тілі людини, як правило – на кінцівках. Захворювання на “ружу” пояснюється різними причинами – простудою, поглядом інших людей, від роси тощо. Домінуючим на Закарпатті методом знешкодження “ружі” є підкурювання хворого за допомогою повісма лену або конопель. Так, на Перечинщині: *“Беруть червену ряндочку і конопляной прядиво. З прядива роблять 9 кружочку, таких за величинов як перецики. Червену ряндочку стилиять на хворой місто і над ним по очереди пудпалюють швабликами (К. В. – сірники) тоти 9 кружочку із прядива. Дувучи на прядиво приповідать: “Так би ся розийшло, зі тот ся дим розийшов”* [2].

Хвороба очей (ячмінь) – “ярчик”, “яриць” (почервоніння на очній повіці, яке по формі нагадує зерно ячменю). Для лікування застосовували методи симільної магії. Для цього беруть три рази по дев'ять зерен ячменю, які спалюють у печі, що асоціюється із зменшенням самої хвороби. Для цього: *“Одряховувуть 9 зернят ярцю і мичуть у шпаргет (К. В. – піч). Як зерно пучне тріскати у огньови, убертавуться лицьом у тот бук, де заходить сонце, і треба три раз спльунути і за кождим разом приповідати: “Як тих дивіть ярцю лопнули у шпаргіті, так би і муї лопнув”. Так роблять три вечори пудряд, коли заходить сонце”* [2].

Зустрічається також варіант лікування за допомогою вранішньої роси: *“Пальцьом зберавуть ранишню росу, мастять по ярчикови і приповідать: Як атота роса скоро пропаде, так би і ярчик скоро пропає”* [6].

Молочниця. Найчастіше дану неміч лікували, стоячи з дитям біля гною в час, коли заходить сонце. Даний метод ґрунтувався на вірі, що сонце при заході має силу забирати із собою всі хвороби.

Так, у с. Порошково, як зазначає інформатор: *“Лічити треба, коли якраз сонце починає ховатися за гору, тогди стоячи коло гноя приповідать: Сонце за гору, жаба за кору. За тим на густий грибінь сиплють цукрову пудру і здувають її дітині в ротик. А із “жаблячого коритяти” дають напитися сяченої води”* [1] (див. фото 3).

Бородавки. Походження бородавок пов'язували з тим, що хворий торкався до жаб. Для лікування: *“Купувуть нову жебеловку (К. В. – носова хустинка) і обчирьовуть бородавки, несуть її на ріку і кладуть на “пральний” камінь (К. В. – камінь,*

на якому перуть одяг), приповідавучи: “Як на новий жебеловці нич не є, так би мені нич не боло” [1].

Для лікування також використовують гриб-гнойовик: “Находять на гнойови гриб гнойовик, який складає шапку, коли заходить сонце. Як тилько вун пучне складовати шапку над ним, за сонцьом, обводять бородавками і приговорюють: “Як гриб ся складує, так би мої бородавки ся склали”. Так роблять три вичори пудряд на “слабий” місяць” [1].

Чиряк (“бокорван”). Це великий нарив з білим верхом, а саме місце болоче. Захворювання супроводжується високою температурою. В традиційній медицині виділяють чоловічий та жіночий “бокорван”. Лікують, обводячи довкола чиряка мізинцем, кісткою або проскурою, примовляючи: “Болячий, болючий, горячий, пекучий, не боли, не пічи, угаси, пропади. Од кценого-родженого (ім’я)” [1].

“Бокорван” лікували також припіканням залізним предметом, змащували медом: “А колись припікали жилізом, клали нуж на грань і клали на тото і то аж шкварчало. То ци втиць так запікав. Або накладовали бабку, яку перед тим промивали першаком (К. В. – спирт) і змащували медом та прикладовали на бокорван. Такі обклади робили два раз, три раз на динь. А потум як стиржинь вутягли, та на рану клали потичину цибулю” [12]; “Заяць Олена у середньому млинови жила, та знала од бокорванови і кіть пухленина. Та бокорван медом мастила і лем лагудно, бо кіть ся звередив та 9 коло нього малих боло, пороситься. Сімняниць (К. В. – насіння конопель) чамкала (К. В. – жувала) в роті і плювала на ряндочку та прикладовала на нього, тай до рана фракать (К. В. – лопає)” [8].

Алкоголізм (“п’янка”). Алкогольна залежність в традиційній культурі розглядалася як хвороба, яку необхідно лікувати. Так, гуцули для лікування від алкогольної залежності використовували спеціальний віник, яким обмітали обійстя [31, с. 1247-1248].

На Перечинщині для цього використовують відрізок тканини, яким зв’язують померлому руки або ноги. Цю смужку зашивають п’яниці в спідній одяг, примовляючи: “Як мертвий (ім’я) забов за атом світ, так би (ім’я) забов за паленку” [2].

Мастит. Хвороба грудей: “Ізза того шо дітина погано ссе груди, та у жони затверднуть груди, і тогди хвора жона, може мати температуру” [10].

Лікують мастит за допомогою обкурювання “повчанською” свічкою: “На перед розтопити парафін, дають трави, тото розомняти руками і змішати із ладаном і дати покипіти, тото помішувати. Дальше вусипати на дощку і коли пучне схоповатися та скрутити у свічку. І тогди накривавуть хвору жону плахтов, тогди беруть смітячку, грань і половинку тої свічки на грань, і жона там сидить поки дим не перестане йти. Так шо спотіє і по два раз, поки є пуд плахтов. Як плахту здоймуть та жону обтирають і лишавуть лежати на постили, оби не ходила по вонку. Таку свічку називають “повчанська” свічка. Динь до дня так роблять до трьох раз і груди м’якнуть. Ссати не мош давати дітині поки ся лічить. Колись іци лічили тим, шо хлопи ссали груди і спльовували” [13].

Ще лікували за допомогою засіка для зерна: “В мене є сусік (К. В. – засік), шо ци мої пра-пра-баби, та тим сусіком лічать. То але кіть болить жону цыцька

(К. В. – груди) та припирали кришков із того сусіка і приповідали: “Як (ім’я померлого) забов за атом світ, так би (ім’я хворого) забов за буль” [9].

Астма (“щиць”). Хворих на астму лікували обмиванням: “По стуйнях бола така вода, шо обмивали хворих на щіць” [8]. Обмивання супроводжувалося такими словами:

Ти, водице Йорданице,
Обмиваш гори, скали, долини
І всякі намулини, тебе (ім’я)
Кценого-родженого обмиваву,
Щіць загубляву.
Як ся вода не вперать
На броді на Йордані,
Так би ся щіць не вперав
В кценого-сяченого (ім’я)
Од нешного дня до судного
Во ім’я Божой [1].

Та найбільш поширеним методом було просування хворого через отвір в дереві, кошару, скручені гілки шипшини, верби, “заверчування” хвороби у поріг, дерево: “Щіць то треба тратити. Шо лікарі дають, то мало вартує. Дітвак ся, аде крузь комин типирь не просилиши, а то крузь кошару. На три потоки ся ішло, там ся розливало. Но і йшли де ся бучок зломив та крузь тото просилиши дітваку” [11].

Вроки (“пристріт”, “вроки”, “зоч”, “звуч”, “потяти”). За народними уявленнями, “вроки”, “уроки” виникають від поганого слова, слова, сказаного в недобрий час, а “звуч”, “зоч” – від лихих очей. Нерідко респонденти використовують ще й термін “пристріт”, що походить від слова “зустрінути”, “перестріти”, тобто зурочити десь в дорозі, “перекрити” дорогу, після чого поїздка ставала невдалою. Щоб ненароком не зурочити подорожнього, його без потреби намагалися не питати про те, куди він йде, та все ж, якщо така необхідність виникала, то застосовували оберегове примовляння “де йдете, непристрічавучи” [15; 7]. Найважчим зуроченням був “потин”: “такі вочі має, шо хоть кого гонна потяти” [7]; “Тита ся кіть побзєрать та молоко кисне” [5]. Потином називали наглі, швидкі вроки, після яких людина стрімко чахне і не може навіть самостійно пересуватися: “пушла в магазин, та так ї там потяли, шо ане дому негонна біла сама дуйти, до мене ї лем принесли” [1]. Тобто цими термінами: “вроки”, “звуч”, “пристріт”, “потин” – в народній медицині позначали одну й ту ж хворобу від поганого слова, недобрих очей. Тому будемо розглядати їх як ту ж саму хворобу.

Одним з основних засобів при лікуванні вроків була вода, в якій відгашували палаючі вуглики. Даний метод, з певними локальними особливостями, є домінуючим на досліджуваній нами території. Воду для обряду здебільшого брали освячену або звичайну, в яку додавали кілька крапель святої. Деякі інформатори, навпаки, категорично виключали використання з цією метою святої води: “то гріх сячену воду на такоє” [2]. Використовували також “мовчазну” воду, тобто по воду йшли мовчки, і черпали її з потічка чи річки за течією [1]. Переважна більшість

опитаних використовувала дев'ять [3; 5; 11] вугликів або сірники. Та нерідко використовували й іншу кількість – так при важких вроках рахували від 18 [14]. Інколи кількість вугликів не була сталою і залежала від того, скільки років має зурочений [15].

При відрахуванні вугликів більшість респондентів звертала увагу на необхідність застосування зворотного відліку, причому відлік кожного окремого числівника відбувається з часткою “не”: “не дев'ять, не вісім ... не один” [3]. Таким чином, за народним переконанням, вроки від останнього до першого повинні покинути людину. З цією ж метою здійснюється ритуальне обмивання хворого від голови в напрямку до ніг, притому – обов'язково навідліг: “руков от себе треба мити” [7]. Це пов'язане з переконанням, що демонічних істот можна вдарити, завдавши їм шкоди, тільки б'ючи навідліг, від себе. При обмиванні винятково важливе місце займали вербальні формули:

*“Ти водо Йорданице,
обмивай гори скали,
долини і всякі намулини.
І тебе (ім'я хворого) обмиваву,
од тебе буль одмиваву,
із твоїх кости, змиваву злости,
з кценого-сяченого.
Як ся вода не вперать
на броді, на Йордані,
так би ся в тобі нич не вперало,
Од нешиного дня до судного.
Во Ім'я Божой” [1].*

Окрім вугликів, у воду додавали часник, іглу, “святвовечорашні” помії [7]. Воду, яка залишилась після обмивання хворого, як правило, виносили за межі обійстя і виливали на роздоріжжі. В межах “свого простору”, який обмежувався дверима, порогом, тином, таку воду виливали найчастіше на дверні завіси [6]. Поріг виступав своєрідною межею між своїм та чужим світом: “Як люди ся на порузі не вперавуть, так би в (ім'я хворого) пулли вочі не вперали буль” [1]. Цей магічний акт символізував перехід хвороби за цю межу, звідки вона вже не могла повернутися.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З уявленнями про демонічну сутність хвороби пов'язані й магічні прийоми її знешкодження, знищення, відсилення. Наприклад, хвору на “щиць” дитину лікували обрядом пролізання через різноманітні отвори: коло (зв'язане з гілки шипшини, верби, мотузки, хусток), дупло та ін. Доволі поширеними при лікуванні вроків були магічні прийоми змивання хвороби. Близьким за значенням є мотив вистригання, після чого хворобу “заверчували” у дерево, поріг або відносили до річки. Хворобу знешкоджували також за допомогою обкурювання. Віра в дієвість цього методу ґрунтувалася на тому, що хвороба, як і людина або тварина, не витримує диму, тому хворого обкурювали різними травами (розхудник, уречник, пристрітник, освячене зілля та ін.). Доволі поширеним методом було виманювання, “висмоктювання” хвороби з тіла.

Разом з тим потребують окремого дослідження ще цілий ряд питань, які нами з об'єктивних причин були розглянуті лише побіжно:

- образи носіїв сакрального знання: баїля (знахарка), валайська баба (баба-повитуха) в традиційному світогляді;
- локальні варіанти способів передачі сакрального знання.

ДОДАТКИ

Ляк зливати. На поруг кладуть мітлу, хворий сідає на тоту мітлу. Тот, хто буде баяти, наливає сяченої води у миску, пудпалює сячену свічку. Тримавучи миску з водою над головою хворого і свічку, так оби з неї воск цяпкав у воду. Як потече воск, треба приповідати:

*Зливаву ляк, оби з (ім'я) пропав буль і страх.
Ляк зливаву, страх од (ім'я) одклинаву.
З твої голови най іде на скаля, на буча,
де пси недобріхувуть, а когути недопівавуть.
Не я на помучи, а Бог Небесний (3 рази).*

Дальше баїля миску із сяченов водов тримає коло серця хворого і приговорює:

*Зливаву ляк, оби з тебе пропав буль і страх.
Ляк зливаву, страх од тебе одклинаву.
З твого серця, най іде на скаля, на буча,
де пси недобріхувуть, а когути недопівавуть.
Не я на помучи, а Бог Небесний (3 рази.)*

Дальше миску з водов тримавуть коло нуг хворого і приповідавуть:

*Зливаву ляк, оби з тебе пропав буль і страх.
Ляк зливаву, страх од тебе одклинаву.
З твоїх рук, із нуг, най іде з тебе на скаля, на буча,
де пси недобріхувуть, а когути недопівавуть.
Оби ти годен (ім'я) ногами ходити, руками робити,
Ничого ся не бояти. Од нешиного дня до судного. (3 рази).*

Потом беруть зубок чеснока і дзьобкавуть його іглов на порузі і кажуть так:

*Як люди ся на порузі не вперавуть,
Так би у (ім'я) буль і страх не вперав
В кценому-родженому.*

Тот зубок чеснока кладуть у миску із свяченов водов [1].

Ляк від тварини. Якщо у дітини страх од пса, коцура, од якоїсь худоби, то із тої маржини, од якої дівак напудився, вустригавуть таку худобу із межі очи ширсть і кладуть у посудину (К. В. – керамічну або металеву), беруть із пеца три горячі вуглики і як пучне диміти, та обкурюють тим димом дітину і приповідавуть:

*Як (називають тварину) забов за тоту ширсть,
Так би кщениий-сячений (ім'я) забов за страх (Три рази) [2].*

Ляк від покійника. Йдуть на похорони, пудходять до мертвого, який лежить на вслоні, розвертаються до нього плечима і беруть двома руками мертвого за великі пальці нуг і приповідають:

*Як мертвий забов за атом світ,
Так би я за (ім'я покійника, від якого страх) забов [2].*

Ляк зливати. Хворий сідає на поруг, на мітлу, йому на голову кладуть миску з водов. Над головою хворого палють свічку і коли пучне цяпкати воск у мися з водов приказує:

*Зливаву ляк, ізганяву з (ім'я) страх,
Най іде на поля, на ліси, на моря.
Де пси недобріховуть, а когути недопівавуть.*

По тому якої застило із розтопленого воска мош увідіти, од чого ся напудив [2].

Бокорван. Мізілником правої руки, за сонцьом (К. В. – за годинниковою стрілкою) обводять бокорван дотричі і кожний раз плнують на бокорван і приповідають:

*Болячий, болючий, горячий, пекучий,
Не боли, не пічи, угаси, пропади.
Од кщеного-родженого (ім'я).*

За тим кустков, вучещенов од мняса, обводять три раз і приговорюють:

*Як на кустці мняса не є,
Так би кщеному-родженому
(ім'я) нич не боло.*

Беруть проскуру, обводять тот бокорван і приповідають:

*Як ся люди в церкви з сяченим розходять,
Так би ся у кщеного-родженого
(ім'я) буль розходив.*

Щи так приповідаючи, обводять бокорван мадізілником (К. В. – мізинцем). Так роблять три вечори на “слабий” місяць [1].

Бокорван. Бокорван, то великий налив із білим вершком, і того місто пече, гі би вуглик приклад. Є бокорван чоловічий, а є жіночий, жіночий бокорван може ся розмножити. Кажуть упоросився і тогди навкруг наливу виходять дванадцять малих, які ся розростають. Чоловічий бокорван є добовим, то коли людина вмєрає за єдну добу, три добовим, шість добовим і див'ять добовим. Якшо за тот час не встигнути того вулічити та умерать. У хворого дуже пудниматься температура, може ним дуже трясти, так шо зимов го б'є.

Лічать го так, шо беруть цівку (К. В. – дерев'яна трубка довжиною близько 20-25 см. Як правило, виготовлена із гілки бузини (див. фото 2)) і тримаючи її над бокорваном, на вудихови треба встигнути повісти див'ять раз:

*Кіть бокорван, та пой вон,
Ти там не маєш нич робити.*

Дальше тот хто баять, вуходить на двур, лишавучи двирі одкритими, а хворий сідає за стул, на якому розсипано сімениць (К. В. – насіння конопель) і в голос ряхує див'ять сіменцю. За кожним одряхованим сіменцьом, тот ко баять, на дворі гойкать:

*Кіть бокорван, та пой вон,
Ти там не маєш нич робити.*

За тим як одряховали див'ять сіменцю, їх кладуть у ложку із сяченов водов і хворий того п'є. Так роблять три дні пудря, або коли сонце сходить, наক্ষে (К. В. – не ївши), або коли сонце сідає. Бокорван має почорніти, або провалитися [2].

“Вуглики одряховати”. У миску наливавуть сяченої води, кіть не є сяченої, то йдуть помовчки на потук і за водов (К. В. – за течією) черявуть води. Приносять її дому і ножом із пеца вунимавуть 9 горячих вуглику і кладуть їх у миску з водов, приповідаючи:

*Чоловікови пуд калапом не єден,
Жоні пуд контьов не два
Дівці пуд заплітку не три
Чоловікови пуд калапом не чотири...
Жоні пуд контьов не вусям
Дівці пуд заплітку нич.*

На поруг кладуть зубок чеснока і колють його ігло, приповідаючи:

*Як люди ся на порузі не вперавуть,
так би в (ім'я хворого) пулли вочі не вперали буль.*

Чеснок кладуть у миску з водов. Хворого роздівавуть і обмивавуть водов, правов руков од себе, починаючи з голови, потум груди, руки, коліна, пальці на ногах. На того говорять три рази:

*Ти водо Йорданице,
обмиваи гори скали,
долини і всякі намулини.
І тебе (ім'я хворого) обмиваву,
од тебе буль одмиваву,
із твоїх кости, змиваву злости,
з кщеного-сяченого.
Як ся вода не вперать
на броді, на Йордані,
так би ся в тобі нич не вперало,
Од нешиного дня до судного.
Во Ім'я Божой.*

Тота вода і вуглики з чесноком, шо ся лишили в мисці, односять і вуливавуть на “сухий плут” (К. В. – огорожа з дерева) і говорять:

*Як я атов водов на сухий плут мичу,
так би тим метало, шо ти дохудник.*

Миску кладуть на поруг і перевертають ввирьх денцьом, так має перебити нуч [1].

Вуссати хворобу. Хворий стає посеред комнати, тот ко лічить, з чола хворому ссе “хворобу”, тоту слину шо назбераться в роті, не промикать, а вуходить на двур і вуплювує, приповідавучи:

*Який ти мені гость
Така тобі і гостина.*

Так роблять три раз і вуплювувуть на три боки, окрім того, вудки сонце сходить [2].

Обмитися на Йордані. На Йордана (К. В. – Водохреща) мош боло обмиватися од усякої хвороти. Та як посятили воду та треба такой там ся умити і приповідати:

*Водицьо Йорданицьо
Обмиваси гори і доли,
Обмий і мене од всякого болю [9].*

Обкурювання. Беруть трави (розхудник, уречник, бокорван зілля, сяченой із плащаниці, сячені колоски, сячені березові галузки), складувуть тото у рябанку і дакладувать туди грани, оби пушов дим. Дальше обводять тим три раз навкруг хворого, за сонцьом, і приговорюють:

*Як ся дим розходить,
Так би ся з тебе
Буль розходив.
Який ти мені гость
Така тобі і гостина.*

Хворого кладуть на постіль і вкривавуть перенами, оби добре пропотів. Рябанку із зіллям вуносять на такой місто, де не ходять люди, перевертають і там лишавуть до рана [2].

Обкурювання. Коли посячувуть церкву, та плетуть віниць із барвінку, тай беруть із того листки і коли є якийсь боляк та тим обкурюють. Кладуть у мися і мало грани та як пучне диміти та тот дим пушавуть на болячой місто і приповідавуть:

*Як ся люди в церкві розийшли,
Так би ся і буль розийшов
Як ся дим розходить,
Так би ся і буль розийшов.*

Гад кить ся улінить (К. В. – стягне стару шкіру), та тим ліновищом мош обкурювати боляки:

*Як ліновище зийшло,
Так би ся (боляк, чиряк) розийшов [2].*

Обчиряти хворобу. Обчиряня (К. В. – обведення колом) хворого міста роблять грошима, кольцом. То треба робити коли заходить сонце на розпуттьови (К. В. – роздоріжжя). Обчирюють тото місто де болить і легинько дотулявуться грошима або кольцом до хворого міста і приповідавуть:

Так бись пропало як атоти гроші (кольцо).

Тоти гроші мичуть позад себе на розпуття і йдуть дому не обзірувучися [1].

Якшо “пропало” молоко. Якшо жона кормить дітину грудьми і в ній пропало або вмаліло молоко, то она над рано, щі поки ся темно, бере горня і йде од стуйни (К. В. – колодязь), так оби її ніхто не відів (К. В. – бачив) по путьови. Наберать із стуйні води, чиряє горнятьом і приповідає на тоту воду:

*Як не пропадать вода із стуйні,
Так би і у мене молоко не пропало.*

Воду із горняти треба вупити вшитку. По путьови од стуйні і до хіжі кить дахто її увидить, то вшитку буде не хоснавим [1].

Щиць. Най ліпше лічити на “слабий” місяць. Зрізувуть щіпик (К. В. – гілку) вербовий і ним обмірвувуть хвору дітину, яка широка, яка висока і пудрізавуть за ростом дітини. Тогди обстригавуть дітині нухті на руках і ногах, вурізувуть із волося на голові в трьох містах. Щіпик скручувуть у круги, завязувуть червенов рядочков, в яку вже завязали обстриженой з дітини волося і нухті. Із дивяти хиж беруть девять ложок муки і замішувуть на сяченой воді тісто, з якого печуть перецики (К. В. – маленький пончик, який за формою і розміром нагадує бублик). Хтось із домашніх, в тот час коли занимавуться перециками, має попроситися: “*Шо робиши?*”.

Тогди тот ко лічить каже:

*Загубльову щиць
Од кценого-родженого
(ім'я) оби пропав щез
Од нешного дня до судного.*

Дальше беруть червену рядочку і ріжуть її на девять полосок, якими привязувуть перецики до скрученого вербового щіпика. Коли вяжуть перецики, та зась кось має попроситися: “*Шо робиши?*”.

Тот ко лічить має повісти:

*Загубльову щиць
Од кценого-родженого
(ім'я) оби пропав щез
Од нешного дня до судного.*

Дітину прокладувуть (К. В. – просовують) через тот вербовий круг із перециками. Дальше дітині одгашувуть вуглики і обмивавуть приповідавучи:

*Ти водице Йорданице
Обмиваш гори, скали, долини
І всякі намулини, тебе (ім'я)
Кценого-родженого обмиваву,
Щиць загубляву.
Як ся вода не вперать
На броді на Йордані
Так би ся щиць не вперав
В кценого-сяченого (ім'я)
Од нешного дня до судного
Во ім'я Божой.*

Щіпик із перециками односять на розпуття [1].

Щиць. Зрізують молоду галузочку із солодкої яблунки, щі єдну галузку із свербигузки (*К. В.* – шипшини), хворуй дітині вурізують малинько волося на голіві і одрізують ряндочку із її майки. Щі беруть штрімфлі (*К. В.* – шарпетки) тої дітини, хустя (*К. В.* – хустку) матери і міх. Дальше вяжуть круги із галузки свербигузки, і щі єден із хустяти і штрімфиль. Позад того замішують прісної тісто, лем мука із водов, і у пецови або на шпаргиті вупікавуть девять перецику, які нанизують на нитку і завязують круг. Всі три круги мавуть бути такої величини, оби хвора дітина могла просунутися через них.

За тим треба прокладувати, так просувати дітину через тоті круги. Коли прокладувать через перший, із свербигузки, та хтось, ко помагає лічити, проситься: “*Шо прокладуєш?*”.

Баїля каже:

*Прокладує щиць
Оби ти бов кониць.*

Так само кажуть, коли прокладувать через круг із хустяти і штрімфлю і через третій із перецику. Дальше у порузі на входних двирях просвирлюють дірку, в яку кладуть обстрижені волоски і одрізок із майки дітини, і тото забивавуть чопиком (*К. В.* – кілком), який роблять із галузки солодкої яблунки, і приговорюють:

Сонічко за гору, щиць долу.

Дальше ідуть на загороду і там сверлять дірку у солодкуй яблунці, де роблять так само. Позад того, тото волосічко шо ся лишило, ряндочка із майки, галузки, три круги, складувать у міх, завязують і односять у потук, або у ріку і кладуть на такой місто де люди переходять брідок (*К. В.* – брід), або пуд муст. Най ліпше хоснавой, кіть робити перед заходом сонця [2].

Джерела та література:

1. Записано 08.05.2013 р. у с. Порошково Перечинського району, інформатор Газа Марія Михайлівна 1957 р.н.
2. Записано 12.02.2012 р. у с. Раково Перечинського району, інформатор Мага Марія Юрївна 1935 р.н.
3. Записано 07.09.2003 р. у с. Раково Перечинського району, інформатор Стегура Катерина Миколаївна 1916 р.н.
4. Записано 19.03.2006 р. у с. Раково Перечинського району, інформатор Стегура Катерина Миколаївна 1916 р.н.
5. Записано 04.11.2006 р. в с. Тур'я Пасіка Перечинського району, інформатор Король Єлизавета Михайлівна 1934 р.н.
6. Записано 03.07.2014 р. у с. Тур'я Пасіка Перечинського району, інформатор Король Єлизавета Михайлівна 1934 р.н.
7. Записано 15.04.2013 р. в с. Тур'я Пасіка Перечинського району, інформатор Конюк Марія Васиївна 1965 р.н.
8. Записано 28.07.2015 р. у с. Тур'я Пасіка Перечинського району, інформатор Товтин Анна Петрівна 1939 р.н.
9. Записано 13.03.2016 р. у с. Тур'я Пасіка Перечинського району, інформатор Товтин Анна Петрівна 1939 р.н.

10. Записано 03.12.2019 р. у с. Зарічево Перечинського району, інформатор Лошак Ксенія Йосипівна 1945 р.н.

11. Записано 06.12.2019 р. у с. Зарічево Перечинського р-ну, інформатор Щербанич Федір Васильович 1946 р.н.

12. Записано 06.12.2019 р. у с. Зарічево Перечинського р-ну., інформатор Ганич Марія Іванівна 1945 р.н.

13. Записано 06.12.2019 р. у с. Зарічево Перечинського р-ну, інформатор Трянчич Марія 1944 р.н.

14. Записано 18.04.2013 р. в с. Сімерки Перечинського р-ну, інформатор Опаленик Тетяна Станківна 1975 р.н.

15. Записано 03.06.2010 р. в с. Дубриничі Перечинського р-ну, інформатор Кость Анна Васиївна 1928 р.н.

16. Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. *Богатырев П. Вопросы теории народного искусства.* М., 1971. С. 167—296.

17. Болтарович З. Є. Народне лікування українців Карпат кінця ХІХ – початку ХХ ст. К., 1980. 118 с.

18. Болтарович З. Є. Народна медицина та ветеринарія. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження.* К., 1983. С. 226—232.

19. Болтарович З. Є. Народна медицина та ветеринарія. *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження.* К., 1987. С. 272—286.

20. Болтарович З. Є. Народна медицина українців. К., 1990. 232 с.

21. Вархол Н. Народні знання українців-русинів Словаччини. *Народна творчість та етнографія.* 2012. № 4. С. 33—45.

22. Вархол Н. Народні методи профілактики та лікування дитячих захворювань. *НЗ МУК.* 1995. Т. 20. С. 239—258.

23. Вархол Н. Рослини в народних повір'ях русинів-українців Пряшівщини. *Пряшів-Едмонд, “ЕХСО s.r.o.”,* 2002. 150 с.

24. Иванчов Ф. В. “Баяня”. (Способь леченія у сельскаго народа.). *Земледільській календарь на годь 1937.* Ужгородь : Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1936. С. 82—86.

25. Король В. “Вроки” та обряд “гасіння вогню” в народній медицині українців Закарпаття (за польовими матеріалами). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту.* Вип. 3. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. С. 491—498.

26. Король В. В. Зошит із замовляннями із селища Ясіня Рахівського району Закарпатської області. *Народознавчі зошити.* № 4 (142). 2018. С. 866—870.

27. Король В. Кам'яна сокира-молот із села Тур'я Пасіка. *Харьковский историко-археологический сборник.* Вып. 19. Харьков : Мачулин, 2016. С. 19—24.

28. Король В. В. Лікувальні замовляння із сіл Видричка та Розтоки Рахівського району (за польовими матеріалами). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту.* Вип. 4; [упоряд. : В. В. Коцан, М. І. Мегела]. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 321—326.

29. Король В. В. Лікувальні замовляння із селища Ясіня Рахівського району (за польовими матеріалами). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту.* Вип. 5 : матеріали І Етнографічних читань “Збереження та популяризація культурної спадщини” (Ужгород, 15 груд. 2017 р.); [упоряд. : В. В. Коцан, М. І. Мегела]. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 214—220.

30. Король В. Рукописний збірник замовлянь із села Волиця Рахівського району Закарпатської області. *Етніка Карпат : [наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій ; упоряд. : В. В. Коцан, П. Ю. Леньо].* Вип. 3. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 72—79.

31. Король В. Рукописний збірник замовлянь із села Луг Рахівського району Закарпатської області. *Народознавчі зошити.* № 5 (137). 2017. С. 1244—1248.

32. Король В. Рукописний збірник замовлянь із с. Стебний Рахівського району Закарпатської області. *Народна творчість та етнологія*. № 2 (372). 2018. С. 110—114.
33. Мушинка М. Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві. 1967. 367 с.
34. Павлюк Д. Забобоність в Брустурь. *Наш родный край*. 1933. С. 248—250.
35. Петров А. Л. Угро-русские заговоры и заклинания начала XVIII в. *ЖМНП*. 1893. Т. X. С. 516—549.
36. Потушняк Ф. Вода, земля і воздух (в народном вірованню). *Зоря-Найна. Рочник II*. Ужгород, 1942. Ч. 3-4. С. 351—376.
37. Потушняк Ф. Жертва в народном вірованню. *Літературна неділя. Річник III*. Ужгород, 1943. С. 138—140.
38. Потушняк Ф. “Злі очі” і “уроки” в народном вірованню. *Літературна неділя. Річник III*. Ужгород, 1943. С. 221—224.
39. Потушняк Ф. Огень в народных вірованях. *Зоря. Річник I*. Ужгород, 1941. № 1-2. С. 86—114.
40. Чубіка М. Лужанські ворожіння і вірування (із духовної скарбниці). *Наш голос. Місячник Союзу Українців Румунії. XVIII рік видання*. № 165, березень, 2008. С. 32—33.

WORD TREATMENT IN SYSTEM OF SPIRITUAL CULTURE OF UKRAINIANS OF PERECHYN DISTRICT

Vasil Korol (Uzhhorod)

Summary

In this study is considered the traditional magical treatment of Ukrainians of Perechyn district which is based on the collected by the author field ethnographical materials. The verbal-symbolic denomination of diseases and the semantic of treatment ritual is analyzed separately. The main attention is giving to the healer image and prohibition line which the process of folk medicine accompanying. And also, here is considered the contemporary living state of folk belief related with the process of magical treatment practices.

Key words: *Transcarpathia, magical treatment, charming, belief, ritual, world-view, folk medicine (treatment).*

1

2

3

Фото 1. “Гадячий” камінь з с. Тур’я Пасіка. Фото автора.

Фото 2. “Цівка”, яку використовували при лікуванні “бокорована”. Фото автора.

Фото 3. “Жаблячі коритця”. Беззубка звичайна (*Anodonta cygnea*). Фото автора.

Андрій СВІТЛИНЕЦЬ
(Іршава)

РОЗВИТОК ІРШАВИ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ПЕРІОД (1919–1939 рр.)

УДК 94 (477.87) “1919/1939” : 061.2 + 069

Питання розвитку Закарпаття у складі Чехословацької республіки є актуальним і незважаючи на численні наукові розвідки та праці залишає ще багато “білих плям”, особливо на регіональному рівні. Цікавим і майже невідомим у цьому плані є економічний та соціальний розвиток Іршави у міжвоєнний період. Зокрема, будівництво т.зв. “чеського кварталу”, залізобетонного транспортного мосту через річку Іршавку, діяльність політичних партій та культурно-просвітницьких товариств.

Ключові слова: Чехословацька республіка, Іршава, чеський квартал, “Просвіта”, “Общество Духновича”, “Сокол”, окружний уряд, електрарня, Іршавський історико-краєзнавчий музей.

Закінчення Першої світової війни принесло кардинальні зміни в Європу. Вишнута у воєнному та економічному відношенні колись могутня Австро-Угорська імперія розсипалася на ряд країн, в результаті чого було проголошено нові слов'янські держави: Чехословаччину, Польщу, Болгарію, утворено Королівство сербів, хорватів і словенів. Цей процес не оминув і території українського Закарпаття. Завдяки низці військових, політичних та соціальних процесів восени 1919 року територія краю увійшла до складу Чехословацької республіки.

Включення патріархального, відсталого аграрного куточка території до складу Чехословаччини, яка на той час була індустріально високорозвиненою країною, мало свої неоднозначні наслідки. Попри колонізаторську політику чехословацького уряду, було чимало і позитивних моментів в економічному житті: у краї і надалі зберігалися дрібні підприємства в галузі деревообробки, металообробки, взуттєвої, текстильної та харчової промисловості. Завдяки аграрній реформі деякі зміни відбулися і в аграрному секторі. Та найбільш позитивні зміни сталися в галузі міського будівництва і транспорту.

Були позитивні зміни і в соціально-культурному житті. В умовах правової Чехословацької держави, в якій діяла одна з найдемократичніших конституцій світу, на Закарпатті відбувається становлення громадянського суспільства – формуються нові політичні партії як загальнодержавного, так і регіонального характеру. Вперше в історії краю створюються реальні умови для розвитку національних культур русинів, українців, угорців, румунів, євреїв, циган та ін. І кожна етнічна група, беручи активну участь у громадському та політичному житті краю, мала змогу визначитися, хто вона така, куди належить, яке її минуле, які шляхи подальшого розвитку. У той же час зросли можливості контактів та співпраці учених і культурних діячів краю з європейським культурним світом, а також з Радянською Україною. Це в свою чергу збагачувало культуру Закарпаття 20-30-х рр. ХХ ст.

У радянський період з ідеологічних міркувань дана тема розглядалася виключно у форматі класової боротьби робітників і селянства за свої права, а реальні здо-

бутки, як-от розвиток інфраструктури, подолання масової неграмотності, загальний культурний розвиток, згадувалися лише побіжно.

Після угорської революції 1848-1849 рр. Іршава стає центром одного з районів Березького комітату і отримує власну печатку (*див. фото 1*) та право на ринкову торгівлю, що позитивно вплинуло на загальний розвиток поселення. Наприкінці ХІХ ст. тут починає діяти поштове відділення, лісопилка, млин, запрацювала церковно-парафіяльна школа, розвиваються домашні промисли, ремесла. У 1905 році відкрита перша сільська бібліотека, яка тоді налічувала близько 100 книг [6, с. 289]. Значущу роль в економічному розвитку села і всього регіону відіграло спорудження в 1908 році вузькоколіїної залізниці, яка зв'язала Іршаву з містами Берегово та Севлюш.

На початку 1921 р. Іршава, хоч і була районним центром ще з австро-угорського періоду, але не мала відповідної інфраструктури і залишалася звичайним пересічним селом. Загальна кількість населення становила 2245 людей. На цей час тут діяло декілька млинів, у т.ч. один водяний, кузні, лісопилка та невеликий цех з обробки льону. Із соціальних закладів була церковно-парафіяльна школа (але не працювала через відсутність учителя), поштове відділення, сільський нотаріат (*див. фото 2*), бібліотека, залізнична станція, діяло декілька магазинів та корчм. Головними подіями, які оживляли сільське життя, залишалися храмові (церковне) свято та щотижневий базар-торговиця [5, с. 49].

Уже з перших місяців нова влада намагалася упорядкувати суспільне життя краю і почала планомірно проводити реформи. Наприкінці 1919 року в Іршаві створено шкільний інспекторат [7, с. 26], який очолив Микола Цимболинець. А уже наступного 1920 року запрацювала державна народна школа, яка розмістилася у будівлі сучасної музичної школи. На 1922 навчальний рік тут діяли уже два класи з двома учителями (Бейла Новак – управитель та Н. Ківерь – учитель). Також було взято на облік всіх дітей шкільного віку, загальна кількість яких сягала 333 осіб [8, с. 38].

У цей же час на базі млина запрацювала і невелика приватна електрарня (станція з виробництва електрики на паровому двигуні – *прим. авт.*), яка освітлювала центральну вулицю і частину села [7, с. 28]. Пізніше, починаючи з 1925 року, це підприємство було перетворено на акціонерне товариство “Підкарпатурські електричні заводи” (ПЕЗ) [9, с. 56]. У тому ж 1925 році в Іршаві уже діяла сільська лікарня, яка обслуговувала всіх навколишніх мешканців [2а]. У сучасному будинку міського Центру позашкільної освіти знаходився сільський нотаріат на чолі із старостою, які і вирішували всі питання життєдіяльності громади (*див. фото 3*).

У 1927 році розпорядженням крайового уряду попередній адміністративний поділ на комітати було ліквідовано, а замість них утворено 12 округів з окружними центрами: Берегово, Великий Березний, Волове, Іршава, Мукачєво, Перечин, Рахів, Свалява, Севлюш, Тячево, Ужгород, Хуст. Таким чином Іршава, завдяки своєму стратегічному розташуванню, отримала статус окружного центру. Цей факт і

вирішив її майбутню долю та став вирішальним у розбудові інфраструктури та політично-культурного розвитку поселення.

Після утворення в Іршаві окружного центру перед владою постало завдання швидко налагодити відповідну інфраструктуру. Тобто в короткий період потрібно було створити окружний уряд, окружний нотаріат, окружний суд та уряд поземельних книг, окружний шкільний інспекторат, фінансовий контрольний уряд, окружну жандармську станцію, окружний лісний уряд, уряд цивільного нотаріату, поштовий уряд, станцію і уряд залізничної дороги та оновлені сільський і нотарський уряди. І якщо у фахівців великих проблем не виникало, то питання наявності адміністративних будівель та житла для нових чиновників постало надзвичайно гостро. Тодішню ситуацію на місцях яскраво ілюструє документ: "... Відтак і з менших міст надходили численні скарги на недостаток квартир для державних службовців. Тому було дано дозвіл на подальше будівництво житлових сімейних будинків у Сваляві, Іршаві, Рахові" [11, с. 53]. Оскільки головний пріоритет у Чехословаччині надавався громадянину, тому першочергово почали вирішувати проблему житла. Уже через рік, у 1928 році, був готовий проєкт празького архітектора-інженера Я. Ріги, який передбачав будівництво двох будинків сімейного типу [1а, с. 25] (див. фото 4). Серед п'яти заявлених претендентів тендерна комісія визнала переможцем будівельну компанію "Krupa і Kolena" з Мукачева, а загальний кошторис на зведення одного двоквартирного будинку склав 230,508 чеських крон [1а, с. 66]. Окрім того, для кожної квартири було виділено земельну ділянку, побудовано господарську будівлю та дроварню.

Поряд з цим фірма підприємця Мойжеса Інде провела всі коминарські роботи (димходи, кахельні грубки, печі) загальною вартістю 5800 ч.к. [1а, с. 106]; ужгородська фірма "Якубович і Ганц" виконала каменярських робіт на загальну суму 7560 ч.к. [1а, с. 149]; підприємець з Мукачева Абрагам Шпіра виконав всі віконні і склярські роботи на суму 4720 ч.к. [1а, с. 193-196], а фірма столярних виробів Людвіка Зіма з Мукачева провела слюсарські роботи загальним кошторисом 5086 ч.к. [1а, с. 205]. На завершальному етапі фірма Яна Поспішіла виконала всі роботи з електрифікації будинків загальною вартістю 405,39 ч.к. [1а, с. 347].

До кварталу проведено вулицю, зроблено водовідведення і кювети, бетонні містки і тротуари. Уже 8 листопада 1929 року уряд Підкарпатської Русі направляє представника з технічної ради інженера Я. Рода провести перевірку будівництва житлових будинків в Іршаві, яку призначили на 13 листопада [1а, с. 307]. А вже через два дні, 15 листопада, сільський уряд в Іршаві видав свідоцтво-документ про те, що будівництво нових будинків сімейного типу під № 4, 5, які є власністю чехословацької держави, закінчено і дано дозвіл на проживання [1а, с. 308].

Фактично це був взірць європейського модерного містобудування, що мав створити зручні умови проживання для державного чиновника, а для місцевого населення яскраво засвідчити переваги тогочасної Чехословацької республіки (див. фото 5).

Паралельно із проектуванням та будівництвом житлового кварталу йшло будівництво нового залізобетонного транспортного мосту через річку Іршавку, що мав налагодити зручне сполучення як для населення самої Іршави, так і для всього регіону. Документи свідчать, що "... міст № 10 через річку Іршавку в селі Іршава на 4,89 кілометрі крайової дороги Сільце – Білки, зданий в експлуатацію у 1928 році" [11, с. 31]. Враховуючи фактор розливу річки і паводка, що міг зруйнувати опори моста, проєктант-інженер створив і втілює у життя проєкт мосту без опор. Сама споруда привертає до себе увагу цікавими формами – дугоподібними арками, які на берегах поступово переходять у горизонтальні лінії за допомогою локальних з'єднань (див. фото 6).

Окрім шосейних доріг, велика увага приділялася і залізницям, зокрема Боржавській господарській вузькоколінійній дорозі Севлюш – Кушниця, загальною протяжністю 106,26 км, збудованій ще у 1908-1909 рр. У 1923 році залізниця з приватних рук була передана у власність Чехословацьких залізних доріг (ЧЗД), які в короткі строки провели капітальний ремонт: "... Старі (зношені) рейки були замінені, окрім 40 км дороги, станції збільшені і розширені. В Іршаві збудована нова станційна будівля, а на всіх станціях збудовані склади і службові приміщення" (див. фото 7) [11, с. 37-38].

На початку 1930-х рр. більшість державних установ уже мали свої приміщення, в яких розміщалися не тільки кабінети, а й житла чиновників. Так, зокрема у 1931 році, у такому форматі уже діяв будинок лісової управи [16]. Того ж року прийнято рішення про будівництво нового приміщення окружного суду з цілим рядом приміщень та виділено на це 50 000 чеських крон. Цікаво, що стару будівлю суду, яка знаходилася поруч, планувалося переобладнати під кімнати для працівників установи [1в]. У 1933 році юридично впорядковано земельну територію навколо будівлі окружного уряду, а у самому приміщенні розташували ряд кабінетів: 4 канцелярські кімнати, 2 кімнати голови (приймальня та житлова), кухню, комору, кімнату слуги (помічника). Поряд побудували господарське приміщення та броварню [1г, с. 32-40].

Наприкінці грудня 1932 року відділом проектування і будівництва товариства "Підкарпаторуські електрарні заводи" підготовлено генеральний план електрифікації та освітлення Іршави (див. фото 8). Згідно плану всі головні вулиці: Масарика (сучасна вул. Шевченка), Тирша (тепер вул. Гагаріна), Духновича (сучасна вул. Білецька) та декілька бокових мали отримати вуличне освітлення. Також передбачалося, що всі державні установи, чеський квартал та низка приватних будинків у центральній частині села будуть повністю електрифіковані. Окрім цього, головна лінія електропередачі проходила на Білки та Ільницю [1г, с. 1-2].

Поряд із економічним і соціальним піднесенням отримали потужний розвиток і демократичні засади. Про рівень розвитку демократії свідчить велика кількість політичних партій та організацій. Найбільш активно діяли партії Автономно-землеробський союз на чолі з окружним секретарем Юрієм Бенцою [2б, с. 1] та Комуністична партія Чехословаччини, окружний осередок якої очолював Василь Фушич [2в, с. 1]. Паралельно з ними на теренах району діяли Христи-

янсько-соціалістична партія [26, с. 11], Соціал-демократична партія [26, с. 14], перша православна партія [26, с. 18], єврейська тощо.

Систематична робота державних органів влади з організації народних шкіл та поступової ліквідації неграмотності почала давати свої результати. У цей час стають надзвичайно популярними різноманітні культурно-просвітницькі товариства, що свідчить про зростання загальноосвітнього і культурного розвитку населення. По селах організуються народно-просвітницькі ради, товариства “Просвіта” і “Общество Духновича”, які започаткували власні бібліотеки-читальні, книжковий фонд яких постійно поповнювався завдяки обов’язковому фінансуванню громади. Але і офіційна влада не стояла осторонь. Завдяки державній підтримці ця просвітницька робота вийшла на новий рівень – при школах та читальнях засновується велика кількість театральних, хорових, оркестрових, бібліотечних та спортивних гуртків, у яких активну участь брали як учні, так і дорослі. Так, у 1930 році в Іршаві діяла не лише читальня Товариства ім. Духновича, а й ще при ній і власний духовий оркестр (*див. фото 9*) [9, с. 112, 116] та спортивний клуб, що активно пропагував здоровий спосіб життя [9, с. 170]. Паралельно ще діяв тенісний клуб і молодіжна організація “Сокол” [7, с. 28]. Зрозуміло, що такого розвитку культурно-просвітницьких товариств можна було досягнути тільки завдяки підтримці держави. Статистика свідчить, що лише на позашкільну роботу за 10 років (з 1920 до 1930 р.) чехословацький уряд виділив близько 12 млн крон [9, с. 112].

Про рівень культурного життя у тогочасній Іршаві яскраво свідчать декілька офіційних запрошень. Одне з них повідомляє, що 13 січня 1936 року у залі готелю “Централ” відбудеться добродійний вечір, під час якого учні народної школи поставлять п’єсу “Різдвяний сон”, а всі виручені кошти підуть на підтримку школярів з бідних сімей. Інше запрошення, датоване 22 лютого 1936 року, розповідає, що Окружне товариство опіки над молоддю проводить перший репрезентаційний бал. Дана акція проходила під патронатом дружин чиновників крайової влади та мала на меті благодійний збір коштів на користь молоді (*див. фото 10*).

У 1931 році в Іршаві організовується Окружне пожежне товариство, яке складалося з двох дружин та налічувало 78 членів-добровольців [9, с. 183]. І хоча це об’єднання було найменшим на теренах краю, але, маючи декілька ручних насосів, пожежники уже могли надавати реальну допомогу при пожежах та різних нештатних ситуаціях.

На початку 1930-х років в Іршаві запрацювала приватна друкарня Моріца Гланца. Наразі невідомо, як ішла видавнича справа, але ряд книг, поштових листівок та іншої друкованої продукції, які дійшли до нашого часу, свідчать, що працювала вона справно.

Станом на 1930 рік населення Іршави зросло до 3065 жителів і було доволі строкате у національному розрізі. Переважну більшість становили місцеві українці-русини – 1700, за ними ішли євреї – 1065, чехи і словаки – 155, угорці – 99, німці – 15 та інші – 31 особа [4, с. 72]. Таке розмаїття не могло не відобразитися і на релігійно-конфесійній палітрі. У центральній частині села знаходився місцевий

греко-католицький храм на честь Св. Петра і Павла. Недалеко від нього, на сусідній вулиці, діяла синагога (нині спортивний клуб “Атлант”), а у пристосованих приміщеннях нової двоповерхової будови (сучасне приміщення поліції) знаходилися реформатська церква та церква реформатів-кальвіністів [7, с. 26].

Серед інфраструктурних об’єктів можна назвати готель “Централь”, т.зв. гостиниця Шпігеля, яка розташовувалася по вул. Шевченка у районі сучасної п’ятиповерхівки, та будівлю “Легіобанку” і пошту. Зліва за мостом, у напрямку сучасної площі Народної, стояв будинок аптеки Б. Фринта. По вулиці Духновича (сучасна Білецька) знаходилися приміщення окружного шкільного інспекторату та 6-класна народна школа, в якій розміщався ремісничий клас (сучасні будівлі музичної школи). До цього навчального закладу відносилися ще і державна захоронка (дитсадок – *прим. авт.*). У районі сучасного готелю “Іршава” діяла парова купіль адвоката Степана Товта, що користувалася великим попитом серед хворих на ревматизм. У центрі, поряд з храмом, розташовувався будинок священика (тепер аптека) та церковна школа, у якій розміщалося декілька класів чехословацької семирічної державної школи та дитсадок, який відвідували головним чином діти чиновників та євреїв [7, с. 26-30]. У районі залізничної станції знаходилася будівля жандармерії та діяв паровий млин з електростанцією. Село мало трьох лікарів, що обслуговували місцеве населення, одного ветеринара та 6 адвокатських контор [7, с. 28].

Для зручного переміщення місцевого населення діяло автобусне сполучення у напрямку Мукачєва та Хуста (*див. фото 11*), а також бензозаправна станція [4, с. 72].

Отже, на час приєднання Закарпаття до складу Чехословацької республіки, Іршава, незважаючи на статус районного центру за часів Австро-Угорської монархії, була звичайним пересічним селом із слаборозвиненою інфраструктурою. Окрім сільського нотаріату, невеликої бібліотеки, поштового відділення та церковно-парафіяльної школи, яка в силу певних подій уже не працювала, тут діяло декілька млинів, кузня, лісопилка, цех з обробки льону, декілька магазинів і корчма. Щотижня проводився ярмарок-базар.

Після входження краю до складу Чехословацької республіки нова влада розпочала низку реформ, які мали на меті змінити становище на краще. Уже через декілька років у повному обсязі працювала відремонтована народна школа та діяв шкільний інспекторат, лікарня, на базі парового млина запрацювала приватна електростанція, яка освітлювала центр села, тощо.

Отримавши у 1927 році статус окружного центру, Іршава отримала поштових до подальшого розвитку. В короткий період було відкрито цілий ряд окружних установ: уряд, нотаріат, суд, жандармську станцію, уряд залізничної дороги, лісову управу, уряд цивільного нотаріату і т.п. Поряд із створенням адміністративної інфраструктури іде активне будівництво доріг, споруджується 30-метровий залізобетонний міст через річку Іршавку, що покращив транспортне сполучення округу, проводиться капітальний ремонт залізничної колії і зводиться нове станційне приміщення. Щоб вирішити проблему житла для великої кількості чиновників, проектується і будуються два модерні житлові будинки сімейного типу, які

стали взірцем європейського містобудування, проводиться електрифікація всіх головних вулиць села, адміністративних та багатьох житлових будівель. Поряд із економічним розвитком розвивається культурно-просвітницький напрям. Уже на початку 1930-х років діють русинська народна школа і ремісничий клас, чехословацька державна школа, активно працює культурницьке Товариство ім. Духновича, на базі якого було створено духовий оркестр і читальню, діють спортивний і тенісний клуби, товариство “Сокол”. У цей же період створюється добровільне пожежне товариство, приватна друкарня, запрацювала філія банку “Легіо”, готель “Централь”, приватна купіль для лікування ревматизму.

Всі суспільні верстви населення отримали рівні права і можливості для свого розвитку. Свідченням цього є діяльність низки політичних партій різнопланового спрямування, як лівих (компартія Чехословаччини), центристських (аграрна, християнсько-демократична), релігійних (православна), так і суто національних (єврейська). Така ж демократична лінія проявлялася і у релігійному питанні. На території Іршави мирно співіснували греко-католицька, римо-католицька, реформатська, православна та єврейські громади і всі вони мали власні культові споруди.

Джерела та література:

Джерела:

1. Державний архів Закарпатської області. Ф. 21. Оп. 12. Земський уряд Підкарпатської Русі в Ужгороді. (Технічний відділ). 1928-1938 рр.
 - а) о.з. 975. Справа про побудову будинків для державних службовців у с. Іршава. 1928-1930. (419 с.).
 - б) о.з. 1203. Справа про будівництво Іршавського окружного лісного уряду. 1931. (11 с.).
 - в) о.з. 1204. Справа про будівництво Іршавського окружного суду. 1931. (9 с.).
 - г) о.з. 1202. Справа про будівництво Іршавського окружного уряду. 1929. (41 с.).
 - г) о.з. 646. План проведення електрифікації села Іршава. 1932 (2 с.).
2. Державний архів Закарпатської області. Ф. 188. Іршавське окружне управління. с. Іршава. 1919-1928 рр.
 - а) О.1. о.з. 230. Повідомлення Іршавського окружного уряду окружному лікарю про виникнення тифного захворювання. 1925 р.
 - б) О.2. о.з. 111. Повідомлення урядовців про проведення зборів різних партій. 1925. (21 с.)
 - в) О.3. о.з. 72. Заява секретаря Іршавського окружного компартії Василя Фушича про дозвіл на проведення першотравневої демонстрації. 1932.
3. Іршавщина в чехословацьку добу. 1919-1939. Поштові листівки. Приватна колекція А. Світлинця.

Література:

4. Достал Я. Підкарпатська Русь. Закарпаття періоду Чехословацької республіки: 1919-1939. Путівник-довідник. Переклад, упорядкування та доповнення Юрія Фатули. Ужгород : Карпати, 2014. 312 с.
5. Іршавщина – край Зачарованої долини. Ужгород : Карпати, 2006. 72 с.
6. Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область. Київ, 1969. 788 с.
7. Иршавский округъ. Учебникъ къ познанію родной земли и ея околицы. Помощна книга для русскихъ народныхъ школъ Иршавскаго округа. Составиль Николай Ив. Цимболинецъ. I издание. Типографія Мориць Гланць въ Иршаві. 1932. 71 с.
8. Учительській альманахъ на рокъ 1922-1923. Составил И. Мигалка и Э. Эгрецкій, шк. инспекторы, и А. Маркушь, учитель. Ужгородъ, 1922. 160 с.

9. Подкарпатская Русь за годы 1919-1936. Издание газеты “Русский народный голосъ” въ Ужгородѣ. Ужгородъ, 1936. 196 с.
10. Bendasz Istvan. Reszletek a Munkacsi Gorog Katolikus Egyhazmegye tortenetebol. Ungvar. 1999.
11. Technicka prace v zemi Podkarpatoruske. 1919-1933. Vydal odbor spolku Ceskoslovenskych inzenyru v Uzhorode. 1933.

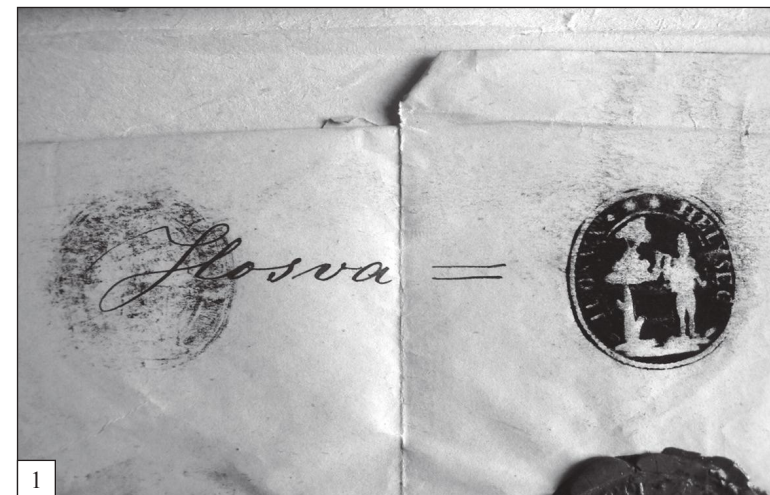
DEVELOPMENT OF IRCHAVA IN THE CZECHOSLOVAK PERIOD (1919–1939)

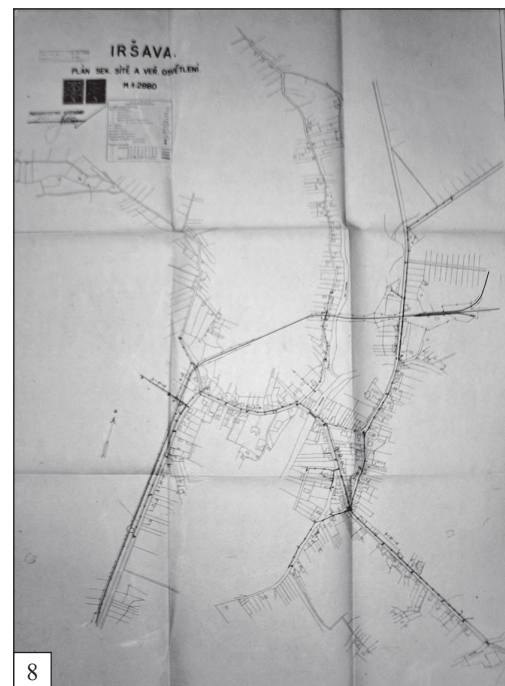
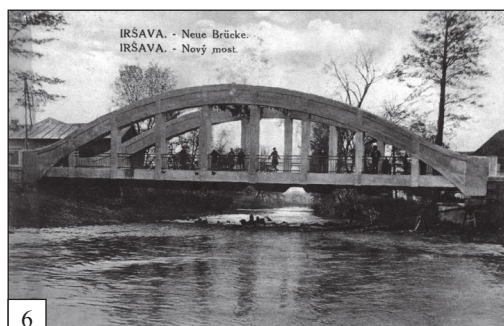
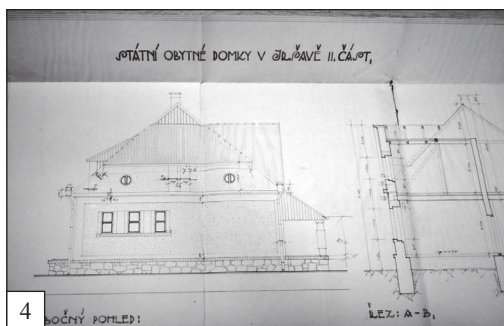
Andriy Svitlynets (Irshava)

Summary

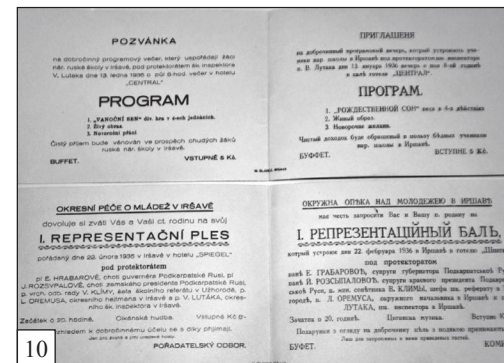
The issue of the development of Transcarpathia as part of the Czechoslovak Republic is relevant and despite numerous scientific explorations and works, still leaves many “white spots”, especially at the regional level. The economic and social development of Irshava in the interwar period is interesting and almost unknown in this respect. In particular, the construction of the so-called “Czech Quarter”, a reinforced concrete transport bridge over the river Irshavka, the activities of political parties and cultural and educational societies.

Key words: Czechoslovak Republic, Irshava, Czech Quarter, “Prosvita”, Dukhnovych Society, “Sokol”, district government, power plant, Irshava Museum of History and Local Lore.

9 Оркестр читальни ім. А. В. Духновича в Іршаві

10 Запрошення на благодійні вечори. 1936 рік

11 Перше автобусне сполучення в Іршаві запрацювало на початку 1930-х рр.

- Фото 1. Сільська печатка Іршави. 1844 рік.
- Фото 2. Будинок сільської управи. Листівка початку ХХ ст.
- Фото 3. Будинок сільського нотаріату. Листівка кінця 1920-х рр.
- Фото 4. Проект будинку сімейного типу архітектора Я. Рігі. 1928 рік.
- Фото 5. Чеський квартал в Іршаві. Листівка кінця 1920-х рр.
- Фото 6. Новий залізобетонний міст через річку Іршавку в Іршаві. Листівка кінця 1920-х рр.
- Фото 7. Видял залізничної станції в Іршаві після реконструкції. Листівка 1930-х рр.
- Фото 8. Генеральний план електрифікації та освітлення вулиць Іршави. 1932 рік.
- Фото 9. Оркестр читальни Товариства ім. О. Духновича в Іршаві.
- Фото 10. Запрошення на благодійні вечори. 1936 рік.
- Фото 11. Перше автобусне сполучення в Іршаві запрацювало на початку 1930-х рр.

Claudiu PORUMBĂCEAN¹
(*Satu Mare, România*)

**MARI PERSONALITĂȚI DIN ISTORIA JUDEȚULUI SATU MARE –
DR. VASILE LUCACIU (1852–1922)**

UDK 94 (498) (092) “1852/1922” V.Lucaciu

Parte integrantă a teritoriului românesc, țărmurile Satu Mare poziționate pe granița de nord-vest a țării au intrat, în epoca modernă, ca toate teritoriile locuite de români, în evoluția istorică caracterizată prin promovarea idealului de libertate și unitate națională. Mișcarea națională a românilor sătmăreni, care s-a desfășurat într-o zonă geografică în care vicisitudinile timpurilor istorice erau mai pronunțate și mult mai complexe, dezvăluie cu mare importanță aspectele și momentele cu semnificații profunde, ceea ce este în cele din urmă un argument peremptoriu, susținând adevărul că idealul național a fost rezultatul unei legitimități istorice, pregătită prin evoluția firească a structurilor sociale și politice, economice și culturale ale românilor transilvăneni.

Istoria tulburată a lui Sătmărean este marcată și de activitatea remarcabilului Vasile Lucaciu, o personalitate care și-a dedicat întreaga viață luptei pentru drepturile românilor din Transilvania.

Cea mai proeminentă și reprezentativă personalitate a luptei pentru emanciparea națională, politică și culturală, din partea de nord-vest a țării, preotul greco-catolic Vasile Lucaciu s-a născut în localitatea Apa (județul Satu Mare) în ziua de 22 ianuarie 1852, părinților săi Mihai Lucaciu și Iuliana Toth.

Unul dintre momentele care ne amintesc de prezența sa în regiunea Satu Mare este Casa Memorială din localitatea Apa, căminul în care marele preot greco-catolic a văzut lumina zilei. Fiind deosebit de modestă, a fost ridicată în 1847 de către membrii comunității greco-catolice din Apa pentru cantorul bisericii lor. Arhitectura sa se potrivește perfect tipului de construcții de locuințe găsite în Lunca Someșului. Casa are o formă dreptunghiulară, fiind ridicată din grinzi de lemn, pe o fundație de piatră. Întreaga clădire este scăzută, formată din două camere și un hol. Camera din față era așa-numita “cameră curată”. Cuptorul (cuptorul casei) cu un horn deschis este situat pe hol, jucând rolul de a colecta fumul din cele două camere. În partea din față a casei, există un pridvor egal cu lungimea sa.

Mihai Lucaciu, tatăl lui Vasile Lucaciu, se mută în această casă modestă și foarte simplă, venind la Apa ca profesor al școlii confesionale greco-catolice, desfășurând o activitate intensă ca pionier în secretele de studiu pentru copiii din această așezare și locurile din jur.

Vasile Lucaciu a urmat școala elementară din Apa, apoi școala medie din Baia Mare. După absolvirea liceului, a plecat la Roma, unde a stat 17 ani, urmând și colegiul “De Propaganda Fide”. Aici a fost coleg de clasă cu viitorul papă Benedict al XV-lea. La Budapesta, a obținut o diplomă în filozofie, a câștigat și a fost prezentată în latină. În perioada 1871-1874, a urmat teologia la Gherla. La 17 decembrie 1874, s-a căsătorit cu Paulina Șerbac, fiica preotului Ioan Șerbac din Potău. În perioada 1875-1878, a slujit ca preot în satul Eriu-Sâncrai (județul Sălaj), după care s-a mutat la Satu Mare, fiind profesor în departamentul de limba română al Școlii Regale Catolice de Până în 1885. Intrând în conflict cu autoritățile locale, el a fost mutat în parohia Șișești. În septembrie 1887, a fost condamnat pentru calomnie și închis la Satu Mare timp de 1 an și jumătate. În mai 1892, a făcut parte din delegația memorandumului de la Viena. În ianuarie 1893, a avut un nou proces la Satu Mare, fiind apărut de stratul Iuliu Coroianu. În timpul procesului inițiat la

Cluj, în mai 1894, a fost condamnat la 5 ani și jumătate de închisoare, dar am rămas în închisoarea din Seghedin doar până la 15 septembrie 1895, fiind grațiat de împărat din cauza unei boli de ochi, pe care el tratat la Monroulette în Franța. În perioada 1885-1891, a publicat “Revista catolică” (Revista catolică), primele numere din Satu Mare, motiv pentru care trebuie considerat ca fiind fondatorul presei românești din Satu Mare. Cinci copii s-au născut în familie în timpul căsătoriei: Vasiliu Cicerone Vergiliu (1876, a trăit 3 luni), Epaminonda (1877), Maria Veturia (1878), Vasile Romulus (1885, și-a pierdut viața în timpul Primului Război Mondial) și Tullia, căsătorit cu profesorul V. Meruțiu din București. Toți copiii au fost botezați de George Pop din Băsești. Odată cu izbucnirea războiului, s-a mutat în România, apoi a plecat în Italia, S.U.A. și Franța, făcând campanie pentru libertatea națională a românilor ardeleni. S-a întors la Satu Mare în 1919, dar era bolnav. A murit aici în 28 noiembrie 1922, dar este înmormântat, după dorința sa, în biserica Șișești, al cărei binefăcător a fost, după modelul Bazilicii Sf. Petru din Roma. În ultimii ani petrecuți în Satu Mare, a avut satisfacția de a merge pe o stradă centrală centrală care i-a purtat numele. Începând cu sfârșitul anului 1919, actuala stradă Horea din orașul Satu Mare a primit numele de strada Vasile Lucaciu.

Cuvinte cheie: Satu Mare, Vasile Lucaciu, viață și mod creativ, casă memorială.

Unul dintre monumentele care ne amintesc despre prezența sa pe meleagurile sătmărene este casa sa memorială aflată în localitatea Apa, casă în care marele preot greco-catolic a văzut lumina zilei.

Fiind deosebit de modestă, ea a fost ridicată în anul 1847 de către membrii comunității greco-catolice din Apa pentru cantorul de la biserica lor. Arhitectura ei se încadrează perfect în tipul de construcție a locuințelor din Lunca Someșului. Casa are o formă dreptunghiulară, fiind ridicată din bârne de lemn, pe o fundație din piatră. Întreaga construcție este joasă, alcătuită din două încăperi și o tindă. Camera din față reprezenta așa-zisa “cameră curată”. Cuptorul prevăzut cu un horn deschis este amplasat în tindă, el având rolul de a colecta fumul din cele două camere. În partea din față a casei este amplasată o prispă egală cu lungimea ei.

În anul 1848, Mihai Lucaciu, tatăl lui Vasile Lucaciu, se mută în această casuță modestă și atât de simplă, el venind în Apa ca dascăl al școlii confesionale greco-catolice, desfășurând o intensă activitate ca deschizător de drumuri în tainele învățaturii pentru copiii din localitate și din împrejurimi. Soția sa, Iuliana, a adus pe lume 6 copii: 4 băieți și două fete: Alexandru – ofițer, Vasile – preot, profesor, Marta, Constantin – preot, Elena, Petre – inginer. Cel de al doilea dintre băieți, Vasile, s-a născut în această casă la data de 22 ianuarie 1852.

Parte integrantă a pământului românesc, ținuturile sătmărene așezate la granița de nord-vest a țării, s-au înscris, în epoca modernă, asemenea tuturor teritoriilor locuite de români, în evoluția istorică caracterizată de promovarea idealului libertății și unității naționale. Mișcarea națională a românilor sătmăreni, petrecută într-o zonă geografică unde vicisitudinile timpului istoric au fost mai pronunțate și mult mai complexe, relevă cu pregnanță aspecte și momente cu semnificații profunde, care se constituie, în ultimă instanță, într-un argument peremptoriu, susținând adevărul că idealul național a fost rezultatul unei legitimități istorice, pregătite de evoluția firească a structurilor social-politice, economice și culturale ale românilor transilvăneni.

¹ Prof. univ. dr. la Universitatea de Vest “Vasile Goldiș” din Arad, Facultatea de Științe Socio-Umane și Educație Fizică și Sport; Șef Secție Istorie și cercetător științific gr. I la Muzeul Județean Satu Mare, domeniul Istoria contemporană a României. Adresa email: claudiupp@yahoo.com

Istoria zbuciumată a Sătmarului este marcată și de activitatea remarcabilului om Vasile Lucaciu, personalitate care și-a dedicat întreaga viață luptei pentru drepturile românilor din Transilvania.

Secolul al XIX-lea este cunoscut în istoriografie ca fiind “secolul naționalităților”, predominantă fiind lupta de emancipare națională, politică și culturală. Păstrarea limbii, credinței și naționalității sunt postulatele definitorii ale acestui veac. Biserica și școala românească au servit ca factori de coagulare a acestei lupte, ca adevărate și cele mai de preț bastioane de rezistență în contextul stăpânirii străine. Printre personalitățile sătmărene ale veacului trecut vom întâlni, așadar, cu precădere, oameni provenind din aceste medii, oameni care și-au dedicat întreaga viață afirmării naționale, culturale și spirituale a românilor de pe aceste meleaguri.

Acum, când am aniversat deja Centenarul Marii Uniri, nu putem uita rolul avut de Vasile Lucaciu în cadrul mișcării naționale din Transilvania, fiind, indiscutabil, cea mai mare personalitate pe care Sătmarul a dat-o istoriei României, se cuvine să evocăm câteva momente din viața sa și a familiei sale.

Tatăl său, modestul cantor-învățător **Mihai Lucaciu** [2, p. 118-119] vede lumina zilei în localitatea Iojib (comitatul Satu Mare) la 18 octombrie 1823, din părinții Basiliu Lucaciu și Agatha Simon. Nu deținem date privitoare la anii de școală, dar se cunoaște că a funcționat ca dascăl în localitatea Apa între anii 1842-1858.

Unul dintre monumentele care ne amintesc despre prezența lui Vasile Lucaciu pe meleagurile sătmărene este tocmai Casa Memorială aflată în localitatea Apa, casă în care marele preot greco-catolic a văzut lumina zilei. Fiind deosebit de modestă, ea a fost ridicată în anul 1847 de către membrii comunității greco-catolice din Apa pentru cantorul de la biserica lor. Arhitectura ei se încadrează perfect în tipul de construcție a locuințelor din Lunca Someșului. Casa are o formă dreptunghiulară, fiind ridicată din bârne de lemn, pe o fundație din piatră. Întreaga construcție este joasă, alcătuită din două încăperi și o tindă. Camera din față reprezenta așa-zisa “cameră curată”. Cuptorul prevăzut cu un horn deschis este amplasat în tindă, el având rolul de a colecta fumul din cele două camere. În partea din față a casei este amplasată o prispă egală cu lungimea ei.

Mihai Lucaciu, tatăl lui Vasile Lucaciu, se mută în această casuță modestă și atât de simplă, el venind în Apa ca dascăl al școlii confesionale greco-catolice, desfășurând o intensă activitate ca deschizător de drumuri în tainele învățaturii pentru copiii din localitate și din împrejurimi.

În acest timp se căsătorește cu Iuliana Toth, fiica unui învățător din Mintiu (cartier al orașului Satu Mare) și sora episcopului catolic de Eperjes (Prešov n.n.). Aici se vor naște trei dintre copii: Vasile (1852), Maria (1855) și Emilia (1857). În anul 1858 se mută cu familia la Baia Mare, unde va sluji în continuare ca dascăl până în 1892. La Baia Mare se naște al doilea fiu, Constantin, în 1860. În 1869 îi moare soția, rămânând în grija sa educația celor patru copii. În 1892, când își serba cei 50 de ani de activitate în serviciul învățământului primar românesc, pune bazele unei fundații de 300 florini pe seama Reuniunii Învățătorilor greco-catolici din comitatele Sătmar și Ugocea, aflată în curs de organizare. Când va fi aprobat definitiv, statutul reuniunii în 1897, Mihai Lucaciu a fost ales președinte de onoare. Se stinge din viață la 23 noiembrie 1901 în Baia Mare.

Se cuvin câteva cuvinte și despre viața și activitatea fratelui său mai mic, **Constantin Lucaciu** [2, p. 116-118], unul dintre cei mai intransigenți fruntași politici ai românilor sătmăreni, rămas oarecum în plan secund datorită notorietății fratelui său. Constantin Lucaciu s-a născut la Baia Mare în anul 1860, fiind cu opt ani mai mic decât fratele său Vasile. Școala primară și studiile liceale le urmează în Baia Mare, iar teologia la Gherla. În 1886 este hirotonit ca preot greco-catolic și numit cooperador pe lângă fratele său, dr. Vasile Lucaciu, în Șișești. La 8 martie 1892 este transferat în parohia Iojib, unde va păstori până în anul 1906. A făcut parte din delegația memorandistă deplasată la Viena în mai 1892.

În anii 1892, 1893 și 1894 participă la adunările generale anuale de la Sibiu ale Partidului Național Român. În anii 1907-1914 îl găsim ca preot al parohiei Craidorolț. În acești ani a fost ales și președinte al Reuniunii Învățătorilor greco-catolici din comitatele Sătmar și Ugocea – aparținătoare Diecezei Gherla (înființată în 1892). Din cauza deselor deplasări ocazionate de diverse întruniri și consfătuiri politice ale fruntașilor români va intra în conflict cu Ioan Sabo, episcopul Gherlei. În toamna anului 1914, odată cu izbucnirea războiului, împreună cu Vasile Lucaciu trece în România. În cursul anului 1917 îl va însoți pe fratele său în America, făcând cunoscute dezideratele românilor transilvăneni. Deși n-a fost prezent la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1918, totuși, va fi ales în Marele Sfat Național Român. După revenirea în țară, episcopul Demetriu Radu îl numește, cu data de 12 august 1919, paroh în Satu Mare și arhidiacon. În legislatura 1919-1920 a fost ales deputat în Parlamentul României din partea circumscripției electorale Seini. Se stinge din viață la 1 octombrie 1920 în Satu Mare.

Vasile Lucaciu [1; 2, p. 119-121; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12] și-a petrecut cea mai mare parte a copilăriei în localitatea natală, alături de familia sa, aici urmând și studiile primare. La vârsta de 6 ani se mută cu familia la Baia Mare unde, timp de 4 ani, învață în școala condusă de tatăl său. Tot în Baia Mare urmează și cursurile inferioare ale gimnaziului, pe care îl continuă la Ungvár (Ujgorod) și Oradea. Anul 1868 a reprezentat pentru Vasile Lucaciu plecarea la Roma pentru a-și continua și aprofunda studiile timp de 17 ani, urmând și colegiul „De Propaganda Fide”, unde a fost coleg cu viitorul papă Benedict al XV-lea. În anul 1870 obține titlul de Doctor “Magna cum Laude” în filozofie, cu o teză susținută în limba latină. Crescut și educat în spirit creștin, Vasile Lucaciu se simte împlinit doar după ce urmează și cursurile Seminarului Teologic Greco-Catolic de la Gherla al cărui absolvent va fi în 1874. Tot în acest an se căsătorește cu Paulina Șerbac, fiica preotului Ioan Șerbac din Potău, și este hirotonit preot greco-catolic în localitatea Eriu-Sâncrai (comitatul Sălaj), unde va sluji până în anul 1878. Din căsătorie s-au născut copiii: Vasiliu Cicerone Vergiliu (1876, a trăit 3 luni), Epaminonda (1877), Maria Veturia (1878), Vasile Romulus (1885, căzut în primul război mondial) și Tullia, căsătorită cu profesorul V. Meruțiu din București. Toți copiii au avut ca naș de botez pe George Pop de Băsești. Se mută apoi la Satu Mare ca profesor la catedra de limba română a Gimnaziului catolic regesc, unde a preluat catedra înființată de Petru Bran, până în 1885.

În anul 1878, ca urmare a intervenției episcopului din Oradea, Mihail Pavel, Vasile Lucaciu este numit profesor de religie și limba română la Liceul Regesc Romano-Catolic din Satu Mare, post devenit vacant ca urmare a morții profesorului Petru Bran.

Munca sa la catedră a fost minunată, el dedicându-se cu pasiune activității de educator și deschizător de drumuri pentru elevii săi. Dragostea sa pentru tineri, pentru limba română, pentru istorie și filozofie l-au determinat să se dedice cu totul activității de profesor. Ore întregi le petrecea povestind elevilor despre ideile iluminismului francez, despre problemele sociale contemporane. Tot în această perioadă a început și lupta intensă pentru introducerea limbii române în gimnazii și licee. Astfel, el a întreprins numeroase intervenții pe lângă guvernul maghiar de la Budapesta și a scris o serie de articole pe această temă în ziarele românești din Brașov, Arad, Sibiu și Blaj.

După cum era de așteptat, împotriva tânărului profesor începe o intensă campanie de denunțuri dusă atât de direcțiunea liceului, cât și de inspectoratul școlar, campanie care a fost sprijinită și de presa locală de limbă maghiară. În urma unor anchete realizate de autoritățile din Satu Mare, în anul 1885, dr. Vasile Lucaciu este destituit din funcția de profesor de la Liceul Regesc Romano - Catolic din Satu Mare, fiind oferit un post de profesor de limba latină la Liceul de Stat din Losoncz (în prezent în Slovacia). În urma unei consfătuiri cu episcopul greco-catolic de Gherla, Ioan Sabo, Lucaciu refuză acest post, motivând prin faptul că “interesele diecezei și bisericii îl rețin aici”.

În ziua de 27 august 1885, Vasile Lucaciu este numit preot paroh în comuna Șișești, de lângă Baia Mare. Începe acum o nouă etapă a luptei desfășurată de patriotul român, care își intensifică activitatea culturală și socială, fiind preocupat și de gândul îmbunătățirii situației țăranilor. În septembrie 1887 va fi condamnat pentru calomnie și întemnițat la Satu Mare timp de 1 an și jumătate.

În urma numeroaselor acțiuni curajoase, Vasile Lucaciu a devenit foarte popular printre românii transilvăneni. A fost ales membru în Comitetul de Conducere al Partidului Național Român. Începe acum o perioadă deosebit de grea, plină de arestări și condamnări. În ciuda tuturor vicisitudinilor și a piedicilor întâmpinate, Lucaciu nu se descurajează, continuând cu și mai multă ardoare lupta pentru apărarea drepturilor politice și sociale ale românilor din Transilvania, devenind un idol pentru tinerii români din Transilvania. Astfel, a colaborat la redactarea Memorandumului, iar în mai 1892 face parte din delegația memorandistă de la Viena. În ianuarie 1893 are un nou proces la Satu Mare, fiind apărat de avocatul Iuliu Coroianu. În timpul procesului intentat la Cluj, în mai 1894, este condamnat la închisoare pe 5 ani și jumătate dar va sta în temnița din Seghedin doar până la 15 septembrie 1895, fiind grațiat de împărat din cauza unei boli de ochi, pe care o tratează la Montpellier în Franța. Nu renunță la activitatea sa în plan politic, fiind ales deputat de Beiuș în Parlamentul de la Budapesta (1907). La 9 martie 1908, rostește în Parlamentul de la Budapesta un discurs de peste patru ore (cel mai lung discurs politic din istoria parlamentarismului), în care analizează poporul maghiar și relațiile sale cu minoritățile din imperiu.

În perioada 1885-1891 publică “Revista catolică”, primele numere la Satu Mare, motiv pentru care trebuie socotit ca întemeietor al presei românești sătmărene. După declanșarea primului război mondial, Vasile Lucaciu se refugiază în România. Aici a militat intens pentru alierea țării cu Puterile Antantei, pentru a se putea realiza Reîntregirea României. Tot în acest scop a îndeplinit în Italia, S.U.A. și Franța, trimis de guvernul

român, misiuni de prezentare a poziției române în privința situației inacceptabile a românilor din Transilvania, inclusă în statul austro-ungar.

În anul 1918 a fost unul din membrii Consiliului Dirigent al Transilvaniei. La alegerile din 1919 a fost ales deputat în Parlamentul României din partea Partidului Național Român.

Din motive de sănătate, se reîntoarce la Satu Mare în anul 1919, dorind să părăsească viața politică. Însă reprezentanții locali ai vieții politice îl conving să candideze și la alegerile din 1922. Astfel, el acceptă mandatul de la Baia Mare. Acum are loc una dintre cele mai rușinoase întâmplări din istoria alegerilor din perioada interbelică din această regiune. În timp ce se îndrepta spre secția de votare, Lucaciu a fost bătut și părăsit la marginea drumului în stare de inconștiență.

Este astfel nevoit să se retragă din viața politică, preluând funcția de protopop rămasă vacantă în urma decesului fratelui său, Constantin. Lunile următoare le-a trăit în singurătate, în locuința sa din Satu Mare. Boala de inimă de care suferea l-a determinat să prefere liniștea căminului și a lecturilor și nu agitația vieții politice și sociale.

În noaptea de 28/29 noiembrie 1922, după trei luni de suferințe, se stinge discret din viață marele preot, ilustru filosof, publicist și diplomat Dr. Vasile Lucaciu, dar va fi înmormântat, potrivit dorinței sale, în biserica din Șișești, ctitorită de el după modelul bazilicii Sf. Petru din Roma. În ultimii ani petrecuți la Satu Mare, a avut satisfacția de a se plimba pe o stradă centrală ce-I purta numele. Actuala stradă Horea din municipiul Satu Mare purta, începând de la finele anului 1919, denumirea de strada Vasile Lucaciu.

Presa din întreaga țară a anunțat acest eveniment nefericit, iar Parlamentul României a decis, ca semn de recunoaștere a activității sale, să îi organizeze funeralii naționale, în ziua de 1 Decembrie 1922. Sicriul cu trupul neînsuflețit al lui Vasile Lucaciu a fost așezat în Catedrala greco-catolică din Satu Mare.

A fost omagiat și de Academia Română într-o ședință organizată tot în 1 Decembrie 1922. Ion I. C. Brătianu a depus, din însărcinarea regelui, pe sicriul patriotului român, insignele “Marelui Cordon al Ordinului Steaua României”, iar episcopul de Gherla, Dr. Iuliu Hossu, i-a conferit rangul de Vicar episcopal. De la Satu Mare, sicriul a fost transportat la Șișești, unde a fost înmormântat alături de soția sa. La înmormântare au fost prezenți miniștri, deputați, reprezentanți ai diferitelor organizații politice și culturale, intelectuali și un număr impresionant de țărani. La funeralii au fost rostite mai multe discursuri, dintre care se remarcă cel al poetului Octavian Goga, un adevărat discipol și foarte bun apropiat al “leului de la Șișești”: **“Pleacă dintre noi cel din urmă romantic, reprezentantul perioadei eroice din politica Ardealului, lăsând generației de azi moștenire imaginea lui luminoasă, copleșită de o concepție pozitivă. Toate steagurile se apleacă în fața acestui sicriu, asupra căruia, în numele ardelenilor cu care ai pribegit pe drumul idealului, Părinte Vasile, eu, smerit ucenic, arunc astăzi un bulgăre de țărână”** [8, p. 54-55].

Sicriul a fost transportat la gară, iar de aici, cu trenul, la Baia Sprie. Pe traseu, trenul s-a oprit în fiecare gara pentru ca oamenii să-și poată lua rămas bun de la liderul lor spiritual, iar în Apa, localitatea sa natală, trenul a staționat mai bine de o jumătate de oră, în prezența a câteva sute de locuitori.

De la Baia Sprie, cortegiul mortuar a fost tras de un car cu trei perechi de boi, ajungând la Șișești pe înserat, unde era așteptat de câteva mii de români. Sicriul a fost depus în biserica construită de el, într-un cavou, alături de soția sa Paulina. Deasupra cavoului, elevii Liceului de băieți „Vasile Lucaciu” din Carei, prin grija directorului Aurel Coza, au așezat o mare și frumoasă lespede de marmură neagră pe care este scris: *“sub această lespede smerită odihnește înflăcăratul apostol și tribun, prin care geniul românesc și-a purtat făclia redeșteptării și întregirii, părintele Vasile Lucaciu”* [8, p. 57].

Din cei 70 de ani trăiți, mai bine de o jumătate de veac a închinat-o cu cea mai adâncă pasiune unui ideal nobil, pentru realizarea căruia nu a ezitat să facă nici un efort material sau spiritual, pentru care și-a părăsit locurile natale, a stat la închisoare, a desfășurat o intensă activitate parlamentară, fiind interpretul și apărătorul năzuințelor populare românești din aceste regiuni.

Cel care a continuat activitatea lui Vasile Lucaciu și a familie sale, a fost fiul său, **Epaminonda Lucaciu** [11, p. 87-88], una dintre marile personalități care și-a pus amprenta pe dezvoltarea culturii și spiritualității românești de dincolo de ocean. Fiul “Leului din Șișești” este cel care a înființat primul ziar românesc de pe continentul nord-american, “Românul”, dar și cel care a pus bazele primei parohii românești din SUA.

Epaminonda Lucaciu, s-a născut în 1877 în localitate Sâncrai, și a fost unul dintre cei cinci copii ai lui Vasile Lucaciu și al Paulinei Șerbac. Și-a făcut studiile primare în Satu Mare, iar cele liceale le-a urmat în Năsăud, la liceul grăniceresc. După absolvirea liceului, s-a înscris la Institutul De Propaganda Fide de la Roma.

În 1898 a devenit doctor în Filosofie și în Teologie. Hirotonit preot greco-catolic, el a slujit în parohia tatălui său, la Șișești, apoi a fost numit paroh la Cenad. Având în vedere că la pragul secolelor XIX și XX mulți români ardeleni au emigrat America, Epaminonda Lucaciu a propus ierarhilor greco-catolici români să deschidă o misiune catolică românească pe continentul nord-american.

Preotul sătmărean a emigrat în Statele Unite ale Americii în 1905. În același an a deschis prima biserică românească, Biserica “Sfânta Elena” din Cleveland. Totodată, a început să editeze și primul ziar românesc de pe continentul nord-american, care purta numele “Românul”. În 1907 Lucaciu revine în Transilvania, pentru a cere ierarhilor Bisericii Române Unite cu Roma să trimită noi preoți pe continentul nord-american.

În anul 1913, Epaminonda Lucaciu își desfășura activitatea la Trenton. După intrarea Statelor Unite ale Americii în război, în anul 1917, preotul a încercat să organizeze o “Legiune Română”, cu recruți din rândul emigranților din America de Nord, care să lupte de partea Antantei.

În cele din urmă, “Legiunea Română” nu a mai luat ființă, pentru că a venit sfârșitul războiului. Apoi, în perioada 1918-1920, împreună cu tatăl său, Vasile Lucaciu, au luptat pentru recunoașterea Marii Uniri. În cele din urmă au reușit să convingă publicații, precum “Washington Post” sau “New York Times”, să pledeze pentru recunoașterea Marii Uniri, ceea ce a dus la conturarea unui puternic curent favorabil României în opinia publică americană.

După semnarea Tratatului de Pace de la Trianon, Epaminonda Lucaciu a revenit în țară, unde în perioada 1921-1923 a slujit ca preot militar în Satu Mare. Apoi, din anul 1924, a devenit paroh în Șișești, în locul tatălui său, decedat.

Epaminonda Lucaciu a murit în anul 1960, la Cluj, și a fost înmormântat alături de tatăl său, la Șișești.

În anii 2018 - 2020, în județul Satu Mare, s-au organizat o serie întreagă de evenimente dedicate Centenarului Marii Uniri. Chiar dacă în 1918 dr. Vasile Lucaciu nu a fost prezent fizic în Satu Mare din motive obiective, el desfășurând o misiune diplomatică foarte importantă în afara granițelor țării, sătmărenii nu au uitat rolul pe care l-a avut în organizarea mișcării naționale. Deloc întâmplător, toate evenimentele au avut în prim plan personalitatea de excepție a dr. Vasile Lucaciu, fiind emisă medalia centenară “dr. Vaile Lucaciu” de către autoritățile județului Satu Mare.

Recunoștința românilor față de Vasile Lucaciu este una eternă. Astăzi există străzi și bulevarde cu numele său, localitatea Lucăceni, formată din coloniști veniți în județul Satu Mare din zona Munților Auseni, a fost botezată după numele marelui luptător sau satul Lucăcești din județul Maramureș; există astăzi instituții școlare cu numele “Vasile Lucaciu” sau instituții culturale precum Casa Muzeu din Apa, Muzeul de la Șișești sau instituții școlare în Satu Mare și Carei. Un exemplu în acest sens în reprezintă astăzi Școala cu clasele I-VIII “dr. Vasile Lucaciu” din Satu Mare, denumită astfel din 1 martie 2002.

La puțin timp după moartea sa, în 1924 se constituie Reuniunea Română de Muzică și Cântări “Vasile Lucaciu”. Această instituție de prestigiu a culturii sătmărene care purta numele marelui patriot român Vasile Lucaciu, avea în subordinea sa Corul “Vasile Lucaciu”, Conservatorul de Muzică, Societatea Filarmonică și Asociația corurilor țărănești din județul Satu Mare.

De activitatea a acestei Reuniuni se leagă numele unor importante personalități din istoria Transilvaniei care au avut merite deosebite în dezvoltarea societății românești înainte și după anul 1918: Vasile Lucaciu, Emil Tișcă, Adrian Demian, Augustin Ferentiu, Gavril Barbul ș.a. Dezvoltarea culturii românești în zona de nord a țării, care a făcut parte din Imperiul Austro-Ungar, a devenit un deziderat național în perioada interbelică. În acest sens s-au depus eforturi considerabile atât din partea instituțiilor statului cât mai ales a organizațiilor culturale existente. Reuniunea de Cântări și Muzică “Vasile Lucaciu” din Satu Mare a avut merite deosebite în acest sens, notorietatea sa depășind cu mult granițele județului și chiar ale transilvaniei. Membrii săi au fost prezenți pe scene importante din țară și stăinătate sau chiar la Ateneul Român, fiind chiar înregistrați la Radio București și transmiși pe calea undelor în vara anului 1937. Reuniunea a supraviețuit și după anul 1940, datorită dirijorului său Adrian Demian care s-a refugiat la Aiud și apoi la Arad, ducând după sine și instituția căruia i s-a dăruit. După eliberare, Reuniunea revine la Satu Mare și va continua să funcționeze însă, treptat, regimul comunist a aservit-o, sfârșind prin transformarea sa în Școală populară de artă.

Nu putem omite lucrările realizate de renumitul artist Aurel Popp, sau impunătoare statuie din centrul Sătmăruului dezvelită la 13 decembrie 1936, opera sculptorului Corneliu Medrea [3, p. 8-11; 13, p. 235-254]. Ideea ridicării unei statuii dedicate memoriei sale

în centrul oraşului Satu Mare – unde şi-a desfăşurat mare parte a activităţii – a apărut imediat după moartea sa. Această iniţiativă s-a materializat în 1927, când conducerea judeţului şi a oraşului a propus înfiinţarea unei comisii pentru realizarea statuii. Ideea a fost acceptată şi sprijinită de Octavian Goga, ministrul de interne al României la momentul respectiv. Ideea ridicării unei statuii dedicate memoriei sale în centrul oraşului Satu Mare – unde şi-a desfăşurat mare parte a activităţii – a apărut imediat după moartea sa. Această iniţiativă s-a materializat în 1927, când conducerea judeţului şi a oraşului a propus înfiinţarea unei comisii pentru realizarea statuii.

Ideea a fost acceptată şi sprijinită de Octavian Goga, ministrul de interne al României la momentul respectiv. La 16 mai 1927 s-a constituit oficial “Societatea Monumentului Vasile Lucaciu” cu scopul de a strânge fondurile necesare pentru realizarea statuii. Marele respect faţă de “părintele” Lucaciu reiese şi din faptul că din comisie a făcut parte elita societăţii din toată ţara: Octavian Goga, ca preşedinte de onoare al societăţii, I. C. Barbu, Augustin Ferentiu şi Octavian Pop din partea judeţului şi oraşului Satu Mare ca membri executivi ai societăţii, Aurel Popp ca referent artistic al statuii. Membrii familiei Lucaciu, respectiv episcopii (Iuliu Hossu şi Valeriu Traian Ferentiu) au făcut şi ei parte din comisie.

Concursul pentru realizarea statuii, iniţiat în anul 1935, a fost câştigat de sculptorul

Cornel Medrea. Statuia a fost turnată la Bucureşti în fabrica Malaxa. Dezvelirea oficială în faţa a mii de oameni din toate colţurile ţării a avut loc la 13 decembrie 1936, în centrul oraşului Satu Mare. Slujba religioasă oficiată cu această ocazie de episcopul maramureşean Alexandru Rusu a fost urmată de discursul festiv rostit de ministrul comerţului, Valer Pop.

Statuia, înaltă de 4,5 metri îl reprezintă pe Lucaciu cu crucea într-o mână şi cu a copie a Memorandumului din 1894 în cealaltă. Basorelieful de pe soclul statuii, reprezentând lupta unui soldat roman cu balaurul, simbolizează lupta dusă de Lucaciu pentru drepturile românilor transilvăneni.

La 21 august 1937, soseşte la Satu Mare primul ministru al României, Gheorghe Tătărescu. Acesta vizitează obiective de interes major realizate la Satu Mare (noul Palat al Prefecturii, statuia lui Vasile Lucaciu, Casa Naţională etc, fiind pe deplin mulţumit de munca depusă de autorităţile municipiului şi judeţului Satu Mare, adresând felicitări pentru cele văzute aici [4, p. 125]. Ajuns în faţa statuii dr. Vasile Lucaciu, vădit emoţionat, aceste afirmă: “*ce mult regret că n-am putu lua parte la înălţătoarea serbare a dezvelirii acestei statuii. Este una dintre cele mai frumoase statuii cu care se poate mândri Ţara Românească*”.

Statuia lui Lucaciu, cel mai reprezentativ element al cultului său a avut o istorie tulburată. În toamna anului 1940, în urma cedării Transilvaniei de Nord, statuia a fost mutată din Satu Mare la Lugoj împreună cu autorităţile evacuate ale judeţului. Importanţa statuii reiese şi din faptul că administraţia românească a avut grijă de aceasta în timpul retragerii, si a transportat-o cu ea. În perioada 1942-1958 statuia a fost aşezată la Alba Iulia, mai întâi în centrul oraşului, iar mai târziu în Muzeul Unirii. În anul 1958 a ajuns în curtea muzeului din Bucureşti. În anul 1968 oraşul Satu Mare a redevenit centru de

judeţ, iar cu această ocazie statuia - revenită în “oraşul natal” – a fost aşezată în parcul lângă Bulevardul Republicii (azi bulevardul dr. Vasile Lucaciu). La începutul anilor ’90 ea a fost mutată şi reînscrisă în centrul oraşului Satu Mare, unde fusese aşezată şi iniţial.

Însă cea mai importantă recunoştinţă i-au oferit-o oamenii simpli pe care i-a iubit atât de mult. Aceştia au păstrat vie memoria sa prin celebra Doină a lui Lucaciu, incluzându-l astfel pe “Leul de la Şişeşti” în Panteonul marilor personalităţi ale românilor din toate timpurile. Textul Doinei a fost scris de învăţătorul George Bocu, după o adaptare a poeziei “Hora lui Roman” scrisă de Iosif Vulcan şi transpusă mai târziu pe muzică de un alt sătmărean, renumitul folkist Emilian Onciu.

În fiecare an, mai ales la 1 Decembrie, în faţa statuii dr. Vasile Lucaciu, se desfăşoară ceremonia oficială dedicată Zilei Naţionale a României, cu participarea oficialităţilor şi a românilor din toate colţurile judeţului.

Importanţa cunoaşterii istoriei locale nici măcar nu poate fi pusă la îndoială. Fie că vorbim despre un studiu monografic al unei localităţi, fie ea sat sau comună, sau de biografia unei personalităţi locale, despre locuri istorice din comunitatea locală, monumente, case memoriale sau chiar excursii istorice pentru promovarea acestor valori culturale, toate au un rol bine definit în formarea tinerilor, în dezvoltarea spiritului civic de care ducem lipsă în cele mai multe cazuri.

Surse şi literatură:

1. Augustin Iuga Vasile Lucaciu – acte, documente, procese. Baia Mare, 1940.
2. Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău Oameni din Sătmăr / Ed. Solstiţiu, Satu Mare, 2000, P. 118-121.
3. Claudiu Porumbăcean. O dată de referinţă din istoria Sătmărului - 13 decembrie 1936. Mărturii culturale. Nr. 4. Satu Mare, 2016. P. 8-11.
4. Claudiu Porumbăcean, Viorel Câmpean. Caietele liberale sătmărene II, Ştefan Benea (1889-1961). Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014. P. 125.
5. Doru Radosav, Claudiu Porumbăcean (coord.) Monografia judeţului Satu Mare. Cluj Napoca : Ed Argonaut,, 2016.
6. Doru Radosav Sătmărul în anul Marii Uniri 1918. Cluj Napoca : Ed. Argonaut, 2018.
7. Nicoară Mihali, Teodor Ardelean Marele discurs. Baia Mare : Ed. Casei Corpului Didactic “Maria Montessori”, 2018.
8. Radu Viorel Anton Pr. Dr. Vasile Lucaciu apostol al neamului românesc. Cluj Napoca : Ed. Ecou Transilvan, 2018.
9. Simion Retegan Luptând pe două fronturi: memorandistul Vasile Lucaciu. Cluj Napoca : Ed.
10. Tiron Albani Leul de la Şişeşti. Oradea, 1936.
11. Viorel Câmpean Oameni şi locuri din Sătmăr. Vol. I. Satu Mare : Editura Citadela, 2010.
12. Viorel Ciubotă Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918-1919). Satu Mare : Ed. Muzeului Sătmărean, 2004.
13. Virgiliu Teodorescu Odiseea monumentului din Satu Mare dedicat cinstirii memoriei luptătorului pentru Unirea cu ţara, dr. Vasile Lucaciu, în Satu Mare. “*Studii şi comunicări*”. *Seria Istorie*. Nr. XXXIV/II. Satu Mare : Ed. Muzeului Sătmărean, 2018. P. 235-254.

GREAT PERSONALITIES FROM THE HISTORY OF SATU MARE COUNTY – DR. VASILE LUCACIU (1852-1922)

Claudiu Porumbăcean (Satu Mare, Romania)

Summary

An integral part of the Romanian territory, the Satu Mare realms positioned on the north-western border of the country have entered, in the modern era, like all the territories inhabited by Romanian, in the historical evolution characterized by the promotion of the ideal of freedom and national unity. The national movement of the Satu Mare Romanians, which took place in a geographical area where the vicissitudes of the historical times were more pronounced and much more complex, reveals with great importance the aspects and moments with deep significances, which is ultimately a peremptory argument, supporting the truth that the national ideal was the result of a historical legitimacy, prepared by the natural evolution of the social and political, economic, and cultural structures of the Transylvanian Romanians.

The troubled history of Sătmar is also marked by the activity of the remarkable Vasile Lucaciu, a personality who dedicated his entire life to the fight for the rights of the Romanians in Transylvania.

The most prominent and representative personality of the struggle for national, political and cultural emancipation, from the northwest part of the country, the Greek-Catholic priest Vasile Lucaciu was born in the locality of Apa (Satu Mare county) on the 22nd day of January 1852, to his parents Mihai Lucaciu and Iuliana Toth.

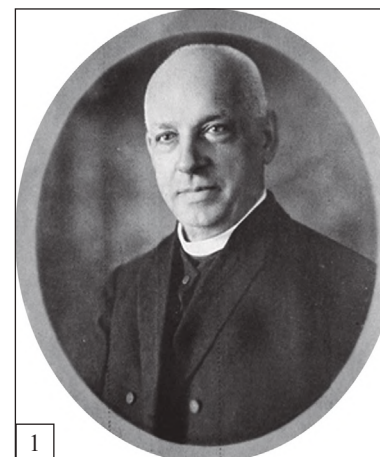
One of the moments that remind us of his presence in the Satu Mare region is his Memorial House in the locality of Apa, home in which the great Greek-Catholic priest saw the daylight. Being particularly modest, it was erected in 1847 by the members of the Greek-Catholic community of Apa for the cantor of their church. Its architecture fits perfectly in the type of housing construction found in Lunca Someşului. The house has a rectangular shape, being raised from wooden beams, on a stone foundation. The entire building is low, consisting of two rooms and a hallway. The front room was the so-called 'clean room'. The kiln (oven of the house) with an open chimney is located in the hallway, playing the role of collecting the smoke from the two rooms. In the front of the house, there is a porch equal to its length.

Mihai Lucaciu, the father of Vasile Lucaciu, moves to this modest and very simple house, coming to Apa as a teacher of the Greek-Catholic confessional school, carrying out an intense activity as a pioneer in the secrets of study for the children in this settlement and the surrounding places.

Vasile Lucaciu attended the elementary school in Apa, then the middle school in Baia Mare. After graduating from middle school, he went to Rome, where he stayed for 17 years, also attending the 'De Propaganda Fide' college. Here he was a classmate with the future Pope Benedict XV. In Budapest, he obtained a diploma in philosophy, earned and presented in Latin. During 1871-1874, he attended theology in Gherla. On 17th December 1874, he married Paulina Şerbac, daughter of the priest Ioan Şerbac from Potău. During 1875-1878, he served as a priest in the village of Eriu-Sâncrai (Sălaj county), after which he moved to Satu Mare, being a teacher in the Romanian department of the Royal Catholic Middle School until 1885. Entering into conflict with the local authorities, he was moved to Şişeşti parish. In September 1887, he was convicted of slander and imprisoned in Satu Mare for 1 year and a half. In May 1892, he was part of the Vienna memorandum delegation. In January 1893, he had a new trial in Satu Mare, being defended by the lawyer Iuliu Coroianu. During the trial initiated in Cluj, in May 1894, he was sentenced to

5 and a half years in prison, but we remained in the prison in Seghedin only until 15th September 1895, being pardoned by the emperor due to an eye disease, which he treated at Montpellier in France. In the period 1885-1891, he published 'Revista catolică' (the Catholic Magazine), the first issues in Satu Mare, which is why he must be considered as the founder of the Satu Mare Romanian media. Five children were born to the family during the marriage: Vasiliu Cicerone Vergiliu (1876, lived for 3 months), Epaminonda (1877), Maria Veturia (1878), Vasile Romulus (1885, lost his life during World War I) and Tullia, married to professor V. Meruţiu in Bucharest. All the children were baptised by George Pop from Băseşti. With the outbreak of war, he moved to Romania, and then left for Italy, the U.S.A. and France, campaigning for the national freedom of the Transylvanian Romanians. He returned to Satu Mare in 1919, but he was ill. He died here on the 28th day of November 1922, but he is buried, according to his wish, in the church of Şişeşti, whose benefactor he was, following the model of St. Peter's Basilica in Rome. In the last years spent in Satu Mare, he had the satisfaction of walking on a central main street that bore his name. Starting with the end of the year 1919, the current Horea street in the city of Satu Mare was named Vasile Lucaciu street.

Key words: Satu Mare, Vasyle Lukaciu, life and creative way, memorial house.

1

2

3

1. Dr. Vasile Lucaciu în anul 1916

4

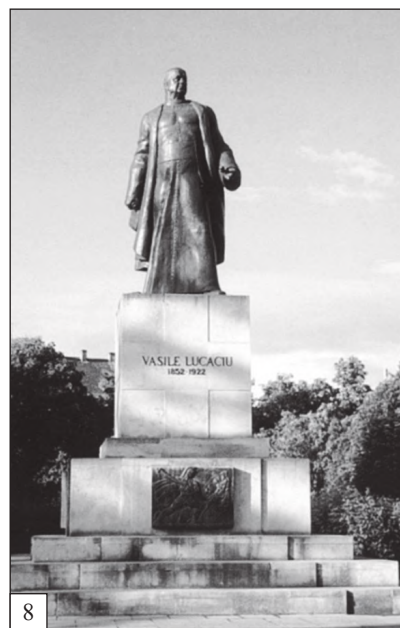
5

6

7

8

9

10

Imagini de la
parada din
13 decembrie
1936

11

Foto 1. Dr. Vasile Lucaciu.

Foto 2. Casa memorială dr. Vasile Lucaciu, din localitatea Apa, județul Satu Mare.

Foto 3. Dr. Vasile Lucaciu în anul 1918. Carte poștală.

Foto 4. Dr. Vasile Lucaciu și discipolul său Octavian Goga.

Foto 5. Epaminonda Lucaciu.

Foto 6. Corul "Vasile Lucaciu" din Satu Mare, dirijor Adrian Demian, președinte Emil Tișcă.

Foto 7. Lucrarea "Vasile Lucaciu" realizată de renumitul artist sătmărean Aurel Popp în anul 1933.

Foto 8. Statuia dr. Vasile Lucaciu din centrul municipiului Satu Mare.

Foto 9. Statuia dr. Vasile Lucaciu din Satu Mare în perioada interbelică.

Foto 10. Inaugurarea statuii dr. Vasile Lucaciu din Satu Mare la 13 decembrie 1936. Lucrarea a fost realizată de artistul Corneliu Medrea.

Foto 11. Ceremonii de Ziua Națională a României la statuia dr. Vasile Lucaciu din Satu Mare, 1 Decembrie 2018.

Уляна ФРАНКІВ
(Львів)

ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО “ДО МОЇХ ЛЮБИХ ГУЦУЛІВ”. ЕТНОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

УДК 393:2-42

У статті висвітлюються етнографічні аспекти життя і побуту гуцулів, що присутні у пастирському листі митрополита Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів”. Зокрема, акцент ставиться на похоронній обрядовості, а саме на забавах при мерці, званих на Гуцульщині “грушка”.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, гуцули, забави при мерці (“грушка”), християнська віра.

Митрополит Андрей Шептицький – непересічна постать в історії Української Греко-Католицької Церкви і українського народу, життя і діяльність якої потребує глибокого вивчення. За останні десятиліття можна побачити активне зацікавлення у вивченні такої багатогранної діяльності графа і митрополита Андрея Шептицького. Ведуться дослідження як з історії Церкви, харитативної і освітньої діяльності митр. Андрея, його вкладу в розвиток культури і мистецтва України, та, навіть, економіки. Багата спадщина А. Шептицького стала неоціненним скарбом для українського (і не тільки) суспільства. Його думки, викладені у писемних творах, залишаються свіжими та актуальними дотепер.

Пастирські листи митрополита Андрея Шептицького становлять найбільшу частку його писемної спадщини. Пишучи до духовенства та вірних, митр. Андрей намагався реалізувати пастирську програму, яку поставив перед собою, ставши Станіславським єпископом. Про це він пише у посланні до вірних 1907 р.: “Ставши єпископом, я постановив собі закон, щоб якнайчастіше проповідати Боже слово... Прошу в Бога ласки, дорогі мої Браття і Сестри, у ряді послань представити цілу науку, всі правди віри” [11, с. В-23].

Будучи добрим Пастирем свого стада, митр. Андрей Шептицький намагався якнайкраще відповідати на потреби доручених його пастирській опіці вірних. Тому пише ряд послань, в яких навчає людей віри Католицької Церкви, а перед священиками викладає програму їхнього душпастирювання. Митрополит А. Шептицький бачив потребу ширших душпастирських основ, які полягали не лише у дбанні священиків про вічне спасіння своїх вірних (хоч це основне), але також і про дочасний їхній добробут [11, с. В-15].

Свою пастирською опікою митрополит Андрей намагався охопити всіх вірних Української Греко-Католицької Церкви, що належали до різних груп і соціальних прошарків населення. Тому окрім загальних листів до вірних, з’являються листи, скеровані саме до таких окремих груп, серед яких пастирські листи “До української інтелігенції”, “До Русинів на Буковині”, “До моїх любих гуцулів”, до українських поселенців у Канаді, до поляків греко-католиків, до сестер василіянок і сес-

тер служебниць, до недужих та до робітників у Німеччині. Така різноплановість адресатів Митрополита виказує, як добре він орієнтувався в справах і потребах окремих груп і станів.

Митрополит Андрей тонко відчував людські душі та менталітет, характер українців, тому враховував ці риси при написанні своїх пастирських листів. Виразним прикладом такої любові і розуміння до своїх вірних став лист митрополита А. Шептицького “До моїх любих гуцулів”, написаний 21 листопада 1901 року. Цей лист є цікавим і тим, що містить у собі деякі етнографічні аспекти з життя гуцулів та ставлення Церкви щодо них. До цього часу не було наукового опрацювання листа А. Шептицького до гуцулів, а лише згадки про його існування, тому у цій статті намагатимемося зробити першу спробу такого опрацювання.

Особливою рисою листа “До моїх любих гуцулів” є мова, якою він написаний. Андрей Шептицький у написанні листа до гуцулів використовує їхній місцевий діалект, що полегшувало адресатам сприйняття його змісту і наближало самого Проповідника до своїх вірних. Цей непересічний факт відзначив Іван Франко, пишучи рецензію на послання митр. Андрея про соціальне питання: “Єпископ, тепер митрополит Андрей Шептицький, від самого свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях. Почати з того, що замість запліснілої псевдо церковщини, якою промовляли його попередники, [...] він пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, а декуди, прим., у голоснім посланні до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом – річ, досі не чувана у наших церковних достойників” [12, с. 378-379]. Використання Верховним Пастирем гуцульського говору при написанні листа сприяло кращому і безпосередньому потраплянню навчання Митрополита Андрея до душ гуцулів, виражало щирю батьківську турботу та пошану до місцевого населення.

У листі митр. Андрея Шептицького до гуцулів яскраво виражені деякі етнографічні аспекти, пов’язані з похоронним та іншими обрядами, а також ставлення Церкви щодо них. У своєму навчанні Станіславський Єпископ не з’ясовує походження і значення певних елементів обряду, а лише дає їхню моральну оцінку з точки зору християнства. У листі чітко зауважується дисонанс між християнством та язичницькими практиками, присутніми в обрядах гуцулів, що й стане предметом нашого зацікавлення.

Пастирський лист Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів” у своїй структурі схожий до листів апостола Павла, де на початку йде привітання і подяка за гостину, якої дізнав Андрей Шептицький, коли перебував між гуцулами, об’їжджаючи їхні села. Далі йде основна частина, яка містить повчання митрополита своїм вірним. А на закінчення Андрей Шептицький виражає захоплення природою гуцульського краю, яка є для гуцулів даром Божим, і уділяє їм свого єпископського благословення.

Митрополит Шептицький, пишучи листа до гуцулів, висловлює їм як свою похвалу, так і докори з повчанням. Цим самим виражає свою поставу щодо них як доброго батька, якому залежить на щасті своїх дітей. Лист митрополита Андрея до

гуцулів у своєму змісті має моральний характер. У ньому Шептицький, висловивши подяку і похвалу добрим християнам, яких зустрів при канонічній візитації, відкриває й злі сторони життя гуцулів, які їм треба виправити. Це продиктовано його пастирським обов'язком, який полягає у турботі про вічне спасіння вірних, на зразок Сина Чоловічого “шукати і спасти погиблого”. Митр. А. Шептицький у своєму листі до гуцулів пише про це так: “Єк добрий вівчар скрізь шукає віуці, шо пропала, і питає тай накликає, тай надслушає, ци уна де ни обізвеси, так і я скрізь по Ваших горах шукав тай кликав і глипів за грішниками” [7, с. 79-80]. Це першо-чергове завдання єпископа – спасіння людських душ, наverting до віри і Церкви тих, які від них відпали.

Митрополит Андрей у своєму пастирському листі звертає увагу на дочасне життя гуцулів, їхню працю, маєток, які мають їм забезпечити щастя вже тут на землі, а відтак й у вічності. Таке щасливе дочасне життя може забезпечити людині життя згідно християнських засад та викорінення того, що християнству противиться. Тому перш за все Митрополит наголошує на гріхах, яких гуцули мусять позбутися, а вже далі дає поради, як провадити добре християнське життя.

Першим і найбільш небезпечним гріхом, який був поширений серед гуцулів, Андрей Шептицький називає блудство, тобто нечистота, розпуста. Цей гріх був настільки розповсюджений серед місцевого населення, що на доказ цього Митрополит подає писемні згадки іноземних авторів, пишучи: “люди за Вас по світу каут, ба й по книжках пишут, шо ни мине і сотка літ, а Ви усі загибнете і марне пропадете” [7, с. 80]. Загострюючи увагу на розпусті як на великому гріху, Андрей Шептицький не лише картає грішників, але й подає у листі усю красу християнської родини, де панує любов і немає блуду. Він називає подружжя “светов річюв”, “супруги є образом того святого злучіня, еке є поміж Ісусом Христом, светим князем небесним, а Церквовов светов” [7, с. 83]. Гріх розпусти натомість нищить християнські родини, а крім того спричинює страшні хвороби у людей. З огляду на це треба викорінювати розпусту і станіславський єпископ дає чіткі вказівки, як звільнити гуцульські села від цього гріха.

До теми блудства Андрей Шептицький пише про такий звичай у гуцулів як ігри при мерцях, титулюючи цей пункт листа “Зносіт ничемні та пусті забави!”. Пишучи про так звані “посіженя” при мерці, Андрей Шептицький закликає гуцулів відмовитися від цього звичаю як морально злого. У листі пише: “Постарайтеси усі разом і за це, аби знести усякі ничемні тай пусті забави, ек наприклад ці, шо у хоромах собі робют, ек у хаті мерлец лежит. Така “грушка”, ек її називаете, страх погана установа!” [7, с. 88-89]. Пишучи про забави при мерці, що були глибоко закорінені у гуцульській похоронній традиції, Митрополит подає виключно моральну оцінку цих ігор, не входячи у їхнє походження і значення у похоронному обряді.

Проте похоронна обрядовість вже здавна зацікавила дослідників життя українського народу. У другій половині XIX ст. починають з'являтися статті з описами похоронного обряду та ігор при мерці. До таких належать: стаття В. Ковальського “О русско-народнихъ звичаях” (Отечественный Сборник, 1857), свящ. К. С-ча “Ди-

кая забава “Лубок”” (Подольск. Епарх. Ведомости, 1898) і В. Шероцького “Народные игри при похоронах” (Православная Подолия, 1908, ч. 36) [9, с. 143].

На звичаї та обряди похорону велику увагу звертали священики, описуючи свої спостереження у відповідних статтях і збірках. Серед них виділяються праці К. Думитрашкова “Народные поверья и обичаи при смерти” (Руководство для сельских пастырей, т. III, с. 108-116), Гр. Третьяка “Народно-церковный звичай и обряди на Руси” (Рускій Сіон, 1877), П. Лопевського “Сопоставление смысла и существа обрядов и таїнств православной церкви с народными обичаями...” (Подольск. Епарх. Ведом., 1891) і анонімна “Сведения об языческих верованиях волинских крестьян” (Волинск. Епарх. Ведом., 1892) [9, с. 146]. Похоронний звичай є описаний в працях польського священика Софрона Вітвицького “О Нусулач” (Львів, 1873) і “Нусулу” (Pamiętnik Tow. Tatrzańskiego, 1876), де він описує більше зовнішню сторону обряду, оминаючи тему забав при мерці [9, с. 146].

Дуже важливого значення для вивчення теми похоронних обрядів мають написані на початку XX ст. праці В. Гнатюка та В. Шухевича. Так, В. Гнатюк написав статті “Похоронні звичаї та обряди” і “Причинки до пізнання Гуцульщини”, в яких подає докладні описи ігор та публікує описи про життя гуцулів, зроблені представниками сільської інтелігенції в середині XIX ст. [2, с. 215; 6]. Володимир Шухевич у монографії “Гуцульщина” подав повний опис похорону і описав найбільшу кількість ігор на “посіженях” гуцулів [9, с. 158].

Писав про гуцульський похоронний обряд і Зенон Кузеля. Автор використав матеріали, зібрані о. Михайлом Мосорою на Гуцульщині з початку 80-х рр. XIX ст. Також вивченням даної теми займався П. Шекерик-Доніків, який у 1912 р. в “Етнографічному збірнику” помістив статті про похоронний обряд на Гуцульщині: “Приказуване по умерлим” і “Похоронні звичаї та обряди в с. Головах Косівського повіту”. У них описані знаки, які передують смерті, та ігри при померлому [6].

Похоронні обряди викликали зацікавлення у етнографів та духовенства тим, що поєднували у собі елементи народної і церковно-християнської традиції. Деякі обряди, що відносяться до народної традиції, несли у собі виразно язичницький характер, не маючи нічого спільного з християнством. Переплетення дохристиянських обрядів з християнськими у похоронному ритуалі не викликало спротиву у місцевого населення, яке давнім традиціям надавало нового значення, не замислюючись над їхнім походженням і первісним змістом. Іншу ж позицію займало духовенство, яке вважало за потрібне усунути ті обряди похорону, що не відповідають християнському світогляду.

Одним з таких дуже характерних обрядів похорону, який у своїй основі має виразно язичницьке походження, є ігри при мерці, які на Гуцульщині називалися “грушка”. Звичай влаштовувати похоронні ігри у XIX – на початку XX ст. був поширений не тільки на Гуцульщині, а й на Покутті, Підгір'ї, у низинних районах Буковини й Закарпаття та частково на Поділлі [4, с. 574]. У різних регіонах ігри при мерці мали різні назви: на Поділлі на них казали “бить лубка”, а у східній Галичині – “лопатки” [2, с. 215].

Ігри та інші форми обрядових веселощів у ХІХ – на початку ХХ ст. тією чи іншою мірою зберігалися в похоронній та поминальній звичаєвості різних народів Європи – хорватів, сербів, болгар, молдаван, румунів, німців та ін.

В ігри при мерці бавилися на так званих “посіженех”, коли ввечері люди з села збиралися у хаті біля покійника, де проводили ніч у обрядових чуваннях. Такі “посіженя” виявляли розуміння гуцулами смерті людини як загальногромадської події [4, с. 574; 5, с. 315]. Коли вже позбиралися односельчани, то неодружена молодь починала у сінях (хоромах) бавитися у “грушку”, що тривало цілу ніч. Такі ігри при мерці проходили одночасно з читанням дяком Псалтиря у хаті та споживанням старшими людьми комахні [2, с. 215]. Ритуальну страву (комашню) подають усім присутнім, що зійшлися на “посіжене”, щоб люди “били поклони та молилися за помершу душу”. Натомість, як стверджують гуцули: “якби не дали прихожим їсти, ніхто би не молив ся, а чим більше людей молить ся, тим певніший буде простибіг від Бога” [14, с. 258].

Прихід людей на “посіжене” також залежав від заможності сім’ї, у якій померла людина. Зенон Кузеля пише, що як помре якийсь багач або знаний чоловік у селі, то зусюди, навіть з других сіл, збираються люди на “посіжене”. Проте до бідної або малознаної людини на “посіжене” приходило зовсім небагато людей, “бо кожний каже: “То відай нікого не буде! Хатчина мала і не буде місця дещо робити” [6].

На “посіженех” молодь бавилась в “грушку”. Такі забави тривали цілу ніч і супроводжувались голосним сміхом і гучними розмовами. Володимир Шухевич, описуючи у своїй монографії “Гуцульщина” обряд похорону, подав найповніший перелік ігор, у які бавилась молодь на посіженях. До числа таких належать “зайиц”, “коза”, “шукало”, “дід та баба”, “вірменин”, “перстенець”, “млин”, “підмурки”, “вуглик”, “трюхан”, “обручка”, “солімка” та багато інших [14, с. 253-257]. Р. Гузій звертає увагу на семантику ігор при мерцях, поділяючи їх на певні типологічні групи. Ідея позитивного магічного впливу на життєздатність і репродуктивність людей і тварин, родючість рослин виражена в еротичних і сороміцьких забавах, іграх з рядженням деякими зооморфними та антропоморфними персонажами (“коза”, “ведмідь”, “дід та баба”). Магічно-охоронне значення могли мати в давнину ігри з використанням води й вогню, а інсценізація поединку міфологічних персонажів – космологічний підтекст. Автор зауважує, що численну групу похоронних забав становлять ігри змагального характеру, у яких присутні силові протиборства пари або групи гравців, стрільба з лука та скидання суперника з коня. Походження таких ігор можна пов’язувати з бойовими ристалищами язичницьких похоронних тризн, або ж вони є пов’язані з обрядами ініціацій, оскільки у них беруть участь молоді парубки [4, с. 576].

Ігри при мерці характеризувалися голосними розмовами і сміхом. Станіслав Вінценз описав усю атмосферу такої гуцульської “грушки”: “Потім ще й щиро забавилися біля небіжчика в ігри, звичаєм приписані. Спочатку бавилися у жужукало. Жужукали із запалом, аж дрижала хата, а здалека звучало так, ніби органи грали. Бавилися у млин, хлопці під лавкою в сінях так стукали і галасували, якби туркотів справжній млин. Дуже гучними були також торги газди з жидівськими

купцями, а ще голоснішими сварки жидів між собою. Як то у цій забаві буває. А коли актори, що грали жидів-конкуrentів, вилетіли на двір, ніби викинені газдою, то зчинили такий рейвах, що було чути аж на Синицях. А з хати раз за разом гримів потужний сміх” [1, с. 133]. Сміх, як і інші елементи оргійних обрядів у дохристиянську добу, сприймався як засіб охоронно-продукууючої магії. Тому можна вважати, що первісне значення похоронних ігор та веселощів полягало в захисті живих та самого мерця від злих сил, протистоянні смерті та магічному утвердженні життя.

Інший аспект, який можна виділити у похоронних забавах – це уласкавлення, “розважання” померлого [4, с. 575; 15]. Первісні люди вірили, що зі смертю життя людини не закінчується, а померлий просто переходить до іншого світу. Так померлий ставав незвичайною людиною, надзвичайно сильним та охоронцем свого роду, іншому ж міг нашкодити. Люди вірили, що померлий може нашкодити і своїм, якщо вони не будуть його задобрювати [10, с. 233-234; 8, с. 91]. Тому ігри при мерці могли також сприйматися як засіб охорони від смерті та забезпечення позитивного впливу небіжчика на побут живих [4, с. 575].

Первісне значення дохристиянських елементів, присутніх у забавах при мерці у похоронному обряді, з часом затратилось. На це вказує розуміння самими гуцулами тих ігор, в які молодь бавиться на “посіженех”. Вони вважають, що такі ігри при померлому є потрібні, “щоби себе розвеселити, а найбирше, щоби зробити веселість межі людьми, бо тоги і домашнім легше стає на серці” [6]. Люди, що походилися до хати покійника з різних кутів, не можуть пізно вертатися додому, своєю присутністю мають допомагати родичам покійного, щоб їм не було важко самим, щоб ніхто не спав. Також, як пише С. Вінценз, “що душа померлого, напевно, сама рада цьому” [6; 1, с. 133]. Таке трактування забав при покійнику місцевим населенням виражає суто поверхове їх розуміння, просто як давню традицію, яка в собі не містить ані давнього язичницького розуміння, ані жодною мірою не пов’язана з християнським розумінням смерті.

Митрополит А. Шептицький і на загал духовенство, усвідомлюючи язичницьке походження забав при мерці, так званої “грушки”, закликали гуцулів відкинути дану практику як погану установу, яка є незгідною з християнською вірою і має аморальний характер [7, с. 88]. Первісне значення сміху, яке супроводжувало похоронні обряди людини, у гуцулів вже зовсім затратилось, а тому й сміх при мерці став беззмістовним і пустим. Саме тому Андрей Шептицький каже: “бо не годитси пустого сміху у хаті робити, поки спречут мерця” [7, с. 88]. Далі подає науку, якою має бути постава християнина при усопшій людині: “Єк видиш умерлого чоловіка, то намість, шо маєш пустувати, погадай собі, шо й ти може незадовго умреш [...]. Маєш у “грушку” ігратиси, то ліпше погадай собі, чи ти сам маєш таку чисту душу, абис не боєвси ставати на Суд Божий”. За цими словами відразу нагадує про потребу молитися за душу покійника: “А згадай і за душу покійника! Уна може терпит, бо мусит очиститися від усіх малих гріхів, шо ше до решти не спокутувані, – а ек ни дай Боже, зійшла з цього світа у екім тяжкім, ходьби у одним лиш грісі, то у самім вогни пекельнім мучєси, шо з него уже нема нієкого віходу, ні вібавленя. Й

ти так само колис станеш на Суд Божий, тай відбереш так, ескес собі заслужив, або надгороду у небі, або кару у чистилищи, або стратиш вічне шісте на всі часи і на віки вічні” [7, с. 89]. Митрополит Андрей, як добрий душпастир, цими словами не лише заохочує людей до побожної постави, а й навчає, пригадуючи гуцулам дуже лаконічно і просто навчання Церкви про смерть, Суд Божий, нагороду в Небі, очищення душі у чистилищі та можливість затратити щастя в Небі на віки, тобто пекло.

Андрей Шептицький у пастирському листі до гуцулів ставить наголос на моральному аспекті забав при покійнику. “Грушка” є поганою установою, бо в такі забави легко вмішується всяка нечемність, що розпалює в серці людини пристрасть. Тому й пише: “Най у всіх Ваших забавах ни буде хоть би навіть найменшої нечемности!” [7, с. 89]. Також архиерей закликає молодь вистерігатися при забавах завдавати комусь прикрість або й шкодити на здоров’ї, бо нікому не є приємним, коли з нього сміються чи мастять сажею. З описів В. Шухевича забав при мерці зауважується, що у більшості ігор є присутній елемент висміювання, також завдання фізичного болю через удари або й вимазування дівчат сажею, коли вони не погоджуються цілувати хлопців [14, с. 253-257]. Тому митр. А. Шептицький підкреслює, що кожен християнин у своїй поведінці повинен керуватись моральним принципом “Ніколи ни роби другому, шо тобі ни миле!” [7, с. 89]. Забави, що затратили своє первісне значення і стали просто аморальними для християнського світогляду, мають бути відкинені як рудименти язичництва, на чому наголошував Андрей Шептицький та на загал духовенство. Петро Шекерик-Доників, описуючи обряд поховання на Гуцульщині, каже, що деякі священники навіть відмовлялися ховати людей, якщо на посижіннях бавилися в “грушку”. У розумінні священників “грушка” у своїй формі була аналогом до побиття Ісуса Христа жидами, які казали Йому, щоб відгадав, хто з них його вдарив. Тому така гра є гріхом і спротивляється християнству [13, с. 181]. В подальшому часі навчання священнослужителів, зріст серед населення освічених людей та економічні обставини спричинилися до зникнення забав при мерці, званих “грушка”, які раніше так міцно побутували у гуцулів [6].

Митр. Андрей Шептицький у наступних пунктах листа “До моїх любих гуцулів” закликає місцеве населення не вірити у забобони і ворожбитів, бо це є гріхом проти першої Божої заповіді. Забобони, широко розповсюджені серед гуцулів, були присутніми у таких обрядах як хрещення, вінчання та похорон, про що згадує А. Шептицький. Він пише: “Ск дитину до святого Хресту несут, у пеленки коло неї кладут чісок, аби усокотити її від пострілу, сіна, аби дитинки нічогоси ни ймило, камінь, аби голова ни боліла, хліб, аби ни голодувала, печіна, аби дитину шо низіло. Нени ни зволеют дитини плекати, онь доки ни злиє її водов, шо нев дитинка иршена, а перед тим каут її ше горівку пити, аби мала легші родини [...]. Такі самі чинки ченют, ек віріжеют князя і кнегіню до вінчення” [7, с. 103]. Вказані митр. А. Шептицьким дії гуцулів були спрямовані на захист дитини і матері, але у своїй суті вони є забобонами для християн, бо не мають у собі захисної сили. В дійсності такі дії шкодять як дитині, так і мамі, що деколи приводить і до смерті. “Тому

то ті чинки уже одну неньу і не одну дитину загнали у єму”, – пише митрополит [7, с. 103]. Про різноманітні обряди у гуцулів для захисту новонародженої дитини та неналежні умови плекання дитини пише й В. Шухевич у своїй монографії “Гуцульщина”. Як зауважує автор, небажання матерів кормити немовлят грудьми, даючи дитині овече або коров’яче молоко через ріжок, про чистоту якого не дбалося, через нехлюйство у сповиванні дитини і самій колисці, де перебувало немовля, а також через ворожіння від безсоння дитини, великий відсоток гуцульських дітей помирав [14, с. 16]. Таке ставлення до немовлят і самих породіль змушувало А. Шептицького звернути гуцулам на це увагу, вказавши на небезпеки, які несе така забобонна їхня поведінка.

Щодо похоронної обрядовості, то до категорій забобонних дій в листі віднесені – швидке закривання дверей після виходу священика з хати, коли мають ховати покійника, та кидання до могили грошей. Швидке закривання дверей виражало страх гуцулів перед смертю і бажання вберегти домашніх від неї, щоб смерть не зайшла до хати. Звичай закривати двері та вікна відразу після винесення мерця з хати був притаманний не лише гуцулам, а розповсюджений повсюди в Україні. У такий спосіб люди хотіли вберегти домашніх від смерті, зла чи приходу покійника. Як свідчать матеріали дослідників, люди робили це: “аби душа небіжчика не повернулася до хати і тут не відбувала покути”, “шоб знов тая смерть не приходила”, “шоб нічого зле не підходило до хати” [3, с. 1343-1373]. На Гуцульщині так робили з переконання, що після закривання дверей смерть вже не мала права зайти до хати [13, с. 185]. Такі вірування людей протиставлялися християнській вірі, яка вчить, що Господь панує над життям кожної людини і все діється з волі Божої. Тому А. Шептицький, маючи обов’язок пильнувати і навчати свою паству, вказує на таку поведінку як забобонну, що потребує виправлення.

Митрополит Андрей також звертає увагу на звичай кидати гроші у могилу померлому, які мають йому допомогти у мандрівці на тамтой світ, бо, як вірили гуцули, ними покійник розрахується за переправу через ріку з одного берега на другий [7, с. 103-104]. Такі вірування сягають своїм корінням ще у дохристиянську добу, коли люди створили своє розуміння світу, потойбіччя і переходу з одного світу до другого. Традиція кидати дрібні монети у яму, в яку мали класти покійника, чи класти гроші у труну була давньою і мала різні пояснення. Вважалося, що яму для покійника треба купити (у Бога), тому у неї кидають гроші, або казали, що земля важка, тому “треба кинути гроші, гроші легше”. Також у переконанні людей гроші покійнику на тамтому світі були потрібні, щоб “відкупитися” або від інших померлих, або від стояння на варті при брамі. За іншою версією, душа померлого грішми мала купити вільний прохід крізь митарства [3, с. 1354]. Вірування гуцулів про переправу покійника через ріку “на тот сьвіт” виражалося і в киданні грошей у кожен потік, через який переходила процесія з покійником, йдучи на цвинтар. Про це пише В. Шухевич так: “Над кождим потоком, який переходять, кладуть деревище на землю, “опровожьіють і прощьіють”; переступаючи через потік, кидать у воду який гріш, перевізного, чим більше опроводів і прощі, тим більше гріхів опускає Бог мерцєви, а чим більше дають перевізного, тим борше і певніше

перевезе ся мерлець на тот сьвіт” [14, с. 259]. Ці уявлення людей про перехід душі у потойбіччя суперечать християнському Об’явленню, тому архиєрей пише: “Ой, ни поможе гріш, ек душа нечистов з того світа зійде! Ни перепустют її, – але ни через ріку, але через суд Божий до царства небесного” [7, с. 104]. У листі до гуцулів А. Шептицький навчас, що для християнина умовою переходу до Царства Небесного є чиста душа, незаплямована гріхом, а не гріш, яким вона має відкупитися.

Згадує митр. Андрей і про такий звичай у гуцулів як заборону працювати у день священомученика Власія, породжений забобонними віруваннями. Гуцули вважали, що у того господаря, який буде працювати на св. Власія, лисиця (“кіточка”) обов’язково буде кусати худобу, від чого та буде гинути [7, с. 104]. Як пише Дмитро Доніков: “Наші люде дуже твердо сеткують Уласія, “аби ласичька маржину не кусала”, аби “кіточька маржину не мастила”. Ек маржину укусить ласичька – умастит кіточка, то та маржина видразу гине и на це тежко найти лік” [13, с. 34]. Натомість архиєрей намагається показати абсурдність і безпідставність такої віри у гуцулів, кажучи: “Так то часом віра у христен помішана з усякими бубонями, суєвірями та дурними віруваннями, шо їх розумний чоловік ни може приймити [...]. Ану, ек хто вірит у такі пусті, дурні річьи і наприклад боїтси на Уласія робити, то най зобачит, ци у сусіда, шо на Уласія робит (бо й таких багато), маржина згине, ци ні” [7, с. 104]. Вшанування пам’яті св. Власія є добрим і потрібним, на переконання А. Шептицького, але не пов’язане з заборону працювати у цей день, а тим більше, щоб комусь через це гинула худоба.

Підсумовуючи, митр. Андрей Шептицький заохочує гуцулів до пізнання християнської віри, яка звільнить їх від пустих забобонів, потреби звертатися до ворожбитів, зникне серед них тоді пияцтво і нечистота, що зробить гуцулів здоровішими на душі й на тілі, будуть вони краще триматися своєї землі, а відтак “у короткім часі дійшли би Ви до май ліпшої долі на цім світі – А через шісте дочесне Ви би доходили до шісте вічного” [7, с. 106].

На завершення свого листа митр. Андрей висловлює мешканцям Гуцульщини своє захоплення їхнім краєм, щоб і вони усвідомили, який великий дар мають від Бога. А. Шептицький пише: “Веселий край дав Вам Бог! Тут у Ваших горах такий люфт чьстий та легкий, а водиця така прозрашна! Ліси такі густі та зелені і красні полонини тай файні кішниці дав Вам Бог, шо лиш май та будь! І дав Вам Бог спосібність до усекої роботи. А усі ті дари і ласки дав Вам Бог на це, аби Ви за них декували, у них Бога, Найвишшого Свого Пана узнавали, і Єго, ек гіти добрі найліпшого Отця, цілим серцем любили. Тож ни марнуйте дарів Божих!” [7, с. 106]. Уділивши свого пастирського благословення гуцулам, митр. Андрей Шептицький закінчує свій лист “До моїх любих гуцулів”.

Гуцули – одна з найбільш колоритних етнографічних груп українського населення, життя яких було просякнуте різноманітними віруваннями і обрядами. Тому зміст листа “До моїх любих гуцулів”, який у своїй суті охоплює різноманітні аспекти життя мешканців Гуцульщини, містить у собі пункти, у яких виражаються самобутні риси гуцулів. Окремі етнографічні аспекти життя і побуту гуцулів митр. Андрей Шептицький намагався представити у світлі християнської віри і моралі,

а тому те, що є незгідне з цим, заохочує відкинути як шкідливе. Написання листа до гуцулів стало виразом пастирської опіки митрополита Андрея, який намагався пізнати життя своїх вірних і привести їх до правдивої віри.

Джерела та література:

1. Вінценз С. Навчання Фоки. *Була собі Галичина* / упорядники А. Паславська, Ю. Прохасько, Т. Фогель. Львів : Класика, 2012. 322 с.
2. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології : нова редакція / Федір Вовк ; передм. О. Г. Таран; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упорядн. О. О. Савчук. Харків : Видавець Савчук О. О., 2015. 464 с., 199 іл.
3. Галайчук В. Традиційні уявлення про смерть та померлих на історико-етнографічній Волині. *Народознавчі зошити*. 2017. № 6. С. 1343—1373.
4. Гузій Р. Похоронні звичаї та обряди. *Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. Етнологія та мистецтвознавство*. Т. II. Львів, 2006. С. 569—589.
5. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ : Наукова думка, 1987. 472 с.
6. Дмитрук І. Родинні звичаї і традиції гуцулів у етнографічних дослідженнях кінця XIX – першої половини XX ст. URL: //irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/
7. “До моїх любих гуцулів”. (Пастирський лист до вірних Косівського деканату, писаний у Братківцях під Станиславом, даний у дні св. Архистратига Михаїла р. Б. 1900). *Твори Слуги Божого митр. Андрея Шептицького. Пастирські Листи (2.VIII.1899 р. – 7.IX.1901 р.)*. Т. 1. Торонто, 1965.
8. Кирчів Р. Міфологія Володимира Гнатюка. *Народознавчі зошити*. 1995. № 1. С. 36—44.
9. Кузеля З. Українські похоронні звичаї та обряди в етнографічній літературі. Огляд студій і бібліографія. *Етнографічний збірник НТШ*. Т. 31-32. Львів, 1912. С. 133—202.
10. Митрополит Іларіон (Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : Обереги, 1992. 424 с., іл.
11. Твори Слуги Божого митр. Андрея Шептицького. *Пастирські Листи (2.VIII.1899 р. – 7.IX.1901 р.)*. Т. 1. Торонто, 1965.
12. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митрополита А. Шептицького “О квестії соціальній”. Філософські праці. Т. 45. Київ, 1989.
13. Шекерик-Доніков П. Рік у віруваннях гуцулів. Вибрані твори. Верховина, 2009. 352 с.
14. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3. Львів, 1902.
15. <http://spadok.org.ua/pochovalni-zvychai-ta-obryady/pochoronna-obryadovist-karpat-xix-xx-st>

PASTORAL LETTER OF METROPOLITAN ANDREI SHEPTYTSKY “TO MY FAVORITE HUTSULS”. ETHNOGRAPHIC ASPECTS

Ulyana Frankiv (Lviv)

Summary

The article covers the ethnographic aspects of life of the Hutsuls, which are present in the pastoral letter of Metropolitan Andrey Sheptytsky “To my favorite Hutsuls”. In particular, emphasis is put on the funeral rites, namely of the games near the dead, called in the Hutsul region “grushka”.

Key words: *met. Andrey Sheptytsky, Hutsuls, games near the dead “hrushka”, Christian faith.*

Михайло БЕЛЕНЬ
(Ужгород)

**“У СИВИНІ МОЇ БЕСКИДИ –
ПРАДАВНІЙ КРАЙ ЕТНОКУЛЬТУР”**

УДК 75 (477.87) (092)

Батьківське, ніби з глибин старожитностей ставлення елітного народописця у образотворчому мистецтві про горян і долинян Закарпаття, Федора Манайла до нашої подружньої родини художників Магдалини і Михайла Беленів – стало на все життя потаємним відзеркаленням його духовно-душевних вершин з глибин віків.

Магічно, віросповідно перевтілених у наших душах молодих митців – образотворчого, абстрагованого мислення про історію культур наших країн і народів сусідніх слов'янських країн, прашурських джерел мистецтв спонукає своєю цнотливістю... Все це із невмирущих легенд, казок, звичаїв, притч, музик, співів, народного рукоділля. Будівничих дерев'яних церков, дзвіниць, каплиць, придорожніх хрестів, гражд, колиб та житла. Непроминально, чудово оспівано душею художника, майстерно відображено мистецтвом Ф. Манайла про “Старе і нове Закарпаття”, бо ж прожив митець не легке життя, добре знаючи культуру Східної і Західної Європи, а найбільш – миловидний, сокровенний Карпатський ареал, у скарбах якого, колеги – художники старшого покоління стали для нас, молодих, взірцем – приклад їхніх талантів в любові до минувшини, сьогодення і пророчого майбуття.

Ключові слова: Ф. Манайло, творчість, мистецтво, навчання, музеї.

Мені й Магдалині завжди говорив:
“Не дайте нікому красу нашу стерти.
За неї боріться, аби не померти.
Над горами, пралісами, високо літайте.
Будьте мудрі і щасливі і на Бога вповайте...”

Із щоденника спогадів про настанову майстра.

Архів М. Беленя. 2010 р.

У моїй творчій і студійній біографії все розпочалося з барвистої осені 1966 року в Ужгороді. Вперше після 9-го класу Голятинської середньої школи, з листом-рекомендацією завуча школи Хміля Федора, я зібрав свої малюнки і два ящички пластилінових фігурок, різних рельєфних портретів українських письменників. Мій найстарший брат Олексій провів мене у приймальню комісію Ужгородського училища прикладного мистецтва. Мене успішно похвалив тодішній директор училища Барнич Іван Михайлович, і я написав заяву на іспити у відділ художньої обробки дерева.

Після іспитів у газеті “Радянська Верховина” було озвучено, що двоє Беленів: один із с. Лісковець, а другий із с. Верхній Бистрий Міжгірського району – стали студентами Ужгородського училища прикладного мистецтва. Це Михайло Белень та Іван Белень.

З початком навчання світлі аудиторії, майстерні, музей училища стали у моїй свідомості своєрідним храмом, де навчають і твориться мистецтво. Іван Іванович

Гарапко, скульптор, колишній директор училища, був керівником з різьби по дереву, портретної і натуратної скульптури.

1966 рік – це перший набір студентів з терміном навчання в чотири роки. На першому курсі я по суті встиг навчатися з п'ятикурсниками. Бо ж свого часу А. Ерделі наполягав бодай частково (зі слів його учня – художника і лікаря Олександра Торбича) братися за програми штудування спецдисциплін західноєвропейських академій Відня, Берліна, Парижа, Дрездена та вищих промислових художніх інституцій Будапешта, Праги. До таких програм були схильні анатоміст і рисувальник Вільгельм Берез та Іван Гарапко – випускники Празької школи мистецтв. До них варто додати й Василя Свиду, знакового самородка, реставратора і різьбяра, який свого часу пройшов чудову європейського рівня школу у знаменитих братів Котрбових в м. Брно, Чехословаччина. Там В. Свида виконував найскладніші роботи по скульптурі.

Про реставрацію церковного мистецтва (рельєфи, розпис об'ємної барокової скульптури) на заняттях нам, практикантам, як власний досвід, з вимогою про сто відсоткове працелюбство у виконанні будь-яких храмових об'єктів розповідав Василь Іванович Свида.

Влаштуватися на роботу в артіль братів Котрбових було вкрай обтяжливо. У тих майстернях було просте правило для виконавців: “Талант є або його нема!”. Бажаючих, любителів чи протекційних з вулиці не могло там бути й близько. Суворі дисципліна навчання вгамовувала будь-які амбіції [13].

Я штудував (навчався) з 1966 по 1971 рр., часи директорства скульптора Івана Барнича. Він був педагогом щирої душі, добивався від студентів глибокого вивчення спецдисциплін. Говорив помірковано і неупереджено. Чимось, як педагог, з його виховною культурою до учнів, нагадував І. Гарапко.

Того ж року (1966) ми, першокурсники, вперше почули від І. Барнича, що на території Підзамкової гори (друга назва – це “Кальварія” – гора пам'яті та смутку) буде розміщено майбутній “Скансен”, тобто музей народної архітектури і побуту Закарпаття [3].

Звичайно, що публічної реакції до такого рішення тодішньої чинної влади не було. Багато із жителів Ужгорода і далеких їхніх родичів, похованих на горі “Кальварія”, пошепки говорили, бо не було меж обуренню тим, що це є глумління над суцільними місцями поховань, вишуканими по красоті надмогильними пам'ятниками видатним єпископам, адміністраторам, держслужбовцям, юристам, депутатам-сенаторам, педагогам, лікарям і т.д. Все зрівняти із землею і не залишити сліду поховань. Це кричущий злочин. Ми пережили музеї “атеїзму” – маразму, певної ідіотології.

Звісно, що ніяких дебатів чи листувань у ЦК Компартії України не було, тому що “керівна й мудра роль” була безповоротна і однозначна. Усі поруйновані, дорогі, з вулканічних і мармурових пород надмогильні пам'ятники були вивезені на старе кладовище, немов гора сміття, позаду будівлі нинішньої обласної бібліотеки ім. Ф. Потушняка. Звідти поліровані, надто дорогі пам'ятники розтягували ділки наліво-направо.

Пригадую – це був жовтень місяць і нас студентів, особливо вихідців з гірських районів, було попереджено, щоб в обідню перерву усім зібратися в актовій залі, бо прийде до нас на зустріч колишній учитель училища, великий закарпатський художник Федір Федорович Манайло – найбільший знавець (знаток) історії народної культури усіх районів Карпатського ареалу.

Тодішній директор Іван Барнич та скульптор Іван Гарапко просили нас уважно слухати його, бо він людина строгого характеру і не терпить, коли йому задають необдумані запитання.

За мить в актовій залі появився активний, з баронськими вусами і унтер-офіцерівським голосом, скромно одягнений Федір Федорович. І. Гарапко представив художника і наголосив уважно слухати Федоровича, про що буде говорити. Можливо, буде просити, розпитувати про ваш родовід: хто, де, звідки? З яких ви сімей і районів Закарпаття?

Найперше, що запитав: “Хто туйки з першокурсних абсолювентув (курсників) із Раховщини вадь Волівеччини, надале Хустщини, Берегсазовщини тай Великоберезнянщини?”. Кожен із нас, хто почув і хто звідки по черзі піднялися і відповідали на його запитання. Бесіда Манайла була на ґрунті місцевих діалектів і говорів, гарна, архаїчна, миловидна на слух.

Усі зрозуміли з його слів, що бесідованя буде про невідкладне збирання експонатів, зразків-оригіналів для максимального наповнення звезених у майбутній музей житла-хатин, стаєнь для зимівок коней, овець і рогатої худоби боїщ (молотьба ціпами жита і вівса), щоб якнайширше показати життя і побут наших краян у долинах і горах Карпат.

Це найрізноманітніший керамічний і металічний посуд, чоловічий і челядинський одяг, дитяче і підліткове “ошачення” (одяг). Весільне і святкове вбрання, знаряддя праці і вжитку, примітивні народні малих розмірів меблі. Розпилувальні і теслярські інструменти. Скрині весільні і для збіжжя. Народні образники – подобенки на склі. Вівчарські всілякі причандалля – ложки, товканці, цідила, дійниці, гелети, беркели, котли, бербениці. Палиці, битерки – поплюванці, роваші-мірила, мішалки. Візочки, санки, ярма одношійні і двошійні. Вишиті рушники, художні дзвончики – диримбаки і бронзові для овець, і багато краму іншого.

Ми знервовано ледве встигали записувати за його словами. Зустріч тривала більше двох годин. Я серед своїх однокурсників був зростом трохи вищий від інших. Він чомусь зі сцени актової зали підійшов до мене і спитав: “Но што, синку-лупаку, (жартівливо) кажи, ци любить ти ся наше училищное художество, што туйкидь видиш, ай уткідь ти, неборе, кидь би тя мож зазвідовати?” – “З Міжгірщини” – відповів я.

“Нараз у твою бесіду чути уткідь прийшов. Но пак видиш, гонно й такой бути, як овто файно, твоя утцовщина Волівеччина. Паде ми на тямку, што из Мукачева. Тамки колись, лони-давно, годували великі рогаті і здорові воли, што на ораня в яри більше из них хусна було ги кидь из коней. Раз у місяць на торгови сходились ушиткі торгашове из усього края, та било їх там даколи булше ги кить небитих псу. Волівщина дуже є богата на умилену народну простолюднєвну культуру – на спі-

ваня, на оплакуваня-завожіня, на шороване співаня, на гунцутуцькоє верещаня, танцошіку карікарів, гудаків, коломийкарів, бубнарів, ковалів, серсамшиків, казкарів, фіглювникув, трумбетарів, лингарів, бетярів, як оден ваш хлоп – буячиско Илько Липий та його цімбор Юрко Кливець. Илько, то бив, неборе, лингарь, такий легиниско-гунцут, што валовшен бив двох ай трьох стрепати ги кой квасні яблука. Ваша челядь добре памятає его, як бив по хребтови ай по писку (по обличчю) лихварюв-злодіюв, што збитковалися над робітними і чесними верховинцями-простаками”.

Ай знаву, што у вас є притичні хащовики – теслярове, які забожилися перед небом, што за погарчик зорівки (миндривки) муг одтяти приліплєну до тесанини планкачами паперову коруну вадь пенгов и не розрубати. Такі мали притичні сильні руки. Идниськи таких ни найдеш из ціпком ай лампасом. Так, овто, синку, у вас такі верховинці и мож ся ними настаровати, бо наші долішняки-долиняне зглідували таких хлопцю-тесляру. За таку валовшност ім дуже файна плаца була. Бо даколи за єдно літо на Мараморошови муг єден заробити на три корови ай пару волув”.

Іван Гарапко уважно слухав нашу бесіду і лише притакував.

“Сараче, я даколи ищи до войны обходив газдуські хітарі, ушитку твою Верховину, так што, неборе, збирай, повталуй усьо того, штось типирьки пописав. І сокотися даяких злусников, на двох ногах, бо им усе штось треба, обитя ни обокрали. Надале ваш голова колгозу, ай районний отдел культури будуть знати, де жиєш і якеє маєш на літню вакацію завданя. Коли усьо, што ти ся удасть позбирати по околішних селах, зголосися мені адресатно. Іван Іванович напише ти адресат муй и свуй. Не дайся вчалувати, бо челядь є ушаліяка, ай збитошна.

Будеш ся файно справовати, вергнуть ти дакі крайцарі (рублі) за вто, што назбираш. На овто збираня маєш не булше гі два годи. Роби так, вбись не зганьбив сесе училище, де ся идниськи школуєш. Затям, навхтема, дамало помилуйся йсе добро, то буде твоя чисть, пам’ятка про твоїх прародичув и буде из тя настоящий верховинець-патрійот. И не будеш носити цураві бесаги, у які ни цятки доброго не унесеш ай кому, ай куди, ги кой напідпитку бетлегем”.

Закінчилось моє зібрання автентики по селах Голятин (присілки Обляска, Погари), Новоселиця, Присліп, Завійка, Лісковець, Рекіти, Пилипець, Нижній і Верхній Студений та галицькому селі Ялинкувате. Коли забирали весь цей крам, голова місцевого колгоспу з двома автівками (“бобиками”) щільно напакували і перед від’їздом голова моєму батькові каже: “Ну, що, Олексю, твій художник мав би малювати картини, а він ходить та зберать усякоє джибрия (нетріб) до якогось музея, і малого братюка мучить з собов”. Батько відповів: “Ни бай, найся завгуряють, дома порядок, скотарять файно, біду не роблять, а що щи треба від дітей? У школу ходять, не піллося учат, ни маю з ними ніяку суєту, нівроку здорові, чєстувуть родичу, і дїтвори маю цілий марадик”.

Так сталося – ніби нашвидкоруч відбулося моє знайомство з художником Федором Манайлом. Як казали на Верховині старожили: “У Бога випадкових зустрічей не буває, усякий божий трапунок – то є надовго”.

Пізніше, через роки, наша сім'я здружилась з Манайлом. Він перший і останній митець у нашій творчій долі, який прищепив назавжди любов до народного генія мистецтва в Карпатах. Записати довготривалі бесіди було нелегко. Побудувані в душі і серці житейські, філософські міркування – повсюдно пронизані народною мудрістю предків-закарпатців. Ф. Манайло світоглядно, з особливою проникливістю впливав на наші з Магдалиною душі. Про які б житейські чи творчі теми майстер не говорив, вони були повчальні, афористичні і колоритні, немов народна діалекторна мова думок про Землю і неземне буття:

“Я, дітки мої, замолоду думав, што такого легеня (фешака) гикой я, нис у Унгварі. У лютий мороз януара, то було до війни, указовавим вшитким, же я годе у про-рубі ріки Ужа майдовже удержати холод води. І тото правда, а дниськи негодиним держати у руках пензлі, так ми покривило на руках пальці. Но, уповісте ми, де бив розум моєї молодості? Негодиним палітру добре відчистити од фарби розмішуючи колір, то похожа на кратери, як на Місяцьови. Видите сами, штоби устати из кресла вадь стільця, та мушуся розльовгувати (розгойдуватися), такой цїркач!”

“Чуву дітки, што слабость ня пудперать у боки и негодиним сий ради дати. Усьо, што било, нігда ся не верне, а што буде завтра, тото є на небесах, ежися такой не уродив, тко ти міг то прочитати!!!”

Сьогодні думаю про те, де і як віднайти час, аби все згадати, описати ті спомини, які є найважливішими сторінками життя і творчості Ф. Манайла. Звичайно, час від часу, спілкуючись з сином Ф. Манайла Іваном, розпитував про подробиці життя батька та його колег. Зокрема, Гаврила Глюка, Антона Кашая, Ернеста Контратовича, Золтана Шолтеса, Андрія Коцки, Олександра Петкі, Адальберта Мартона, Василя Габди, Павла Балли, Семена Мальчевського, Василя Свида, Вільгельма Переца, Йосипа Гарані, Юрія Герца, Михайла Романишина і багато інших його сучасників. Я уже жалкував за Адальбертом Борецьким, що важко пережив смерть свого учителя Адальберта Ерделі, який його назвав найталановитішим своїм учнем. Тодішня влада зацькувала А. Ерделі “космополітизмом”, і він передчасно відійшов із життя.

В добу сьогодення міркується про те, як би найяскравіше сказати про його батьківські, родинні і юнацькі роки. Виховання у світлі мрій почалося у студійні (штудійні) студентські роки. Пізнання і знання витоків світових мистецтв – “Злата Прага” і рідний покритий сивиною Ужгород.

Початки шляхів образотворчості Ф. Манайла без ескізних і графічних задумів сформуватися не могли. Але велика працелюбність привела його і до театраль-но-суспільного мистецтва Угро-руського театру “Просвіти” в Ужгороді. Це поетична історія – біографія художника. Глибоко вивчаючи народне мистецтво, сам приклався до його скарбів, створивши свій напрямок “манайлівського декоративного мистецтва”.

На всебіччях народної архітектури (дерев'яні церкви, житло) Ф. Манайло створив власний стиль монументального мистецтва. Це напрочуд продумані, дещо модернізовані колиби (інтер'єри і екстер'єри), внутрішнє начиння предметами вжит-

ку. Мозаїки з природного каміння та народно-епосні розписи. Шкода, багато чого не вдалося втілити в життя.

Чергова сторінка творчо-життєвої дороги – це педагогічна, “навчительська” праця, виховання і наставництво молодого покоління художників в Ужгородському училищі прикладного мистецтва. Епоха соцреалізму не була для Ф. Манайла обтяжливою, він професійно, як істинний народний художник, через призму історизму народних мистецтв створив унікальну галерею пейзажних і тематичних картин, у яких відображено велич духовності народу Карпатського краю.

Так створювалась Закарпатська школа образотворчого мистецтва, одним із засновників якої був Ф. Манайло. Все, що стосується місця Ф. Манайла, його образотворчості в закарпатському, українському і європейському мистецтві, поки достовірно не досліджено. Митець, поряд із Й. Бокшаєм та А. Ерделі, вписаний до найвищих учителів мистецтвознавчої науки. Його меморіальна, громадсько-культурна спадщина є підсумком національної культури Закарпаття та України.

Спочатку (1975 р.) Федір Федорович написав рекомендацію в Спілку художників СРСР моїй дружині Магдалині, а пізніше (1977 р.) писав мені рекомендацію в СХ СРСР. Але я був відхилений заздрісниками, ніби за браком кількості республіканських виставок (штучно надуманих кар'єристами проблем, відтак сміхотворних). Будучи студентом Київського державного художнього інституту (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури), на першому курсі створив на честь світлої пам'яті меморіальну дошку Ф. Манайлу, яку встановлено на головному фасаді будинку його меморіального музею. Розробив моделі надмогильного пам'ятника і пам'ятника для м. Ужгорода. Присвятив йому пам'ятні медалі.

Однозначно, на його прохання намалював сотні малюнків із предметів народного вжитку. Ще при житті він строго мене контролював і навчив глибокого розуміння духовності простого люду.

Ми з Магдалиною щомісячно на його прохання відвідували житло-майстерню, а він, посміхаючись, говорив: “Ви для мене, як не чужі діти”. А мені наголошував: “Сокоти сисю дівку (Магдалину), обись її не збиткував, як наші деякі слабаки-художники своїх жун. Честуй, помагай, хоть баники юй печи. Не смійся, а слухай, што ти кажу. Бо кидь ся дузनावу, вутягну римінь из гатий та тя вишвакаву по перебачниці так, шо за тиждень ни сядеш. Будеш стояти ги у карцері”. Він був чудовий розмовник, гуморист, вчитель, наставник, мудрий філософ у мистецтві. Ми з дружиною завжди згадуємо великого майстра Манайла і тішимося тим, що так близько його знали – такого могутнього таланта, яким стався у мистецтві. Ф. Манайло – це епоха нашого краю в одній особі, пережитого, образотворчого, віковичного і народженого великого художника один раз на століття.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ
ПРО ТВОРЧІСТЬ Ф. МАНАЙЛА

“Спілкування з Ф. Манайлом додавало нескінченної енергії, його творчість дуже вплинула на мене. Творчість митця – саме видатне явище в українському мистецтві. Він був реалістом, але не в художньому плані, а в душі”.

*Т. Яблонська, народний художник України,
академік Академії мистецтв України.*

“...Я зараз можу спокійно сказати, після того як пройшло багато років, ми всі щасливі, що змогли спілкуватися з Федором Федоровичем, змістовною, багатогранною людиною, яка так глибоко знала наш побут, наш край, душу нашого верховинця”.

А. Коцка, народний художник України.

“Ф. Манайло – это, несомненно, не только одна из центральных фигур крупнейших деятелей всей культуры Закарпаття, это гордость всей нашей национальной культуры, всего украинского искусства, и, смею утверждать, явление это уникальное во всем европейском искусстве.

Г. Островський, мистецтвознавець.

“Живопись Манайло – это мир осуществленной мечты, сбывшихся надежд, предельно приближенных к идеалу, каким он видится художнику. Поэтому в полотнах его звучат лишь утвердительные интонации. Совершенство мира становится главной пластической темой его полотен, передаваясь совершенством формы, цвета, композиционного строя.

В. Цельтнер, мистецтвознавець.

“Я хочу сказати і про те, що підтримує наш інтерес до мистецтва Федора Манайла. Перш за все те, що воно – світове національне, воно вирросло на народному корінні, на народній Землі. Це було його “поживне середовище”. Воно по суті ніколи не відривалось від них. Славу нашим художникам і Федору Манайлові дав наш край і вивів усіх митців на рівень світової культури”.

О. Балла, мистецтвознавець.

Джерела та література:

1. Гапак С. Образотворче мистецтво українців Чехословаччини (1916-1945). Братислава : Словацьке педагогічне видавництво, 1975.
2. Життя і творчість Федора Манайла 1910-1978. / Укладачі: Біксей Л., Ерфан Ф., Фолтін В. Ужгород : Поліграфічний комбінат “ Патент”, 2010.
3. Закарпатський музей народної архітектури і побуту. Путівник по музею / Упорядник: кандидат історичних наук М.П. Тиводар. Ужгород : Карпати, 1972.
4. Знаменская Н. Художники Закарпаття. *Журнал Товариство*. 1956. № 8.
5. Изворин А. Сучасні руські художники. *Зоря-Најнал*. 1943. № 1-4. С. 254—288.
6. Манайло Иван, Вікторія, Андрій. Художники родини Манайло. Будапешт, 2006.
7. Манайло Ф. Зображаючі искусства на Подкарпатській Русі. *Подкарпатська Русь за роки 1919-1936*. Ужгород : Видавництво “Руські Народний Голос”, 1936. С. 144—147.
8. Манайловъ Ф. Ф. О выставкѣ народного художества у О.О. Василянѣ. *Зоря-Најнал*. Унгварь-Ужгород, 1941. Число 1-2. С. 177—180.
9. Манайловъ Ф. Ф. Угро-русскій народный орнамент. “*Огоньки*”. Ужгородь, 1940. С. 40—44.
10. Недзѣльскій С. “Угро-русскій театр”. Ювілейне видання першого професійного Угро-русскаго театра в Ужгородѣ (1936-41). Ужгород : Типографія “УНІО” Георгія Миравчика, 1941. С. 1, 20, 60.
11. Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття. Київ : Мистецтво, 1974. С. 89, 90, 92, 96, 101, 157.
12. Павлов В. Виставка Ф. Манайла у Києві. *Закарпатська правда*. 1962. Ужгород, 5 квітня.
13. Фолтин В. Т. Меморіальний будинок-музей. Федір Манайло. Народний художник України. Ужгород : ПП “Медіум”, 2006.
14. Фолтин В. Т. Мемориальный дом-музей народного художника УССР Ф.Ф. Манайло. Ужгород : Закарпатский облполиграфиздат, 1985.
15. Фолтин В. Т. Ф. Манайло. Путівник. Меморіальний музей народного художника УРСР Ф.Ф. Манайла. Ужгород : Карпати, 1986.
16. Часопис Подкарпатского общества наук. Рочник II. 1942. Число 3-4. С. 387—404.
17. Цельтнер В. Ф. Манайло. Даты жизни и творчества. *Мастера советского искусства*. Москва : Советский художник, 1986.
18. Шандор Л. З. Художники Закарпаття. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. С. 213.
19. Яблонська Т. Самобутній художник. *Радянська культура*. Київ, 1962. 27 жовтня.

“IN THE GRAY OF MY BESCIDES –
THE ANCIENT LAND OF ETHNOCULTURES”

Mikhailo Belen (Uzhhorod)

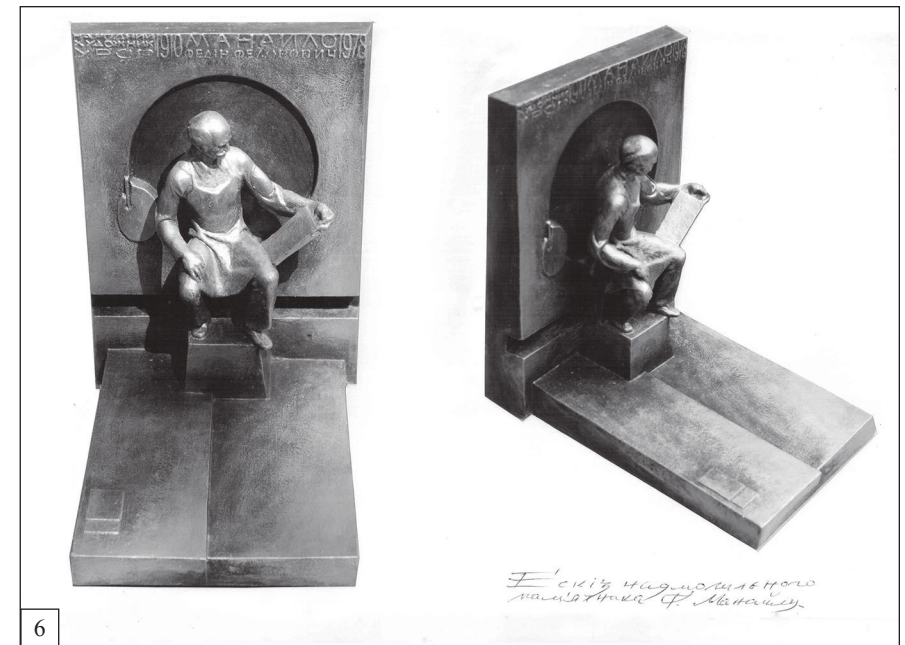
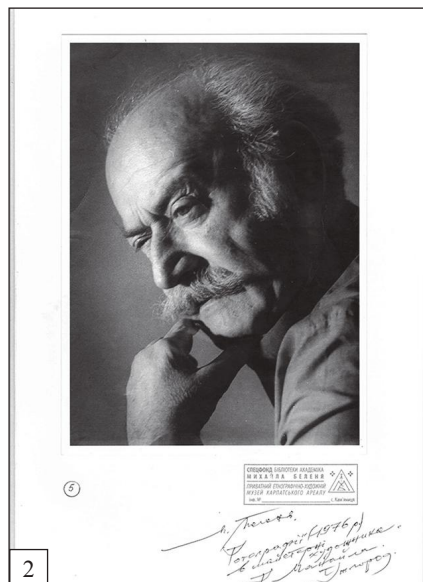
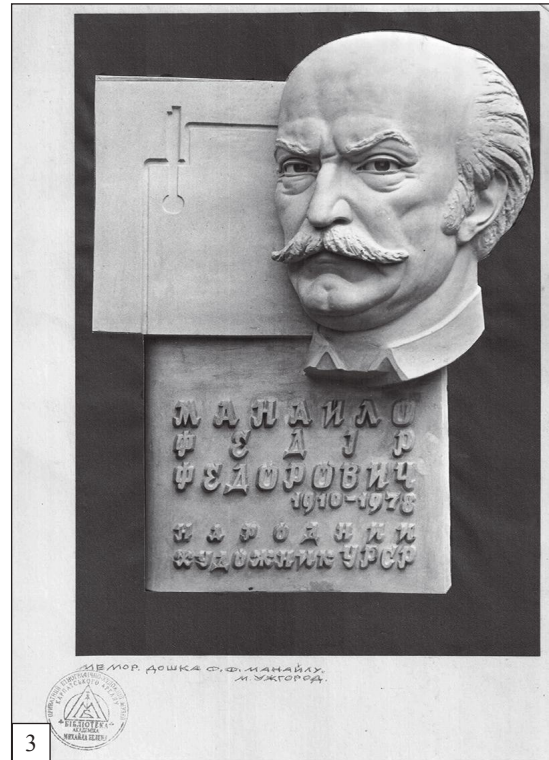
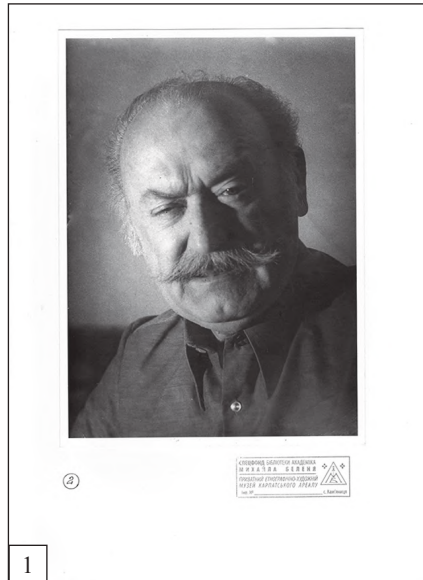
Summary

The paternal, as if from the depths of antiquity ancestral attitude of the elite ethnographer in fine arts about the mountaineers and dolinyans of Transcarpathia, Fyodor Manailo to our married family of artists Magdalena and Mykhailo Beleniv – became an epoch for life a secret reflection of his spiritual reflections.

Magically, religiously embodied in our souls young artists – fine, abstract thinking about the history of cultures of our lands and peoples of neighboring Slavic countries,

ancestral sources of art motivates with their chastity... All this is from immortal legends, fairy tales, customs, parables, music, singing, folk needlework. Wooden churches, bell towers, chapels, roadside crosses, citizens, huts and housing. Immutably, beautifully, sung by the soul of the artist, skillfully reflected in the art of F. Manailo about "Old and New Transcarpathia", because the artist lived not an easy life, knowing the culture of Eastern and Western Europe, but the most beautiful, secret Carpathian area, in the treasures. fellow artists of the older generation – have become a role model for us young people – an example of their talents in love with the past, present and prophetic future.

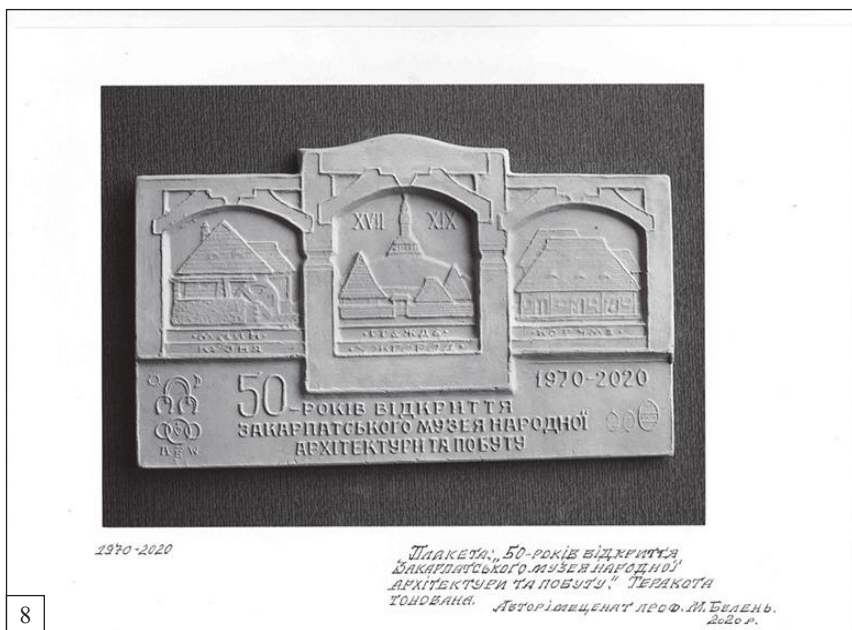
Key words: F. Manailo, creativity, art, education, museum.

Медаль «Художник Федір Манайло»/Аверс, реверс/ Бронза, 1983р. Автор М.Белень.

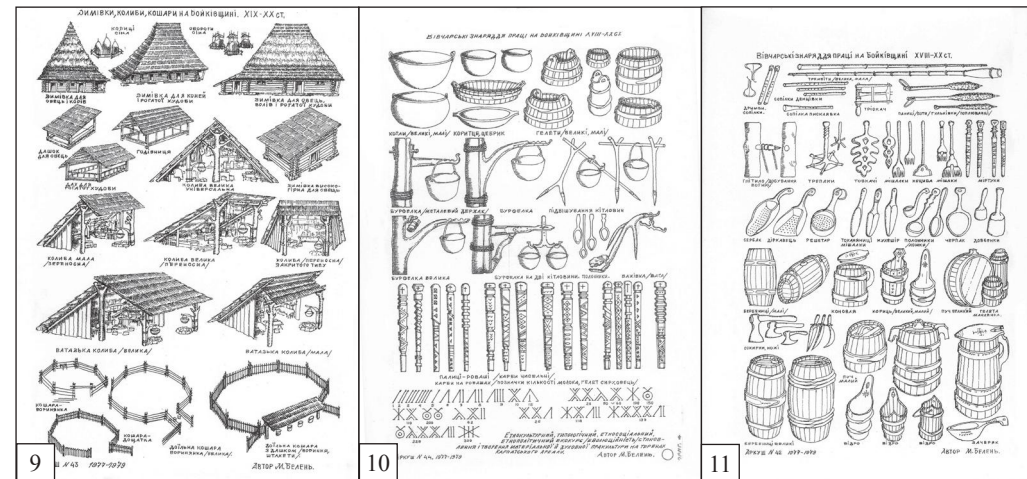
7

1970-2020

Плакета „50-років відкриття Закарпатського музею народної архітектури та побуту”. Терракота тонована. Автор і меценат проф. М.Белень, 2020р.

8

- Фото 1-2. Портрети Федора Манайла. Спецфонд бібліотеки академіка Михайла Беленя. Приватний етнографічно-художній музей Карпатського ареалу.
- Фото 3. Меморіальна дошка Ф.Ф. Манайлу. Ужгород. Автор Михайло Белень.
- Фото 4. Медалі і плакета, присвячені Ф. Манайлу. Автор Михайло Белень.
- Фото 5. Ескіз пам'ятника Ф. Манайлу в Ужгороді. Автор Михайло Белень.
- Фото 6. Ескіз надмогильного пам'ятника Ф. Манайлу. Автор Михайло Белень.
- Фото 7. Медаль “Художник Федір Манайло”. Аверс, реверс. Бронза. 1983 р. Автор Михайло Белень.
- Фото 8. Плакета “50 років відкриття Закарпатського музею народної архітектури та побуту”. Терракота тонована. 2020 р. Автор і меценат Михайло Белень.
- Фото 9. Домівки, колиби, кошари на Бойківщині. XIX – XX ст. Автор Михайло Белень.
- Фото 10-11. Вівчарські знаряддя праці на Бойківщині. XVIII – XX ст. Автор Михайло Белень.

Василь КОЦАН
(Ужгород)

**РУКОПИСИ МИХАЙЛА ПАРЛАГА
ПРО РОДИННУ ОБРЯДОВІСТЬ ЗАКАРПАТТЯ
(з фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту)**

УДК 392.1 (0.32.2) (477.87) Парлаг : 069 (477.87)

У даній публікації подаються рукописи Михайла Парлага – відмінника народної освіти, заслуженого вчителя України. Вони присвячені родинній обрядовості Закарпаття наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст.

Ключові слова: Михайло Парлаг, рукопис, родинна обрядовість, народження дитини, весілля, похорон.

Обрядам і звичаям родинного циклу М. Парлаг присвятив п'ять рукописів. У рукописі “Давні народні звичаї та обряди родинного побуту в селі Лохові” описані звичаї, пов’язані із народженням дитини і доглядом за нею, дозвіллям молоді, сватанням і весіллям, старістю, смертю та похоронами [1; 6, с. 147].

Далі подаємо рукопис мовою оригіналу.

ПЕРЕДМОВА

Давні звичаї та обряди родинного побуту, а також давні звичаї, зв’язані з деякими церковними святами, які побутували у селі Лохові в роках 1900-1917, записую не від літніх людей, а від себе – очевидця. Записую головню те, що я особисто бачив малюком і юнаком у рідній хаті у батьків – незаможних землеробів села Лохово Івана Парлага та Марії Малишко (1872 і 1878 р.н. відповідно).

Метою запису є показати і засвідчити народні вірування в таємничі й невідомі сили, яким потрібно угоджати чи від яких захищатися, окрім молитв, і різними вчинками (ворожбою), щоб зберегти чи врятувати мізерне майно (худобку і врожай).

Давні звичаї та обряди родинного побуту – це не тільки одне угощення, но і “ворожба” (чарівництво) для благополуччя дітей та членів сім’ї.

**ДАВНІ НАРОДНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ
РОДИННОГО ПОБУТУ В СЕЛІ ЛОХОВІ**

1. Народження дитини і догляд за нею.

Коли жінка “стала тяжка” (завагітніла), в її присутності сторонні особи не говорили про змії, жаби. Якщо розмовник конче хотів висловити слово “жаба” чи “гадина”, то перед тим вимовляв слово “чеснок” (часник) і це “дитині пуд язиком чеснок”.

“Тяжка” (вагітна) жінка не їла зроснуті плоди фруктів (щоб не уродились двійнята), а ще деякі плоди чи деякі страви.

Коли вагітна жінка задивилася у якусь гарну чи не вродливу дитину або людину, у неї могла родитися така дитина.

Коли жінка чогось злякалась і (положила) доторкнулася рукою свого живота, то у народженої дитини могла бути пляма. Вагітна жінка не може давати винести з хати гроші в чужу хату. Коли вагітна чула наближення родів, вона посилала за “сільськов бабов” (повитухою). “Постіль” (ліжка), у якому лежала породілля перед прийняттям родів чи після, обгортали від стелі до долівки “плахтою” (простинею), оздобленою витканими візерунками і полосами ажурними.

Таку “плахту” мала кожна жінка свою. Породілля і немовля пролежали в обгорнутому ліжку 6 тижнів, після того “плахту” знімали. Перестали обгортати ліжку породіллі у с. Лохові після 1915 року.

Новонароджене немовля баба-повитуха і “нанашкуля” (хресна мати) несли хрестити, а з ними йшов і “нанашко” (хресний батько). Коли піп хрестив немовля, брав від “нанашкулі і нанашка” “крижму” (кусок відрізу білого полотна) і клав на похрещене немовля. Після того як принесли додому похрещене немовля, нанашки дитини, уже “кумове” батькам дитини, закусили і обряд хрещення відбувся. Батьки з кумою і кумом договорилися, коли будуть відправляти “хрестини” (угощення).

На угощення (“хрестини”) батьки немовляти запрошували кумів та близьких знайомих. Вони приносили дарунки для немовля, а “нанашки” попередньої дитини – своєму похреснику – брату чи сестрі немовляти.

Угощення почали з тостами і випивкою з першої склянки, яку передавали один другому, між ними закусували і їли різні страви. А після того як кухарки подали “поливку” (суп), посербали, нанашко сказав кілька слів про немовля, якому заспівали “Многая літ”, угощення (“хрестини”) кінчились і розпочались розмови про буденні справи. Одні угощалися, а другі сиділи, дальше випивали і закусували.

Догляд за немовлям полягав у тому, що мати щодня 4 рази давала “цицьку” ссати немовляті – годувала його груддю. Перед сном немовля розповивали і купали (мили) у дерев’яному кориті. Після миття моя мама іноді приносила з горища порошок “червоточ”, який знаходила на дерев’яних кроквах даху. Цим порошком посипала тільки моєї сестри (мабуть, не було грошей купити чи не було в продажі дитської присипки). Потім немовля знову пелюшками сповили, обгорнули “заголовчатом” (подушкою), “повивачем” пов’язали і понесли немовля у колиску. Старші діти чи мати колисали немовля, поки “не заколисали”. Колиски були столярської виробу, у кого не було – заколисували у кориті, а потім мати брала до себе на піч.

Щоб немовля “не вrekli” (не зурочили), йому на руці зап’ястя перев’язували червоною ниткою.

Коли немовля захворіло, мати палила вугля (“угольки”), полила водою, змочувала тим чоло, обличчя і груди, зап’ястя руки. Лікаря до хворого не запрошували, бо лікар був тільки в Мукачеві – 12 км від села. Но і грошей теж не було. Біля мене теж не був лікар. Ось так і виростали з немовлят юнаки і дівчата. Но поки підросли, половина з них помирало.

2. “Свальба” (весілля) в кінці XIX – на початку XX ст. в Лохові.

Перед тим як справляти свальбу і весілля “легінь” (юнак) мав дістати згоду своїх батьків і згоду батьків дівчини на то, щоб вони “пубралися” (поженилися).

Син-юнак зі своїми батьками сам договорювався чи вони його наговорювали, щоб женився, і давали згоду женитися.

Щоб дістати згоду від батьків дівчини, з якою юнак хотів одружитися, здавна був звичай йти “сватати” дівку. Щоб йти “сватати”, юнак просив когось з родичів чи близько знайомого чоловіка бути “старостом” та йти з ним сватати. Звичайно, “староста” мав знати, по-давньому звичаю жартівливою розмовою проводити сватання. Дівку називали “яловкою”, “голубицею” тощо.

Сватати йшов юнак зі старостою, із своїм батьком та родаком. Коли батьки дівчини дали згоду віддати дівку за юнака, дівка була засватана і вони стали молодятами (молодий і молода, жених і невіста). Через день-два молоді йшли до нотаря та до попа “оголоски” писати. Піп оголошував наміри молодих одружитися в церкві, а нотар заяву молодих вивішував на дошку об’яв.

Через 20-21 день молоді могли вінчатися у церкві, но треба було молодим спочатку у нотарському уряді – “по-світському”, де “божив” їх нотар. Це було так за часів Австро-Угорщини на Закарпатті. Між тим батьки молодого окремо, а батьки молоді окремо в своїх хатах готувати угощання (“ладилися до свальби”).

Щоб справити (відгуляти) весілля, в недалекому, минулому потрібно було дотримувати давніх звичаїв, а це:

а) День-два перед весіллям, окремо молодий з весільним дружбою йшли вулицею села, співаючи, і заходили до хат родаків, знайомих запрошувати на весілля: “Просять Вас няньо і мама та прошу і я, обісьте прийшли у четверг до нас на свальбу”. Так само ходила і молода з весільною дружкою запрошувати своїх родаків.

б) Напередодні весілля, ввечері справляли “гуски”, куди були запрошені свашки, весільний староста, дружби, дружки і знайомі – окремо молоді і окремо молодого. Приходили до їх хат плести барвінкові вінки молодим, приготувати вбрання до вінчання, стрічки на палиці й капелюхи – дружбам і у волосся – дружкам та зробити “курагов” (чотирикутний ромб з паперу 35x35 см на ціпку, який несли перед молодими). Між роботою було і угощання, музика і танці. Це молодий прощався з друзями, а молода – з дружками. Це угощання і звали “гуски” (“гуски” – грати).

в) Після відгуляння (“гусок”), другого дня рано всі запрошені йшли одні до хати молодого, а другі – до молоді. У хаті молодого чекали гостей з музикою. За гроші найняті “гудаки” гули, а гості і молодий з дружбами і дружками готувалися йти за молодістю до її хати.

г) Весільну процесію з молодим, гудаками, “кураговом” на подвір’я молоді не пускали. Тільки після жартівливого діалогу і викупу дружки привели молоду до молодого і вони після короткого угощання йшли в церкву вінчатися. Процесія весілля збільшилася гостями з хати молоді. Перед тим як йти вінчатися у церкву, молоді раніше на 2-3 дні ходили “божитися” по-гражданському у нотарський уряд, но без всяких церемоніалів.

д) Після вінчання молоді – “чоловік” і “жона”. Гудаки і процесія весільна йшли до хати молодого, де мала жити молода пара. Перед входом на подвір’я молодого повінчаних не пускали. Знову діалог, а потім, як я бачив 5-річним малюком 1904 р., повінчані з весільним старостом зайшли у хлів великої худоби, а з хліва – до хати, де і почали угощання. Весільне угощання тривало до вечора. Вечір молоді пов’язали на голову “кестеман” і зняли вінок.

е) Молодий “чоловік” з молодістю “жінкою”, своїми батьками, деякими родаками того ж вечора пішли на угощання до батьків молоді жінки. Після угощання молоді верталися до батьків (де і будуть жити), а за ними на підводі везли “пуслань” (ладу-шафарню, “заголовки” (подушки), плаття (білизну молоді)). Свашки сиділи на ладі, що була на підводі, і співали весільні пісні, намагаючись перекичатися одна другу, як і під час всієї ходьби весільної процесії. Після розвантаження “пуслані” і короткого угощання весілля кінчилося і молода залишалась у молодого.

3. Старість, смерть, похорон (“упрувуд”).

Всі землероби села малозаможні чи малоземельні і бідняки працювали до глибокої старості, поки руки і ноги служили їм. Батьки керували своїм господарством, поки не передали, не переписали в “телекувні” (земельних книгах) свою землю на дорослих одружених дітей. Після цього батько пасти худобу іноді помагав, а мати – баба онуків бавила.

Коли старий батько був при смерті, а ще не передав землю нікому із дітей, то діти йшли за нотарем, щоб прийшов до хворого писати “тестамент”, на кого і що лишає для дітей із свого маєтку.

Умер отець, його помили, одягли в чисту білизну і одяг, положили в “копоршув” (домовину). Вечір церковний дяк зі своїми помічниками в хаті біля померлого читали “псавтирю”. Молодь, юнаки і дівки, приходили у хату “на лопатки”, а літні жінки і чоловіки – на “псавтирю” і угощання, яке відбувалося після “псавтирі”. Молодь “били лопатки” – грали різні товариські гри під час перерви читання і під час угощання. Грали внутрі в хаті, де лежав померлий і де і угощались після читання. В хаті моїх батьків 1904 р. біля померлого брата Дмитрія читали “псавтыр” і били “лопатки”. Юнаки і дівки сиділи на довгастих стільцях, утворивши круг серед хати. Один стояв в середині круга, хтось з сидячих ударив стоячого у плечо рушником, сплетеним у гужву, і зразу передав гужву (рушник) другому, а той іншому. У кого стоячий знайшов гужву-рушник, той йшов стояти у круг. Ми, діти 4-5-річні, з цікавістю дивилися на гру, но коли зайшов у хату наряджений дід і горбата баба і коли дід обухом сокири бив бабин горб, деякі малюки налякалися і плакали.

Другого дня був похорон (“упрувуд”) по-церковному на подвір’ї хати. Після відправи похорону домовину закрили і несли у “теметув” (кладовище), де і похоронили померлого. Був звичай при опусканні домовини у яму кидати монету, всього 2-3 штуки, і горсточку землі.

Із кладовища рідні померлого і близькі знайомі йшли до хати покійного на “комашню” (угощання). Під час угощання оратор розповів про померлого, заспівали “Многая літ...” [так записано згідно з рукописом, радше мало бути “Вічная

пам'ять...” – К. В.] і присутні перевели розмови на буденні справи. Цим і кінчався похоронний обичай, а по-церковному була ще тижньовина та сороковина.

Окремі розділи даного рукопису присвячені двом найбільшим релігійним християнським святкам – Різду та Великодню. Їх ми подамо в наступному випуску Наукового збірника Закарпатського музею народної архітектури та побуту, де йтиметься про календарну обрядовість краю.

Чотири рукописи з досліджуваної колекції присвячені окремим етапам життєвого циклу людини. Перший із них присвячений народженню дитини [3]. У ньому автор описує ставлення до вагітної жінки (“самодругої жони”), її поведінку та заборони для неї. Окрема увага приділяється пологам (“злогам”), ролі баби-повитухи, першій купелі дитини, обрізанню пуповини та сповиванню немовляти. При характеристиці хрестин М. Парлаг описує вибір імені дитини, хрещених батьків, саме хрещення, гостину та пісні, які її супроводжують. Заслужують на увагу матеріали про догляд за дитиною у сім'ї, народні методи лікування дитячих хвороб, шкільне навчання, домашній побут дітей (харчування, поведінка, прибирання), залучення дітей до випасу худоби [6, с. 147].

Далі подаємо рукопис мовою оригіналу.

НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ І ДИТИНСТВО (САМОДРУГА ЖОНА, ЗЛОГИ, ХРЕСТИНИ, ДОГЛЯД ЗА ДИТИНОЮ, РІЗНІ ЗАБОБОНИ)

Самодруга жона (вагітна жінка – вагітність)

Коли жона у 20 тижню чує живу дитину у собі, то передтим дасть двояке ім'я – хлопське і жинське, бо не знає, що дитина ци хлопиць або дівка. Віт того часу має сокотитися, щоби не напудилася якої скотини або огня. Коли напудиться жабы, гадини або огня, то береже йматися землі. Кобы їмилася свого тіла, то на тім місті на дитині буде знак, якого жона напудилася.

Самодруга жона ще сокотиться, щоби не позирала на такого чулувіка, що має не файну тварь і то зато, щоби тот дівчак не удався у нього.

Самодруга жона не позирає на мертвого, щоби дитина не была бліда і нецікава (мовчазна). Коли самодруга жона йде од мертвого, то робить так, що на правій руці увів'є три раз мазільчик (мізинець) червонов нитков, зато щоби не бов дівчак блідий, як тот мертвий.

За самодругов жонов не мичуть тов глинов, що надує киртина (кріт), зато щоби на дитині не було чиряків. А коли дахто верже таков глинов, то на дитині буде дути чиряки. Коли за самодругов жонов мичуть угля, тогды її дитина буде їсти угля, а коли мичуть глинов – буде їсти глину.

Самодруга жона не має сердитися, щоби не была сердита дитина.

Коли бы взяла в руки самодруга жона линовище гадини або ящірки, то тота дитина буде лупытиса.

Самодруга жона не сідат на ковбицю, щоби її не болів попереk. Не краде нич, щоби на дитині не бов знак (такої форми, як то, що вкрала). Не даст себе обходити, щоби їй не было тяжко родити дитину. Не йде держати дитину, коли крестят, бо тоды една дитина умре: тота, що хрестят, або тота, що уродит. Коли самодруга жона держить дитину при крещеню, то упащеса двома поясами, щоби убоє діти жили і годовалися. Не кладе в пазуху цибулю, щоби на дитині не были чіряки або не правилися болячки.

Їдіння і життя самодругої жони.

Не їсть из гонця, щоби дитина не мала велику голову.

Не їсть из ширпинки (чавунного казана на трьох ножках), щоби не мала дитина великий й широкий ніс.

Не їсть грибы пістраки (ростуть на дереві), щоби дитина не мала пістраки на твари, а коли їсть пістраки, то говорить: “Не сама їм, но самодруга” – се говорить три раз.

Не п'є воду из булькота, щоби по дитині не дуло михорі.

Не їсти яблыка, оріхи і др. із котла (фартуха), щоби дитина не была пазна (така, що всього їй малиться).

Не їсть рыбу, щоби дитина не слинилася, коли мала.

Що не роблять у хижі самодругої жони.

Не б'ють кочіргов у пори, щоби самодруга жона не мала каліку, щербаву дитину.

Уважають, щоби не зарубали сокиров у поріг, щоби самодруга жона не мала щербаву дитину.

Коли самодруга жона дащо просит, зычит у дакого, то сокотятся, щоби то, що просит, не замайнили перед нив, а коли замаят, тогды говорят: “Мое шматя (чи друга річ, яку просила) у твоїй коморі”. Се роблят зато, щоби мыши не погрызли то, що замайнили.

Злоги самодругої жони (пологи вагітної жінки)

Коли жона неходиться (хоче родити), нараз закличут за бабов. Сама самодруга возьме ручник, зав'яже у нього соли і положит у пазуху. А коли изляже (родить), тоту сіль придойит своїм молоком і изховат (сховає).

Коли потім хлопиць чи дівка (які родилися) уросте, то мати дасть їй чий йому тоту сіль. А коли с тов сільов дівка посолит страву легинові, котрого любить, він мусит її взяти за жону. Хлопиць може то робити з дівков.

Баба не каже никому де йде, бо кобы більше люди знало, то тяжко бы жоні родити дитину. Коли прийде баба до хижи, озьме ніж і заб'є выше двери, щоби на дитині не были чиряки. Ніж унимают як жона зляже (родить). Як жона изляже и ніж уняли, прив'яжут перед хижи на стіни, грядці або вікні (від вулиці, путя) червений пантлик (бантик) або кестемен (платок) для того, щоби на дитину не імився деякий струп (чиряки). Тот пантлик стоит-высит, доки дитину не перекрестит піп.

Як дитина уродится, баба изолле сячену воду на неї і даст їй имня, яке хотят родичі. Потому ладит купіль. У купіль кладе гроші, щоби дитина мала доста гро-

ши як уросте. Потому кладут гусячу лапку, щоби тота дытина не иззябалася як уросте.

Як баба узьме дытину из купели, то бере собі тоті гроши. Потім положит на стіл пеленки, які выдерли з хлопської одежи, і на пеленки кладе дытину. Коло дытини кладут хліб зато, що коли выросте, щоби її люди честовали так, як тот хліб, аби так, як стіл честують.

Кидь дытина хлопиць, дають у руки ніжик, плайваз (олівець), щоби знав майстровати и писати. Тогда баба упів'є дытину.

Коли дытина уповита, тогда прикличут плекало (нужну жону, котра плекає свою дытину). Плекаля дає ссати свою праву цицьку, а коли дытина нассєся, тогда утерат рот дытини своєм сорочков, щоби її молоко не перейшло тому дїтвакові. Як дытина поплекана, кладут її у колыску, а баба і родичі возьмут паленку або вино і п'ють. Уперед шестинедільці (жона, котра родила), а тогда плекалі, бабі і т.д. Паленку-погары не допивають, ай уливають увирьх у повалу (стелю), щоби дытина росла. Доки дытина не крещена, доти чужому чулувікові не дають брати огинь у пічку з пеца, прото щоби не бов [...] струп на дытині.

Шестинеділька кладе під голову часнок, сячену воду і дору (маленький кусочок з білої булочки, які дають на свята, в церкві після [...]), щоби недобрі сны не снилися.

Хто позерат на дытину, тот плюне три раз на зимлю і каже (три раз): “Нівроку, нівроку, нівроку”, а потому “Цурище [...] поганым очищам каждого тай мойим, тогда бы ты урєкли, коли на тобі волося поличат”.

Кциня (христины)

Дытину несут кстити (хрестити) на 2-3-й динь. Коли несут кстити дытину, тогда уповивають у чисті пеленки, заголовча, а повивачом уповивають на охрест. Коло дытини кладут дору, часнок и сячену воду. С хижі бере дытину нанашка і несе крестити до попа.

Покрещену дытину дає в (через) застівное вікно (вікно, біля которого стоїть стіл) до хижі. У хижі возьме дытину хлопиць, щоби у шестинедільки другий раз родився хлопиць.

Потому кладут дытину на стів, а з стола кладут під припічок, де стоїт попело, щоби была тучна як пец. Тогда покладут дытину из крыжмов (біле полотно) у шестинедільці у постіль.

Як прийдут всі из церкви, тогда починають гостину.

Гостина.

Гості просят сідати за стів, де уже стоїт хліб і напій. Пьют паленку або вино і закусуєт хліб, фанки, ратоту (яєшню) і співають:

*У нашого кума
Не была гостина,
Доки ся не найшла
У кумы дытина.*

По тому їдять на гостини м'ясо, пироги, голубці, капусту, кромплі і запивають та співають:

*У нашого кума
Дорога гостина.
Мы будеме пити,
Кумове платити.*

По тому дають сербати лашку з молоком або дзямю, або кашу з молоком і гошеня закончено.

По гостині кладут на стів порожній тариль, прикривають ручником, а під ручник покладе гроші отиць, а гості співають:

*Їлисьме, пилисьме,
Треба ся сплатити,
Треба нашій кумі
В тариль положити.
Треба на тарілиць
Дукаты сложити,
Треба нашій кумі
Дати полічити.*

Коли нанашко (хрестний) кладе гроші на тариль, співають:

*З високої горы
Громко вода тече,
Солодкий нанашко
Дукаты мече.*

По тому всі, що тут на гостині, кладуть гроші на таріль і співають:

*На дворі, на дворі,
Годинонька ясна,
У нашого кума
Дытинонька красна.*

*Та, куме мій, куме,
Шалений розуме,
Тоже в бідку в'яла,
Щом ты в кумы взяла.*

*Людям великий жаль,
Тяжар не маленький,
Ож мы ся любиме,
Кумцю солоденький.
Паличко простора,
Будь кумцьо здорова.
Паличко простися,
Кумцьо здоровися.*

*Дякую вам, куме,
За вашу гостину,
Вы собі годуйте
На радість дьтину.*

На послідь бере нанашко таріль з грішми, налле погар напою и всьо несе од постели шестинедільки. Шестинеділька гроші усыпле у пазуху, напій мало покушат, а другий уллье у пазуху, щобы мала чим плекати дьтину. По гостині співають “Многая літ...”, а ще другі народні співанки і идут домів.

Доки жона не уведеса (церковний обряд), доти їй не мож ити від свої хижі дале як до дев'ятої межі, бо як піде, буде хвора – назад повернуться на ню злоги.

По шість тижнях иде жона до цирькви уводитися. Коли иде через первый потік, тогды возьме дев'ять малых камінців из воды и із каждого цягне на свої цицьки, щобы у неї было молоко для дьтини. Из цирькви вернеся домів і уже може ходити куда хоче, хоть як далеко.

Коли у хижі сут дві таки жоны, що плекают, а у дакотрої є більше молока, то роблят так, що тота, що має більше молока у цицьках, надоит на свою долонь молока из цицьок, возьме ніжик і переділит ним молоко надвое й держит, а одна жона з одного боку, а друга з другого боку лиже молоко. Такі жоны из єдної миски не їдят, ани єднов ложков. Воду єдна за другов теж не п'ють. Усе се зато, щобы єдна від другої не відобрала молоко.

Догляд за дитиною у сім'ї

Жона дьтину два раз на динь купле, рано и вичер. Купіль (воду, в якій купали) не несе на двір лляти, а у синьох пріб'ють діру по під підлогу, а в тоту діру ллют купіль, яка тече на двір. Се роблят так за чотыри тыжні, щобы місяць (луна) на купіль відразу не світив, коли ллют, а то зато, щобы дьтина не місячилася (щобы не была єден місяць хлопцьом, а другий дівков). У три тижни у купіль кладут лісковое листя, котрым у русавну п'ятницю маят хижу.

Листя у купели прикладают на пуп дьтини, щобы утячло волос из черева, тото уберают за три тыжні. Коли волос не утягнеся, тогды дьтина буде мати великое черево.

У хижі, де мала дьтина, вичір коли святат, закрывають вікна, із котрых паде світло на землю близь коло хижі, за то, щобы не издав плач на дьтини.

Из постилі, де мати спит из дьтинов, чужий не бере, ани кладе нич и не колыше дьтину, щобы не відобрав від нї сон. Коли чужий увїде до хижі, то мусить сідати, щоб дьтина спала.

Вікно не утваряют, щобы вітер не убив дьтину. Коли понесут дьтину у поле, то не кладут її на межу и у борозду, щобы вітер не убив її.

Коли дитина має “щиць”. Коли дитина тяжко дыхає, глядают такого драка (колючка шипшини), у якого за адин рок уросли два молодники, а у верхках коплетутся уєдно. Хвору дьтину треба три раз переложити ... проты драки и буде здорова. Щиць лічат і так, що берут веретено такої жони, яка умерла, и прядут у лівок (у лівий бік) нитку з чорної вовни. Тоту нитку завертят у квасну яблінку.

Коли дїтвак уросте, то мати повість, щобы не їв із тої яблінки яблыка, бо буде назад тяжко дыхати.

Коли у дьтини скоро (рано) ростут зубы, се тото значит, що у матери скоро буде друга дьтина.

Дьтину не чешут до одного року зато, щобы скоро говорила. Не стрыжут до одного року, зато, бо кидь убстрыжут, а по тому має хвороту щиць чи нечисту хвороту, то не мож спомочи. Волося, що перший раз убстрыжут, несут у дуплаву вирьбу, щобы росло так, як з вирьбы прутя, а щи несут и у воду, щобы росло так, як із воды.

Коли дїтвак починає стояти, то у неділю, або у сято веде мати три раз навхрест хижі зато, щобы скоро ходив.

Коли на дьтині струп (такі чиряки, що позбоку червині, а на серидині білий міхур, а то єден коло другого, по цілому тілу – кажут, що то жінський струп) і що він зробится від того, що коли жона сходится, а до тої хижі, де вона є, увойде жона хвора на місячну хвороту, або иде така хвора жона путем і попозерат на тоту хижу, у якій є жона, що сходится. Щобы такий струп на дьтині улїчити, треба дізнатися котра жона, хвора на місячну хворобу, была у хижі чи попозерала на хижу, тогды просят із неї сукно, сесе сукню положат у купіль і куплют того дїтвака, щобы на нїм пропав струп.

Коли на дьтині дує чиряки (бо за мамов-самодругов метали глину з киртыны), то с таков дьтинов роблят так, що укуплют киртину, положат її у корыто, наллют воду на купіль, кладуть дьтину у купіль і говорят: “Як і сеся киртина не буде більше землю дути, так абы на дьтині більше струп не дуло!” Сесі слова говорят три раз.

Коли дьтина щи мала, то у тій хижі, де она є, ніхто не говорит за жабы, щобы у дьтини не было під'язичница (на языці білі міхурки, дьтина слинится). Кедь мусай казати, то кажуть так: “Скочила у воду – часнок дьтині під языком тай пириц – тота поганка (жаба)”. А коли дьтина має під'язичницю, то мати бере дьтину, несе на то місто, де мечут гній, а у гній запне (встромить) прут из мїтлы, по тому мачат свій палиць у рот дьтині і послининым пальцьом мастит прут і три раз каже: “Сонце за гору, жаба за кору”. Тогды идут од сливці і то самое роблят і говорят як коло прута з мїтлы.

Коли дьтина (або великий) має нечисту хвороту (епилепсія), то з нив роблят так. Коли хтось первый раз хворый, то берут його за ноги долі головов, а ногами клопкают три раз у повалу (стелю). При тім мусит быти отиць и мати, а отиць або чужий каже матери: “Чи твоя то дьтина?”. А мати одрікає три раз так: “Се моя дьтина, так ми, Боже, помагай і всі сяті”. По тому кладут на хворого зимлю, а мати тої дьтини (чи великого, дорослого) три раз присїдає голым сідлом на голову хворого. По сьому мати умыває хворого своїм мочом и говорит три раз: “Чим я тебе народила, тым тя умываю – не своїм мочом, а Божов помічов”. Моч, из котрым мыли хворого, несут уночи там, де розходится вода, и там ллют. По тому берут таке корыто, що в нїм місят на паску, и прикрывають нїм хворого, а його мазільник на правій руці дзябнут і кров, що вытече, кладут хворому на язык. Тото шматя (одяг),

що у нім бов хворим, мечут долі водов и кажут: “Як того шматя пішло долі водов, так бы из тебе пішла хворота”.

Котра дытина нечистава (не може ни сидіти, ни говорити), то кажут, що її вітерниця підвіяла. Из тов дытинов роблят так, що мати тої дытини покладе дві скаролупі из яйця у пец і каже: “То я тій дівці (сыну) на свальбу положила гонці”, а сама піде на двір і позерає у дирку стіны або у двері. Тота дытина устане і піде позерати тоты гонці, а повість: “Ой, ой, які мені моя мати гонці положила варити на свальбу”, а по тому піде собі на то місто, де лежить. Кидь не підміяна вітерницьов, то не киваєся из міста. С таким дітваком, що не позерає у пец на скаролупі, роблят так, що возьмут тоту дытину на то місто, де мечут смітя, принесут такое корыто, що у нім місят на паску, і прикрывут ним дытину. Тогда берут мітлу, що метеся хижа, б’ют дытину мітлов, прикрывають знову і приговорюють: “Возьми свій, ... мій, де тот дітвак піднятий”. Коли вітер подує, дытина переміниться у чиставу, здорову.

Коли дытина підросте, а не може говорити, то глядають такий хліб, що дахто стратив, дають тій дітині їсти і кажут: “Як я тот хліб найшла, так і ты свою бесіду найшов(-шла)”.

Коли дытина упаде і дуже ударится, то берут скоро студену воду і ллюют на то місто, де упав дітвак, і говорять: “Яка тота вода здорова, такий бы і ты здоровий”.

Коли дытина напудится даякого скота, тогда из того самого скота уріжут сирети из межи очи, возьмут даякое мися або черепок, положат у нього грани, дітвака зав’ють у чисту плахту і тогда мечут до три раз тоту сиреть на грань, підкурюють завиту дытину і три раз одрикають-кажут: “Як сись дым ся розходит, так бы твій страх розійшовся”. Се може робити хоть котра баба.

Коли мати лишат дытину дома, а сама іде у поле робити, дітвак много раз перепудится – не може їсти, коли спит, прохапуєся у просоні – тогда треба відмивати ляк. Се роблят так. Прикличут таку бабу, що знає відмивати ляк. Баба прийде, сідат на поріг, кладе перед себе мітлу і помело, на то кладе дытину, якій хоче відливати ляк. По тому бере ложку, кладе у ню віск, і топить у пецу. Коли віск розтопився, бере миску, налле у ню сяченої воды, кладе миску на голову дітвака. Тогда лле у воду віск (а улятий віск у воді подобат на страх дітвака), а баба говорит: “Я не віск изливаю, а твій страх – иди страшище від тебе крещеного (Ивана чи Олени – им’я дитини) рожденного – на стежы, на вертепы, на лісы, на скалы”. По тому бере из мітлы і помела дітвака, умыває тов водов над корытом и говорит: “Водиця, луговиця, сірданиця, умываш луги, береги, умый свого крещеного рожденного (Ивана, Олену...) і уздоровли від сього страху”. Тоту воду уливають під поріг у сінях.

Коли дытина або більший чоловік нагле (раптово) похворіє, кажут, що то их очи або урече його дахто. Тогда треба робити так. Всі, котрі у тій хижі были, мусят мытися, а коли є паристое число чияди, то прикличут дакого из села. А коли бы там дахто був из другого села, а пішов додому, тоже идут до нього и овін тоже мусит мытися. Тогда у тій воді, що всі мылися, відгашуют угля, що роблят так. Берут из пеца грань, личат тоту грань і мичут у воду. Личити треба так: “Не еден, не два, не три, не чотыри, не п’ять, не шість, не сім, не вісім, не див’ять”. А коли из тов водов умывають хворого, говорять: “Файнище, цурище поганым очищам”.

Коли умыли, воду понесут під якомусь дереву і из доли увирх улляют у голузя того дерева.

Коли дахто похворівся – малый, великий чи скотина, кажуть, що найшло або напав чи утяв го упирь. У такому случаю идут на гріб (можно того, що на посліді умер) і від того берут глину. Глину треба брати так, що убернутися до гроба у зад (задом), брати глину зад себе, а класти перед себе у череп. Коли іти з кладовища, там, де треба перший раз переходити через воду, треба из воды узяти див’ять камінців и із каждого камінця цяпнути воды у глину, що є у черепу. Дома, коло хворого, на глину треба щипляти сяченої воды и тов водов умыти хворого і казати: “Від кого ты поболівся, від того бы ты полічило”. Се треба казати три раз. По тому из тої воды хворому дають до три раз на язык. Воду, яков умывали хворого, несут у темитів (кладовище) або у такое місто, що там не заходит нихто...

Коли на дытині лишай, роблять так. Поки сонце не зійде, станут у вікна і берут из шипа (скла) на палиць росу, мастят лишай і говорять: “Як сонце зійде, як роса из вікна пропаде, так бы ты мені з лица, з руки пропав”. Се кажуть три раз.

Загробне життя, смерть

Коли дытина умре, його мати до Спаса (Преображение) не їсть яблока зато, бо на другом світі діти бавляться з яблоком, а її дітвак не буде мати чим бавитися й ходит засмучений.

Коли убрізують ніхта (нігті), не мечут на землю, зато, бо колы умре хтось і прийде на тот світ, то чорт звідаєся його, що де дів ніхта за тільки літа. Тот хто клав відрізани ніхта під плече, укаже чорту, а тот, хто не клав під плече, не може указати, і того заганяють, щобы йшов глядати свої ніхта.

Иглу не дають без нитки від себе, бо кажут, що из пекла не будут мати за чим утягнути.

Коли діти бавляться и єдно на другого плює, то кажут, що на тамтім світі мусит з нього лизати.

Серед хижі не ллюют окріп, щобы не опечи тоту душу, що покутує свої гріхи.

Коли хтось иде і ударит ногу у камінь, не мож судит (ляяться), бо кажуть, що на тім місті (де камінь) покутує грішна душа.

Пирстинь на виликий або на указуючий палиць не треба носити, бо хто на тых пальцах носить пирстинь, того отиць або мати умре.

Коли двоє п’ють воду из потока, то каждый измагаєся, щобы бов из горы (вышнього боку), бо хто з доли воду п’є, того мати або отиць умре.

Наука, школа, щастя

Коли дітвак знає чисто говорити, тогда учат його молитися.

Коли дытині прийде час, пічне до очколы ходити.

Школярь, коли їсть, то не позерат у книжку або не пише, бо кажут, що заїсть, та не буде знати читати и писати.

Коли учитель завдасть дащо учитися, то ученик на ніч кладе під голову ірку (зошит) або книжку, щоби на другий динь всьо знав добре.

Коли дещо пошивають на дытині, то треба казати так: “Я не сорочку (чи інше) на тобі зашиваю, ай панський розум, а твій ум розшиваю”.

Щоби дівка знала ушивати, треба їй узяти у пазуху дощову ящирку.

Коли дівчак бавиться у калу (болоті), говорять, що як уросте, буде знати находити гриби.

У кого на нігтах били цятки, кажуть що то серенчі (щастя).

Коли найдут чотырилисткову копоницю, кажуть що то серенча, таку копоницю урвуть і прячуть у книгу.

Домашній побут – поведінка, харчування, прибирання

Рано, коли мьються, не мож позирати покропу по чияди, бо буде урікати.

Накще (натще) не дають їсти біб, щоби не мав погані очі урікати.

Коли їдять, а вкуситься за губу або за язык, то скоро треба укусити свій зарукавник на сорочці і казати: “Як я сись зарукавник укусив, так бы тот ся укусив, що за мене думат”.

Коли хтось п’є воду або молоко і захлищесь, то другий каже: “Путьом, путьом”.

Коли кусають оріхи, а найдут у урісі дві зернята, то не їдять обоє зернят, тільки одно, бо коли дівка з’їст, буде родити близнята, а коли чоловік чи хлопиць, то їх жоны.

Коли щось пропаде від дакого, то він заставляє засудитися другого, хто міг взяти. Судиться так: “На мою душу абы ня Бог побив, що я не узяв”.

Коли дівка пере шматя (білизну) і намочит рукавы, то кажуть, що буде мати газду п’яницю.

Коли хтось наливає горниц водов, а перилле, то кажуть, що він буде п’яний.

Як коли у пецу хтось наладжує огинь, а кочирга імітсь (загорить), не треба нив по землі бити, щоби гасла, бо орел кури буде брати.

Дівка не сідає на ковбицю, щоби її сватачі не лишали.

Коли дівка мете хижу, а лишит дагде смітя, то не вертатся за ним, щоби ся сватачі не вернули, коли будут ити її сватати.

Котра дівка-жона лишає смітя у хижі, газда і прожене.

Коли дахто іде до другої хижі, то не їсть через поріг, щоби там не вадилася чиядь.

Коли хтось несе сокиру, убертає взад, щоби у тій хижі не вадилися.

Сокиру не дають класти перед пеца, щоби гонці не кукалися.

Шапку (капелюх) не кладуть на стул, абы киртиця не робила кутик.

Коли несуть решето або кошар, то обертають отвором до себе, щоби хліб родився і не одобрало решето або кошар.

В Лохові, Мукачівський район:

Коли вышивають, а на нитці в’яжуться узла, то тот, що шиє, буде на гостині.

Коли хтось цябнесья иглов і тече кров, кажуть, що той, кому шили, у тім шматю будесья парадити.

Коли кладут огинь на поле або у пецу, скори імнитсья і горит, кажуть, що тот, хто клав, буде мати чампаву жону або дівка газду.

У кого рідкі зуби, кажуть, що буде мати серенчу.

У кого є довгий ніс, кажуть, що тот буде брехач.

Коли в стайні дещо роблять, то не можна їсти, щоби марга не парилася.

Дівчаку не дають у огинь дьогати копачом або бавитися из огньом, бо буде у ночі мочити під себе.

Воду из одной судини не п’є один за другим, поки не одолле мало, зато, щоби не відібрав силу тот, хто пив перший раз, від того, що п’є за ним.

Надкушений хліб не дають другому, поки не покушають там, де кусаний.

Коли діти увидят журавки і хотят на них довго позирати, то беруть запалений копач, махають довколо головы і кричат: “Крутіль, крутіль, крутільом, запалены копачом. Моя мати в поясі, а журавки в колісі”. Тогды журавки поколотяться і не можуть скоро политіти.

Не дають діти один другому переступати ноги, бо кому переступлять, тоді не буде рости.

Коли діти идуть один за другим, задный намагаєсья ступати у сліды переднього, щоби відібрав від нього силу.

Коли урвуть зуб, то несуть метати на пец и кажуть: “На тобі костью костяный, а мині дай жилізний”. Се треба казати три раз, а на третью раз вержуть зубом.

Не сплять горілиць, щоби нечиста сила не прилегла. Кого приляже нечиста сила, тот коли пробудиться, не може кивати ни руками, ни ногами и говорити не може.

На огинь не плюють, щоби не были на роті чиряки.

Коли хтось загорне на рубы реклик або узьме на рубы сорочку, то бере тото шматя помежи ноги, сяде на нього і так бере на себе знову сесе зато, щоби його дахто не бив або не вадивсья з ним.

Коли кихають, то здоровкають так: “Здоров будь кщений”, а хто кихне, відповість: “Дякую, бодай і ты здоров”.

Коли хтось уночі иде самый, то треба великі пальці на руках загинати під другі пальці так, як дытина, котра уродиться, се за то, щоби нечиста сила його не пуджала.

Коли хтось кихає одно за другим і є від того хворый, то лічат так: беруть мацура або мачку, відріжуть із кінця хвоста мало шерсти, возьмут мало паучины и всьо положат на грань, яку положили у черепок. Тот, хто кихат, стоить над дымом і говорит три раз: “Мій нежить мачці належит, як тот дым розійшовсья, так бы ты від мене розійшовсья”. По тому грань мечуть на огинь, щоби згоріла.

Діти і скот на паслі і дома

Коли хлопиць ци дівка має 8-9 років, то родичі управляють їх сокотити маргу. Первый раз як дытина жене маргу пасти, дають їй хліба, молока, но солонину не дають, щоби вовки від дытини не їли маргу. Як дівчак пустит первый раз маргу, то має обійти її три раз, щоби не розходилася його марга.

Коли вернеся дівчак (скотарь) из пасла, то берут воду и уллюют на лице скотаря, чтобы овки не їли маргу.

Скотарі не дають єден другому позерати у тастрину, чтобы не росходилася марга.

Сокоються, чтобы єден другого не обійшов з маргов, бо відбере молоко від того (у корів), що го обійшов.

Из огнем не дають ити помежи маргу, чтобы она не розходилася.

Купину з муряшками не кивають, а коли покивають, то біжати від тої купини і не позерають, бо кидь попозерають, та не буде марга держатися уєдно.

Жабу-коропаню як увидят та б'ють, що то босорканя и хоче від корів відібрати молоко. Коли жабу перейде корова, то дуже зле.

Коли уп'ють молоко из склянки, ту воду, з яков полокали склянку, не ллюють на усонце, тільки в тіню дерева, чтобы корова не усишила молоко.

Юнацькі роки та дозвілля молоді М. Парлаг описав в рукопису “Юнацтво ...” [5]. Тут подано звичаї, пов'язані із знайомством молодих. До основних місць знайомств молоді автор відносить пасовиська, полонини, колиби на полях, вечорниці (“вечірки”), танці (“фашанки”). Крім того, у рукопису описано залицяння хлопців до дівчат, зведення молодих батьками, відмову молодих від зведених шлюбів, способи привороження дівчини чи хлопця, які не хочуть виходити заміж чи одружуватись [6, с. 147].

Далі подаємо рукопис мовою оригіналу.

ЮНАЦТВО: ЗНАЙОМСТВО І ЛЮБОВ МОЛОДИХ

Хлопці і дівчата – бывало (до 1921 року – П. М.) після закінчення “неділяшної чколи” у всіх сім'ях залишалися дома при своїх батьках і допомагали в “газдівстві”, а батьки намагалися підшукувати своїм дітям юнацького віку женихів чи молодичь. Вони більше всього без відома своїх дітей переговорювали з батьками наміченого жениха чи молодичі-невісти про майбутній шлюб дітей і влаштування їх в спільному господарстві чи про відділення їх в самостійне господарство з будівництвом окремої хати. А діти – молодь, не звертаючи увагу на батьківські переговорювання, розважались по-своєму, знайомилися і часто самі собі знаходили тих, з ким бажали зв'язати своє життя.

Знайомство молодих

У нашому селі звичайно всі – як молоді, так і старі – знайомі. Їм знайомитись не потрібно, однак не всі знайомі є сердцю близькі, зокрема буває це у молодих – у юнацтва.

Вижене юнак чи дівка “маргу” (скот) на пасло. Вони зустрінуться як давні знайомі. Однак, побачивши одно в другому обриси-признаки статевого дозрівання, вони дивляться одно на другого іншими очима-поглядом і побачать одне в другому щось то, що їх взаємно приваблює, і вони шукають способи, щоб частіше зустрічатись, поговорити і полюбуватись друг-другом.

Можливості для зустрічей і знайомства молодих дівчат і хлопців в селах було багато, а саме:

1. На паслі. В с. Буковець не було і немає спільного сільського пастуха, який би виганяв скот на пасло з цілого села, і тому “худобицю” (скот) звичайно топають підлітки. Но у кого їх немає, то попасують худобу “легіні” (парубки) чи “відданиці” (дівчата), діди чи баби, а в крайнім випадку і сам “газда” (господар) чи “газдиня”, коли не мають найнятого пастуха. Попасування худоби “легінями” і “відданицями” сприяє їм часто зустрічатися, добре познайомитись, закріпити своє знайомство-дружбу.

Під час попасування дівчата много виливають і співають, а хлопці вирізують різні узорі на “палицях” чи роблять різні іграшки з дерева. “Легіні” і “відданиці” частіше попасують худобу відокремлено від гурту.

2. На полонині. На паслі попасують дійні корови з телятами, а ялівки, бички, воли і коні (в час, коли не працюють з ними) виганяють на полонину. Виганяють цю худобу на полонину весною, а зганяють восени. На полонині не попасує кожний свою худобу окремо, а в “череді” – йдуть попереду попасувати по череді на одну добу. Виходять на чередь на полонину вечір по одному від двох сімей, які мають там худобу. На полонині чергові переночують біля худоби, другого дня до вечера попасують її, а вечір здають худобу другим черговим. Є окремі чергові біля “маржини” (рогатий скот), а окремі – біля коней.

Вдень худоба пасе на полонині, яка вкрита величезними скалами і соковитою травою, а на ніч худобу наганяють в “кошару”, біля якої є колиба для пастухів, де цілу ніч палає вогнище і захищає пастухів від нічного полонинського холоду та “відстрахує” (лякає) вовків від худоби. В полонині, на висоті 1300-1500 м, молодим, яким пощастило разом чергувати чи зустрітись, є привілля поговорити, знайомитись і любовуватись природою і простором, який відкривається перед ними з полонини, і втішатися чарівними звуками вівчарської “трумбети”.

3. На полю – в колибі. З весни до восени на поля (ділянки), які засаджені “кромплями” (картоплею), вночі приходять дикі свині і виривають посажену картоплю. Тому на таких полях газди ставлять “колибы”, в які ходять ночувати члени сім'ї – власники картоплі зразу після того, як тільки побачать сліди дикунів у картоплях і знайдуть вириті “корчі” (кущі) картоплі.

Винахідливі “легіні”, бажаючи зустрітись з милою їм дівчиною, йдуть на картопляне поле її батька, і якщо там нема слідів дикуна і виритих кущів, вони “копачками” (хворостиною) роблять сліди дикунів і “вымкнуть” (висмикують) кілька кущів картоплин, щоб дівку послали ночувати в колибу.

Вночі перед кожною колибою палає вогонь, відблиски якого видно і в селі, і на полонині. Коли ж ніжлічкани із колиби почують шелест і хрюкання дикунів, вони в колибі піднімають крик-гойк, б'ють тривогу у старі розбиті горщики, відра і “конзервы” (конс. банки), які навішані біля колиби на колі чи дротині. І як тільки ніжлічкани сусідніх колиб почують цей крик, вони теж почнуть кричати і бити тривогу, що аж луна відбивається по селу своєрідного нічного концерту.

“Легіні” знають, де і в якій колибі ночують дівки, і кожний “легінь”, “фраїр” (залицяльник) йде в колибу до своєї дівки (“фраїрки”) на побачення. Коли фраїр в колибі своєї фраїрки побачив іншого легіня, то побачення відбувається трагічно. Легіні можуть і побитися, і якщо фраїрці не вдасться перепросити свого, то він її залишить і шукає другу. Такі побачення молодих проходили по-різному, в залежності від характеру молодих, но випадки внібратно народжених дітей (“копьялят”) були рідкісні, за десятиріччя одне, а навіть і не було.

4. На “вечірках”-упрядках взимку. Взимку молоді юнаки і дівчата зустрічалися і знайомилися та розважались на вечірках. У хату такого “газды”, який любить много говорити і “фіглювати” (жартувати), чи до хати жінки-вдовиці, вечір після роботи прийде 5-6 дівок з “куделями”, навитими прядивом, та “веретинами” і почнуть прясти. В ту ж хату зайдуть і хлопці (легіні). Дівки прядуть, іноді упускають веретена і чекають, хто з хлопців підніме. Газда-господар хати чи хто інший начне говорити про різні випадки чи як то “бывало” давно, коли він був молодим і ходив за дівками. Говорять різні притчи, казки, співають тощо. Хлопці незаметно сідають біля дівок і не дають їм прясти чи вишивати, бо намагаються обняти їх, відбирають від них веретено, голку чи шиття. “Фігляр” (жартівник), якщо є на вечірках, розважає всіх своїми “фіглями” чи показує різні фокуси. А бували і такі випадки, що легінь підпирив на куделі прядиво, хоч це вже і не жарт. На таких вечірках по домовленості відбувалися і зустрічі закоханих, знайомства і зароджуються залицяння.

5. На “фашангах” (танцях). Фашанги – це танці, які відбувалися у корчмі чи в хаті газди, який погоджувався пустити молодь до хати. Кілька хлопців (легінів), “наяли” (замовили) “гудаків” (музикантів): одного з цимбалами, другого з гусями, а третього з басом. На фашангах танцювали “коломиїку”, угорський “чардаш” і “польку”. На таких фашангах був привід для молодих познайомитись, поговорити, обняти талію любимої, а ще побачити і зустрітись з суперником чи суперницею, у випадку, якщо вони були, і розраховатись з ними, коли було потрібно.

Любов молодих

Звичайно, молоді після частих зустрічей все ліпше “полюбляться” (залицяються). Дівка думає про те, чи взяв би її милий їй легінь, а легінь – чи пішла би за нього мила йому дівчина. Заговорюють вони і про свою любов, а згодом і про те, як би їм “побратися” (одружитися). Потім дівка запрошує “легіня-фраїра” до своїх батьків, щоб вони познайомилися з ним, щоб бачили його і говорили з ним. Коли ж “легінь” згодився зайти до батьків дівчини, він скаже, коли це зробить. Потім в намічений день вечером заходить до хати дівчини, кланяється і придивляється, як його приймуть. Батьки дівчини відздоровкають і просять його сісти біля стола. Коли цей легінь ще ніколи не бував у хаті сім’ї дівчини і коли ж він тепер бажаний гість при запрошуванні сісти, звичайно, мати дівки говорить: “Сідай мало, бо ты у нас не бываєш часто – та тобі бы треба попелом посыпати ноги”, і заставлять дівку-дочку посипати ноги легіня попільом, а це зато, щоб він так часто бував у них,

як часто буває “попіль” у пецу. Потім батько чи мати дівки говорять до легіня: “Ти посиди у нас мало – тадь видим у нас і дівка є, може і не файна”. “Та де не файна, ваша дівка дуже файна, я не знаю, щоб у неї якась хибя была”, – відповідає легінь. Поговоривши немного, легінь встає і каже: “Могли бысьте ня уганяти з хижі, обым ішов домів, бо вжем ся і засідів”. Батьки просять легіня ще посидіти, а коли “іде гет” (виходить), кажуть дочці, щоб вийшла за ним на двір. Легінь відкланявся і вийшов з хати, а дівка за ним. На дворі молоді ще мало поговорять і розійдуться. Коли легінь, якого любить дівка, не подобається батькам, вони його не запрошують до хати, а самі шукають жениха для дочки.

Коли ж батьки мають дорослого сина, якому час женитися, а він не заговорює на цю тему, батько чи мати самі почнуть говорити про женитьбу: “Сыне, мы тебе хотіли бы женити, ти кажи, відки бы ты мав дяку брати дівку і котру, бо мы бы любили, коли бы ты взяв Настуню... Дівка файна, газдівська і земляця у них є. Їх земля у нашу землю і межа в межу з нашов, та то бы дуже было добрі, коли бы мав дяку...” І все гаразд, якщо син погоджується одружитися з Настунею. Батьки приймають дальші міри, потрібні до одруження, а саме переговорюють з батьками Настуні про “часть” (придане), про сватанки тощо.

За винятком деяких випадків, селяни села і дочок своїх віддавали заміж способом переговорів і розрахунку, “спарювали їх”. І теж гаразд, коли дочка погоджується – “віддатися за того, кого їй сочатъ”.

Коли ж діти не послушні і не підкоряються батьківській волі, то більшість батьків принимали належні міри, щоб заставити своїх дітей одружитися з тим, кого вони хотять, чи розійтись з тим, кого вони не хотять.

В селі Буковець, а також і в інших селах в долині ріки Жденівська, старші жінки знали, а може, ще і тепер знають чи пам’ятають окремі способи дій – заходи для того, щоб “звести” (припарувати) чи “розвести” молодих, для того, щоб вони одружилися чи розійшлися – не одружившись. Були такі, які охоче брались за такі справи і давали поради матерям, допомагали за спасибі, а були і такі, які це робили за гроші – професіонали, які знали “ляк зливати”, “прококувати”, “відганяти боли”, “приймы”, вони є ще і тепер.

Мати дочок найбільше трудилися, а може, ще і тепер деякі труяться, щоб звести дочку з любимим їм молодим легіньом чи щоб причарувати його до дочки.

Зведення молодих

Коли одне з молодих любить другого (легінь дівку, чи дівка – легіня) і погоджується на одруження, тоді другого (легіня чи дівку), хто не хоче по батьківській волі одружуватись “притуманять” (наговорять) чи просто примусять.

Звичайно, з дівками менше клопоту, вони легше піддаються батьківській волі, в чому батькам допомагають і доброзичливі жінки, в окремих випадках – уже і “ворожілі”. Важча справа з легінями. Їх рідні батьки наминають по своїй волі, а окремі батьки – до своїх дочок. Особливо мати дочок приймали всі міри, щоб легі-

ня причарувати до дочки, а для цього були такі способи: а) давати “прилюбішки”; б) давати “чары”; в) взяти хлопця в “годованика”.

А) “Прилюбішки” – це були:

1) “*Проскура*” – це маленькі булочки, які вживають в церковних управах. Зверху на проскурі перед тим, як кладуть їх у печ, добавляли чотирикутну печатку з буквами [IX] – такої форми. Щоб молодих звести, батьки дівчини попросять від церковного куратора (який після богослужіння розрізує проскуру, щоб роздавати людям “дору”), щоб він вирізав з проскури печатку [IX] і передав їм (куратор знає, для чого це, і дає). Проскура квадратний кусок мама дівчини розріже пополам і одну частку дасть поїсти дочці, а другу через посередника – хлопцеві (легіньові), якого хочуть приворожити до дочки. В такій справі охоче допомагають, хто є прихильником шлюбу молодих чи нейтральних.

2) “*Гніздо*”. Таке гніздо, у якому родиться дитина-“копиля” (байстриук) у неодруженої дівки, і попросять від породіллі чи “баби”-акушерки, яка приймала роди. Це “гніздо” висушать і зберігають, щоб в потрібний час його використати для зведення молодих. Щоб звести молодих, беруть висушене “гніздо”, а з нього наріжуть маленькі (дрібненькі) кусочки, змішають з порізаною “коложинов” (калом), пожарять, вдарять кілька яєць і спечуть “ратоту” (яечну). Цю яечну дають поїсти легіневі і дівці, будь дома у дівчиній хаті на деякому угощанні, на яке запрошують і легіня, чи у другій хаті на “гостині” (угощанні) при допомозі посередників доброзичливих.

Однако, коли легінь підозрював, що його хочуть звести з йому небажаною дівкою, і коли він за порадою знайомих перед тим, як їсти ратоту, йому підозрілу, скаже: “Господи боже, благослови” і приложив до їжі ложку навхрест, чи приложив праву ногу на ліву навхрест – тоді ці прилюбішки не мали сили для зведення його з дівчиною.

В 1935 р. одна з осіб, від яких я (М. Парлаг) 1964 року уточняв ці побутові звичаї, була присутня на “свальбі” угощання такою ратотою. Молодому легіню підказали, що його збираються угощати “ратотою” для зведення з дівчиною, з якою він випадково кілька разів заговорив і тому він, хоча і був присутнім на “свальбі”, не дивлячись на дуже люб’язне частування, не їв “ратоту”, а їв варені яйця і пив пиво. Призначену ратоту випадково покуштували гості, сидячі біля легеня, і мабуть догадались, що в “ратоті” були куски “гнізда”. Вони після гостини підняли шум і докоряли домохазяйці (матері дівчини). То сторонники домогосподарки застишили невдовільних, мовляв, і вони їли, їм нічого не було, і не було скандалу, бо ніхто не потерпів.

3) *Молоко для дівки*, яка мала дитя-“копиля” (внібрачно). Від такої дівки-матери попросять, щоб вона надоїла з своїх “цьцьок” (грудей) молока, ще перед тим, як би перший раз давала ссати своєму немовляти. Бо коли уже вона “плекала” (годувала) своє немовля і тоді б брали від неї молоко, то воно не мало би сили – “прилюбішок”. Видоєне молоко від дівки-матери приносили додому, запросили легіня, якого хотіли звести з дівчиною, і між іншим угощали його молоком, в яке

вливали молоко, принесене від дівки-матери. Знали бути і труднощі, бо не кожний легінь йшов на приманку.

4) *Жырки* – це є черв’ячки, які ходять (пересуваються) з одного місця на друге ланцюжком одним за одним. Ці черв’ячки (“жырки”) назбирали, посушили, а перед угощанням кидали у “палінку” (горілку). Угощати легіня палінкою з жырками треба у свій час – того дня, коли “жырки кинули у палінку”. Коли б далі ці прилюбішки пізніше, в “жолудку” (шлунку) легіня могли утворитися пуголівки, ящірки чи інші плазуни.

Одна жінка, яка була присутня при уточнюванні цих записів, твердить, що в с. Пеликівці знає прізвисько легіня, якому давали “палінку з жырками”, то не у свій час. Легінь захворів, відвезли його в Мукачево в лікарню, а там “виблював” пуголівки.

Б) “Чары”. Чари готували деякі старі жінки, іноді мати дівки, ворожілля, а тайком і сама дівчина за порадою других. Готували чари з різного зілля бурянів і давали пити з палінкою. Від вживання чарів був і смертний випадок в с. Жденіві.

Деякі старі жінки чи ворожіллі – “приймы, які знали ляк зливати” по розповідям і віруванням деяких могли приворожити легіня чи дівку і іншим способом. Така жінка-ворожілля попросить від звертаючого до неї за допомогою якусь річ (хустину, носок) від того, кого треба приворожити. Бере цю річ, кладе на неї тарілку з водою, а у воду вливає з “горняти” – ... розплавлений віск чи свинець, а після цього скаже, що які міри приймати і що робити з річчю, на якій стояла тарілка, для того, щоб приворожити кого треба.

В) Годованик. В “годованики” брали 10-12-річних хлопчиків, звичайно у сім’ю, де були тільки одна дівчина 6-7-річна, а більше дітей не було. Щоб батьки дівчини задалегідь знали, на кого будуть передавати “телек” (господарство), то вони беруть в “годованики” хлопчика з трудолюбивої сім’ї, хоч і не багатой. Коли ж батьки хлопчика погоджуються, цього хлопчика виховують і приучають до господарювання, а як дівчина і хлопчик підроснуть, повінчають їх. В с. Буковець 1927 року були два такі одружені “годованики”.

Розведення молодих

Молодих, які полюбилися і хотіли одружитися без згоди батьків, батьки намагалися розвести. Щоб розвести молодих без “ворожілля”, робили так. Брали міх, у якому залишалося мало “муки” (борошна). У цей міх положили кішку і собаку. Через короткий час кішку і собаку відпустили, а муку, яка була у міху, вибрали і спекли з неї хлібину. Цей хліб давали їсти тим, яких хотіли розвести. Коли цей хліб давали їсти молодим, говорили-шепотіли так: “Так бы вы ся любили, як той пес із мачков, які в міху были”.

Перелесниця

Перелесниця – це хвороба закоханості. Діставали “перелесницю” дівки чи хлопці або одружений чоловік чи жінка. Той, хто мав “перелесницю”, не міг спати,

завжди і в день привиджалася йому особа, від якої дістав “перелесницю” і “заєдно йому (чи їй) снилося, що він (чи вона) на тім ділі, від кого дістав(-ла) перелесницю”.

“Перелесницю” діставали найчастіше від сну. Присниться комусь раз, другий раз особа, до якої випадково приглянувся чи думав на неї, а він (вона) нікому не скаже про цей сон, то і дістане “перелесницю”, яка пізніше вкорениться в людині, і важко чи зовсім не можна від неї збавитися.

Щоб людина не дістала перелесницю, треба, щоб зразу після того, як їй перший раз присниться особа, до якої приглянулася, робила так:

1. Коли встане і ще ні с ким не говорить, нікому нічого не сказав, піде до плити, в якій горить вогонь, три раз плюне в вогонь і скаже: “Щезни поганий сон”.

2. Коли не плює, піде до того, хто йому (їй) снився, і скаже: “Ви (ти) мені снилися, кажу вам зато, щоб з того не была перелесниця”. Про цей сон треба йти казати три раз.

3. Можна після сну вийти на двір, поклонитися любому неживому предмету (дерево, колода) й сказати: “Як ты мені не відздоровкав(-ло) так бы она (він) більше не снилася (снився)”.

Коли ці міри людина не прийняла і перелесниця вкоренилася так, що людина уві сні говорить про свою влюбленість до особи, яка їй снилася, а у день привиджається їй, шукає цю особу, ходить за нею, а її немає близько, тоді уже за допомогою йдуть до “прийми чи приймаша” (ворожіль) чи роблять так:

а) Від того (тої), від кого людина дістала перелесницю, просять відрізати маленькі пучки волосся з голови, з-під плеча і ще з одного місця. Хворого на перелесницю посадять на стілець, прикриють плахтою, під стілець положать “грань” (жар) з плити, на яку кинуть взяті пучки волосся, і обкурюють хворого.

б) Беруть сукню-спідницю, надягають на голову хворого, протягнуть через нього і знімають через ноги. Через жінку протягають так широкі “хлопчикові”, чоловічі “гаті”.

Не може вилікуватися від перелесниці така людина:

- а) яка дуже довго мала її;
- б) яка одружилася хворим на перелесницю;
- в) яка дістала перелесницю від мертвого.

В с. Буковець був піп по прізвищу Каминський, який повісився. Авторитетні літні люди села твердили і говорили, що піп дістав “перелесницю” від дівчини і навіть під час богослужіння обертався до людей і придивлявся до дівки, в яку закохався, і від перелесниці повісився.

Два рукописи М. Парлага присвячені похоронній обрядовості [2; 4]. У них він описує ставлення людей старшого віку до смерті, способи виявлення останньої волі, написання “тестаменту” (документа про передачу майна рідним), сповіщення про смерть, миття та спорядження покійника, транспортування померлого на кладовище, поминальну гостину (“комашию”). Окремо автор опи-

сує ставлення людей до дворушників (“упирів”) та способи боротьби з ними [6, с. 147]. Цю частину рукописів ми публікуватимемо в наступних випусках Наукового збірника Закарпатського музею народної архітектури та побуту, де йтиметься про демонологічні персонажі.

На 17-ти сторінках окремого рукопису М. Парлаг подає описи ігор при мерцеві – “лопато́к”, які були записані ним з усних розповідей учасників та організаторів “лопато́к” у 1912-1928 рр. в с. Буковець Воловецького району.

Кожна із великої кількості ігор детально описано в рукопису, який подаємо мовою оригіналу.

“ЛОПАТКИ” – ІГРИ НА “УСВІТКАХ” ВНОЧІ БІЛЯ ПОМЕРЛОГО

У селі Буковець, як і в інших селах в долині ріки Жденівської в Свалявському районі на Верховині Закарпатської області, у хаті сім’ї, в якій лежав на услоні померлий, ще з давніх часів, майже до 1950 р. пожилці хати цілу ніч не спали, а сиділи біля померлого. В хаті, біля услону, в світичах запалені свічки – це були так звані “усвітки”.

На “усвітки”, де лежав померлий, на ніч сходилися старші чоловіки і жінки, щоб заспокоїти домашніх, помолитись й бути учасниками церковного обряду читання “псавтиря”.

Молодь теж сходилася до такої хати і справляла “лопатки” – мабуть, щоб розважитись самим і відвернути увагу членів сім’ї померлого від печальної події чи просто по звичаю старинному, який сохранився до 1950 р., но на цей час (1964 р.) уже зовсім залишений. Згадують цей звичай тільки учасники і організатори “лопато́к” – 58-78-річні громадяни села.

Я особисто теж був учасником на “лопатках” у нашій селі Лохові 6-річним хлопцем 1905 р. Но в с. Лохово “лопатки” уже з 1920 року не справляли і залишили цей звичай.

Описи ігор на “лопатках” я записав від 73-річного Панькулич Василя і 58-річного Ряшко Федора, які в різні проміжки часу були учасниками і організаторами на “лопатках” в с. Буковець.

Ігри, які проводились на “лопатках”, можна поділити на:

I. Товариські (масові) ігри, до яких можна віднести наступні: “Лопатки бити”, “Шийку мити”, “У колодязь падати”, “Мінянка”, “Відбирати хлопців у катуни-солдати”, “Коні гонити”, “Порохно дути”.

II. Монологи і діалоги, подібні до коротеньких театральних сценічних картинок в одну дію. До них можна зарахувати три ігри: “Піп і дяк”, “Дідо і баба в млині”, “Ціповки печі”.

III. Ігри з тваринами, грачами [гравцями – В. К.] зображеними, а саме: “Мацура (кота) тягнути”, “Медвідя (ведмедя) збивати”, “Клювач” (дятел).

Описи ігор на “лопатках”

I. Товариські (масові) ігри.

1. Лопатки бити. До початку гри зготовляють чи приносять дерев'яну лопатку. Потім беруть лавиці і розкладуть у кімнаті полукругом. На лавиці посідає 15-20 хлопців з обличчям до середини круга. Старший – організатор сідає на одну з лавиць, запросить одного з грачів до себе, посадить його на свої коліна і долонями обох рук застилає йому очі, щоб нічого не бачив. Потім заставить грача, сидячого на колінах підняти одну ногу і гукає: “Ану дайте лопатку, най б'ю ступачку (підшву)”. В той момент один з грачів ударить лопаткою підшву піднятої ноги, а лопатку передасть іншому грачу. Старший – керівник гри розстеляє очі сидячому на його колінах і той угадає (показує), хто ударив його ногу. Коли не вгадає, хто ударив його по підшві, сідає знову на коліна старшого, який знову застиляє йому очі, а другий б'є. Після кожного удару потерпілий угадає, хто ударив його ногу до того часу, поки угадає хто. Як угадає хто, стає (сідає) між ті, які б'ють, а на коліна старшого сідає і піднімає ногу той, хто бив і на кого вказав правильно потерпілий. Так продовжується гра. Б'ють ногу того, кого спіймає (угадає) потерпілий, а той, хто угадав (потерпілий), сідає між ті, що б'ють.

Послідній час грачі не сідали і не лопаткою били, а рукою по руці, а саме так: старший сідає чи стане, а один з грачів стає обличчям до нього, мало нахилиється, одну руку долонею вверх кладе на м'яку задню часть свого тіла, а старший держить його і застиляє очі. Другі грачі постають біля старшого і б'ють долонею руки на долонь грача, якого держить старший. Після кожного удару старший розстеляє очі тому, кого б'ють, а той угадає хто бив. Угадав – стає між інші, а на його місце той, хто бив. Не угадає, дальше б'ють його долонь. Через якийсь час починають нову гру.

2. Шийку мити. Грачі сидять, як під час гри “лопатки бити”. Обернуті до середини круга. Старший бере рушник з домотканого полотна, згинає його пополам і окручує-сплете. Це є “шийка”. Грачі обі свої руки положать за плечима. Старший поставить одного грача в середину круга, а сидячим дає у руки сплетений рушник – “шийку”. Сидячі за своїми спинами передають “шийку” з руки в руки, причому вигукують “ший-ший, ший-ший”, а стоячий у крузі, нахилиючись за спину сидячих, шукає “шийку”, то в одному місці, то в другому. І в той момент, коли він нахилиється, його б'ють “шийкою” по спині чи нижче – як попало, причому завжди вигукують “ший-ший, ший-ший”. Коли потерпілому удасться спіймати “шийку” у сидячих, той, у кого спіймає, візьме і де в круг на місце того, кого били, а потерпілий сідає на його місце. Так продовжується гра, поки не задумають другу.

3. У колодязь падати. Старший-керівник оголосить, що буде гра “у колодязь падати”. Один з грачів стає чи прісядає біля дверей чи в куток кімнати і жалісно голосить: “Ой, люди допоможіть, біда ся стала!” – “Що ся стало? Що там робиш?” – питає керівник.

“Ой, ішов я по воду, зашпотався і упав у колодязь. Туй мені дуже студено, аж зуби цоркочуть. Поможіть мені вилізти”.

“Добре, та хто най тебе витігає?”

“Я бы хотів, щоб мене витягла красна білолиця дівчина”.

“Та кажи, котра дівчина має тебе витігати?”

“Мене друга не витягне, хіба Оленка”.

“Оленко, іди і витігай”.

Оленка іде до упавшого у колодязь, бере його за руки і витагає, а хлопець, звичайно, намагається обняти чи поцілувати дівчину, коли вона енергійно не супротивляється.

Витягнувши з колодязя, дівчина паде у колодязь і говорить:

“Ой допоможіть!”

“Що ся стало, що там робиш?”

“Ішла я по воду і у колодязь упала. Поможіть вилізти”.

“Скажи, хто най тебе витігає?”

“Мене най витігає Петро”.

Буває, що дівчина просить, щоб дівчина її витягала, що без суперечок не обходиться.

Петро витігає Оленку і якщо не намагається обняти чи поцілувати, то скаже, щось жартівливе-смішне, коли уміє, або покаже гримаси. За цим Петро залишить-ся у колодязі і діалоги продовжуються, поки не почнуть нову гру.

4. Мінянка. Лавиці поставлять у два ряди. В один ряд посідають дівчата, у другий – хлопці обличчям до середини. Старший підходить до кожного хлопця і на ухо шепче йому, котра дівка його: “Твоя Гафія, твоя Настуня”. Потім крайня дівка підходить до хлопців, стане біля одного і питає: “Це ти мій?”. Якщо угадала, бо вказала на того хлопця, якому її призначив старший хлопець, встає і йде сідати на її місце до дівок, а дівка, угадавши, хто її, сідає на місце хлопця між хлопцями. Потім йде угадувати за порядком друга дівка, яка або повертається на своє місце, якщо не вгадала, чи сідає на місце хлопця, коли угадала, хто її.

Коли всі дівчата угадували по черзі, ще раз йдуть угадувати ті, які за першим разом не угадали, хто їх, но їм тепер легше угадувати, бо хлопців на своїх лавицях залишилось менше. Коли уже всі хлопці сидять на лавицях дівочих, а дівчата – на лавицях хлопців, гру починають знову.

5. Відбирати хлопців до війська. На долівку постелять сильній довгий “міх” (лантух) так як килим. Потім старша оголошує, що хлопців будуть відбирати у військо. По “обезарнку” хлопці йдуть самі, а якщо немає бажаючих, їх поведуть. Той, кого відбирають, стає на один кінець лантуха. Його там оглядають і говорять: “У нього ноги криві, зуби чорні, но вояком може бути, дораз увидиме, тільки стань смірно”.

Тоді один сильніший (старший чи інший) бере протилежний кінець лантуха і раптово сильно потягне, а той, кого відбирають, стоячи на другому кінці лантуха, паде на долівку, або може вдержатись, що не упаде. Коли хлопець упаде, говорять, що він здатний (годний) у військо, як не упав, кажуть, що нездатний (не годний). Коли вже немає кого відбирати, гру закінчать.

6. Коні гонити. Гру грають тільки хлопці. Після оголошення про гру, хлопці стають один за одним в колону, один другого спіймають за “реклік”, “уйош” (піджак з домотканого “поставу” (сукна). На чолі колони стає знаючий тонкості гри з сильним голосом, а ззаду – старший, який поганяє коні.

Коні з усієї сили заіржуть, рушають в дорогу з іржанням і дубонять ногами з усієї сили. Зроблять один чи два круги в кімнаті, виходять до сіней, на присінок, не перестаючи іржати, дубоніти. На присінку ще і кричать: “Ци дома Сура? Що робить? Чому не світить?” З присінку ідуть на подвір’я, де теж ходять, дубонячи, іржучи і гукаючи: “А Мошко ци дома? Що він робить? Не чує, що коні пригнали?”

Потім, вертаючись в кімнату, побувавши на свіжому повітрі, кінчають гру.

7. Порохно дути. Для гри принесуть кусок порохнавої деревини, звичайно ялової чи смерекової, завбільшки двох кулаків і більше, щоб порохно було легке і можна його віддувати. В “повалу” (стелю) вбивають гвіздок, на гвіздок прив’яжуть коротку нитку, а до нитки прив’яжуть дротом обв’язане тліюче порохно, так щоб висіло на рівні ротів (чи мало вище) на лавицях сидячих грачів. Лавиці розкладені в круг, грачі обернуті до тліючого порохна, яке висить в центрі круга. Як тільки тліюче порохно прив’язано, всі починають на нього дути, від чого воно сильніше жевріє, димить і віддаляється (відлітає) до тих, які слабше дують. Неуважних грачів порохно може і попечи.

II. Монологи і діалоги.

1. Піп і дяк.

В середині кімнати на долівку поставлять лавицю. На лавицю положать одного хлопця ніби померлого. В сінях один грач, який знає добре співати, одягає на себе чорний плащ чи сукно, в руки візьме кухоль, кварта, чи жестяну балку – що є під руками. В кухоль положить сміття, дрібне порохно, щоб димило, коли підпалити, – це кадило. Піп заходить з кадилом, співаючи алилуя, “Вічная пам’ять” жартівливого змісту. За попом заходить дяк, співаючи з попом. Відспівавши свої алилуї, піп іде кругом лавиці з кадилом і обкурює – кадить на лавиці лежачого хлопця – ніби померлого. Потім стане читати “євангеліє” на мелодію, якою читають у церкві, но такого змісту:

“Была у мене кобыла, а она іздохла. Бов бы з головы лампош, а з очей окулярі. З ух ложки, а з зубів кислиці, а з кожї мінці, з хвоста кефа, з копит довбні, а ребер граблі”.

Після цього на лавиці лежачого хлопця-мерця двоє-троє беруть за ноги і під руки, та виносять до сіней чи на подвір’я, при чому присутня молодь піднімає плач, писк і регіт, цим гра кінчається.

2. Дідо і баба в млині. В кімнаті на лавицю ляже один хлопець, спиною вверх. Його прикриють “плахтов” (простинею). Біля голови хлопця з одного кінця лавиці положать на долівку горщик по можливості більшого розміру. Лежачий на лавиці стукає поліном у боки горщика, щоб у млині стукало колесо. В кімнату-млин заходять хлопці, одягнені один у діда, другий – у бабу.

Дідо: Бабо, позирай, як на нас вода робить. Можемо і танцювати, а она буде робити. Затанцюйме.

Дідо з бабою починають танцювати, а на лавиці лежачий перестає стукати. Дідо спохватився:

“Бабо, колесо перестало крутитися, треба поправляти!”

Він бере молоток, обстукує лежачого і горщик, придивляється і заглядає всюди, і говорить: “Бабо воды мало, зато не крутиться колесо. Ану, бабо, додай мало воды”.

Баба стає біля горщика і ніби пустила воды, розтягнувши сукно спереди і взаді чуть присівши і промовля спеціальні звуки, після чого стукіт у горщику возобновляється. Баба з дідом затанцюють. Раптом баба вилізає на “печ” (піч) і гримить у “повалу” (по стелі), б’є кулаком чи поліном, гукає: Діду, не чуеш гримить – котися (крестися). Дідо хреститься: “Отца сына потрехима, недостойна хима”.

Дідо: А ты бабо, що там робиш, що не котишся?

Баба: Гусака хочу.

Д: Чому ся не пече?

Б: Бо з нього масть не тече.

Д: Коли з нього потече?

Б: Тогды, коли Олена Н. поцілує Петра К.

Якщо Олена відпирається, її приводять до Петра, а як і це не помагає, дідо бере ганчірку і обтирає обличчя Олени сажею чи мукою.

Діалоги знову продовжуються, ніби гра проходила в млині.

Д: Що робиш бабо?

Б: Гусака печу.

І т.д.

3. Ціповки печи. Беруть помело, палицю з помела винимають. Саме помело положать на долівку в кімнаті так, щоб воно стояло. Один грач стає перед помелом обличчям до нього і нахиляється до нього ніби пік ціповку – помело. Другий грач стає спиною до першого, бере палицю з помела, держить її обома руками за один кінець, а другий кінець помежи ноги дає першому грачу, який бере палицю обома руками і говорить:

І – Що там робиш?

II – Ціповки печу.

І – Ци поділиш мені?

II – Смолу ти поділю, а не ціповки.

І – Як не поділишся, сам візьму.

Після цього І починає збивати палицею ціповку – помело, а II – кінець палиці відвертає від ціповки.

Коли перший зіб’є, міняються ролями, чи стають на їх місце нові грачі і діалог повторюється.

III. Ігри з тваринами, грачами зображеними.

1. **“Мацура (кота) тягнути”**. В кімнаті два хлопці сильні, стають навколішки-рачки в протиположні (протилежні) боки. Друга два хлопці сідають один другому на плечі – лопатки рук, обернувшись обличчям до голови стоячого рачки. Потім лігають і стоячі рачки на спини руки протягнуть горизонтально і палку, яку їм дадуть, один держить обома руками з одного кінця, а другий з другого кінця.

Потім стоячі рачки рачкують в протилежні боки і тягнуть “мацура” (кота). Мацури палку не випускають, і котра пара сильніша – перемагає. Конечно, не обходиться справа і без уболівальників, які не завжди дотримують нейтралітету.

2. **“Медвідь (ведмедя) збивати”**. По середині кімнати стане ведмідь – хлопець з кучмою на голові, вивернутою “камазом”, з чорної вівці. З одного боку ведмедя стає один вівчар з другого боку – другий вівчар. І один, і другий вівчар одну руку піднімає вгору, а другу вниз.

Ведмідь нахилиється до одного з вівчарів, обмацує його, бурмоче, но вівчар не сміє покинути місце чи руки опустити. В підходящий момент другий вівчар ударить – плесне у свою долоню опущеної руки. В той момент другий вівчар має збити – зсунути кучму з голови ведмедя, пізніше не сміє. Коли вівчар зіб’є кучму з голови ведмедя, бере на голову кучму і стає ведмедем, не зіб’є – залишається вівчарем. Ведмідь перемінно обмацує-“шкомче” то одного, то другого вівчаря, плескає той вівчар, якого не обмацує ведмідь.

3. **“Клювач (дятел)”**. Клювача одівають в сінях чи на подвір’ї. Хлопець піднімає руки над головою, у руки йому дають “качівку” (коротку палку), щоб держав за один кінець обома руками. Потім натягають на “качівку”, на руки довгий мішок, щоб досігав до колін. Мішов зовсім перев’язують до рук у зап’ястях так, щоб “качівкою”-палкою міг клювати, як дятел клювом.

“Клювач” заходить в кімнату, стрекочучи чи свищучи, як уже уміє, і спочатку клює-стукає палкою-клювом в одвірки, в повалу, а потім ганяється за дівчатами і жінками, яких клювом обстукує, від чого жінки і підлітки піднімають писк й вереск, поки клювання не вийде.

Всі мною записані і описані ігри на “лопатках” як у с. Буковець, так і в інших селах Закарпаття віджили своє, як і інші звичаї родинного побуту. В одних селах проводились одні і ті самі ігри, в інших селах такі ж ігри можна в інших варіантах було побачити, навіть і зовсім інші. Случайно, не плануючи, записав гру на лопатках в с. Лази Свалявського району, теж на Верховині, біля Нижніх Воріт, від Щерецького Василя Федоровича, 1882 р.н., яку в с. Буковець не проводили:

“Босорканя” (відьма). Поки грачі грають в кімнаті “Шийку мити” чи іншу гру, в сінях здібного юнака для ролі відьми вдягають в світле жіноче плаття чи обгортають його в простиню. Обличчя юнака посыпають мукою – білять, в рот за нижні і вишні губи вставляють йому вирізані з білого “квака” – кормового буряка великі зуби-протези, які стирчать з рота. В руки грача відьми дають березовий віник. Грач-відьма сідає на віник ніби на коня, палку-ручку віника держить у руках як

коня за уздечку і несподівано з крикливим верещанням вскочить в кімнату поміж людей. Віником, який стирчить ззаду поміж її ніг, ніби хвіст, помахує і б’є в кімнаті присутніх дівчат і хлопців. Плює крізь зуби-протези, ловить дівчат і хлопців, щоб поцілувати їх і замазати їх обличчя своїм борошнистим обличчям. В кімнаті присутні піднімають вереск, діти прячуться. Дівчата спасаються і вибігають з кімнати, відьма не довго задержується і теж вибігає з кімнати.

Джерела та література:

1. Парлаг М.І. Давні народні звичаї та обряди в с. Лохові Мукачівського району Закарпатської області, які побутували у XIX – першій половині XX ст. : рукопис упорядкований 1975 р. *Фонди КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР (далі – Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР)*. 6221/2293. 14 с.
2. Парлаг М.І. “Лопатки” – ігри на “усвітках” вночі біля померлого : рукопис записаний в 1925 р., упорядкований 1964 р. *Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР*. 5031. 17 с.
3. Парлаг М.І. Народження дитини і дитинство (самодруга жона, злоги, хрестини, догляд за дитиною, різні забобони) : рукопис записаний 1933 р., упорядкований 1963 р. *Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР*. 5023. 32 с.
4. Парлаг М.І. “Опровід”-похорон і упірі (дворушники) : рукопис записаний в 1932 р., упорядкований 1964 р. *Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР*. 5030. 16 с., іл.
5. Парлаг М.І. Юнацтво: знайомство і любов молодих : рукопис записаний в 1930–1933 рр., упорядкований 1964 р. *Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР*. 5033. 19 с.
6. Коцан В.В. Роль творчих пошуків заслуженого вчителя України М. Парлага у дослідженні та збереженні традиційної народної культури рідного краю. *Сучасний контент. Музейна галузь. Історія, здобутки та перспективи. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського (м. Коломия, 6-8 жовтня 2016 р.)*. Коломия : Вік, 2016. С. 143—149.

MANUSCRIPTS OF MYKHAILO PARLAG ON THE FAMILY RITUALS OF TRANSCARPATHIAN REGION (from the stock collection of the Transcarpathian museum of Folk Architecture and Life)

Vasyl Kotsan (Uzhhorod)

Summary

This publication presents the manuscripts of Mykhailo Parlag, an excellent public educator and honored teacher of Ukraine. They are dedicated to the family rituals of Transcarpathian region in the late nineteenth – first half XX century.

Key words: Mykhailo Parlag, manuscript, family ceremonies, birth of a child, wedding, funeral.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адаменко Максим Анатолійович – туризмознавець, фахівець з туристичної гостинності, автор і керівник проекту “Культурний шлях – село Дерцен”.

Алмашій Марія Юрїївна – завідувачка Літературно-меморіального музею Ю. В. Мейгеша при будинку культури села Великий Раковець Іршавського району Закарпатської області.

Алмашій Олена Юрїївна – бібліотекарка, завідувачка Народного музею “Берегиня” при будинку культури села Великий Раковець Іршавського району Закарпатської області.

Андріанов Віктор Олексійович – художник-реставратор відділу наукової експертизи та реставраційної роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Андрієвська Тамара Михайлівна – науковий співробітник відділу етнографії Музею народної архітектури та побуту у Львові імені Климента Шептицького.

Белень Михайло Олексійович – доктор мистецтвознавства, професор Карпатського університету ім. Волошина, академік Міжнародної академії богословських наук.

Дорел Марк – доктор історії, науковий співробітник Повітового музею Муреш (Румунія).

Зюбровський Андрій Вікторович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України.

Кепін Дмитро Володимирович – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу музеології та науково-технічної інформації Національного науково-природничого музею НАН України.

Король Василь Васильович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу фондів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Коцан Василь Васильович – кандидат історичних наук, директор КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР, доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Красиков Михайло Михайлович – кандидат філологічних наук, професор кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, директор Етнографічного музею “Слобожанські скарби” ім. Г. Хоткевича НТУ “ХПІ”, директор Харківського відділення Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Кузнєв Сергій Анатолійович – фотограф-любитель, засновник проекту “Надкарпаття”.

Леньо Павло Юрїйович – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Магальяс Дмитро Вікторович – старший науковий співробітник відділу експозиції та науково-дослідної роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Малик Юліанна Анатоліївна – екскурсовод, членкиня Асоціації фахівців туристичного супроводу Закарпаття.

Манівчук Марія Василівна – завідувачка Ясінянського історико-краєзнавчого музею.

Марканич Віра Василівна – вчитель української мови та літератури Нижньоболотнянської загальноосвітньої школи I-II ступенів.

Мегела Мар’яна Іванівна – заступник директора по науково-освітній роботі КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Мельник Наталія Михайлівна – вчитель французької мови Великораковецької загальноосвітньої школи I-III ступенів.

Мойжес Володимир Валерійович – кандидат історичних наук, директор Археологічного музею ім. Е. А. Балагурі, доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Носа Богдана Михайлівна – старший викладач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Полак Сільвія Іванівна – старший науковий співробітник відділу експозиції та науково-дослідної роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Порумбачан Клаудіу – доктор історії, професор факультету соціально-гуманітарних наук та фізичної культури і спорту західного університету “Василія Голдіш” Арада, завідувач відділу історії Повітового музею Сату Маре (Румунія).

Радович Роман Богданович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України.

Рекрутяк Михайло Ярославович – старший науковий співробітник відділу експозиції та науково-дослідної роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР, аспірант кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Роман Марія Степанівна – педагог-організатор Нижньоболотнянської загальноосвітньої школи I-II ступенів.

Світлицець Андрій Андрійович – директор Іршавського історико-краєзнавчого музею.

Семак Ніна Олексіївна – вчитель російської мови Нижньоболотнянської загальноосвітньої школи I-II ступенів.

Сологуб-Коцан Тетяна Яківна – завідувачка відділу науково-освітньої роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР, викладач кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Фегер Юрїй Анатолійович – завідувач Чорнопотіцького народного історико-краєзнавчого музею.

Франків Уляна Романівна – доктор теологічних наук, науковий співробітник Музею народної архітектури та побуту у Львові ім. Климента Шептицького.

Фуртїй Володимир Володимирович – аспірант, асистент кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Червоненко Оксана Володимирівна – кандидат біологічних наук, заступник директора з наукової та музейної роботи, завідувачка відділу музеології та науково-технічної інформації Національного науково-природничого музею НАН України.

Цимбровська Марта Ігорівна – завідувачка відділу етнографії Музею народної архітектури та побуту у Львові імені Климентія Шептицького.

Шандор Федір Федорович – доктор філософських наук, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, президент Закарпатської туристичної організації.

Шейміна Надія Михайлівна – завідувачка відділу сучасної історії України Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького.

Штефаньо Михайло Андрійович – аспірант кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
ЗАКАРПАТСЬКОГО МУЗЕЮ
НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ**

Випуск 8

Відповідальний за випуск *В. Коцан*
Статті подано в авторській редакції
Комп’ютерний набір авторів збірника
Художнє оформлення *О. Гаркуша*
Комп’ютерна верстка *О. Гаркуша*

Підписано до друку **25.09.2020**
Формат 70x100/16. Папір офс.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсет.
Умов. друк. арк.31,92.
Тираж **500** прим. Замовлення № 7-2020.

Видавництво Олександри Гаркуші
Свідоцтво серія Зг № 23 від 06.09.2005 р.
м. Ужгород, вул. Погорєлова, 4
тел. 050 148 65 02
e-mail: alexxgarkusha@gmail.com

Н 34 Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 8/ [Текст] / уряд. : В. В. Коцан, М. І. Мегела. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. – 412 с. : іл.

ISBN 978-617-531-218-6

Восьмий випуск Наукового збірника Закарпатського музею народної архітектури та побуту містить матеріали воркшопу “Музей і туризм”, що проводився в рамках реалізації міжнародного грантового проекту “Культурні зв’язки – культурна мобільність в прикордонному регіоні. HUSKROUA/1702/3.1/0040”. Питання, що піднімалися на воркшопі, сформули перші два розділи цього випуску. У них йдеться про історію та перспективи розвитку культурного туризму на Закарпатті, а також ролі окремих музеїв краю в цьому процесі. Окрім того, свої наукові розвідки до збірника подали науковці, музейні співробітники з Ужгорода, Львова, Києва, Дніпра, Харкова, а також міст Сагу Маре та Тигру-Муреш (Румунія). Вони присвячені фондним колекціям та експозиціям музеїв, проблемам збереження, реставрації та консервації музейних об’єктів, культурно-освітній роботі як формі збереження та популяризації культурної спадщини, розвитку етнографічної науки, традиційному народному житлу, ремеслам та промислам, календарній та родинній обрядовості, світоглядним уявленням та народним знанням, історії окремих населених пунктів та відомим постатям, рукописним джерелам.

Збірник розрахований на всіх, хто цікавиться розвитком сільського туризму, музейної справи, а також традиційною народною культурою. Його матеріали покликані допомогти у справі збереження, відродження та подальшого розвитку культурної спадщини українського народу.

УДК 39 (082)